

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI

JANA PAWŁA II

Wydział Teologii

Instytut Historii Kościoła i Patrologii

Ks. Vitali Sidorka

Nr albumu: 109264

**Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej
(1991 – 2011)**

Rozprawa doktorska

napisana na seminarium

z Historii Kościoła w Czasach Najnowszych,

Metodologii i Nauk Pomocniczych

pod kierunkiem

ks. prof. dr hab. Jana Walkusza

Lublin 2018

WYKAZ SKRÓTÓW

AAS	–	„Acta Apostolicae Sedis”
ABMK	–	„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”
ADC	–	Archiwum Diecezjalnej Caritas
ADG	–	Archiwum Diecezji Grodzieńskiej
ADK	–	Archiwum Duszpastrstwa Kolejarzy
AKBKB	–	Archiwum Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi
AMS	–	Archiwum Misjonarzy na Stradomiu
AN	–	Akta nieuporządkowane
ANPB	–	Archiwum Naretanek Prowincji Białoruskiej
ANPW	–	Archiwum Nazaretanek Prowincji Warszawskiej
APK	–	Archiwum Parafii w Kopciówce
APL	–	Archiwum Parafii w Lacku
APMBOG	–	Archiwum Parafii pw. Matki Bożej Ostrobramskiej w Grodnie
APMN	–	Archiwum Parafii pw. św. Michała Archanioła w Nowogródka
APS	–	Archiwum Parafii w Szczuczynie
APT	–	Archiwum Parafii w Trokielach
APW	–	Archiwum Parafii w Wawiórcie
ARSR	–	Archiwum Rady do Spraw Rodziny
ASDG	–	Archiwum Sądu Diecezji Grodzieńskiej
AWSDG	–	Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie
BWSDwG	–	Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie
CIC	–	Codex Iuris Canonici z 1917 r., Vaticana 1920
CSS	–	Coroczne Sprawozdania Statystyczne
CSW	–	Coroczne Sprawozdania Watykańskie
EK	–	<i>Encyklopedia Katolicka</i> , t. 1 - 17, Lublin 1973 – 2012.
EKość, XVI	–	Encyklopedia Kościelna, t. XVI, red. M. Nowodworski, Warszawa 1876.
KPK	–	<i>Kodeks Prawa Kanonicznego</i> z 1893 r., Poznań 1984

LP	–	Listy Pastorskie
LVIA	–	Lietuvos Valstybes Istorios Archyvas
NP	–	„Nasza Przeszłość”
PAOG	–	Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego
PD	–	Protokoły Dziekańskie
RT	–	„Rocznik Teologiczny”
RTK	–	„Roczniki Teologiczne – Kanoniczne”
WKAB	–	„Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej”
WNWK	–	Wydział Nauczania i Wychowania Katolickiego
ВКЛЭ,	–	Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя, t. I, red. Г. Пашкоў, Мінск 2005
КЭ, I	–	<i>Католическая Энциклопедия</i> , t. I, red. Г. Цёрох, Москва 2002
КЭ, II	–	<i>Католическая Энциклопедия</i> , t. II, red. В. Задворный, Москва 2005.
КЭ, III	–	<i>Католическая Энциклопедия</i> , t. III, red. В. Задворный, Москва 2007.
КЭ, V	–	<i>Католическая Энциклопедия</i> , t. V, red. В. Задворный, Москва 2013.

WSTĘP

Zmiany społeczno – polityczne, które zaszły w Związku Radzieckim w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, przyniosły z jednej strony – wolność i niezależność dla wielu państw i narodów Europy Środkowo – Wschodniej, a z drugiej – swobodę wyznaniową i religijną, będącą przez długi czas negowaną i ograniczaną przez system komunistyczny. Wraz z odzyskaniem przez Białoruś niepodległości rozpoczął się jakościowo nowy etap w działalności Kościoła katolickiego, który się przejawiał w szybkim odradzaniu się życia religijnego, w tworzeniu struktur administracji kościelnej oraz w podejmowaniu próby rozwiązywania problemów kadrowych. Oprócz tego Kościół w ostatnich dziesięcioleciach po raz pierwszy otrzymał szerokie możliwości szerzenia wartości chrześcijańskich w życiu społeczno – kulturowym białoruskiego społeczeństwa.

Głównym motywem napisania tej pracy jest brak gruntownych opracowań ukazujących proces reaktywacji Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie oraz ilustrujących specyfikę i bogactwo odradzającego się życia religijnego wiernych po 1991 roku. Stąd tytuł niniejszej dysertacji – *Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011*.

Granice chronologiczne pracy odpowiadają w znacznej mierze zagadnieniom przedstawiającym życie diecezji grodzieńskiej w pierwszym dwudziestolecu jej istnienia. *Terminus a quo* rozprawy dotyczy dnia 13 kwietnia 1991 roku, kiedy to papież Jan Paweł II bullą *Qui Operam* powołał do istnienia diecezję grodzieńską. Cezurą zaś końcową jest 2011 rok – podsumowanie pewnego etapu rozwoju Kościoła na ziemi grodzieńskiej. Poza te ramy czasowe jedynie wychodzi – co wydaje się niezbędne w celu stworzenia podstaw narracji – pierwszy rozdział dysertacji, który przedstawia krótką historyczną analizę dziejów Kościoła katolickiego na terytorium dzisiejszej Republiki Białoruś, ze szczegółowym uwzględnieniem grodzieńszczyzny.

Ramy terytorialne przyjęte w pracy obejmują obszar współczesnego obwodu grodzieńskiego, który pod względem kościelnym stanowi teren diecezji grodzieńskiej. Wprowadzone nazwy zamienne: Kościół grodzieński, grodzieńszczyzna lub ziemia grodzieńska merytorycznie dotyczą tej samej kościelnej jednostki terytorialnej.

Celem niniejszej dysertacji jest próba syntetycznego i komplementarnego ujęcia procesu powstawiania i organizacji diecezji grodzieńskiej, ze szczególnym uwzględnieniem czynników, które wpływały na rozwój Kościoła na grodzieńszczyźnie. Były to przede wszystkim: upadek systemu komunistycznego, ograniczającego

działalność organizacji religijnych; zmiana polityki władz państwowych gwarantująca prawo każdego obywatela do wolności religijnej oraz do tworzenia publicznych wspólnot wyznaniowych; słabo rozwinięte struktury administracyjne Kościoła, mała liczba duchownych oraz inne. Sformułowane w dysertacji pytania badawcze mają za zadanie uzyskać w miarę pełną odpowiedzi dotyczące wielorakich aspektów działalności Kościoła na grodzieńszczyźnie, takich jak: jakie czynniki determinowały powstanie diecezji; co wpływało na powstanie i funkcjonowanie instytucji administracji kościelnej oraz sieci parafialnej i dekanalnej; jak przebiegała formacja duchownych i działalność duszpasterska i na ile ona była skuteczna w warunkach postradzieckiej rzeczywistości; w jaki sposób zarząd diecezji odpowiadał na wezwanie obecności Kościoła na płaszczyźnie społeczno – politycznej i kulturowej społeczeństwa białoruskiego. Uzyskanie w pełni satysfakcjonujących odpowiedzi na tak zakrojony temat projektu badawczego wymagało ogromnej pracy z materiałami źródłowymi, gdyż do tej pory nie powstała żadna monografia ukazująca choćby w wymiarze najogólniejszym ów problem. Jedynie bliski problematyce może być artykuł Antoniego Gremzy *Zarys 20 – lecia diecezji grodzieńskiej*¹. O podobieństwie decyduje cezurą chronologiczną oraz zbieżność niektórych tematów badawczych. Jednak, mimo bardzo zwięzłego dokonania opisu historycznego i wykorzystanych częściowo archiwaliów, ów artykuł nie może stanowić punktu wyjścia do całościowej analizy dziejów Kościoła grodzieńskiego. Po pierwsze, autor na podstawie dokonanej kwerendy archiwalnej, w swoich dociekaniach koncentruje się przede wszystkim nad rozwojem struktur administracyjnych diecezji oraz nad ich funkcjonowaniem, co stanowi zaledwie przedmiot badań jednego z rozdziałów niniejszej dysertacji. Zresztą celem autora nie było stworzenia syntezy ani też postawienie jakichkolwiek hipotez badawczych. Po drugie, przy analizie aparatu naukowego można zauważyć, że autor całkowicie pominął źródła drukowane i literaturę pomocniczą.

Oprócz tego należy zaznaczyć, że pomimo braku literatury ukazującej dzieje Kościoła na ziemi grodzieńskiej, istnieją publikacje, naświetlające pewne zagadnienia z życia diecezji, dotyczące m.in.: administracji centralnej², powstania parafii³,

---

¹ A. Gremza, *Zarys 20-lecia diecezji grodzieńskiej*, „Studia Theologica Grodnensia” 6(2012), s. 268 –
² W. Gałązka, *Sąd kościelny w Grodnie w latach 1990 – 1999*, w: *Sędzia i Pasterz. Księga pamiątkowa w 50-lecie pracy ks. Remigiusza Sobańskiego w Sądzie Metropolitalnym w Katowicach (1957 – 2007)*, red. H. Typańska, Katowice 2007, s. 53 – 58; C. Mich, *Zagadnienia alkoholizmu w orzecznictwie trybunału kościelnego w Grodnie w latach 1993 – 1997*, „Studia Theologica Grodnensia” 2(2008), s. 185 – 196.

³Wśród nich należy wymienić także prace dyplomowe i magisterskie powstałe w WSD w Grodnie: A. Chwieduk, *Historia parafii Bożego Ciała w Krzemienicy (1939 – 1998)*, Grodno 1998 [mps w BWSDwG]; P. Zwierzyński, *Historia parafii Podwyższenia Krzyża świętego w Lidzie*, Grodno 1997,

funkcjonowania duszpasterstwa⁴ i budownictwa sakralnego⁵. Niestety, minusem większości tych prac jest ich jednostronność i fragmentaryczność, a także brak solidnej kwerendy archiwalnej oraz odsyłaczy do literatury przedmiotu.

Wśród badaczy Kościoła lokalnego ziemi grodzieńskiej można wyróżnić przede wszystkim Józefa Makarczyka. Sferą jego zainteresowań naukowych jest działalność ojców franciszkanów na tych ziemiach⁶.

Znacznie lepiej sytuacja przedstawia się z literaturą ogólną, dotyczącą dziejów Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie. W pierwszym rzędzie należy tu wymienić publikacje naświetlające początki katolicyzmu na tych ziemiach w kontekście powstania i funkcjonowania diecezji wileńskiej⁷. Na szczególną zaś uwagę zasługuje tu dorobek naukowy ks. Tadeusza Krahela, który przez kilkadziesiąt lat był jedynym profesjonalnym badaczem przeszłości Kościoła wileńskiego, w tym i ziemi grodzieńskiej⁸.

[mps. w BWSdWg]; P. Białonos, *Historia parafii pw. św. Wacława w Wolkowysku*, Grodno 1998, [mps. w BWSdWg]; A. Mackiewicz, *Historia parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, Grodno 1999, [mps. w BWSdWg]; I. Juszkiewicz, *Historia parafii szczuczyńskiej pod wezwaniem św. Teresy*, Grodno 2001, [mps. w BWSdWg].

⁴ M. Zaniewski, *Służba Boża w parafii pod wezwaniem Matki Bożej Miłosierdzia w Grodnie w latach 1998 – 2010*, „Studia Theologica Grodnensia” 8(2014), s. 212– 235; J. Sadowski, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia związane z przeżywaniem okresu Wielkiego Postu i Wielkanocy w parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu*, „Studia Theologica Grodnensia” 8(2014), s. 235– 270; R. Kotlimowski, *Stosunek młodzieży grodzieńskiej do obowiązku uczesnictwa w niedzielnej mszy św.*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 89 – 110; W. Pietkiewicz, *Formacja młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafii pw. św. Michała Archanioła w Oszmianie w latach 2005 – 2009*, „Studia Theologica Grodnensia” 9(2015), s. 157 – 184.

⁵ A. Грэмза, *Катэдральная базіліка ў Гродне ў кантэксце гістарычнага развіцця і архітэктуры*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 57 – 67; P. Мазан, *Гісторыя Фары Вітаўта ў Гродне (1392 – 1961)*, „Studia Theologica Grodnensia” 2(2008), s. 178 – 184.

⁶ J. Makarczyk, *Dzieje franciszkanów w Grodnie do 1975 r.*, „Roczniki Historii Kościoła” 60 (2013) nr 5, s. 49 – 89; tenże, *Prowincja litewsko-białoruska Zakonu Braci Mniejszych Konwentalnych w latach 1687-1845*, Grodno 2012; tenże, *550 lat rzymsko – katolickiej parafii w Porozowie*. Grodno 2010; tenże, *Wkład OO. Franciszkanów w ewangelizację na Białorusi*, w: *Хрысціянства ў гістарычным лесе беларускага народа*, red. С. Марозава, Гродна 2008, s. 188 – 204.

⁷ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912, J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972, tenże, *Powstanie i rozwój latyfundiów biskupstwa wileńskiego 1387 – 1550*, Poznań 1963; L. Müllerowa, *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914 – 1984*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s.145 – 170; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772 – 1914*, Kraków 1980.

⁸ T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s. 7 – 72; tenże, *Archidiecezja wileńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939 – 1945*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 11 – 65; *Początki organizacji kościelnej na Litwie*, w: T. Krahel, *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014, s. 57 – 68; tamże, *Chrzest władcy i chrystianizacja narodu litewskiego*, s. 69 – 72; tamże, *Organizacja parafialna Kościoła katolickiego na Białorusi (od XIV w. do 1914 r.)*, s. 169 – 175; tamże, *Kościół katolicki na Białorusi w latach 1795 – 1944*, s. 271 – 278.

Stan Kościoła na grodzieńszczyźnie w okresie zaborów na płaszczyźnie ogólnobiałoruskiej ukazują publikacje Andrzeja Gonczara⁹, Walentyny Janowskiej¹⁰ oraz innych naukowców. Powstało także szereg publikacji dotyczących funkcjonowaniu Kościoła w okresie międzywojennym¹¹.

Wśród opracowań dotyczących zagadnień historii Kościoła grodzieńskiego w okresie wojny, okupacji niemieckiej i powojennej polityki radzieckiej w pierwszym rządzie należy wyróżnić pracę Larysy Mikhaïlik *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956*, dokonującej rekonstrukcji dziejów Kościoła na ziemi grodzieńskiej w okresie najbardziej gwałtownych przemian polityczno – społecznych. Na podstawie solidnej bazy źródłowej i bibliograficznej autorka nakreśliła kilka tematów, takich jak: pierwsze zetknięcie Kościoła z systemem komunistycznym na tych terenach oraz rozwój jego antyreligijnej strategii w okresie międzywojennym; działanie niemieckich wojsk okupacyjnych podczas II wojny światowej wobec Kościoła, duchowieństwa i wiernych; powojenna polityka radziecka oraz szukanie przez Kościół sposobów funkcjonowania w nowej rzeczywistości¹².

Ponadto powstało dość dużo innych publikacji o tej tematyce, które można podzielić na dwie kategorie: opracowania poświęcone martyrologii duchowieństwa¹³ oraz naświetlające życie Kościoła jako instytucji¹⁴.

Niezwykle ważnym dziełem dotyczącym dziejów Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie jest dorobek naukowy Edmunda Jarmusika¹⁵, zwłaszcza jego

---

⁹ А. Ганчар, *Римско – католический костел в Беларуси (1864 – 1914 гг.)*, Гродно 2008; tenże, *Римско – католическая церковь в Беларуси (вт. пол. XIX – нач. XX вв.)*. Исторический очерк. Гродно 2010.

¹⁰ В. Яноўская, *Хрысціянская царква у Беларусі ў 1863 – 1914 гг.*, Мінск 2002.

¹¹ H. Wyczawski, *Kościół w odrodzonym państwie polskim (1918 – 1939)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, red. B. Kumor, Z. Obiertyński, Poznań – Warszawa 1979, s. 22 – 44; M. Mróz, *Katolicyzm na pograniczu. Kościół katolicki wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918 – 1925*, Toruń 2003

¹² L. Mikhaïlik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956*, Warszawa 2008.

¹³ R. Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939 - 1988*, Lublin 2003; T. Krahel, *Doświadczeni zniewoleniem. Duchowni archidiecezji wileńskiej represjonowani w czasach okupacji sowieckiej (1939 – 1941)*, Białystok 2005; tenże, *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939 – 1945*, Białystok 2017; tenże, *Błogosławiony Henryk Hlebowicz*, Białystok 1999; Ю. Гарбінскі, *Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя*, Мінск – Мюнхен 1999.

¹⁴ E. Walewander, *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, Lublin 1991; R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR 1917 – 1939*, Lublin 1997; C. Wilanowski, *Konspiracyjna działalność duchowieństwa katolickiego na Wileńszczyźnie w latach 1939 – 1944*, Warszawa 2000; M. Granatowski, *W radzieckich okowach (1939 – 1941)*, Łomża 1997; T. Strzembosch, *Opór wobec okupacji sowieckiej w Zachodniej Białorusi 1939 – 1941*, w: *Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939 – 1941): obywatele polscy na kresach północno – wchodnich II Rzeczypospolitej od okupacją sowiecką w latach 1939 – 1941*, red. T. Strzembosch, Warszawa 1997; Э. Ярмусік, *Католический Костел в годы второй мировой войны 1939 – 1945*, Гродно 2002.

monografia *Kościół katolicki na Białorusi 1939 – 1991 od zniszczenia do odrodzenia*¹⁶. Pomimo, że zakres badań wychodzi poza teren diecezji grodzieńskiej, to jednak materiał źródłowy pracy pozwala przybliżyć życie i działalność wiernych tych ziem w najbardziej trudnym okresie ich egzystowania. W swoich dociekaniach autor poruszył szeroki wachlarz zagadnień, m. in.: sytuację Kościoła w okresie II wojny światowej i politykę władz radzieckich i niemieckich oraz sposoby jej realizacji na Białorusi; dynamikę stosunków wzajemnych państwa radzieckiego i Kościoła w okresie powojennym i tp. W monografii tej autor po raz pierwszy dogłębnie zajął się rolą Kościoła katolickiego w życiu społecznym wierzących. Ujawnił problemy dotyczące sytuacji katolików w warunkach państwa ateistycznego, odkrył czynniki, przyczyniające się do zachowania i odrodzenia wiary. Ważnym osiągnięciem dysertacji jest to, że na podstawie licznie przytoczonych przykładów i faktów pokazano formy i metody oporu katolików w stosunku do ateistycznej polityki państwa¹⁷.

Wśród publikacji poświęconych odrodzeniu życia religijnego na Białorusi po upadku Związku Radzieckiego możemy wyróżnić monografię zbiorową *Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.)*¹⁸ oraz inne prace powstałe w tym okresie¹⁹.

Na koniec tego przeglądu historiograficznego należy także odnotować publikacje radzieckich autorów, na których znaczny wpływ wywierała ideologia komunistyczna. Konceptualną podstawę historiografii radzieckiej, dotyczącą religii, tworzyły przepisy o ich istocie klasowej, obumierania wiary w społeczeństwie socjalistycznym, niezgodność światopoglądu religijnego i naukowego. Kościół katolicki był postrzegany jako obca dla społeczeństwa instytucja, a jego działalność – nie jako religijna, ale jako polityczna²⁰. Klasycznym dziełem o takim nastawieniu może być

---

¹⁵ Э. Ярмусик, *Католическая конфессия на Гродненщине в послевоенное десятилетие*, w: *Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі*, red. І. Крэнь, Гродна 1998, s. 403 – 406; tenże, *Римско – католический костел на гродненщине: время перемен (80 – 90-е года XX века)*, w: *Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе*, Гродно 2001, s. 102 – 109; tenże, *Католический костел в Белоруссии в 1945 – 1990*, Гродно 2006.

¹⁶ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi 1939 – 1991 od zniszczenia do odrodzenia*, Kraków 2012

¹⁷ Tamże, s. 15 – 16, 32.

¹⁸ *Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.)*, red. У. Навіцкі, Мінск 1998;

¹⁹ Н. Нлєbowicz, *Kościół odrodzony. Katolicyzm w państwie sowieckim 1944 – 1992*, Gdańsk 1993; *Посткоммунистическая Беларусь в процессе религиозной трансформации. Сборник статей*, red. В. Данилов, Минск 2002; А. Гурко, *Конфессиональная ситуация в Республике Беларусь*, Минск 2001; Э. Ярмусік, *Канфесійная гісторыя Беларусі*, Мінск 2016.

²⁰ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi...*, s. 21 – 23.

monografia zbiorowa *Католицизм в Белоруссии: традиционализм и приспособление*²¹. Oprócz tego w tymże nurcie powstawały prace innych autorów²².

Pomimo że wymienione opracowania pozwalają ogólnie poznać dzieje Kościoła na grodzieńszczyźnie, to jednak widać wyraźnie, że wiele zagadnień historycznych wciąż potrzebuje wnikliwych i solidnych badań. Dlatego, aby zrealizować podjęty projekt badawczy oraz odpowiedzieć na postawione pytania, trzeba było oprzeć się na materiałach źródłowych zdobytych podczas szerokiej kwerendy archiwalnej. Zasadniczy materiał archiwalny wykorzystany w niniejszej pracy pochodzi z zasobów Archiwum Diecezji Grodzieńskiej znajdującego się w kurii biskupiej. Dokumenty wykorzystane z tego archiwum, choć nieuporządkowane, dotyczą funkcjonowania instytucji kościelnych, parafii, dekanatów, budownictwa kościelnego, poszczególnych gałęzi duszpasterstwa, katechizacji, a także zakonów męskich i żeńskich oraz duchowieństwa diecezjalnego. Pomimo, że dokumenty owe wniosły dużo cennych informacji do pracy, jednak zbiór ich nie jest kompletny. Wyraźnie widać to przy analizie źródeł dotyczących pierwszych lat istnienia diecezji, ponieważ spora ilość decyzji powstawała bądź to w formie ustnej, bądź jako dekrety nie były dostarczane do kurii. Z tego powodu, nieodzowna była kwerenda w archiwach innych instytucji diecezji: archiwum Sądu Biskupiego w Grodnie, archiwum wyższego seminarium duchownego w Grodnie, archiwum Wydziału Nauczania i Wychowania Katolickiego przy kurii grodzieńskiej, archiwum Caritas diecezji grodzieńskiej w Grodnie, archiwum Duszpasterstwa Kolejarzy. Dane źródłowe uzyskane podczas eksploracji w wyżej wymienionych jednostkach w wystarczający sposób naświetliły działalność tych instytucji oraz uzupełniły braki zasobu kurii grodzieńskiej.

Kapitałnym uzupełnieniem okazały się zasoby kilku archiwów parafialnych. Przede wszystkim dotyczy to kwestii rejestracji parafii w urzędach państwowych i uzyskania pozwolenia na budowę świątyń. Oprócz tego materiały przechowywane w archiwach parafii są cennym źródłem do rozpoznania funkcjonowania sanktuariów diecezjalnych. Natomiast z całościowej kwerendy akt parafialnych zrezygnowano, gdyż

---

²¹ *Католицизм в Белоруссии: традиционализм и приспособление*, red. А. Майхрович, Минск 1987.

²² Я. Мараш, *Ватикан и католическая церковь в Беларуси (1569 – 1795)*, Минск 1971, tenże, *Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви*, Минск 1969, *Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII века*, Минск 1974; У. Доктараў, *Пад гатычнымі скляпеннямі касцеляў: палітыка каталіцызму ў Беларусі*, Мінск 1975; tenże, *Сучасны каталіцызм*, Мінск 1972; tenże, *Крызіс сучаснага каталіцызму*, Минск 1972; К. Койта, *В пойсках істыны: от религии к атеизму*, Минск 1982; tenże, *Разговор начистоту о католицизме*, Минск 1985; М. Шейман, *Ватикан во Второй мировой войне*, Москва 1951; В. Иванов, *Современный верующий*, Минск 1978.

po analizie wybranych placówek zauważono znaczne podobieństwo i powtarzalność treści, które nie zawsze odpowiadały zadaniom pracy.

Kolejnym ważnym źródłem były archiwa instytucji kościelnych, nie wchodzących w skład diecezji grodzieńskiej. Tak zatem autor korzystał ze zbiorów: Archiwum Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi, Archiwum Rady do Spraw Rodziny przy Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi, archiwum nazaretanek prowincji białoruskiej i warszawskiej. Archiwa te zawierają protokoły posiedzeń, programy duszpasterskie, listy pasterskie episkopatu i programy poszczególnych sympozjów. Są tam także dekryty, dane personalne oraz kroniki wspólnot zakonnych. Ponadto dokonano kwerendy w Państwowym Archiwum Obwodu Grodzieńskiego. Mankamentem tej ostatniej kolekcji jest fakt, że znajdujące się w archiwum materiały Pełnomocnika Rady do Spraw Kultów Religijnych odnoszą się tylko do pierwszych lat istnienia niepodległej Białorusi. Brak dokumentacji z późniejszego okresu nie pozwolił dokonać wnikliwej analizy stosunków państwo – Kościół w omawianym okresie. Innym źródłem informacji, dotyczącym dziejów Kościoła na grodzieńszczyźnie za czasów wileńskiej diecezji, było Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, z którego wykorzystano m.in. inwentarz parafii w Trokielach za 1920 – 1921 rok.

Oprócz tego, dla uzupełnienia uzyskanej podczas kwerendy bazy źródłowej, posłużono się zbiorem własnym autora. Składał się on ze wspomnień, relacji oraz nieopublikowanych opracowań, będących w niektórych sytuacjach jedynym dostępnym źródłem. Do tego rodzaju źródeł zaliczyć należy także kwestionariusz *Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011* dotyczącą działalności zakonów żeńskich i męskich w diecezji grodzieńskiej, przygotowaną przez autora. Po ustaleniu liczby instytutów zakonnych, które na terenie diecezji prowadziły choćby jedną placówkę, formularz rozesłano do przedstawicieli tychże zakonów. Dzięki temu uzyskano kapitalny materiał obrazujący formy działalności różnych formacji zakonnych.

Ważną rolę przy odtworzeniu przeszłości Kościoła grodzieńskiego odgrywały źródła drukowane. Są to przede wszystkim schematyzy diecezjalne, dzięki którym uzyskano dużo danych personalnych i instytucjonalnych diecezji. Pośrednio do tej kategorii źródeł należy zaklasyfikować *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej*, który w pierwszych swoich wydaniach spełniał także funkcję schematyzy diecezjalnego. Umieszczono tam dane personalne poszczególnych jednostek administracyjnych, informacje dotyczące dekanatów i parafii. Kolejnym źródłem mającym znaczny wkład w rekonstrukcję dziejów Kościoła na ziemi grodzieńskiej jest

czasopismo diecezjalne – „Słowo Życia”. W czasopiśmie tym publikowano listy i homolie biskupów wygłoszone przy różnych okazjach, opisywano wydarzenia i akcje duszpasterskie odbywające się w diecezji. Są one cennym źródłem informacji, nadały odpowiedni koloryt niniejszej pracy.

Pomimo tak dużej ilości materiałów źródłowych oraz wykorzystanej literatury podczas realizacji procesu badawczego *Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011*, trudno skonstatować, że badana problematyka została wyczerpująco opracowana. Ponieważ żadne z zagadnień poruszonych w tej dysertacji nie doczekało się solidnej monografii, dlatego prawie każdy tytuł paragrafu może służyć za punkt wyjścia do zamodzielnych monograficznych badań. Również, z tego powodu, trudno było dokonać syntezy, gdyż wiele tematów dotąd niezbadanych, poruszono po raz pierwszy. Oprócz tego, w wielu miejscach problematykę tylko ogólnie naświetlono, gdyż priorytetem pracy był syntetyczno – analityczny obraz wszystkich sfer działalności diecezji grodzieńskiej. Stąd w niektórych przypadkach posłużono się metodą statystyczną, by ukazać dynamikę pewnych procesów zachodzących w diecezji.

Sformułowane wstępnie pytania badawcze oraz dostępna baza źródłowa i wykorzystana literatura wyznaczyły układ treści rozdziałów i paragrafów dysertacji. Rozdział pierwszy jest zasadniczo częścią wprowadzającą, mającą na celu ukazania rysu historycznego grodzieńszczyzny. Co do pierwszych dwóch paragrafów, zamiarem autora nie było zaprezentowanie kompletnej historii regionu, lecz naświetlenie pewnego środowiska i kontekstu, w którym rozwijał się Kościół katolicki na ziemi grodzieńskiej. Natomiast w trzecim paragrafie można się zapoznać z procesem powstania diecezji. Autor ukazał tam wpływ czynników geopolitycznych powstałych na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, umożliwiających nie tylko aktywizację życia religijnego, ale i odnowę hierarchii i administracji miejscowego Kościoła.

Z kolei powstanie zarządu diecezji oraz jej struktur instytucjonalnych stały się przedmiotem rozważań drugiego rozdziału. Nakreślony w nim został biogram biskupa Aleksandra Kaszkiewicza – ordynariusza diecezji grodzieńskiej, oraz życiorys Antoniego Dziemianko – biskupa pomocniczego. Ponadto w tym rozdziale poruszono temat związany z genezą tworzenia organów i urzędów wchodzących w skład kurii diecezjalnej. W znaczeniu ścisłym były to te organy i osoby, które bezpośrednio uczestniczyły w sprawowaniu władzy wykonawczo – sędowniczej biskupa: wikariusz generalny, wikariusz biskupi, wikariusz sądowy i sędziowie diecezjalni, kanclerz i notariusze, archiwista, rada do spraw ekonomicznych i rada biskupia, oraz organy

kolegialne: rada kapłańska, kolegium konsultorów i rada duszpasterska. W ostatnim paragrafie, osobnym tematem poruszono powstanie i funkcjonowanie sądu biskupiego.

Rozdział trzeci jest poświęcony tworzeniu sieci parafialnej i dekanalnej oraz analizie budownictwa kościelnego. Tu też został ukazany proces reaktywacji istniejących parafii, a także zaznaczone trudności związane z powstawaniem nowych wspólnot parafialnych. Na uwagę zasługuje tematyka budownictwa sakralnego. Przede wszystkim dokonano krótkiej charakterystyki ocalałej przeszłości architektonicznej danego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem wpływów Kościoła katolickiego. Ponadto starano się ukazać trudności związane z odnową świątyń zniszczonych lub zbezczeszczonych za czasów panowania Związku Radzieckiego oraz proces adaptacji i budowy nowych kościołów. W ostatnim paragrafie naświetlono powstanie i działalność sanktuariów.

Natomiast w czwartym rozdziale podjęto analizę kwestii odpowiedniego przygotowania kadry duchowieństwa w diecezji grodzieńskiej. Przede wszystkim zwrócono uwagę na pomoc duszpasterską księży z Polski oraz na trudności związane z ich rejestracją na terytorium Białorusi. W początkowej części rozdziału przedmiotem badań stało się powstanie i funkcjonowanie seminarium diecezjalnego oraz formy permanentnej formacji kapłanów. Starano się ukazać proces powstawania i działalności pierwszej instytucji formacyjnej Kościoła katolickiego na Białorusi. Ponadto w rozdziale nakreślono pracę zakonów i zgromadzeń męskich i żeńskich oraz na ich wpływ na działalność duszpasterską. Ostatnia część rozdziału dotyczy charakterystyki wiernych Kościoła grodzieńskiego.

W piątym rozdziale dysertacji skupiono uwagę nad problematyką rozwoju duszpasterskiej działalności. Aspekt życia sakramentalnego został przedstawiony w pierwszym paragrafie. Podstawą analizy stały się dane statystyczne spływające do kurii grodzieńskiej oraz protokoły wizytacji biskupich i dziekańskich z wybranych parafii. Katechizacja, postulaty duszpasterskie, sformułowane przeważnie w listach biskupa, a także realizacja ogólnokrajowych ramowych programów duszpasterskich są tematem badawczym drugiego paragrafu. Natomiast ostatnim elementem tegoż rozdziału jest charakterystyka duszpasterstwo nadzwyczajnego rozumianego jako odpowiedź Kościoła grodzieńskiego na specyficzne uwarunkowania i potrzeby religijne pewnych grup wiernych.

W ostatnim rozdziale nakreślona została aktywność rozmaitych bractw i stowarzyszeń działających na terenie diecezji grodzieńskiej. Ponadto poddano próbie analizy religijno – społecznego wymiaru działalności Kościoła na grodzieńszczyźnie, ze

szczególnym uwzględnieniem działalności charytatywnej, medialno – wydawniczej i kulturalnej. Naświetlono także temat związany z zorganizowaniem teologicznej formacji osób świeckich.

Na zakończenie składam serdeczne podziękowania wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tej dysertacji. Przede wszystkim promotorowi ks. prof. dr. hab. Janowi Walkuszowi, za wsparcie w pisaniu dysertacji. Słowa wdzięczności kieruję również do tych, którzy świadczyli mi pomoc merytoryczną podczas kwerendy w archiwach i instytucjach kościelnych i państwowych. Wyrażam wdzięczność swojemu biskupowi Akeksandrowi Kaszkiewiczowi, ordynariuszowi diecezji grodzieńskiej, za możliwość zrealizowania tegoż projektu badawczego oraz wszystkim, którzy służyli pomocą.

I. Z PRZESZŁOŚCI GRODZIĘSZCZYZNY

1. Charakterystyka ziemi grodzieńskiej

Przystępując do charakterystyki terytorium ziemi grodzieńskiej, należy zaznaczyć, że mamy na myśli obwód grodzieński, położony w zachodniej części dzisiejszej Republiki Białoruś²³. Na zachodzie graniczy on z Polską, na północy z Litwą, na wschodzie graniczy z witebskim, mińskim i brzeskim obwodami. Utworzono go 20 września 1944 roku.²⁴ Obszar terytorium obejmuje 25 tysięcy km². Według danych z 2011 roku na danym obszarze mieszka 1065,9 tysięcy ludzi.²⁵ Centrum administracyjne obwodu – miasto Grodno. W skład obwodu wchodzi następujące rejony: ostrowiecki, oszmiański, brzestowski, wołkowyski, woronowski, grodzieński, działłowski, zielwenski, iwiejski, koreliczski, lidski, mostowski, nowogródzki, swisłoczski, słonimski, smorgoński, szczuczyński.²⁶

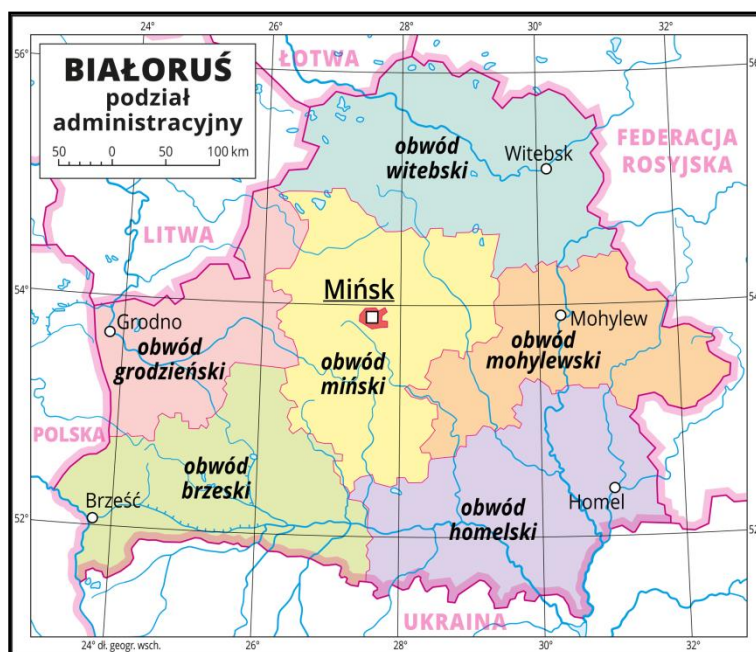
---

²³ W znanych nam źródłach historycznych nazwa *Biała Ruś* została po raz pierwszy wymieniona w anonimowym, łacińskim rękopisie z drugiej połowy XIII wieku, odnalezionym w Dublinie przez amerykańskiego historyka Marvina L. Colcera. Także sto lat później wspominał o *Białej Rusi* południowoniemiecki poeta Peter Sucherenwirt. Według polskiego kronikarza Janka z Czarnkowa z 1382 roku nazwa Biała Ruś po raz pierwszy została połączona z nazwą konkretnego grodu: książę litewski Kiejstut, schwytawszy Jagiełłę, rozkazał uwięzić go razem z matką w *castro Albae Russiae, Polock dicto*. Wspomniane teksty łacińskie są najstarszymi źródłami, w których występuje nazwa Białoruś. Oprócz tego są liczne wspomnienia o Białorusi w XV – wiecznych źródłach: dokumentach Wielkiego Księstwa Litewskiego, pismach Zakonu Krzyżackiego, niemieckiej kronice Ulricha Rychentala. W Rzeczypospolitej szlacheckiej oprócz wyżej wspomnianego określenia używano jeszcze jednego – *Ruś Czarna*. Chodziło tu o Nowogródzczyznę (powiaty nowogródzki, słonimski, wołkowyski i księstwo słuckie). Głównymi miastami były tu: Bobrujsk, Rzeczyca, Nowogródek, Nieśwież, Mir, Wołkowysk, Słuck, Kleck. W drugiej połowie XVI – XVII wieku określenie *Biała Ruś* miała wyraźną lokalizację geograficzną: północno – wschodnie ziemie etnicznie białoruskie; dorzecza górnej Dzwiny i Dniepru, wojewódstwa witebskie, połockie, mścisławskie, smoleńskie i częściowo mińskie. Współczesnej formy nazwy Białorusi zaczęto używać w końcu XVIII i w XIX wieku, a rozszerzenie jej zakresu na całe współczesne terytorium kraju dokonało się jeszcze później i było związane z procesem kształtowania się narodu białoruskiego. Zob. L. Bieńkowska, *Białoruś*, w: EK, II, kol. 368 – 369; H. Sachanowicz, *Historia Białorusi od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 23 – 25; M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 14 – 16.

²⁴ Utworzony we wrześniu 1944 roku obwód grodzieński (гродзенская область) początkowo składał się z następujących rejonów: brzestowski, wasyliszkowski, wołkowyski, woronowski, grodzieński, żeludockiego, lidskiego, zelwińskiego, mostowskiego, porozowskiego, raduńskiego, sopockińskiego, swisłockiego, skidelskiego i szczuczyńskiego. W 1954 roku, w wyniku reformy administracyjno – terytorialnej do obwodu dołączono kilka rejonów ze skasowanego obwodu baranowickiego, a mianowicie: działłowski, kozłowszczyński, koreliczski, lubczański, miński, nowogródzki, słonimski. Z kolei w 1960 roku dołączono także cztery rejony skasowanego mołdeczańskiego obwodu: ostrowiecki, oszmiański, smorgoński i juraciszkowski. W wyniku kolejnych zmian dane terytoria zostały podzielone na 17 istniejących obecnie rejonów, w: *Гродзенская вобласць, w: Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, red. Г. Пашкоў t. 3, Мінск 1996, s. 125.

²⁵ *Статистический ежегодник Гродзенской области*, red. Т. Габриянич, Гродно 2011, s. 29.

²⁶ Tamże, s. 15; Л. Казлоўская, *Гродзенская вобласць, w: Беларуская энцыклапедыя*, red. Г. Пашкоў, t. 6, Мінск 1997, s. 424

Fot. 1. Mapa Republiki Białoruś.

Terytorium grodzieńszczyzny jest przede wszystkim równinne, a jego wysokość wynosi około 120 – 180 m. Obwód leży w obrębie niziny Niemeńskiej, niziny Naroczańsko – Wileńskiej i równiny Lidzkiej (do 170 m). Najniższy punkt znajduje się na północno – zachodniej części obwodu w miejscu, w którym Niemen wpływa na terytorium Litwy – wynosi 80 m nad poziomem morza. Najwyższym punktem obwodu jest góra Zamkowa (323 m) znajdująca się na obszarze Wyżyny Nowogródzkiej. Praktycznie całe terytorium ziemi grodzieńskiej należy do basenu Niemna i jego dopływów: Gawji, Dzitwy, Uszy, Szczary i Łasośna. Na północnym zachodzie zaczyna swój bieg rzeka Narew – dopływ Wisły²⁷.

Na terytorium obwodu znajduje się też Kanał Augustowski, łączący Wisłę i Niemen. Występują również jeziora: Jezioro Białe, Jezioro Rybnica, Świteź, Jezioro Świr. Klimat jest wilgotny, umiarkowanie kontynentalny, kształtujący się przeważnie pod wpływem mas powietrza polarnomorskiego²⁸.

Według danych archeologicznych pierwsze wzmianki o obecności człowieka na tych ziemiach pochodzą z epoki późnego paleolitu. Ważnym etapem w historii etnicznej naszego kraju było jego zasiedlenie przez plemiona indoeuropejskie w II tysiącleciu p.n.e. W okresie przed Chrystusem na terytorium całej Białorusi dominowali przeważnie wschodni Bałtowie. Osadnicy bałtyccy zamieszkiwali nielicznymi grupami

²⁷ Л. Казлоўская, *Гродзенская вобласць...*, s.423.

²⁸ *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, red. С. Марцэлеў, Мінск 1986, s. 9.

rodowe grodowiska, zajmując się rolnictwem i hodowlą, budowali zagłębione w ziemi domostwa z miejscem w rogu na ognisko i korzystali już z narzędzi żelaznych²⁹.

Pierwsze słowiańskie plemiona na te tereny przybyły dopiero w drugiej połowie I tysiąclecia. Pojawiły się tutaj zapewne w VIII – IX wieku, chociaż proces asymilacji Bałtów trwał jeszcze przez kilka następnych stuleci. Terytorium Białorusi zajmowali Dregowicze, Krzywicze, Radymicze. Mniej więcej około X wieku Krzywicze i Dregowicze rozpoczęli kolonizację dorzeczy Niemna, zasiedlone przez plemiona Jaćwingów na lewym brzegu i plemiona litewskie na prawym brzegu Niemna. Także w tę stronę ruszyli Wołynianie i Drewlanie. Jednak asymilacja Bałtów na tych ziemiach trwała bardzo powoli, dlatego dorzecze Niemna jeszcze przez stulecia pozostawało terenem mieszanego osadnictwa bałtycko – słowiańskiego³⁰.

Pod koniec pierwszego tysiąclecia zagrożenia ze strony azjatyckich koczowników, a także najazdy drużyn wareskich skłoniły plemiona słowiańskie do zjednoczenia się i utworzenia ponadplemiennych instytucji władzy państwowej – „kniażestw”³¹. W X stuleciu terytorium dzisiejszej grodzieńszczyzny weszło w skład wczesnofeudalnego państwa – Rusi Kijowskiej.³² W ten czas na ziemiach grodzieńszczyzny powstały pierwsze miasta, które służyły przede wszystkim celom obronnym. W kronikach, takich jak „ipatjewskaja letopiś”, grody znad Niemna pojawiają się stosunkowo późno, dopiero w XII – XIII wieku, kiedy już osiągnęły w swoim rozwoju bardzo wysoki poziom, a Grodno i Nowogródek stały się nawet stolicami udzielnych księstw³³.

Okoliczności powstania Grodna dla historyków nie są do końca znane. Nie zachowały się na ten temat żadne źródła pisane, które by naświetlały ten temat. Wiadomo tylko, że Grodno jako miasto nad Niemnem wspomina się w 1128 roku³⁴. W

---

²⁹ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 30 – 32.

³⁰ Tamże, s. 32 – 35; Г. Штыхаў, *Балты і славяне ў VI – VIII стст.*, w: *Гісторыя Беларусі*, red. М. Чарняўскі, Г. Штыхаў, Мінск 2007, s. 125 – 136.

³¹ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 36.

³² Książę Włodzimierz pokonawszy braci zasiadł w 980 roku w Kijowie i przekształcił wschodnioeuropejskie konfederacje w jednolite państwo, zlikwidował lokalne księstwa i w politycznych ośrodkach osadził swoich synów. W ten sposób Rurykowicze stali się jedyną dynastią, której wedle prawa należała cała władza na Rusi. Początkowo słowo „rus” w znaczeniu etnicznym odnosiło się do Waregów, a w sensie społecznym oznaczało drużynę księcia, jego rycerzy i administrację, a ziemia Ruska, Ruś oznaczały podległe im terytorium. Zob. H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 35 – 40.

³³ Tamże, s. 55.

³⁴ С. Марозава, *Старажытны горад Гродна*, w: *Памяць – Гродна*, red. І. Крэнь, У. Нядзелька, Э. Ярмусік, Мінск 1999, s. 38; А. Краўцэвіч, *Летапісны Горадзен і яго археалагічнае даследаванне*, w: *Гародня X – XX стст. Каралеўскі горад з правіньцыйным лясам*, red. А. Смаленчук, Гародня 2014, s. 13.

ciągu historii nazwa tego miasta przechodziła swoistą transformację. Skandynawowie Grodno znali jako *Garti*, dla Krzyżaków było one *Garthena*, *Garten* lub *Gartin*³⁵. Powstało kilka hipotez na temat pochodzenia nazwy miasta. Według białoruskiego historyka Alesia Gostiewa, ta nazwa pochodzi od terminu *городъ*. Analiza lingwistyczna tego słowa wskazuje, że mogło ono oznaczać miasto w dzisiejszym znaczeniu, twierdzę lub mur obronny. Jak dowodzą badania archeologiczne, w XII wieku Grodno było niewielką twierdzą, rezydencją udzielnego księcia. Dlatego prawdopodobnie pierwotne znaczenie tej nazwy podkreślało funkcję obronną danego miasta. Nazwa *городень* lub *городзен* zachowała się do końca XVI wieku. Świadczą o tym liczne źródła pisane z XII – XVI wieku, takie jak kroniki, oficjalne dokumenty książęce i królewskie, liczne wspomnienia. Tylko w czasach przed unią lubelską zaczęto używać spolszczonej wersji – Grodno, którą od tego momentu była coraz częściej wykorzystywana w dokumentacji urzędowej³⁶.

Grodzieńszczyzna w X – XII wiekach była areną walk Rusi Kijowskiej z plemionami Jaćwingów i Litwy. Pierwsze wzmianki o wyprawach wojennych księcia kijowskiego Włodzimierza Światosławowicza na Jaćwingów pochodzą z 983 roku. Znanych jest także przynajmniej kilka wypraw księcia Jarosława Mądrego z pierwszej połowy XI wieku i wołyńskiego księcia Jarosława Światosławowicza³⁷.

W XII wieku dorzecze górnego Niemna politycznie było podporządkowane Księstwu Halicko – Wołyńskiemu. Jak już wspomniano, z pewną autonomią księstwo grodzieńskie zostało utworzone na początku XII wieku. Obejmowało ono wtedy około dwudziestu miast, takich jak Wołkowysk³⁸, Słonim³⁹, Turyjsk, Mścibowo⁴⁰. Położone one były przeważnie na szlakach handlowych z Rusi nad Bałtyk. W XIII wieku na tych ziemiach powstały również Nowogródzkie, Wołkowyskie i Swisłockie księstwa⁴¹. Jednak już na początku XIII do walki o dominację nad ziemiami Rusi Czarnej zaczęły się włączać zjednoczone plemiona litewskie. W ciągu następnych dziesięcioleci białoruskiej ziemi przypadła w udziale rola podstawowego terytorium, na którym

---

³⁵ J. Jodkowski, *Grodno*, Гродно 2009, s. 12 – 13; *Гродназнаўства, Гісторыя еўрапейскага горада*, red. В. Карнялюк, В. Швед, Гародня – Wrocław 2012, s. 10 – 16.

³⁶ В. Швед, А. Госцеў, А. Дабрыян, *Городзен*, Гродна 1996, s. 9 – 10;

³⁷ *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі...*, s. 13.

³⁸ Я. Звяруга, *Старажытны Ваўкавыск*, w: *Памяць – Ваўкавыскі раён*, red. Л. Драбовіч, Мінск 1999, s. 33 – 39.

³⁹ А. Грыцкевіч, А. Кулагін, *Слонім*, w: *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, red. С. Марцэлеў, Мінск 1986, s. 292.

⁴⁰ *Гродназнаўства...*, s. 44 – 47.

⁴¹ Тамże, s. 15.

uformowało się nowe państwo, które zaczęło jednoczyć wokół siebie rozdrobnione i osłabione ziemie Rusi znajdujące się na ogromnych przestrzeniach – od Niemna do górnego biegu Dniepru.⁴²

Wspomniane w latopisach miasta Wołkowysk, Nowogródek, Słonim związane były przede wszystkim z wielkim księciem litewskim Mendogiem. Były to pierwsze ziemie zajęte przez litewskiego władcę. Latopisy nie podają żadnych danych świadczących o podporządkowaniu tych ziem siłą. Wydaje się raczej, że Mendog został tam obwołany księciem za zgodą ludności miejscowej. W 1248 albo w 1249 roku doszło do konfliktu Mendoga z jego wasalami: Towciwiłłem, Erdziwiłłem i Wykintem. Przeciwnicy Mendoga zbiegli do Księstwa Halicko – Wołyńskiego, którego drużyny przez kilka lat oblegały grody białoruskiej części dorzecza Niemna. Wobec powstania silnej koalicji wśród swoich wrogów, Mendog podjął próbę przeciągnięcia części na swoją stronę, Żmudź i Jaćwingów przekupił, a Krzyżakom obiecał oddać ziemie żmudzkie i przyjąć wiarę łacińską. W 1251 roku Mendog przyjął chrzest w obrządku zachodnim, otrzymawszy tytuł wiernego syna Kościoła rzymskiego i koronę. Nie jest pewne jednak czy Mendog został faktycznie koronowany, ponieważ nie zachowały się żadne dokumenty; nie jest też znane miejsce koronacji. Przyjmuje się, że było to najprawdopodobniej Wilno lub Nowogródek.⁴³

Po śmierci Mendoga w 1263 roku życie polityczne przez długi czas było zakłócanie walkami o tron pomiędzy książętami litewskimi i halicko – wołyńskimi. Okres rozkwitu i umocnienia się Wielkiego Księstwa Litewskiego nastąpił dopiero za czasów panowania Giedymina (1316 – 1341). Do państwa włączono wtedy głównie ziemie białoruskie. O ile na początku XIV wieku zwierzchnią władzę książąt litewskich uznawała tylko Ruś Czarna i Połock, o tyle do połowy tego stulecia od Litwy było zależne prawie całe terytorium Białorusi, z wyjątkiem ziem w dorzeczu Dniepru, Soży i okolicy dolnego biegu Prypieci.

Zostawszy wielkim księciem w czasach ekspansji Krzyżaków, kiedy trzeba było prawie co roku odpierać napady niemieckich rycerzy, Giedymin zdecydował się na nawiązanie bliższych kontaktów z Polską. W 1325 roku sojusz obu państw został przypieczętowany ślubem Kazimierza, syna Władysława Łokietka, z córką Giedymina Aldoną – Anną. Największą wspólną akcją wojenną była wyprawa połączonych sił na Brandenburgię w 1326 roku. Podczas tej wyprawy szczególnie odznaczył się starosta

---

⁴² H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 54 –55; M. Kosman, *Historia Białorusi...*, s. 55 – 56.

⁴³ В. Насевіч, Міндоўг, в: *Вялікае княства Літоўскае*, т. 2, Мінск 2006, s. 312 –313; А. Краўцэвіч, *Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага*, Гародня – Уроцлаў 2013, s. 42 – 49.

grodzieński Dawid. Władający jako lennem ziemią grodzieńską Dawid przez długi czas bronił całego białoruskiego Nad Niemnia przed Krzyżakami⁴⁴.

Polityka Giedymina wywołała poważne zaniepokojenie w Złotej Ordzie,⁴⁵ która w 1339 – 1340 roku rozpoczęła wojnę z Wielkim Księstwem Litewskim,⁴⁶ a już w XIII wieku Mongołowie zaczęli podbój Rusi. Około trzydziestu – pięćdziesięciu tysięcy najeźdźców pod wodzą Batu – Chana spustoszyło księstwa Czernichowskie, Riazańskie i Włodzimierskie uprowadzając do niewoli tysiące mieszkańców Rusi Wschodniej. W 1240 roku azjatyccy wojownicy zajęli Kijów, a także zaatakowali księstwo Halicko – Wołyńskie. Następnie mongolskie oddziały ruszyły na Polskę, Czechy, Węgry dochodząc aż do Adriatyku. Powracając ze zwycięskiego pochodu na Europę, wojska Mongołów ominęły ziemie białoruskie.

Giedymin pozostawił po sobie wielkie państwo. Założone w połowie XIII wieku przez księcia Mendoga w ciągu stuleci włączyło do swego składu większą część współczesnego terytorium Białorusi. Znamienną rolę odegrała w tym grodzieńszczyzna, lub jak już wtedy mówiono Ruś Czarna. Stała się ona podstawą terytorium w procesie państwowotwórczym Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴⁷.

Po śmierci Giedymina nastąpił okres kryzysu politycznego, w wyniku którego zaczął się czas „diarchii” panowania dwóch braci: Olgerda i Kiejstuta. Bracia podzielili państwo na dwie części wzdłuż linii Grodno – Troki – i dalej Inflanty.

Skomplikowała się także sytuacja międzynarodowa. Krzyżacy po zawarciu pokoju z królem polskim Kazimierzem Wielkim, wkroczyli na Żmudź, wzmocniwszy tym samym nacisk na Litwę. Także ziemie grodzieńskie ucierpiały od najazdów krzyżackich. Grodno zawsze było „kluczem” do ziem białoruskiego Nad Niemnia. W ciągu swojej historii przeżyło ono około dwudziestu najazdów krzyżackich. Pochód na

---

⁴⁴ Dawid Grodzieński – polityczny i wojenny działacz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pochodzenie jego do końca nie jest znane. Według niektórych danych był on synem księcia nalszańskiego Dowmonda. W latopisach pskowskich on jest wspomniany jako książę. Pierwsze wzmianki o nim są w kronikach ziem pruskich, jako o tym, który w 1314 roku bronił Nowogródka podczas oblężenia Krzyżaków. W 1326 roku wspólnie z Władysławem Łokietkiem uczestniczył w pochodzie na Brandenburgię, podczas którego został zabity w: *Беларуская Энцыклапедыя*, red. Г. Пашкоў, t. 5, Мінск 1997, s. 565; М. Ткачоў, *Давыд*, w: *Вялікае Княства Літоўскае*, red. Т. Бялова, t. 3, Мінск 2005, s. 566; *Гродназнаўства...*, s. 68.

⁴⁵ Złota Orda – państwo założone około 1240 roku w zachodniej części imperium Czyngis – chana przez jego wnuka Batu – chana ze stolicą w Saraj Batu. Obejmowało terytoria na zachód od Irtyszu do gór Kaukazu, Morza Czarnego i dorzecza Wołgi i Kamy, przy uzależnieniu wszystkich księstw ruskich. Przestało istnieć na początku XVI wieku. Zob. В. Егоров, *Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV в.*, Москва 1985, s. 163 – 164; А. Кузмин, *История России с древнейших времен до 1618 года*, Москва 2004, s. 319 – 372.

⁴⁶ Н. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 89.

⁴⁷ Tamże, s. 90 – 91.

„Garden” był najwyższą odznaką i honorem rycerstwa Niemiec, Francji, Szwecji, Holandii, Danii, Włoch, Czech i Anglii. Pięć razy udało się rycerzom krzyżackim podbić Grodno. Tak 1284 roku pod murami Starego Zamku znaleźli się najeźdźcy teutońscy, którym udało się zdobyć miasto. Spalili je i obrabowali, a mieszkańców zabili lub uprowadzili do niewoli. W 1296 roku Krzyżacy dwa razy próbowali zdobyć miasto, które było zniszczone i na nowo odbudowywane. W XIII wieku Grodno i okoliczne ziemie kilkakrotnie przeżywały najazdy krzyżackie. Tak w 1348 roku, nad rzeką Strawą, dopływem Niemna, Krzyżacy rozgromili połączone wojska Olgierda i Kiejstuta. W czasie wyprawy 1363 roku rycerze zakonni znów zajęli Grodno i opustoszyli jego okolice. W 1402 roku Krzyżacy ostatni raz spróbowali podbić gród nad Niemnem⁴⁸.

Po śmierci Olgierda poważne wewnętrzne konflikty pomiędzy jego synem Jagiełło i Kiejstutem doprowadziły do nawiązania bliższych kontaktów z Zakonem Krzyżackim. Tak w 1380 roku Jagiełło podpisał porozumienie z krzyżakami i Kawalerami Mieczowymi, obiecując im wsparcie w wojnie z Kiejstutem. W wyniku perturbacji politycznych i wojennych Kiejstut został zabity, a jego syn Witold uciekł do Prus, gdzie z kolei również wykorzystywał rycerzy zakonnych dla odzyskania ojcowskiego dziedzictwa. Przecistawienie dwóch książąt litewskich skończyło się tajnym układem pomiędzy Jagiełło i Witoldem. Ten ostatni uznawał Jagiełłę najwyższym wodzem pod warunkiem, że zostaną mu przywrócone dobra po ojcu. Witold powrócił z Prus na Litwę i otrzymał pod swoją władzę ziemie brzeskie i grodzieńskie⁴⁹.

Przełomowym wydarzeniem, które wywarło olbrzymi wpływ na rozwój tych ziem pod kątem politycznym, ekonomicznym, religijnym i kulturowym, było podpisanie krewskiej unii. Sojusz Litwy i Polski odpowiadał w ówczesnej sytuacji zarówno interesom księcia litewskiego jak krakowskiego dworu. Panowie małopolscy, którzy odegrali znaczącą rolę w doprowadzeniu do unii, dążyli do tego, aby otrzymać Wołyń i Podole oraz zerwać niekorzystny sojusz z Węgrami. Litwinom zaś, unia pozwoliła zdobyć sprzymierzeńca w walce ze wspólnym wrogiem – Krzyżakami.

14 sierpnia 1385 roku na zamku w Krewie zostało zawarte porozumienie pomiędzy posłami polskimi i Jagiełłą, a także jego braćmi Skirgełłą, Korybutem,

---

⁴⁸ *Гродназнаўства...*, s. 62 – 64; А. Краўцэвіч, *Фарпост Літвы, в: Гародня X – XX стст...*, s. 43 – 46.

⁴⁹ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 91 – 97.

Witoldem oraz Lingwenem i odbyło się podpisanie aktu zjednoczenia obu państw. Jagiełło poślubił kilkunastoletnią Jadwigę i objął tron krakowski⁵⁰.

Z prawnego punktu widzenia akt krewski oznaczał faktyczną inkorporację państwa litewsko – ruskiego do Korony⁵¹. Jednak wprowadzenie decyzji w życie było całkiem niemożliwe dzięki aktywności tych sił społecznych, które były niezadowolone z podpisanej unii. Przeciw ustaleniom unijnym wystąpił książę połocki Andrzej Olgierdowicz, który oświadczył, że ten, kto przyjął katolicyzm, nie może być władcą Rusi i Litwy. Także Witold wykorzystał niespokojną sytuację polityczną. Aby otrzymać wsparcie wojskowe, zawarł przymierze z zakonem krzyżackim i oddał mu Żmudź. Już we wrześniu 1390 roku Witold poprowadził Krzyżaków na Wilno, a po roku opanował Grodno; w roku następnym zajął Nowogródek.

Wojna pokazała potrzebę kompromisu dla Jagiełły, aby utrzymać się przy władzy na ziemiach rusko – litewskich. W tej sytuacji Jagiełło podjął negocjacje z Witoldem. W skutku czego 4 sierpnia 1392 roku w Ostrowie na grodzieńszczyźnie koło Lidy zostało podpisane porozumienie. Na podstawie tej umowy Witold otrzymał dożywotnią władzę w Księstwie Litewskim. W ten sposób pod zwierzchnią władzą suwerenną Jagiełły, niezaprzeczalnym władcą państwa, został Witold, który od tego czasu zaczął się tytułować wielki książę litewski. Ten przywilej został potwierdzony podczas unii wileńsko – radomskiej z 1401 roku.

Po zawarciu kompromisu nastąpił czas stabilności, który Witold wykorzystał dla umocnienia wewnętrznej organizacji państwa. Usuwając albo wymieniając najbardziej niezależnych książąt, władca litewski uczynił ważny krok w kierunku politycznego zjednoczenia i umocnienia swojej władzy. Mianował swoich namiestników lub sprowadzał do tej rangi władców dziedzicznych udzielnych księstw. Już pod koniec XIV wieku żadne ze znaczniejszych księstw nie miało przedstawicieli z miejscowych dynastii.

Ważnym wydarzeniem owych czasów była bitwa pod Grunwaldem, która przeszła do historii jako jedna z największych bitew średniowiecznej Europy i zakończyła się całkowitą klęską Zakonu krzyżackiego. Witold przyprowadził na tę

---

⁵⁰ Tamże, s. 97; J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVII w.*, Warszawa 1970, s. 18 – 38.

⁵¹ J. Bardach, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku*, Warszawa 2010, s. 1 – 5.

bitwę ponad czterdzieści chorągwi z Wielkiego Księstwa Litewskiego, w tym także z grodzieńszczyzny – chorągiew: wołkowyską, grodzieńską, nowogródzką⁵².

Unia w Krewie i następujące po niej liczne umowy przyspieszyły proces konsolidacji Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony. Aby bardziej związać się z Polską, zamożne rody bojarskie Litwy zostały przyjęte do polskich rodzin herbowych. Za przykładem Królestwa Polskiego wprowadzono w Wielkim Księstwie województwa i kasztelanie. Do utworzonych wtedy województw – wileńskiego i trockiego⁵³, weszły ziemie dzisiejszej grodzieńszczyzny⁵⁴.

Od czasów Witolda zaczyna się okres szybkiego rozwoju Grodna. Miasto zaczęto odbudowywać i poszerzać. Tak w 1405 powstało nowe osiedle „posad” – Kołoża, którego nazwa prawdopodobnie pochodzi od przedmieścia Pskowa, skąd Witold przyprowadził jeńców wojennych. Od drugiej połowy XV wieku zaczęto odbudowywać część miasta położoną na lewym brzegu Niemna. Dwie części miasta zostały połączone mostem, który po raz pierwszy wspomina się w 1498 roku. W tym czasie został zbudowany drewniany klasztor bernardynów, ratusz dla magistratu, powstał plac miejski, który służył jako rynek i centrum miasta. Na tym placu został wzniesiony drewniany kościół, zwany farą witoldową. W XV – XVI stuleciu Grodno stało się jednym z największych centrów życia gospodarczego i politycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego. W dokumentach wielkiego księcia Kazimierza wymienia się go jako jedno z piętnastu największych miast państwa⁵⁵.

Polityczny i ekonomiczny status miasta dał mu szansę ubiegania się o prawo magdeburskie. Wprawdzie Grodno już posiadało przywilej miejski, nadany przez króla Jagiełłę w 1391 roku⁵⁶. Według niego mieszkańcy miasta byli wyzwoleni od obowiązków ziemskich. Jednak ten przywilej był oparty bardziej na ruskim lub litewskim prawie, które choć wzorowało się na magdeburskim, było znacznie

---

⁵² H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 97 – 110.

⁵³ W 1566 roku wszedł w życie nowy podział administracyjny Wielkiego Księstwa Litewskiego. Według niego grodzieńszczyzna wchodziła w następujące jednostki terytorialno – administracyjne: w województwie wileńskim powiat oszmiański – 15925 km² i lidzki – 5200 km²; w województwie trockim powiat grodzieński – 11505 km², zamieszkały przeważnie przez ludność ruską. Podział ten przetrwał do końca istnienia państwa litewsko – ruskiego, Zob. J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982, s. 131.

⁵⁴ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s.106.

⁵⁵ Марозава С, *Гродна у сярэдзіне 13 – сярэдзіне 16 ст.*, w: *Памяць –Гродна*, red. Г. Пашкоў, Мінск 1999, s. 60 – 61.

⁵⁶ *Гродназнаўства...*, s. 72;

ograniczone. Pod koniec XIV wieku posiadały go, oprócz Grodna, takie miasta jak Wilno i Brześć⁵⁷.

Nadane Grodnu poprzez wielkiego księcia litewskiego Aleksandra w 1496 roku prawo magdeburskiego zawierało trzy podstawowe zasady: znosiło poprzednie prawa; dokument lokacyjny przyznający prawo zwyczajowe, na którym było oparte życie miasta, tworzył instytucje samorządu – magistrat, który był obierany przez mieszkańców miasta; mieszkańcy miasta podlegali tylko swojej władzy i swoim sądom⁵⁸. Miasto było zwolnione od podatków handlowych, miało pozwolenie na budowę ratusza i trzy razy w roku mogło prowadzić kiermasz handlowy. Przywilej księcia Aleksandra znosił także obowiązek remontu twierdzy książęcej⁵⁹. W przyszłości władze Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczy Pospolitej niejednokrotnie udzielały różne ulgi i przywileje. W latach 1496 – 1633 rok wydano około czterdziestu takich dokumentów. Były to przeważnie ulgi podatkowe, pozwolenia na budownictwo młyna lub karczmy, prawo na nabycie ziemi przez mieszczan⁶⁰.

Z nadaniem prawa magdeburskiego nierozłącznie było związane posiadanie własnego herbu jako symbolu wolności miasta⁶¹. Historia herbu miejskiego Grodna jest ściśle związana z osobą królowej Bony Sforza. To ona wydała w 1540 roku nowy przywilej, który nakazywał wójtowi i magistratowi na miejskiej pieczęci umieścić herb miasta „na podobieństwo lubelskiego”⁶². Pierwsze dokumenty, poświadczone pieczęcią z herbem pochodzą z 1560 roku. Umieszczony tam był wizerunek św. Huberta⁶³. Jak wiadomo w heraldyce przedstawienie tego świętego występuje przez ukazanie jego głównego atrybutu, czyli jelenia⁶⁴. Umieszczenie w herbie miasta jelenia było związane z jednym z podstawowych zajęć mieszczan – polowaniem. Tym bardziej, że miasto

---

⁵⁷ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 156.

⁵⁸ Tamże, s. 157; Ю. Гардзеў, *Асабліваці гарадскога права*, w: *Гародня X – XX стст...*, s.56 – 59.

⁵⁹ *Гродназнаўства...*, s. 74 – 75.

⁶⁰ С. Марозава, *Гродна у сярэдзіне 13 – сярэдзіне 16 ст.*, s. 60.

⁶¹ J. Szymański, *W sprawie genezy polskich herbów miejskich*, w: *Spoleczeństwo polski średniowiecznej*, t. 6, red. S. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 169 – 180.

⁶² В. Швед, А. Госцеў, А. Дабрыян, *Городзен*, s. 45 – 47.

⁶³ Święty Hubert urodził się w 655 roku w znakomitej rodzinie. Początkowo był rycerzem, jednak po śmierci żony został kapłanem. Legenda mówi, że nawrócił się kiedy podczas polowania ujrzał jelenia z krzyżem jaśniejącym pomiędzy rogami. Dzięki legendzie św. Hubert jest patronem myśliwych. Był uczniem św. Lamberta, biskupa Maastricht, a po jego śmierci przejął rządy nad diecezją, stolicę której przeniósł do Liege. Zmarł w 727 roku. Zob. K. Kuzmak, *Św. Hubert*, EK, VI, kol. 1270 – 1271; W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1996, s. 690 – 691.

⁶⁴ P. Gołdyn, *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008, s. 107.

było położone w pobliżu grodzieńskiej i białowieskiej puszczy. Dane archeologiczne wskazują, że jeleni był najbardziej popularnym zwierzęciem do polowania na tych ziemiach⁶⁵.

Na ogół jednak ziemie Białorusi, które wchodziły w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego, w połowie XV wieku odznaczały się jeszcze słabym rozwojem miast⁶⁶. Historycy obliczają, że na początku tego okresu było tylko czterdzieści osiem miast, a w połowie XVII wieku było już czterysta sześćdziesiąt siedem⁶⁷, z których najważniejsze to: Wołkowysk, Nowogródek, Lida, Mir, Raduń⁶⁸.

Kolejnym ważnym wydarzeniem, które wpłynęło na rozwój całego kraju, w tym i grodzieńszczyzny, było podpisanie unii lubelskiej w 1596 roku. Akta unii lubelskiej głosiły, że Korona Polska i Wielkie Księstwo Litewskie łączą się w jedno „nierozdzielne ciało” i stanowią „jedną wspólną Rzeczpospolitą, która z dwóch państw i narodów w jeden zniosła i spoiła”. Na jej czele stanąć miał jeden monarcha, który jednocześnie był królem polskim i wielkim księciem litewskim. Sejm odtąd był wspólny, a na miejsce obrad została wyznaczona Warszawa; także polityka zagraniczna miała być odtąd wspólna. Szlachta otrzymywała jednakowe prawa na terytorium całego państwa, wobec czego znoszono dawne ograniczenie zakazujące Polakom kupowania ziemi na Białorusi i Litwie⁶⁹.

Historia grodzieńszczyzny tego okresu jest ściśle związana z życiem i działalnością króla Stefana Batorego, który przybył do Grodna w 1579 roku⁷⁰. Na zainteresowanie Batorego tym miastem wpłynęły względy zarówno polityczne jak i geograficzne. Mimo ustaleń unii lubelskiej, trwały związek Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną miał przeciwników wśród arystokracji litewskiej, która skarżyła się na zbyt wielkie oddalenie stolicy nowo utworzonej Rzeczypospolitej – Krakowa, od ich kraju. Zwalczając separatyzm litewski, król Stefan zainteresował się Grodnem, jako jednym z głównych miast w księstwie.

---

⁶⁵ Тамзе; В. Швед, *З гісторыі герба Гродна*, w: *Памяць – Гродна*, red. Г. Пашкоў, Мінск 1999, s. 74 – 75.

⁶⁶ S. Alexandrowicz, *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 2011, s. 20.

⁶⁷ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 221.

⁶⁸ В. Капрыза, Г. Семянчук, *Ваўкавышчына ў складзе Вялікага княства Літоўскага*, w: *Памяць – Ваўкавыскі раён*, red. Д. Драбовіч, Мінск 2004, s. 45 – 57; У. Алісейчык, А. Грыцкевіч, *Ліда*, w: *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, red. С. Марцэлеў, Мінск 1986, s. 228 – 229.

⁶⁹ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 205 – 209.

⁷⁰ Л.Грыцкевіч, *Стэфан Баторы і Горадзен*, „Беларускі гістарычны часопіс” 4 (1994), s. 22 – 27.

Innym powodem wybrania Grodna na rezydencję królewską było prowadzenie wschodniej polityki zagranicznej, w której szczególną rolę odgrywały Inflanty. W okresie rządów Stefana Batorego dochodziło do nasilania konfliktów zbrojnych Rzeczypospolitej z Wielkim Księstwem Moskiewskim⁷¹. Konfrontacje te przechodziły rozmaite fazy, a wynikały z faktu prowadzenia przez Moskwę polityki skupiania wokół siebie ziem ruskich. Tak w 1563 roku car Iwan Groźny zaatakował obszary nad dolną i środkową Dźwiną, podbił bardzo ważny strategicznie Połock i umocnił swoje wpływy w północno – wschodnim kraju Inflant utrzymując twierdze Dorpat i Marienburg. Inflanty, które od układu wileńskiego w 1561 roku formalnoprawnie należały do państwa Jagiellonów, miały niezwykle ważne znaczenie ekonomiczne i wojenne dla Rzeczypospolitej. Dlatego król Stefan Batory postanowił odzyskać utracone ziemie, wyzwolić miasta inflanckie i przenieść działania wojenne na terytorium księstwa Moskiewskiego⁷². Grodno więc było strategicznym miastem, położonym stosunkowo niedaleko Inflant, skąd łatwo było planować i przeprowadzać wyprawy wojenne.

Za czasów Stefana Batorego Grodno stało się nieoficjalną stolicą nie tylko Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale całej Rzeczypospolitej. Stąd idą wielorakie przywileje, rozporządzenia o zwołaniu wojska i inne dokumenty państwowe. Batory praktycznie co roku bywał w mieście: w 1581 roku przyjmował tutaj posłów cara Iwana Groźnego, w 1582 roku zwołał tu radę senatu dla rozstrzygnięcia pretensji szlacheckich, w 1584 roku rozpatrywał tu sprawę gdańską i przyjmował posła królowej angielskiej Elżbiety – Herberta. Znane są jego liczne odwiedziny miasta po powrocie z wypraw moskiewskich⁷³.

Żaden z królów polskich nie przykładał do Grodna takiej uwagi jak Stefan Batory. Czyniąc z miasta nad Niemnem centrum administracji królewskiej ówczesnej epoki, Batory również dbał o jego rozwój. Potwierdzał stare i nadawał nowe przywileje, zwalniał mieszczan od niektórych podatków⁷⁴. Wybudował jeden z najpiękniejszych w Polsce mostów tego okresu. Z działalnością tego króla związana jest przebudowa starożytnego zamku na rezydencję królewską. Zamek, znany z czasów Witolda, w ciągu stuleci spełniając funkcje obronne i administracyjno – sądowe, nie nadawał się do

---

⁷¹ H. Wisner, *Król i Car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1995, s. 10 – 20.

⁷² K. Olejnik, *Stefan Batory*, Warszawa 1988, s. 120 – 139; Ю. Гардзееў, *Горад і палітычнае жыццё краіны*, w: *Гародня X – XX стст...*, s. 80 – 84.

⁷³ Л.Грыцкевіч, *Стэфан Баторы і Гародзен...* s. 24 – 27; J. Jodkowski, *Grodno*, Grodno 1936, s. 25 – 30.

⁷⁴ Tamże.

zamieszkania⁷⁵. Wobec tego król sprowadził budowniczych i rzemieślników z kraju i z zagranicy, z włoskim architektem Santi Gucci na czele, polecając przebudować zamek obronny na mieszkalny⁷⁶. Batoremu Grodno zawdzięcza także wznoszenie kościoła jezuickiego – znakomitego przykładu sztuki sakralnej Rzeczypospolitej obojga narodów.

Wiek XVI oraz pierwsza połowa XVII były czasami największego rozwoju gospodarczego ziem białoruskich. O ogromnym postępie świadczył wzrost rzemieślników, którzy stanowili połowę, a czasami ponad połowę liczby mieszkańców miast. Zgodnie z „piscową księgą” ekonomii grodzieńskiej w 1560 roku Grodno miało trzydzieści sześć ulic i zaułków i liczyło kilka tysięcy mieszkańców. Było tu dużo rzemieślników, rozporządzeniem magistratu połączonych w jeden cech. Aktywnie rozwijał się handel, było trzy rynki, dwa w mieście, a trzeci – na przedmieściu za Niemnem. Co roku odbywały się jarmarki, na które zjeżdżali się kupcy z innych miast Rzeczypospolitej i Czech⁷⁷.

Pomimo wojen, które pustoszyły Białoruś, wiek XVI można uważać za czas demograficznego rozwoju kraju. Jeżeli w XV wieku przeciętna gęstość zaludnienia nie przekraczała pięciu osób na jeden kilometr kwadratowy, to w następnym stuleciu ta liczba sięgała siedmiu a nawet dziewięciu osób. Według obliczeń na podstawie materiałów dotyczących spisów wojska, liczba mieszkańców Wielkiego Księstwa wynosiła dwa i pół miliona. Najbardziej zaludnione były zachodnie powiaty kraju: oszmiański, nowogródzki, wołkowyski, brzeski.⁷⁸

Ludność kraju była już od dawna wielonarodowa. W miastach Białorusi Zachodniej i Środkowej znaczną część stanowiły mniejszości narodowe: Żydzi, Tatarzy, Polacy i Niemcy. Żydzi mieszkali na Białorusi od czasów starodawnych księstw. Żyli przeważnie w odosobnieniu, w specjalnych organizacjach terytorialnych – kachałach, rządząc się własnymi prawami i zwyczajami⁷⁹. Jedną z największych kolonii Żydów powstała w Grodnie. Różne są teorie pojawienia się Żydów w mieście nad Niemnem. Jednak faktem jest to, że w XII – XIII wieku z powodu wypraw krzyżowych wielu Żydów przybyło do Grodna z Niemiec. Wybierali oni to miasto z powodu dobrego położenia geograficznego. Już w XIII wieku mieli swój cmentarz i

---

⁷⁵ Ю. Гадзееў, *Магдэбургская Гародня*, Гародня – Wrocław 2008, s. 29 – 32.

⁷⁶ A. Fischinger, *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969, s. 36 – 36.

⁷⁷ Л.Грыцкевіч, *Стэфан Баторы і Горадзен...*, s. 24 – 27.

⁷⁸ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 218.

⁷⁹ Tamże, s. 219.

prawdopodobnie zorganizowali się w gminę. Wiadomo o licznych przywilejach nadanych Żydom, które pozwalały im handlować i kupować ziemię na własność. Tak, przykładowo, przywilej Witolda z 1389 roku pozwalał Żydom w Grodnie posiadać ziemię, zajmować się rzemiosłem i handlem na równych prawach z chrześcijanami, mieć swoją ziemię i cmentarz. W przeciwieństwie do niemieckich Żydów, którzy byli niewolnikami księcia, litewscy Żydzi tworzyli odrębną warstwę wolnych ludzi podlegających sądownictwu wielkiego księcia lub, w sprawach mniej ważnych, sądownictwu miejscowych urzędników.⁸⁰ W sumie na początku XVI wieku na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego mogło mieszkać około dziesięciu tysięcy Żydów. W następnych latach ich liczba znacznie wzrosła. Zgodnie z obliczeniami specjalistów przed powstaniem Chmielnickiego w miastach całej Rzeczypospolitej mieszkało już około pół miliona Żydów. Żydowska ludność Grodna w tym czasie wynosiła tysiąc mieszkańców, co stanowiło praktycznie dziesięć procent ogólnej liczby Żydów na Litwie.⁸¹ O znaczeniu i liczbie Żydów świadczyły przepisy prawa, które nakazywały karać zabójstwo szlachcica, mieszczanina i Żyda śmiercią. Oprócz tego, na Litwie istniało charakterystyczne postanowienie III Statutu Litewskiego z 1588 roku, że, za przejście na katolicyzm Żyd otrzymywał szlachectwo, co w ówczesnej Europie było przywilejem wyjątkowym⁸².

Dość liczną grupę etniczną na grodzieńszczyźnie stanowili Tatarzy. Rozkwit osadnictwa tatarskiego w Wielkim Księstwie Litewskim przypadł niewątpliwie za czasów samodzielnych rządów księcia Witolda, a później panowania wielkiego księcia litewskiego i króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka. Pierwsza wielka grupa Tatarów poddała się pod opiekę Witolda w 1395 roku wraz z chanem Złotej Ordy Tochtamyszem, którego wojsko zostało rozgromione przez emira Timura. Wielki książę osadził ich na swoim terytorium, nadając ziemię w zamian za służbę wojskową. Liczni byli także dobrowolni wychodźcy, uciekinierzy z Ordy, gdzie często zmieniali się chanowie. Duże przesiedlenia Tatarów do Wielkiego Księstwa Litewskiego trwały przez cały XV wiek⁸³. Na grodzieńszczyźnie ich największe skupiska powstały w okolicach Grodna, Iwja, Mira, Słonimia, Nowogródka. Według obliczeń historyków, w

---

⁸⁰ J. Jodkowski, *Grodno*, s. 90 – 95.

⁸¹ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...* s. 219 – 220.

⁸² *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, Мінск 1989, s. 315; S. Alexandrowicz, *Studia z dziejów miasteczek ...*, s. 314.

⁸² H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 221.

⁸³ L. Bohdanowicz, S. Chazbijewicz, J. Tyszkiewicz, *Tatarzy muzułmanie w Polsce*, Gdańsk 1997, s. 5 – 9.

sumie na terytorium Księstwa Litewskiego w XVI wieku mieszkało około siedmiu tysięcy Tatarów. Wszyscy posiadali szlachectwo i odbywali służbę wojskową. Szlachta muzułmańska nie otrzymała jedynie praw politycznych i prawo władania „ludźmi niewolnymi”. Pozostając przy swojej wierze, Tatarzy szybko się jednak sławinizowali, przyjmując rdzenny język mieszkańców⁸⁴.

Wiek XVII przyniósł dla Rzeczypospolitej czas wojen i zniszczeń, które osłabiły kraj, a w konsekwencji doprowadziły do jego podziału. Najpierw król Zygmunt III Waza po swoim wyborze, wciągnął kraj w wojnę ze Szwecją, próbując przywrócić utraconą szwedzką koronę. W 1600 roku Szwedzi wkroczyli do Inflant i zajmując kilka miast, zaczęli zagrażać Rydze. W ciężkich bojach kilka zwycięstw odnieśli nad Szwedami hetman wielki Krzysztof Radziwiłł „Piorun” i Jan Karol Chodkiewicz. Jednak te zwycięstwa nie doprowadziły do radykalnego przełomu w wojnie. Siły białorusko – litewskie były zmuszone do kontynuacji działań wojennych w trudnych warunkach, przy braku pieniędzy i niepopularności samej wojny⁸⁵. Rozpoczęta wojna, tocząc się z przerwami, skończyła się w 1629 roku rozejmem w Altmarku.

Tymczasem niepostrzeżenie zaczęła się nowa wojna, tym razem z Moskwą. Zygmunt III próbując wykorzystać trudności wewnętrzne państwa moskiewskiego i mając nadzieję włączenia go do koalicji antyszwedzkiej, poparł Dymitriady – próby odzyskania tronu moskiewskiego przez jakoby ocalałego carewicza Dymitra, syna Iwana IV Wasylewicza, zabitego w 1591 roku. Jednak to się przyczyniło do zawarcia przymierza wojennego pomiędzy Szwecją a Moskwą w 1609 roku. W rezultacie to wszystko doprowadziło do oblężenia Smoleńska i wojny która trwała przez kilkadziesiąt lat⁸⁶.

Tylko pod koniec panowania Władysława IV nastąpił krótki okres „złotego pokoju”, który przetrwał zaledwie jedno dziesięciolecie. Już w 1648 roku wybuchło powstanie kozackie pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Wprawdzie na Białorusi nie miało ono takiej siły i dynamiki rozwojowej jak na Rusi Koronnej. Przez tę wojnę najbardziej ucierpiały południowo – wschodnie obszary ziem białoruskich. Jednakże wojna kozacko – chłopska z lat 1648 – 1651 przyczyniła się do osłabienia państwa. Tę sytuację wykorzystało Carstwo Moskiewskie, które w maju 1654 roku rozpoczęło

---

⁸⁴ Tamże, s. 29; H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 220.

⁸⁵ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 257.

⁸⁶ Tamże, s. 257 – 265.

wojnę z Rzeczpospolitą, która po różnych perypetiach skończyła się rozejmem w Andruszowie w 1667 roku.⁸⁷

Dziesięciolecie wojny Rzeczypospolitej z Carstwem Moskiewskim i Szwecją miały dla białoruskich ziem tragiczne następstwa. Działania wojenne i okupacja doprowadziły do katastrofalnego stanu ludności i gospodarki. Po podróży drogami Nadniemnia sekretarz królewski Stefan Medeksza już w 1655 roku zauważył w swoim dzienniku: „Tam trupów na drogach pełno, wioski, miasteczka i osady spalone, biedną chatkę całą trudno zobaczyć”⁸⁸. Miasta i wioski były spalone, zrabowane i zburzone. Nie było ludzi, rzeby zająć się gospodarką, prawie zupełnie nie było zwierząt pociągowych. Po wojnie ponad połowę dawnej ziemi ornej nie wykorzystywano pod uprawę, a w najbardziej zniszczonych okolicach przez długi czas ziemia leżała odłogiem.⁸⁹

W całym Wielkim Księstwie Litewskim w okresie 1648 – 1667 ubyło około czterdzieści sześć procent ludności. Gęstość zaludnienia po wojnach w wojewódstwie trockim spadła do dziesięciu, a w wileńskim do dziewięciu mieszkańców na metr kwadratowy⁹⁰. Liczba ludności nie mogła powrócić do stanu poprzedniego przez całe stulecie. Natomiast straty jakościowe dotyczące potencjału demograficznego nie zostały odrobione przez wieki. Naród białoruski został pozbawiony swoich wyższych warstw społecznych i mieszczaństwa i już wtedy stał się narodem o niepełnej strukturze społecznej, narodem prawie całkowicie chłopskim⁹¹.

Podczas wojny z Carstwem Moskiewskim Grodno był niejednokrotnie spustoszone. W 1655 roku po zdobyciu Wilna przez wojska moskiewskie ich osobne oddziały niszczyły okoliczne miasta, w tym i Grodno. W 1658 roku wojska Rzeczypospolitej zaczęły kontrofensywne działania w celu wyzwolenia miasta i okolicznych ziem od moskiewskich najeźdźców. Szczególnie odznaczył się tu hetman wielki litewski i wojewoda wileński Paweł Sapieha, który obłożył Grodno i zmusił do kapitulacji carskie oddziały w 1659 roku. Grodno było pierwszym dużym miastem wyzwolonym z pod okupacji moskiewskiej⁹². Miasto przedtem bogate i zaludnione prawie w całości zostało zniszczone i jeszcze długo nie mogło powrócić do stanu

---

⁸⁷ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982, s. 164.

⁸⁸ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 277.

⁸⁹ Tamże, s. 283

⁹⁰ J. Ochmański, *Historia Litwy...*, s. 165.

⁹¹ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 284.

⁹² *Гродназнаўства...*, s. 113 – 115.

przedwojennego. Zniszczenia były tak ogromne, że sejm w Warszawie w 1661 roku wydał specjalne rozporządzenie, zwalniając mieszczan i Żydów Grodna od podatku na cztery lata⁹³. O stopniu zniszczenia miasta w drugiej połowie XVII wieku świadczy fakt, że magistrat mieścił się w prywatnych lokalach, ponieważ ratusz był całkowicie zrujnowany⁹⁴.

Mimo zniszczeń Grodno nie straciło swojego znaczenia na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dowodem tego może być fakt, że konstytucja z 1673 roku, która nakazywała by co trzeci sejm odbywał się w Grodnie, z wyjątkiem konwokacyjnych, elekcyjnych i koronnych. Pierwszy sejm zebrany na podstawie tej konstytucji odbył się w 1678 roku za panowania Jana III Sobieskiego. O tym jak miasto ucierpiało podczas wojny świadczyć może to, że większa część posłów rozjechała się przed zakończeniem obrad sejmowych, skarżąc się na niewygodne warunki mieszkalne w zniszczonym mieście. Do najważniejszych uchwał tego sejmu należy ratyfikacja andruszowskiego rozejmu z 1667 roku. Zgodnie z podpisaną umową Rzeczpospolita odstępowała Carstwu Moskiewskiemu Smoleńsk, zadnieprzańską Ukrainę i Kijów⁹⁵.

Z kolejnych sejmów na uwagę zasługuje sejm z 1668 roku, na którym oprócz króla Jana III Sobieskiego był zebrany praktycznie cały korpus dyplomatyczny. Był to sejm, na którym po raz pierwszy został wykorzystany przywilej *liberum veto*, który doprowadził do zerwania obrad sejmowych. Trzeci z kolei sejm obradujący w Grodnie w 1693 roku nie powziął żadnej uchwały⁹⁶.

Niedługi był okres pokoju, nie starczyło sił i czasu na odbudowę zniszczeń, gdyż w końcu XVIII wieku zaczęła się wojna północna, do której Rzeczpospolita wkroczyła w 1704 roku⁹⁷. Wprawdzie grodzieńszczyzna stała się terenem zaciętych walk o wiele wcześniej. Już w 1702 roku Szwedzi, idąc na Warszawę, zajęli Grodno i spalili okoliczne wsie, a na mieszkańców miasta nałożyli kontrybucję⁹⁸.

W 1705 roku odbył się w Grodnie zjazd z Piotrem I dla zawarcia sojuszu z królem Rzeczypospolitej Augustem II Sasem. Tutaj w okolicy Grodna August II siał saskie i rosyjskie wojska, które mu Piotr oddał pod dowództwo. Wojska rosyjskie rozlokowały się tymczasem na leże zimowe w Grodnie, dopuszczając się nadużyć,

---

⁹³ Tamże, s. 114.

⁹⁴ *Grodno...*, s. 34.

⁹⁵ Tamże, s. 33.

⁹⁶ Tamże, s. 34.

⁹⁷ J. Ochmański, *Historia Litwy...*, s. 166 – 167.

⁹⁸ *Гродназнаўства...*, s. 116.

zdzierstw i mordów na mieszkańcach miasta. Z kolei pobyt tych wojsk spowodował marsz Szwedów na miasto, które car moskiewski kazał ufortyfikować na silną twierdzę. Podczas tego pochodu najbardziej ucierpiały przedmieścia Grodna, które zostały praktycznie w całości spalone.

W ciągu następnych lat miasto niejednokrotnie zdobywały szwedzkie i rosyjskie wojska. Tak w 1708 roku miasto ponownie zajęły wojska cara Piotra I, który oddał miasto na łup żołnierzy. Szwedzi znowu zdobywają miasto w 1709 roku, jednak po klęsce Karola XII opuszczają je. Wojska rosyjskie niejednokrotnie odpoczywają podczas przemarszów, które powtarzają się w następnych latach. Postoje te połączone były z rozbojami i grabieżą, a także ze ściąganiem kontrybucji. Sytuacja była na tyle trudna, że w 1718 roku August II zwołał sejm do Grodna, który pod groźbą pospolitego ruszenia zażądał od cara wyprowadzenia wojsk z granic Rzeczypospolitej. Jednak pokój w mieście panował zaledwie kilka lat. Już w 1733 roku wojska rosyjskie pod przewodnictwem generała de Lascy'go doszczętnie złupili miasto i okolice. Zaś w następnym roku wszedł do Grodna generał Izmajłow. Dopiero w 1737 roku obce wojska zostawiły miasto.⁹⁹

Dla ziem białoruskich, zamienionych na teatr działań wojennych, wojna północna miała bardzo tragiczne konsekwencje. Praktycznie przez dwa dziesięciolecia trwały postoje wojsk, kontrybucje i zniszczenia wojenne. W dodatku miary nieszczęść wojennych dopełniły klęski wielkiego nieurodzaju i mór w 1708 – 1711 latach. Tysiące ludzi zmarło w Nieświeżu, Nowogródku i w Wilnie. Liczba ludności Białorusi zmniejszyła się w czasie wojny prawie o jedną trzecią: o ile w 1700 roku wynosiła około dwóch milionów dwustu tysięcy, to w 1717 roku pozostało nie więcej niż półtora miliona ludzi.¹⁰⁰

Sejmiki i sejmy obradujące wówczas w Grodnie nie odznaczały się skutecznością i korzyścią dla państwa. Tak sejm z 1718 roku, który bronił godności narodu, domagając się wycofania wojsk rosyjskich z Rzeczypospolitej, naruszył nietykalność poselską przez wydalenie z grona deputatów sejmowych posła wielkopolskiego Piotrowskiego. Sejmiki obradowały bezustannie, podejmując uchwały, które nigdy nie zostały zrealizowane. Atmosfera debatów musiała być dość burzliwa, skoro sejmik z 1715 roku nakazał wypłacić odszkodowanie w wysokości 300 złotych polskich bernardynom w Grodnie za ławki, zniszczone podczas posiedzeń.¹⁰¹

---

⁹⁹ *Grodno...* s. 35 – 36.

¹⁰⁰ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 307; J. Ochmański, *Historia Litwy...*, s. 168.

¹⁰¹ Tamże, s. 36; J. Jodkowski, *Grodno...*, s. 43.

Po wojnie północnej Rzeczpospolita zaczęła się staczać w stronę zupełnej anarchii i tracić samodzielność polityczną. Władza królewska została mocno ograniczona. W jej kompetencjach pozostało jedynie dowodzenie wojskiem i rozdawanie urzędów. August III po swoim wyborze na króla Rzeczypospolitej w ogóle nie interesował się sprawami wewnętrznymi swojego państwa, spędzając większość czasu w Saksonii. Jednak z nastaniem czasu pokoju kraj zaczął powstawać z ruin i odbudowywać zniszczoną przez lata wojenne gospodarkę. Pośrednio o wzroście gospodarczym świadczy gwałtowny przyrost ludności. Przyrost naturalny, według danych z lat 1783 – 1786 wynosił 13 – 16 procent, gdy w Europie sięgał w tymże czasie średnio 7 procent.¹⁰²

Proces odnowy powojennej ogarnął także ziemię grodzieńską. Tak w 1744 król August III potwierdził przywileje miejskie nadane wcześniej Grodnu i nakazał wybudować nowy most przez Niemen. Także z osobą tego króla związane jest powstanie Nowego Zamku w mieście. Stary Zamek, który przez wieki służył jako rezydencja wielkoksiążęca, kilkakrotnie był mocno zniszczony podczas wojny północnej. Według świadectw współczesników, żołnierze Piotra I zniszczyli księgi grodzieńskiego sądu grodzkiego, które znajdowały się w zamku. Z kolei w 1708 roku spalili go Szwedzi, co przyczyniło się do jego całkowitego upadku. Jak wspomina ówczesny dyplomata angielski w Rosji, Stary Zamek wyglądał jak „stos śmieci”.¹⁰³

Z powodu tego, że budynek ten nie odpowiadał wymaganiom rezydencji sejmowej: posłowie skarżyli się na brak pomieszczeń dla obrad sejmowych i lokali dla przyjęcia zagranicznych gości, August III postanowił naprzeciwko Starego Zamku wznieść budynek nazwany później Nowym Zamkiem. Obok zamku wzniesiono szereg zabudowań: królewską kancelarię, pomieszczenia dla służby.¹⁰⁴

Po raz ostatni Grodno zaczęło odgrywać ważną rolę w historii Rzeczypospolitej za czasów panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W tym czasie miasto po raz ostatni zajmuje jedno z czołowych miejsc w życiu politycznym i administracyjnym Rzeczypospolitej, a przede wszystkim Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tak w 1764 roku została przeniesiona do Grodna komisja skarpowa litewska. Oprócz tego sejmik grodzieński w 1766 roku podjął dwie ważne uchwały, zalecając je jako instrukcje dla posłów na sejm: żeby nie każdy trzeci, a drugi sejm odbywał się w Grodnie i żeby główny trybunał litewski, który wówczas zasiadał w

---

¹⁰² J. Ochmański, *Historia Litwy...*, s. 169.

¹⁰³ Ю. Гадзееў, *Магдэбургская Гародня...*, s. 33.

¹⁰⁴ *Grodno...*, s. 38 – 39.

Nowogródka i Mińska, przenieść do miasta nad Niemnem. Druga prośba sejmika grodzieńskiego została uwzględniona przez sejm Rzeczypospolitej w 1775 roku, który postanowił trybunał litewski przenieść do Grodna.¹⁰⁵

Największy jednak rozkwit Grodna w tym okresie związany jest z osobą starosty grodzieńskiego Antoniego Tyzenhauza. Urodził się on w 1733 roku w rodzinie Benedykta Tyzenhauza, starosty szmelyńskiego. Po ukończeniu nauki u Ojców jezuitów w Wilnie przebywał na dworze księcia Czartoryskiego, gdzie zbliżył się i zaprzyjaźnił ze Stanisławem Augustem Poniatowskim. W 1764 roku Antoni Tyzenhaus został mianowany pisarzem Wielkiego Księstwa Litewskiego, a nieco później także stał na czele konfederacji grodzieńskiej. Rok później otrzymał podskarbiostwo litewskie i starostwo grodzieńskie. Z podskarbiostwem ściśle połączony był zarząd dóbr stołowych, które składały się z trzech ekonomii: grodzieńskiej, mohylewskiej i szwielskiej¹⁰⁶.

Na tym stanowisku Tyzenhaus rozpoczął aktywną działalność, mającą na celu rozwój ekonomiczny i umysłowy kraju. Starosta grodzieński postanowił dokonać uprzemysłowienie gospodarki kraju, która w tym czasie nie miała nowożytnego przemysłu. Za główny ośrodek swoich działań wybrał on Grodno, a raczej jego przedmieście zwane Horodnicą oraz oddaloną o trzy kilometry od miasta Łosoń, które było o tyle dogodniejsze, że za pomocą tam i szluzów łatwiejsze było dostarczanie wody dla różnych potrzeb fabrycznych.

Ogółem fabryk tych było ponad dwadzieścia i pracowało w nich około trzech tysięcy robotników. Ze wszystkich warsztatów wychodziły wyroby pod względem jakości nie ustępujące zagranicznym. W Horodnicy założono fabryki sukna, dywanów, muślinu, aksamitu, haftu, a także fabryki wyrobów żelaznych i karet, garbarnię. W Łosoń Tyzenhaus urządził fabrykę bielizny stołowej, która co do jakości nie ustępowała holenderskiej.

W zakładach Tyzenhauza pracowali prawie wyłącznie cudzoziemcy: Francuzi, Niemcy, Włosi, Belgowie i Szwajcarzy. Dla wyszkolenia swoich fachowców rzemieślników brano dzieci z ludności miejscowej, dawano im odzież, wyżywienie i nawet małe stypendium. Pragnąc wyszkolić pracowników handlowych i biurowych, Tyzenhaus założył szkołę buchalterii. Oprócz tego otwarte zostały szkoła mierniczych i

---

¹⁰⁵ Tamże, s. 40.

¹⁰⁶ J. Jodkowski, *Grodno...*, s. 44 – 45; *Grodno...* s. 41; Ю. Гардзеў, *Антоні Тызенгаўз*, w: *Памяць – Гродна*, Мінск 1999, s. 112.

budowniczych oraz korpus kadetów, mający przygotowywać młodzież do służby wojskowej.

Tyzenhauz zamierzał uczynić z Grodna nie tylko przemysłowe, ale i kulturowe centrum Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tym celu sprowadził z Francji znakomitego botanika i lekarza, profesora medycyny Giliberta, którego zobowiązał do krzewienia nauk medycznych i kształcenia lekarzy. Przy współdziałaniu tego francuskiego naukowca założył Tyzenhauz szkołę weterynaryjną, a później na jej miejsce szkołę lekarską, będącą po przeniesieniu jej do Wilna załącznikiem wydziału lekarskiego uniwersytetu wileńskiego. Oprócz tego starosta grodzieński przyczynił się do założenia pierwszego w Rzeczypospolitej ogrodu botanicznego, który w dwa lata po założeniu, posiadał półtora tysiąca egzotycznych roślin. W tym samym czasie powstały muzeum przyrodnicze i biblioteka. W planach było założenie obserwatorium astronomicznego, dla którego zostały sprowadzone potrzebne instrumenty z Holandii, Niemiec i Anglii¹⁰⁷.

Z inicjatywy Tyzenhauza powstał też pierwszy w Grodnie teatr, orkiestra złożona z włoskich muzyków i śpiewaków, balet i szkoła baletowa. Oprócz tego Tyzenhauz przyczynił się do rozwoju działalności wydawniczej na grodzieńszczyźnie, zakładając drukarnię w byłym jezuickim kolegium, w którym drukowano podręczniki, modlitewniki, kalendarze i „Gazetę Grodzieńską” – jedną z pierwszych na terytorium Białorusi gazetę w języku polskim¹⁰⁸.

Pod wpływem tej działalności starosty grodzieńskiego Grodno z biednego miasta, które ożywiało się tylko podczas jarmarków i sejmów, stało się centrum życia gospodarczego i kulturowego nie tylko grodzieńszczyzny, ale i całego Wielkiego Księstwa Litewskiego, zajmując drugie miejsce po Wilnie. Energia, siła woli, bezinteresowność i wykształcenie Antoniego Tyzenhauza sprawiły, że Grodno w krótkim czasie tworzyło, jak mówili ówcześni, „Holandię kwitnącą”¹⁰⁹.

Zjawisko tworzenia manufaktur było charakterystyczne nie tylko dla Grodna, ale także i dla innych miast białoruskich. Powstawały one w Nieświeżu, Nalibokach, Urzeczu, Mirze, Wiszniewie i Telechanach. Jednak ożywienie gospodarcze, które dawało się zauważyć na terytorium Białorusi w drugiej połowie XVIII wieku, było krótkotrwałe. Tak licznie powstające manufaktury, ze względu na brak surowców i zbyt mały rynek zbytu szybko upadały. Nie były wyjątkiem przedsiębiorstwa podskarbiego

---

¹⁰⁷ *Гродназнаўства...*, s. 127

¹⁰⁸ Tamże.

¹⁰⁹ Tamże, s. 40 – 44.

litewskiego Antoniego Tyzenhauza. Praktycznie wszystkie one zostały zamknięte już w latach osiemdziesiątych XVIII wieku ze względu na przynieszone straty. Do ostatniego rozbioru Rzeczypospolitej przetrwała tylko jedna manufaktura sukienna¹¹⁰.

Bardziej tragiczna była próba podźwignięcia z upadku politycznego państwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Po pierwszym rozbiore rozpoczęto przeprowadzać w Rzeczypospolitej reformy ustrojowe. W 1788 roku zwołano do Warszawy sejm walny, zwany później Sejmem Wielkim albo Czteroletnim, który rozpoczął pracę nad reformą państwa. Podsumowaniem działania tego sejmku była wydana 3 maja 1791 roku Konstytucja albo też, jak nazywano ją oficjalnie – Ustawa Rządowa. Konstytucja ta znosiła elekcyjność tronu, *liberum veto*, konfederacje. Władzę wykonawczą powierzono królowi i radzie ministrów zwanej Strażą Praw, a także przeprowadzono cały szereg innych istotnych zmian¹¹¹.

Reakcją na drugi rozbiór Rzeczypospolitej było powstanie narodowyzwoleńcze rozpoczęte w Krakowie w 1794 roku, na czele którego stał generał Tadeusz Kościuszko. Po miesiącu powstanie wybuchło na Litwie i Białorusi, gdzie jego organizatorem i dowódcą został pułkownik Jakub Jasiński. Celem powstania było wyzwolenie kraju spod okupacji i przywrócenie suwerenności i całości państwa w granicach z 1772 roku. Stopniowo ruch wyzwolenczy objął całe terytorium Rzeczypospolitej. Oddziały powstańców coraz aktywniej działały na Białorusi, prowadzono agitację antyrosyjską, zbierano broń¹¹². Natomiast wojska rosyjskie stopniowo się wycofywały. Opuścili oni także Grodno, zagarniając przedtem kasę ekonomii grodzieńskiej, komisji skarbowej i zapasy magazynów sukiennych¹¹³.

Jednak dzięki staraniom generała – gubernatora Repnina, który przewodził tłumieniu powstania, i działaniu generała Aleksandra Suworowa, tereny objęte powstaniem zaczęły się zmniejszać. Siły powstańców trzymały się najdłużej w Grodnie, dokąd przybył sam Tadeusz Kościuszko. Na jego rozkaz siły powstańców odstąpiły do Warszawy.

Po klęsce powstania kwestia losów Rzeczypospolitej jako państwa została przesądzona ostatecznie. Według porozumienia zawartego w 1795 roku, ziemie Białorusi Zachodniej i Litwy, o powierzchni stu dwudziestu tysięcy kilometrów

---

¹¹⁰ H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 319 – 322.

¹¹¹ Tamże, s. 324 – 325.

¹¹² H. Sachanowicz, *Historia Białorusi...*, s. 327 – 328.

¹¹³ *Grodno...*, s. 53.

kwadratowych z ludnością liczącą jeden milion dwieście tysięcy mieszkańców, znalazły się w Imperium Rosyjskim¹¹⁴.

Władze carskie od razu zajęły się przeprowadzaniem nowego podziału administracyjnego kraju, który by odpowiadał wzorcom Imperium Rosyjskiego. W 1796 roku ziemie grodzieńszczyzny weszły w skład litewskiej gubernii. Jednak już w 1801 roku Aleksandr I dokonał nowego administracyjno – terytorialnego podziału, zgodnie z którym grodzieńszczyzna weszła w skład wileńskiej i grodzieńskiej guberni¹¹⁵. Znacznie później, za czasów panowania Mikołaja I był wydany rozkaz, aby każdą gubernię wymieniać osobno, unikając nazw etnograficznych. Najpierw zakazano używania nazw Litwa i litewski. Odtąd oficjalnie nigdy ich już nie używano na określenie ziem zachodnich Wielkiego Księstwa Litewskiego, które później otrzymały nazwę Północno – Zachodni Kraj¹¹⁶.

Władzę rządową podbitym krajem powierzono Rosjanom. Pierwotnie w sądownictwie, pozostawionym szlachcie, i skarbowości zaszły niewielkie zmiany w porównaniu z okresem Rzeczypospolitej. W sądach zachowano *Statut Litewski* z 1588 roku i język polski jako urzędowy. Utrzymany został także polski system podatkowy z 1793 roku¹¹⁷.

Jednak tolerancyjna i liberalna polityka rządu rosyjskiego odnośnie tego terytorium nie trwała długo. Rozpoczęta wkrótce wojna francusko – rosyjska ujawniła słabe powiązanie mieszkańców nowo utworzonych gubernii z pozostałym Imperium. Przykładem może być entuzjastyczna i przychylna reakcja miejscowej ludności do armii francuskiej, która wkroczyła do Grodna w 1812 roku¹¹⁸. Mieszczanie witali Wielką Armię jako wyzwolicielkę od carskiego ucisku. Wprawdzie, pod wpływem grabieży zajętych ziem przez żołnierzy, surowego dyktatu wojennej administracji francuskiej, pierwotna przychylność zmieniła się na wrogość. Dlatego, kiedy napoleońska armia wycofała się z Moskwy na ziemie białoruskie, nie znalazła tam poparcia i schronienia¹¹⁹.

---

¹¹⁴ Tamże, s. 332.

¹¹⁵ Z.Szybieka, *Historia Białorusi 1795 – 2000*, Lublin 2002, s. 25; H. Dylągowa, *Historia Polski*, Lublin 2000, s. 15; J. Ochmański, *Historia Litwy...*, s. 192. А. Гощеў, В. Швед, *Гродненская губерня*, w: *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, red. Г. Пашкоў, т. 3, Мінск 1996, s. 125 – 126; *Гродназнаўства...*, s. 156 – 160.

¹¹⁶ Z. Szybieka, *Historia Białorusi...*, s. 63.

¹¹⁷ J. Ochmański, *Historia Litwy...*, s. 193 – 194.

¹¹⁸ *Grodno...*, s. 54 – 55.

¹¹⁹ Z.Szybieka, *Historia Białorusi ...*, s. 31 – 35.

Z kolei rosyjska armia również działała na ziemiach białoruskich jak w kraju wroga. Każde nieposłuszeństwo było karane śmiercią. Słynny rosyjski partyzant Denis Dawydow z lubością dręczył katolików w Grodnie, zmuszając ich do wykonywania znaku krzyża na sposób prawosławny. Dokonywano rabunków jak w chłopskich chatach, tak i w kupieckich domach i w magnackich pałacach. Został spalony i znacznie zniszczony zamek w Mirze. Zabierano wszystko to, czego nie zdążyli zabrać Francuzi¹²⁰.

Innym powodem zaostżenia polityki rządu rosyjskiego była ideologia ujednoczenia kraju. W opinii rządu Rosji nie tylko Białorusini, ale także Ukraińcy powinni czuć się Rosjanami. Naturalną konsekwencją tego była rusyfikacja, wprowadzana w życie za pomocą aparatu administracyjnego. Tendencję tę wzrosły jeszcze mocniej pod wpływem powstań 1831 i 1863 latach, które, oprócz ustrojowo – społecznego, miały wyraźny narodowo –wyzwoleńczy charakter.

Druga połowa XIX wieku na ziemiach białoruskich zaowocowała znacznym postępowaniem gospodarczym. W praktyce sprowadzało się to do prowadzenia wzorowych gospodarstw rolnych, gromadzenia kapitałów w bankach oraz inwestowanie kapitału w rozwój przemysłowy, rozwój sieci handlowej i budownictwo kolejowe. Jednak ze względu na rolniczy charakter Białorusi i brak surowców, niezbędnych do uprzemysłowienia kraju, proces przemian przebiegał tu wolniej w stosunku do sąsiednich Królestwa Polskiego, Rosji i Ukrainy¹²¹.

W drugiej połowie XIX wieku grodzieńszczyzna rozwija się jako jedna z szeregowych prowincji rosyjskich. Miasto nad Niemna stało się administracyjnym i ekonomicznym centrum grodzieńskiej gubernii. Rozwijał się wtedy przemysł związany przede wszystkim z miejscowym surowcem: cukierniczy, papierowy, alkoholowy, tytoniowy. Według danych 1860 roku Grodno liczyło ponad dwadzieścia tysięcy mieszkańców i około dwu tysięcy domów¹²². Wśród innych miast grodzieńszczyzny tego okresu należy wymienić Lidę – powiatowe miasto, które w ten czas liczyło około czterech tysięcy mieszkańców¹²³ i Szczuczyn, małe miasto w powiecie lidzkim, liczące około tysiąca mieszkańców¹²⁴.

---

¹²⁰ Tamże, s. 36.

¹²¹ S. Łaniec, *Białoruś w drugiej połowie XIX stulecia*, Olsztyn 1997, s. 175 – 176.

¹²² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881, s. 832.

¹²³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 5, Warszawa 1884, s. 217.

¹²⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, Warszawa 1890, s. 864.

Początek XX wieku i związane z tym burzliwe dzieje, takie jak wojna światowa, zniknięcie z mapy świata potężnych mocarstw, budząca się świadomość narodowa i walka o swoją państwowość wielu narodów, znacznie wpłynęły na zmianę geografii politycznej Europy. Na kształtowanie granic Białorusi w latach dwudziestych ubiegłego stulecia znaczny wpływ wywierały stosunki polsko – rosyjskie. Geopolityczne położenie Białorusi, przeszłość historyczna oraz niski stopień świadomości narodowej sprzyjały traktowaniu jej jako strefy wpływów Polski i Rosji. Traktat pokojowy podpisany 18 marca 1921 roku w Rydze dzielił ziemie białoruskie na dwie części, wchodzące w skład Polski oraz Socjalistycznej Republiki Radzieckiej Białorusi i Rosji.¹²⁵ Ten podział stał się dramatem białoruskiego narodu. W części sowieckiej został on zniewolony zarówno w ramach systemu komunistycznego, jak i imperializmu rosyjskiego. W części polskiej po przekreśleniu myśli federacyjnej naród białoruski nie miał szans na realizację ani swoich aspiracji narodowych, ani państwowych.¹²⁶

Po latach okupacji niemieckiej i wojny polsko – radzieckiej Zachodnia Białoruś weszła w skład nowopowstałej II Rzeczypospolitej. Według nowego podziału administracyjno – terytorialnego terytorium grodzieńszczyzny obejmowały województwa: białostockie – powiat augustowski, grodzieński, sokólski, wołkowyski; nowogródzkie – powiat lidzki, nowogródzki, słonimski, szczuczynski; wileńskie z powiatem oszmiańskim.¹²⁷ Jak wskazują dane statystyczne największymi miastami pod względem ludności danego regionu były oprócz samego Grodna, Wołkowysk, Lida, Słonim.¹²⁸

Zachodnia Białoruś pozostawała krajem rolniczym . Rozwijał się głównie przemysł spożywczy i leśny. W kwietniu 1924 roku w Warszawie została podpisana umowa z angielskim konsorcjum na wyrąb lasów w rejonie Puszczy Białowieskiej, Grodna i Słonimia. Drewno spławiano za granicę Niemnem. W latach międzywojennych powierzchnia lasów w województwach zachodniobiałoruskich zmniejszyła się o ponad czterysta tysięcy hektarów. Trudności gospodarcze, a szczególnie kryzys 1929 – 1933, znacznie pogorszyły sytuację mieszkańców Białorusi Zachodniej. Bieźrobocie stało się zjawiskiem chronicznym. Sytuacja się zmieniła na

---

¹²⁵ H. Głogowska, *Białoruś 1914 – 1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996, s. 74 – 75.

¹²⁶ H. Dylągowa, *Historia Polski...*, s. 133.

¹²⁷ *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 13.

¹²⁸ Tamże, s. 35.

lepsze w czasie wzrostu gospodarczego w latach bezpośrednio przed drugą wojną światową¹²⁹.

Grodno, które wówczas było miastem powiatowym białostockiego województwa i posiadało swój własny samorząd, też przeżywało trudności związane z życiem gospodarczym. Mimo tego, że wiele warsztatów nie pracowało, czynna była fabryka wyrobów tytoniowych, dykt, huta szkła, fabryka wyrobów introligatorskich, działały zakłady graficzne, cegielne, olejarnie i wiele innych. Władze miejskie czyniły także starania, aby dokonać renowacji zabytków, takich jak Stary Zamek, kościół garnizonowy i starożytna bożnica żydowska. Oprócz tego funkcjonowały liczne organizacje społeczno – kulturowe. Z tych placówek można wymienić Polskie Towarzystwo Historyczne i Krajoznawcze, Towarzystwo przyjaciół Literatury i Sztuki imienia Elizy Orzeszkowej, prowadziły swoją działalność kilka teatrów stowarzyszeń dobroczynności. W Grodnie istniało kilka uczelni, muzeum, biblioteka publiczna¹³⁰.

Kolejne gwałtowne zmiany w historii grodzieńszczyzny nastąpiły wraz z rozpoczęciem drugiej wojny światowej. Na mocy traktatu niemiecko – radzieckiego od 28 września 1939 roku, wyznaczającego strefy wpływów i granice obu państw, praktycznie cała Zachodnia Białoruś weszła w skład ZSRR¹³¹. Natomiast armia radziecka przekroczyła granicę II Rzeczypospolitej już 17 września 1939 roku. Przedstawiciele władz radzieckich rozpoczęli aktywny proces likwidacji dawnej administracji polskiej, osadników, członków partii i stronnictw niekomunistycznych. Aresztowania prowadzono już w październiku 1939 roku. Represjonowani byli praktycznie wszyscy Polacy i Białorusini, którzy pracowali w polskich urzędach państwowych. Zastępowali ich pracownicy ze wschodnich rejonów Białorusi radzieckiej, liczba których pod koniec 1940 roku sięgała ponad trzydzieści tysięcy¹³².

Zaraz po zakończeniu wojny radziecko – polskiej zaczęto unifikację ziem zachodnich z państwem radzieckim. Znacjonalizowano przemysł, wprowadzono handel państwowy, powstawały kolchozy i sowchozy. Proces sowietyzacji dotknął również życia kulturalnego i religijnego. Ograniczano działalność wspólnot religijnych, konfiskowano ziemie kościelne i cerkiewne, represjonowano duchownych¹³³. W

---

¹²⁹ Z.Szybieka, *Historia Białorusi ...*, s. 297 – 298.

¹³⁰ *Grodno...*, s. 84 – 85.

¹³¹ H. Dylągowa, *Historia Polski...*, s. 133.

¹³² Z.Szybieka, *Historia Białorusi ...*, s. 327 – 329.

¹³³ R. Dzwonkowski, *Represje wobec polskiego duchowieństwa na ziemiach północno-wschodnich II RP 1939 -1941*, w: *Sowietyzacja i rusyfikacja północno wschodnich ziem II Rzeczypospolitej*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok, 2003, s. 85 – 90.

miastach i wsiach otwierano domy oświaty politycznej i kultury socjalistycznej, wydawano gazety. Stopniowo rozpoczęła się rusyfikacja szkolnictwa¹³⁴.

Te zmiany nie zostały do końca zrealizowane z powodu wojny niemiecko – sowieckiej, która rozpoczęła się 22 czerwca 1941 roku. Już w pierwszych tygodniach operacji wojennych wojska niemieckie zajęły praktycznie całą zachodnią i środkową Białoruś¹³⁵. Rozpoczęła się okupacja niemiecka, która trwała do 1944 roku. W wyniku wojny i okupacji Białoruś poniosła wielkie straty. Podczas gdy bezpośrednio przed niemiecką napaścią liczyła ponad dziewięć milionów mieszkańców, to w końcu 1944 ich liczba wynosiła około sześciu milionów. Praktycznie zginęła jedna czwarta przedwojennej liczby ludności¹³⁶. Ze względu na brutalność niemieckiego systemu okupacyjnego na Białorusi oraz totalny charakter wojny prowadzony na zapleczu wroga przez partyzantów, liczba ofiar wśród ludności cywilnej była niezwykle wysoka, w porównaniu do innych krajów okupowanej Europy¹³⁷.

W czasie wojny faszystowskie oddziały pacyfikacyjne zniszczyły około dziewięciu tysięcy dwustu wiosek białoruskich, wśród których sześćset dziewięćdziesiąt dwie razem z mieszkańcami. Straty w gospodarce były olbrzymie: zachowała się w całości tylko jedna czwarta mieszkań i w miastach i ośrodkach rejonowych, utraczone zostały wszystkie zwierzęta należące do kolchozów. Zwierzęta domowe zdołali zachować tylko niektórzy mieszkańcy wsi¹³⁸.

W okresie powojennym grodzieńszczyzna została włączona w skład BSRR. 20 sierpnia 1944 roku z resztek byłego województwa białostockiego utworzono obwód grodzieński¹³⁹. Zaczęto powolne odbudowywanie przemysłu i wiejskich gospodarstw. W ciągu następnych lat Białoruś stała się krajem w dużym stopniu zindustrializowanym. Powstały nowe przedsiębiorstwa radiotechniczne, elektroniczne, optyczne i chemiczne. Natomiast odnowa wiejskiego gospodarstwa, zwłaszcza na terytorium obwodu grodzieńskiego, była napiętnowana procesem kolektywizacji. Tak w zachodniej części Białorusi w latach powojennych dominowały gospodarstwa indywidualne. W 1946 roku działało tam tylko ponad sto kolchozów, które powstały na

---

¹³⁴ Z.Szybieka, *Historia Białorusi ...*, s. 329 – 332.

¹³⁵ J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993, s. 51.

¹³⁶ Tamże, s. 236; Z.Szybieka, *Historia Białorusi ...*, s. 363.

¹³⁷ E. Mironowicz, *Historia Białorusi*, Białystok 2001, s. 254 – 255.

¹³⁸ Z.Szybieka, *Historia Białorusi ...*s. 364.

¹³⁹ *Гродзенская вобласць* w: *Беларуская Энцыклапедыя*, red. Г. Пашкоў, t. 5, Мінск 1997, s. 423.

gruntach likwidowanych folwarków¹⁴⁰. O ile w 1948 roku w kolchozach Białorusi Zachodniej znajdowało się około pięciu procent gospodarstw chłopskich, o tyle w 1950 roku już około osiemdziesięciu dwóch procent¹⁴¹.

W życiu kulturalnym stosowano rozpoczętą jeszcze przed wojną politykę sowietyzacji Białorusi, zwłaszcza jej zachodnich ziem. Mimo oporów białoruskiej inteligencji, władze radzieckiej prowadziły aktywny proces rusyfikacji, jak w szkołach ogólnokształcących, tak i na uczelniach wyższych. Wzmógł się nacisk na wspólnoty religijne, w literaturze pięknej i sztuce byli wspierani jedynie przedstawiciele realizmu socjalistycznego.

W latach osiemdziesiątych przywódcy BSRR z nowym sekretarzem KPB Piotrem Maszerowym byli szczególnie przychylni idei wychowania nowego, radzieckiego człowieka. Młodzież była pod stałą opieką władz partyjnych: najpierw znajdowała się w organizacjach pionerskich, a potem w komsomole. Stopniowo znikają szkoły białoruskie – w miastach one zupełnie, a na wsiach zmniejszono ich ilość kilkakrotnie. Uczelnie wyższe funkcjonowały według wzorców rosyjskich, gdzie zajęcia prowadzono po rosyjsku. Sukcesywny proces rusyfikacji doprowadził do tego, że w czasie powszechnego spisu ludności w 1970 roku prawie jedna trzecia mieszkańców miast nie uznała język białoruski za swój język ojczysty. Białoruś na ten moment była jedną z najbardziej zrusyfikowanych republik Związku Radzieckiego.

Przełomem w dziejach grodzieńszczyzny i całej Białorusi, był upadek Związku Radzieckiego w 1990 roku. Jeszcze wcześniej, pod presją kryzysu ekonomicznego i coraz gorszego poziomu życia społeczeństwa, władze centralne na czele z Michaiłem Gorbaczowem ogłosiły rewolucyjną odnowę socjalizmu, tak zwaną *pieriestrojkę*. Następujące po tej decyzji zmiany obudziły dążenia do niepodległości w poszczególnych republikach radzieckich. W 1990 roku w BSRR odbyły się wybory do parlamentu – Rady Najwyższej, która 27 lipca 1990 roku ogłosiła „Deklarację o suwerenności państwowej BSRR”. Deklaracja dawała prawo tworzenia wojska narodowego, republikańskiej milicji i służby bezpieczeństwa. Później Rada Najwyższa zmieniła nazwę państwa na Republikę Białoruś oraz symbolikę narodową, przywracając starożytny herb Pogoni i biało – czerwoną flagę. 8 grudnia 1991 roku przywódcy Białorusi, Ukrainy i Rosji podpisują w Puszczy Białowieskiej porozumienie o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw. Od tego momentu ZSRR znika z

---

¹⁴⁰ E. Mironowicz, *Historia Białorusi...*, s. 261.

¹⁴¹ Z.Szybieka, *Historia Białorusi ...*, s. 379.

politycznej mapy świata, a Białoruś zyskuje rzeczywistą możliwość budowania własnej państwowości.

2. Przeszłość kościelna

Początki chrześcijaństwa w obrządku rzymsko – katolickim na ziemiach dzisiejszej grodzieńszczyzny nierozłącznie związane są z państwem, które w historiografii znane jest jako Wielkie Księstwo Litewskie. Wprawdzie trzeba zaznaczyć, że pierwsze zetknięcie z katolicyzmem na ziemiach dzisiejszej Białorusi miało miejsce o wiele wcześniej, gdzieś pod koniec XII wieku. Już w 1182 roku u ujścia Dźwiny pojawili się pierwsi niemieccy misjonarze, którzy, po uzgodnieniu z księciem połockim Wołodaszem, zaczęli aktywną chrystianizację zależnych od Połocka Liwów. Z biegiem czasu stopniowa i sukcesywna działalność niemieckich misjonarzy i kolonizatorów doprowadziła do całkowitego podboju ujścia Dźwiny. Po wyświęceniu pierwszego biskupa ryskiego Alberta i założeniu zakonu Kawalerów Mieczowych ten proces coraz bardziej nasilał się i prowadził do nieuniknionej konfrontacji z Połockiem¹⁴².

Jednak zorganizowana próba chrystianizacji ziem dzisiejszej grodzieńszczyzny nastąpiła dopiero gdzieś w latach czterdziestych XIII wieku. Związane to było przede wszystkim z działalnością zjednoczeniową ziem rusko – litewskich księcia Mendoga. Z *latopisu hipackiego* wiadomo, że Mendog naruszył dawny porządek władzy na Litwie i przejął całą władzę w swoje ręce. Także pod jego kontrolę przeszły terytoria wokół środkowego biegu Niemna – Ruś Czarna, z takimi grodami, jak Nowogródek, Grodno, Zdzitów i Słonim. Z powodów taktycznych, dla utrzymania władzy i uzyskania sojuszników politycznych, Medong postanowił przyjąć wiarę łacińską. W 1251 roku ochrzcił się on w obrządku zachodnim, otrzymawszy tytuł wiernego syna Kościoła rzymskiego¹⁴³. Wtedy też zostało ufundowane biskupstwo litewskie. Pierwszym biskupem *diocesis Lethoviensis* został dominikanin Wit, którego konsekrował metropolita gnieźnieński Pełka, który jednak nigdy nie objął swej diecezji¹⁴⁴. Później papież Innocenty IV przekazał tę sprawę arcybiskupowi ryskiemu Albertowi, podkreślając, że nowym biskupem powinien zostać duchowny przychylny Mendogowi. Na wyraźne żądanie księcia Mendoga, aby biskupem został kapłan zakonu inflanckiego,

---

¹⁴² H. Sachowicz, *Historia Białorusi...*, s. 56.

¹⁴³ Tamże, s. 80 – 82.

¹⁴⁴ P. Nitecki, *Biskupi Kościoła katolickiego w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 483; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t 4, Lublin 2008, s. 112.

konsekrowano członka tegoż zakonu Chrystiana, który też przebywał na Litwie niedługo. Mimo wszystko pierwsze akcje chrystianizacyjne księcia Mendoga i biskupa ryskiego natrafiły na silną opozycję wewnętrzną, która doprowadziła do tragicznej śmierci księcia i długich walk o tron Litwy¹⁴⁵.

Pomimo tej nieudanej próby nawrócenia ziem litewsko – ruskich na wiarę katolicką były jeszcze inne, które podejmowano za czasów panowania Giedymina. Tak realnym punktem zaczepienia miały być dość liczne osady Polaków na Litwie, rekrutujących się z jeńców, kupców i rzemieślników. Oprócz tego wiadomo, że w 1322 roku Giedymin zwrócił się na piśmie do papieża Jana XXII, a nieco później i do miast hanzeatyckich, zakonów dominikanów i franciszkanów. Wielki książę zapraszał do przyjazdu i osiedlenia się na jego ziemiach, obiecując ulgi i rządzeniu się prawem niemieckim w miastach białoruskich i litewskich. Dzięki takiej otwartej i tolerancyjnej polityce księcia litewskiego przybysze posiadali własne kościoły i kapłanów, a nawet dwa klasztory w Wilnie – dominikanów i franciszkanów¹⁴⁶.

Jednak poważne posunięcia na płaszczyźnie religijnej miały się dokonać tylko za panowania wielkiego księcia litewskiego Jagiełły, który w dniu 14 sierpnia 1385 roku zawarł z Polską unię w Krewie. Jednym z kluczowych ustaleń tej unii było przyjęcie chrztu w obrządku łacińskim. Motyw przyjęcia chrztu z Polski należy tłumaczyć przede wszystkim uwarunkowaniami politycznymi i kulturowymi. Wiązanie się z prawosławiem nie mogło zapobiec narastającej ekspansji krzyżackiej, a z drugiej strony uzależniało od coraz silniejszej Moskwy. Krzyżacy natomiast byli zbyt niebezpieczni dla niepodległości Wielkiego Księstwa Litewskiego, by można było zwrócić się do nich o chrzest. W tych okolicznościach najkorzystniejszym rozwiązaniem było zwrócenie się do państwa polskiego¹⁴⁷.

Realizację postanowień unii w Krewie rozpoczęto w 1386 roku, kiedy to Jagiełło wraz z całym orszakiem przybył do Krakowa. Dnia 15 lutego dokonał się pierwszy etap chrztu Litwy: chrzest Jagiełły i paru osób z jego otoczenia. Szafarzem sakramentu był metropolita gnieźnieński arcybiskup Bodzanta, a towarzyszyli mu biskup krakowski Jan Radlica i biskup poznański Dobrogost z Nowogodworu. Prawdopodobnie asystowali przy udzielaniu tego sakramentu biskup Andrzej

---

¹⁴⁵З. Сіцька, *Да 750-годдзя прыняцця Мендoga ў лона каталіцкага касцела*, “Дыялог” (2001) nr 4-5, s. 14.

¹⁴⁶H. Sachowicz, *Historia Białorusi...*, s. 86 – 87; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t.4, Lublin 2008, s. 112.

¹⁴⁷M. Zahajkiewicz, *Chrzest Litwy*, w: *Chrzest Litwy. Geneza-przebieg-konsekwencje*, red. M. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 36; Z. Ivinskis, *Litwa w dobie chrztu i unii Polską*, w: *Chryścianizacja Litwy*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1987 s. 52 – 67.

Jastrzębiec i biskup Waclaw. Oprócz tego razem z Jagiełłą ochrzczono jego braci: Korygiełłę, Świdrygiełłę i Wigunda¹⁴⁸.

Kolejnym etapem akcji chrystianizacyjnej był chrzest całej Litwy. Dzięki osobistemu zaangażowaniu króla oraz biskupa Andrzeja Jastrzębca¹⁴⁹ coraz liczne rzesze bojarstwa zaczęły przyjmować chrześcijaństwo. Natomiast następnym krokiem było ustanowienie administracji kościelnej dla nowo schryścianizowanego terytorium. Tak 17 lutego 1387 roku król Jagiełło wydał wielki przywilej dla biskupstwa wileńskiego, w którym oświadczył o założeniu i uposażeniu przezeń kościoła katedralnego w Wilnie pod wezwaniem św. Stanisława i Władysława. Wprawdzie do kanonicznego erygowania diecezji doszło dopiero 12 marca 1388 roku, kiedy to papież Urban VI wydał odpowiednią bullę, zgodnie z którą nowopowstałe biskupstwo wileńskie podlegało wprost Stolicy Apostolskiej i obejmowało tereny ziem Litwy właściwej oraz ziemie ruskie północnej części Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tylko w 1425 roku papież Jan XXII oddał katedrę wileńską i jej biskupa pod jurysdykcję arcybiskupa gnieźnieńskiego¹⁵⁰.

Praktycznie w tym samym czasie zaczęła się kształtować sieć parafialna. W ciągu pierwszych dziesięcioleci od powstania diecezji z fundacji królewskiej, wielkksiążęcej oraz bojarskiej uposażono dwadzieścia siedem kościołów parafialnych, osiem z których – Krewo, Oszmiana, Bystrzyca, Lida, Grodno, Nowogródek i Wołkowysk, znajdowali się na terenie dzisiejszej grodzieńszczyzny. Jeszcze bardziej ten proces nasilił się w następnym stuleciu. Sprzyjała temu wewnętrzna stabilizacja państwa, przeżywającego okres długotrwałego pokoju, przerwano dopiero po śmierci Kazimierza Jagiellończyka przez wojnę litewsko – moskiewską w 1500 roku. Właśnie ten król wydatnie przyczynił się do rozwoju sieci parafialnej, fundując niemal tyle

---

¹⁴⁸M. Zahajkiewicz, *Chrzest Litwy...*, s. 39; M. Kosman, *Krzyżem i mieczem. Chrzest Litwy w historii i propagandzie politycznej*, Poznań 2010, s. 68 – 69.

¹⁴⁹Andrzej Jastrzębiec – wyznaczony przez biskupów polskich organizator działań chrystianizacji Litwy, a zarazem przewidziany kandydat na jej pierwszego biskupa. Nazwisko jest znane z licznych źródeł. Andrzej herbu Jastrzębiec, nazywany Andrzejem z Krakowa, Andrzejem Wasiło lub Andrzejem Polakiem, franciszkanin, zyskał w połowie XIV wieku sławę kaznodziei na Mazowszu i uznanie jako misjonarz w Litwie. 31 lipca 1370 roku otrzymał sakrę pierwszego biskupa Seretu w Mołdawii. W dwa lata później powierzono mu opiekę nad diecezją halicką, od 1377 do 1382 roku zajmował stanowisko sufragana gnieźnieńskiego i z tego tytułu pełnił funkcje dyplomatyczne. Znalazł się w najbliższym otoczeniu Jadwigi po jej przybyciu do Polski i należał do aktywnych zwolenników ślubu młodej królowej z księciem litewskim. Jako świadek chrztu Jagiełły prawdopodobnie jemu zawdzięczał nominację na pierwszego ordynariusza diecezji wileńskiej, obejmującej swym zasięgiem całe państwo. Zob. J. Ataman, *Andrzej Wasiło*, w: EK, I, kol.543; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła katolickiego ...*, s. 7; M. Kosman, *Krzyżem i mieczem...*, s. 75.

¹⁵⁰J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972, s. 10 – 11; T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s. 13 – 15.

kościół, co jego poprzednicy. Można, z pewnym prawdopodobieństwem, jego fundacji przypisać dwadzieścia cztery kościoły.¹⁵¹

W tym czasie stopniowo zmienia się sytuacja z powstawaniem parafii. Jeżeli wcześniej parafie powstawały przeważnie w wyniku fundacji gospodarskich, to w XV – XVI stuleciu aktywny udział w tym brali możni panowie i bojarzy litewscy. W dobrach prywatnych właściciele powstawały liczne kościoły. Wśród prywatnych właścicieli należy wymienić Piotra Sieńko Giedygołdowicza, Mikołaja Niemirowicza, przedstawicieli wpływowych rodów Gasztoldów i Radziwiłów, a także przedstawicieli innych, mniej potężnych rodów Pacewiczów, Kłoczków i Zenowiewiczów. W tym czasie pojawiły się pierwsze parafie fundacji kościelnej, biskupiej. Powstawały one przeważnie na terenach dóbr stołowych biskupstwa wileńskiego.¹⁵²

Podsumowując można zaznaczyć, że ilość parafii w diecezji wileńskiej do połowy XVI wieku podwoiła się. Jednak, śledząc na mapę kościołów parafialnych powstałych w tym okresie, da się zauważyć znaczną nierównomierność ich rozmieszczenia na rozległych przestrzeniach diecezji wileńskiej – im dalej na południe, a zwłaszcza na wschód, tym sieć parafialna była coraz rzadsza¹⁵³. Posługując się późniejszym podziałem administracyjnym Wielkiego Księstwa Litewskiego na powiaty w ramach województw, można stwierdzić, że większość parafii znajdowała się na terytorium dzisiejszej grodzieńszczyzny. Tak w trzech centralnych powiatach litewskich: wileńskim, oszmiańskim i lidzkim zgrupowało się aż sto parafii; a w centralnych powiatach ruskich: nowogródzki, miński, wołkowyski i słonimski skupiało się łącznie pięćdziesiąt siedem parafii.¹⁵⁴ W następnym okresie proces kształtowania się sieci parafialnej w diecezji wileńskiej był nadal aktywny i doprowadził do powstania w XVI – XVII wiekach kolejnych ponad sto pięćdziesiąt parafii. Trudno określić ich fundatorów, jak też podać dokładne daty ich powstania. Jednak z pewnością można zaznaczyć, że wykształcona w tym okresie sieć kościołów parafialnych będzie trwać do

---

¹⁵¹ T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej...*, s.55 – 64.

¹⁵² Tamże, s. 66 –72.

¹⁵³ Współcześni dość krytycznie oceniali ten stan rzeczy. Legata papieski Zachariasza Ferreri, przebywającego w Wilnie w 1520 roku, przerażała rzadka sieć parafialna w tak rozległym Wielkim Księstwie Litewskim. Podobną opinię wyrażał i synod biskupów archidiecezji gnieźnieńskiej w 1544 roku. Synod piotrkowski zaznaczał małą ilość kościołów w okolicach Litwy i zwracał się do Zygmunta I o tworzenie nowych parafii w rozległych włościach gospodarskich na terenie diecezji wileńskiej i żmudzkiej. Zob. I. Subiera, *Synody prowincjalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1971, s. 121; S. Olczak, *Fundacje kościołów parafialnych w diecezji wileńskiej do końca XVII stulecia*, w: *Chrzest Litwy. Geneza-przebieg-konsekwencje*, red. M. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 101.

¹⁵⁴ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie ...*, s. 78.

końca XVIII wieku. Dla orientacji można dodać, że według Stanisława Litaka diecezja wileńska liczyła w 1772 roku 429 parafii.¹⁵⁵

Zamykając omówienie zagadnienia sieci parafialnej diecezji wileńskiej w okresie średniowiecza, należy zaznaczyć brak podziału administracyjnego tej diecezji na archidiakonaty i dekanaty. Jerzy Ochmański, badając rejestry podatkowe z XVI wieku, zauważa, że parafie w wymienionych źródłach ujęte są w pięciu „kluczach”, które stanowiły swojego rodzaju odpowiedniki dekanatów. Tym bardziej, jak dowodzi tenże autor, podział na dekanaty winien już istnieć, skoro synod wileński z 1555 roku zalecał ustanowienie oficjałów wiejskich „po jednemu w każdym dekanacie”. Z drugiej strony Wiesław Müller stwierdza, że biskup wileński Benedykt Wojna w swej relacji wysłanej do Rzymu w 1604 roku napisał, iż stworzył on w swej diecezji pięć dekanatów, co by świadczyło o braku podziału na dekanaty wcześniej. Zalecenie synodu z 1555 roku nie weszło po prostu w życie. Ten że Wojna w 1608 roku mówił o istnieniu dwunastu dekanatach, a w 1651 roku jest ich już dwadzieścia sześć. Stan ten utrzymał się do rozbiorów Rzeczypospolitej¹⁵⁶.

Zakony stanowiły, obok diecezji, ważny czynnik organizacji i życia Kościoła. Wyjątkową rolę na ziemiach litewsko – ruskich pod tym względem odgrywali franciszkanie i dominikanie, a ich obecność datuje się od samych początków przybycia obu zakonów do tej części Europy. Pierwsi biskupi i właściwi organizatorzy diecezji w początkowym okresie rekrutowali się z ich szeregu¹⁵⁷. Na ziemiach dzisiejszej grodzieńszczyzny w tym okresie istniały klasztory franciszkanów w Oszmianie i Lidzie¹⁵⁸, kanonicy regularni od pokuty w Bystrzycy¹⁵⁹, a także powstały prawdopodobnie na początku XVI wieku klasztor augustianów w Grodnie¹⁶⁰.

Niewątpliwie ważnym wydarzeniem, które okazało wielki wpływ na dzieje Kościoła katolickiego na tych ziemiach, była reformacja. Przyczyny rozpowszechnienia się w Rzeczypospolitej poglądów reformacyjnych były różnorodne. Tkwiły one zarówno w rozbudowanym indywidualizmie elity humanistycznej, w głębokim kryzysie

---

¹⁵⁵ S. Olczak, *Fundacje kościołów...*, s. 103; S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1996, s. 54.

¹⁵⁶ S. Olczak, *Fundacje kościołów...* s. 103; J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie ...*, s. 72; W. Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim*, w: *Kościół w Polsce. Wieki XVI – XVIII*, t.2, Kraków 1969, s. 95.

¹⁵⁷ J. Kłoczowski, *W dobie wielkiego rozwoju (1320 – 1450)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966 – 1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 126.

¹⁵⁸ J. Kłoczowski, *Wspolnoty zakonne w średniowiecznej Polsce*, Lublin 2010, s. 255, 290

¹⁵⁹ G. Błaszczyk, *Chrzest Litwy*, Poznań 2006, s. 19.

¹⁶⁰ J. Kłoczowski, *Wspolnoty zakonne w średniowiecznej Polsce...*, s. 290.

instytucji kościelnych oraz braku odpowiedzi ze strony duchowieństwa na zwiększające się potrzeby religijne społeczeństwa w pierwszej połowie XVI wieku¹⁶¹. Do tego jeszcze doszła specyficzna sytuacja pod względem religijnym w Wielkim Księstwie Litewskim. Katolicyzm nie zdołał jeszcze zapuścić głębokich korzeni, opóźniona chrystianizacja nie mogła nie sprawić, że świadomość religijna była zupełnie inna niż w innych częściach Europy. Dobitnie określił to zwolennik reformacji Szymon Budny, który w 1563 roku wypowiedział się w następujący sposób: „niektórym trzeba wydzierać zabobony papieżstwa, u innych zaś wykorzenić prastare bałwochwalstwa ludowe, gdyż dziś jeszcze Litwini w licznych wierzą bogów i ofiarują im”¹⁶². Reformacja głęboko przenikła na tereny Rzeczypospolitej, nie napotykając większego oporu wśród duchowieństwa¹⁶³. Głównym propagatorem protestantyzmu na ziemiach litewsko – ruskich był magnat litewski Mikołaj Radziwiłł Czarny, który przyczynił się do powstania pierwszych zborów. On to pociągnął za sobą wpływowo katolickie i prawosławne rody magnackie i szlacheckie na Litwie¹⁶⁴. Za jego przykładem zaczęli opuszczać katolicyzm i prawosławie inni przedstawiciele arystokracji: Kiszkwowie, Sapiehowie, Chodkiewiczowie, Wołłowiczowie, Sołomiereccy, Chrebtowiczowie, Hornostajowie, Korsakowie¹⁶⁵. Kilka czynników ułatwiło Radziwiłłowi szerzenie kalwinizmu na tych ziemiach, szczególnie w diecezji wileńskiej: wielkie posiadłości, w których mógł otwierać zbory i przeznaczać na nie kościoły katolickie; częste podróże po Wielkim Księstwie Litewskim, z racji pełnionych urzędów; olbrzymie środki materialne i wielkie wpływy na dworze króla Zygmunta Augusta¹⁶⁶.

Protestantyzm odgrywał dość ważne miejsce w życiu politycznym i religijnym Wielkiego Księstwa. Według obliczeń historyków, na tych ziemiach mogło być około dwustu zborów, przeważnie kalwińskich, znacznie mniej ariańskich i luterańskich. Na terytorium dzisiejszej Białorusi istniało osiemdziesiąt pięć kalwińskich i siedem ariańskich zborów¹⁶⁷. Marceli Kosman opowiadał się za tezą, że liczba zborów mogła być zbliżona do parafii katolickich. Jednak należy pamiętać, że dane te są niepewne i

---

¹⁶¹ S. Litak, *W dobie reform i polemik religijnych*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce...*, s. 189.

¹⁶² M. Kosman, *Reformacja na Litwie. Przebieg – programy – realizacja*, w: *Chrzest Litwy. Geneza-przebieg-konsekwencje*, red. M. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 181 – 183.

¹⁶³ S. Litak, *W dobie reform i polemik religijnych...*, s.199.

¹⁶⁴ Tamże, s. 201.

¹⁶⁵ H. Sachowicz, *Historia Białorusi...*, s. 227.

¹⁶⁶ M. Banaszak, *Reformacja i reforma katolicka w diecezji wileńskiej (1527 – 1591)*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 -1988), s. 313.

¹⁶⁷ H. Sachowicz, *Historia Białorusi...*, s. 229.

nie przedstawiają nawet przybliżonego obrazu stanu liczebności zborów na terenie diecezji wileńskiej. To samo dotyczy liczebności wspólnot protestanckich¹⁶⁸.

Wiek XVI był dla Kościoła katolickiego stuleciem wielkiego przełomu. Kościół podjął w tym czasie dzieło wielkiej odnowy, której przeprowadzania domagało się już wcześniej, a rozwój reformacji znacznie ten proces przyspieszył¹⁶⁹. Reforma powszechna Kościoła została rozpoczęta na Soborze Trydenckim (1545 – 1563)¹⁷⁰. Początkowo główne dyskusje koncentrowały się na sprawach dogmatycznych, a w ostatnich latach akcenty przesunęły się bardziej na zagadnienia związane ze wzmocnieniem organizacji i dyscypliny kościelnej. Dało to Kościołowi możliwość przejścia do aktywnego działania i podjęcia masowej akcji duszpasterskiej¹⁷¹.

Pierwsze starania o odnowienie życia kościelnego na terenie diecezji wileńskiej występowały za biskupów wileńskich Jana z Książąt Litewskich i Pawła Algimunta Holszańskiego. Nie miały one jednak większego znaczenia, zostając przeważnie tylko na papierze. Ich konieczności nie dostrzegało pokolenie ludzi z pierwszego okresu reformacji na Litwie. Akceptacja i realizacja katolickiej reformy Kościoła nastąpiła dopiero za czasów biskupa Waleriana Protasiewicza, który odbył dwa synody diecezjalne w 1559 roku, a więc tuż po objęciu biskupstwa wileńskiego, oraz w 1563 roku. Mimo braku informacji na temat uchwał tych synodów, na podstawie krótkich informacji można stwierdzić, że na pierwszym synodzie radzono o poprawę życia duchowieństwa i wiernych, na drugim zaś omawiano sprawę opodatkowania duchownych na rzecz państwa¹⁷².

Jednak najbardziej przyczynił się do realizacji *Tridentinum* na terenie wileńskiej diecezji biskup Jerzy Radziwiłł. Dzięki staraniom tego biskupa odbył się synod diecezjalny w 1582 roku, w obradach którego podjęto dalekosiężne zadania. Od tego momentu każdy duchowny, pracujący w duszpasterstwie był zobowiązany do przyjęcia święceń kapłańskich. Poza tym biskup założył seminarium duchowne, wystawiając już przed synodem dokument fundacyjny, w którym miało kształcić się przyszłe duchowieństwo¹⁷³.

---

¹⁶⁸ M. Banaszak, *Reformacja i reforma katolicka w diecezji wileńskiej...* s. 316.

¹⁶⁹ W. Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim*, w: *Kościół w Polsce. Wiek XVI – XVIII*, red. J. Kłoczowski, t.2, Kraków 1970, s. 201.

¹⁷⁰ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4, Kraków 2004, s. 185 – 193.

¹⁷¹ W. Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim...*, s. 202.

¹⁷² M. Banaszak, *Reformacja i reforma katolicka w diecezji wileńskiej...*, s. 316 – 318.

¹⁷³ Tamże, s. 321.

Program odnowy zaprezentowany przez Kościół w drugiej połowie XVI wieku okazał się na tyle atrakcyjny, że spowodował zwrot wielu niezdecydowanych ku katolicyzmowi. Spory religijne przestały interesować ogół wiernych: oznaczały bowiem niepewność, podczas gdy katolicyzm reprezentował pewną stabilność pod tym względem. W zakresie obrzędowości również okazał się bardziej atrakcyjny, był w stanie podjąć szeroko zakreślone obowiązki edukacyjne, odpowiadał zwolennikom coraz ściślejszego zespolenia kulturowego Wielkiego Księstwa Litewskiego i Polski¹⁷⁴.

Bardzo ważną rolę w realizacji tego programu miały zakony. Pomimo pewnego upadku życia zakonnego w dobie reformacji, w drugiej połowie XVI nastąpiły poważne zmiany na lepsze w niektórych zgromadzeniach zakonnych. Dotyczyło to przeważnie zakonów aktywnych, nastawionych na pracę duszpasterską i kaznodziejsko – misyjną¹⁷⁵. Wzrost personalny tych zakonów był tak znaczący, że pozwolił im na utworzenie osobnych jednostek administracyjnych na terenie wileńskiej diecezji. Tak w 1625 roku w polskiej prowincji franciszkanów konwentualnych wydzieliła się nowa prowincja ruska, od tej zaś oddzieliła się w 1686 roku prowincja litewska. Składała się ona z dwóch kustodii, wileńskiej i kowieńskiej, do których wkrótce doszły grodzieńska i połocka. W 1772 roku na terenie wileńskiej diecezji było 25 domów franciszkańskich, a w nich 317 zakonników¹⁷⁶.

Dominikanie, pomimo tego że osiedlili się na ziemiach litewskich ostatecznie gdzieś na początku XVI stulecia, nie wyróżniali się wielkim rozwojem. Aktywizacja zakonu św. Dominika nastąpiła dopiero w XVII wieku. Wielki rozwój placówek dominikańskich zapewnił im aż do rozbiorów zdecydowane pierwszeństwo w ogólnej liczbie klasztorów wśród wszystkich działających w diecezji zakonów. Dzięki temu w 1612 roku powstała do życia prowincja ruska św. Jacka, kilkadziesiąt lat później prowincja litewska św. Anioła Stróża. W 1772 roku w wileńskiej diecezji do prowincji litewskiej należało 37 domów dominikańskich, a do ruskiej 12. Oprócz tego w Wilnie, Grodnie i Zabiałach posiadali one studia generalne, które sprzyjały rozwojowi nauki, gdyż kształcili magistrów i bakałarzy¹⁷⁷.

---

¹⁷⁴ M. Kosman, *Reformacja na Litwie...*, s.195 – 196.

¹⁷⁵ S. Litak, *W dobie reform i polemik religijnych...*, s.231 – 232.

¹⁷⁶ J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s. 164; *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985; M. Derwich, *Bernardyni*, w: *Monarchia Jagiellonów 1399 – 1586*, red. M. Derwich, Warszawa 2003, s. 66 – 67.

¹⁷⁷ J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej...*, s. 164; J. Kłoczkowski, *Dominikanie*, EK, IV, kol. 69 – 76; *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222 – 1977*, red. J. Kłoczkowski, t. 1 – 2, Warszawa

Ponadto na terenie wileńskiej diecezji rozwijali się: karmelici bosy, którzy zbudowali klasztor i kościół św. Teresy w Wilnie, a także sprowadzili do zbudowanej Ostrej Bramy obraz Matki Bożej Miłosierdzia, cieszący się tak wielką czcią na ziemiach litewsko – ruskich; aktywnie działali kanonicy laterańscy, którzy mieli swoje klasztory w Krzemienicy, Słonimiu, Żurowiczach; posiadali kilkanaście placówek, przeważnie parafialnych, kanonicy od pokuty zwani na Litwie białymi augustianami¹⁷⁸.

Osobną grupę stanowią kongregacje zakonne, powstałe na gruncie nowych potrzeb reformy i obrony Kościoła w okresie reformacji. Bezspornie czołowe miejsce zajmują tu jezuiti. Zakon św. Ignacego Loyoli został sprowadzony do Rzeczypospolitej przez kardynała Stanisława Hozjusza w 1564 roku, który osiedlił ich na Warmii w Braniewie. Ze względu na szkolnictwo ten zakon wzbudzał duże zainteresowanie i wyjątkowo szybko rozwijał się. Już w 1575 roku utworzono osobną prowincję polską z pięcioma kolegiami – szkołami. W 1608 roku nastąpił podział tej prowincji na polską i litewską¹⁷⁹.

Na tereny wileńskiej diecezji jezuiti przybyli na zaproszenie biskupa Waleriana Protasiewicza. W Wilnie założyli oni trzy domy: kolegium z akademią – uniwersytetem, dom profesów i nowicjat. Wyróżniali się od innych zakonów aktywnością i szerokim zakresem działania. W swojej pracy duszpasterskiej szczególny akcent pokładali w pracy z arystokracją i szlachtą. Potężnym środkiem oddziaływania było dobrze rozbudowane szkolnictwo. Charakterystyczną cechą szkół jezuitów była ich nowoczesność, dobrze przygotowana i dobrana kadra, solidne uposażenie i zaopatrzenie w pomoce dydaktyczne oraz bezpłatność. Do Akademii Wileńskiej ściągano wtedy młodzież nie tylko z Litwy i Korony, lecz również z Inflant, Prus, a nawet Skandynawii i Niemiec. W podobny sposób jezuiti zwracali uwagę na studia teologiczne, biorąc aktywny udział w wychowaniu duchowieństwa diecezjalnego. W Wilnie pod swoją opieką i kierownictwem mieli dwa seminaria: diecezjalne i papieskie. Od samego początku jednym z najważniejszych zadań dla jezuitów było prowadzenie misji ludowych, które w XVI wieku objęły terytorium litewskie. Misje te najczęściej odbywały się w kościołach parafialnych i trwały po parę lub więcej tygodni. W czasie ich trwania pouczano miejscowy kler, głoszono kazania, spowiadano, udzielano

---

1975; R. Świętochowski, *Początki dominikańskiej prowincji ruskiej (1596 – 1602)*, PK 23(1980), nr 1\2, s. 51 – 86.

¹⁷⁸ J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej...*, s. 165 – 170.

¹⁷⁹ S. Litak, *W dobie reform i polemik religijnych...*, s. 232 – 233; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t.1 – 5, Lwów – Kraków 1900 – 1906; J. Korewa, *Sprowadzenie jezuitów do Polski*, NP 20(1964), s. 13 – 49.

sakramentów i nauczano katechizmu. W 1772 roku tuż przed kasata, na terenie wileńskiej diecezji w kolegiach, rezydencjach i misjach żyło 786 zakonników¹⁸⁰.

Wśród innych nowych zakonów, działających na terenie wileńskiej diecezji należy wymienić pijarów i misjonarzy św. Wincentego a Paulo. Pierwsi rozwijali swoją działalność w dziedzinie szkolnictwa, drudzy natomiast zajmowali się wychowaniem duchowieństwa. Od połowy XVIII wieku działali na tym obszarze marianie i komuniści. Spośród zakonów szpitalnych, najbardziej rozwijały się bonifratrzy. W okresie przedrozbiorowym posiadali na terenie dzisiejszej grodzieńszczyzny domy i szpitale w Grodnie i Nowogródku¹⁸¹. Podsumowując można powiedzieć, że przed pierwszym rozbiorem Rzeczypospolitej na terenie diecezji wileńskiej, w tym i grodzieńszczyzny, działało osiemnaście zakonów męskich, należących do dwudziestu trzech prowincji. Żyło tam około trzech tysięcy zakonników a ogólna liczba placówek wynosiła 231. Pod tym względem diecezja wileńska wysunęła się na pierwsze miejsce w Rzeczypospolitej. Najliczniejszą grupę stanowili zakony formacji mendykańskiej: dominikanie, bernardyni, franciszkanie, karmelici. Na drugim miejscu znajdowały się zakony kleryków regularnych, z największym ówczesnym zakonem – jezuitami. Trzecie miejsce zajmowali kanonicy regularni, najmniejszą zaś grupę stanowili zakony mnisze¹⁸².

Należy także wspomnieć o zakonach żeńskich na terenie grodzieńszczyzny, które wprawdzie nie dorównywały męskim pod względem funkcji i znaczenia. W ogóle na terytorium biskupstwa wileńskiego w pierwszym wieku swojego istnienia nie było ani jednego klasztoru żeńskiego. Zmiany pod tym względem nastąpiły dopiero pod koniec XV stulecia, a o wzroście żeńskich wspólnot zakonnych możemy mówić dopiero w XVII – XVIII stuleciu¹⁸³. Z działających na grodzieńszczyźnie zakonów można przede wszystkim wyróżnić zakon św. Brygidy, klasztor którego został ufundowany w Grodnie w 1633 roku przez wielkiego marszałka litewskiego Krzysztofa Wiesiołowskiego i jego żony Aleksandry z Sobieskich¹⁸⁴; zakon benedyktynek

---

¹⁸⁰ S. Litak, *W dobie reform i polemik religijnych...*, s. 233 – 238; J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej...* s. 171; S. Obirek, *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564 – 1668. Działalność religijna, społeczno- kulturalna i polityczna*, Kraków 1996; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 – 1995*, red. L. Grzebień, Kraków 1996.

¹⁸¹ J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej...*, s. 171 – 173.

¹⁸² Tamże, s. 163, 175;

¹⁸³ Tamże, s. 176 – 177.

¹⁸⁴ M. Kałamajska – Saeed, *Kościół p.w. Zwiastowania Najsw. Marii Panny i dawny klasztor Bernardynów*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t.1, Kraków 2012, s. 89; J. Kowalczyk, *Brygidki*, EK, II, kol. 117 – 119; M. Borkowska, *Miscellanea brygitańskie. Grodno*, NP 85 (1996), s.137 – 158; *Dzieje kapitularne zakonnic*

obserwacji chełmińskiej z konwentem w Słonimiu; zakon bernardynek, które miały regularne konwenty w Grodnie i Słonimiu; zakon dominikanek, które otrzymały fundacje klasztoru i kościoła w Nowogródku w 1654 roku; a także zakon nowego potrydenckiego typu sióstr miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, zwanych szarytkami, które prowadziły szpital i szkołę dla dziewcząt w Szczuczynie Litewskim¹⁸⁵.

Natomiast gwałtowne zmiany pod względem religijnym na terenie grodzieńszczyzny nastąpiły pod koniec XVIII wieku. Rozbiory Rzeczypospolitej i związane z tym zmiany polityczne pociągnęły za sobą i zmiany w sytuacji Kościoła katolickiego.¹⁸⁶ Kościół na tych terenach po raz pierwszy znalazł się w warunkach egzystencji w państwie niekatolickim i stracił posiadane przedtem pozycje polityczne. Biskupi utracili godność senatorską, a ogół duchowieństwa, uprzywilejowaną pozycję czołowego stanu w państwie. Oprócz tego zerwano bezpośrednią łączność ze Stolicą Apostolską, która od tej chwili powinna odbywać się za pośrednictwem władz państwowych¹⁸⁷.

Zmiany polityczne pociągnęły za sobą nieuniknione zmiany administracyjne. Na mocy postanowień papieskich, za rządów Pawła I, doszło do reorganizacji struktury terytorialnej w Cesarstwie Rosyjskim. Dekretem nuncjusza apostolskiego Wawrzyńca Litty *Pro comissa a Christo Domino* z 1798 roku diecezję wileńską wyłączono z metropolii gnieźnieńskiej i przyłączono do nowej metropolii ze stolicą w Mohylewie. W wyniku tych zmian terytorium diecezji wileńskiej znalazło się w obszarze wileńskiej i grodzieńskiej gubernii. Oprócz tego powierzchnia diecezji wileńskiej została znacznie ograniczona na rzecz nowo erygowanej diecezji mińskiej¹⁸⁸.

świętej matki Brygitty konwentu grodzieńskiego, różne duchowne w sprawach, obyczaje zachodzące przygody lub postanowienia z jak najpewniejszymi być może dowodami zawierające, dla informacji potomnym tego konwentu siostrom, dekretem generalnej wizyty w roku 1760 odprawionej wizyty nakazane, oprac. M. Borkowska, K. Obremski, Toruń 2001.

¹⁸⁵ J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej...*, s. 176 – 179; J. Kowalczyk, *Benedektyнки*, EK, II, kol. 251 – 256; A. Borkowska, *Benedyktyнки w Polsce*, tamże, kol. 256 – 258; B. Migdał, *Bernardynki*, tamże, kol. 315; A. Schletz, *Zarys historyczny zgromadzenia sióstr miłosierdzia w Polsce*, NP 12 (1960), s. 59 – 172; A. Jurczak, *Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia Św. Wincentego a Paulo sług ubogich chorych. Prowincja warszawska*, Lublin 2000.

¹⁸⁶ L. Bieńkowski, *Oświecenie i katastrofa rozbiorów (2. Pol. XVIII w.)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce...* s. 295 – 303.

¹⁸⁷ H. Dylągowa, *Na przełomie oświecenia i romantyzmu*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce...*, s. 373.

¹⁸⁸ J. Skarbek, *Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3 – 1914*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 5 – 6 (1987 -1988), s. 119; B. Kumor, *Polityka władz carskich wobec Kościoła katolickiego na ziemiach polskich do 1914 roku*, w: *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1991, s. 14.

Idąc za ustaleniami Jana Skarbka, rozwój Kościoła na terenie grodzieńszczyzny w dobie rozbiorów możemy podzielić na trzy okresy¹⁸⁹. Pierwszy okres obejmuje lata 1796 – 1830 i charakteryzuje się sukcesywnym rozwojem sieci parafialnej. Nie był on już tak intensywny, jak w ostatnich latach Rzeczypospolitej. Szczególną zasługę w dziele powstawania nowych parafii miał ówczesny biskup wileński Jan Nepomucen Kossakowski (1798 – 1808), który z chwilą objęcia rządów wykazywał wielkie zaangażowanie w tworzenie nowych placówek duszpasterskich. Po jego śmierci w 1808 roku proces ten zamarł praktycznie zupełnie. W kolejnym dziesięcioleciu erygowano zaledwie dwie nowe placówki. Powodów takiego stanu rzeczy było kilka. Przede wszystkim komplikacje powstałe w związku z obsadzeniem stolicy biskupstwa wileńskiego. Drugą zaś przyczyną były działania zbrojne podczas wojny rosyjsko – francuskiej, które spowodowały ogromne zniszczenia na danym terytorium¹⁹⁰.

Mimo wszystko pierwszy okres panowania rządu carskiego charakteryzował się dość łagodnym traktowaniem kościoła katolickiego. Biskupom katolickim pozostawało prawo tworzenia nowych parafii i ich obsada¹⁹¹. Zakony mogły dalej, bez większych przeszkód prowadzić swoją działalność duszpasterską, a zwłaszcza oświatową. W latach 1807 – 1824 zakony męskie prowadziły 65 – 67 % szkół średnich. Praktycznie w tym samym czasie zakonnicy aktywnie udzielali się w duszpasterstwie parafialnym. W 1803 roku ponad 60 % duchowieństwa diecezji wileńskiej należało do różnych kongregacji zakonnych. Powstawały na tym terenie nowe prowincje, jak misjonarzy i kanoników regularnych laterańskich w 1796 roku, czy sióstr miłosierdzia w latach 1798 – 1800¹⁹².

Nieco inaczej sytuacja w życiu Kościoła na terenie grodzieńszczyzny wyglądała w latach 1831 – 1905. Był to czas ostrych represji przeciwko Kościołowi, spowodowany aktywnym udziałem duchowieństwa w powstaniach narodowo – wyzwolńczych¹⁹³. Po klęsce powstania listopadowego główne uderzenie wymierzono w zakony, „ostoję polskości, katolicyzmu i buntu”¹⁹⁴. Pierwszą ofiarą likwidacji padły klasztory najbardziej zaangażowane w powstanie. Już w 1831 roku zlikwidowano

---

¹⁸⁹ J. Skarbek, *Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3 – 1914...*, s. 126.

¹⁹⁰ Tamże, s. 127 – 128.

¹⁹¹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli (1771 – 1918)*, Kraków 1980, s. 663.

¹⁹² J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej...*, s. 182.

¹⁹³ J. Skarbek, *Organizacja parafialna...*, s. 131.

¹⁹⁴ E. Jabłońska – Deptuła, J. Skarbek, *W dobie między powstaniem (1832 – 1864)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce...* s. 405.

klasztór kartuzów w Berezie. W ten sposób przestał istnieć ostatni dom tego zakonu w Imperium Rosyjskim. Sam dekret kasacyjny został wydany w 1832 roku. Oficjalnym uzasadnieniem likwidacji klasztorów było zmniejszenie klasztorów ubogich, mających mniej niż osiem zakonników. Uzyskane środki planowano przeznaczyć na uposażenie seminariów diecezjalnych i na opiekę nad kapłanami w starszym wieku¹⁹⁵. Ta konsekwentna polityka kasacyjna wzmocniona zakazem przyjmowania nowicjuszy, prowadzenia domów opieki społecznej, szpitalnictwa i nauczania doprowadziła do prawie kompletnego zaniku życia zakonnego na ziemiach grodzieńszczyzny.¹⁹⁶

Ponieważ na terenie diecezji wileńskiej zakonnicy często prowadzili duszpasterstwo parafialne, a same parafie były ściśle związane z klasztorami, proces kasacji klasztorów ujemnie wpłynął na rozwój sieci parafialnej. Zależność obsady parafii od carskiej administracji i wydawanie norm, dotyczących przejmowania kościołów obcych wyznań na cerkwie prawosławne, praktycznie uzależniło parafii katolickie od obcej wyznaniowej władzy państwowej. Katolicy nie mieli prawa budowania nowych świątyń bez zezwolenia władz państwowych, ani też remontować stare¹⁹⁷. Pewne złagodzenie tego kursu nastąpiło dopiero na przełomie XIX i XX wieku.¹⁹⁸

Ważną rolę w zlikwidowaniu parafii katolickich odegrało powstanie styczniowe 1863 roku. W bardzo licznych przypadkach kasata parafii katolickich była formą represji za udział w powstaniu ludności i księży. Najliczniejsze kasaty miały miejsce w diecezji wileńskiej, gdzie ludność brała aktywny udział w powstaniu. Zabrane katolickie kościoły najczęściej przekazywano Kościołowi prawosławnemu i przerabiano je na cerkwie¹⁹⁹. Ogółem w diecezji wileńskiej skasowano 90 parafii i filii.²⁰⁰

Trudna sytuacja społeczno – polityczna w Rosji, wywołana klęską w wojnie rosyjsko – japońskiej, spowodowała pewną zmianę w polityce wyznaniowej, wyrazem której był ogłoszony w 1905 roku dekret tolerancyjny²⁰¹. Zgodnie z nim należało „rozpieczętować wszystkie domy modlitwy zamknięte na mocy rozporządzeń

---

¹⁹⁵ P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Ślązka 1773 – 1914*, Lublin 1984, s. 154 – 157.

¹⁹⁶ J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej...*, s. 184 – 187.

¹⁹⁷ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli (1771 – 1918)*, Kraków 1980, s. 665 – 667.

¹⁹⁸ J. Skarbek, *Organizacja parafialna...*, s. 131.

¹⁹⁹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 683 – 684.

²⁰⁰ J. Skarbek *Organizacja parafialna...*, s. 138.

²⁰¹ W. Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej nadziei. Ruch budowy kościołów w diecezji wileńskiej w latach 1890 – 1914*, Białystok 1995, s. 27.

administracyjnych”. Dekret także określał wymogi niezbędne do odnowienia i budowy nowych świątyń: zgoda władz duchownych odnośnego wyznania obcego, istnienia koniecznych funduszy i ustalenie technicznych wymagań ustawy budowlanej. Od tego momentu władze diecezji wileńskiej przystąpiły do rewindykacji kościołów parafialnych zniesionych i zabranych przez władze rosyjskie²⁰². W pierwszym rządzie reaktywowano te parafie, w których świątynie były czasowo zamknięte lub w międzyczasie zostały pobudowane nowe. Najwięcej nowych placówek duszpasterskich utworzono w środkowej części diecezji wileńskiej. Tak zatem na terenie dzisiejszej grodzieńszczyzny powstało kilka parafii w dekanatach: Grodno, Oszmiana, znacznie mniej w dekanatach: Słonim, Lida, Raduń, Wołkowysk.²⁰³

Podsumowując stan Kościoła katolickiego za czasów panowania Imperium Rosyjskiego, możemy powiedzieć, że przed pierwszą wojną światową diecezja wileńska wchodziła w skład metropolii mohylewskiej jako jedna z jej siedmiu sufraganii. Obejmowała ona wtedy 82 100 km², podzielona była na 23 dekanaty, w które wchodziły 284 parafie, liczyła 1 392 350 wiernych, na którymi opiekę duszpasterską sprawowali 518 kapłanów²⁰⁴.

Znaczne zmiany w dziejach Kościoła katolickiego na terenie dzisiejszej grodzieńszczyzny zaszły po pierwszej wojnie światowej. Wojna poważnie wpłynęła na kształtowanie kontynentu europejskiego na początku dwudziestego wieku. Z politycznej mapy świata zniknęły największe mocarstwa świata: Imperium Rosyjskie i Austrowęgierskie. Zmiany te doprowadziły do powstania nowych niezależnych państw. Dzisiejsza grodzieńszczyzna weszła odtąd w skład nowopowstałej Rzeczypospolitej Polski. Odzyskanie przez państwo polskie swej niepodległości nie pociągnęło za sobą automatycznych zmian w ustroju administracyjnym Kościoła. Ciężkie lata wojny światowej, okupacja niemiecka, wojna z Rosją Radziecką, nierozwiązana kwestia granicy wschodniej państwa polskiego uniemożliwiały jakiegokolwiek działania w tym zakresie. Dopiero po 1923 roku, kiedy to granica polsko – litewska podzieliła terytorium diecezji wileńskiej na dwie części powstała potrzeba dopasowania ustroju administracyjno – terytorialnego Kościoła do nowych granic.

Mimo licznych projektów zmian granic diecezji w Polsce, wysuwanych po odzyskaniu niepodległości i aktywnie dyskutowanych w latach dwudziestych ubiegłego

---

²⁰² B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 669.

²⁰³ J. Skarbek, *Organizacja parafialna...*, s.136.

²⁰⁴ L. Müllerowa, *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914 – 1984*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s. 144.

stulecia, ostateczna decyzja dotycząca granic diecezji wileńskiej zapadła na warszawskiej sesji episkopatu w 1925 roku²⁰⁵. Nieco później papież Pius XI bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 roku, podniósł diecezję wileńską do rangi metropolii i określił jej nowe granice. Do nowo utworzonej metropolii włączono dwie diecezje sufraganalne: łomżyńską i pińską. Dawna diecezja wileńska została znacznie okrojona. Wówczas utracone zostały terytoria znajdujące się poza granicami państwa polskiego, a także na rzecz nowo erygowanej diecezji pińskiej wydzielono 6 dekanatów. Ostatecznie odpadło 120 parafii i około czterystu tysięcy wiernych. Przyłączono zaś wikariat brasławski, należący wcześniej do diecezji żmudzkiej, oraz kilka wsi z diecezji ryskiej, które znalazły się w granicach Polski²⁰⁶. Terytorialnie archidiecezja wileńska liczyła odtąd 53 960 km² powierzchni i była największą jednostką administracji kościelnej w Polsce²⁰⁷. Praktycznie całe terytorium dzisiejszej grodzieńszczyzny, poza kilkoma parafiami należącymi do diecezji łomżyńskiej i pińskiej, weszło w skład archidiecezji wileńskiej.

Zmiany obszaru archidiecezji, będące wynikiem ustalenia granic państwowych, określił nowy konkordat ze Stolicą Apostolską, a także nowe warunki funkcjonowania Kościoła w niezależnym państwie polskim, pociągnęły za sobą niezbędne zmiany organizacyjne w archidiecezji wileńskiej pod względem jak dekanalnym, tak i parafialnym. Proces aktywnego wzrostu sieci parafialnej trwał praktycznie do drugiej wojny światowej.

W latach 1914 – 1939 powstało w Kościele wileńskim kilka nowych dekanatów. Na terenie dzisiejszej grodzieńszczyzny utworzono nowy dekanat w Łunno, z parafii należących przedtem do dekanatów raduńskiego, wiszniewskiego i lidzkiego utworzono dekanat w Bieniakoniach, oraz w Wasiliszkach, do którego weszły parafie przeważnie z raduńskiego i lidzkiego dekanatów²⁰⁸.

W podobny sposób zmieniała się liczba parafii. Dla usprawnienia administracji kościelnej i działalności duszpasterskiej trwał aktywny proces uzupełnienia sieci parafialnej przez tworzenie nowych parafii oraz odzyskiwania dawnych kościołów katolickich, zabranych przez władze rosyjskie dla potrzeb cerkwi prawosławnej w

---

²⁰⁵ L. Müllerowa, *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914 – 1984*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s.145; B. Kumor, *Projekty reorganizacji kościoła polskiego w latach 1918 – 1925*, „Śląskie Studia Historyczno – Teologiczne” 8 (1975), s. 155 – 162.

²⁰⁶ L. Müllerowa, *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej...*, s.145; W. Jakubowski, M. Solarczyk, *Organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku*, Warszawa – Olsztyn 2011.

²⁰⁷ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966 – 1939)*, Lublin 1969, s. 301.

²⁰⁸ L. Müllerowa, *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej...*, s.146 – 148.

czasach zaborów. Wskutek tej akcji w okresie międzywojennym przybyło w Kościele wileńskim 118 parafii, w tym 54 przy kościołach odzyskanych z rąk prawosławnych²⁰⁹.

Szczególną rolę przy odnowieniu życia kościelnego odegrał ówczesny metropolita arcybiskup Romuald Jałbrzykowski. Aktywnie popierał on wszelkie inicjatywy w sprawie rewindykacji dóbr kościelnych. Według niego przywrócenie niepodległości państwa powinno automatycznie pociągnąć za sobą zwrot zabranej własności Kościoła. Już w listopadzie 1926 roku zwrócił się z prośbą o zwrot budynków kościelnych w Grodnie: kościoła NMP Wniebowziętej oraz opactwa bazylianek, klasztor Bazylianek, klasztor i kościół Bernardynek²¹⁰. Inicjatywy Jałbrzykowskiego dotyczyły nie tylko zwrotu mienia zabranego w czasach zaborów. Wizytując parafie, dostrzegał on rzadkość sieci parafialnej i wypowiadał opinię o potrzebie powstania przynajmniej kilku nowych placówek duszpasterskich²¹¹. Oprócz tego szczególną uwagę zwrócił na kształcenie duchowieństwa, organizując od 1930 roku coroczne kursy duszpasterskie. Regularnie też odbywały się konferencje dekanalne. Także zasługą metropolity wileńskiego była działalność ustawodawcza nowopowstałej jednostki kościelnej. Arcybiskup Jałbrzykowski po objęciu władzy na stolicy biskupiej w Wilnie widział konieczność stworzenia prawa dostosowanego do nowych warunków duszpasterskich. Ostatni synod dla kościoła wileńskiego odbył się jeszcze za czasów biskupa Michała Jana Zieńkowicza w 1744 roku. Na synodzie, który odbył się w 1931 roku został poruszony szeroki zakres spraw dotyczących duchowieństwa, duszpasterstwa, sakramentów świętych i sakramentaliów, nabożeństw, miejsc kultu oraz czci Boga i świętych, problematykę głoszenia Słowa Bożego, sprawy majątkowe i sądownictwo kościelne²¹².

Te wszystkie inicjatywy zostały przerwane wraz z wybuchem drugiej wojny światowej, która spowodowała radykalne zmiany w funkcjonowaniu Kościoła na grodzieńszczyźnie. W nowej rzeczywistości wojennej i okupacyjnej zostały przerwane wszelkie wysiłki i działania zmierzające do rozbudowy struktur kościelnych i działań duszpasterskich²¹³. Po zajęciu przez wojska radzieckie wschodnich obszarów Rzeczypospolitej 17 września 1939 roku, 25 dekanatów w całości oraz kilka parafii z

---

²⁰⁹ Tamże, s. 148

²¹⁰ A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński*, Lublin 2002, s.120.

²¹¹ Tamże, s. 129.

²¹² *Synodus Arhioecesana Vilnensis*, Wilno 1931; A. Szot, *Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński*, Lublin 2002, s.7 – 76.

²¹³ L. Müllerowa, *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej...*, s.153.

innych dekanatów archidiecezji wileńskiej zostały na terytoriach włączonych w skład Republiki Białoruskiej²¹⁴.

Kościół na ziemi grodzieńskiej znalazł się w zupełnie nowych dla niego warunkach funkcjonowania państwa ateistycznego²¹⁵, gdzie obowiązywało radzieckie prawo o kulcie. Na mocy dekretów „O oddzieleniu państwa od Kościoła” i „O oddzieleniu Kościoła od szkoły” Kościół całkowicie oddzielał się od państwa, a szkolnictwo od kościelnych organizacji²¹⁶. Likwidowano wszelkie stowarzyszenia religijne, zakazano działalności dobroczynnej i oświatowej klasztorom, katolickim wydawnictwom i prasie. Duchowieństwu katolickiemu zabroniono nauczania religii, ponieważ było to niezgodne z jedynie możliwą oficjalną ideologią komunistyczną. Władze radzieckie za wszelką cenę dążyły do wyparcia wartości religijnych z życia społecznego i prywatnego.

Działalność duszpasterska została ograniczona do murów kościoła. Jednak przez dłuższy czas, zwłaszcza na wsi odbywały się nadal procesje religijne. Na kościoły, które były traktowane jako własność państwowa, nałożono olbrzymie podatki za wynajem ich od państwa. Ziemia parafialna została skonfiskowana i rozdzielona między małorolnymi, ale to tylko do czasów wprowadzenia kółchozów. Plebanie były zwykle zajmowane na siedziby rad wiejskich lub inne cele²¹⁷.

Próbując realizować swoje zamiary, władze bolszewickie spotykały się z wielkim sprzeciwem ludności katolickiej. Opór ten wynikał z trzech podstawowych przyczyn: patriotyzmu, sprzeciwu wobec obcego i wrogiego światopoglądu radzieckiego oraz samoobrony przed aktami terroru ze strony nowej władzy²¹⁸. Uczniowie z rodzin katolickich nie chcieli wstępować do organizacji pionierskich, motywując to tym, że pionierom zabroniono wstęp do kościoła. Oprócz tego gwałtownie spadała frekwencja dzieci podczas świąt religijnych. Mało tego, niektórzy nauczyciele, ryzykując swoją pracę, nauczali dzieci religii w szkołach.

---

²¹⁴ L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956*, Warszawa 2008, s. 20; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, *Lata wojny i okupacji 1939 – 1945*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce...*, s. 555.

²¹⁵ T. Pikus, *Rosja w objęciach ateizmu*, Warszawa 1997, s. 17 – 20.

²¹⁶ Tamże, s. 22; R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR 1917 -1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 63 -70; J. Wróbel, *Polityka ZSRR wobec Kościoła Katolickiego w latach 1917 – 1939 w: Polacy w Kościele Katolickim w ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1991, s. 85 – 109.

²¹⁷ R. Dzwonkowski, *Represje wobec polskiego duchowieństwa katolickiego na ziemiach północno-wschodnich II RP 1939 -1941*, w: *Sowietyzacja i rusyfikacja północno – wschodnich ziem II Rzeczypospolitej*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok 2003, s. 79.

²¹⁸ L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956...*, s. 59 – 60.

Wskutek działań wojennych i przyłączenia dzisiejszej grodzieńszczyzny do Radzieckiej Białorusi powstała pilna potrzeba reorganizacji administracji kościelnej dla w miarę normalnego funkcjonowania. Abp. Jałbrzykowski, przewidując utrudniony kontakt z duchowieństwem na terenie swojej archidiecezji, w październiku 1939 roku udzielił dziekanom władzy wikariuszy generalnych. Zgodnie z otrzymanymi uprawnieniami mogli oni czasowo mianować administratorów parafialnych, ordynariusz upoważniał ich także do rozgrzeszania ze wszelkich cenzur i rezerwacji, z wyjątkiem zarezerwowanych Stolicy Apostolskiej. Na początku 1940 roku dziekan mołodeczański Karol Lubianiec otrzymał specjalne uprawnienie z Rzymu. Został mianowany wikariuszem generalnym archidiecezji wileńskiej w granicach BSSR. W maju 1940 roku metropolita wileński udzielił wiele przywilejów księżom działającym w tak trudnych warunkach. Na mocy uprawnień Stolicy Apostolskiej zezwolono im na odprawienie mszy św. bez zachowania postu i o każdej porze, bez paramentów, a także w najbardziej nadzwyczajnych warunkach na chlebie pszennym, nawet kwaszonym. Rozszerzył się zakres udzielanych dyspens przez księży. Sakramentów bierzmowania mogli udzielać kapłani, zachowując przepisy Rytuału Rzymskiego. Księża otrzymali pozwolenie rozgrzeszać z grzechów zastrzeżonych biskupowi²¹⁹.

Kolejne zmiany w życiu religijnym na grodzieńszczyźnie nastąpiły po 22 czerwca 1941 roku, kiedy to wojska niemieckie przekroczyły ówczesną granicę Związku Radzieckiego. Na skutek zaskoczenia, braków organizacyjnych, zaopatrzenia gospodarczego i totalnego wyniszczenia kadry oficerskiej w poprzednich latach, armia radziecka, pomimo zacieklego oporu, nie była w stanie powstrzymać niemieckiej ofensywy. Praktycznie w ciągu dwóch miesięcy pod niemiecką okupacją znalazło się terytorium całej Białorusi. Po 1941 roku tereny grodzieńszczyzny weszły w skład trzech jednostek terytorialnych, wprowadzonych przez władze niemieckie: Okręg Generalny „Białoruś”, Okręg Generalny „Litwa” oraz Okręg Generalny „Białystok”.²²⁰

Ideologia faszystowska zakładała utrzymanie Kościoła na poziomie niezbędnego minimum. Zakres tej polityki obejmował kilka zasad: nie zabraniać wyznawania tej czy innej religii, ale także jej nie podtrzymywać; mieć pod kontrolą każde wyznanie, ograniczyć życie kościelne do załatwienia potrzeb ściśle duchownych; nie pozwalać

---

²¹⁹A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński...*, s. 76 – 77.

²²⁰ W skład OG „Białystok” wchodziły Grodno i Wołkowysk; w OG „Białoruś” – Słonim, Nowogródek, Lida; w OG „Litwa” – Oszmiana, Smorgonie. Zob. L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956...*, s. 128.

duchownym uczestniczyć w życiu politycznym²²¹. Bezsprzecznie, takie zachowanie negatywnie wpływało na działalność duszpasterską. Już w pierwszych miesiącach wojny duchowieństwo poddano ograniczeniom, a wkrótce i prześladowaniom. Osobom duchownym i stowarzyszeniom religijnym narzucono obowiązek rejestracji. Władza lokalna wydawała rozporządzenia odnośnie obchodów świąt liturgicznych, przeprowadzenia nabożeństw, katechizacji dzieci, translokacji księży i nawet obecności symboli religijnych w miejscach publicznych. Tak przykładowo w Słonimiu żądano, aby księża co dwa tygodnie zwracali się do władzy o wydanie pozwolenia na nabożeństwo i możliwość pełnienia funkcji kapłańskiej. Z kolei w okręgu Lida komisarz po odebraniu pozwoleń na funkcje kapłańskie, w 1942 roku zamknął wszystkie kościoły. Sakramenty można było sprawować tylko w obecności nielicznych wiernych. Msze nakazano odprawiać przy zamkniętych drzwiach²²².

Inną formą ucisku życia religijnego było prześladowanie osób duchownych. Księża katolicycy byli traktowani jako zwolennicy polonizacji i restytucji państwa polskiego. Oprócz tego znane były fakty zaangażowania duchownych w działalność konspiracyjną, ich poparcie dla Armii Krajowej i zachęta ludności do walki. Niektórzy księża padali ofiarami akcji eksterminacyjnych, dokonywanych masowo nad ludnością cywilną. Oprócz tego powodem prześladowań było niepodporządkowanie się władzom okupacyjnym w sprawie pomocy Żydom oraz tajnego nauczania i katechizacji. Między innymi ojciec Tylus Srzelewicz, z parafii MB Anielskiej w Grodnie udzielał nielegalnych lekcji dla harcerzy, dostarczał im książki, pomagał w przygotowaniu poszczególnych tematów²²³. Nauczanie prowadzono i w innych parafiach, gdzie organizatorami byli księża Jan Sawicki w Zdzięciole, Hipolit Chruściel w Wornianach, Paweł Czałowski w Żodziszkach²²⁴.

Na grodzieńszczyźnie w 1942 roku w charakterze zakładników było w więzieniu 16 księży. Przetrzymano ich tam ponad osiem miesięcy. Natomiast pozostali kapłani z dekanatów Lida, Raduń, Wasiliszki i Wiszniewo zostali rozstrzelani w lesie pod Lidą w 1943 roku. Oprócz tego, w lipcu tegoż roku w grupie polskiej inteligencji stracono w pobliżu Naumowicz koło Grodna sześciu kapłanów, w tym trzech z Grodna²²⁵.

---

²²¹ Tamże, s. 130.

²²² F. Stopniak, *Archidiecezja wileńska w czasie drugiej wojny światowej*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s. 347 – 348.

²²³ L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956...*, s. 132 – 133, 140.

²²⁴ F. Stopniak, *Archidiecezja wileńska w czasie drugiej wojny światowej...*, s. 350.

²²⁵ Tamże, s. 336; L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956...*, s. 146.

Podobną sytuację przeżywały zgromadzenia zakonne. Siostram, tak jak i księżom zagrażały prześladowania. Represje dotknęły siostry urszulanki w Lubczy, które w 1942 roku zostały aresztowane i wywiezione do Nowogródka. Mimo że wkrótce zostały uwolnione, nie widząc możliwości dalszej pracy na tych terenach, wyjechały na Litwę. Dotkliwe prześladowania dotknęły również siostry nazaretanki. Bez wątpienia najtragiczniejszym wydarzeniem w dziejach tego zgromadzenia było rozstrzelanie jedenastu sióstr z Nowogródka w 1943 roku. Nieco wcześniej, w grudniu 1942 roku, zostały rozstrzelane w zbiorowej egzekucji dwie siostry ze zgromadzenia Niepokalanek w Słonimiu²²⁶.

Reasumując można zaznaczyć, że czas wojny boleśnie się odbił na życiu religijnym grodzieńszczyzny²²⁷. Mimo pewnego ożywienia działalności kościelnej w okresie początkowym, sytuacja stanu wojennego sprawiła, że niektóre świątynie zostały zburzone lub uszkodzone na tyle, że nie nadawały się do dalszego sprawowania kultu. W sumie na terenie dzisiejszego obwodu grodzieńskiego znajdowało się 85 czynnych kościołów i 6 nieczynnych, 14 kaplic oraz 2 klasztory²²⁸. Także duchowieństwo poniosło znaczne straty. Według obliczeń historyków, podczas drugiej wojny światowej na terenie wileńskiej archidiecezji zginęło 90 księży i 3 kleryków, około 40 księży i 56 alumnów było więzionych²²⁹.

Zupełnie inną sytuację w życiu Kościoła przyniosły lata powojenne. Według ustalonych na nowo granic, większość terytorium archidiecezji wileńskiej i pińskiej weszło w skład BSRR. Przy tym powstała nagła potrzeba dostosowania administracji kościelnej do nowych warunków geopolitycznych, ponieważ Kościół katolicki na Białorusi całkowicie pozostał bez wyższej hierarchii. Biskupi pińscy Kazimierz Bukraba i Karol Niemira przebywali w Polsce, a metropolita wileński abp Romuald Jałbrzykowski był zmuszony do opuszczenia terenu Litwy i osiedlenia się w Białymstoku. W związku z tym najwyższa władza administracji kościelnej spoczęła w rękach wikariuszy generalnych: ks. Antoniego Kuryłłowicza w Grodnie i ks. Hipolita

---

²²⁶ L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956...* s. 146 – 147; *Zgromadzenie ss. Urszulanek Serca Jezusa Konającego. Szkic historyczny – stan aktualny*. Warszawa 1981, s. 41; M. Starzyńska, *Jedenaście klęczników*, Rzym 1992, s. 30.

²²⁷ Stan życia religijnego katolików podczas okupacji niemieckiej szczegółowo przedstawia ks. Edward Walewander, w: E. Walewander, *Życie religijne katolików obrządku łacińskiego na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939 – 1945*, w: *Polacy w Kościele Katolickim w ZSRR...*, s. 111 – 128.

²²⁸ L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956...*, s. 175.

²²⁹ F. Stopniak, *Archidiecezja wileńska w czasie drugiej wojny światowej...*, s. 335.

Bojaruńca w Lidzie. Wikariusze generalni sprawowali władzę na terenie całego kraju do momentu zmian struktur kościelnych w 1991 roku²³⁰.

Na początku polityka władz radzieckich charakteryzowała się względny umiarkowaniem i łagodnością. W trudnej powojennej sytuacji Kościół pozostawał jedyną mocną i zwartą instytucją, która mogła zaoferować trwałe wartości. Wiedząc o mocnej pozycji społecznej Kościoła na terenach Zachodniej Białorusi, władze radzieckie podjęły taktykę stopniowego podporządkowania tej instytucji. Jednym z elementów tak wyrafinowanej formy ucisku była obowiązkowa rejestracja parafii. Wprowadzenie danej czynności wywołało znaczny opór duchowieństwa. Protest duchownych był uzasadniony i wynikał ze świadomości, że dana rejestracja pozbawi proboszcza realnej władzy w parafii, sprowadzając jego funkcje jedynie do czynności obrzędowych. Oprócz tego w kwestionariuszu rejestracji znalazło się bardzo prowokacyjne pytanie o obywatelstwo, co było obowiązkowym warunkiem rejestracji kapłana w danej parafii. Większość księży albo pomijała ten punkt, albo pisała „obywatel RP”²³¹.

Inną formą osłabienia życia kościelnego była fala ekspatriacji ludności, przeważnie katolickiej na tereny Polski. Według obliczeń, teren grodzieńszczyzny opuściło 248 402 osoby. Skorzystały z tego prawa również niektóre osoby duchowne, motywując to zagrożeniem aresztu i braku możliwości dla pracy duszpasterskiej²³². Oprócz tego dotkliwą metodą ucisku życia religijnego były przepisy administracyjne, które często nie były możliwe do spełnienia: przekroczenie terminu rejestracji, opuszczenie parafii przez księdza, brak środków na remont, olbrzymie, nie do spłacenia podatki mogły być powodem zamknięcia świątyni²³³.

Sukcesywna polityka władz radzieckich i aktywny proces ekspatriacji mieszkańców w głąb Polski doprowadziły do znacznego osłabienia siły społecznej Kościoła katolickiego i nasilania się działań represyjnych względem osób duchownych. Spośród 225 księży przebywających na terenie Białorusi w 1945 roku, duża część wyjechała, a około 130 osób do 1953 roku zostało aresztowanych i skazanych na więzienie. Na 71 znanych wyroków, wydanych w latach 1944 – 1952, ponad 50% skazano na 25 lat łagrów, a 30% na 10 lat łagrów. Orzeczenie sądu równocześnie pozbawiało praw obywatelskich na pięć lat z konfiskacją majątku. Tak wysoki odsetek

---

²³⁰ L. Mikhalik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956...*, s. 174.

²³¹ Tamże, s.177 – 181.

²³² Tamże, s.183.

²³³ Tamże, s. 202 – 205.

tego rodzaju wyroków był jedynie na Białorusi, co świadczyło o znacznym osłabieniu pozycji Kościoła w społeczeństwie²³⁴.

Mimo stałej presji władz radzieckich, Kościół na grodzieńszczyźnie pozostawał dość prężną instytucją. Tak na terenie obwodu grodzieńskiego w 1957 roku oficjalnie było otwartych 97 kościołów, które były obsługiwane przez 57 księży, co stanowiło ponad 60 % wszystkich wspólnot katolickich na Białorusi²³⁵.

Także w tym okresie zmieniła się taktyka oddziaływania państwowego na Kościół. Widząc, że metoda represyjna nie jest skuteczna, władze zaczęły stosować bardziej „łagodną”, ideologiczną formę ucisku i oddziaływania. Za czasów Chruszczowa w wyniku amnestii zaczęli powracać z łagrów duchowni, coraz częściej pisano podania o rejestracje kościołów i księży, a także o pozwolenie odprawiać nabożeństwa.

Jednak mimo względnej liberalizacji w relacjach państwo – Kościół, proces działań mających na celu ateizację społeczeństwa nasilał się. Dla osiągnięcia swoich celów rząd radziecki stosował rozmaite metody: totalna kontrola działalności gospodarczej, zakaz odprawiania nabożeństw podczas świąt religijnych, zakaz nauczania religii oraz niszczenie symboli religijnych, takich jak przydrożne krzyże i kapliczki.

Jedną z najbardziej surowych form presji na życie religijne było zamykanie świątyń i dostosowanie ich do potrzeb gospodarczych. Tak między innymi na magazyn ziarna zamieniono kościoły w Oszmianie, Podoroski, Repli, Piaskach, Daniuszewie i inne. Niektóre świątynie przekształcono na potrzeby kulturowo – oświatowe²³⁶. Destrukcyjne działanie władz nie mogło powstrzymać nawet to, że kościół był zabytkiem sztuki i architektury²³⁷. W ten sposób został zburzony kościół Najświętszej Maryi Panny w Grodnie. Była to najstarsza, pochodząca z XIV wieku świątynia katolicka, którą nazywaną farą Witoldową, ponieważ jej fundatorem był wielki książę litewski Witold²³⁸.

---

²³⁴ R. Dzwonkowski, *Religia i Kościół Katolicki w ZSRS 1917 – 1991. Kronika*, Lublin 2010, s. 377.

²³⁵ Э. Ярмусик, *Католический костёл в Беларуси в 1945 – 1990 годах*, Гродно 2006, s. 26.

²³⁶ Tamże, s. 285 – 289.

²³⁷ Decyzją rządu miana pomników sztuki i dziedzictwa narodowego zostały pozbawione kilka zabytkowych świątyń, w tym starożytne świątynie Grodna: franciszkański kościół, pochodzący z XVII wieku i kościół pobernardyński pochodzący z XVI wieku. Na 1970 rok w grodzieńskim obwodzie tylko 11 świątyń było w spisie pomników architektury, co dawało prawne podstawy zniszczenia lub przerabiania pozostałych świątyń na potrzeby gospodarcze. Zob. Э. Ярмусик, *Католический костёл в Беларуси в 1945 – 1990 годах...*, s. 308.

²³⁸ Р. Мазан, *Гісторыя фары Вітаўта ў Гродне (1932 – 1961гг.) „Studia Theologica Grodnensia” 2* (2008), s. 178 – 184.

Obok prawnej i ideologicznej metody ograniczenia działalności Kościoła, nadal funkcjonowała ekonomiczna forma ucisku wspólnot religijnych. Zawyżone podatki na budynki parafialne, totalna kontrola dochodów, kary, którym poddawano duchowieństwo, to tylko niektóre procedury mające na celu zniszczenie podłoża finansowego Kościoła. W wyniku zakazów zbiórek na tacę i składania ofiar, wiele komitetów kościelnych nie było w stanie opłacić podatki na budynek i grunt²³⁹. To również było pretekstem, aby skreślić takie stowarzyszenia z listy działających wspólnot religijnych.

Oczywiście, przy takiej presji nie mogło być mowy o jakiejś aktywnej działalności duszpasterskiej. Radzieckie prawo o kultach wszelkie działania na tym szczeblu zacieśniało do murów świątyni. Miejskowa władza miała prawo wtrącać się w życie liturgiczne i sakramentalne parafii. Dzieciom zabraniano brać udział w procesjach liturgicznych, zakazywano uczestniczenia we mszach niedzielnych i lekcjach religii. Oprócz tego na wszelkie sposoby utrudniano wiernym uczestnictwo w życiu sakramentalnym. Tak już w 1947 roku Rada do Spraw Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRR kategorycznie zabroniła religijnego kształcenia niepełnoletnich. Zakaz ten obejmował nie tylko kościoły, ale także prywatne domy wiernych. Przygotowanie dzieci do pierwszej komunii zaczęto prowadzić potajemnie²⁴⁰.

Najbardziej bolesnym problemem Kościoła na grodzieńszczyźnie pozostawało kształcenie przyszłych duchownych. Sytuacja wyglądała naprawdę tragicznie. Jeżeli na terenie Białorusi w 1939 roku było ponad pięćset księży, to w 1960 roku, zgodnie z oficjalną statystyką było ich nieco ponad sto. Przy tym większość z nich to były osoby w podeszłym wieku. Dla potrzeb Kościoła katolickiego na terenie Związku Radzieckiego funkcjonowało seminarium w Kownie – tylko dla kleryków z litewskich terenów, i seminarium w Rydze – dla pozostałego terytorium ZSRR. Droga do kapłaństwa była bardzo trudna. Władze państwowe na wszelkie sposoby utrudniały kandydatom możliwość wstąpienia do seminarium. Często obwiniano ich o symulację, próżniactwo, karano różnego rodzaju mandatami, zmuszano do podjęcia pracy itp. Jednak mimo takiego ucisku i przeszkód kandydatów do kapłaństwa nie brakowało. W okresie 1966 – 1977 seminarium ukończyło 25 kandydatów. Wśród nich można wymienić kilku pochodzących z grodzieńszczyzny, takich jak: Antoni Chańko, Jan Pieciun, Stanisław Pacyna i Witold Łozowicki²⁴¹.

---

²³⁹ Э. Ярмусик, *Католический костёл в Беларуси в 1945 – 1990 годах...*, s. 55 – 66.

²⁴⁰ Тамże, s. 221 – 230.

²⁴¹ Тамże, s. 170 – 174.

Inną drogą przygotowania przyszłej kadry duchowieństwa było indywidualne, potajemne kształcenie kandydatów bezpośrednio na terytorium Białorusi. Już pod koniec lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia powstały pierwsze próby potajemnej formacji kapłanów. Szczególną rolę w tym odegrał ksiądz Wacław Piątkowski – proboszcz parafii Miedwiedzice, a zarazem wikariusz generalny diecezji pińskiej. Dzięki jego staraniom kilku kandydatów zostało przygotowanych i potajemnie wyświęconych na kapłanów. Wśród nich znalazł się między innymi obecny ordynariusz piński biskup Antoni Dziemianko, ks. prałat Wincenty Lisowski oraz inni²⁴².

Dokonując pewnego bilansu życia Kościoła Katolickiego na grodzieńszczyźnie w latach powojennych, należy stwierdzić, że przebiegało ono w trudnych warunkach wrogo nastawionego systemu ateistycznego państwa radzieckiego. Sukcesywna polityka walki z wszelką formą życia religijnego sprawiła, że Kościół został ograniczony praktycznie na wszystkich płaszczyznach działania. Zamykanie świątyń i parafii, generowanie przeszkód w kształceniu duchownych i katechizacji wiernych doprowadziło do tego, że w 1986 roku na całej Białorusi oficjalnie czynnych było tylko 86 parafii²⁴³. Jednak, mimo stałego ucisku i prześladowań, Kościół katolicki pozostał prężną instytucją, co dało się zauważyć na końcu lat osiemdziesiątych, w okresie tak zwanej *Pierestrojki*, a szczególnie po upadku Związku Radzieckiego²⁴⁴.

3. Powstanie i terytorium diecezji grodzieńskiej

Podstawową jednostką administracyjną, w której istnieje i działa Kościół katolicki jest diecezja²⁴⁵. W świetle dokumentów Soboru Watykańskiego II²⁴⁶, a także

---

²⁴² Tamże, s. 175 – 179.

²⁴³ R. Dzwonkowski, *Religia i Kościół Katolicki w ZSRS 1917 – 1991. Kronika...*, s. 420.

²⁴⁴ R. Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR*, w: *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR...*, s. 222 – 225.

²⁴⁵ Diecezja (nazwa od greckiego *dioikein*, zarządzać, administrować) w starożytnym cesarstwie rzymskim była częścią składową prowincji i obejmowała liczne miasta, w których już od czasów apostołskich powstawały pierwsze gminy chrześcijańskie z biskupem na czele. Za cesarza Dioklecjana, który dokonał nowego podziału państwa diecezją nazywano kilka prowincji wchodzących w jej skład i podzielonych na kilka mniejszych okręgów. Analogicznie do administracji cywilnej kształtowała się administracja kościelna, która już w III wieku na Wschodzie przybrała konkretne formy. Jednak dopiero Sobór Nicejski I przyjął oficjalnie rzymski podział Dioklecjana jako podstawę kościelnej organizacji. Na Zachodzie prowincje kościelne nie utożsamiały się terytorialnie z prowincjami państwowymi. Podczas gdy w Kościele afrykańskim już w IV wieku jednostkę biskupią nazywano diecezją, to w całym Kościele zachodnim nazwę diecezja wprowadzono dopiero w XIII wieku. Zob. H. Rybczyński, *Diecezja*, w: EK, III, kol. 1307 – 1309.

²⁴⁶ SW II, *Lumen Gentium* nr 23.

aktualnego prawa kanonicznego diecezja lub kościół partykularny (*Ecclesia particularis*) jest określona jako wyodrębniona wspólnota Ludu Bożego, pozostająca pod przewodnictwem biskupa jako własnego pasterza, który razem w własnymi kapłanami gromadzi wiernych w Duchu Świętym w celu słuchania słowa Bożego i sprawowania Eucharystii²⁴⁷. W określeniu przyjętym przez teologię Soboru Watykańskiego II można wyróżnić następujące ważne elementy diecezji: wyodrębniona część ludu Bożego, biskup jako własny: zwyczajny i bezpośredni pasterz; jedność w Duchu Świętym poprzez Ewangelię i Eucharystię za pośrednictwem biskupa; trwanie przy swoim biskupie, wspomaganym przez prezbiterium, sprawującym swoje zadania pod zwierzchnictwem Biskupa Rzymu²⁴⁸.

Prawo erygowania diecezji ma osobowość prawna z mocy samego prawa²⁴⁹. Wyłączne prawo do zakładania kościołów partykularnych ma Biskup Rzymski i Kolegium Biskupów. Wszyscy biskupi natomiast mają obowiązek troski o wszystkie Kościoły w łączności z całym episkopatem i Biskupem Rzymskim²⁵⁰.

Pierwsze udokumentowane wzmianki o próbie utworzenia rzymskokatolickiej diecezji z siedzibą w Grodnie znajdują się w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Zapisano tam, że „w czasie sejmu wielkiego zamierzano w miejsce biskupstwa inflanckiego utworzyć grodzieńskie. Król Stanisław August chciał to nowe krzesło w senacie oddać uczonemu ex – pijarowi ks. Kazimierzowi Narbutowskiemu, proboszczowi lidzkiemu i radzyńskiemu. Rozbiór kraju nie dozwolił na to”²⁵¹.

Natomiast konkretna już próba erygowania biskupstwa w Grodnie nastąpiła w latach międzywojennych ubiegłego stulecia. Rozległość ówczesnej archidiecezji wileńskiej stwarzała znaczne utrudnienia w jej zarządzaniu. Metropolita arcybiskup Romuald Jałbrzykowski, dla rozwiązania tego problemu pragnął utworzenia nowej diecezji z siedzibą w Grodnie. Znacznie ułatwiłoby to pracę duszpasterską. Tym bardziej, że plany metropolity znalazły znaczne poparcie u mieszkańców grodzieńszczyzny, władzy administracyjnej i kościelnej miasta. Dlatego 5 września 1935 roku do metropolity wileńskiego wpłynęła prośba od przedstawicieli mieszkańców

---

²⁴⁷ KPK, kan. 369.

²⁴⁸ T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczania i uświęcenie*, t. 2, Olsztyn 1986, s. 169.

²⁴⁹ KPK, kan. 373.

²⁵⁰ KPK, kan. 336 – 341.

²⁵¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, red. F. Silimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1881, s. 831.

Grodna o utworzenie w ich mieście nowej diecezji. W argumentacji podkreślano rangę miasta jako centrum administracyjnego, w którym znajdował się Sąd Okręgowy i inne urzędy podległe wprost władzy centralnej. Stworzenie biskupstwa podniosłoby prestiż miasta²⁵².

Według projektu nowa diecezja miała obejmować swym zasięgiem cztery powiaty z województwa białostockiego: grodzieński, sokólski, wołkowyski i białostocki. Oprócz tego planowano dołączyć powiat słonimski z województwa nowogródzkiego. Wymienione powiaty należały do archidiecezji wileńskiej. Kuria archidiecezji obliczyła, że na wymienionych terenach zamieszkiwało około 400 000 katolików, co stanowiło 53% ogółu ludności²⁵³. Władze państwowe przychylnie odniosły się do propozycji utworzenia w Grodnie nowej diecezji łacińskiej. W latach 1938 – 1939 dla realizacji tego projektu został wydzielony fundusz dla utrzymania nowej kościelnej administracji. Plany zaszły już tak daleko, że 23 sierpnia 1939 roku nuncjusz apostolski Filip Cortesi w swoim liście skierowanym do abpa Jałbrzykowskiego pytał o złożenie propozycji tytułu patrona przyszłej diecezji. W odpowiedzi nadesłanej przez biskupa pomocniczego Kazimierza Michałkiewicza proszono o ustanowienie dla diecezji grodzieńskiej patronem św. Andrzeja Bobolę²⁵⁴.

Jednak planów tych nie dało się spełnić. Trudna sytuacja polityczna na arenie międzynarodowej, narastające niebezpieczeństwo wojny z III Rzeszą, zmuszały państwo do zwiększenia wydatków na modernizację i uzbrojenie armii. Dlatego wydatki na wszelkie inicjatywy kościelne były znacznie ograniczone i stąd projekt utworzenia diecezji pozostał tylko w sferze planów²⁵⁵.

Kolejne próby utworzenia diecezji w Grodnie nastąpiły dopiero w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Było to możliwe dzięki zasadniczym zmianom w sytuacji Kościoła katolickiego w Związku Radzieckim, zapoczątkowanym przez politykę tak zwanej *Pierestrojki*²⁵⁶. Ówczesny przywódca radziecki Michaił Gorbaczow, próbując ratować państwo od klęski ekonomicznej, zapowiedział

---

²⁵² A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński...*, s. 78.

²⁵³ Tamże, s. 79.

²⁵⁴ A. Gremza, *Zarys 20 – lecia diecezji grodzieńskiej*, „Studia Theologica Grodnensia” 6(2012), s. 268 – 269.

²⁵⁵ A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński...*s. 81.

²⁵⁶ R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki obrządku łacińskiego na byłych ziemiach I i II RP w okresie komunizmu (1918 – 1991)*, w: *Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej. Materiały międzynarodowego kongresu Lublin, 24 – 26 września 2002 r.*, red. S. Wilk, Lublin 2003, s. 368.

gruntowne reformy. Następujące zatem zmiany dotknęły nie tylko sferę gospodarki, ale także życia politycznego, kulturowego, a przede wszystkim religijnego²⁵⁷.

Wprawdzie należy zaznaczyć, że stopniowe przemiany w polityce wyznaniowej państwa radzieckiego nastąpiły o wiele wcześniej. Wyrazem tego było nawiązanie kontaktów radziecko – watykańskich²⁵⁸. Jeszcze w 1965 roku doszło do pierwszego spotkania papieża Pawła VI z Ministrem Spraw Zagranicznych ZSRR Andrzejem Gromyko. Następnie takich spotkań było kilka. Papież, poruszając problemy polityki międzynarodowej, niejednokrotnie zwracał uwagę na sytuację katolików w Związku Radzieckim²⁵⁹.

Natomiast radykalne zmiany w relacjach Watykan – ZSRR nastąpiły za czasów pontyfikatu Jana Pawła II. Były one związane z osobistą działalnością papieża, pochodzącego z bloku komunistycznego, a także z procesami demokratycznymi zachodzącymi w samym państwie radzieckim. Szczytem tych kontaktów była wizyta przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej ZSRR Michaiła Gorbaczowa w Watykanie, w grudniu 1989 roku. W swoim przemówieniu papież wypowiedział życzenie o gwarancji wszystkim wierzącym na terenie ZSRR wolności religijnej. Papież przypomniał, że lekceważenie fundamentalnych wartości etycznych może doprowadzić do nieprzewidywalnych następstw dla ludzkich losów. W odpowiedzi Gorbaczow mówił o osiągniętych porozumieniach i pragnieniu kontynuowania dialogu na poziomie stosunków międzynarodowych. Ważnym zagadnieniem, które padło z ust przywódcy państwa ateistycznego było wyznanie, że wszyscy mieszkańcy ZSRR „mają prawo do spełnienia swoich potrzeb duchowych”²⁶⁰.

Wewnątrzpolityczna sytuacja w Związku Radzieckim i normalizacja stosunków ze Stolicą Apostolską pozytywnie odbiły się na działalności Kościoła na Białorusi. Sprzyjały temu również zmiany w ustawodawstwie radzieckim odnośnie wspólnot religijnych. Tak w 1990 roku została ogłoszona nowa ustawa „O wolności sumienia i

---

²⁵⁷ Z. Szybieka, *Historia Białorusi...*, s. 417, 426 – 427.

²⁵⁸ E. Pałyga, *Watykańska polityka wschodnia 1917 – 1987 (przedmiot – podmioty – determinanty)*, w: *Watykańska polityka wschodnia 1917 – 1987. Materiały z konferencji międzynarodowej w Białowieży 2 - 7 XI 1987*, Warszawa 1989, s. 33 – 74.

²⁵⁹ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi 1939 – 1991 od zniszczenia do odrodzenia*, Kraków 2013, s. 233 – 234.

²⁶⁰ Tamże, s. 242 – 243.

religijnych organizacjach”²⁶¹. Po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat pojawiła się legalna możliwość odbudowy sieci parafialnej, hierarchii i struktur duszpasterskich²⁶².

Względna wolność religijna budziła wielki entuzjizm wśród wierzących. Urzędnicy państwowi w swoich sprawozdaniach niejednokrotnie odnotowywali wzrost aktywności wiernych, zwłaszcza katolików. Między innymi w sprawozdaniach komisji do spraw wypełnienia ustawodawstwa odnośnie kultów miasta Lida za 1989 rok wyraźnie zaznaczano, że ilość wiernych odwiedzających kościoły wzrasta coraz bardziej, przy tym dużo jest osób w młodym wieku. Podobne sprawozdania napływały praktycznie ze wszystkich rejonów grodzieńszczyzny. Urzędnicy państwowi w swoich raportach odnotowywali niezwykle aktywność księży i wiernych przy organizowaniu katechizacji dzieci. Wierni coraz częściej ubiegali się o rejestrację wcześniej zamkniętych parafii i kościołów²⁶³.

Oprócz tego powstała możliwość nawiązania ściślejszych kontaktów z hierarchią kościelną sąsiedniej Polski. W celu zapoznania się z realną sytuacją coraz częściej Białoruś zaczęli odwiedzać biskupi polscy. Tak zatem we wrześniu 1989 roku Prymas Polski kardynał Józef Glemp odwiedził szereg kościołów grodzieńszczyzny: Grodno, Lidę, Nowogródek²⁶⁴. Ta wizyta stała się potężnym bodźcem do aktywizacji życia miejscowego Kościoła. W tym samym czasie obwód grodzieński odwiedziło 15 biskupów, ponad 100 księży i sióstr zakonnych. Pod ich wpływem parafianie pisali prośby o otwarcie kościołów i przysłanie księży²⁶⁵.

Niezwykłym wydarzeniem, nie tylko dla Kościoła na grodzieńszczyźnie, ale i dla całej Białorusi było mianowanie pierwszego po drugiej wojnie światowej biskupa katolickiego. Został nim ówczesny proboszcz franciszkańskiej parafii w Grodnie, ksiądz Tadeusz Kondrusiewicz²⁶⁶. Nowo mianowany hierarcha aktywnie zaczął działać na

---

²⁶¹ *Вопросы свободы совести и религиозных организаций в Республике Беларусь. Сборник документов и материалов*, red. В. Новицкий, Минск 2005, s. 23; И. Жилинская, *Государственно-конфессиональные отношения в Республике Беларусь*, Минск 2008, s. 74.

²⁶² R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki obrządku łacińskiego w ZSRR po 1918 r. Zarys problematyki*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 89.

²⁶³ Państwowe archiwum obwodowe w Grodnie (PAOG) f.475, op.1, d. 203, k. 2 – 55, *Информация о состоянии религиозной обстановки и работе комиссии содействия по контролю за соблюдением законодательства о религиозных культурах в области*.

²⁶⁴ Szczegółowy opis tej wizyty znajduje się w: *Józef Kardynał Glemp, Tysiąclecie wiary świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*, Poznań 1991, s. 86 – 135.

²⁶⁵ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi 1939 – 1991 od zniszczenia do odrodzenia...*, s. 249 – 255; Э.Ярмусик, *Католический костёл в Беларуси в 1945 – 1990 годах...*, s. 364 – 379.

²⁶⁶ Przyszły hierarcha Kościoła katolickiego urodził się 3 stycznia 1946 roku w Odelsku koło Grodna, w polskiej i głęboko wierzącej rodzinie Ignacego i Anny Shusta. Po ukończeniu szkoły średniej w 1962 roku, podjął studia na Wydziale Fizyki i Matematyki w Instytucie Pedagogicznym w Grodnie. Po roku

rzecz odnowy życia religijnego na Białorusi. Przede wszystkim zatroszczył się o powiększenie ośrodków duszpasterskich i ich obsadę. Dzięki aktywnym staraniom bpa Tadeusza Kondrusiewicza w przeciągu dwóch lat udało się odzyskać około 100 świątyń katolickich na całej Białorusi, co sprzyjało dość szybkiej reaktywacji sieci parafialnej. Według sprawozdania do Stolicy Apostolskiej, na terenie Mińskiej diecezji w 1989 istniało 162 parafii²⁶⁷, a już w następnym roku było ich 224²⁶⁸. Ten sam proces trwał też na grodzieńszczyźnie, gdzie w 1990 roku istniało 121 parafii, przy tym 29 z nich dopiero co powstałych²⁶⁹.

Kolejnym wielkim przedsięwzięciem biskupa Kondrusiewicza było otwarcie seminarium. Wiedząc o wielkich potrzebach duszpasterskich, postanowił on jak najszybciej zacząć proces przygotowywania miejscowej kadry duchownych. Dlatego już w 1990 roku w Grodnie zaczęło funkcjonować seminarium duchowne, mające na celu kształcenia przyszłych księży nie tylko z Białorusi, ale i z Ukrainy i Kazachstanu.

Sytuacja aktywnego działania Kościoła w epoce *Pierestrojki* potrzebowała pewnych zmian w strukturze administracyjnej, która zachowała układ z przed drugiej wojny światowej. Prawnie istniały tylko diecezja pińska i mińska. Grodzieńszczyzna zaś, prawie w całości wchodziła w skład przedwojennej archidiecezji wileńskiej, zarząd której znalazł się poza granicami kraju. Powstała pilna potrzeba dostosowania administracji kościelnej do nowych warunków.

Jak wspomina ks. abp Tadeusz Kondrusiewicz pierwsze projekty reorganizacji struktur kościelnych powstawały w końcu lat osiemdziesiątych. Pierwszy od

---

został skreślony z listy studentów, ponieważ nie krył się ze swymi przekonaniem i praktykami religijnymi. Przez rok pracował w przedsiębiorstwie projektowo – budowlanym miasta Grodna, a następnie w 1964 r. podjął studia na Wydziale Energetyki i Konstrukcji Maszyn Politechniki Leningradzkiej, ukończone w 1970 r. z oceną *summa cum laude*. Z dyplomem inżyniera-mechanika ze specjalizacją konstrukcji maszyn elektrycznych i narzędzi automatycznych został zatrudniony w wileńskiej fabryce obrabiarek. W 1976 roku wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Kownie, gdzie 31 maja 1981 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk abpa Ludwika Pawilonisa. W pierwszych latach kapłaństwa pracował w duszpasterstwie parafialnym w charakterze wikariusza: w Wilnie, w parafii pod wezwaniem św. Teresy i w sanktuarium Matki Bożej Miłosierdzia w Ostrej Bramie (1981-1986), następnie w Druskiennikach (1986/1987) i w kościele Świętego Ducha w Wilnie (1987/1988). W 1988 roku został proboszczem parafii Matki Bożej Anielskiej i św. Franciszka Ksawerego w Grodnie. W 1985 roku na Wydziale Teologicznym w Kownie uzyskał licencjat nauk kościelnych, a w 1988 roku doktorat z teologii na podstawie rozprawy: „Pogłębienie nauki o Kościele w pracach i dokumentach Soboru Watykańskiego II”. 25 lipca 1989 r. Ojciec św. Jan Paweł II mianował go biskupem tytularnym Hippo Diarrhytus i administratorem apostolskim w Mińsku, powierzając mu pasterską troskę o wszystkich katolików obrządku łacińskiego na Białorusi. Sakrę biskupią otrzymał w Rzymie 20 października 1989 r. z rąk Jana Pawła II. Zob. S. Wilk, *Recenzja*, w: *Abp Tadeusz Kondrusiewicz. Doktor honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 5 – 8.

²⁶⁷ ADG,CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1989*, bez sygn., s. 2.

²⁶⁸ Там же, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1990*, bez sygn., s. 2.

²⁶⁹ PAOG f.475, op.1, d.220, k. 5, *Отчет о наличии и деятельности религиозных объединений области за 1990 год*.

dziesięcioleci hierarcha białoruskiego Kościoła doskonale rozumiał, że dla odnowy skutecznej działalności duszpasterskiej konieczne jest rozwiązanie problemu administracji. „Powstawało pytanie utworzenia diecezji. W tej sprawie często spotykałem się z ks. abpem Franciszkiem Colossuonno, ówczesnym nuncjuszem apostolskim dla ZSRR, który chociaż mieszkał w Moskwie, ale często odwiedzał Białoruś. Rozmawiałem z nim, spotykałem się z papieżem Janem Pawłem II, prowadziłem rozmowy w Watykanie w różnych kongregacjach [...] To dojrzewało, nie było spontaniczne. Później w Grodnie, w domu przy ulicy Krasnopartyzańskiej (gdzie wówczas mieściła się kuria administratora apostolskiego dla katolików na Białorusi) położyliśmy mapę Białorusi na stół, rozrysowaliśmy granice i prowadziliśmy przez kilka dni dyskusje. Był to oczywiście tylko roboczy projekt. W tych konsultacjach, oprócz nas od czasu do czasu brał udział pochodzący z grodzieńszczyzny biskup pomocniczy diecezji szczecińsko – kamieńskiej Marian Błażej Kruszyłowicz²⁷⁰. Przy omawianiu projektów abp Colossuonno stanowczo zaznaczał, że podstawową zasadą tworzenia nowych diecezji jest zachowanie obecnie istniejącego państwowego podziału administracyjno – terytorialnego. Oprócz tego jednocześnie omawialiśmy projekty reaktywacji struktur kościelnych w Rosji, Kazachstanie, republikach azjatyckich Związku Radzieckiego”²⁷¹.

Te projekty i dyskusje spotkały się z przychylną reakcją w Kurii Rzymskiej, zwłaszcza, jak wspomina abp Tadeusz Kondrusiewicz, u samego ojca świętego Jana Pawła II, który doskonale rozumiał racje duszpasterskie tego przedsięwzięcia²⁷². Owocem tych starań i konsultacji była bulla *Qui Operam*, ogłoszona 13 kwietnia 1991 roku przez ojca świętego Jana Pawła II²⁷³, która stanowiła: „na wieczną rzecz

---

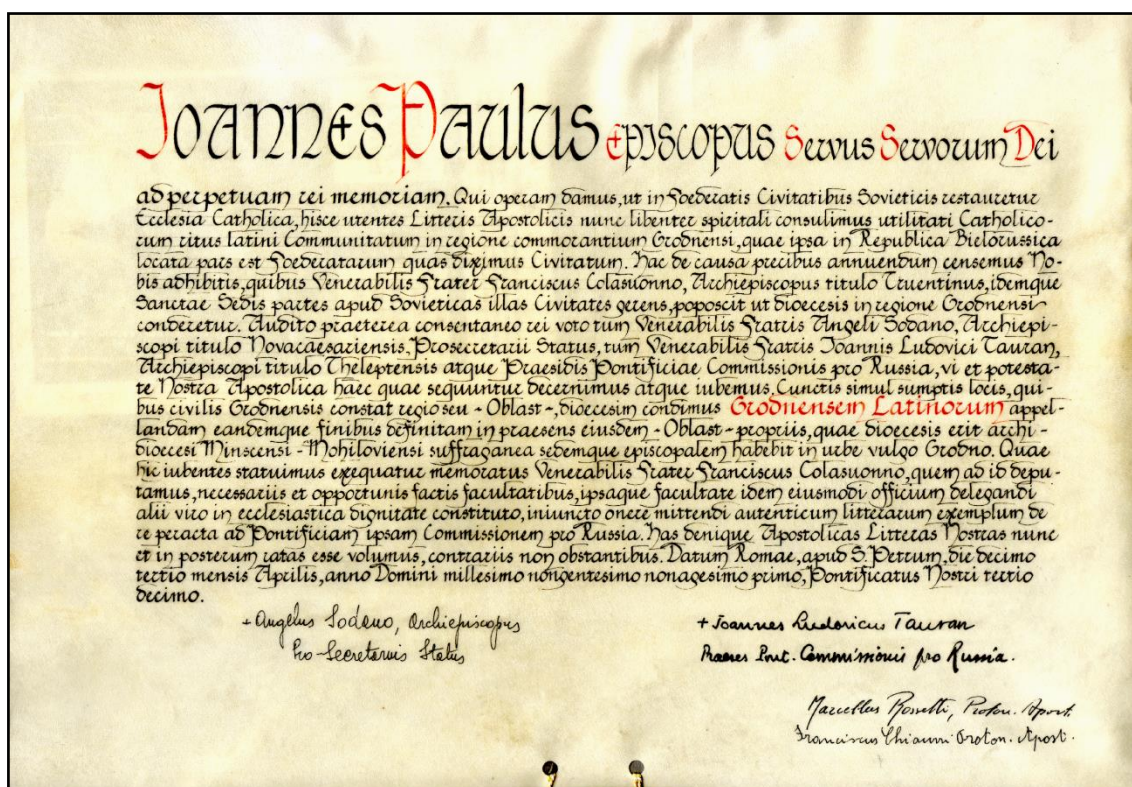
²⁷⁰ P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce...*, k. 230; R. Masalski, *Diecezja szczecińsko-kamieńska 1972 - 1992*, Lublin 2006 s. 101 – 105 (mps).

²⁷¹ Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Tadeuszem Kondrusiewiczem dnia 21. 03. 2013 (w posiadaniu autora).

²⁷² Tamże.

²⁷³ *Qui operam damus, ut in Foederatis Civitatibus Socialistis Sovieticis restauretur Ecclesia Catholica, hisce utentes Litteris Apostolicis nunc libenter spiritali consulimus utilitati Catholicorum ritus latini Communitatum in regione commorantium Grodnensi, quae ipsain Republica Bielorußica locata pars est Foederatarum quas diximus Civitatum. Hac de causa precibus annuendum censemus Nobis adhibitis, quibus Venerabilis Frater Franciscus Colasuonno, Archiepiscopus titulo Truentinus, idemque Sanctae Sedis partes apud Sovieticasillas Civitates gerens, poposcit ut dioecesis in regione Grodnensi conderetur. Audito praeterea consentaneo rei voto tum Venerabilis Fratris Angeli Sodano, Archiepiscopi titulo Novacaesariensis, Prosecretarii Status, tum Venerabilis Fratris Ioannis Ludovici Tauran, Archiepiscopi titulo Theleptensis atque Praesidis Pontificiae Commissionis pro Russia, vi et potestate Nostra Apostolica haec quae sequuntur decernimus atque iubemus. Cunctis simul sumptis locis, quibus civilis Grodnensis constat regio seu « Oblast », dioecesim condimus Grodnensem Latinorum appellandam eandemque finibus definitam in praesens eiusdem « Oblast » propriis, quae dioecesis erit archidioecesi Minscensi – Mohiloviensi suffraganea sedemque episcopalem habebit in urbe vulgo Grodno. Quae hic iubentes*

pamiętkę, tym staraniem, aby w Związku Państw Radzieckich był odnowiony Kościół Katolicki, rozważywszy duchowy pożytek wspólnoty katolików obrządku łacińskiego, mieszkających w okręgu grodzieńskim w Republice Białoruś, jako części Państw Federacji, wydajemy Pismo Apostolskie. Jest to zgodne z prośbami do nas skierowanymi przez czcigodnego brata Franciszka Colasuonno, Arcybiskupa Tytularnego, który prosił aktem prawnym ustanowić z części Państwa Radzieckiego diecezję grodzieńską. Wysłuchując wtedy opinii w tej sprawie Czcigodnego Brata Joanna Ludwika Tourana, Arcybiskupa tytularnego, i także Przewodniczącego Papieskiej komisji „Pro Russia”, mocą i władzą Naszą Apostolską decydujemy i zakładamy diecezję Grodzieńską Łacińską, określoną granicami świeckimi okręgu zwanego – obłast. Obłast, a właściwie diecezja będzie sufraganią archidiecezji mińsko – mochylewskiej ze stolicą biskupią w miejscowości Grodno”²⁷⁴.

Fot. 2. Bulla erekcyjna diecezji grodzieńskiej *Qui Operam*.

statuimus exequatur memoratus Venerabilis Frater Franciscus Colasuonno, quem ad id deputamus, necessariis et opportunis factis facultatibus, ipsaque facultate idem eiusmodi officium delegandi alii viro in ecclesiastica dignitate constituto, iniuncto onere mittendi autenticum litterarum exemplum de reperacta ad Pontificiam ipsam Commissionem pro Russia. Has denique Apostolicas Litteras Nostras nunc et in posterum ratas esse volumus, contrariis non obstantibus Constitutiones apostolicae. Zob. *Grodzensis latinorum, Grodzensis conditur Latinorum diocesis* w: *Acta Apostolicae Sedis* 83(1991) s. 541 – 542.

²⁷⁴ Tłumaczenie danego urywku bulli *Qui Operam* znajduje się w: A. Gremza, *Zarys 20 – lecia diecezji grodzieńskiej...* s. 267.

Pod bullą złożyli swoje podpisy abp Angelo Sodano – Sekretarz Stanu, abp Joan Ludwik Touran – przewodniczący papieskiej komisji „Pro Russia”, a także dwaj pronatariusze apostolscy.

Z analizy tekstu bulli erekcyjnej wynika, że bezpośrednim inicjatorem utworzenia i organizacji nowej diecezji był ówczesny nuncjusz apostolski w ZSRR abp Francesco Colossuonno, któremu zresztą zlecono dalszą kontynuację tej misji. Granice nowopowstałej jednostki administracyjnej Kościoła w całości zbiegały się z jednostką administracyjną BSRR, a mianowicie z obwodem grodzieńskim, co zostało wyraźnie zaznaczone w bulli terminem „obłast”. W momencie podpisania bulli do obwodu grodzieńskiego należały terytoria, wcześniej znajdujące się na terenie diecezji pińskiej i łomżyńskiej. Mocą dokumentu Stolicy Apostolskiej zostały one włączone w skład diecezji grodzieńskiej.

Biskupem nowo powstałej diecezji grodzieńskiej został mianowany ks. Aleksander Kaszkiewicz, kapłan pochodzący z wileńskiej archidiecezji i pełniący wówczas obowiązki proboszcza parafii Świętego Ducha w Wilnie. Dzięki jego staraniom, dwa lata później Kongregacja do spraw Kultu i Dyscypliny Sakramentów zatwierdziła dla diecezji grodzieńskiej jej patronów. Jako pierwszą patronkę wybrano Matkę Bożą Miłosierdzia. Związane to jest z wielkim i dawnym kultem i czcią obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej na ziemiach grodzieńszczyzny²⁷⁵. Za drugorzędnych patronów wybrano św. Kazimierza i św. Maksymiliana Marię Kolbe, jako tych, których życie i działalność związane było z Grodnem i ziemią grodzieńską²⁷⁶.

---

²⁷⁵ T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej...*, s. 63.

²⁷⁶ Tamże, s. 64 – 65.

IOANNES · PAVLVS · PP · II

ad perpetuam rei memoriam.

Probe novimus Christianifideles Grodnensis Latinorum dioecesis peculiari cultu prosequi beatam Mariam Virginem titulo – Mater Misericordiae – invocatam necnon sanctum Casimirum, qui Grodni mortuus est, et sanctum Maximilianum Mariam Kolbe, qui in eadem urbe sacrum ministerium suum inivit. Qua re Venerabilis Frater Alexander Kaszkiewicz, Episcopus Grodnensis Latinorum, communia cleri populi que vota excipiens, electionem beatæ Mariæ Virginis memorato titulo invocatae in Patronam principalem, atque sancti Casimiri et sancti Maximiliani Mariæ Kolbe, presbyteri et martyris, in Patronos secundarios apud Deum dioecesis suae rite probavit atque, litteris die III mensis Aprilis hoc anno datis, petivit ut huiusmodi electio et approbatio secundum Normas de Patronis constituendis et ad normam Instructionis – De Cædendaris particularibus atque Officiorum et Missarum Propriis recognoscendis – n. 20, ab hac Apostolica Sede confirmetur. Nos vero enixis eius Venerabilis Fratris precibus libentissimo obsecrandis animo, comprobatis vis, quæ Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, factis a Nobis facultatibus, hæc in re egit, Apostolica Nostra potestate, haurum Litterarum virtute perpetuumque in modum beatam Mariam Virginem titulo – Mater Misericordiae – invocatam Patronam principalem atque sanctum Casimirum et sanctum Maximilianum Mariam Kolbe, presbyterum et martyrem, Patronos secundarios apud Deum dioecesis Grodnensis Latinorum confirmamus, omnibus factis iuribus ac liturgiis concessionibus secundum rubricas consequentibus. Ceterum volumus ut hæc Litteræ Nostræ religiose serventur, suosque plenos effectus sive nunc sive in posterum consequantur. Contrariis quibuslibet rebus minime obstantibus. Datam Romæ, apud Sanctum Petrum, sub anulo Piscatoris, die XXV mensis Novembris, anno MCMXIII, Pontificatus Nostri sexto decimo.

Angelus Card. Sodano
Secretarius Status

Fot. 3. Bulla zatwierdzająca patronów diecezji grodzieńskiej.

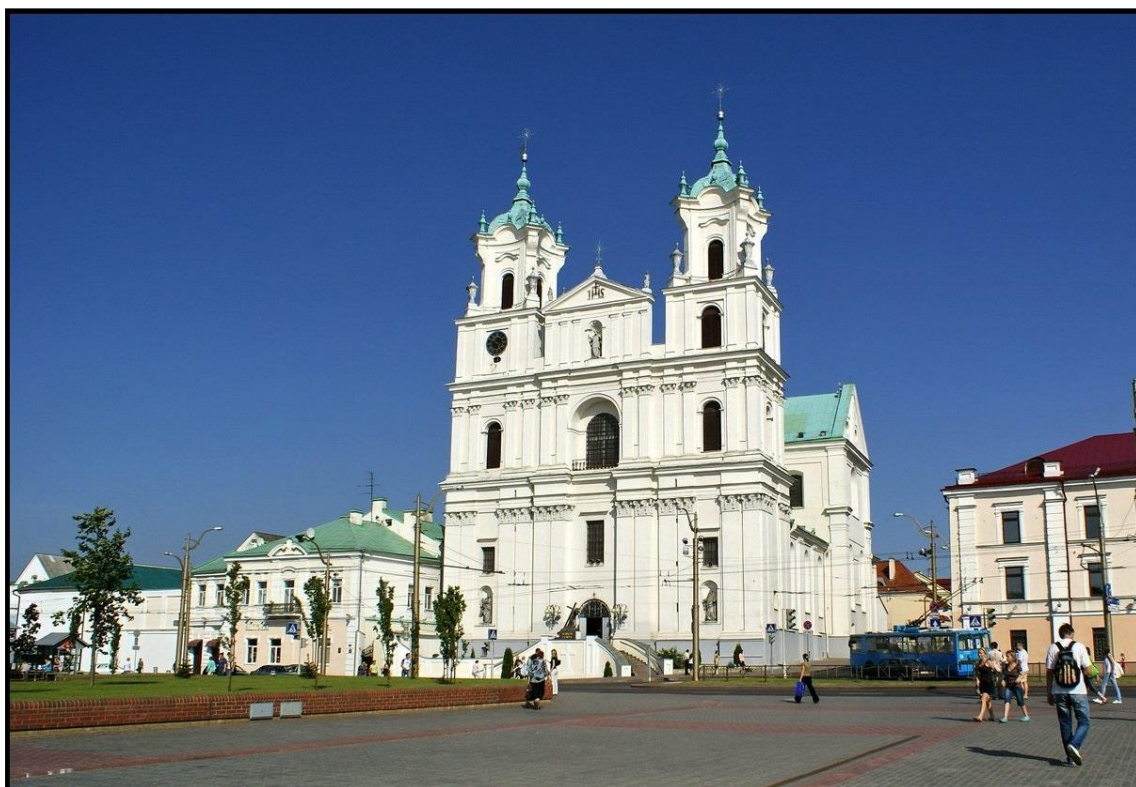
Jednym z najważniejszych elementów diecezji jest kościół biskupa lub inaczej kościół katedralny – *ecclesia cathedralis*²⁷⁷. Katedrą biskupa grodzieńskiego a zarazem *ecclesia mater* kościołów diecezji grodzieńskiej została zabytkowa świątynia pojezuicka pw. św. Franciszka Ksawerego. Rok wcześniej ojciec święty Jan Paweł II podniósł tą świątynię do godności Bazyliki Mniejszej.

Historia danej świątyni jest nierozłącznie związana z działalnością jezuitów, którzy przybyli do Grodna w 1622 roku, gdy Stanisław Kossobudzki zapisał im testamentem wieś Sucha Bala. Zamieszkivali najpierw w domu Massalskiego, a potem w domu zakupionym przez Jana Lesiowskiego, spowiednika króla Władysława. W 1623 roku założyli rezydencję. Z dokumentów sejmowych z 1647 roku wiadomo, że do jezuitów należały także place po wschodniej stronie rynku, gdzie obecnie stoi kościół. Przypuszcza się, że nabyli oni te place na długi przed zatwierdzeniem placówki²⁷⁸.

²⁷⁷ *Leksykon liturgii*, red. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 638.

²⁷⁸ Więcej informacji na temat działalności jezuitów w Grodnie można uzyskać w: S. Zaleski, *Jezuici w Polsce*, t. 1, Lwów 1900, s. 370 – 374; J. Jodkowski, *Wiadomość historyczna o cudownym obrazie N. Maryi Panny Studenckiej w kościele farnym w Grodnie*, Warszawa 1909; J. Paszcenda, *Kościół pojezuicki (farny) w Grodnie*, w: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, Warszawa 1995, s. 191 – 211; E. Квитницкая, *Коллегиумы Беларуси в XVII веке*, „Архитектурное наследие” 18(1969), s. 3 – 18; E. Квитницкая, *Белорусские коллегии XVIII века*, „Архитектурное наследие” 19(1972), s. 12 – 27; Т. Блинова, *Иезуиты в Белоруссии*, Минск 1990; Ю. Гардзееў, *Магдэбурская Гародня...*, s. 84 – 86; *Біяграфія гарадзенскіх вуліц. Ад Фартоў да Каложы*, Гародня – Wroclaw 2012, s. 308 – 314.

W 1664 roku rezydencję grodzieńską jezuitów przekształcono na kolegium. Powstała potrzeba budowy nowego, murowanego kościoła. Za początek tego dzieła uważa się dzień 21 czerwca 1678 roku, kiedy to biskup sufragan wileński Mikołaj Słupski dokonał poświęcenia kamienia węgielnego przyszłej świątyni. Początkowo kierownikiem budowy a zarazem fundatorem był ksiądz Jan Dziewałtowski, który jeszcze przed swoją profesją zakonną przeznaczył na budowę świątyni swą dziedziczną wieś Szupienie. Ten jezuita przez dziesięć lat kierował budową i pokonywał liczne powstające problemy i trudności. Tych ostatnich nigdy nie brakowało. Najpierw w piaszczystym gruncie trzeba było robić głębokie wykopy, które niekiedy zasypywały się, zwłaszcza podczas burz i ulew. Oprócz tego cały czas powstawały problemy natury finansowej na tyle poważne, że spowodowały kilkakrotne przerwy w budowie. Tak się stało w 1683 roku, kiedy to z powodu ciężarów wyprawy wiedeńskiej, folwarki przeznaczone na budowę świątyni były całkowicie spustoszone.

Fot. 4. Bazylika katedralna pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie.

W latach 1684 – 1697 kuratorem budowy był ksiądz Piotr Olizarowicz. Za jego kadencji udało się wznieść bryłę, wybudować prezbiterium i nakryć dachem świątynię. W 1700 roku kościół był na tyle ukończony, że 30 maja na Zielone Świąta prowincjał odprawił w nim pierwszą mszę św. Jeszcze przez kilka lat trwał proces wykończenia budowy: nakryto wieżę, otynkowano wewnątrz kościoła i ustanowiono ławki, ustanowiono balustradę na całym gzymsie wewnętrznym pod sklepieniem, dodano

rzeźbioną kratę na chórze muzycznym i zawieszono na wieży dwa dzwony – jeden stary z 1667 roku, drugi zaś odlany w Królewcu. Wreszcie te poważne posunięcia w budowie i upiększaniu świątyni pozwoliły dokonać konsekracji kościoła. Uczynił to dnia 6 grudnia 1705 roku biskup chełmiński Teodor Potocki i to w obecności króla Augusta II i cara Piotra I.

W następnych latach z powodu działań wojennych nie wiele dało się zrobić. W 1707 roku sprowadzony z Królewca rzeźbiarz narysował projekty wszystkich ołtarzy. Prawdopodobnie był to Krzysztof Peuker. W 1708 roku zmieniono pokrycie dachu nad nawami bocznymi blachą żelazną. W kościele ustawiono sześć ołtarzy bocznych, cztery wykonane w Królewcu, dwa w Wilnie. W 1712 roku do trzech ołtarzy wstawiono obrazy: św. Ignacego, Franciszka Borgiasza i Kazimierza. W późniejszych latach przybyło jeszcze kilka ołtarzy, w których umieszczono Chrystusa Ukrzyżowanego i świętych: Alojzego, Jozafata, Męczenników Japońskich, patronów szwedzkich oraz innych. W 1720 roku kongregacja studencka dobudowała do swej kaplicy małą zakrystię, którą nieco później otynkowano i wykończono. Równocześnie otynkowano i dużą zakrystię, zrobiono pod nią podpiwniczenie do przechowywania lamp i urządzenia dla odlewa świec. W obu zakrystiach postawiono piękne piece. Równocześnie naprawiono organy, pozłożono niektóre ołtarze i naprawiono gzymsy zewnętrzne w kościele²⁷⁹.

Na osobne omówienie zasługuje ołtarz główny grodzieńskiej świątyni, autorem którego był Jan Schmidt z Reszla. Zgodnie z kontraktem jezuitów grodzieńskich z danym mistrzem prace powinny były trwać od 29 września 1736 do 31 lipca 1737 roku. Przed rozpoczęciem pracy kolegium zobowiązywało się dostarczyć z Reszla narzędzie rzeźbiarzy i wykonane tam figury św. Franciszka Ksawerego i Zbawiciela. Wszystkie pozostałe rzeźby miały być wykonane w Grodnie. Schmidt zobowiązał się rozebrać stary ołtarz i postawić na jego miejsce nowy tak, żeby później była możliwość łatwo go zdjąć i pozłocić.

Mistrzowi z Reszla praktycznie w całości udało się wykonać umowę zawartego kontraktu. Wszystko, oprócz tabernakulum, odpowiadało omówionym założeniom. Półkolistą strukturą przy tylnej ścianie absydy wyglądała jak las rzeźb i kolumn. Dziesięć kolumn w każdej kondygnacji podkreśla wertykalizm kompozycji, a szerokie pasy gzymsów łączą strukturę horyzontalnie. Wysoka Pietrowa baza służy jako postument dolnego rzędu apostołów. W środku w zagłębieniu, na oddzielnym cokole w

---

²⁷⁹J. Paszenda, *Kościół jezuicki (farny) w Grodnie...*, s. 196 – 199.

formie skały, stoi patron kościoła św. Franciszek Ksawery. U jego stóp znajdują się reliefowe przedstawienia nawróconych przez misjonarzy pogan. Po bokach ołtarza przed pilastrami postawione są figury św. Samuela i św. Konstancji. Skrzydła boczne, nałożone na filary arkady tęczowej, złożone są z pary kolumn i pary rzeźb postawionych obok. Trzyście figur w niższym rzędzie ustawiono tak, że w centrum usytuowany został patron kościoła, któremu asystują apostołowie na tle kolumn. W drugiej kondygnacji, w centrum umieszczona jest na wysokim postumencie figura Chrystusa Zbawiciela w geście błogosławieństwa. Po obu jego stronach ewangeliści i doktorzy Kościoła. Kolumny i figury rozmieszczone są tak jak w dolnym rzędzie. Ołtarz zwieńczony jest glorią, która otacza okno w lunecie sklepienia prezbiterium. Jest to wczesny przykład połączenia struktury ołtarza i architektury kościoła. Poniżej glorii klęczą personifikacje czterech kontynentów w asyście aniołów: Europa – niewiasta z rogiem obfitości, Azja – kobieta z piórem i świecznikami, Afryka w masce krokodyla na lwie, Ameryk w postaci Indianki w sukni z piór. Struktura ołtarza jest dekorowana rzeźbą, która wzmacnia horyzontalnie linie i równoważy wertykalizm lasu kolumn²⁸⁰.

Kościół grodzieński należy do szczytowych świątyń wybudowanych na ziemiach Rzeczypospolitej w XVII wieku. Skala większości dorównuje największym kościołom jezuickim w Krakowie i Wilnie²⁸¹, nie mówiąc już o tym, że jest to najbardziej okazała świątynia katolicka w Grodnie. Nic dziwnego, że została ona wybrana na katedrę nowopowstałej diecezji grodzieńskiej.

Ze sprawozdania nadesłanego do Kurii Rzymskiej w 1991 roku, można wywnioskować, że na moment utworzenia diecezji, na jej terenie mieszkało około 900 tysięcy katolików²⁸². Brak jakichkolwiek badań nad liczebnością wiernych w tym okresie czyni całkowicie niemożliwym zweryfikowanie tych danych. Wydaje się jednak, szczególnie po uwzględnieniu nieco późniejszych sprawozdań i statystyk, że dane te są zawyżone.

Jak wynika ze sprawozdania, w nowo powstałej diecezji był poważny problem z kadrą duchownych. W 1991 roku w diecezji istniało 130 parafii i placówek duszpasterskich. Duchownych zaś pracujących wówczas na terenie diecezji było tylko

---

²⁸⁰O.Gorszkowa, A. Jaroszewicz, *Ołtarz kościoła farnego w Grodnie*, w: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 79 – 87.

²⁸¹J. Paszenda, *Kościół pojezuicki (farny) w Grodnie...*, s. 200.

²⁸²ADG, CSW, *Uniwersalis Ecclesiae Annuus Census 1991*, bez sygn., s. 2.

38 inkardynowanych do diecezji i 33 należących do poszczególnych zgromadzeń zakonnych²⁸³.

---

²⁸³Tamże.

II. ADMINISTRACJA CENTRALNA DIECEZJI

1. Biskup diecezjalny

Zgodnie z nauczaniem Soboru Watykańskiego II²⁸⁴ i określeniem współczesnego prawa kanonicznego „biskupi, którzy z Bożego postanowienia są następcami apostołów, przez Ducha Świętego, który został im dany, są ustanowieni w Kościele pasterzami, ażeby byli nauczycielami, kapłanami świętego kultu i sprawującymi posługę rządzenia. Przez samą konsekrację biskupią otrzymują biskupi wraz z zadaniem uświęcania, także zadanie nauczania i rządzenia, które z natury swojej mogą być wykonywane tylko w hierarchicznej wspólnotcie z Głową Kolegium i jego członkami”²⁸⁵. Powyższe określenie zawiera podstawowy zarys teologii biskupstwa. Biskupi są następcami apostołów, którzy dzięki sakrze biskupiej, która ma charakter sakramentalny, otrzymują pełnię kapłaństwa. Sakra biskupia jest ostatecznym źródłem pasterskiego posłannictwa biskupa, obejmującego funkcję nauczania, uświęcania i rządzenia. Wykonywanie tych zadań potrzebuje misji kanonicznej, czyli aktu determinacji prawnej ze strony Biskupa Rzymu. Tak pojęta władza biskupa jest rękojmnią przechowywania depozytu wiary i zachowania organicznej jedności wspólnoty partykularnej z Kościołem powszechnym²⁸⁶.

Nazwa biskup pochodzi od greckiego *episkopos* i łacińskiego *episkopus* i oznacza najwyższego święceniami członka hierarchii kościelnej lub urzędu kościelnego. Pierwotnie termin *episkopus* nie nawiązywał do urzędu biskupa w sposób jednoznaczny. W tekstach Nowego Testamentu nazwa ta odnosiła się tak do biskupów, jak i do prezbiterów, określając konkretny fakt posłannictwa w Kościele lub osobę pełniącą to posłannictwo. Dopiero na początku II wieku nastąpiła względna stabilizacja określenia *episkopus*, a nowe ogólnokościelne znaczenie biskupa ukształtowało się w III wieku²⁸⁷. Natomiast nazwa „biskup diecezjalny” wprowadzona została na Soborze

---

²⁸⁴ SW II, *Lumen Gentium* nr 20 – 21.

²⁸⁵ KPK, kan. 375.

²⁸⁶ *Komentarz do kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II/1, *Księga II. Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 229 – 230; T. Pawlak, *Prawo kanoniczne...* s. 173.

²⁸⁷ *Komentarz do kodeksu Prawa Kanonicznego* s. 230 – 231; W. Wójcik, *Biskup*, EK, II, Lublin 1986, kol. 587 – 591.

Watykańskim II, w zamian nazwy „biskup rezydencjalny” używanej w KPK z 1917 roku²⁸⁸ i oznacza biskupa, trosce którego została powierzona jakaś diecezja²⁸⁹.

Fot. 5. Biskup Aleksander Kaszkiewicz.

W krótkiej, dwudziestoletniej historii Kościoła grodzieńskiego funkcję tę pełnił bp Aleksander Kaszkiewicz. Urodził się on 23 września 1949 roku na Litwie, we wsi Podgajdzie, leżącej niedaleko Ejszyszek. Na dzień dzisiejszy jest to jedna z najbardziej polskich miejscowości na Litwie, gdzie liczba Polaków wynosi około 85 procent²⁹⁰. Katolickie korzenie tego miasteczka sięgają końca XIV wieku, a obecny kościół parafialny został wybudowany w 1852 roku przez ówczesnego proboszcza ks. Pawła Kalinowskiego i konsekrowany w 1906 roku przez bpa Edwarda Roppa²⁹¹. Właśnie w tym kościele pod koniec 1949 roku został ochrzczony przyszły pasterz grodzieńskiej diecezji.

Drogę edukacyjną Aleksander Kaszkiewicz rozpoczął w miejscowej szkole średniej w Ejszyszkach, którą skończył w 1968 roku. Następnie w latach 1968 – 1970

---

²⁸⁸ *Komentarz do kodeksu Prawa Kanonicznego...* s. 232; F. Bączkiewicz, *Prawo Kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t.1, Opole 1957, s. 503.

²⁸⁹ KPK, kan. 376.

²⁹⁰ A. Pieszko, *Ejszyszki – polskie miasteczko na litewsko – białoruskim pograniczu* „Kurier Wileński” 2013, nr 126, s. 1, 14 – 15.

²⁹¹ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...* s. 212 – 213.

odbywał służbę wojskową w armii radzieckiej na Białorusi, w Bobrujsku i Borysowie. Po powrocie z wojska przez pół roku pracował na poczcie. Jesienią 1971 roku wstąpił do seminarium duchownego w Kownie²⁹². Wówczas Litwa była jedną z niewielu republik radzieckich, gdzie władzom nie udało się zniszczyć życia religijnego. Zachowały się kościoły, w miarę sprawnie działały struktury administracyjno – kościelne²⁹³. Kleryk Kaszkiewicz, mimo tego, że pochodził z terenów należących do archidiecezji wileńskiej, jednak musiał składać dokumenty do Kowieńskiego Seminarium Duchownego jako jedyne działającego na terenie Litwy radzieckiej. Seminarium w Kownie działało wyłącznie dla obywateli Litwy, którzy przed wstąpieniem, oprócz zwykłych dokumentów, byli zobowiązani do przedstawienia zaświadczenia o meldunku w Litewskiej Republice Radzieckiej. Oprócz tego istniały limity rządowe, które miały na celu ograniczanie ilości studentów. Na moment wstąpienia, w kowieńskim seminarium kształciło się 40 kleryków. Biskup Kaszkiewicz wspomina, że profesorowie uczelni opowiadali o czasach powojennych, kiedy w seminarium studiowało około 300 alumnów. Później władze wydały rozporządzenie o zmniejszeniu liczby studentów o połowę, a w następnych latach ten limit jeszcze bardziej się zmniejszył²⁹⁴. Po ukończeniu pięcioletnich studiów Aleksander Kaszkiewicz przyjął święcenia kapłańskie 30 maja 1976 roku w kościele katedralnym w Poniewieżu z rąk ówczesnego administratora apostolskiego bpa Romualdasa Kriksciunasa. W czasach radzieckich, po ukończeniu seminarium kleryk nie wracał do rodzimej diecezji. Tuż przed ukończeniem studiów na sesji profesorskiej kumulowano ogólną liczbę absolwentów i rozdzielano równomiernie po wszystkich diecezjach litewskich. Ponieważ w 1976 roku z poniewieskiej diecezji nie było żadnego absolwenta, profesorowie zdecydowali o skierowaniu do Poniewieża dwóch przyszłych kapłanów, jednego z kowieńskiej diecezji, a drugiego z archidiecezji wileńskiej.

Ksiądz Aleksander Kaszkiewicz swoją posługę kapłańską rozpoczął od pełnienia obowiązków wikariusza parafialnego w poniewieskim kościele katedralnym pw. Chrystusa Króla. Pięć lat później, 25 marca 1981 roku wrócił do swojej archidiecezji, do parafii Świętego Ducha w Wilnie. Przez kilka miesięcy przebywał tam jako pomocnik 85 – letniego proboszcza Wacława Bekisza i wikariusza Juozasa Jodagalvisa,

---

²⁹² Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem dnia 19. 11. 2013 (w posiadaniu autora).

²⁹³ I. Mikłaszewicz, *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944 – 1965*, Warszawa 2001, s. 31 – 96.

²⁹⁴ Tamże, s. 45 – 48; Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem..., mat.cyt.

który miał wówczas 75 lat. W lipcu tegoż roku, po oficjalnej abdykacji dotychczasowego duszpasterza został mianowany nowym proboszczem. Tę posługę pełnił przez dziesięć lat²⁹⁵.

Podominikański kościół Świętego Ducha stanowi jeden z najpiękniejszych zabytków Wilna. Przepuszczalnie na miejscu obecnej świątyni był pobudowany drewniany kościół dominikański, ufundowany przez księcia Giedymina, który prawdopodobnie spłonął. Na jego miejscu, w 1408 roku powstaje nowa świątynia pw. Ducha Świętego, ufundowana przez Wielkiego Księcia Witolda. Wiadomo, że w tym czasie była to świątynia parafialna. Jak twierdzą badacze, po kolejnym pożarze za czasów Kazimierza Jagiellończyka, kościół został kolejny raz przebudowany, tym razem na świątynię murowaną. W roku 1501 Wielki Książę Litewski, a później król Polski, Aleksander Jagiellończyk znów sprowadził do Wilna dominikanów i za zgodą proboszcza Mikołaja Korczaka, oddał im kościół, fundując przy tym budownictwo klasztoru przy świątyni²⁹⁶.

Dla mieszkańców Wilna kościół Ducha Świętego był znany nie tylko jako zabytek sztuki architektonicznej, ale przede wszystkim jako centrum życia duchowego i religijnego. Należy zaznaczyć, że za czasów urzędowania ks. Aleksandra kościół ten nazywano kościołem polskim. Wśród ośmiu wtedy czynnych kościołów w Wilnie, w większości liturgia była dwujęzyczna – po polsku i po litewsku. Natomiast w kościele Ducha Świętego nabożeństwa prowadzone były tylko po polsku²⁹⁷.

Z osobą ks. Aleksandra Kaszkiewicza, jako proboszcza parafii Ducha Świętego w sposób szczególny związane są także dzieje ratowania obrazu Miłosierdzia Bożego. Jak wiadomo, obraz Jezusa Miłosiernego został namalowany w Wilnie w 1934 roku przez Eugeniusza Kazimierowskiego na polecenie Faustyny Kowalskiej. W latach międzywojennych płótno z wizerunkiem Chrystusa Miłosiernego znajdowało się w kościele św. Michała. Po dojściu do władzy sowietów świątynia ta była zamknięta, a obraz został uratowany przez dwie świeckie kobiety, czcicielki Miłosierdzia Bożego, które przez kilka lat przechowywały go w swoim mieszkaniu. W 1955 roku obraz ten przekazano ówczesnemu proboszczowi kościoła Ducha Świętego ks. Janowi Ellertowi, który go odnowił i schował w archiwum parafialnym²⁹⁸.

---

²⁹⁵ Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem..., mat. cyt.

²⁹⁶ B. Olszewska, *Kościół Ducha Świętego w Wilnie* „Spotkania” 2002, nr 3(177), s. 11; A. Кушнярэвіч, *Віленскі кляштар дамініканцаў* w: ВКЛЭ, t. 1, red. Г. Пашкоў, Мінск 2005, kol. 427 – 428.

²⁹⁷ S. Andrukiewicz, *Nie wyście mnie wybrali*, Białystok 1997, s. 138.

²⁹⁸ *Dzieje obrazu i kultu Miłosierdzia Bożego w kościele Ducha Świętego w Wilnie* „Spotkania” 2004 nr 9 (231), s. 8.

Przebywający od 1947 roku w Polsce ks. Michał Sopoćko, spowiednik siostry Faustyny, kiedy dowiedział się, że obraz jest w Wilnie, powierzył dalszą opiekę nad nim swojemu przyjacielowi z lat wileńskich ks. Józefowi Grasiwiczowi, który pracował wówczas w parafii Nowa Ruda na Białorusi. Sam ks. Grasiwicz wspominał: „Gdy wróciłem z lagrów, powiedziano mi, że obraz znajduje się w prywatnym mieszkaniu u jednego księdza w Wilnie. Ponieważ od czasów zamieszkania po moich święceniach u ks. Sopoćki kult ten był mi bliski, pojechałem do tego księdza i pytam go, czy nie ma obrazu Jezusa Miłosiernego. Odpowiada, że nie, że obraz ten jest schowany w kościele Ducha Świętego. Proboszcz tej świątyni od razu zgodził się oddać mi obraz. Zwinięty w rulon, przywiozłem go do Nowej Rudy”²⁹⁹. Po jakimś czasie władze zamknęły noworudzki kościół, a przedmioty sakralne z tej świątyni zostały przekazane sąsiedniej parafii. Jednak z powodu tego, że działo się to w wielkim pośpiechu, a dostęp do obrazu był utrudniony, to został on na miejscu, przebywając w zamkniętej świątyni przez kilka lat. Ks. Grasiwicz, mimo że był przeniesiony do innej parafii, nadal pełnił misję kustosza tego obrazu. Właśnie on po jakimś czasie poczynił starania, aby ten obraz wywieźć z powrotem do Wilna. „Poleciłem namalować dwa obrazy na zamianę, żeby ten z Nowej Rudy wywieźć – pisze w swoich wspomnieniach ks. Grasiwicz. Kopie dwaj księża przyjęli, ale oryginału żaden z księży nie odważył się zabrać do siebie. Ksiądz Sopoćko nalegał, że jeżeli na Białorusi żaden ksiądz nie chce go przyjąć, to należy zawieść go do Wilna. Malarka z Grodna wykonała jeszcze jedną kopię. Wieczorem, po kryjomu obraz został wyjęty, a na jego miejsce wstawiona kopia”³⁰⁰. Pierwotnie planowano, że po przywiezieniu obrazu do Wilna zostanie on umieszczony w kościele św. Teresy. Kiedy z różnych powodów okazało się to niemożliwe, obraz ten zgodził się przyjąć proboszcz kościoła Ducha Świętego Aleksander Kaszkiewicz. Ponieważ dokonanie tego drogą oficjalną było dość niebezpiecznie, ks. Aleksander kazał zostawić płótno przy konfesjonale, a dopiero po zamknięciu kościoła przeniósł go do zakrystii. Wykorzystując czas remontu, obraz umieszczono w bocznym ołtarzu nawy głównej kościoła. Na prośbę proboszcza na obrazie umieszczono napis: Jezu, ufam Tobie³⁰¹. Dzięki tym wydarzeniom obraz Jezusa Miłosiernego przetrwał przez cały okres panowania reżimu ateistycznego tak na Litwie, jak i na Białorusi.

---

²⁹⁹ J. Grasiwicz, *Wspomnienia. Baśnie*, Toruń 1999, s. 31.

³⁰⁰ Tamże, s. 32.

³⁰¹ H. Świątek, *Historia Świętego wizerunku „Spotkania”* 176 (2002) nr. 2 s. 7.

Kolejnym etapem życiowego szlaku ks. Aleksandra Kaszkiewicza była nominacja na biskupa diecezji grodzieńskiej na Białorusi. Należy zaznaczyć, że jeszcze przed swoim wyborem na katedrę biskupią w Grodnie ks. Aleksander był dość dobrze obeznany ze stanem białoruskiego Kościoła. Za czasów radzieckich Wilno, a przede wszystkim sanktuarium maryjne w Ostrej Bramie, stało się centrum życia religijnego nie tylko dla mieszkańców Litwy, ale i dla katolików z całego Związku Radzieckiego. Katolicy z Białorusi, odwiedzając Wilno, mieli okazję przystąpić do spowiedzi i uczestniczyć we Mszy Św. Wiele osób przyjeżdżało specjalnie, aby ochrzcić dziecko czy przyjąć sakrament małżeństwa. Szczególną popularnością cieszyły się tak zwane dni opieki Matki Miłosierdzia, kiedy to dosłownie tłumy ludzi zbierały się na nabożeństwach ku czci Matki Bożej, dając świadectwo o swojej mocnej i głębokiej wierze. Bp Aleksander Kaszkiewicz wspomina, że w tym czasie spotkał panią z Homla, dużego miasta we wschodniej Białorusi, która pod nieobecność kapłana w tamtejszej parafii pełniła funkcję swoistego duszpasterza: chrzczyła dzieci i prowadziła nabożeństwa. Właśnie ona zwróciła się do niego z dziwną prośbą o poświęcenie ziemi, którą przywiozła ze sobą, tłumacząc to tym, że będzie ją wykorzystywać podczas modlitwy na katolickich pogrzebach, posypując poświęconą ziemią trumnę i grób zmarłego.

Oprócz tego Wilno było jedynym łatwo dostępnym miejscem na tych terenach, gdzie można było kupić rozmaite dewocjalia i przedmioty religijne. Kupowano formy do wypiekania opłatków, ampułki, dzwonki i samodzielnie drukowane książeczki – katechizmy, tak potrzebne przy nauczaniu religii.

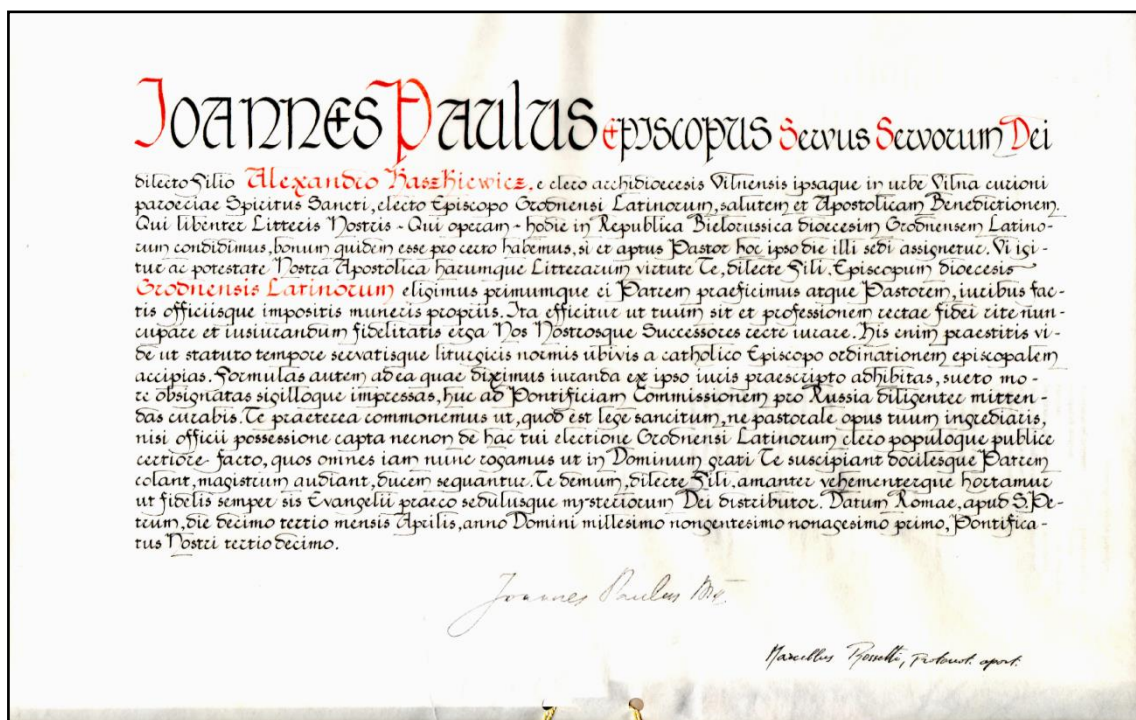
Inną drogą dotarcia informacji o stanie Kościoła na Białorusi były kontakty z księżmi pochodzącymi z tych terenów. Przez jakiś czas w kościele Ducha Świętego pracował pochodzący z grodzieńszczyzny ks. Tadeusz Kondrusiewicz, przyszły pierwszy biskup i administrator apostolski na Białorusi. Także po ukończeniu seminarium w Kownie do pracy duszpasterskiej do Wilna był skierowany ks. Lucjan Radomski, też pochodzący z białoruskich terenów. Właśnie on, będąc wikariuszem w parafii Ducha Świętego, stale wyjeżdżał z posługą duszpasterską do swoich rodzinnych stron, najpierw do parafii w Zabłociu i Nowym Dworze, a później na stałe osiedlając się w parafii Łunna³⁰².

Uroczyste ogłoszenie decyzji papieża o mianowaniu diecezji grodzieńskiej i jej biskupa odbyło się 13 kwietnia 1991 roku. Ks. bp Aleksander wspomina, że na ten

---

³⁰² Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem..., mat. cyt.

dzień w grodzieńskiej farze – kościele pw. św. Franciszka Ksawerego, zostało zwołane zebranie duchownych: proboszczów i profesorów seminarium. Wszystko trzymano w tajemnicy aż do godziny dwunastej. Następnie ks. bp Tadeusz Kondrusiewicz uroczyście oznajmił, że Ojciec Święty Jan Paweł II dokonał reorganizacji struktur Kościoła na Białorusi: erygował archidiecezję mińsko – mohylewską, diecezję grodzieńską i zmienił granice diecezji pińskiej. Równocześnie ogłoszono, że ks. prałat Kazimierz Świątek zostaje arcybiskupem i metropolitą mińsko – mohylewskim i administratorem apostolskim diecezji pińskiej, a ks. Aleksander Kaszkiewicz zostaje ordynariuszem diecezji grodzieńskiej³⁰³.

Fot. 6. Bulla nominacyjna ks. Aleksandra Kaszkiewicza na ordynariusza diecezji grodzieńskiej.

Zgodnie z nauką Kościoła „przez święcenia biskupie udziela się pełni sakramentu święceń, które zarówno w tradycji liturgicznej Kościoła, jak i w wypowiedziach świętych Ojców są nazywane najwyższym kapłaństwem lub pełnią świętego posługiwania”³⁰⁴. Wymogi prawa kanonicznego mówią, że promowany do biskupstwa powinien w ciągu trzech miesięcy od otrzymania apostolskiego pisma przyjąć sakrę biskupią³⁰⁵. Jednak, biorąc pod uwagę wyjątkową sytuację egzystencji Kościoła białoruskiego w warunkach państwa radzieckiego, Stolica Apostolska

³⁰³ Tamże.

³⁰⁴ SW II, *Lumen Gentium* nr 21.

³⁰⁵ KPK, kan. 379; *Komentarz do kodeksu Prawa Kanonicznego* s. 238 – 239.

nalegała, aby biskupi nominaci przyjęli sakrę jak najszybciej. Dlatego ustalono, że najpierw odbędą się święcenia biskupie ks. Kazimierza Świątka w Pińsku, a dwa dni później – 23 maja 1991 roku ks. Aleksandra Kaszkiewicza w Grodnie. Głównym konsekratorem przyszłego ordynariusza grodzieńskiego był ks. abp Tadeusz Kondrusiewicz, a współkonsekratorami ordynariusz białostocki Edward Kisiel i biskup poniewieski Juozas Preiksas³⁰⁶. W swoim herbie biskupim³⁰⁷ pasterz grodzieński umieścił obraz Jezusa Miłosiernego, mając na uwadze szczególne powiązanie swojego szlaku życiowego z dziejami tego obrazu. Za dewizę herbową wybrał słowa „Jezu In te confido – Jezu ufam Tobie”.

Fot. 7. Herb biskupa Aleksandra Kaszkiewicza.

Pracę biskupią w swojej diecezji rozpoczął pierwszy biskup od zorganizowania podstawowych struktur administracyjnych. W momencie powstania diecezji w Grodnie funkcjonowały już powołane przez bpa Kondrusiewicza seminarium duchowne i sąd biskupi. Biskup Aleksander w ciągu pierwszych miesięcy swego urzędowania zorganizował kurię biskupią. Nieco później zaczęły działać diecezjalna „Caritas” i wydawnictwo. Stopniowo w ciągu najbliższych lat została ustabilizowana sieć

³⁰⁶ Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem..., mat. cyt.

³⁰⁷ Ze względu na militarny rodowód herby, wchodząc do zwyczajów kultury europejskiej w XII wieku nie były akceptowane przez Kościół. Dopiero w XIII wieku, gdy herb nabrał cech znaku najpierw przynależności lennej, a potem stanowej oraz rodowej, został przyjęty przez duchownych na używanych przez nich pieczęciach. Zob. A. Weiss, *Heraldyka Kościelna*, EK, VI, Lublin 1993, kol. 729 –736.

parafialna i dekanalna. O ile zatem w chwili powstania diecezji istniało 130 parafii, o tyle już w ciągu niespełna dziesięciu lat ich liczba wzrosła do 165. W 1993 roku parafie zostały podzielone na 15 dekanatów, a w 1997 roku w związku z powstaniem dekanatu Teolin – Sopockinie na 16 dekanatów. W 2007 roku, uwzględniając rozległość terytorium diecezji i dla bardziej efektywnej koordynacji działalności duszpasterskiej, stworzono rejony duszpasterskie – grodzieński i lidzki. W 2011 roku z rejonu lidzkiego wyłączono trzeci rejon duszpasterski – smorgoński³⁰⁸.

Drugim nurtem pracy biskupa Kaszkiewicza w grodzieńskiej diecezji było odzyskanie i odbudowywanie budynków kościelnych i świątyń parafialnych. W 1991 roku na terytorium diecezji było czynnych tylko 85 kościołów. Dzięki staraniom biskupa, księży i wiernych, a także pomocy z zagranicy liczba działających świątyń parafialnych wzrosła do 146. Odzyskano i odbudowano po całkowitej dewastacji 27 świątyń. Na przestrzeni prawie dwudziestoletniego rządzenia bpa Kaszkiewicza wybudowano i poświęcono 34 nowe kościoły parafialne, otwarto 6 kościołów filialnych, 2 kościoły rektoralne i 84 kaplice. Pasterz grodzieński zabiegał również o budownictwo budynku kurii diecezjalnej, o gruntowny remont klasztoru pobernardyńskiego, w którym obecnie mieści się seminarium duchowne. Należy zaznaczyć, że pod jego opieką i kontrolą wszczęto proces odbudowywania klasztoru pobrygidzkiego w Grodnie, trwa budowa Domu Pielgrzyma na miejscu dawnego klasztoru ojców dominikanów w Nowogródku, a także na etapie realizacji znajdują się inne inicjatywy związane z odnową rozmaitych budynków kościelnych³⁰⁹.

Trzecim kierunkiem aktywności rządcy diecezji grodzieńskiej były starania zorganizowania i zdynamizowania różnych form duszpasterstwa. Dbając o rozwój wiary i nauki Kościoła wśród wiernych, bp Kaszkiewicz pisał listy pasterskie, głosił homilie, przeprowadzał wizytacje kanoniczne. Przyczynił się do założenia i rozwoju różnych grup apostołskich i stowarzyszeń³¹⁰. Oprócz tego, zakładając diecezjalne sanktuarium w Trokielach, zainicjował aktywny ruch pielgrzymkowy³¹¹. Innym kierunkiem działalności duszpasterskiej biskupa grodzieńskiego była promocja nowych, bardziej współczesnych form religijności, takich jak diecezjalne dni młodzieży lub

---

³⁰⁸ A. Грэмза, *15 гадоў прадзенскай дыяцэзіі*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007) s. 209 – 210; A. Gremza, *Zarys 20-lecia diecezji grodzieńskiej...* s. 272.

³⁰⁹ A. Gremza, *Zarys 20-lecia diecezji grodzieńskiej...* s. 272 – 273.

³¹⁰ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad Limina Apostolorum” (2002 – 2008)*, bez sygn., s. 14

³¹¹ W. Abroszka, *Ruch pielgrzymkowy i sanktuaria w diecezji grodzieńskiej*, „Studia Theologica Grodnensia” 6(2012) s. 283 – 284.

spotkania ministrantów. Szczególną troską otaczał duchowieństwo, organizując regularne dni skupienia i coroczne rekolekcje, mające na celu pogłębianie formacji ascetyczno – pastoralnej i teologicznej kleru. Zapoczątkował dobrą tradycję kapłańskich spotkań opłatkowych w poszczególnych parafiach diecezji z okazji świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy. Pomimo wielkiego braku księży i stałego zapotrzebowania duszpasterzy, rozumiał potrzebę stworzenia własnej kadry naukowej, dlatego kierował księży na studia zagraniczne, przeważnie na Katolicki Uniwersytet Lubelski, a także do Rzymu.

W ramach Konferencji biskupów katolickich Białorusi³¹² stał na czele Rady do Spraw Młodzieży i Rady do Spraw Wychowania Katolickiego. W 2006 i w 2009 roku został wybrany na przewodniczącego Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi.³¹³

2. Biskup pomocniczy

Biskup pomocniczy, *episcopus auxiliaris*, należy do najbliższych współpracowników biskupa ordynariusza. Zgodnie z KPK „jeśli to zalecają pasterskie potrzeby diecezji, na prośbę biskupa diecezjalnego ustanowieni zostają jeden lub kilka biskupów pomocniczych”. Prawo wyraźnie podkreśla, że normalnie może on być mianowany tylko na wniosek biskupa ordynariusza w sytuacji, kiedy zaistnieją obiektywne potrzeby pastoralne w diecezji, takie jak duża liczba wiernych lub szeroki zasięg geograficzny. Głównym zadaniem biskupa pomocniczego jest wspieranie biskupa ordynariusza w zarządzaniu diecezją, a także zastępowanie go, gdy jest nieobecny lub ma przeszkody. Kanon 408 przewiduje wykonywanie przez niego, na zlecenie biskupa diecezjalnego, czynności pontyfikalnych, takich jak udzielenie sakramentu bierzmowania. Oprócz tego prawo zaznacza, że biskup pomocniczy winien

---

³¹²Konferencja biskupów – stały zespół biskupów danego kraju lub regionu, wykonujących wspólne zadania duszpasterskie w sposób określony przez Stolicę Apostolską. Instytucja ta powstała na drodze praktyki odbywania przez biskupów poszczególnych krajów zebrań, zwanych konferencjami, w celu rozpatrzenia aktualnych problemów duszpasterskich w XVIII – XIX wieku, a status prawny uzyskała na Soborze Watykańskim II. Konferencja Biskupów Katolickich Białorusi została zatwierdzona przez Stolicę Apostolską dnia 28 listopada 1998 roku. Zob. J. Krukowski, *Konferencja biskupów*, EK, IX, kol. 566 – 568; *Komentarz do kodeksu Prawa Kanonicznego...* s. 314; AKBKB, *Kongregacja do spraw biskupów. Ustanowienie Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi i jej statutów, dekret z dnia 25.01.1999, protokół Nr. 735/98*; P. Urban, *Prawne podstawy działalności Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi (KBKB)*, „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011) s. 238 – 246.

³¹³AKBKB, bez sygn., *Protokół z 29 zebrania plenarnego KBKB z dnia 14 czerwca 2006 r.*; tamże, bez sygn., *Protokół z 40 zebrania plenarnego KBKB z dnia 29 czerwca 2009 r.*

być ustanowiony wikariuszem generalnym lub wikariuszem biskupim zależnym tylko od ordynariusza³¹⁴.

Fot. 8. Biskup Antoni Dziemianko

Pierwszym biskupem pomocniczym diecezji grodzieńskiej został ks. Antoni Dziemianko. Przyszły biskup urodził się 1 stycznia 1960 roku we wsi Zabrodzie, jako drugie z pięciorga dzieci Bernarda i Jadwigi Dziemianko. Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej przyjął w swoim kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP w Derewnej. Rodzinna parafia ks. Antoniego należy do jednej z najstarszych parafii na tym terenie. Pierwsze wzmianki o niej pochodzą z 1590 roku, kiedy książę Mikołaj Krzysztof Radziwiłł i jego żona Halszka z Wiśniowieckich ufundowali budowę kościoła³¹⁵.

Po ukończeniu szkoły w 1977 roku Antoni Dziemianko postanowił wstąpić do seminarium duchownego w Rydze³¹⁶. Przyszły biskup wspomina, że pierwsze myśli o kapłaństwie jako drodze życiowej zaczęły się pojawiać w ósmej klasie szkoły średniej,

---

³¹⁴ KPK, kan. 403 – 411; E. Przekop, *Biskup pomocniczy*, EK, II, kol. 614; *Komentarz do kodeksu Prawa Kanonicznego...* s. 232; *Prawo Kanoniczne...*t.1, s 519 – 522; T. Pawlak, *Prawo kanoniczne...*, s.193 – 195.

³¹⁵ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...* s. 199; A. Кулагін, *Каталіцкія храмы Беларусі*, Мінск 2008, s. 122; A. Кушнярэвіч, *Культывае доўлідства Беларусі XIII – XVI ст.*, Мінск 1993, s. 110 – 111.

³¹⁶ *Kapłan z ludu wzięty, dla ludu ustanowiony. Życiorys ks. bpa Antoniego „Słowo Życia”* (1998), nr. 15.

a ostateczna decyzja została podjęta pół roku przed ukończeniem szkoły. Za pośrednictwem ówczesnego proboszcza ks. Lucjana Chmielowca nawiązał kontakty z rektorem seminarium duchownego w Rydze i nieco później złożył odpowiednie dokumenty. Jednak mimo wszystko do seminarium go nie przyjęto. Po otrzymaniu negatywnej odpowiedzi Antoni Dziemianko razem z proboszczem postanowili osobiście odwiedzić seminarium w Rydze, w celu wyjaśnienia przyczyny odmowy. Tam zobaczyli zdumiewającą sytuację: kilkadziesiąt kandydatów z Ukrainy i Białorusi stało w kolejce, czekając na informację o przyjęciu lub nie na studia seminaryjne. Jak się okazało przyjętych zostało tylko dwóch. Wśród tych, którym odmówiono byli i tacy, którzy kilkakrotnie usiłowali wstąpić do seminarium, a dla poszczególnych osób była to już dziesiąta próba. Inspektor seminarium ks. Janis Pujats wyjaśnił prawdziwą przyczynę tak licznych odmówień, tłumacząc, że bez oficjalnego pozwolenia urzędnika do spraw wyznań nie można przyjąć kandydata, inaczej seminarium grozi zamknięcie.

Po powrocie do domu ks. proboszcz Lucjan powiedział, że jest jeszcze jedna droga do kapłaństwa – przygotowanie duchowe i teologiczne pod okiem doświadczonego kapłana. W warunkach głębokiej konspiracji tego zadania podjął się ks. Waław Piątkowski, proboszcz w Niedźwiedzicy, a zarazem ówczesny wikariusz generalny diecezji pińskiej³¹⁷. Początkowo ks. Piątkowski niechętnie podjął się tego typu działania, motywując to tym, że on już przygotował jednego alumna, który mimo wszystko nie może legalnie przyjąć święceń kapłańskich. Jednak, na prośbę ks.

---

³¹⁷ Ks. Waław Piątkowski urodził się 8 kwietnia 1902 roku, w miasteczku Jasienówka (powiat Białostocki). W 1926 roku jako młody chłopiec wstąpił do seminarium duchownego w Piński. Za rok, jako wzorowy i zdolny alumn został wysłany na studia teologiczne do Rzymu. W Stolicy Piotrowej Waław Piątkowski studiował teologię moralną na Lateranie. W 1931 roku Piątkowski przyjął święcenia kapłańskie z rąk ks. biskupa Z. Łozińskiego. Po studiach wrócił z Rzymu ze stopniem doktora teologii. W Pińsku został kapłanem nowego ordynariusza biskupa Kazimierza Bukraby (ks. bp Łoziński już nie żył) i wicerektorem seminarium duchownego Św. Tomasza z Akwinu. W krótkim czasie ks. Piątkowski został wysłany przez ordynariusza do parafii w Starojelni (obecnie obwód grodzieński, Białoruś). Następnie, służba pasterska przyprowadziła ks. Waława do Nowogródka. W miejscowym kościele farnym, został rektorem i kapłanem ss. Nazaretanek, a również prefektem gimnazjum. W następnych latach pracował w Brześciu, tworząc tam nową parafię. Po wojnie, w 1947 roku ks. Piątkowski został wyznaczony na wikariusza generalnego tej części diecezji pińskiej, która pozostała w granicach ZSRR. Po opuszczeniu Brześcia w tym samym roku, przez pewien czas duszpasterzował w miejscowościach Rubieżewicze, Wołma, Iwieniec, Pierszaje. W 1948 roku został proboszczem parafii Niedźwiedzice. Po roku został aresztowany i skazany na dziesięć lat łagrów. Wrócił z więzienia dopiero w 1956 roku i od tego momentu wypełniał obowiązki proboszcza w Niedźwiedzicach, obsługując także zbliż leżące parafie w Liachowiczach, Gancewiczach, Krywoszynie i Lipsku. W latach siedemdziesiątych zorganizował ukryte seminarium, gdzie wspólnie z innymi księżmi prowadził wykłady z filozofii, teologii, historii Kościoła, etyki i języków obcych. W 1988 roku papież Jan Paweł II mianował go infulatem. Obowiązki wikariusza generalnego wypełniał do 1989 roku. Ks. Waław Piątkowski zmarł 30 listopada 1991 roku w wieku 89 lat. W 1994 roku został pośmiertnie rehabilitowany przez prokuraturę obwodu brzeskiego na Białorusi. Zob. Л. Маракоў, *Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі 1917 – 1964*, Мінск 2009, s. 336 – 337.

Chmielowca zgodził się na rozmowę z kandydatem. Antoniego Dziemianko zaprosił do zakrystii, gdzie prałat Piątkowski zadał mu kilka pytań, po czym oznajmił, że zgadza się zając jego przygotowaniem do święceń kapłańskich.

Nauczanie rozpoczęło się 10 czerwca 1977 roku, a więc trzy dni po rozmowie kwalifikacyjnej. Miejscem zamieszkania ukrytego kleroika był drewniany dom naprzeciwko kościoła w Niedźwiedzicach. Już w pierwszy dzień wychowawca wyznaczył stały regulamin studiów: pobudka o 5.30, następnie rozmyślanie przed najświętszym sakramentem w kościele, przygotowanie do Eucharystii i obowiązkowe śpiewanie egzekwii, piętnaście po siódmej msza św. O godzinie ósmej śniadanie, po którym następowały wykłady. Proces wykładowy zawierał szereg różnych przedmiotów, tak w zakresie filozofii, jak i teologii. Przebieg i plan zajęć był ustalony osobiście przez ks. Wacława Piątkowskiego, który starał się połączyć go z praktykami ascetycznymi i kierownictwem duchowym. Również, do 1980 roku, Niedźwiedzice dość często odwiedzali księża z Polski, prowadzili wykłady, dostarczali potrzebne podręczniki i notatki z różnych dziedzin teologicznych. Natomiast egzaminy odbywały się przy zjazdach księży z okazji spraw duszpasterskich lub imienin proboszcza. Właśnie w takich, dość rzadkich momentach ks. Piątkowski przedstawiał kandydata do święceń, ogłaszał jaką dziedzinę ten studiował i w obecności kapłanów sprawdzał jego wiedzę.

Bardzo poważnym problemem kleroika Dziemianko podczas studiów było znalezienie pracy. Ponieważ stałe zamieszkanie młodego człowieka na plebanii mogło wzbudzić podejrzenia władz sowieckich, postanowiono znaleźć odpowiednie zatrudnienie, które byłoby legalnym powodem życia na terenie parafii, a zarazem nie przeszkadzało w studiach. Ks. Piątkowski, wykorzystując swoje kontakty, znalazł ową pracę w pobliskim mieście Lachowicze. Dzięki temu praktycznie cały czas swojego nauczania Antoni Dziemianko pracował jako palacz i dozorca pompy wodnej, najpierw w przedszkolu, a później w sklepie meblowym.

Z czasem liczba alumnów przygotowujących się do kapłaństwa w Niedźwiedzicach powiększyła się, co nie uszło uwagi władz państwowych. Ks. Piątkowskiego, mającego wówczas 78 lat, kilkakrotnie wzywano do urzędów i karano grzywną, czyniono rozmaite inne przeszkody. Z tego powodu, jak wspomina bp Dziemianko, ks. prałat wezwał go do siebie i powiedział, że aktualnie nie jest w stanie prowadzić tak dużej grupy alumnów. Natomiast on, jako jeden z najbardziej przygotowanych może już się przygotowywać do przyjęcia święceń. Ewentualne braki

w wykształceniu można będzie uzupełnić, pracując jako neoprezbiter na parafii, pod opieką starszego kapłana³¹⁸.

Ponieważ otrzymać święcenia legalnie na terytorium Białorusi było niemożliwe, zwrócono się o pomoc do litewskiego biskupa Wincentego Śladkiewicza, który na ten moment był zawieszony przez władze komunistyczne w pełnieniu posługi i zesłany jako wikariusz do przygranicznej parafii w Pobirżanach. Pod koniec lipca 1980 roku bp Śladkiewicz udzielił alumnowi Antoniemu Dziemianko najpierw święceń diakonatu, a za kilka miesięcy – 28 października tegoż roku, święceń prezbiteratu.

Przez pięć następnych lat ks. Antoni musiał ukrywać swoje kapłaństwo, nie mogąc publicznie sprawować swojej posługi. Przez jakiś czas, tuż po święceniach, młody kapłan wrócił do swojej rodzinnej parafii w Derewnie, gdzie pracował jako organista i zakrystianin. Nielegalnie prowadził katechizację, potajemnie sprawował msze św., w miarę potrzeb chrzczył chore dzieci. W tych też latach odbył służbę wojskową w Apatytach koło Murmańska. Dopiero pod koniec 1985 roku, za pomocą ks. Wojciecha Nowaczyka, ówczesnego proboszcza w Nowogródku, udało się otrzymać oficjalne pozwolenie na pracę kapłańską. Ustalono, że od tego czasu będzie pomagał właśnie ks. Nowaczykowi, który pomimo podeszłego wieku musiał dojeżdżać do kilku rejonów.

Po zalegalizowaniu swojego statusu ks. Dziemianko aktywnie włączył się do pracy duszpasterskiej w nowogródzkiej wspólnotce. Jako jedną z pierwszych jego inicjatyw była sprawa odzyskania i odbudowy kościoła św. Michała w Nowogródku. Potem doszły zadania dzwigania z ruin świątyń i duszpasterstwo w pobliskich parafiach: Dworzec, Nieciecz, Woronczka, Starojelnia, Wsielub, Korelicze, Mir, Rochotna. Trzeba było praktycznie na nowo organizować życie parafialne, wspomagać wiernych w staraniu o odzyskiwanie świątyń, a odzyskane remontować lub kompletnie odbudowywać. W 1993 roku, a więc już po utworzeniu diecezji, grodzieńskiej ks. Antoni Dziemianko został mianowany dyrektorem diecezjalnej „Caritas”, a w 1995 roku dziekanem nowoutworzonego dekanatu nowogródzkiego.

Pomimo pracy duszpasterskiej i budowlanej ks. Dziemianko znalazł czas na kontynuację nauki, podejmując studia w Instytucie do spraw Rodziny w Łomiankach koło Warszawy. Trzyletni cykl studiów uwieńczył tytułem magistra teologii ze specjalnością duszpasterstwa rodzin. Oprócz tego aktywnie udzielał się na szczeblu

---

³¹⁸ Мая падпольная падрыхтоўка да святарства: гісторыя фармацыі біскупа Антонія Дзям'янкі [online], Мінск, Рыма –каталіцкі Касцёл у Беларусі [dostęp 2 maja 2013 r.], dostępny w Internecie: <http://catholic.by/2/libr/interview/117429-biskup-antoni.html>.

ogólnokościelnym. Tak, w związku ze zbliżającym się jubileuszem chrześcijaństwa, w 1998 roku został mianowany przez ks. kardynała Kazimierza Świątka przewodniczącym komisji przygotowującej obchody millenijne na Białorusi³¹⁹.

Kolejnym etapem w życiu ks. Antoniego Dziemianki był dzień 4 lipca 1998 roku. Właśnie w tym dniu, podczas uroczystej mszy św. celebrowanej w diecezjalnym sanktuarium w Trokielach w obecności ordynariusza bpa Aleksandra Kaszkiewicza i bpa pomocniczego z Łomży Tadeusza Zawistowskiego, ówczesny nuncjusz apostolski na Białorusi abp Dominik Hruszowski ogłosił decyzję papieża Jana Pawła II o mianowaniu ks. Dziemianki biskupem pomocniczym diecezji grodzieńskiej. Biskup nominat został biskupem tytularnym Lesvi (starożytna Afryka).

Ustalono, że konsekracja biskupia odbędzie się 29 września 1998 roku – w uroczystość św. Archaniołów, w bazylice katedralnej. W związku z tym bp Kaszkiewicz wystosował komunikat do wiernych Kościoła grodzieńskiego, w którym zapraszał na ową uroczystość wszystkich kapłanów diecezjalnych i zakonnych, siostry zakonne, dzieci, młodzież, ministrantów. „Postarajmy się, aby udział w tej uroczystości był jak najliczniejszy” – zachęcał pasterz grodzieński³²⁰. Głównym konsekratorem był kardynał Kazimierz Świątek, metropolita mińsko – mohylewski i administrator apostolski diecezji pińskiej. W funkcji współkonsekratorów wystąpili nuncjusz apostolski abp Dominik Hruszowski i ordynariusz grodzieński bp Aleksander Kaszkiewicz. Na uroczystości było 14 biskupów z Polski i ks. abp Tadeusz Kondrusiewicz, który wygłosił homilię. Oprócz tego około 230 kapłanów reprezentowało cały Kościół na Białorusi. Również były obecne delegacje duchowieństwa z sąsiednich polskich diecezji, przedstawiciele „Caritas” z Austrii i Wielkiej Brytanii, seminarium duchowne oraz siostry zakonne pracujące w diecezji. W tym dniu w bazylice katedralnej zgromadzili się także wierni nie tylko z Grodna, ale i z Derewno – rodzinnej parafii bpa Antoniego i Nowogródka, gdzie przez 14 lat był proboszczem³²¹.

Jako zawołanie herbowe młody biskup wybrał słowa z ewangelii janowej „ut unum sint” czyli „ aby byli jedno”. Wybór takiej dewizy tłumaczył następująco: „choć pochodzę z parafii w zdecydowanej większości zamieszkaną przez katolików, to lata

---

³¹⁹ *Kapłan z ludu wzięty, dla ludu ustanowiony. Życiorys ks. bpa Antoniego „Słowo Życia”* (1998), nr. 15; Р. Сушко, *На хвалу Бога і Касцэла „Дыялог”* (2012), nr. 7 – 8, s. 13 – 18.

³²⁰ ADG, AN, *Słowo ks. bpa Aleksandra Kaszkiewicza z dnia 5 sierpnia 1998r.*, bez sygn.

³²¹ *Konsekracja biskupa pomocniczego diecezji grodzieńskiej Antoniego Dziemianko. Kieruj świętym ludem Bożym i nienaganne wykonuj najwyższe kapłaństwo „Słowo Życia”* (1998) nr. 15.

mojego kapłaństwa spędziłem w Nowogródku, gdzie zgodnie żyją obok siebie ludzie różnych wyznań, religii. Są to katolicy, prawosławni, Tatarzy wyznający islam, protestanci”. Wyraźne aluzję do Nowogródka ma również herb biskupi, który zawiera wizerunek Michała Archanioła, znajdujący się również w herbie danego miasta i obraz Matki Bożej z fary nowogródzkiej. W centrum herbu umieszczony jest krzyż wpisany w kotwicę, jako „znak zbawienia stojący zawsze w centrum naszego życia”³²².

Jeszcze przed konsekracją nowo ogłoszony biskup został mianowany wikariuszem generalnym diecezji³²³, a nieco później proboszczem parafii katedralnej³²⁴. Na tym stanowisku wspomagał biskupa ordynariusza w wizytacjach kanonicznych i czynnościach liturgicznych. Był także rektorem Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie³²⁵. W ramach konferencji episkopatu Białorusi pełnił urząd sekretarza generalnego, a także był przewodniczącym Rady ds. Liturgii, Rodziny i Działalności Charytatywnej tej konferencji.

Dnia 14 grudnia 2004 roku Jan Paweł II mianował biskupa Antoniego Dziemianko biskupem pomocniczym archidiecezji mińsko – mohylewskiej, zwalniając go ze stanowiska biskupa pomocniczego diecezji grodzieńskiej.

3. Kuria

Prawo kanoniczne stanowi, że kuria diecezjalna składa się z tych instytucji i osób, które świadczą biskupowi pomoc w zarządzaniu całą diecezją, zwłaszcza w kierowaniu działalnością pasterską, w administrowaniu diecezją i wykonywaniu władzy sądowniczej³²⁶. Nazwa „kuria” do języka kościelnego została przeniesiona z prawa rzymskiego, gdzie oznaczała podstawową jednostkę organizacyjną obywateli, spełniającą funkcję władzy publicznej lub miejsce posiedzeń senatu i sądu. W średniowieczu tą nazwą określano dwór cesarza lub księcia. Natomiast w Kościele pierwotnym terminem „kuria” oznaczano duchowieństwo miasta biskupiego, w którego skład wchodził kapłani i diakoni. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa biskupi

---

³²² *Aby wnieść wiarę i nieść pojednanie „Słowo Życia”* (1998) nr. 15.

³²³ ADG, AN, *Dekret mianujący ks. bpa nominata Antoniego Dziemianko wikariuszem generalnym diecezji grodzieńskiej z dnia 10.07.1998 roku, bez sygn.*

³²⁴ Tamże, *Dekret mianowania J.E. ks. bpa Antoniego proboszczem parafii katedralnej p.w. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 24.10.1998 roku, bez sygn.*

³²⁵ Tamże, *Dekret mianujący ks. bpa Antoniego Dziemianko rektorem wyższego seminarium duchownego w Grodnie, z dnia 9. 06. 2000 roku, bez sygn.*

³²⁶ KPK, kan. 469.

podejmowali decyzję po zasięgnięciu rady prezbiterów kościoła katedralnego. Od IX wieku do kurii biskupiej zaczęli należeć członkowie kapituły katedralnej, a w XII wieku powstały rozmaite urzędy kurialne, takie jak wikariusz generalny lub oficjał sądowy³²⁷.

KPK z 1983 roku wyraźnie określa takie organy i urzędy, które powinny wchodzić w skład każdej kurii diecezjalnej, oraz takie, których powołanie zostaje w kompetencji biskupów poszczególnych diecezji. Idąc tym tropem, można zaznaczyć, że w ścisłym znaczeniu do kurii należą tylko te organy i osoby, które bezpośrednio uczestniczą w sprawowaniu władzy wykonawczej lub sędziowskiej biskupa diecezjalnego: wikariusz generalny, wikariusz biskupi, wikariusz sądowy i sędziowie diecezjalni, kanclerz i notariusze, archiwista, ekonom i rada do spraw ekonomicznych, moderator kurii, rada biskupia. Natomiast w szerszym znaczeniu do kurii mogą należeć diecezjalne organy kolegialne: rada kapłańska, kolegium konsultorów i rada duszpasterska³²⁸

Mianowanie tych, którzy sprawują urzędy kurialne, należy do biskupa diecezjalnego. Od kandydatów wymaga się wysokich kwalifikacji fachowych i moralnych, biegłości w zakresie spraw im powierzonych, oraz pobożności i gorliwości pasterskiej³²⁹.

Zorganizowanie kurii diecezjalnej było jednym z głównych zadań biskupa Aleksandra Kaszkiewicza. Pierwszym problemem, wymagającym natychmiastowego rozwiązania było przede wszystkim znalezienie odpowiednich pomieszczeń dla administracji diecezji. Warto zaznaczyć, że początkowo, tuż po erygowaniu diecezji, biskup jako miejsce zamieszkania, a równocześnie i kurii wybrał plebanię przy parafii Podwyższenia Krzyża Świętego, która zajmowała część klasztoru pobernardyńskiego przy ulicy Paryskiej Komuny 1³³⁰. Jednak takie rozwiązanie było tymczasowe. Już po kilku miesiącach wydziały kurialne zostały przeniesione na plebanię parafii katedralnej przy Placu Sowieckim³³¹.

Budynek ten należał do dawnych budowli jezuickich i jeszcze przed drugą wojną światową służył jako plebania parafii katedralnej. Natomiast w latach

---

³²⁷ J. Krukowski, *Kuria*, EK, X, kol. 248 – 251; M. Sitarz, *Kuria biskupia*, EK, X, kol. 251 – 252; B. Цыпин, *Каноническое право*, Москва 2009, s. 517 – 520; A. Горелов, *Курия*, КЭ, t. II, kol. 1142 – 1143; J. P. King, *Curia Diocesan (Eparchial)*, NCE, IV, kol. 535 – 536.

³²⁸ KPK, kan. 469 – 494; *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego...*, s. 345.

³²⁹ KPK, kan. 470; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 227.

³³⁰ A. Gremza, *Zarys 20 – lecia diecezji grodzieńskiej...*, s. 270.

³³¹ ADG, BDKG, *Свидетельство о регистрации Устава религиозной организации Гродненская Римско – католическая епархия № 13, выдано 30 декабря 1991 г., bez sygn.*

pięćdziesiątych ubiegłego stulecia poddano go procesowi nacjonalizacji. Dopiero 30 stycznia 1990 roku, zgodnie z decyzją władz, budynek częściowo został przywrócony Kościołowi³³². Do użytku parafii farnej oddano dwa ostatnie piętra, w których pod koniec 1991 roku i rozlokowano kurię grodzieńskiej diecezji.

Z kolei problem zwrócenia przedwojennej plebanii w całości pozostawał ciągle otwarty. Pierwsze piętro budynku należało do państwa, służąc jako salon meblowy i Dom Nauczyciela. Ordynariusz wraz z komitetem parafialnym kilkakrotnie zwracały się do władz miejskich z prośbą rozwiązania tej kwestii. W odpowiedzi o przyspieszenie procesu zwrócenia budynku, zastępca przewodniczącego miejskiego komitetu wykonawczego Aleksander Milenkiewicz napisał, że przeniesienie Domu Nauczyciela planuje się w 1992 roku, po skończeniu remontu w bibliotece wojewódzkiej przy ulicy Sowieckiej³³³. Jednak, jeszcze w 1994 roku parafianie katedralni zwracali się z tą samą prośbą do władz państwowych. W swoim podaniu podkreślali, że władze niejednokrotnie obiecały i nawet ustalały datę całkowitego zwrotu posesji kościelnej³³⁴. Przełom w tej sprawie nastąpił dopiero 18 stycznia 1995 roku, kiedy to „gorispołkom” miasta Grodno podjął decyzję o utworzeniu apteki – muzeum w miejscu dawnej apteki jezuickiej przy placu Sowieckim 4. W związku z tym, jak powiadomił przewodniczący komitetu wykonawczego Henryk Krupienko, przekazanie pierwszego piętra przedwojennej plebanii parafii pw. Franciszka Ksawerego stało się niemożliwe³³⁵.

Brak odpowiednich pomieszczeń dla urzędów administracyjnych, a także coraz to większe potrzeby duszpasterskie parafii katedralnej w salach katechetycznych, zmuszały bpa Kaszkiewicza do szukania innego stałego miejsca lokalizacji kurii. Dobrym rozwiązaniem tego problemu mogłoby być odzyskanie innej przedwojennej posesji kościelnej, a mianowicie plebanii dawnej parafii garnizonowej, która znajdowała się przy ul. Zamkowej 3. 29 marca 1996 roku pasterz grodzieński zwrócił się z tą prośbą do ówczesnego przewodniczącego komitetu wykonawczego Krupienko,

---

³³² ADG, AP 30, *Выписка из решения Городского совета народных депутатов от 30 января 1990 г., № 766.*

³³³ Тамże, *Ответ Исполнительного комитета Гродненского городского Совета народных депутатов на просьбу прихожан Фарного костела от 27. 09. 1991 г., № 698.*

³³⁴ Тамże, *Обращение к председателю Гродненского облисполкома Домашу С. Н. костельного комитета Фарного костела от 18. 05. 1994 г.*

³³⁵ Тамże, *Уведомление Гродненского исполнительного комитета епископу Александру Кашкевичу о решении № 20 “О создании музея аптеки” от 09. 02. 1996 г., № 105/2.*

zaznaczając pilną potrzebę diecezji w tych pomieszczeniach. Jednak odpowiedź była negatywna³³⁶.

W takiej sytuacji, jedyną alternatywą uzyskania stałego locum dla kurii była próba nabycia części budynków pojezuickiego klasztoru, znajdujących się przy ulicy K. Marksa 4. 2 lipca 1997 roku bp Kaszkiewicz podjął pierwsze kroki w tej kwestii, udając się do przewodniczącego obwodowego komitetu wykonawczego Aleksandra Dubko z prośbą o wykupienie tych budynków³³⁷. Miesiąc później z identyczną prośbą, tym razem do aktualnego właściciela posiadłości – kołchozu „Progress”, zwrócił się kanclerz kurii ks. Antoni Chańko³³⁸. Po stosunkowo szybkim uzyskaniu aprobaty wojewódzkiej rady do spraw religii i zgody na kupno powstała możliwość wykupienia tego lokalu³³⁹.

Dzięki temu, 18 sierpnia 1997 roku została zawarta umowa, zgodnie z którą diecezja grodzieńska nabyła dwupiętrową kamienicę o powierzchni 579, 4 m² znajdującą się w Grodnie przy ulicy K. Marksa 4³⁴⁰. Nie był to koniec kłopotów, ponieważ budynek ten wymagał adaptacji do potrzeb kurialnych, co z kolei wymagało poważnych inwestycji. Poprzedni właściciel, nabywając tę posesję planował przerobić ją na hotel i halę handlową. Jednak wszelkie modyfikacje podjęte w tym kierunku zostały przerwane w 1992 – 1993 roku³⁴¹. Zgodnie z dokumentacją techniczną

---

³³⁶ Тамże, *Просьба епископа Александра Кашкевича к председателю Гродненского исполнительного комитета Крупенко Г. А. от 29. 03. 1996 г.*; там же, *Ответ на просьбу епископа Кашкевича Гродненского исполнительного комитета от 3.05. 1996, № 897/2.*

³³⁷ ADG, BDKG, *Просьба епископа Кашкевича к председателю Гродненского обисполкома Дубко А. И. о разрешении на покупку нежилых помещений, расположенных в г. Гродно по адресу ул. К. Маркса 2/1 и 4, от 2.07. 1997 г., № 706/3/97, bez sygn.*

³³⁸ Там же, *Обращение канцлера курии А. Ханько к председателю совета СПКХ „Прогресс” Ревяко В. А. с просьбой продать нежилое помещение по адресу г. Гродно, ул. К. Маркса 4 от 07. 08. 1997 г., bez sygn.*

³³⁹ Там же, *Справка о том, что Совет по делам религии не возражает против покупки Гродненской римско – католической епархией у СПКХ „Прогресс” помещений, расположенных в г. Гродно по адресу ул. К. Маркса 4, bez sygn.*; там же, *Выписка из протокола №20 заседания Совета сельскохозяйственного коллективного предприятия „Прогресс” Гродненского района от 12. 08. 1997 г., bez sygn.*; там же, *Паведамленне камітэта па ахове гісторыка –культурнай спадчыны МКРБ аб тым, што ён не мае нічога супраць размяшчэння ў будынку 4 па вул. К. Маркса ў г. Гродна упраўлення Гродзенскай Рымска – Католіцкай епархіі ад 31. 08. 1998 г. bez sygn.*

³⁴⁰ Там же, *Договор о том, что Гродненская Римско – Католическая Епархия в лице епископа Александра Кашкевича купила у СПКХ „Прогресс” в лице председателя Совета Ревяко Василия Афанасьевича незаконченное строительством здание, расположенное по адресу: г. Гродно, ул. К. Маркса 4 на земельном участке площадью 0, 22 га, от 18. 08. 1997 г., bez sygn.*; там же, *Акт приёма –передачи незавершённого строительства здания, расположенного по адресу: г. Гродно, ул. К. Маркса, дом 4, bez sygn.*

³⁴¹ Там же, *Пояснительная записка от 9. 04. 1999 г., bez sygn.*

zaplanowaną renowację udało się dokonać tylko w 68%³⁴². Oprócz tego, ponieważ gmach miał status dziedzictwa narodowego, kurii grodzieńskiej pozwolono na rozlokowanie w tym miejscu administracji centralnej, równocześnie zobowiązując wszelkie prace konserwatorskie uzgadniać z odpowiednią inspekcją ministerstwa kultury, co sprawiało dodatkowe utrudnienie w remoncie³⁴³.

Jednak, pomimo tak licznych przeszkód proces remontu i adaptacji rozpoczął się już w następnym roku. W ciągu kilku lat, po żmudnym zbieraniu odpowiedniej dokumentacji i wykonywaniu projektu rekonstrukcji³⁴⁴, a także, pokonując rozmaite trudności finansowe, udało się sfinalizować to dzieło, umożliwiając w 2001 roku stałe miejsce dla kurii grodzieńskiej³⁴⁵.

Dla skutecznego działania urzędów centralnych diecezji, oprócz dobrego zaplecza materialnego, potrzebny był odpowiedni zespół ludzi i należycie zorganizowanych instytucji. Warto zaznaczyć, że pierwotnym fundamentem powstającej kurii grodzieńskiej stali się członkowie byłej kancelarii administratora apostolskiego na Białorusi bpa Kondrusiewicza. Analizując rozmaite dokumenty i dekrety wydane tuż po erygowaniu diecezji, można stwierdzić, że początkowo bp Kaszkiewicz pozostawił praktycznie bez zmian skład osobowy pracowników, powołanych jeszcze przez jego poprzednika na posługę biskupią w Grodnie. Wówczas liczba osób pracujących w centrali diecezji była minimalna: wikariusz generalny i kanclerz, wspomagani pracą sekretariatu. Z czasem, dla bardziej efektywnego działania urząd ten uległ stopniowej transformacji. Sprawozdanie do Stolicy Apostolskiej za lata 2002 – 2008 podaje następujące struktury grodzieńskiej kurii: wikariusz generalny, wikariusz biskupi, kanclerz, sekretariat, wydział duszpasterstwa ogólnego, wydział wydawniczy i katolickich środków masowego przekazu, wydział nauczania i wychowania katolickiego, wydział dobroczynności chrześcijańskiej, wydział

---

³⁴² Там же, *Справка гродненского межгородского ЖКХ от 29. 07. 1997 г., № 1196, выданная СПКХ „Прогресс”*, bez sygn.

³⁴³ Там же, *Паведамленне камітэта па ахове гісторыка –культурнай спадчыны МКРБ аб тым, што аб тым, што ён не мае нічога супраць размяшчэння ў будынку 4 па вул. К. Маркса ў г. Гродна ўпраўлення Гродзенскай Рымска – Католіцкай епархіі ад 31. 08. 1998 г.* bez sygn.; там же, *Ахоўнае абавязальства дзяржаўнай інспекцыі Рэспублікі Беларусь па ахове гісторыка – культурнай спадчыны ад 23.12. 1997 г.*, bez sygn.

³⁴⁴ Там же, *Выписка из решения гродненского горисполкома от 24. 12. 1997 г., № 990 о разработке проектно – сметной документации на строительство объектов в г. Гродно*, bez sygn.; там же, *Обращение канцлера курии А. Ханько к заместителю председателя Комитета по историко – культурному наследию РБ Чернику В. М с просьбой выдать плановое (реставрационное) задание на корректировку проекта реконструкции здания по ул. К. Маркса 4, от 14. 08. 1998 г.*, bez sygn.

³⁴⁵ Там же, *Регистрационное удостоверение №286, выданное Гродненским областным объединением регистрации и технической инвентаризации, от 29.05. 2001 г.* bez sygn.

permanentnej formacji duchowieństwa, a także komisja do spraw konserwacji i ochrony zabytków³⁴⁶. Oprócz tego od 2002 roku został ustanowiony urząd archiwariusza, a od 2004 urząd notariusza. Ostatnie zmiany zostały dokonane w 2011 roku, kiedy to bp Kaszkiewicz zatwierdził urząd wicekanclerza³⁴⁷.

Według prawa kanonicznego wśród organów wspomagających biskupa diecezjalnego, wchodzących w skład kurii, pierwsze miejsce zajmuje wikariusz generalny (*vicarius generalis*). Urząd ten pełnił zasadniczo biskup pomocniczy lub kapłan, posiadający zwyczajną, ale zastępczą władzę wykonawczą, pomagający biskupowi ordynariuszowi w zarządzaniu diecezją. Historycznie, funkcja ta zrodziła się dzięki ewolucji urzędu prokuratora generalnego, zastępującego biskupa podczas jego nieobecności w diecezji. Wikariuszowi generalnemu przysługuje taka sama władza wykonawcza jak i biskupowi diecezjalnemu, z wyjątkiem tych spraw, które biskup sobie zastrzegł, a także spraw wymagających specjalnego zlecenia ordynariusza na podstawie prawa kanonicznego.

Z reguły, zakres kompetencji wikariusza generalnego był dość szeroki i obejmował całokształt spraw administracyjnych na terenie całej diecezji. Kan. 478 podaje kwalifikacje personalne, niezbędne dla spełniania urzędu wikariusza generalnego: kandydat musiał być kapłanem, ukończyć przynajmniej trzydzieści lat, posiadać doktorat lub licencjat z prawa kanonicznego lub teologii, ewentualnie być biegłym w tych dyscyplinach. Oprócz tego powinien odznaczać się zdrową nauką, prawością, roztropnością i doświadczeniem w załatwianiu spraw³⁴⁸.

Wikariusz generalny wszedł do centrali zarządu diecezji od samego początku jej istnienia. Urząd ten pełnił biskup pomocniczy, a także poszczególni kapłani z nominacji biskupa.

---

³⁴⁶ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum” (2002 – 2008)*, s. 3 – 5, bez sygn.

³⁴⁷ A. Gremza, *Zarys 20 – lecia diecezji grodzieńskiej...*, s. 270 – 271.

³⁴⁸ CIC, kan. 366 – 371; KPK, kan. 475 – 481; *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego...*, s. 351 – 363; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 229 – 230; J. Syryjczyk, *Kompetencje wikariusza generalnego*, w: *Struktura i zadania kurii diecezjalnej*, red. J. Krukowski, K. Warchołowski, Warszawa 2003, s. 37 – 73; И. Юркович, *Каноническое право о Народе Божиим и о браке*, Москва 2000, s. 115 – 116; Л. Джероза, *Каноническое право в Католической Церкви*, Москва 1999, s. 356; *Генеральный викарий*, КЭ, I, kol. 979.

Tabela 1.

Wikariusze generalni diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

Imię i nazwisko	Okres urzędowania
Michał Aronowicz	1991
Stanisław Kuczyński	1991 – 1998
Michał Woroniecki CM	1998
Bp Antoni Dziemianko	1998 – 2005
Michał Sopata	2005 – 2011
Antoni Chańko	2011 –

Źródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1995, 1996, 1998*, bez sygn.; tamże, AN, *Dekret mianujący ks. bpa nominata Antoniego Dziemianko wikariuszem generalnym z 10 lipca 1998 r.*, bez sygn.

Prawo kanoniczne z 1983 podaje, że urzędem wchodzącym w skład kurii diecezjalnej jest także wikariusz biskupi (*vicarius episcopalis*). Posługa ta jest nowym organem, wprowadzona przez Sobór Watykański II w celu dowartościowania biskupów pomocniczych³⁴⁹. Chociaż biskup diecezjalny nie ma obowiązku ustanowienia wikariusza biskupiego, jednak może to uczynić z racji konieczności usprawnienia zarządzaniem diecezją. Przy tym, prawodawca wyraźnie zaznaczał przywilej biskupa pomocniczego, który nie będąc wikariuszem generalnym, powinien otrzymać nominację na wikariusza biskupiego. Zakres kompetencji wikariusza biskupiego powinien być określony w dekrete nominacyjnym według odpowiednich kryteriów: terytorialnych, merytorycznych lub personalnych. Pod względem terytorium zakres władzy może dotyczyć określonej części diecezji, a w zakresie personalnym określonej kategorii osób. Gdy chodzi o naturę władzy wikariusza biskupiego, to jest ona zwyczajna – przysługująca na mocy prawa powszechnego, i zastępcza – gdyż sprawowana w imieniu biskupa diecezjalnego. Odnośnie do wymogów stawianych kandydatom do tego urzędu, to są one identyczne z wymogami na urząd wikariusza generalnego³⁵⁰.

³⁴⁹ KPK, kan. 475 – 481; SW II, *Christus Dominus* nr. 27.

³⁵⁰ K. Orzeszyna, *Urząd wikariusza biskupiego w prawie powszechnym Kościoła łacińskiego*, Lublin 2002, s. 144 – 145; tenże, *Kompetencje wikariusza biskupiego*, w: *Struktura i zadania kurii diecezjalnej*, red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003, s. 75 – 88; tenże, *Władza wikariusza biskupiego według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku* „Roczniki nauk prawnych” 12(2002) z. 2, s. 139 –

Urząd wikariusza biskupiego w diecezji grodzieńskiej powstał w ramach reorganizacji struktur administracyjnych 27 listopada 2006 roku. Wówczas bp Kaszkiewicz mianował ks. Jana Kuczyńskiego wikariuszem biskupim okręgu grodzieńskiego, do którego należały następujące dekanaty: Brzostowica, Grodno – Wschód, Grodno – Zachód, Mosty, Słonim, Sopockinie, Szczuczyn, Wołkowysk. Równocześnie do powyższego oficjum został powołany ks. Włodzimierz Hulaj, któremu powierzono opiekę nad okręgiem lidzkim, w skład którego wchodziły dekanaty: Iwje, Lida, Nowogródek, Ostrowiec, Oszmiana, Raduń, Smorgoń, Zdzięcioł. Zgodnie z zarządzeniem ordynariusza, urząd ten obejmował całokształt spraw związanych z obowiązkiem „planowania i realizowania czynności duszpasterskich, które dla wiernych byłyby skuteczną pomocą na ich drodze do zbawienia”³⁵¹.

Wśród członków kurii, jako najbliższych współpracowników biskupa, ważną rolę odgrywały osoby powołane do załatwiania aktów administracyjnych. W pierwszym rzędzie wśród takich należy wymienić kanclerza, notariusza i archiwariusza. Prawo kościelne mówi, że głównym zadaniem kanclerza jest troska o sporządzenie i wysyłanie akt kurialnych oraz zabezpieczenie ich w archiwum kurii. Oprócz tego, ustawodawca wyraźnie podkreśla obligatoryjność tego urzędu. Biskup diecezjalny może także ustanowić urząd wicekanclerza, jako pomocnika kanclerza. Obaj są na mocy dekretu notariuszami i sekretarzami kurii. Jeśli chodzi o kwalifikacje moralne, to osoba piastująca to stanowisko musi być o nieposzlakowanej opinii i wolna od wszelkich podejrzeń. Kodeks nie mówi, czy kandydat powinien posiadać święcenia kapłańskie, co z kolei umożliwia mianowanie na to stanowisko diakona lub osobę świecką, nie wykluczając kobiet³⁵².

Pierwszym kanclerzem kurii grodzieńskiej był ks. Stanisław Sadowski OFMConv. Od 26 października 1992 roku urząd ten zaczął pełnić ks. Antoni Chańko³⁵³, którego od 2011 roku wspomaga ks. Antoni Gremza, pełniący posługę wicekanclerza.

Oprócz kanclerza prawo przewiduje ustanowienie innych notariuszy, do zadań których należy: sporządzenie akt i dokumentów dotyczących dekretów, rozporządzeń,

---

150; *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego...*, s. 354; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 230 – 231; J. Krukowski, *Administracja w Kościele*, Lublin 1985, s. 88 – 90.

³⁵¹ ADG, AN, *Dekret nominujący na urząd wikariusza biskupiego ks. Jana Kuczyńskiego z 27 listopada 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret nominujący na urząd wikariusza biskupiego ks. Włodzimierza Hulaja z 27 listopada 2006 r.*, bez sygn.

³⁵² KPK, kan. 482; E. Wilemska, *Kanclerz kurii biskupiej*, EK, VIII, kol. 560; W. Góralski, *Lud Boży. Kościelne prawo osobowe*, Częstochowa 1996, s. 240.

³⁵³ ADG, AN, *Dekret nominujący na urząd kanclerza kurii ks. Antoniego Chańko z 26 października 1992 r.*, bez sygn.

zobowiązań oraz innych aktów wymagających ich udziału; wierne redagowanie na piśmie tego, co jest załatwiane oraz podpisywanie takich pism, z zaznaczeniem miejsca, dnia, miesiąca i roku wystawienia; udostępnienie z regestrów aktów i dokumentów osobom prawnie o to proszącym, z zachowaniem odpowiednich przepisów oraz poświadczenie autentyczności ich odpisów³⁵⁴. W diecezji grodzieńskiej tą funkcję pełnił od 2004 roku ks. Antoni Gremza. Także pracę biskupa wspomagał sekretariat, którego obowiązki były praktycznie identyczne z zadaniami notariuszy. W sekretariacie kurialnym pracowały: Maria Maciejewska, Irena Siliniewicz, oraz siostry ze zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu – Magdalena Derezińska, Maria Bieluk, Filotea Tichonowicz i Antonia Szejgierewicz³⁵⁵.

KPK z 1983 roku polecał, aby w każdej kurii diecezjalnej było urządzone archiwum, w którym winny być przechowywane dokumenty i pisma dotyczące spraw diecezjalnych, tak duchowych jak i doczesnych. Każde archiwum powinno być należycie uporządkowane i pilnie strzeżone pod zamknięciem, a klucze od niego winien mieć tylko biskup i kanclerz. Dodatkowo, obok archiwum ogólnego, w kurii musi być archiwum tajne lub dobrze zamknięta i umocowana szafa pancerna, której nie da się wynieść z miejsca. W depozycie tego archiwum należy przechowywać dokumenty tajne³⁵⁶. Urząd archiwariusza diecezjalnego od 2002 roku pełnił ks. Antoni Gremza, a od 2004 roku ks. Andrzej Radziewicz.

Zadaniem kurii diecezjalnej jest nie tylko zarządzanie całokształtem spraw administracyjnych, ale i kierownictwo życiem i działalnością Kościoła partykularnego. Wyrazem tego jest stworzenie poszczególnych wydziałów i referatów kurialnych. W pierwszym rzędzie należy wymienić wydział duszpasterski, zadaniem którego jest inicjowanie, animowanie i koordynowanie wszelkich działań duszpasterskich w diecezji. Struktura wewnętrzna tego wydziału zależy od zadań, które stoją przed Kościołem lokalnym. Mogą one być ogólnodiecezjalne i dotyczące duszpasterstwa o charakterze specjalistycznym³⁵⁷. Pierwsze dane o tym, że w kurii grodzieńskiej funkcjonował wydział duszpasterstwa ogólnego pochodzą z relacji do Stolicy Apostolskiej za lata 2002 – 2008. Według niej, pieczę nad tym urzędem ordynariusz zlecił wikariuszom biskupim.

---

³⁵⁴ KPK, kan. 484; E. Sztafrowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, t. 2, Warszawa 1985, s. 166 – 167.

³⁵⁵ *Informator diecezji grodzieńskiej...* s. 14 – 21.

³⁵⁶ KPK, kan. 486 – 491.

³⁵⁷ W. Góralski, *Wydziały i referaty duszpasterskie kurii diecezjalnej*, w: *Struktura i zadania kurii diecezjalnej...*, s.120 –133.

Tabela 2.**Organizacja wydziału duszpasterstwa ogólnego diecezji grodzieńskiej w latach 2002 – 2008.**

Referat	odpowiedzialny
Duszpasterstwo Rodzin	Ks. Tadeusz Krysztopik
Duszpasterstwo Studentów i Starszej Młodzieży	Ks. Walery Bykowski i ks. Antoni Gremza
Duszpasterstwo Inteligencji	Ks. Antoni Gremza
Duszpasterstwo Służby Zdrowia	Ks. Andrzej Radziejewicz
Duszpasterstwo dla Osób Głuchoniemych	Ks. Witalij Dobrołowicz i ks. Walery Lisowski
Duszpasterstwo Pielgrzymkowe	Ks. Andrzej Radziejewicz
Duszpasterstwo Więźniów	Ks. Kazimierz Żylis SJ i ks. Walery Bykowski
Duszpasterstwo Trzeźwości	Ks. Aleksandr Pietrowicz i ks. Andrzej Wróblewski CSsR
Duszpasterstwo Kolejarzy	Ks. Stanisław Staniewski CSsR

Zródło: ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 3, bez sygn.*

Drugim wydziałem istniejącym w diecezji jest wydział nauczania i wychowania katolickiego, główne zadanie którego polega na kierowaniu całą działalnością katechetyczną w diecezji. Moderatorem referatu katechetycznego jest ks. Andrzej Szczupał CSsR.

Następnym wydziałem był wydział wydawniczy i katolickich środków masowego przekazu i składał się z czterech referatów: wydawnictwo diecezjalne – odpowiedzialny ks. Tadeusz Krysztopik; dwutygodnik diecezjalny „Słowo Życia” – odpowiedzialny ks. Walery Bykowski, cenzor diecezjalny – odpowiedzialny ks. Tadeusz Wyszynski CM; studio telewizyjne – odpowiedzialny ks. Kazimierz Żylis SJ. Oprócz tego działały: wydział dobroczynności chrześcijańskiej, który zajmował się

przeważnie działalnością „Caritas” na terenie diecezji, kierował tym wydziałem ks. Witalij Dobrołowicz i s. Eligia Pawlisz ISSM; wydział permanentnej formacji duchowieństwa, który składał się z moderatora formacji młodych kapłanów ks. Józefa Staniewskiego i ojca duchownego diecezji – ks. Andrzeja Szczupała CSsR; a także komisja do spraw konserwacji i ochrony zabytków pod kierownictwem ks. Wiktora Wieliwisa³⁵⁸.

Ustawodawstwo kościelne przewiduje istnienie w Kościołach partykularnych organów kolegialnych, które mają służyć biskupowi pomocą w wykonywaniu władzy pasterskiej. Biskup diecezjalny może, a w niektórych wypadkach powinien, zasięgnąć ich opinii. Kolegia te mogą być następujące: rada kapłańska, rada konsultorów i rada gospodarcza³⁵⁹.

Rada kapłańska lub *consilium presbyterale* jest organem doradczym, wspomagającym biskupa w zarządzaniu diecezją i składa się z przedstawicieli całego prezbiterium. Rada ta jest organem ustanowionym na podstawie nauki Soboru Watykańskiego II o współodpowiedzialności kapłanów jako współpracowników biskupów we wspólnocie kościelnej. Należy zaznaczyć, że idea tej instytucji sięga czasów Kościoła starożytnego. Teksty źródłowe z pierwszych wieków chrześcijaństwa mówią, że biskup w zarządzaniu Kościołem partykularnym był wspierany przez kolegium prezbiterów, które stanowiło jego senat. Zwyczaj ten zaczął zanikać dopiero po edykcie mediolańskim w 313 roku, kiedy to proces aktywnej ekspansji chrześcijaństwa rozluźnił dotychczasowe więzi między biskupem a jego kapłanami.

Podstawowe normy prawne dotyczące rad kapłańskich mające charakter *ad experimentum* wydał Paweł VI, a o obowiązku powołania rady w diecezjach przypominała Kongregacja do Spraw Duchowieństwa w piśmie okólnym z 11 kwietnia 1970 roku. Natomiast nowy KPK z 1983 roku nadał radzie kapłańskiej charakter stały, określił jej skład i sposób powoływania³⁶⁰.

---

³⁵⁸ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum”...*, s. 4, bez sygn.

³⁵⁹ J. Krukowski, *Administracja w Kościele...*, s. 93 – 96.

³⁶⁰ KPK, kan. 496 – 499; M. Sitarz, W. Kacprzyk, *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, Lublin 2006, s. 146; *Sacra Congregatio pro Clericis, Litterae circulares ad Praesides Conferentiarum Episcopaliū de Conciliis Presbyteralibus iuxta placita Congregationis Plenarie die 10 X 1969 habita*. Zob. AAS 62(1970) nr 7, s. 459 – 465; T. Pieronek, *Rada kapłańska wyrazem soborowej odnowy prezbiterium*, „Prawo Kanoniczne” 21(1978) nr. 3 – 4, s. 3 – 28; J. Krukowski, *Administracja w Kościele...*, s. 94; J. Borucka, *Rada kapłańska wyrazem udziału prezbiterów w życiu Kościoła partykularnego*, AK 134(2000) z. 3, s. 444 – 458; J. Wróceński, *Rola i zadania prezbiterium w życiu Kościoła partykularnego. Studium prawno – historyczne*, Warszawa 1998, s. 281 – 340; *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego...*, s. 381 – 382; M. Sitarz, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004, kol. 154 – 156; И. Юркович, *Каноническое право...*, s. 119 – 123.

Prawo kanoniczne zaznacza, że rada kapłańska powinna mieć własny statut, zatwierdzony przez biskupa diecezjalnego³⁶¹. Problem stworzenia statutu rady kapłańskiej diecezji grodzieńskiej został poruszony 7 listopada 1995 roku, podczas pierwszego posiedzenia tejże rady. Podczas tego spotkania gremium zebranych próbowało skonkretyzować podstawowe zasady funkcjonowania danej instytucji. Z referatem na ten temat wystąpił ks. Waldemar Gałązka, oficjał sądowy diecezji sandomierskiej. W swoim przemówieniu poruszył on zagadnienia dotyczące kompetencji i zadań rady kapłańskiej, zakresu jej działania, członkostwa i sposobu przebiegu posiedzeń, a także obowiązku sporządzania statutu³⁶². Na kolejnym posiedzeniu rady z 13 kwietnia 1996 roku, trudu spełnienie tego obowiązku podjął się ks. Jerzy Lewiński³⁶³. Natomiast zatwierdzenie statutu nastąpiło dopiero 27 marca 2001 roku. Zgodnie z tym regulaminem, celem rady kapłańskiej było dzielenie z biskupem ordynariuszem troski o wspólne dobro diecezji. Swój głos doradczy wyrażać ona mogła na zebraniach zwyczajnych, odbywających się dwa razy w roku, i na nadzwyczajnych, zwoływanych dla rozpatrzenia pilnych spraw. W skład rady wchodził kapłani z urzędu: wikariusz generalny, wikariusz biskupi, rektor seminarium, referent duszpasterstwa ogólnego, kapłani wybrani przez prezbiterium, a także kapłani mianowani przez ordynariusza. Dekanaty Grodno – Wschód, Grodno – Zachód, Lida, Raduń, Szczuczyn i Wołkowysk – mogły wybierać jednego kandydata na dekanat, a z innych dekanatów utworzono okręgi wyborcze, które miały prawo wytypować też po jednym kandydacie. Były to: region Brzostowica – Mosty, Iwje – Oszmiana, Ostrowiec – Smorgoń. Osobno potraktowano okręg, składający się z trzech dekanatów: Nowogródek, Słonim i Zdięciół. Księża pracujących w kurii i seminarium dołączono do dekanatu Sopockinie. Czynne i bierne prawo do wyborów mieli wszyscy inkardynowani do diecezji grodzieńskiej oraz kapłani pracujący w duszpasterstwie na jej terenie. Kierowanie przebiegiem czynności elekcyjnych zlecono poszczególnym dziekanom. Kapłani zaś byli zobowiązani do złożenia u swego dziekana na piśmie głosu na tego kandydata z dekanatu lub okręgu wyborczego, którego chcieli wybrać na członka rady. Głosowanie było tajne, a wszystkie pisemne głosy ksiądz dziekan przekazywał w

---

³⁶¹ KPK, kan. 496.

³⁶² ADG, AN, *Protokół pierwszego posiedzenia rady kapłańskiej diecezji grodzieńskiej z dnia 7 listopada 1995 roku*, bez sygn.

³⁶³ Tamże, *Protokół posiedzenia rady kapłańskiej diecezji grodzieńskiej z dnia 13 grudnia 1996 roku*, bez sygn.

zamkniętej kopercie do kurii w Grodnie. Kadencja wybranych członków rady trwała pięć lat³⁶⁴.

Biskup grodzieński, kierując się zasadami prawa kanonicznego co do powoływania członków rady kapłańskiej, osobno wydawał szczegółowe instrukcje odnośnie przeprowadzenia wyborów do wyżej wspomnianego gremium. Pierwsze takie wybory odbyły się 31 grudnia 1994 roku. W następnych latach podczas wyborów pewnemu zmodyfikowaniu uległy okręgi wyborcze, powstała komisja mająca za zadanie przeprowadzenie czynności elekcyjnych, określono liczbę kandydatów wchodzących do rady z urzędu, a także liczbę wybranych i mianowanych przez biskupa³⁶⁵.

Po raz pierwszy rada kapłańska diecezji grodzieńskiej została powołana do istnienia 10 stycznia 1995 roku. Po przeprowadzeniu wyborów w jej skład na okres pięciu lat z racji posiadanego urzędu weszli: ks. Stanisław Kuczyński – wikariusz generalny, ks. Michał Woroniecki – oficjał sądowy, ks. Lucjan Radomski – rektor seminarium duchownego; z wyboru prezbiterium: ks. Antoni Chańko, ks. Andrzej Szczupał CSsR, ks. Stanisław Rojek, ks. Jan Pieciun, ks. Wincenty Lisowski, ks. Antoni Filipczyk, ks. Ryszard Jakubiec, ks. Jan Gawecki, ks. Alojzy Tomkowicz, ks. Antoni Dziemianko; z nominacji: ks. Jerzy Lewiński, ks. Tadeusz Wyszyński CM³⁶⁶.

Rada drugiej kadencji została utworzona 10 kwietnia 2001 roku. Kolegium tworzyli członkowie z racji posiadanego urzędu: bp Antoni Dziemianko – wikariusz generalny, ks. Jan Zaniewski – wikariusz sądowy, ks. Antoni Chańko – kanclerz kurii; z wyboru: ks. Tadeusz Krysztopik, ks. Jan Kozak, ks. Wincenty Lisowski, ks. Henryk Jabłoński, ks. Stanisław Pytel, ks. Antoni Filipczyk, ks. Ryszard Jakubiec, ks. Stanisław Sadowski OFM Conv, ks. Henryk Kulaszewicz, ks. Andrzej Stopyra, ks. Witold Łozowicki; z nominacji biskupa: ks. Jerzy Lewiński, ks. Tadeusz Wyszyński CM³⁶⁷.

Po upływie pięciu lat, 24 stycznia 2007 roku, została powołana rada kapłańska trzeciej kadencji, w skład której weszli z racji posiadanego urzędu: ks. Michał Sopata –

---

³⁶⁴ Tamże, *Statuty rady kapłańskiej diecezji grodzieńskiej*, bez sygn.

³⁶⁵ Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego określający przebieg wyborów do Rady Kapłańskiej z 22 grudnia 1994 roku*, bez sygn.; Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego określający przebieg wyborów do Rady Kapłańskiej z 28 marca 2001 roku*, bez sygn.; *Dekret biskupa grodzieńskiego określający przebieg wyborów do Rady Kapłańskiej z 6 grudnia 2006 roku*, bez sygn.; Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego określający przebieg wyborów do Rady Kapłańskiej z 11 listopada 2011 roku*, bez sygn.

³⁶⁶ Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Radę Kapłańską z 10 stycznia 1995 roku*, bez sygn.

³⁶⁷ Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Radę Kapłańską z 10 kwietnia 2001 roku*, bez sygn.

wikariusz generalny, ks. Cezary Mich – wikariusz sądowy, ks. Włodzimierz Hulaj – wikariusz biskupi w okręgu lidzkim, ks. Jan Kuczyński – wikariusz biskupi w okręgu grodzieńskim, ks. Antoni Chańko – kanclerz kurii, ks. Józef Staniewski – rektor WSD w Grodnie; z wyboru: ks. Antoni Filipczyk, ks. Wincenty Lisowski, ks. Andrzej Radziejewicz, ks. Mikołaj Cichanowicz, ks. Franciszek Gałdyś TChr, ks. Henryk Jabłoński, ks. Ryszard Jakubiec, ks. Leonard Stankowski; z nominacji: ks. Andrzej Szczupał CSsR, ks. Tadeusz Wyszyński CM, ks. Antoni Gremza³⁶⁸.

Czwarta kadencja rady kapłańskiej ukonstytuowała się w 2011 roku. Z racji posiadanego urzędu należą do niej: ks. Antoni Chańko – wikariusz generalny i kanclerz kurii, ks. Cezary Mich – oficjał sądowy, ks. Włodzimierz Hulaj – wikariusz biskupi w okręgu lidzkim, ks. Jan Kuczyński – wikariusz biskupi w okręgu grodzieńskim, ks. Zdzisław Weder, ks. Józef Staniewski – rektor seminarium; z wyboru prezbiterium: ks. Czesław Pawlukiewicz, ks. Józef Hańczyc, ks. Jan Zaniewski, ks. Paweł Białonos, ks. Franciszek Gałdyś TChr, ks. Henryk Jabłoński, ks. Witold Peteleczyk SchP, ks. Kazimierz Morawski OCD, ks. Antoni Gremza; z nominacji biskupa: ks. Andrzej Szczupał CScR, ks. Jerzy Lewiński, ks. Tadeusz Wyszyński CM³⁶⁹.

Kolejną instytucją powstałą w strukturze Kościoła grodzieńskiego było kolegium konsultorów. *Collegium consultorum* jest organem kolegialnym, złożonym z kapłanów wybranych przez biskupa diecezjalnego spośród członków rady kapłańskiej. Początki tegoż urzędu sięgają końca XVIII wieku i wiążą się ściśle z rozwojem Kościoła na terenach misyjnych. W prawie kanonicznym z 1917 roku organ ten zajmował miejsce kapituły katedralnej jako senat biskupa. Natomiast współczesne prawo kościelne rozróżnia kompetencje kolegium konsultorów w zależności od sytuacji, w jakiej znajduje się stolica biskupia: w sytuacji zwyczajnej (*sede plena*) jest to wyłącznie organ doradczy biskupa; w sytuacji niemożności wykonywania władzy przez ordynariusza (*sede impedita*) ma prawo zarządzania diecezją do czasu wyboru tymczasowego rządcy diecezją; w sytuacji wakatu stolicy biskupiej (*sede vacante*) ma zadania o charakterze administracyjnym, kierowniczym, kreacyjnym i konsultatywnym. Kandydat na członka kolegium konsultorów powinien spełniać dwa warunki: być kapłanem i członkiem rady kapłańskiej. Prawodawca także ustala okres pięcioletniej

---

³⁶⁸ Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Radę Kapłańską z 24 stycznia 2007 roku*, bez sygn.

³⁶⁹ Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Radę Kapłańską z 2011 roku*, bez sygn.

kadencji danej instytucji z możliwością przedłużenia uprawnień z mocą samego prawa, aż do utworzenia nowego kolegium³⁷⁰.

Działalność kolegium konsultorów diecezji grodzieńskiej regulują statuty zatwierdzone przez bpa Aleksandra Kaszkiewicza 3 kwietnia 2001 roku. Zgodnie z nimi, gremium konsultorów w liczbie siedmiu osób ustanawia się po wyborze członków do rady kapłańskiej. Pierwsze takie zatwierdzenie nastąpiło 14 stycznia 1995 roku. Członkami zostali wtedy: ks. Stanisław Kuczyński, ks. Michał Woroniecki, ks. Lucjan Radomski, ks. Antoni Chańko, ks. Antoni Filipczyk, ks. Jerzy Lewiński, ks. Tadeusz Wyszyński CM. Po pięciu latach, 10 kwietnia 2001 roku ustanowiono nowe kolegium konsultorów. W jego skład wchodził: bp Antoni Dziemianko, ks. Antoni Chańko, ks. Antoni Filipczyk, ks. Witold Łozowicki, ks. Jan Kozak, ks. Jerzy Liewiński, ks. Tadeusz Wyszyński CM. Przy kolejnym ukonstytuowaniu 11 listopada 2008 roku grono konsultorów stanowili: ks. Michał Sopata, ks. Antoni Chańko, ks. Antoni Filipczyk, ks. Józef Staniewski, ks. Jerzy Liewiński, ks. Tadeusz Wyszyński CM, ks. Tadeusz Krysztopik³⁷¹.

Ostatnim organem doradczym funkcjonującym w diecezji grodzieńskiej jest rada gospodarcza. Obowiązek ustanowienia takiej rady o charakterze obligatoryjnym polecał kodeks z 1983 roku. Zgodnie z nim, rada gospodarcza lub rada ekonomiczna była nowym posoborowym organem pomocniczym w wykonywaniu władzy administracyjnej przez biskupa diecezjalnego. Na czele takiej rady winien stać sam ordynariusz lub jego delegat, a w jej skład powinno wchodzić przynajmniej trzech członków, powołanych przez biskupa i odznaczających się biegłością w sprawach ekonomicznych. Kadencyjność takiej rady wynosi pięć lat, po upływie których jej członkowie mogą być mianowani na następny okres. Do podstawowych zadań rady gospodarczej należy: przygotowanie bilansu, czyli zestawu wpływów i wydatków, jakie są przewidziane dla całej diecezji na każdy nadchodzący rok; przyjęcie sprawozdań wpływów i wydatków za rok ubiegły; udzielenie opinii biskupowi diecezjalnemu co do zdatności kandydata na urząd ekonoma diecezji; udzielenie ordynariuszowi opinii lub zgody w sprawach większej wagi, dotyczących administrowania dobrami doczesnymi

---

³⁷⁰ KPK, kan. 502; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 391–395; M. Sitarz, *Kolegium Konsultorów w Kodeksie Prawa Kanonicznego 1983 i w partykularnym prawie polskim*, Lublin 1999; tenże, *Słownik prawa...*, kol. 95–96.

³⁷¹ ADG, AN, *Statuty Kolegium Konsultorów diecezji grodzieńskiej*, bez sygn.; Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Kolegium Konsultorów z 14 stycznia 1995 roku*, bez sygn.; Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Kolegium Konsultorów z 10 kwietnia 2001 roku*, bez sygn.; Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Kolegium Konsultorów z 11 listopada 2008 roku*, bez sygn.

Kościół³⁷². W diecezji grodzieńskiej po raz pierwszy rada gospodarcza została powołana 14 stycznia 1995 roku. W jej skład wchodził: ks. Ryszard Jakubiec, ks. Wincenty Lisowski, ks. Witold Łozowicki. Druga kadencja rady została ustanowiona 10 kwietnia 2001 roku i składała się z następujących członków: ks. Ryszard Jakubiec, ks. Wincenty Lisowski, ks. Tadeusz Krysztopik³⁷³.

4. Sąd biskupi

Naturalnym wymogiem życia społecznego każdej jednostki jest funkcjonowanie władzy, która by skutecznie chroniła ustanowiony porządek prawny oraz przywracała go, gdyby został naruszony. W związku z tym władza biskupa w Kościele obejmuje nie tylko władzę ustawodawczą, lecz także władze wykonawczą i sądową, a podstawową komórką instytucjonalną, wyrażającą troskę o sprawiedliwość społeczną jest sąd biskupi³⁷⁴.

Praktyka wykonywania przez Kościół jurysdykcji sądowej sięga czasów apostoelskich. Wczesnochrześcijańskie źródła zawierają sporo wzmianek o wykonywaniu władzy sądowej przez biskupów poszczególnych prowincji kościelnych. Dawne prawo kanoniczne rezerwowało sądom biskupim sprawy czysto duchowe oraz sprawy osób duchownych i mnichów. W średniowieczu zakres kompetencji sądu kościelnego uległ znacznemu pomniejszeniu, zwłaszcza w sprawach doczesnych. Z kolei kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku wyraźnie określił, że wyłącznej kompetencji Kościoła podlegały: sprawy duchowe i powiązane z duchownymi; sprawy karne wynikłe z przekroczenia ustaw kościelnych oraz wszelkie sprawy mające znamię grzechu; wszelkie sprawy sporne i karne osób cieszących się przywilejem sądu kościelnego, chyba że dla niektórych krajów postanowiono inaczej. Aktualne prawo kanoniczne z 1983 roku wskazuje, że do kompetencji sądu kościelnego, mocą własnego i wyłącznego prawa należą: sprawy dotyczące rzeczy duchownych i związane z

---

³⁷² KPK, kan. 492 – 494; W. Góralski, *Lud Boży...*, s. 245 – 248.

³⁷³ ADG, AN, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Radę Gospodarczą z 1 stycznia 1995 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego zatwierdzający Radę Gospodarczą z 10 kwietnia 2001 roku*, bez sygn.

³⁷⁴ T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, Olsztyn 1990, s. 159.

duchownymi; przekroczenie ustaw kościelnych oraz wszystkie inne, w których wchodzi w grę grzech, w tym, co dotyczy ustalenia winy i nałożenia kar kościelnych³⁷⁵.

Sąd kościelny, zwany w prawie kanonicznym trybunałem (*tribunal*) jest instytucją prawnie wyposażoną we władzę sądową, której powierza się rozpatrzenie i rozstrzygnięcie sprawy sądowej. Według najbardziej powszechnej klasyfikacji trybunały kościelne można podzielić na następujące rodzaje: ze względu na instancję – przez instancję rozumie się każdą z próśb składaną na różnych stopniach władzy sądowniczej, ustanowionych ustawowo, aby rozpatrywać i wydawać wyroki w sprawach sądowych; ze względu na liczbę sędziów – są trybunały jednoosobowe i kolegialne, w zależności od tego, czy sędzi tylko jeden sędzia, czy jest ich kilku; ze względu na terytorium – diecezjalne, metropolitalne, międzydiecezjalne, regionalne i krajowe; ze względu na posiadaną jurysdykcję – trybunały z władzą własną i delegowaną; ze względu na możliwość sądenia na różnych stopniach – są trybunały, które mogą rozpatrywać sprawy tylko w pierwszej instancji lub tylko w stopniu apelacyjnym³⁷⁶.

Przystępując do opisanie historii sądu kościelnego w Grodnie należy na początku wspomnieć o sądownictwie kościelnym na tych terenach za czasów radzieckich. Jak wiadomo, po deportacji w 1945 roku do Polski arcybiskupa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego, administracja archidiecezji wileńskiej została zorganizowana poza granicami Białorusi: w Białymstoku i w Wilnie. Z powodu tego katolicy białoruskiej części diecezji wileńskiej nie mieli swojego sądu kościelnego. Jedyną wzmianką o działalności sądowniczej na tych terenach są wspomnienia księdza Michała Aronowicza, ówczesnego wikariusza generalnego, który zwoływał „komisję”, orzekającą nieważność jakiegoś małżeństwa. Trudno ustalić jaka była podstawa prawna istnienia takiego urzędu, tym bardziej, że wikariusz generalny nie miał władzy sądowej. Nie jest jednak wykluczone, że ks. Aronowicz posiadał jakieś uprawnienia od hierarchów Kościoła w Polsce. Niezależnie od tego na jakiej podstawie funkcjonowała ta „komisja”, jej działalność była bardzo znikoma: prawdopodobnie w czasie jej pracy wydano zaledwie kilka orzeczeń o nieważności małżeństwa³⁷⁷.

---

³⁷⁵ KPK, kan. 1401.

³⁷⁶ *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz.*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1058 – 1059.

³⁷⁷ W. Gałązka, *Sąd kościelny w Grodnie w latach 1990 – 1999*, w: *Sędzia i Pasterz. Księga pamiątkowa w 50 – lecie pracy ks. Remigiusza Sobańskiego w Sądzie Metropolitalnym w Katowicach (1957 – 2007)*, red. H. Typańska, Katowice 2007, s. 56.

Po raz pierwszy możliwość przywrócenia sądownictwa kościelnego na Białorusi powstała dopiero w 1989 roku, po mianowaniu administratora apostolskiego, księdza biskupa Tadeusza Kondrusiewicza. Właśnie on 21 stycznia 1990 roku wydał dekret erygujący sąd kościelny pierwszej instancji diecezji mińskiej dla katolików obrządku łacińskiego na Białorusi z siedzibą w Grodnie. Terytorialnie zakres kompetencji tego sądu obejmował całą Białoruś. Sąd ów tworzyli: oficjał, wiceoficjał, sędziowie, obrońca węzła małżeńskiego, promotor sprawiedliwości, notariusze i adwokaci³⁷⁸.

Zgodnie z prawem kościelnym, oficjałem lub wikariuszem sądowym był sędzia z władzą zwyczajną w diecezji, wykonywaną w imieniu biskupa diecezjalnego. Sam termin „oficjał” funkcjonował w Kościele dość wcześnie, będąc zapożyczony z prawa świeckiego. Pierwotnie tym wyrazem określano pomocników papieża lub biskupa, a z czasem zastrzeżono go dla tych, którzy pomagali ordynariuszowi w wykonywaniu władzy sądowej. Wikariusz sądowy winien spełniać ustawowo określone wymagania: być kapłanem lub diakonem; cieszyć się „nienaruszoną opinią”; mieć nie mniej niż trzydzieści lat, a także powinien mieć wykształcenie, posiadając stopnie akademickie „doktorat lub przynajmniej licencjat prawa kanonicznego” i doświadczenie w pracy sądowej³⁷⁹.

Pierwszym oficjałem sądu kościelnego na Białorusi został mianowany ks. Michał Woroniecki CM, ówczesny proboszcz w Różanie w diecezji pińskiej. Na tym stanowisku wspierał go wiceoficjał, obowiązki którego pełnił ks. Alojzy Tomkiewicz, ówczesny proboszcz w Ostrowcu.

Dla sprawnego i właściwego funkcjonowania każdy trybunał diecezjalny musiał posiadać sędziów, ponieważ niektóre sprawy powinny były być rozpatrywane przez trybunał kolegialny. Stąd zachodziła potrzeba ustanowienia w diecezji, oprócz wikariusza sądowego i jego pomocnika, innych pracowników – sędziów diecezjalnych, wyposażonych we władzę zwyczajną zastępczą. Wymogi stawiane kandydatom były identyczne kryteriom wymaganym od wikariusza sądowego, z tym, że sędziami diecezjalnymi mogli być także wierni świeccy, jeżeli konferencja biskupów na to zezwoli w razie konieczności. KPK z 1983 roku wyraźnie nie określił, jaka powinna być ilość sędziów mianowanych przez biskupa. W 1990 roku sędziami diecezjalnymi na Białorusi zostali: ks. Kazimierz Świątek, ks. Henryk Okołotowicz i ks. Antoni Filipczyk.

---

³⁷⁸ Tamże.

³⁷⁹ KPK, kan. 1419 – 1427; *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego*, red. J. Krukowski, t. 5, Poznań 2007, s. 34 – 35; M. Sitarz, *Słownik prawa...*, kol. 195; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne...* s. 184 – 187.

Innym urzędem, istniejącym w pierwszym sądzie kościelnym powojennej Białorusi był urząd obrońcy węzła. Funkcję tę mogła pełnić osoba duchowna lub świecka, ustanawiana w diecezji dla obrony w sposób ustawowy nierozwiązalności węzła święceń i węzła małżeńskiego. Obrona zaś polegała na przedstawieniu stosownych wniosków i argumentów, mających na celu wykazanie bezpodstawności zaskarżenia święceń lub małżeństwa. Stanowisko to pełnili ks. Antoni Hej i ks. Witold Łozowicki.

Do promotora sprawiedliwości – kolejnego urzędnika sądu – należała obrona dobra publicznego w sprawach karnych i spornych. Funkcję tę pełnił ks. Kazimierz Szaniawski. Natomiast urząd notariusza, do zadań którego należało sporządzanie dokumentów i potwierdzenie ich autentyczności, pełnił ks. Walenty Nowak i ks. Ryszard Jakubiec. Oprócz tego funkcjonował urząd adwokata, obowiązkiem którego było okazywać pomoc o charakterze doradczym stronie procesowej w sprawach toczących się przed sądem. Stanowisko to pełnił ks. Franciszek Szczechorski i ks. Józef Zaniewski.

W takim składzie sąd diecezji mińskiej dla katolików Białorusi funkcjonował przez kilka lat. W tym okresie nastąpiły tylko dwie zmiany w obsadzie personalnej sądu: z powodu nominacji na arcybiskupa mińsko – mohylewskiego urząd sędziego diecezjalnego przestał pełnić ks. Kazimierz Świątek, a także 18 stycznia 1993 roku nowym notariuszem został mianowany ks. Cezary Mich. Należy także zaznaczyć, że praktycznie od samego początku istnienia sądu kościelnego w Grodnie, jego pracę, wprawdzie bez nominacji, wspierał kapłan diecezji sandomierskiej – ks. Waldemar Gałązka. Oprócz tego, od sierpnia 1993 roku dojeżdżał do Grodna sędzia sądu metropolitalnego w Krakowie, ks. Michał Wróblewski OFM Conv³⁸⁰.

Początkowo sąd biskupi nie miał stałego lokum ani dni wyznaczonych dla urzędowania. Wszystkich interesantów odsyłano do viceoficjała ks. Tomkowicza, który mieszkał około 250 kilometrów od Grodna. Sytuacja się zmieniła dopiero w październiku 1990 roku, kiedy to oficjał ks. Woroniecki został mianowany ojcem duchownym w dopiero co powstałym seminarium grodzieńskim. Po zamieszkaniu w Grodnie właśnie on zaczął korygować działalność sądową i przyjmować interesantów w pomieszczeniach seminaryjnych. Natomiast regularne funkcjonowanie sądu, jako autonomicznej jednostki kościelnej, rozpoczęło się tylko na początku 1993 roku, po

---

³⁸⁰ W. Gałązka, *Sąd kościelny w Grodnie...*s. 57 – 58.

otrzymaniu pomieszczeń w kurii przy Placu Sowieckim 4. Odtąd we wtorki i czwartki przez dwie godziny urządował w sądzie oficjał³⁸¹.

Podstawową trudnością w tak zorganizowanym sądzie biskupim był problem kadrowy. Na początku lat dziewięćdziesiątych w Grodnie oprócz samego biskupa na stałe mieszkało zaledwie kilku księży. Pozostali rezydowali na terenie całej Białorusi. W większości byli to kapłani w podeszłym wieku, często nie mający własnych samochodów. Oprócz tego brakowało osób mających jakiegokolwiek doświadczenie w pracy sądowej, nie mówiąc już o należytych wykształceniu w sądownictwie kościelnym. Ks. Waldemar Gałązka wspomina, że jesienią 1990 roku, podczas wizyty ks. Jerzego Lewińskiego, kapłana sandomierskiego pracującego już od roku na Białorusi, do sandomiersko – radomskiego sądu biskupiego, został poruszony problem, że w Grodnie nie ma nikogo mającego praktykę sądową. Dlatego ks. Stanisław Suwała, ówczesny oficjał sandomierski, zaproponował pojechać na miesiąc do Grodna i pomóc tamtejszemu sądowi rozpocząć pracę. Tak 13 listopada 1990 roku, po załatwieniu formalności, ks. Gałązka po raz pierwszy przybył do Grodna; w przyszłości takie wizyty miały regularny charakter. Już podczas tych pierwszych odwiedzin ks. Waldemar udzielił konsultacji zarządowi sądu grodzieńskiego, relacjonując przebieg procesu małżeńskiego, a także zwracając uwagę na niektóre trudności praktyczne związane z przesłuchaniem sądowym, sporządzaniem formularzy procesowych i skarg powodowych. Właśnie wtedy ks. Woroniecki zaproponował, aby takie spotkanie przeprowadzić ze wszystkimi członkami sądu grodzieńskiego. Ta inicjatywa została zrealizowana kilka miesięcy później, 20 listopada 1990 roku. Podczas tego zebrania członkowie sądu złożyli wyznanie wiary i przysięgę na ręce wikariusza generalnego ks. Michała Aronowicza. Następnie ks. Gałązka przeprowadził wykład, omawiając zakres działania sądów kościelnych, obowiązki urzędników sądowych, oraz istotę i przebieg kanonicznego procesu małżeńskiego³⁸².

Podczas funkcjonowania sądu kościelnego diecezji mińskiej dla katolików Białorusi przyjęto do rozpatrzenia trzydzieści spraw. Większość z nich dotyczyła orzeczenia nieważności małżeństwa, zaledwie kilka uzyskania dyspensy od małżeństwa niedopełnionego, i tylko jedna dotyczyła domniemanej śmierci współmałżonka. Natomiast wyroków wydano tylko sześć³⁸³.

---

³⁸¹ Tamże, s. 58.

³⁸² Tamże, s. 58 – 59.

³⁸³ Tamże, s. 63.

Nowym etapem w historii sądownictwa kościelnego na grodzieńszczyźnie było erygowanie 3 grudnia 1993 roku w Grodnie trybunału międzydiecezjalnego dla diecezji grodzieńskiej oraz dla administracji apostolskich: Rosji europejskiej obrządku łacińskiego z siedzibą w Moskwie, Syberii obrządku łacińskiego z siedzibą w Nowosybirsku, i Kazachstanu obrządku łacińskiego z siedzibą w Karagandzie. Nowopowstały sąd kościelny był równocześnie trybunałem apelacyjnym dla diecezji mińskiej i pińskiej. Dnia 18 stycznia 1994 roku bp Kaszkiewicz, jako moderator trybunału międzydiecezjalnego w Grodnie mianował następujący skład urzędników sądowych: oficjał – ks. Michał Woroniecki, wiceoficjał – ks. Waldemar Gałązka, sędziowie – ks. Antoni Dziemianko, ks. Antoni Filipczyk, ks. Wincenty Lisowski, ks. Lucjan Radomski, promotor sprawiedliwości – ks. Stanisław Sadowski OFM Conv., obrońca węzła małżeńskiego – ks. Tadeusz Krysztopik, notariusz – ks. Cezary Mich³⁸⁴.

Dekretem z dnia 16 maja 1994 roku najwyższy trybunał Sygnatury Apostolskiej zatwierdził dekret erekcyjny sądów w Grodnie i Mińsku, a także udzielił dyspensy od stopni naukowych z prawa kanonicznego dla pracowników sądu grodzieńskiego. Oprócz tego wszystkie sprawy rozpoczęte przez sąd kościelny diecezji mińskiej dla katolików Białorusi przekazano nowemu sądowi w Grodnie.

W następnych latach nastąpiły pewne zmiany w składzie osobowym sądu w Grodnie: 21 listopada 1996 roku drugim notariuszem w sprawach, w których nie występował jako promotor sprawiedliwości został mianowany ks. Stanisław Sadowski OFM Conv., a 21 października 1997 roku sędzią został mianowany ks. Jan Zaniewski. Także ks. Antoni Dziemianko, po otrzymaniu nominacji na biskupa pomocniczego w 1998 roku, zaprzestał pełnić czynności sędziowskich, przekazując rozpoczęte sprawy ks. Zaniewskiemu. Oprócz tego dnia 20 czerwca 1998 roku zmarł oficjał ks. Woroniecki CM³⁸⁵.

Zgodnie z dekretem erekcyjnym, administratorzy w Rosji i Kazachstanie winni byli wyznaczyć w swoich Kościołach kapłanów mających wypełniać czynności zlecone im przez sąd w Grodnie. Zatem abp Tadeusz Kondrusiewicz z Moskwy, 11 listopada 1994 roku mianował trzech sędziów – audytorów: ks. Antoniego Heja, ks. Edmunda Kapturkiewicza i ks. Andrzeja Bielata, promotorem sprawiedliwości – ks. Wiktora Woronowicza, obrońcą węzła małżeńskiego – ks. Jarosława Jabłońskiego, a także

---

³⁸⁴ ASDG, DS 2000 – 2007, *Dekret powołujący skład osobowy trybunału międzydiecezjalnego w Grodnie*, bez sygn.

³⁸⁵ W. Gałązka, *Sąd kościelny w Grodnie...*s. 83.

notariuszem siostrę Ninę Halecką³⁸⁶. Z kolei bp Jan Lenga z Karagandy 13 kwietnia 1994 roku mianował sędzią – audytorem ks. Józefa Schmidtleina, promotorem sprawiedliwości ks. Henryka Srokę, obrońcą węzła małżeńskiego ks. Bogusława Burgata, notariuszem ks. Ottona Messnera³⁸⁷. Biskup Józef Werth z Nowosybirsk minował tylko audytora ks. Aleksandra Kahna³⁸⁸.

Kolejna reorganizacja międzydiecezjalnego trybunału I instancji w Grodnie nastąpiła 27 października 2000 roku, kiedy to bp Kaszkiewicz w celu usprawnienia działalności sądu mianował nowych urzędników sądowych³⁸⁹. Oficjałem został ks. Jan Zaniewski, jego pomocnikiem ks. Cezary Mich. Do grona sędziów, tworzących z oficjałem kolegium zostali powołani ks. Stanisław Sadowski OFM Conv., ks. Józef Staniewski, ks. Lucjan Radomski i ks. Antoni Filipczyk. Promotorem sprawiedliwości został ks. Wincenty Lisowski, a obrońcą węzła małżeńskiego ks. Tadeusz Krysztopik i ks. Józef Failer Sam PMNSM. Na urząd notariusza powołano ks. Jerzego Wierzchowskiego CMF³⁹⁰.

Nowe zmiany w sądzie dokonano 20 czerwca 2001 roku, kiedy to szeregi sędziowskie zasilili ks. Michał Sopata. Oprócz tego w zamian odchodzącego ks. Wierzchowskiego nominację na notariusza otrzymała s. Redempcja – Irena Rucka CSFN³⁹¹.

Ponieważ Administrację Apostolskie w Rosji i Kazachstanie na ten moment podlegały jurysdykcji trybunału w Grodnie, nowo mianowany oficjał ks. Jan Zaniewski

---

³⁸⁶ ASDG, Teczka „Moskwa”, *Dekret заместителей членов Межепархиального Трибунала г. Гродно для европейской части России*, bez sygn.

³⁸⁷ Tamże, Teczka „Krasnoarmiejsk – Karaganda”, *Dekret заместителей членов Межепархиального Трибунала г. Гродно для Сибири латинского обряда*, bez sygn.

³⁸⁸ W. Gałązka, *Sąd kościelny w Grodnie...*s. 83

³⁸⁹ ASDG, DS 2000 – 2007, *Dekret powołujący skład osobowy trybunału międzydiecezjalnego w Grodnie z 27 października 2000 r.*, bez sygn.

³⁹⁰ Tamże, *Dekret powołujący ks. Jana Zaniewskiego na wikariusza sądowego z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Cezarego Micha pomocniczym wikariuszem sądowym z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Stanisława Sadowskiego na sędziego z dnia 31 października 2000 r.* bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Józefa Staniewskiego na sędziego z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Lucjana Radomskiego na sędziego z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Antoniego Filipczyka na sędziego z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Wincentego Lisowskiego na promotora sprawiedliwości z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Tadeusza Krysztopika na obrońcę węzła z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Józefa Failera na obrońcę węzła z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący ks. Jerzego Wierzchowskiego na notariusza z dnia 31 października 2000 r.*, bez sygn.

³⁹¹ Tamże, *Dekret powołujący ks. Michała Sopatę na sędziego z dnia 20 czerwca 2000 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący s. Redempcję – Irenę Rucką na notariusza z dnia 20 czerwca 2000 r.* bez sygn.; tamże, *Dekret zwalniający ks. Jerzego Wierzchowskiego z urzędu notariusza z dnia 20 czerwca 2000 r.*, bez sygn.

wystosował list na imię administratorów apostołskich z prośbą udzielić informacji odnośnie działania sądu kościelnego na tych terenach, a także wysłać adresy parafii i księży³⁹². Okazało się, że już od sierpnia 1998 roku w Kazachstanie działa trybunał I instancji, obejmujący swoją jurysdykcją cały kraj³⁹³. Natomiast w Federacji Rosyjskiej stałych struktur sądu kościelnego nie utworzono. Z tego powodu bp Kondrusiewicz z Moskwy zamianował sędziów – audytorów wykonujących zlecenia sądu w Grodnie: ks. Wiktora Woronowicza dla Moskwy, ks. Olega Siewastianowicza dla Kaliningradu i ks. Edmunda Kapturkiewicza dla Petersburga. Dnia 11 listopada 2004 roku zamiast dotychczasowego sędziego w Moskwie został mianowany ks. Sergiusz Timaszow. Bp Wert z Nowosybirsk mianował ks. Gracjana Piotrowskiego sędzią, a ks. Franciszka Bertolino obrońcą węzła³⁹⁴.

Następna reorganizacja trybunału kościelnego w Grodnie została dokonana w 2005 roku. W związku z prośbą ks. Jana Zaniewskiego, motywowaną osłabieniem zdrowia, ordynariusz zwolnił go ze stanowiska oficjała. Dnia 22 kwietnia 2005 roku nowym wikariuszem sądowym został mianowany ks. Cezary Mich, a wiceoficjałem ks. Józef Staniewski. Oprócz tego z urzędu zwolnieni zostali: 22 marca 2005 roku ks. Michał Sopata – dotychczasowy sędzia, i 30 września 2005 roku ks. Józef Failer Sam PMNSM – przedtem pełniący stanowisko obrońcy węzła małżeńskiego. Następnego dnia nowym obrońcą węzła został mianowany ks. Andrzej Radziewicz³⁹⁵.

---

³⁹² Tamże, Teczka „Moskwa”, *Запрос высланный Апостольскому Администратору в Москве архиепископу Тадеушу Кондрусевичу от 1 декабря 2000г., bez sygn.*, tamże, *Запрос высланный Апостольскому Администратору в Саратове епископу Клементу Пиккелю от 1 декабря 2000г., bez sygn.*; tamże, Teczka „Krasnoarmiejsk – Karaganda”, *Запрос высланный Апостольскому Администратору в Алма –Ате епископу Генриху Хованцу от 1 декабря 2000г., bez sygn.*; Tamże, Teczka „Moskwa”, *Запрос высланный Апостольскому Администратору в Иркутске епископу Ежи Мазуру от 1 декабря 2000г., bez sygn.*, tamże, *Запрос высланный Апостольскому Администратору в Новосибирске епископу Иосифу Верту, от 1 декабря 2000г., bez sygn.*

³⁹³ Tamże, Teczka „Krasnoarmiejsk – Karaganda”, *Письмо епископа карагандинского Яна Ленга от 8 января 2001 г., bez sygn.*

³⁹⁴ Tamże, Teczka „Moskwa”, *Письмо Апостольского Администратора в Москве епископа Тадеуша Кондрусевича 18 апреля 2001 г., bez sygn.*; tamże, *Декрет назначающий Виктора Вороновича судьёй аудитором от 25 января 200 г., bez sygn.*; tamże, *Декрет назначающий Сергея Тимашова судьёй аудитором от 11 ноября 2004 г., bez sygn.*; tamże, *Письмо Апостольского Администратора в Новосибирске епископа Иосифа Верта от 31 января 2001 г., bez sygn.*

³⁹⁵ Tamże, DS 2000 – 2007, *Декрет увольняющий ks. Jana Zaniewskiego z urzędu wikariusza sądowego z dnia 22 kwietnia 2005 r., bez sygn.*; tamże, *Декрет powołujący ks. Cezarego Micha na wikariusza sądowego z dnia 22 kwietnia 2005 roku, bez sygn.*; tamże, *Декрет powołujący ks. Józefa Staniewskiego na pomocniczego wikariusza sądowego z dnia 22 kwietnia 2005 roku, bez sygn.*; tamże, *Декрет увольняющий ks. Michała Sopatę z urzędu sędziego z dnia 22 marca 2005 r., bez sygn.*; tamże, *Декрет увольняющий ks. Józefa Failera z urzędu obrońcy węzła małżeńskiego z dnia 30 września 2005 r., bez sygn.*; tamże, *Декрет powołujący ks. Andrzeja Radziewicza na obrońcę węzła małżeńskiego z dnia 22 kwietnia 2005 roku, bez sygn.*

W kolejnym roku, dnia 20 czerwca, obrońcą wężła małżeńskiego a równocześnie notariuszem sądowym został mianowany ks. Michał Łastowski, który piastował ten urząd do momentu nominacji na sędziego dnia 17 lutego 2009 roku. Tegoż dnia nominację na obrońcę wężła małżeńskiego otrzymał ks. Andrzej Zajko³⁹⁶.

Ostatnie zmiany personalne w sądzie grodzieńskim zostały dokonane 20 sierpnia 2011 roku, kiedy to obowiązki wiceoficjała zaczął pełnić ks. Paweł Urban, i 1 lipca tegoż roku, kiedy s. Redemcja – Irena Rucka CSFN pełniąca funkcję notariusza, równocześnie została powołana na sędziego –audytora³⁹⁷.

Tabela 3.

Sąd biskupi w Grodnie.

Lata	urząd						
	oficjał	wiceoficjał	sędzia	Obrońca wężła małżeńskiego	Promotor sprawiedliwości	notariusz	adwokat
1990 – 1993	Michał Woroniecki	Alojzy Tomkowicz	Kazimierz Świątek, Henryk Okołatowicz, Antoni Filipczyk,	Antoni Hej, Witold Łozowicki	Kazimierz Szaniawski	Walenty Nowak, Ryszard Jakubiec, Cezary Mich	Franciszek Szczechowski, Józef Zaniewski
1993 – 1999	Michał Woroniecki	Walde mar Gałązka	Antoni Dziemianko, Antoni Filipczyk, Wincenty	Tadeusz Krysztopiak	Stanisław Sadowski	Cezary Mich, Stanisław Sadowski	

³⁹⁶ Tamże, *Dekret powołujący ks. Michała Łastowskiego na notariusza i obrońcę wężła małżeńskiego z dnia 22 czerwca 2006 roku*, bez sygn.; Tamże, *Dekret powołujący ks. Michała Łastowskiego na sędziego z dnia 17 lutego 2009 roku*, bez sygn.; Tamże, *Dekret powołujący ks. Andrzeja Zajko na obrońcę wężła małżeńskiego z dnia 27 lutego 2009 roku*, bez sygn.

³⁹⁷ Tamże, *Dekret powołujący ks. Pawła Urban na pomocniczego wikariusza sądowego z dnia 20 sierpnia 2011 roku*, bez sygn.; Tamże, *Dekret powołujący s. Redemcję –Irenę Rucką na sędziego –audytora z dnia 1 lipca 2011 roku*, bez sygn.

			Lisowski, Lucjan Radomski, Jan Zaniewski				
2000 – 2004	Jan Zanie wski	Cezary Mich	Stanisław Sadowski, Józef Staniewski , Lucjam Radomski, Antoni Filipczyk, Michał Sopata	Tadeusz Krysztopi k, Józef Failer	Wincent y Lisowski	Jerzy Wierzho wski, Irena Rucka	
2005 – 2010	Cezar y Mich	Józef Stanie wski,	Stanisław Sadowski, Lucjam Radomski, Antoni Filipczyk,	Andrzej Radziewicz, Andrzej Zajko	Wincent y Lisowski	Michał Łastowski i	
2011	Cezar y Mich	Paweł Urban	Stanisław Sadowski, Lucjan Radomski, Antoni Filipczyk, Irena Rucka	Andrzej Radziewicz, Andrzej Zajko	Wincent y Lisowski	Michał Łastowski i	

Źródło: ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s.7 – 8, bez sygn.; W. Gałązka, *Sąd kościelny w Grodnie...s. 56 – 83.**

III. PARAFIE, DEKANATY, KOŚCIOŁY

1. Sieć parafialna

Pierwowzorem późniejszej parafii była gmina chrześcijańska, która stanowiła ramy życia w pierwotnym Kościele³⁹⁸. Nie była to jednak parafia w dzisiejszym znaczeniu, gdyż na jej czele stał biskup, a nie prezbiter. Natomiast z czasem pojęcie parafii jako jednostki administracyjnej kształtowało się i dochodziło do coraz większej precyzji. Parafia formowała się jako struktura stabilna i autorytatywna nasilająca kontrolę nad życiem wiernych. Stopniowo przeobrażała się ze wspólnoty religijnej (eucharystycznej) w instytucję, jednostkę administracyjną, która przechodziła od jednostki misyjnej w jednostkę terytorialną³⁹⁹.

Szczególne znaczenie w procesie kształtowania definicji parafii miała reforma Soboru Trydenckiego. W tym czasie parafia stanowiła już odrębną, opartą na mocnych podstawach prawnych jednostkę organizacyjną Kościoła. Dokumenty soborowe nakreśliły podstawowe elementy tej jednostki jako instytucji. Pierwszym z nich był charakter terytorialny parafii, a więc musiała ona mieć ściśle określone granice. Drugim wyznacznikiem stanowiącym przynależność do parafii był duszpasterz. W nauczaniu trydenckim jest nim przede wszystkim biskup, a następnie proboszcz. Trzecim istotnym czynnikiem była własna świątynia, jako centrum życia parafialnego⁴⁰⁰. To administracyjno – prawne pojęcie parafii znalazło swój szczególny wyraz w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 roku⁴⁰¹.

Natomiast II Sobór Watykański w swoich dokumentach podkreślał wspólnotowy wymiar parafii, która jest organiczną częścią Kościoła partykularnego, czyli diecezji⁴⁰². W myśl konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen Gentium* i innych uchwał soborowych Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku zdefiniował parafię „jako określoną wspólnotę wiernych, utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym,

---

³⁹⁸ R. Kamiński, *Parafia wspólnotą i instytucją. Aspekt historyczny*, RTK 22(1985) z.6, s. 15.

³⁹⁹ Tamże, s. 24– 25.

⁴⁰⁰ Tamże, s.28 – 32; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, t. 2, Olsztyn 2010, s.233.

⁴⁰¹ CIC, kan. 216, § 1.

⁴⁰² SW II, *Lumen Gentium* nr 33; R. Rak, *Parafia – wspólnota i parafia – instytucja. Aspekt pastoralny*, RTK 22(1985) z. 6, s. 43.

nad którą pasterską pieczę, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi”⁴⁰³.

Ta najmniejsza jednostka organizacyjna Kościoła stanowiła także podstawową organizację diecezji grodzieńskiej. Fundamentalnym elementem funkcjonowania parafii było erygowanie jej przez biskupa diecezjalnego. Tworząc nowe parafie, biskup miał na uwadze wyłącznie potrzeby wiernych. Aby upewnić się, że tego rodzaju czynności prawne będą służyły dobru wiernych lub tego dobra nie naruszają, biskup był zobowiązany wysłuchać opinii rady kapłańskiej. Erygując nowe parafie, rządcą diecezji powinien być mieć na uwadze potrzeby wiernych zarówno bieżące jak i przyszłe, a przede wszystkim przyrost ludności, rozbudowę miast i osiedli, aby w odpowiedni sposób zatroszczyć się i zorganizować życie duszpasterskie nowopowstałej wspólnoty⁴⁰⁴.

Zgodnie z bullą erekcyjną *Qui operam* diecezja grodzieńska obejmowała terytorium obwodu (obłasti) grodzieńskiego liczącego 25 000 km², a w jej skład weszły parafie, które przed 1939 rokiem należały do dawnej archidiecezji wileńskiej, oraz diecezji łomżyńskiej i pińskiej, w sumie 136 parafii⁴⁰⁵. W momencie powstania diecezji trwał aktywny proces reaktywacji dawnych przedwojennych parafii. Na dzień 1 lipca 1984 roku, stałą opiekę duszpasterską miało tylko dwadzieścia siedem parafii, czyli: Adamowice, Łabno, Boruny, Gierwiaty, Grodno – kościół franciszkanów, Grodno –

---

⁴⁰³ KPK kan. 515.

⁴⁰⁴ T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne...*, s.235.

⁴⁰⁵ Były to następujące placówki duszpasterskie: Albiertyn, Bakszty, Białohruda, Bielica, Bieniakonie, Boruny, Brzostowica Mała, Brzostowica Wielka, Brzozówka, Bystrzyca, Cudzieniszki, Danuszewo, Dereczyn, Dojlidki, Dudy, Dworzec, Działowo, Dziembrowo, Gieraniony, Gierwiaty, Grauzyszki, Grodno parafia pw. św. Franciszka Ksawerego, Grodno parafia pw. MB Anielskiej, Grodno parafia pw. Podwyższenia Krzyża Św., Gudogaj, Hermaniszki, Hniezno, Hołynka, Hoża, Holszany, Indura, Iszczoła, Iwje, Izabelin, Jeziory, Juraciszki, Kamionka, Kaszubińce, Kiemielizki, Kluszczany, Konwaliszki, Kopciówka, Kozłowicze, Krewo, Krupowo, Krzemienica, Kwasówka, Lask, Lida parafia pw. Podwyższenia Krzyża Św., Lida parafia pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, Lipniszki, Łazduny, Łukonica, Łunna, Makarowce, Mścibów, Michaliszki, Mikielewszczyzna, Minojty, Międzyrzec, Murowana Oszmianka, Nacza, Nieciecz, Niestaniszki, Nowa Ruda, Nowe Dziewiątkowice, Nowy Dwór, Odelsk, Onżadowo, Ossowo, Ostrowiec, Ostryna, Ozmiana, Pierstuń, Piaski, Pelasa, Podorosk, Porozowo, Porzece, Prawyje Mosty, Przewałka, Raduń, Repla, Roś, Rochoźnica, Ruda Jaworska, Rędziłowszczyzna, Różanka, Słonim, Selawicze, Skrundzie, Skrzybowce, Smorgoń, Soły, Sobotniki, Starojelnia, Strubnica, Surwiliszki, Szczuczyn, Szydłowice, Świranki, Traby, Trokiele, Wasiliszki, Wasiliszki Stare, Wawiórka, Wielkie Ejsmonty, Wierejki, Wiszniewo, Więślawięta, Wołkowysk parafia pw. św. Stanisława Kostki, Wołkowysk parafia pw. św. Wacława, Wołpa, Wojstom, Wormiany, Woronowo, Zaniewicze, Zelwa, Żołudek, Żodziszki, Żukojnie – Żeladzkie, Żuprany, Żyrmuny. Oprócz tego w skład diecezji grodzieńskiej weszło kilka parafii z dekanatu Teolin, należących przed tem do diecezji łomżyńskiej: Adamowice, Bala Kościelna, Hołynka, Łabno, Pierstuń, Sylwanowce, Teolin. Także zostało dołączone do Grodna kilka parafii należących do dawnej diecezji pińskiej: Nowogródek, Starojelnia, Woronczka, Wsielub. Zob. *Catalogus ecclesiarum et cleri archidioecesis vilnensis pro anno domini 1939*, Wilno 1939, s. 29 – 133; *Elenchus cleri saecularis as regularis et ecclesiarum diocesis Lomzensis. Anno Domini 1938*, s. 129– 135; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji Pińskiej w 1938 roku*, s.10 – 183.

kościół pobernardyński, Hoża, Indura, Kamionka, Kiemieliszki, Konwaliszki, Krzemienica, Lida (fara), Lipniszki, Minojty, Mścibów, Odelsk, Ossowo, Ostrowiec, Raduń, Roś, Soły, Wasiliszki, Wiszniewo, Wołkowysk, Żołuddek, Żuprany⁴⁰⁶.

Sytuacja polityczna w Związku Radzieckim końca lat osiemdziesiątych uległa zasadniczym zmianom. Zapoczątkowana w 1985 roku tzw. „pierestrojka” przyniosła zmianę nastawienia do religii, w tym także do Kościoła katolickiego. Te wspólnoty parafialne, które domagały się od lat zwrotu świątyn i rejestracji księży, zaczęły otrzymywać pozytywne odpowiedzi⁴⁰⁷, tak w latach 1987 – 1988 została wznowiona działalność następujących parafii: pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie (późniejsza katedra), pw. św. Szymona i Judy Tadeusza w Łazdunach, pw. św. Aniołów Stróżów w Rochotnej, pw. Trójcy Przenajświętszej w Starojelni, pw. św. Barbary w Sielawiczach, pw. Świętej Trójcy w Hermaniszkach⁴⁰⁸. Także w tym samym czasie wierni parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa i św. Teresy z Avila w Szczuczynie odzyskali kościół, zamknięty od 1958 roku, kiedy to władze komunistyczne siłą usunęły księdza proboszcza. Równocześnie do parafii przybył o. Kazimierz Wójciak z zakonu pijarów, jako pierwszy kapłan z Polski, który otrzymał pozwolenie na pracę duszpasterską na terenie Związku Radzieckiego⁴⁰⁹.

W kolejnym 1989 roku proces reaktywacji tylko nabierał tempa. Wtedy bowiem wznowiono parafię pw. Opieki NMP w Dojlidkach, gdzie kościół był zamknięty w 1949 roku i przeznaczony na zakład przemysłowy⁴¹⁰. W tymże roku katolikom oddano kościoły należące do następujących parafii: NMP Nieustającej Pomocy w Izabelinie, Niepokalanego Poczęcia NMP w Kaszubińcach, Niepokalanego Poczęcia NMP w Kwasówce, św. Michała Archanioła w Niecieczy⁴¹¹. Natomiast świątynia parafii św. Michała Archanioła w Oszmianie była zwracana stopniowo. Najpierw zakład fabryczny

---

⁴⁰⁶ A. Hlebowicz, *Kościół odrodzony*, Gdańsk 1993, s. 102 – 104; W. Chwieduk, *Historia parafii Bożego Ciała w Krzemienicy (lata 1939 – 1998)*, Grodno 1998, [mps. w BWS DwG]; P. Zwierzyński, *Historia parafii Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie, Grodno 1997*, [mps. w BWS DwG]; P. Białonos, *Historia parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku, Grodno 1998*, [mps. w BWS DwG].

⁴⁰⁷ Tamże, s. 106.

⁴⁰⁸ A. Mackiewicz, *Historia parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, Grodno 1999, s. 53 – 56, [mps. w BWS DwG]; *Rocznik informacyjny diecezji grodzieńskiej*, red. A. Radziejewicz, Grodno 2005, s. 45, 72, 79, 104.

⁴⁰⁹ I. Juszkievicz, *Historia parafii szczuczynskiej pod wezwaniem św. Teresy*, Grodno 2001, s. 36 – 37 [mps. w BWS DwG]; *Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie na Białorusi*, [album b. r. w.]

⁴¹⁰ ADG, AP 17, *Dekret powizytacyjny parafii Dojlidki*, bez sygn.

⁴¹¹ *Rocznik informacyjny...*s. 97.

w 1988 roku oddał jedną nawę do użytku wiernych, a w całości świątynię zwrócono dopiero w roku następnym⁴¹².

Mniej więcej w tym samym czasie oddano do użytku kościół pw. św. Michała Archanioła w Hniezno. Zabytkowa świątynia tej parafii była milczącym świadkiem burzliwych dziejów tych ziem. Wybudowana w 1524 roku przez Jana i Annę Szemiatowicz, później zajęta i zniszczona przez kalwinów i odzyskana przez katolików w 1624 roku. W 1844 roku przeżyła pożar i była ponownie odnowiona przez Hieronima Tarasiewicza⁴¹³. Wreszcie, w dwudziestym wieku, po śmierci ostatniego proboszcza ks. Edwarda Ciechanowskiego 14 kwietnia 1961 roku, została zamknięta na kilkadziesiąt lat i prawie całkowicie zniszczona. Dopiero 3 sierpnia 1989 roku z pasterską posługą przybył do tej świątyni ks. Ludwik Staniszewski. W ciągu dwóch następnych lat kościół został gruntownie odnowiony i poświęcony przez administratora apostolskiego bpa Tadeusza Kondrusiewicza⁴¹⁴.

Podobną historię miała parafia pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Hołynce. Świątynię wybudowano w 1714 roku jako unicką. Za czasów panowania Imperium Rosyjskiego była przekazana do użytku Kościoła prawosławnego. Ponownie zwrócona w 1919 roku i konsekrowana przez bpa Romualda Jałbrzykowskiego 16 lipca 1922 roku. W latach 1954 – 1989 z powodu braku kapłanów świątynia była nieczynna. Swoją „nową” historię ta parafia rozpoczęła dopiero w 1989 roku, kiedy przybył do niej ks. Witold Łozowicki, pełniąc równocześnie urząd proboszcza w parafii Teolin⁴¹⁵.

W tym okresie wznowiły swoją działalność także parafie: MB Różańcowej w Piaskach, pw. św. Linusa w Pielasie, św. Józefa w Rudzie Jaworskiej, Najświętszego Serca Pana Jezusa w Rędziłowszczyźnie⁴¹⁶.

Rok 1990 był naznaczony procesem sukcesywnego tworzenia placówek duszpasterskich. W tym czasie wierni grodzieńszczyzny otrzymali możliwość gromadzenia się we własnych świątyniach w kilkudziesięciu parafiach. Jedną z pierwszych placówek, która wznowiła swoją działalność była parafia pw. Trójcy Przenajświętszej w Krupowo. Należała ona do parafii erygowanych w okresie

---

⁴¹² ADG, AP, 96, *Kwestionariusz wizytacji pasterskiej od 27 – 29 września 2001 roku*; tamże, *Dekret powizytacyjny od dnia 15 października 2001 roku*.

⁴¹³ J. Kurczeski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 230; *Catalogus ecclesiarum et cleri archidioecesis vilnensis pro anno domini 1939*, Wilno 1939, s. 124.

⁴¹⁴ ADG, AP 37, *Dekret powizytacyjny parafii Hniezno od dnia 20 grudnia 2002 r.*

⁴¹⁵ ADG, AP 39, *Dekret powizytacyjny parafii Hołynka od dnia 30 grudnia 2000 r.*; A. Szydłowski, *Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Hołynce*, „Słowo Życia” nr 2 (2011).

⁴¹⁶ *Rocznik informacyjny...s. 97.*

międzywojennym, a więc była stosunkowo młoda. Również ta placówka była jedną z nielicznych, która działała jakiś czas po włączeniu tych ziem do Związku Radzieckiego. Z 1936 pracował w niej ks. Bolesław Godejko, który przebywał od 1951 po 1956 na zesłaniu w Syberii. Mimo tego życie duchowe wiernych nie zanikło. O. Stanisław Rojek, kapłan z sąsiedniej parafii regularnie przywoził do tej świątyni Najświętszy Sakrament. Parafianie sami się modlili przed tabernakulum, rozkładając na ołtarzu szaty liturgiczne, jak do Mszy Św. Po śmierci ks. Godejko w 1961 roku, parafia przez kilkadziesiąt lat była bez opieki pasterskiej. Dopiero w 1982 zaczęli dojeżdżać do niej kapłani z zbliz leżących parafii: ks. Kazimierz Szaniawski z Radunia i ks. Henryk Jabłoński z Kiemieliszek⁴¹⁷. Natomiast od 1990 roku ta parafia otrzymała duszpasterza na stałe.

Także w tym okresie doszło do reaktywacji następujących parafii: pw. św. Joachima w Kluszczanach, pw. Zwiastowania NMP w Międzyrzeczu, pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Sobakińcach (Pierwomajsk), pw. św. Michała Archaniola w Niecieczy, pw. św. App. Piotra i Pawła w Różance, pw. św. Andrzeja w Słonimiu, pw. św. Michała Archaniola w Smorgoniu, pw. Imienia NMP w Wirejkach, pw. św. Jerzego w Wornianach, pw. NMP z Góry Karmel w Żukojnie – Żeladzkim.

Rok 1990 przyniósł jeszcze jedno znamienne zjawisko w życiu religijnym grodzieńszczyzny, nieobecne przynajmniej od kilkadziesiątu lat, a mianowicie erygowanie nowych parafii. Tak, jako jedna z pierwszych na terytorium Związku Radzieckiego została erygowana parafia pw. św. Franciszka z Asyżu w Swisłoczy. Wprawdzie, jak wskazują źródła, w Swisłoczy przed wojną był kościół i funkcjonowała parafia pw. Trójcy Przenajświętszej, erygowana w 1666 roku. Co więcej tuż przed drugą wojną światową zaczęto budować kościół filialny pw. Anioła Stróża. Jednak wojny nie przetrwała żadna świątynia. W czasach radzieckich na miejscu kościoła powstał budynek „rajispołkoma”. Dlatego, widząc pilną potrzebę wnoszenia nowej świątyni, administrator apostolski dla Białorusi bp Tadeusz Kondrusiewicz już 17 lipca 1990 roku wystosował podanie do „priedsiedatela Swisłoczskogo rajispołkoma” Piczkowskiego o wydzielenie placu pod budowę kościoła. W tym też roku, wskutek upadku starej parafii erygował nową. Wtedy również dokonano erygowania jeszcze jednej parafii pw. MB Anielskiej w Podwielikoje⁴¹⁸.

---

⁴¹⁷ ADG, AP 56, F. Roszan, *Parafia rzymsko – katolicka w Krupowo* (rps. w archiwum).

⁴¹⁸ *Rocznik informacyjny...*, s. 103.

Jak widać z wyżej przedstawionych danych, koniec lat osiemdziesiątych XX wieku przyniósł dużo pozytywnych zmian w dotychczasowym stanie Kościoła na grodzieńszczyźnie. Praktycznie w krótkim stosunkowo czasie powstało lub wznowiono kilkadziesiąt parafii. Należy jednak pamiętać, że proces odnowy struktur i instytucji kościelnych był nacechowany wieloma trudnościami. Wielkim problemem odnowionych parafii stały się remonty. Wiele kościołów przez dłuższy czas służyło jako różnego rodzaju pomieszczenia gospodarcze, magazyny dla zboża, składnice dla chemikaliów. Te zaś świątynie, które udało się zachować od zniszczenia, wymagały pilnego remontu. Były także parafie, które potrzebowały budowy nowych świątyń, ponieważ zostały one zburzone podczas wojny lub w czasie panowania związku radzieckiego.

Oprócz remontów poważnym problemem nowopowstających placówek były odnowienia odpowiedniej bazy materialnej, niezbędnej dla wypełnienia posługi duszpasterskiej. Jednym z podstawowych problemów był brak salek katechetycznych i mieszkania dla księdza. Pomieszczenia, które wcześniej należały do parafii były albo zniszczone, albo odebrane. Sam proces zwrotu tych budynków trwał nieraz kilka lat.

Drugim poważnym problemem był brak kapłanów. Zdarzało się, że jeden ksiądz obsługiwał kilka zbliżonych parafii. Tak, na przykład ks. Witold Żelwietro, proboszcz w Słonimiu, prócz swojej parafii obsługiwał także cztery inne: w Międzyzecu, Rudzie Jaworskiej, Sielawiczach i Zelwie⁴¹⁹.

Podsumowując okres przed powstaniem grodzieńskiej diecezji, można powiedzieć, że był to czas aktywnej odnowy struktur i instytucji kościelnych. Należy jednak pamiętać o początkowym charakterze danego procesu. Sam fakt wznowienia lub erygowania placówki nie rozwiązywał problemów wspólnoty, lecz odwrotnie, wskazywał na zadania, które wymagały długotrwałych inwestycji, rozciągniętych na kilka lub nawet na kilkadziesiąt lat.

W kolejnym 1991 roku została dokonana reorganizacja struktur kościelnych na Białorusi. Powstało kilka nowych diecezji, w tym i grodzieńska. Także trwał aktywny proces reaktywacji sieci parafialnej, rozpoczęty we wcześniejszym okresie. W tym roku, już jako parafia nowopowstałej diecezji, odnowiła swoją działalność wspólnota pw. Wniebowzięcia NMP w Kopciówce. 19 września, po gruntownym remoncie poświęcono kościół pw. św. Kazimierza we Wsielubie, nieco później wznowiła swoje

---

⁴¹⁹ A. Hlebowicz, *Kościół odrodzony...*, s. 108.

funkcjonowanie parafia Niepokalanego Serca NMP w Żytomli⁴²⁰, a także parafia św. Jana Chrzciciela w Prawych Mostach.

Ponadto w 1991 roku została erygowana nowa parafia pw. Wniebowzięcia NMP i św. Józefa Rzemieślnika w Skidlu, choć do odnowy życia religijnego w tej miejscowości doszło trochę wcześniej. W Skidlu znajdowała się kaplica pw. Wniebowzięcia NMP, wybudowana w 1870 roku, przedtem należąca do parafii w Koszubińcach⁴²¹. Zgodnie z decyzją Rady Ministrów BSRR od 2 sierpnia 1990 roku wiernym „nieodpłatnie został zwrócony budynek kaplicy, który był zburzony w 40 – 45% i potrzebował kapitalnego remontu”⁴²². Parafianie własnymi siłami naprawili świątynię, aby mieć miejsce dla modlitwy i sprawowania kultu. Jednak mała przedwojenna kaplica nie wystarczyła dla miejscowości, liczebność której po wojnie wzrosła kilkakrotnie. Dlatego powstała pilna potrzeba założenia nowej placówki duszpasterskiej i budowa świątyni.

Rok następny przyniósł ze sobą kolejne zmiany w sieci parafialnej diecezji, gdyż łącznie w 1992 roku wznowiono i erygowano osiem parafii. W tym czasie została reaktywowana parafia pw. Zesłania Ducha Świętego w Brzozówce. Wprawdzie należy zaznaczyć, że już w okresie międzywojennym dla tej miejscowości postawiono nową drewnianą świątynię. Jednak, za czasów radzieckich, w 1953 roku nowy kościół rozebrano, a na miejscu kościoła wybudowano budynek mieszkalny dla robotników. Dopiero w 1991 roku odzyskano ten plac. Rok później władze państwowe zezwoliły na budowę nowej świątyni i na wznowienie działalności parafii⁴²³. Oprócz tego, swoją działalność duszpasterską wznowiła parafia pw. św. Marii Magdaleny w Wołodaciszkach, a świątynię, wybudowaną jeszcze w okresie międzywojennym poświęcił ordynariusz grodzieński dopiero 10 października 1992 roku. Wtedy również poświęcono kościół św. Jana Chrzciciela w Więśławieniętach⁴²⁴.

Dnia 2 stycznia 1992 roku bp Aleksander Kaszkiewicz utworzył parafię pw. Trójcy Przenajświętszej w Berdówce. Warto zaznaczyć, że po upływie kilku miesięcy mieszkańcy nowopowstałej parafii zwrócili się do wydziału rejonowego w Lidzie z

---

⁴²⁰ *Rocznik informacyjny...*, s. 80.

⁴²¹ *Catalogus ecclesiarum ...*, s. 65.

⁴²² ADG, AP 117, *Перечень зданий переданных парафии Внебовзятія Девы Марии в безвозмездное пользование; там же, Протокол заседания ревизионной комиссии парафии Внебовзятія Девы Марии г. Скидель от 8 января 1996 г.*

⁴²³ ADG, AP 11, *Sprawozdanie do kurii biskupiej w Grodnie od 8.01.1996 r.*

⁴²⁴ ADG, AP 144, *Sprawozdanie z poświęcenia kaplicy w Wołodaciszkach z dnia 17 października 1992 r.; Rocznik informacyjny... s. 84.*

prośbą o oddanie dla użytku wiernych budynku dawnej szkoły. Rok później, po pozytywnym rozpatrzeniu, rozpoczął się proces adaptacji owej budowli na potrzeby religijne. W sposób szczególny do tego przyczynił się ks. Stanisław Ługowski SDB⁴²⁵. Oprócz tego, w tym czasie erygowano parafie pw.: św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Ostrynie, MB Trzykroć Przedziwnej w Mostach i MB Częstochowskiej w Mociewiczach⁴²⁶. Rok zaś 1993 przyniósł kolejne zmiany w strukturze parafii. Wznowily wtedy działalność parafie pw.: Bożego Ciała w Dworcu, św. Elżbiety Węgierskiej i Bożego Miłosierdzia w Podorosku i Chrystusa Króla w Skrzybowcach.

W następnych latach tempo odbudowy sieci parafialnej zmalało. Przykładowo w 1994 roku powstała parafia pw. Bożego Miłosierdzia na osiedlu Mołodzioznyj w Lidzie. Datę powstania danej placówki duszpasterskiej wyznacza dzień 8 maja 1994 roku, kiedy to ks. Stanisław Pacyna, ówczesny proboszcz parafii Wawiórka odprawił pierwszą mszę św. przy krzyżu w centrum danej miejscowości⁴²⁷. Natomiast 28 sierpnia tegoż roku pod przewodnictwem bpa Kaszkiewicza odbyło się uroczyste poświęcenie placu kościelnego i inauguracja nowej parafii pw. Najświętszego Odkupiciela na osiedlu Dziewiatówka w Grodnie. Teren nowopowstałej placówki został wyłączony z parafii św. Franciszka Ksawerego i Znalezienia Krzyża Świętego⁴²⁸.

Kolejny rok przyniósł ze sobą utworzenie dwóch nowych parafii w Grodnie. Ordynariusz grodzieński, uwzględniając duchowe dobro wiernych należących dotychczas do parafii Matki Bożej Anielskiej w Grodnie i Wniebowzięcia NMP w Kopciówce, a zamieszkujących w znacznej odległości od kościoła parafialnego, postanowił 27 lipca 1995 roku erygować nową samodzielną parafię pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w osiedlu Południowy. Te same przyczyny spowodowały, że zaledwie kilka miesięcy później, 27 grudnia 1995 roku z wyżej

---

⁴²⁵ ADG, AP 7, *Oświadczenie o składzie nieruchomości parafii Trójcy Przenajświętszej w Berdówce od 30 grudnia. 1995 r.*; tamże, *Заявление римско-католического религиозного общества Пресвятой Троицы деревни Бердовка епископу Александру Кашкевичу от 26 апреля 1993 года*; A. Gremza, *Historia parafii Trójcy Najświętszej w Berdówce*, Grodno 1999, s. 26 – 28 [mps. w BWSDwG].

⁴²⁶ ADG, AP 77, *Dekret erekcyjny parafii pw. MB Trzykroć Przedziwnej od 6 kwietnia 1992 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Mosty od dnia 30 grudnia 2003 r.*; *Rocznik informacyjny...* s. 53, 92; J. Powajbo, *Historia parafii pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Ostrynie*, Grodno 1998, s. 32 – 38 [mps. w BWSDwG].

⁴²⁷ ADG, AP 62, *Kronika parafii Bożego Miłosierdzia w Lidzie*.

⁴²⁸ ADG, AP 27, *Zaproszenie bpa Kaszkiewicza na uroczyste poświęcenie i inaugurację parafii pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie od 22 sierpnia 1994 r.*; tamże, *Dekret erekcyjny parafii pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie*.

wspomnianej parafii Matki Bożej Anielskiej wyłączono część terytorium i erygowano jeszcze jedną parafię pw. Miłosierdzia Bożego na osiedlu Wiszniowiec⁴²⁹.

Ostatnią placówką utworzą w tym roku była parafia pw. Bożego Miłosierdzia w Dociszkach, której teren został wyłączony z parafii Ejszyszki na Litwie. Warto wspomnieć o ciekawych okolicznościach powstania danej parafii. Otóż problem polegał na tym, że po upadku Związku Radzieckiego i powstaniu nowych suwerennych państw, parafia Ejszyszki została przedzielona granicą. Początkowo przez jakiś czas wiernym z terenu białoruskiego umożliwiano dostęp do własnego kościoła parafialnego znajdującego się już na terytorium państwa litewskiego. W tym pierwszym okresie duszpasterze z Ejszyszek ks. Wojciech Górlicki i ks. Szymon Wikło potrafili, mimo trudności z przekroczeniem granicy, dojeżdżać do swoich parafian „z zagranicy” i przygotowywać dzieci z Dociszek i okolic do pierwszej komunii. Tę samą posługę przez jakiś czas pełnił również ówczesny proboszcz w Ejszyszkach ks. Anatol Markowski. Jednak to nie potrwało długo. Po tym jak zasady przekraczania granicy zostały zmienione i wiernym praktycznie zablokowano kontakt ze swoimi duszpasterzami, powstała pilna potrzeba utworzenia nowej parafii⁴³⁰.

W następnych latach proces reaktywacji parafii z czasów dawnej archidiecezji wileńskiej trwał nadal. Tak w 1995 roku w pełni swoją działalność wznowiły parafia pw. Przemienienia Pańskiego w Krewie i parafia pw. Najświętszego Serca Jezusowego i Aniołów Stróżów, gdzie staraniem duszpasterzy i wiernych wybudowano nowe świątynie⁴³¹.

Rok później, 29 grudnia, pasterz grodzieński, uwzględniając racje duszpasterskie, wyłączył część terytorium z parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie i erygował nową samodzielną parafię pw. Świętej Rodziny⁴³². Także w tym roku swoją działalność w pełni wznowiła parafia pw. św. Michała Archanioła w Skrundziach, gdzie staraniem wiernych i duszpasterza wybudowano nową świątynię⁴³³.

---

⁴²⁹ ADG, AP 33, *Dekret erekcyjny parafii pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny na osiedlu Południowy od 26 lipca 1995 r.*; tamże, AP 29, *Dekret erekcyjny parafii pw. Bożego Miłosierdzia od 5 grudnia 1994 r.*

⁴³⁰ ADG, AP 16, *Krótki zarys parafii pw. Bożego Miłosierdzia w Dociszkach.*

⁴³¹ ADG, AP 91, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Najświętszego Serca i Aniołów Stróżów w Onżadowo z dnia 15 października 2001 r.*; *Rocznik informacyjny...* s. 82.

⁴³² ADG, AP 63, *Dekret erekcyjny parafii pw. Świętej Rodziny w Lidzie rejon Rabinowski od 29 grudnia 1996 r.*

⁴³³ Roczniki diecezjalne za 2003 i 2005 rok podają daną placówkę jako parafię. Natomiast w późniejszym informatorze diecezjalnym określa się ją jako filię na świeckim prawie parafialnym parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Rędzinowszczyźnie, w: *Rocznik informacyjny diecezji grodzieńskiej,*

Natomiast w roku 1997 została odnowiona tylko jedna placówka duszpasterska, a mianowicie parafia pw. św. Huberta w Baksztach⁴³⁴.

Następne nowe parafie powstały w 1998 roku. 10 stycznia ordynariusz grodzieński utworzył parafię Matki Bożej Miłosierdzia w Grodnie, wyłączając ją z terenu parafii Matki Bożej Anielskiej, a 28 października wyodrębnił z parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie nową samodzielną wspólnotę parafialną pw. św. Rocha w Grandziczach. Ponadto 1 grudnia tegoż roku powołano do istnienia parafię pw. Przemienienia Pańskiego w Juraciszkach⁴³⁵. W tym też roku swoją działalność wznowiły parafie pw. św. Jerzego w Wielkich Świrankach i św. Stanisława Kostki w Wołkowysku⁴³⁶.

W kolejnych latach proces tworzenia nowych placówek duszpasterskich spowolniał. 21 sierpnia 2000 roku ordynariusz grodzieński wyłączył z parafii pobernardyńskiej w Grodnie nową samodzielną placówkę pw. św. Kazimierza w Putryszkach. Z kolei 3 września tegoż roku wyodrębnił z parafii Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie osobną wspólnotę pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w osiedlu Industrialnym, powierzając ją pieczy ojców Pijarów⁴³⁷. W roku 2003 bp Kaszkiewicz utworzył jedną parafię pw. św. Rafała Kalinowskiego w Grodnie⁴³⁸.

Poważne zmiany w strukturze parafialnej grodzieńskiej diecezji nastąpiły w 2006 roku, gdyż łącznie powstało siedemnaście placówek, mających zgodnie z decyzją ordynariusza status parafii tymczasowych. Otóż dnia 21 listopada biskup grodzieński, mając na względzie dobro duchowe wiernych i istniejące okoliczności oraz na podstawie specjalnego zezwolenia nuncjusza apostolskiego na Białorusi Marcina Vidovica z dnia 10 listopada 2006 roku, postanowił wyłączyć następujące placówki: terytorium przyległe do prospektu Janki Kupały z parafii Grodno – Wiszniowiec pw. Miłosierdzia Bożego; terytorium przyległe do ul. Brykiela i Tiereszkowej z parafii Grodno – Dziewiatówka pw. Najświętszego Odkupiciela; terytorium przyległe do

---

red. A. Radzewicz, Grodno 2003, s. 100; *Rocznik informacyjny...* s. 105; *Informator diecezji grodzieńskiej*, red. A. Gremza, Grodno 2013, s. 96.

⁴³⁴ *Rocznik informacyjny...* s. 105.

⁴³⁵ ADG, AP 26, *Dekret erekcyjny parafii pw. Matki Bożej Miłosierdzia w Grodnie od 10 stycznia 1998 r.*; tamże, AP 24, *Dekret erekcyjny parafii pw. św. Rocha w Grandziczach od 28 października 1998 r.*; tamże, AP 46, *Dekret erekcyjny parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Juraciszkach od 1 grudnia 1998 r.*

⁴³⁶ *Rocznik informacyjny...* s. 101, 67.

⁴³⁷ ADG, AP 107, *Dekret erekcyjny parafii pw. św. Kazimierza w Putryszkach od 21 sierpnia 2000 r.*; tamże, AP 61, *Dekret erekcyjny parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny na osiedlu Industrialnym – Lida od 3 września 2000 r.*

⁴³⁸ *Informator diecezji grodzieńskiej...* s. 65.

kaplicy na starym cmentarzu katolickim i w Poniemuniu z parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Grodnie; terytorium położone w kierunku ul. Szosa Jeziorska z parafii Podwyższenia Krzyża Św. w Grodnie; terytorium przyległe do ulic Prospekt Stroitielej i Suchombajewa z parafii katedralnej pw. św. Franciszka Ksawerego; terytorium przyległe do kaplicy cmentarnej parafii pw. św. app. Piotra i Pawła w Iwju; terytorium osiedla Południowy z parafii Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie; terytorium przyległe do kaplicy cmentarnej św. Barbary w Lidzie; terytorium przyległe do starego kościoła parafialnego z parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie; terytorium przyległe do kościoła pw. Przemienienia Pańskiego w Ostrowcu; terytorium przyległe do kaplicy cmentarnej parafii św. Michała Archanioła w Oszmianie; terytorium przyległe do kościoła rektoralnego pw. Niepokalanego Poczęcia w Słonimiu; teren osiedli Wschodni przyległe do niego terytorium z parafii św. Michała Archanioła w Smorgoni; terytorium miejskie z miejscowością Rezy z parafii św. Teresy w Szczuczynie; teren osiedla Słoneczny i przyległe do niego terytorium z parafii św. Wacława w Wołkowysku; teren miejscowości Dzitwa i przyległe wioski z parafii pw. św. Michała Archanioła w Białogrudzie; teren miejscowości Podlipki i przyległe wioski z parafii Wniebowzięcia NMP w Odelsku⁴³⁹.

W krótkim czasie status niektórych parafii o charakterze tymczasowym został zmieniony. Dnia 20 grudnia 2006 roku biskup Kaszkiewicz erygował parafię pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny w Grodnie (obejmującą terytorium Prospektu Stroitielej i ul. Suchombajewa). W tymże roku, na prośbę wiernych pasterz grodzieńskiej diecezji erygował nową parafię w mieście Ostrowiec, przy dotychczasowym kościele filialnym pw. Znalezienia Krzyża Św., nadając mu równocześnie uprawnienia świątyni parafialnej⁴⁴⁰.

Proces zmiany statusu placówki tymczasowej na stałą parafię trwał i w następnym roku. Takim zmianom podległy między innymi parafie pw.: Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Poniemuniu, św. app. Piotra i Pawła w Dzitwie i Niepokalanego Poczęcia NPM w Słonimiu⁴⁴¹.

Kolejna nowa parafia pw. św. Stanisława Biskupa i Maksymiliana Kolbego w Korobczycach została erygowana dopiero w 2010 roku. Zaś ostatnią placówką

---

⁴³⁹ ADG, AN, *Dekret erekcji parafii tymczasowych z dnia 21 listopada 2006 r.*, bez sygn.

⁴⁴⁰ ADG, AP 167, *Dekret erekcyjny parafii pw. św. Józefa w Grodnie od 20 grudnia 2006 r.*; tamże, AP 94, *Odpowiedź ks. bpa Aleksandra Kaszkiewicza komitetowi kościelnemu kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Ostrowcu na prośbę utworzenia parafii z dnia 10 grudnia 1999 r.*; tamże, *Dekret erekcyjny parafii pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny od 20 grudnia 2006 r.*

⁴⁴¹ *Informator diecezji grodzieńskiej...* s. 57, 100, 102.

utworzoną w diecezji była parafia pw. Świętej Rodziny z Nazaretu w Wiercieliskach erygowana w 2011 roku⁴⁴².

Tabela 4.

Liczba parafii w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

Rok	Parafie
1991	130
1992	143
1993	150
1994	152
1995	156
1996	163
1997	163
1998	163
1999	165
2000	165
2001	169
2002	169
2003	170
2004	170
2005	170
2006	187
2007	189
2008	191
2009	191
2010	191
2011	192

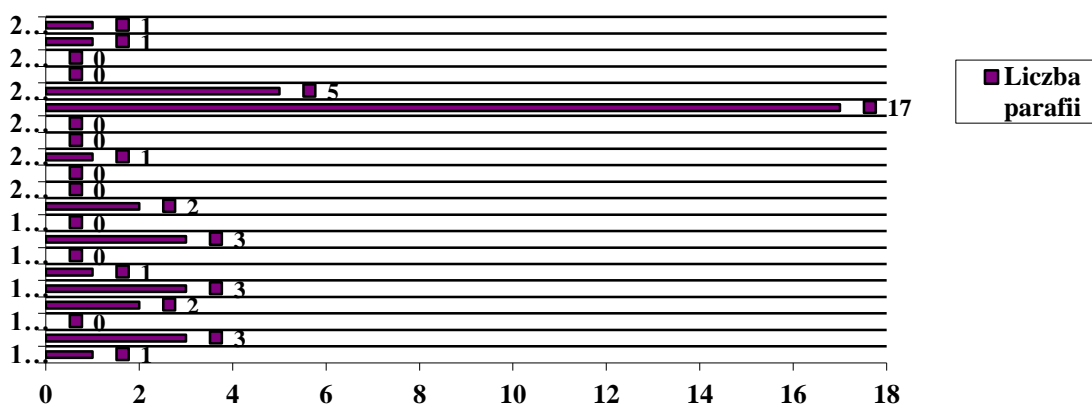
⁴⁴² Tamże, s. 73, 110.

Zródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1995, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, bez sygn.*

Głównym powodem reaktywacji starych i powstania nowych parafii były potrzeby duszpasterskie. Oprócz tego, rozwój gospodarczy i aktywny proces urbanizacji Białorusi w drugiej połowie XX wieku stał się przyczyną kolejnych zmian w strukturze sieci parafialnej diecezji grodzieńskiej. Jeżeli na początku lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia większość ludności grodzieńszczyzny mieszkała na wsi, to w ciągu czterdziestu lat sytuacja zmieniła się odwrotnie⁴⁴³. Zmiany te najbardziej są widoczne w infrastrukturze miast grodzieńszczyzny, gdzie powstawały duże osiedla robotnicze, tzw. „sypialnie”, takie jak Wiszniowiec i Dziewiatówka w Grodnie, Industrialny i Mołodziożnyj w Lidzie. Prężne w okresie międzywojennym parafie wiejskie stopniowo zaczęły się kurczyć lub w ogóle zanikać. Natomiast burzliwy przyrost ludności miejskiej zmuszał do tworzenia nowych placówek duszpasterskich.

Wykres 1.

Liczba parafii erygowanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 - 2011.

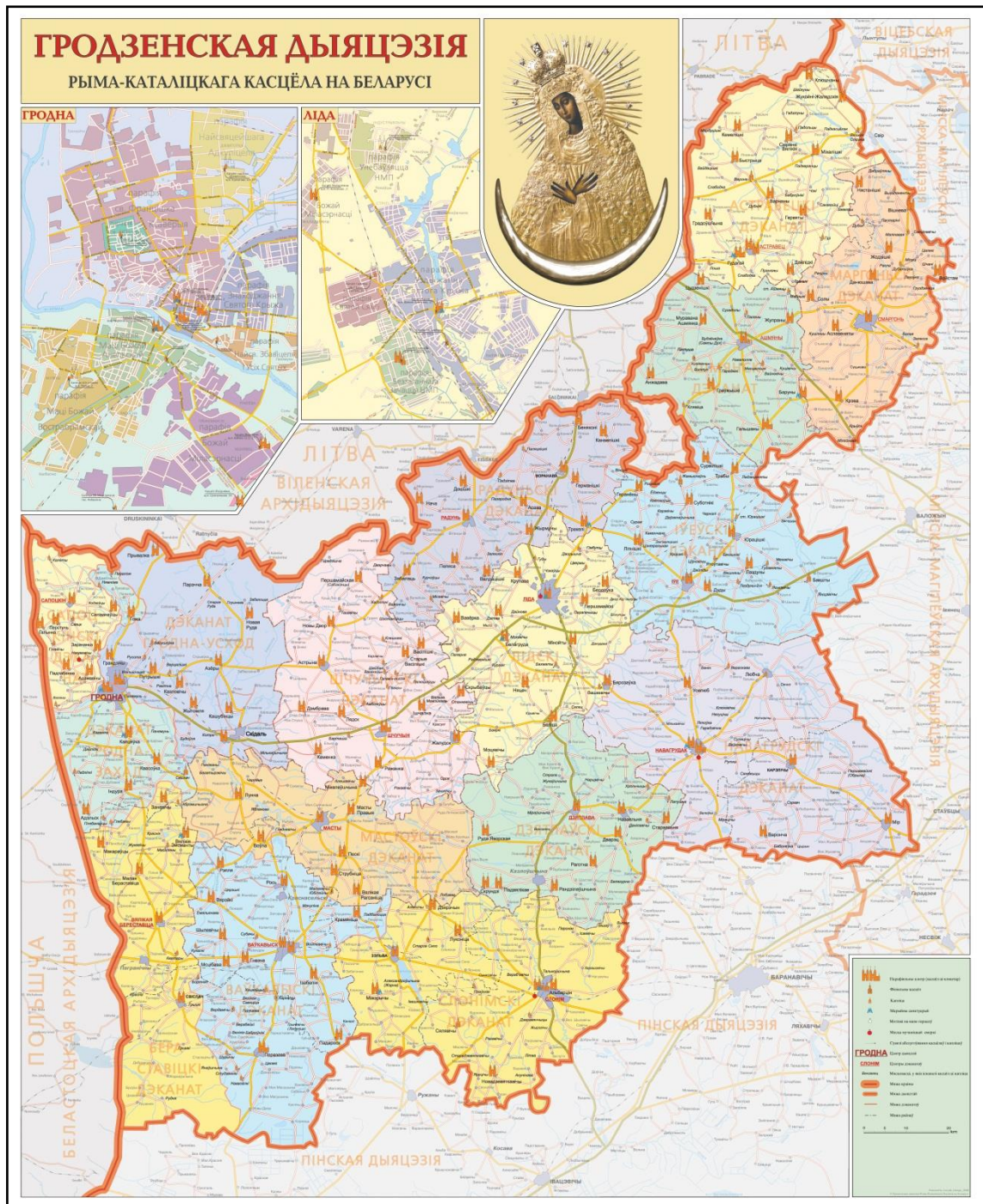

Zródło: *Informator diecezji grodzieńskiej...* s. 49 – 119.

Analizując rozwój sieci parafialnej diecezji grodzieńskiej (patrz tabela 4 i wykres 1), należy zaznaczyć, że w ciągu dwudziestu lat wzrosła ona o sześćdziesiąt jeden parafii. Tak dynamiczny rozwój struktur parafialnych miał swoje odpowiednie uwarunkowania. Przede wszystkim da się zauważyć, że najaktywniej ów proces przypada na lata 1991 – 1996, kiedy to w sumie powstało trzydzieści trzy parafie, co

⁴⁴³ Jeżeli w 1970 na terenie obwodu grodzieńskiego ilość ludności miejskiej wynosiła 369 tysięcy, to w 2010 roku w miastach mieszkało już 749 tysięcy ludzi, w: *Статистический ежегодник Гродненской области...* s. 29.

stanowi prawie 50 % ogółu wznovionych wspólnot parafialnych. Brak duchowieństwa i olbrzymi zakres prac remontowych w dopiero co wznovionych lub erygowanych wspólnotach przyczyniły się do spowolnienia tempa odtworzenia struktury parafialnej w późniejszym okresie.

Fot. 9. Mapa sieci parafialnej diecezji grodzieńskiej.

Z kolei inną prawidłowość tegoż procesu łatwo zauważyć w tworzeniu nowych parafii. W sumie ordynariusz grodzieński do 1999 roku erygował dwanaście parafii, z których tylko trzy położone były na terenie wiejskim, a w okresie 2000 – 2011 powstało

дwadzieścia dwie parafie, z przełomowym rokiem 2006, kiedy powstało siedemnaście placówek o charakterze tymczasowym, z których *de facto* funkcjonuje na stałe tylko trzy. Problem polegał na tym, że oprócz trudności materialnych, związanych z organizacją placówki i budową świątyni parafialnej, poważną przeszkodą w tworzeniu nowych wspólnot były problemy natury formalnej. Zgodnie z ustawodawstwem Republiki Białoruś honorującym wolność religijną⁴⁴⁴, każda wspólnota parafialna musiała przejść rejestrację państwową, dla której wymagane są następujące dokumenty: podanie o rejestrację, spis obywateli tworzących wspólnotę religijną, statut danej wspólnoty, protokół posiedzenia członków wspólnoty i dokument potwierdzający prawo umieszczenia tejże wspólnoty w miejscu podanym w statucie⁴⁴⁵.

Jednak, jak pokazuje praktyka, zebranie całego zestawu dokumentów w żaden sposób nie gwarantowało wcale rejestracji w urzędach państwowych. Przykładem tego może być chociażby parafia św. Józefa w Grodnie, której proces rejestracji rozpoczął się w 2004 roku, gdy kanclerz kurii ks. Antoni Chańko zwrócił się z prośbą o zarejestrowanie danej wspólnoty religijnej do urzędu wojewódzkiego miasta Grodno. W ciągu kilku najbliższych lat pomiędzy kurią grodzieńską a poszczególnymi jednostkami administracji państwowej wymieniano korespondencję w sprawie rozwiązania tej kwestii⁴⁴⁶. Dzięki stanowczości ówczesnych proboszczów ks. Tadeusza Krysztopika i

---

⁴⁴⁴ Конституция Республики Беларусь 1994 г., ст. 15, 16, 31; Закон Республики Беларусь 31 октября 2002 г., №137 – 3; Постановление Совета Министров Республики Беларусь 6 февраля 2002 г. №164 «Вопросы Комитета по делам религии и национальностей при Совете Министров Республики Беларусь»; Постановление Совета Министров Республики Беларусь 23 февраля 1999 г. №280 «Об утверждении положения о порядке приглашения в Республику Беларусь иностранных священнослужителей и их деятельности на ее территории»; Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 22 января 1992 г. №30 О порядке определения нерабочих дней для верующих нехристианских религий в связи с их праздниками, в: Вопросы свободы совести и религиозных организаций в Республике Беларусь. Сборник документов и материалов, ред. Новицкий В.И., Минск 2005, s. 121 – 175; В. Одиноченко, *Право на свободу совести в Беларуси*, Минск 2006, s. 8 – 15.

⁴⁴⁵ Там же, s. 132.

⁴⁴⁶ ADG, AP 167, *Просьба в Гродненский облисполком о регистрации религиозной общины «приход св. Юзефа в г. Гродно Гродненской епархии Римско – католической Церкви в Республике Беларусь» от 6.05. 2004 г.*; там же, *Просьба к председателю Совета по делам религии и национальностей Гродненского облисполкома Попову И. А. о регистрации прихода св. Юзефа от 10.01.2005 г., № 6\05*; там же, *Ответ заместителя председателя Совета по делам религии и национальностей Потерухина Н.К на просьбу регистрации прихода св. Юзефа от 10.02.2005 г., № 24*; там же, *Обращение к президенту РБ Лукашенко А. Г. с просьбой посодействовать в регистрации религиозной общины прихода св. Юзефа от 9.03.2005 г., № 82\05*; там же, *Просьба к председателю комитета по делам религии и национальностей при Совете Министров РБ Буко С.И. ходатайствовать о выделении земельного участка для строительства храма и регистрации прихода св. Юзефа от 9.03.2005 г., № 81\05*; там же, *Просьба к председателю Гродненского облисполкома Савченко В. Е. посодействовать в регистрации прихода св. Юзефа от 1.09.2005 г., №343*; там же, *Просьба к председателю Гродненского горисполкома Антоненко А. И. согласовать регистрацию прихода св. Юзефа от 7.12.2006 г., №475\06*; там же, *Просьба к председателю Гродненского горисполкома Антоненко А. И. согласовать регистрацию прихода св. Юзефа от 31.01.2007 г., №44\07*.

ks. Pawła Zwierzyńskiego, a także pracowników kurialnych, przez lata pokonujących rozmaite trudności prawne stwarzane przez urzędników, udało się doprowadzić tę sprawę do skutku. Stało się to 12 lipca 2010 roku, kiedy to grodzieński wojewódzki komitet wykonawczy podjął decyzję o rejestracji parafii św. Józefa w Grodnie⁴⁴⁷.

Mimo tak wielkiego sukcesu, duszpasterzy i wiernych parafii św. Józefa czekało kolejne wyzwanie na długie lata, a mianowicie próba uzyskania ziemi pod budowę świątyni parafialnej⁴⁴⁸.

Należy przy tym zaznaczyć, że prawo kościelne uwzględniało zasady postępowania biskupa diecezjalnego w szczególnie trudnych sytuacjach, takich jak przeszkody ze strony władz państwowych, stwarzających obiektywne ograniczenia w erygowaniu parafii. W pierwszej kolejności biskup ordynariusz mógł ustanowić quasi-parafię, która była prawnie zrównana z parafią i oznacza określoną wspólnotę wiernych w Kościele partykularnym, powierzona kapłanowi jako własnemu duszpasterzowi. Quasi – parafie miały charakter struktur tymczasowych, powoływanych na okres przejściowy. W nadzwyczajnych sytuacjach mogły być ustanawiane nie na określony czas, lecz na tak długo, jak długo obiektywne okoliczności będą uniemożliwiać ustanowienie parafii⁴⁴⁹. Przez zastosowanie do parafii tymczasowych tych samych przepisów prawnych, co do parafii, prawodawca wskazywał na identyczne funkcje organizacyjne, które pełnią parafię i quasi – parafie. Z wielkim prawdopodobieństwem możemy stwierdzić, że ordynariusz grodzieński, uwzględniając wszystkie trudności wybrał właśnie taką taktykę, sugerowaną przez prawodawcę w sprawie erygowania nowych parafii w trudnych okolicznościach.

Reorganizacja sieci parafialnej i związane z tym budownictwo nowych świątyń wymagało, zgodnie z prawem, nadania nowopowstałemu kościołowi tytułu, którego po poświęceniu nie wolno zmieniać. Tytuł kościoła (*titulus ecclesiae*) to tajemnica Boża bądź osoba wyniesiona na ołtarze, na której cześć ten kościół został wzniesiony i której patronem pozostaje. W diecezji grodzieńskiej odnośnie do tytułów nowych kościołów można zauważyć kilka tendencji. Jedną z nich jest pozostanie przy nazwie pochodzącej z okresu wileńskiego. Typowym przykładem może tu być wyżej wspomniana parafia pw. Trójcy Św. w Berdówce, której tytuł pozostał jako „dziedzictwo” z dawnej, już nie

---

⁴⁴⁷ APJG, *Решение Гродненского облисполкома о регистрации религиозных общин от 12. 07.2010 г., № 535*, bez sygn.

⁴⁴⁸ Тамże, *Обращение к председателю Гродненского горисполкома Козелкову Б. Н. с просьбой о выделении земельного участка для строительства храма от 21.09.2010 г.*, bez sygn.

⁴⁴⁹ *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego...*, s. 413.

istniejącej parafii w Kirjanowcach⁴⁵⁰. Z kolei innym nurtem są tytuły inspirowane tradycyjną pobożnością maryjną: kościoły ku czci Niepokalanego Poczęcia NMP, a także ku czci MB Ostrobramskiej i MB Częstochowskiej. Osobną grupę kościołów stanowią te związane z rozwojem kultu Bożego Miłosierdzia i duchowym dziedzictwem św. Faustyny. Oprócz tego należy wymienić świątynie, których tytułu są ściśle związane z zakonem pracującym na danej placówce duszpasterskiej. Typowym przykładem tego jest parafia pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie, u początków której stali ojcowie redemptoryści.

Jednym z podstawowych kryteriów istnienia parafii jest obecność proboszcza. Początkowo urząd ten był ściśle związany z ośrodkami duszpasterskimi poza miastem biskupim, zwłaszcza przy tzw. kościołach chrzcielnych, kierowanych przez prezbiterów. Ośrodki te, będąc praobrazem przyszłych parafii, zaczęły pojawiać się od IV wieku. Kapłana stojącego na czele takiej parafii początkowo nazywano *presbyter parochianus*, *parochitanus*, *parochialis*, *parochiensis*, *diocesanus*. Od IX wieku rządcę parafii nazywano *plebanem*, *pastorem* lub *rector ecclesiae*, w zależności od pełnionej funkcji. Natomiast termin łaciński *parochus* na oznaczenie kapłana rządzącego parafią przyjął się dopiero po Soborze Trydenckim. Nazwa ta pierwotnie oznaczała urzędnika, który sprawował opiekę nad gościnną przybyszów, bądź dostawcę lub gospodarza.

Historycznie proboszcz zawsze podlegał władzy biskupa diecezjalnego, jednakże sposoby powoływania go na urząd były różne. Jeżeli kościół parafialny budowano z inicjatywy diecezji, to proboszcza wybierało miejscowe duchowieństwo, niekiedy przy aprobacie wiernych danej parafii. Z kolei, jeżeli kościół powstał dzięki fundacji jakiejś osoby, to kandydata na proboszcza mógł wyznaczyć fundator. W niektórych wypadkach obsadzanie proboszczów było zarezerwowane dla Stolicy Apostolskiej. Oprócz tego, w celu zapewnienia parafii właściwego kierownictwa Sobór Trydencki nakazał dokonywać wyboru na proboszczowski urząd poprzez egzamin, zwany konkursem. Nakaz ten przetrwał w *Corpus Iuris Canonici* z 1917 roku i został zniesiony dopiero przez sobór Watykański II⁴⁵¹.

Obecnie Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku określa proboszcza jako pasterza powierzonej mu parafii, sprawującego troskę pasterską względem powierzonej mu wspólnoty pod zwierzchnictwem biskupa ordynariusza. Jako pasterzowi przysługuje mu zadanie nauczania, uświęcania i zarządzania we współpracy z innymi prezbiterami i

---

⁴⁵⁰ A. Gremza, *Historia parafii Trójcy Najświętszej w Berdówce...*, s. 26.

⁴⁵¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 261 – 262; E. Przekop, *Archiprezbiter*, EK, I, kol. 875; C. Тамашев, *Настоятель*, КЭ, III, kol. 729 – 731.

diakonami oraz udzielającymi pomoc wiernymi świeckimi. Kandydat na proboszcza powinien mieć święcenia prezbiteratu i odznaczać się nauką i dobrymi obyczajami, przejawiać gorliwość duszpasterską i inne cnoty, a także mieć przymioty wymagane przez prawo powszechne i partykularne do opiekowania się daną parafią⁴⁵².

Jeżeli chodzi o zadania i obowiązki proboszcza, to ustawodawca kościelny wyraźnie określił kompetencje, które rządcą parafii realizuje w zakresie nauczania, uświęcania i posługi pasterskiej. Na płaszczyźnie nauczania proboszcz jest obowiązany spełniać następujące zadania: troszczyć się o to, aby wiernym głoszone było nieskażone słowo Boże; głosić homilie w niedzielę i święta; dbać o dzieła, poprzez które jest propagowany duch ewangeliczny; w sposób szczególny otaczać pieczę katolickie wychowanie dzieci i młodzieży, a także zabiegać o to, by ewangeliczne orędzie dotarło do niepraktykujących albo niewyznających prawdy wiary. W sferze uświęcenia proboszcz ma następujące obowiązki: troszczyć się aby sprawowanie Eucharystii stało się centrum parafialnego zgromadzenia wiernych; pracować nad tym, aby wierni umacniali się przez pobożne uczestnictwo w sakramentach i życiu modlitewnym; dbać o liturgię. Natomiast jeżeli chodzi o pasterską funkcję proboszcza, to do niej należy: odwiedzanie rodzin i wspieranie chorych; troska o biednych, cierpiących, samotnych i wygnańców; udzielać poparcia stowarzyszeniom o celach religijnych; podejmować współpracę z własnym ordynariuszem i prezbiterium diecezjalnym; troska o to, by wierni troszczyli się o wspólnotę parafialną, czuli się członkami zarówno jak diecezji tak i Kościoła powszechnego. Oprócz obowiązków proboszcza pozostających w obrębie jego potrójnej posługi, prawodawca wymienia szereg innych powinności duszpasterza. Należą do nich: rezydencja w parafii; prowadzenie ksiąg parafialnych; wystawienie oficjalnych dokumentów, prowadzenie i ochrona archiwum parafialnego, korzystanie z organów doradczych takich jak rada ekonomiczna lub duszpasterska parafii; właściwe administrowanie majątkiem parafii⁴⁵³.

Z kolei, gdy chodzi o uprawnienia proboszczowskie, to są one następujące: prawo do wynagrodzenia, występowanie w imieniu parafii zgodnie z przepisami prawa, prawo do miesięcznych wakacji oraz uprawnienia jurysdykcyjne, takie jak habitualne

---

⁴⁵² KPK, kan. 519 – 521.

⁴⁵³ CIC 451 – 470; KPK, kan. 519 – 521, M. Sitarz, *Słownik prawa...*, kol. 139 – 141; *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego...*, s. 428 – 447; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 574 – 594; S. Biskupski, *Stanowisko proboszcza w świetle prawa kanonicznego*, Płock 1966, s. 41 – 225; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 261 – 278; J. Gręźlikowski, *Posługa proboszcza w parafii*, AK 134(2000) z. 2, s. 243 – 362.

upoważnienie do spowiadania wiernych, władza dyspensowania od poszczególnych przeszkód i prawo do asystowania małżeństwa we własnej parafii⁴⁵⁴.

Analizując dokumenty nominacyjne w diecezji grodzieńskiej, da się zauważyć, że większość duchownych przy przyjmowaniu parafii otrzymywało nominację na administratora parafii, a nie na proboszcza. Prawdopodobnie praktyka ta wynikała z ówczesnej strategii bpa Kaszkiewicza, który chciał zostawić sobie większą swobodę w prowadzeniu „polityki” personalnej, ponieważ z powodu „młodego” prezbiterium większość księży nie miało doświadczenia piastowania proboszczowskiego urzędu.

Jeszcze innym urzędem parafialnym był urząd wikariusza – kapłan przydzielony parafii przez biskupa diecezjalnego celem wspomagania proboszcza w jego posłudze duszpasterskiej. Historycznie urząd ten został wprowadzony dzięki terytorialnemu i liczebnemu rozrostowi parafii oraz związanemu z tym zwiększeniu obowiązków proboszcza. Początkowo sami proboszczowie dobierali sobie pomocnika do współpracy. Jednak z czasem wytworzył się zwyczaj mianowania wikariusza parafialnego przez biskupa, który wysyłał go do parafii, w której był on potrzebny. Tę praktykę uwzględniał jak *Corpus Iuris Canonici* z 1917 roku, tak i obecny kodeks, według którego wikariusza parafialnego swobodnie mianuje biskup, po wysłuchaniu – jeśli uzna za pożyteczne – proboszcza parafii, dla którego go się ustanawia, a także dziekana.

Natomiast gdy chodzi o obowiązki i uprawnienia wikariusza, to oprócz kanonów prawa, określają je także przepisy diecezjalne i pismo nominacyjne biskupa. Wikariusz parafialny zobowiązany jest z racji urzędu wspomagać proboszcza w całej posłudze parafialnej, z wyjątkiem odprawienia mszy św. za lud. Wśród innych zadań wikariusza można wymienić obowiązek przedstawiania proboszczowi wszelkich zamierzonych i podjętych poczynań duszpasterskich, a także obowiązek rezydencji. Oprócz tego przysługuje mu prawo miesięcznego urlopu⁴⁵⁵.

Podsumowując rozwój sieci parafialnej, można stwierdzić, że wzrost placówek i ożywienie działalności duszpasterskiej zmuszało do kolejnego etapu rozwoju diecezji grodzieńskiej, a mianowicie do reorganizacji struktur dekanalnych.

---

⁴⁵⁴ W. Góralski, *Lud Boży...*, s. 291 – 292.

⁴⁵⁵ CIC, kan. 471 – 478; KPK, kan. 545 – 552; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 594 – 603; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 281; W. Wenz, *Kancelaria parafialna...*, s. 74 – 77; M. Sitarz, *Słownik prawa...*, kol. 194 – 195.

2. Sieć dekanalna

Dla usprawnienia wspólnej działalności duszpasterskiej prawodawca kościelny przewidywał łączenie kilku sąsiednich parafii w zespoły mające nazwę wikariatów rejonowych lub dekanatów⁴⁵⁶. Rodowód danej jednostki terytorialnej sięga starożytności chrześcijańskiej. Etymologicznie nazwa „dekanat” pochodzi z greckiego *deka* lub łacińskiego *decem* (dziesięć) i oznaczała najmniejszą jednostkę wojskową w starożytnym Rzymie. W średniowieczu nazwą tą określano grupę zakonników bądź kapitułę kanoników, posiadającą osobnego przełożonego. Dekanaty jako jednostki diecezjalne pojawiły się we Francji w VII wieku, a ostatecznie uformowały się w Europie Zachodniej w IX – XI wieku. Powstanie sieci dekanalnej było spowodowane rozwojem życia religijnego na peryferiach, z dala od ośrodków centralnych. Istnienie jednostek administracyjnych zwanych wówczas prezbiteratami albo dekanatami wiejskimi odpowiadało założeniom administracji feudalnej, upodabniało administrację kościelną do średniowiecznych państw, a biskupowi ułatwiało sprawniejsze zarządzanie kościołem lokalnym. Pod koniec średniowiecza rola dekanatów zmalała, ponieważ uprawnienia dziekanów były znacznie ograniczone przez ówczesne ustawodawstwo kościelne na rzecz archidiakonatów. Dopiero reforma trydencka przyczyniła się do odnowienia i wzmocnienia organizacji dekanalnej, co z kolei spowodowało, że pod koniec XVIII wieku po praktycznie całkowitym zaniku podziału na archidiakonaty, dekanaty zaczęły podlegać bezpośrednio biskupowi i wykonywać funkcję pośredniczenia pomiędzy nim a duchowieństwem i wiernymi. Zmiany te zostały odzwierciedlone i w *Corpus Iuris Canonici* z 1917 roku, który nakładał na biskupa obowiązek dzielenia swojego terytorium na okręgi, które nazywały się wikariatami zewnętrznymi (*vicariatus foranei*), dekanatami lub archiprezbiteratami⁴⁵⁷.

Pierwsze wzmianki o istnieniu struktur dekanalnych na terytorium dzisiejszej grodzieńszczyzny pochodzą z XVI wieku, w ramach podziału administracyjnego diecezji wileńskiej. Ważną rolę w strukturze dekanalnej na tych ziemiach odegrała bulla Piusa XI *Vixdum Polonia unitas* z 1925 roku⁴⁵⁸. Faktycznie ten dokument Stolicy

---

⁴⁵⁶ KPK, kan. 374.

⁴⁵⁷ CIC, kan. 445 – 450; T. Pawluk, *Dekanat*, EK, III, kol. 1114 – 1115; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. I, s. 571; B. Kumor, *Początki organizacji dekanalnej na ziemiach polskich*, RTK 7(1950) z. 2, s. 89 – 101; E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej*, Warszawa 1976, s. 397 – 400; *Деканат*, КЭ, I, kol. 1157 – 1158; F. Coccopalmerio, *Decanato e il Decano nei documenti ecclesiali*, RDM (1980) s. 545 – 553.

⁴⁵⁸ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, Lublin 2004, s. 392 – 394.

Apostolskiej, reorganizując ustój Kościoła w Polsce międzywojennej, tak na szczeblu metropolitalnym jak i diecezjalnym, był jedynym aktem prawnym, który przyczynił się do stworzenia sieci dekanalnej na grodzieńszczyźnie, pozostałości której przetrwały aż do lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Wprawdzie należy zaznaczyć, że sieć ta istniała tylko *de iure*, nie odgrywając znacznej roli w funkcjonowaniu Kościoła w okresie Radzieckiej Białorusi.

Do nowopowstałej diecezji grodzieńskiej weszły parafie należące do siedemnastu dekanatów dawnej archidiecezji wileńskiej. Były to następujące dekanaty: Grodno, Sokółka, Bieniakonie, Brzostowica Wielka, Raduń, Lida, Łunna, Oszmiana, Słonim, Świr, Wasiliszki, Wiszniew, Wołkowysk, Worniany, Zdzięciół, Teolin, Nowogródek⁴⁵⁹. Natomiast pierwsze próby reorganizacji sieci dekanalnej nastąpiły w początkowych miesiącach istnienia diecezji, kiedy to na prośbę bpa Kaszkiewicza białostocki historyk ks. dr Tadeusz Krahel opracował projekt nowego podziału dekanalnego. Według jego planu, który uwzględniał historyczne uwarunkowania istniejącej przedwojennej sieci dekanalnej, diecezję grodzieńską należałoby podzielić na następujące dekanaty: Grodno – Wschód, Grodno – Zachód, Brzostowica Wielka, Wołkowysk, Lunna lub Mosty, Szczuczyn, Słonim, Zdzięciół, Lida, Wasiliszki, Woronowo lub Raduń, Iwje, Nowogródek, Oszmiana, Michaliszki – Ostrowieć – Smorgonie. W swoim opracowaniu ks. Krahel uwzględniał szlaki komunikacyjne ułatwiające nawiązanie kontaktów pomiędzy poszczególnymi parafiami, a także perspektywę rozwoju sieci parafialnej w dekanatach o małej ilości placówek⁴⁶⁰.

Jednak zasadnicze zmiany w strukturze dekanalnej nastąpiły dopiero 17 lutego 1993 roku, kiedy ordynariusz grodzieński, uwzględniając wyżej podane sugestie, podzielił terytorium swojej diecezji na piętnaście dekanatów: Brzostowicki, Grodzieński Wschodni, Grodzieński Zachodni, Iwiejski, Lidzki, Mostowski, Nowogródzki, Ostrowiecki, Oszmiański, Raduński, Słonimski, Smorgoński, Szczuczyński, Wołkowyski, Zdzięciółski. Dekanat Brzostowica utworzyły parafie: Wielka Brzostowica, Mała Brzostowica, Ejsmonty, Hlebowicze, Makarowce (Usnarz), Swisłocz. W skład dekanatu Grodno – Wschód weszły parafie: Grodno pw. św. Franciszka Ksawerego, Hoża, Jezioro, Kozłowicze, Kaszubińce, Nowa Ruda, Przełom, Przewalka, Porzecze, Skidel, Żytomla. Natomiast kolejny dekanat Grodno – Zachód tworzyły placówki: pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Grodnie, Adamowicze, Bala

---

⁴⁵⁹ *Catalogus ecclesiarum...*, Wilno 1939, s. 29 – 133.

⁴⁶⁰ ADG, PD, *Sugestie nowego podziału dekanalnego ks. Tadeusza Krahela od 10 listopada 1991 r.*, bez sygn.

Kościelna, pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie, Hołynka, Indura, Kopciówka, Kwasówka, Łabno, Odelsk, Pierstuń, Sylwanowce, Teolin, Zaniewicze. Z kolei do dekanatu Iwje weszły parafie: Iwje, Dudy, Gieraniony, Juraciszki, Łazduny, Lipniszki, Sobotniki, Surwiliszki, Traby. Natomiast do dekanatu Lida należały: Lida – Fara, Lida – Słobudka, Białogruda, Bielica, Krupowo, Minojty, Nieciecz, Wawiórka. Dekanat Mosty składał się z parafii: Mosty, Mosty Prawe, Łunna, Mikielewsczyzna, Piaski, Rohoźnica, Strubnica. Parafie Nowogódek – Fara, Nowogródek pw. św. Michała Archanioła, Brzozówka, Korelicze, Mir, Woroncza, Wsielub stały się podwaliną nowogródzkiego dekanatu. Zaś do dekanatu Ostrowiec weszły parafie: Ostrowiec, Bystrzyca, Gierwiaty, Gradowszczyzna, Gudogaj, Kiemielizki, Kluszczany, Michaliszki, Worniany. Trzon dekanatu oszmiańskiego stanowiły parafie: Oszmiana, Boruny, Grauzyszki, Holszany, Cudzieniszki, Murowana Oszmianka, Żuprany. Kolejne parafie: Raduń, Bieniakonie, Hermaniszki, Konwaliszki, Nacza, Osowo, Pielasa, Trokiele, Wołdaciszki, Woronowo, Zabłóć, Żyrmuny tworzyły dekanat Raduń. Natomiast fundamentem dekanatu Słonim stały się parafie: pw. św. Andrzeja w Słonimiu, pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Słonimiu, Albiertyn, Sielawicze, Nowe Diewiatkowicze, Wysock, Zelwa, Dereczyn, Międzyrzecze, Krzemienica, Łukonnica. Z kolei do dekanatu Smorgoń weszły: Smorgoń, Daniuszewo, Krewo, Niestaniszkis, Soły, Żodziszki, Wiszniewo. Następną jednostką był dekanat Szczuczyn, który składał się z parafii: Ostryna, Dziembrowo, Iszczołno, Kamionka, Lack, Nowy Dwór, Pierwomajsk (Sobakińce), Różanka, Skrzybowce, Szczuczyn, Wasiliszki Nowe, Wasiliszki Stare, Żołudek. Parafie Hniezno, Izabelin, Mścibów, Podorosk, Porozowo, Repla, Roś, Szyłowicze, Wierejki, Wołpa i Wołkowysk weszły do wołkowyskiego dekanatu. Ostatni nowopowstały dekanat Zdzięciół zorganizowany został z parafii: Starojelnia (Daniłowicze), Dworzec, Nowojelnia, Rędziłowszczyzna, Ruda Jaworska, Zdzięciół, Podwielikoje, Skrundzie⁴⁶¹.

Następna reorganizacja sieci dekanalnej diecezji grodzieńskiej miała miejsce w 2000 roku, kiedy to bp Kaszkiewicz do istniejących już dekanatów dodał dekanat Sopockinie (Teolin) składający się z parafii: Adamowicze, Bala Kościelna (Zareczanka), Hołynka, Łabno, Pierstuń, Sylwanowce, Sopockinie. W ten sposób ostateczna ilość dekanatów diecezji grodzieńskiej ukształtowała się na szesnaście⁴⁶².

---

⁴⁶¹ ADG, PD, *Dekret biskupa grodzieńskiego o ustanowieniu na terytorium diecezji grodzieńskiej sieci dekanalnej z 17 lutego 1993r.*, bez sygn.

⁴⁶² Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego o reorganizacji sieci dekanalnej z 2000 r.*, bez sygn.

Analizując sieć dekanalną, można zauważyć, że poza kilkoma wyjątkami dubluje ona podział administracyjny województwa (obłasti) na rejony. Oprócz tego, z procesem odnowy i reorganizacji sieci parafialnej ilość parafii w poszczególnych dekanatach stopniowo wzrastała. Przede wszystkim dotyczy to wielkich ośrodków miejskich, takich jak Grodno i Lida, gdzie erygowano kilka nowych parafii.

Zgodnie z ustawodawstwem Kościoła na czele dekanatu zawsze stał dziekan. Urząd ten powstał w średniowieczu i oznaczał kapłana zastępującego biskupa poza miastem biskupim. Prawo kanoniczne z 1917 roku podkreślało przede wszystkim prawno – administracyjne zadania dziekana, który posiadał władzę w ścisłym znaczeniu. Dziekan miał obowiązek pilnować aby duchowni zachowywali przepisy prawa kościelnego i spełniali swoje obowiązki. Oprócz tego do zadań dziekana należało wizytować w oznaczonym czasie podległe mu parafie, zwoływać zebrania dziekańskie i zdawać coroczne sprawozdania swojemu ordynariuszowi. Sobór Watykański II zmienił znaczenie urzędu dziekana, podkreślając doniosłość zadań wykonywanych przez dziekana względem sąsiadujących ze sobą parafii. Z kolei w dokumentach posoborowych dziekani są określani jako „najbliżsi współpracownicy biskupa”, mający pośredniczyć pomiędzy biskupem a proboszczami, a także wykonywać funkcje koordynatorów pracy duszpasterskiej na szczeblu ponadparafialnym. Te tendencje znalazły swoje odzwierciedlenie w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku, według którego funkcja dziekana pomyślana jest nie tylko jako instancja pośrednia pomiędzy proboszczem a biskupem lub kurią diecezjalną, ale jako pomoc dla proboszczów i pozostałych kapłanów dekanatu⁴⁶³.

Jeśli czegoś nie postanawiało prawo partykularne, to dziekana mianował biskup diecezjalny. Na urząd ten powoływano kapłana, którego – po rozważeniu okoliczności, ordynariusz uznawał za godnego. Oprócz tego prawo kościelne podkreśla, że urząd dziekański „nie jest związany z urzędem proboszcza”, tym samym wskazując, że dziekan nie musi być proboszczem, ponieważ jego urząd ma charakter ponad parafialny. Gdy chodziło o uściślenie zadań dziekana, to w diecezji grodzieńskiej, oprócz ogólnych przepisów prawa, regulowały je *Obowiązki i uprawnienia wikariusza okręgowego czyli dziekana* zatwierdzone przez bpa Kaszkiewicza 20 lutego 1993 roku. Zgodnie z tą ustawą oprócz koordynacji wspólnej działalności duszpasterskiej w dekanacie, dziekan miał obowiązek czuwać, aby duchowni jego okręgu prowadzili

---

⁴⁶³ KPK, kan. 553 – 555; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 571 – 573; T. Pawluk, *Dziekan*, EK, IV, kol. 586 – 588; Paweł VI, *Ecclesiae Sanctae*, nr 19, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. T. Szafranski, t. 1, Warszawa 1968, s. 79; SW II, *Christus Dominus*, nr 29; *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego...*, s. 463 – 467.

życie odpowiadające ich stanowi i pilnie wypełniali swoje obowiązki. Zaś do innych obowiązków wikariusza okręgowego należało: dbać, aby święte czynności były sprawowane zgodnie z przepisami liturgii, a sprzęty i szaty liturgiczne starannie i odpowiednio przechowywane; czuwać, aby księgi parafialne właściwie prowadzono i należycie przechowywano; troszczyć się, aby prawidłowo zarządzano majątkiem kościelnym i aby dom parafialny był otoczony należyłą opieką. Zadaniem kapłana stojącego na czele dekanatu jest piecza nad tym, aby duchowni brali udział w rekolekcjach, zebraniach teologicznych, w konferencjach rejonowych i dekanalnych, i w miesięcznych dniach skupienia. Dziekan ma troszczyć się, aby kapłani dekanalni mogli korzystać z pomocy duchowej i materialnej, a w razie śmierci mieli godny pogrzeb. Podczas wakatu urzędu proboszczowskiego do dziekana należy dbać, aby nie zaginęły księgi parafialne, dokumenty, sprzęt liturgiczny i inne przedmioty należące do kościoła. Oprócz tego wikariusz okręgowy powinien prowadzić wizytacje parafii swojego okręgu w sposób określony przez biskupa, podczas których sprawdza księgi parafialne i dokonuje odpowiednich wpisów. Na końcu dziekan ma pilnować, aby wszyscy proboszczowie w ostatnim dniu roku kalendarzowego przekazali mu coroczne sprawozdania, które on z kolei, po odpowiednim zestawieniu, w pierwszych dniach stycznia przekaże do kurii diecezjalnej⁴⁶⁴.

Analizując dane archiwalne, możemy wnioskować, że w początkowym okresie funkcjonowania sieci dekanalnej konferencji wspólnych albo nie było wcale, albo nie prowadzono protokołów z danych posiedzeń. Z ostatnich lat zachowały się protokoły z konferencji dekanalnych dekanatu ostrowieckiego, brzostowickiego i częściowo szczuczyńskiego. Tak w ostrowieckim dekanacie zgromadzenia dekanalne odbywały się w poszczególnych parafiach tego okręgu przy różnych okazjach takich jak początek nowego okresu liturgicznego lub imieniny kogoś z kapłanów. Schemat spotkań był następujący: adoracja Najświętszego Sakramentu i możliwość spowiedzi, msza św. z konferencją na wcześniej ustalony temat, a na końcu rozpatrywano sprawy bieżące dekanatu, ustalano dni spowiedzi podczas Adwentu i Wielkiego Postu. W ramach konferencji ascetycznych głoszone były referaty poruszające zagadnienia świętości osobistej i roli modlitwy różańcowej w życiu kapłana, a także uwzględniona była problematyka osobistego wkładu kapłana w sprawowanie sakramentów. Oprócz tego

---

⁴⁶⁴ ADG, PD, *Obowiązki i uprawnienia wikariusza okręgowego czyli dziekana diecezji grodzieńskiej* z 20 lutego 1993, bez sygn.

referenci podkreślali potrzebę stałego budowania jedności kapłana z biskupem i wiernymi⁴⁶⁵.

Tabela 5.

Sieć dekanalna diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

Dekanat	Rok erygowania	Liczba parafii w dekanacie	Urząd dziekana	
			Imię i nazweisko	Lata urzędowania
Brzostowica Wielka	1993	6	Karol Barnaś CSsR	1993 – 2010
			Waldemar Słota CSsR	2010 –
Dziatłowo	1993	9	Bernard Kaliński SDB	1993 – 1994
			Kazimierz Walczuk SDB	1994 – 2000
			Kazimierz Murawa SDB	2000 – 2010
			Michał Steckiewicz	2010 –
Grodno–Wschód	1993	17	Józef Trubowicz	1993 – 1998
			Tadeusz Krysztopik	1998 – 2009
			Piotr Morciniec CMF	2009 –
Grodno–Zachód		15	Antoni Chańko	1993 – 1999
			Józef Trubowicz	1999 –

⁴⁶⁵ APW, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 23 listopada 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 18 marca 2004 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 15 października 2004 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 24 lutego 2005 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 14 lutego 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 12 kwietnia 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 13 lipca 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 19 lutego 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 25 listopada 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 29 lutego 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 24 listopada 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 11 czerwca 2010 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 7 października 2010 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 7 marca 2011 r.*, bez sygn.; APL, *Protokół konferencji dekanalnej szczuczyńskiego dekanatu z 23 listopada 2011 r.*, bez sygn.

Iwje	1993	11	Jan Gawecki	1993 –
Lida	1993	18	Stanisław Rojek SChP Wincenty Lisowski	1993 – 1996 1997 –
Mosty	1993	8	Ryszard Jakubiec	1993 –
Nowogródek	1993	7	Antoni Dziemianko Andrzej Stopyra	1993 – 1998 1998 –
Ostrowiec	1993	13	Alojzy Tomkowicz Zdzisław Piłkuła SDB	1993 – 2002 2002 –
Oszmiana	1993	9	Henryk Bohuszewski SDB Stanisław Sadowski OFM Jan Puzyna	1993 – 1998 1998 – 2009 2009 –
Raduń	1993	13	Kazimierz Szaniawski Henryk Jabłoński	1993 – 2005 2005 –
Słonim	1993	9	Witold Żelwietro OFM Cap Jacek Markiel CMF	1993 – 2011 2011 –
Smorgoń	1993	10	Henryk Kulaszewicz SDB Zdzisław Weder SDB	1993 – 2003 2003 –
Sopockinie (Teolin)	2000	7	Witold Łozowicki Paweł Giedrojć	1993 – 2011 2011 –
Szczuczyn	1993	14	Wincenty Lisowski Stanisław Pytel CSMA	1993 – 1997 1997 –
Wołkowysk	1993	13	Antoni Filipczyk	1993 –

Źródło: Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na 2007 rok, red. R. Kotlimowski, Grodno 1996, s. 172 – 178; Infromator diecezji grodzieńskiej..., s. 34 – 48.

Podsumowując można stwierdzić, że w okresie dwudziestolecia w diecezji grodzieńskiej została zorganizowana praktycznie od podstaw sieć dekanalna w liczbie szesnastu dekanatów, w funkcjonowaniu których podstawową rolę odgrywał dziekan. Cele i zadania tego urzędu ulegały permanentnej transformacji. Na pierwszym etapie istnienia dekanatów funkcja ta ograniczała się do zadań administracyjnych i przedstawicielskich, co z kolei było wezwaniem do stopniowej przemiany, która pozwoliłaby uczynić tę jednostkę miejscem realizacji zbawczego zadania Kościoła, a dziekana najbliższym współpracownikiem biskupa i koordynatorem wszelkich działań duszpasterskich o zasięgu ponad parafialnym.

3. Budownictwo kościelne

Przystępując do charakterystyki budownictwa sakralnego diecezji grodzieńskiej należy zaznaczyć, że wyjątkowo burzliwe dzieje tych ziem, należących w swoim czasie do różnych formacji państwowych, a także największe kataklizmy dziejów nowożytnych, przyniosły nie tylko osobiste tragedie mieszkańcom, ale spowodowały nieodwracalne straty kulturowe. Dwie wojny światowe, działalność władz komunistycznych, traktujących zabytki architektoniczne, zwłaszcza religijne, jako relikty z poprzedniej epoki „pańskiej Polski” lub „carskiej Rosji”, przyczyniły się do barbarzyńskiego niszczenia obiektów zabytkowych. Wiele pomników zostało zniszczonych przez zdewastowanie, niewłaściwe użytkowanie i brak konserwacji. Kościoły i cerkwie zamieniano na magazyny i zakłady przemysłowe, znacznie rzadziej na muzeum lub filharmonię. Podanie dokładnej liczby zniszczenia obiektów religijnych podczas burzliwych dziejów białoruskiej historii nie jest możliwe. Ordynariusz grodzieński w sprawozdaniu do Stolicy Apostolskiej skonstatował, że na 1997 rok w diecezji zburzonych albo poważnie zniszczonych było około siedemdziesięciu procent wszystkich kościołów⁴⁶⁶. Próby określenia dokładnej liczby podjął się historyk sztuki Anatol Kułagin, według badań którego na grodzieńszczyźnie było zniszczono około sześćdziesięciu kaplic, kościołów i klasztorów katolickich⁴⁶⁷.

---

⁴⁶⁶ ADG, AN, *Riassunto della Relazione Quinquennale della Diocesi di Grodno*, s. 31, bez sygn.

⁴⁶⁷ G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach na Białorusi*, Warszawa 1997, s. 7 – 10; A. Кулагін, *Каталіцкія Храмы Беларусі*, Мінск 2008, s. 382 – 470, K. Pyzel, *Kościół pw. NMP i św. Albierta oraz klasztor karmelitów trzewickowych w Lidzie*, w: *Kościół i klasztor dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska–Saeed, t. 2, Kraków 2008, s. 171 – 174.

Rzetelne ukazanie budownictwa kościelnego diecezji grodzieńskiej wymaga dokonania krótkiej charakterystyki ocalałej przeszłości architektonicznej danego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem wpływów Kościoła katolickiego. Zaczynając od XIV wieku, dzięki fundacji króla Władysława Jagiełły i wielkiego księcia Witolda zaczął się proces aktywnego budownictwa świątyń katolickich na tych terenach. Wśród pierwszych budowli należy wymienić kościoły w Krewie, Bystrzycy, Nowogródku i Oszmanie. Świątynie te były przeważnie drewniane. Wyjątek stanowił wybudowany w 1385 roku kościół pw. Wszystkich Świętych w Nowogródku, od którego po dzień dzisiejszy zachowały się tylko boczne gotyckie kaplice. Stąd można wnioskować, że pierwszym typem budowli sakralnych, mających wyraźny wpływ kultury zachodniej były murowane świątynie w stylu gotyckim⁴⁶⁸.

Fot. 10. Kościół pw. św. Kazimierza we Wsielubiu.

Najstarszym z zachowanych przykładów tego stylu był wzniesiony w pierwszej połowie XV wieku kościół pw. św. Jana Chrzciciela we Wsielubie. Niestety w swym pierwotnym wyglądzie świątynia ta się jednak nie zachowała. Na początku była to prostokątna sala z pięciobryłową absydą, skierowana na wschód, z jedną zakrystią z północnej strony. Ściany, wyłożone z zewnątrz z cegły techniką gotyckiego murowania,

⁴⁶⁸ Т. Габрусь, *Саборы помняць усе. Готыка і рэнесанс у сакральным дойлідстве Беларусі*, Мінск 2007, s. 28; М. Шчакаціхін, *Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва*, Менск 19286 s. 220 – 270; А. Кулагін, *Каталіцкія Храмы Беларусі...*, s. 250 – 251; Р. Томан, *Готыка. Архитектура. Скульптура. Живопісь*. Кельн 1998, s. 237; J. Żmigrodzki, *Nowogródek i okolice*, Nowogródek 1931, s. 26 – 29.

posiadały wzmocnione kontrforsy. Nad całym wnętrzem górowały gwiaździste sklepienia, oparte na kolumnach w centrum kościoła. W roku 1567 Wsielub stał się własnością Radziwiłła Rudego, który świątynię wsielubską zamienił na zbór kalwiński. Dopiero w 1642 roku świątynia ta ponownie wróciła na łono Kościoła katolickiego. W ciągu następnych lat kościół w znacznym stopniu podlegał rekonstrukcji: rozebrano sklepienia nad nawą główną, zheblowano kontroforsy bocznych fasad i absydy. Otynkowano ściany z zewnątrz, dach pokryto płaską, później falistą dachówką. W 1710 roku dobudowano kruchtę do wejścia głównego, na jej drzwiach namalowano postać św. Michała Archanioła. Odnowioną świątynię pod nowym tytułem św. Kazimierza, patrona Wielkiego Księstwa Litewskiego, poświęcił w 1788 roku kanonik inflancki i smoleński ks. Tadeusz Łappo. W XVIII wieku kościół został otynkowany zarówno z zewnątrz, jak i wewnątrz, została położona podłoga z cegły, a pod nią mieściły się sutereny. Nad nawą wznosił się drewniany sufit, natomiast w prezbiterium i zakrystii zachowały się drewniane sklepienia. Ponowna rekonstrukcja świątyni miała miejsce w latach 1790 – 1810. Fasada główna przyjęła współczesny neogotycki wygląd, nad kruchtą wybudowano dwupoziomą ośmioboczną na planie kwadratu wieżę – dzwonnice w kształcie namiotu. Ostatnią przedwojenną rekonstrukcję tej świątyni dokonano w 1930 roku z funduszy hrabiego O'Rourke. W latach radzieckich tę starodawną gotycką świątynię zamknięto, a parafię zdjęto z rejestracji państwowej w 1960 roku. Niedługo potem budynek świątyni spłonął podczas pożaru. Ilustracją podejścia władz komunistycznych do zabytków sakralnych może służyć postawa ówczesnego kierownika kolchozu, który zabronił gaszenia płonącej świątyni, chcąc by po prawie pięciowiecznej budowli nie zostało ani śladu. Odnowienie świątyni rozpoczęło się dopiero w latach dziewięćdziesiątych dzięki staraniom ówczesnego proboszcza nowogródzkiego ks. Antoniego Dziemianko⁴⁶⁹.

Do grupy budowli gotyckich w diecezji grodzieńskiej trzeba też zaliczyć wzniesiony w latach 1514 – 1544 późnogotycki murowany kościół pw. św. Piotra i Pawła w Iwju, przekazany później protestantom. Po odzyskaniu świątyni przez katolików pod koniec XVII wieku, kościół ów został rozbudowany lub raczej odremontowany dzięki kasztelanowej wileńskiej Helenie Ogińskiej. Ostatnią gruntowną

---

⁴⁶⁹ G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach na Białorusi...* s. 272; А. Кулагін, *Каталіцкія Храмы Беларусі...* s. 361 – 362; Л. Аляксееў, *Гродна і помнікі панямоння*, Мінск 1996, s. 111; М. Baliński, Т. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, t. 4, Warszawa 1886, s. 659; J. Zyskar, *Nasze kościoły. Diecezja Mińska*, t. 1, Warszawa 1912, s. 331; *Рэлігія і Царква*, Мінск 2001, s. 30 – 31.

renowację świątynia ta przeżyła w XIX stuleciu przy wsparciu bpa Zienkiewicza, nabywając widoczne cechy wileńskiego baroku.⁴⁷⁰

Z kolei innym przykładem późnogotyckich świątyń, wprawdzie o wyraźnym wpływie renesansu i późnego baroku były kościoły pw. św. Mikołaja w Gieranionach i pw. św. Michała Archanioła w Hnieźnie.⁴⁷¹

Drugim rodzajem dziedzictwa architektonicznego na terenie grodzieńszczyzny były świątynie o wyraźnych cechach renesansowych. Na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego ten typ budowli promowali przede wszystkim przedstawiciele ruchu Reformacji, odrzucający gotyk i barok, jako style „katolickie”. Dlatego nie dziwnego, że zabytki typowo renesansowe zostały zachowane jako kościoły przebudowane z dawnych zborów kalwińskich: pw. św. Michała Archanioła w Smorgoniach i pw. Trójcy Św. w Żodziszkach.⁴⁷²

Fot. 11. Kościół pw. św. Michała Archanioła w Smorgoniach.

⁴⁷⁰M. Kałamajska – Saeed, *Kościół parafialny pw. śś. Piotra i Pawła oraz klasztor Bernardynów w Iwju*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska–Saeed, t. 4, Kraków 2011, s. 83 – 100.

⁴⁷¹K. Kolendo – Korczakowa, *Kościół parafialny pw. św. Mikołaja Biskupa w Gieranionach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska–Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 25 – 66; Т. Габрусь, *Саборы помняць усе...*, s. 78 – 84; У. Пярвяшын, *Помнікі Гнезна*, Мінск 1991, s. 5; В. Чантурия, *Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии*, Минск 1986, s. 135.

⁴⁷²Т. Габрусь, *Саборы помняць усе...*, s. 132 – 142.

Trzecią kategorią świątyń należących do dziedzictwa sakralnego grodzieńszczyzny były barokowe świątynie z drugiej połowy XVII i pierwszej połowy XVIII wieku⁴⁷³. Na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego dzięki radykalnym zmianom polityczno – religijnym, związanym z podpisaniem unii lubelskiej i coraz nasilającym się procesem Kontreformacji, intensywną działalność misyjną podjęły zakony, przeważnie jezuiti, bernardyni i dominikanie. Z ich inicjatywy rozwinęła się akcja katolicyzacji ziem litewskich oraz powstały fundacje świątyń, które często swój kształt architektoniczny zawdzięczały gustom fundatorów. Wykonawców z powodu braku miejscowych architektów sprowadzano z innych ośrodków tak dalszych, jak i bliższych, najbardziej dynamicznym z których był Lublin. Przykładem wyraźnego wpływu bernardynów lubelskich na architekturę sakralną dzisiejszej grodzieńszczyzny może służyć kościół Znalezienia Krzyża Św. w Grodnie. Powstanie tej świątyni wiąże się z przyjściem do Grodna pod koniec XVI wieku ojców bernardynów. Niebawem po przybyciu zakonników zaczęto budować nową świątynię w miejscu dawnych stajni królewskich, położonych na wzniesieniu poza miastem. Źródła podają datę powstania kościoła rok 1595. Prawdopodobnie był to kościół ściennie – filarowy, trójprzęsłowy. Miał węższe od korpusu nawowego dwuprzęsłowe, trójboczne zamknięte prezbiterium, krótsze niż obecne o pół przęsła. Na kalenicy ustawiona była duża sygnaturka. Dość niska, masywna wieża nie dotykała fasady i była okrągła, z przyziemiem na rzucie kwadratu. Prawdopodobnie, obok kościoła i wieży mieścił się klasztor, zaadaptowany na budynek mieszkalny z dawnych stajni królewskich. W swoim pierwotnym wyglądzie kościół bernardynów w Grodnie nie był okazałą świątynią. O wiele mniejszy od stojącej od niego na północny zachód fary witoldowej, nie wyróżniał się ani wybitną architekturą, ani nowatorską formą. Dlatego niebawem, a mianowicie około 1605 roku rozpoczęła się generalna przebudowa świątyni, która została sfinalizowana konsekracją kościoła przez bp Eustachego Wołłowicza w 1618. Według opinii specjalistów, wykonawców przebudowy kościoła bernardyńskiego w Grodnie należy wiązać z warsztatami wywodzącymi się ze środowiska lubelskiego. Prawdopodobnie muratorzy lubelscy w swoich realizacjach inspirowali się budowlami powstałymi w środowisku lubelskim i zamojskim, a szczególnie kościołem bernardynów w Lublinie i kolegiatą w

---

⁴⁷³T. Гарбусь, Б. Лазука, А. Мальдіс, Л. Касцюковец, В. Арэшка, *Барока*, w: ВКЛЭ, I, kol. 288 – 291; A. Maśliński, *Barok – sztuka przeciwieństw w syntezie antycznej*, w: *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, red. A. Maśliński, t. 1, Lublin 1989, s. 11 – 36; Т. Габрусь, *Мурваная сакральная архітэктура XVI – XVIII стст.*, w: *Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце*, red. А. Лакотка, t. 2, Мінск 2006, s. 137 – 391; O. Narbut, *Barok: sztuka – literatura – filozofia*, Wrocław 1976;

Zamościu. Kościół ten niejednokrotnie przebudowywano, aż w roku 1788 nabył on wyraźne rysy późnego baroku⁴⁷⁴. Mniej więcej w tym samym czasie w Grodnie powstał kościół pw. MB Anielskiej i klasztor franciszkanów, a także kościół pw. Zwiastowania Pańskiego i klasztor brygidek⁴⁷⁵.

Fot. 12. Kościół pw. Znalezienia Krzyża Świętego w Grodnie.

W tym okresie aktywne wznoszenie murowanych świątyń katolickich ogarnęło nie tylko duże miasta, takie jak Wilno lub Grodno. Na peryferiach dzisiejszej grodzieńszczyzny, w różnych miejscowościach również stawiano piękne barokowe świątynie. Do grona tych budowli zaliczamy m. in. kościoły pw. św. Michała Archanioła w Michaliskach, pw. Trójcy Św. w Iszczolnie, pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴T. Bernatowicz, *Rola Lublina w architekturze sakralnej WKL*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI – XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 15 – 36; D. Piramidowicz, *Kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św. i dawny klasztor Bernardynów*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, red. M. Kałamajska– Saeed, t. 1, Kraków 2012, s. 25 – 66;

⁴⁷⁵ M. Kałamajska – Saeed, *Kościół pw. Zwiastowania Najśw. Marii Panny i dawny klasztor Brygitek*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego...*, s. 89 – 200; В. Чантурия, *Памятники архитектуры...* s. 155, 180.

⁴⁷⁶ M. Kałamajska – Saeed, *Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła i klasztor Kanoników od Pokuty w Michaliskach*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 1, s. 129 – 156; K. Pyzel, *Kościół parafialny pw. Trójcy Św. w Iszczolnie*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska– Saeed, t. 3, Kraków 2010, s. 19 – 68; K. Pyzel, *Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 2, s. 93 – 128; В. Чантурия, *Памятники архитектуры...* s. 125 – 127.

Z kolei inną grupę zabytków stanowiły świątynie wybudowane w stylu klasycyzmu, którego rozwój w architekturze Białorusi przypada na okres Oświecenia i lata panowania króla Stanisława Augusta. Początkowo tendencje barokowe w budownictwie sakralnym były silniejsze, co wynikało stąd, że nadchodzące z Francji idee oświeceniowe i związane z nimi klasycyzm nie znajdowały poparcia u duchowieństwa. Nowe motywy przejawiały się początkowo tylko w postaci elementów wystroju i dekoracji. Jednak później, po rozbiorach Rzeczypospolitej i włączeniu ziem białoruskich do Rosji, klasycyzm dominował aż do połowy XIX wieku, stopniowo przeżywając ewolucję stylową i odchodząc od wpływów barokowo – klasycystycznej architektury francuskiej do nurtu surowego klasycyzmu opartego na wzorcach starożytnego Rzymu i Grecji⁴⁷⁷. Wśród zachowanych świątyń tej kategorii na grodzieńszczyźnie można wyróżnić popijarski kościół pw. św. Józefa Kalasantego w Lidzie, obecnie należący do cerkwi prawosławnej, i kościół pw. Serca Jezusowego i św. Teresy z Avila w Szczuczynie, będący po dzień dzisiejszy własnością tegoż zakonu. Świątynia szczuczyńska, ufundowana przez ks. Ksawerego Druckiego – Lubeckiego została zbudowana w 1829 roku w stylu klasycystycznym na planie krzyża, z kopułą nad skrzyżowaniem naw. Nad kopułą i nad dachem w przedniej części kościoła znajdują się ośmioboczne latarnie. Elewacje bogato zdobione, półkolumnami, boniowaniem, szerokim fryzem i trójkątnymi frontonami na szczytach. Ściany boczne rozczłonkowano za pomocą wysokich, półkoliście zamkniętych otworów okiennych.⁴⁷⁸

---

⁴⁷⁷ W. Morozow, *Kształtowanie się klasycyzmu w architekturze Białorusi pod koniec XVIII wieku*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI – XVIII w...*, s. 669 – 677.

⁴⁷⁸ M. Kałamajska – Saeed, *Kościół pw. św. Józefa Kalasantego i klasztor Pijarów w Lidzie*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 2, s. 141 – 170; G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach na Białorusi...* s. 272.

Fot. 13. Kościół pw. Serca Jezusowego i św. Teresy z Avila w Szczuczynie.

Do zespołu świątyń wybudowanych w stylu klasycyzmu należały także kościoły: pw. Wniebowzięcia NMP w Żołudku, pw. św. Wacława w Wołkowysku, pw. Imienia NMP w Werekach i pw. św. Judy Tadeusza w Wiszniewie⁴⁷⁹.

Podsumowując analizę dziedzictwa sakralnego grodzieńszczyzny z XIV – XVIII stuleci, można wnioskować o wspólnym oddziaływaniu rozmaitych nurtów architektury ogólnoeuropejskiej na krajobraz kulturowy tych ziem, przede wszystkim gotyku, baroku, rokoko i klasycyzmu. Ważnym jest również to, że po zetknięciu się z lokalną tradycją wykształtował się rodzimy, całkiem oryginalny nurt tak zwanego baroku wileńskiego, co świadczy o twórczym zaadaptowaniu i głębokim przepracowaniu dobytków inspirowanych ideami sztuki ogólnoświatowej.

Z kolei architektura drugiej połowy XIX i pierwszej połowy XX wieków charakteryzuje się historyzmem i tendencją powrotu do korzeni dziedzictwa kulturowego Europy, co przejawiało się odnośnie budownictwa sakralnego, powstaniem takich stylów architektonicznych jak neogotyck lub neoklasycyzm. Tendencje te znalazły swoje odzwierciedlenie w budowach sakralnych na terytorium dzisiejszej grodzieńszczyzny. Wprawdzie należy zaznaczyć, że ożywienie budownictwa sakralnego na Białorusi tego okresu związane było nie tylko z ogólnoświatowymi

---

⁴⁷⁹ M. Zgliński, *Kościół parafialny pw. Imienia NMP w Werekach*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, red. M. Kałamajska– Saeed, t. 2, Kraków 2006, s. 312 – 328; A. Кулагін, *Каталіцкія Храмы Беларусі...*, s. 54, 80, 139.

tendencjami w architekturze, ale przede wszystkim z sytuacją społeczno – polityczną w Imperium Rosyjskim i powstałej w 1918 roku II Rzeczypospolitej. Najpierw dzięki złagodzeniu dotychczasowego ustawodawstwa państwowego, związanego z wydaniem ukazu tolerancyjnego z 1905 roku, powstała możliwość zakładania nowych placówek duszpasterskich i rozbudowy dotychczas istniejących świątyń parafialnych. Dane statystyczne wskazują, że w okresie 1834 – 1910 wybudowano w diecezji wileńskiej 118 kościołów, w tym na lata 1905 – 1910 przypada budownictwo 44 nowych świątyń, a 21 było w trakcie budowy⁴⁸⁰.

Idąc tropem historyka sztuki Anatola Kułagina, powstałe w tym okresie świątynie katolickie możemy podzielić na kilka rodzajów. Do pierwszego rodzaju zaliczamy świątynie, charakteryzujące się wyraźnym nawiązaniem do średniowiecznej architektury romańskiej. Najbardziej wyraźnym przykładem neoromantyzmu były kościoły: pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Zelwie, pw. św. Michała Archanioła w Białohrudzie, pw. św. app. Szymona i Judy Tadeusza w Łazdunach, pw. Krzyża Św. w Ostrowcu, pw. Królowej Pokoju w Albiertynie, pw. MB Różańcowej w Raduniu i pw. NMP Królowej Polski w Rochoźnicy⁴⁸¹.

---

⁴⁸⁰ J. Skarbek, *Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3 – 1914...* s. 131 – 135.

⁴⁸¹ A. Кулагін, *Сакральна – манументальнае доілідства*, w: *Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходне– славянскім і еўрапейскім кантэксце*, red. A. Лакотка, t. 3, Мінск 2007, s. 224 – 239; A. Oleńska, *Kościół parafialny pw. Trójcy Św. w Zelwie*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego...*, t. 2, s. 333 – 368; A. Korzeniewska, K. Mączewska, *Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Białohrudzie*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 2, s. 15 – 54; K. Pyzel, *Kościół parafialny śś. Szymona i Judy Tadeusza w Łazdunach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 4, s. 169 – 190; A. Oleńska, *Kościół parafialny pw. MB Różańcowej w Raduniu*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 1, s. 183 – 206; K. Uchnowicz, *Kościół parafialny pw. MB Królowej Polski w Rochoźnicy*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego...*, t. 2, s. 205 – 216; A. Кулагін, *Каталіцкія Храмы Беларусі...*, s. 76.

Fot. 14. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Zelwie.

Drugim rodzajem świątyń były budowle charakteryzujące się architekturą eklektyczną, łączącą w sobie panujący na ten moment klasycyzm z elementami powracającego gotyku, tworzący tak zwany retrospektywno – gotycki styl. Wyraźnym przykładem takiej świątyni był wybudowany w latach 1849 – 1850 roku kościół pw. Imienia NMP w Wielkich Ejsmontach. Do innych kościołów tego kształtu można zaliczyć następujące świątynie: pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Kwasówce, pw. św. app. Piotra i Pawła w Hoży i pw. św. app. Piotra i Pawła w Żupranach⁴⁸².

---

⁴⁸² А. Кулагін, *Сакральна– манументальнае дойлідства...*, s. 239 – 256.

Fot. 15. Kościół pw. Imienia NMP w Wielkich Ejsmontach.

Trzecim, i najbardziej rozpowszechnionym rodzajem świątyni katolickich, wznoszonych na Białorusi w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku, były kościoły neogotyckie. Do budowli wykonanych w tej technice należały kościoły: pw. Imienia NMP w Repli, pw. MB Dobrej Rady w Niestaniszkach, pw. app. Piotra i Pawła w Starych Wasiliszkach, pw. Wniebowzięcia NMP w Naczy, pw. Narodzenia NMP w Trabach, pw. Zwiastowania NMP w Miżeryczach, pw. Trójcy Św. w Gierwatach, pw. św. Władysława w Sobotnikach, pw. św. Kazimierza w Lipniskach, pw. św. Stanisława w Lacku, pw. Trójcy Św. w Hermaniskach i pw. Przemienienia Pańskiego w Wielkiej Brzostowicy.⁴⁸³ Jako osobne, całkiem odmienne strukturą architektoniczną wydzielają się neogotyckie świątynie wykonane z drewna, a mianowicie kościoły: pw. Serca Jezusowego w Konweliszkach, pw. św. Joachima w Kluszczanach, pw. św. Józefa Oblubieńca w Rudzie Jaworskiej⁴⁸⁴.

---

⁴⁸³Tamże, s. 256 – 298; K. Mączewska, *Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Starych Wasiliszkach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 3, s. 73 – 104; K. Mączewska, *Kościół parafialny pw. św. Kazimierza w Lipniskach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 4, s. 131 – 154; M. Zgliński, *Kościół parafialny pw. Trójcy Św. w Gierwiatach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 1, s. 77 – 106.

⁴⁸⁴ А. Лакотка, *Пад стрэхамі прашчыраў*, Мінск 1995, s. 96 – 138; M. Kałamajska – Saeed, *Kościół filialny pw. św. Józefa Oblubieńca w Rudzie Jaworskiej*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, red. M. Kałamajska– Saeed, t. 4, Kraków 2014, s. 123 – 128.

Fot. 16. Kościół pw. Trójcy Świętej w Gierwatach.

Czwartą, znacznie mniej rozpowszechnioną kategorią świątyń, upiększającą grodzieńszczyznę, były świątynie powstałe w stylu neorenesansu i neobaroku. Do takich budowli zaliczały się następujące kościoły: pw. Bożego Ciała w Dworcu, pw. Przemienienia Pańskiego w Sylwanowcach, pw. św. Jana Chrzciciela w Bieniakoniach, pw. MB Różańcowej w Sołach.⁴⁸⁵

Fot. 17. Kościół pw. MB Różańcowej w Sołach

⁴⁸⁵A. Кулагін, *Сакральна– манументальнае доўлідства...*, s. 299 – 312; K. Uchnowicz, *Kościół parafialny pw. MB Różańcowej w Sołach*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 1, s. 247 – 270.

Ostatnią grupą budowli znajdujących się na grodzieńszczyźnie były świątynie wybudowane w stylu neoklasycyzmu, takie jak kościół pw. Najświętszego Serca w Zaniewiczach lub kościół pw. św. Michała Archanioła w Porozowie. Do tej grupy można odnieść także świątynie, które powstały w okresie wcześniejszym, a po gruntownym przebudowaniu, przeważnie na początku XX wieku, nabyły wyraźne cechy modernistycznego klasycyzmu. Były to kościoły: pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Hołynie, pw. św. Anny w Łunnie i pw. Trójcy Św. w Indurze⁴⁸⁶.

Fot. 18. Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Zaniewiczach.

Na moment powstania diecezji grodzieńskiej w 1991 roku, uwzględniając opłakany stan budynków kościelnych, jednym z priorytetowych zadań administracji kościelnej było odzyskanie, przywrócenie do użyteczności i zaopatrzenie w sprzęt liturgiczny ocalałych kościołów. Należy zaznaczyć, że proces ten rozpoczął się wcześniej, jeszcze za czasów urzędowania administratora apostolskiego dla katolików na Białorusi bpa Kondrusiewicza. Tak w 1988 roku mieszkańcom z Oszmian udało się uzyskać jedną boczną nawę swojego parafialnego kościoła pw. św. Michała Archanioła dla prowadzenia nabożeństw. Zaś w pozostałej części świątyni dalej funkcjonowała fabryka sprzętu radiowo – telewizyjnego „Elektronika”⁴⁸⁷.

Z kolei niektóre świątynie były w tak krytycznym stanie, że trzeba było zaczynać nie renowację, ale całkowite odbudowywanie. Przykładem tego był pochodzący z drugiej połowy XVII wieku murowany kościół poddominikański pw. św.

⁴⁸⁶ А. Кулагін, *Сакральна– манументальнае доўлідства...*, s. 312 – 331.

⁴⁸⁷ ADG, AP 96, *Kwestionariusz wizytacji pasterskiej od 27 – 29 września 2001 roku.*

Michała Archaniola w Nowogródku. Po włączeniu nowogródzczyzny do BSRR w 1939 roku, władze radzieckie zamknęły tę świątynię parafialną, przekształcając ją w magazyn zboża i soli, a nieco później w magazyn mebli. W 1977 roku kościół bardzo mocno ucierpiał z powodu pożaru, który stał się przyczyną zawalenia dachu. Od tego momentu, jak wspominali mieszkańcy Nowogródka, ta piękna barokowa świątynia stała w ruinie. Fotograf – podróżnik, odwiedzając to miasto w 1978 roku, zapisał, że „na głównym placu miasta zobaczył imponującą ruinę na miejscu niegdyś pięknego kościoła”⁴⁸⁸. Sytuacja zmieniła się dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych, kiedy to ówczesnemu proboszczowi nowogródzkiemu Antoniemu Dziemianko udało się skłonić urzędników ministerstwa kultury i oświaty Białorusi do odnowienia i konserwacji tegoż zabytku. Zaczął się proces żmudnego szukania wszelkich informacji o stanie pierwotnym kościoła, zbierano odpisy z zachowanych akt dawnych w archiwach Moskwy, Sankt Petersburga, Wilna i Warszawy. W latach 1986 – 1992 pod patronatem ministerstwa kultury dokonano częściowego remontu świątyni. Następny etap odnowy rozpoczął się po przekazaniu kościoła parafii nowogródzkiej w 1993 roku. Dzięki staraniom proboszcza i parafian w 1994 roku odremontowano boczną prawą nawę, w której zaczęto odprawiać nabożeństwa, zaś w pozostałych częściach kościoła prace konserwatorskie trwały aż do 1996 roku. Tymczasem proces całkowitego odnowienia wystroju wewnętrznego kościoła trwał przez kilka najbliższych lat⁴⁸⁹.

Uwzględniając deficyt badań naukowych na temat stanu budowli sakralnych na terytorium obwodu grodzieńskiego w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku, i dość skromną analizę dokonaną na łamach informatorów diecezjalnych, możemy jednak wnioskować, że praktycznie wszystkie ocalałe kościoły doznały gruntownej odnowy lub renowacji. Dowodzą tego wnioski zawarte w protokołach wizytacji kanonicznej odbytej przez bpa Kaszkiewicza w latach 2003 – 2010. Pośrednio potwierdzają to także informacje zawarte w sprawozdaniu *Ad Limina Apostolorum* z 2002 – 2008 roku. Zgodnie z nim stan konserwacji budynków sakralnych diecezji grodzieńskiej mającej w tym czasie około stu sześćdziesięciu kościołów parafialnych, filialnych i rektoralnych był dostateczny, ponieważ podejmowane były rozmaite starania i fachowa troska, aby zachować i przywrócić piękno artystyczne tym budowlom sakralnym, w pierwszym rzędzie zabytkowym. Ponadto w relacji do Stolicy Apostolskiej ukazywano na obiektywne trudności, przede wszystkim brak środków finansowych i zawodowych

---

⁴⁸⁸ T. Matys, *Ołtarz główny z kościoła św. Michała w Nowogródku*, Warszawa 2007, s. 15 (mps w APMN).

⁴⁸⁹ Tamże, s. 15 – 17.

konserwatorów, a także niemożliwość odzyskania pewnych zabytków sztuki, straconych podczas okresu prześladowań i znajdujących się obecnie w różnych muzeach państwowych⁴⁹⁰.

Tabela 6.

Budowle sakralne diecezji grodzieńskiej w latach 2002 – 2008.

Rok	Typy kościołów – liczba			
	Kościół parafialne	Kościół filialne	Kościół rektoralne	Kaplicy publiczne
2002	144	3	1	87
2008	148	10	3	90

Źródło: ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 91 – 92, bez sygn.*

Dziedzictwo architektoniczne Kościoła grodzieńskiego zostało także uznane przez prawo białoruskie za spuściznę narodową, co powodowało, że na poziomie republikańskim i obwodowym podlegało ono ochronie prawnej i zwolnieniu z podatków, oraz umożliwiało zdobycie funduszy państwowych na remont lub konserwację. Jednak w większości przypadków ten ostatni przywilej pozostawał „martwą literą”, a rola państwa w odnowie zabytkowych dzieł kościelnych sprowadzała się do formy nadzorczej i inspekcyjnej. W takiej sytuacji administracja kościelna była zmuszana do samodzielnego poszukiwania środków na zachowanie świątyń zabytkowych. Do państwowego spisu historyczno – kulturalnych zabytków Republiki Białoruś weszło pięćdziesiąt pięć świątyń. Były to m. in. grodzieńskie kościoły: pobrygidzki, poberbardyński, franciszkański i katedralny, a także kościoły w Bystrzycy, Wornianach, Woronie, Gudogaju, Michaliskach, Borunach, Żupranach, Murowanej Oszmiance, Wołkowysku, Wołpie, Gnieźnie, Izabelinie, Mścibowie, Rości, Bieniakoniach, Gajtiuszkach, Żyrmunach, Zabłoci, Trokielach, Odelsku, Indurze, Porzeczu, Prywałce, Sielwanowcach, Skidlu, Działowie, Zelwie, Dereczynie, Krzemienicy, Łukonicy, Iwju, Gieranionach, Dudach, Lipniskach, Mirze, Lidzie, Białohrudzie, Belicy, Niecieczy, Łunnie, Nowogródka pw. św. Michała, Nowogródka pw. Przemienienia Pańskiego, Porozowie, Słonimiu pw. św. Andrzeja, Słonimiu pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, Smorgoni, Żodziskach, Wasiliskach, Iszczołnie, Nowym Dworze i Różance. Oprócz tego do dziedzictwa narodowego zaliczono

⁴⁹⁰ ADG, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 91 – 92, bez sygn.*

przydrożną kaplicę św. Dominika w Słonimiu i kaplicę w Lipniskach, a także zrujnowany kościół Nawiedzenia NMP w Wielkiej Brzostowicy i ruiny byłego kościoła franciszkańskiego w Gryniewiczach.

Do osobnej kategorii kościelnej spuścizny zabytkowej, honorowanej przez państwo, zakwalifikowano były świątynie katolickie, które w swoim czasie zostały przebudowane na cerkwie prawosławne: popijarski kościół w Lidzie, były kościół i klasztor Franciszkanów w Nowogródku i były kościół i klasztor Bernardynów w Słonimiu.⁴⁹¹

W związku z rozwijającą się strukturą regionu grodzieńskiego, pociągającą za sobą wzrost liczby mieszkańców miejskich, drugim krokiem ordynariusza diecezjalnego było uzyskanie pozwolenia na budowę nowych świątyń, przeważnie na terenie dużych miast, takich jak Grodno lub Lida. Nie wystarczała odbudowa istniejących kościołów, znajdujących się przeważnie na terenach wiejskich, lecz konieczne było wznoszenie nowych budynków sakralnych w dynamicznie rozwijających się aglomeracjach miejskich. Problem ten dobrze uświadamiano sobie jeszcze w okresie sprzed utworzenia diecezji, o czym świadczy nadesłany do bpa Kondrusiewicza list z Komisji Episkopatu Polski do spraw budowy kościołów. W piśmie owym ks. Julian Wojtkowski informuje, że na prośbę administracji kościelnej Białorusi, wysłał „pięć projektów prostych kościołów, czy kaplic katechetycznych, nadesłanych jako dar diecezji chełmińskiej, a także ofertę trzech architektów warszawskich, mających doświadczenie w budowie kościołów”⁴⁹².

W pierwszych latach istnienia diecezji grodzieńskiej aprobatę władz państwowych na budowę nowej świątyni otrzymało kilka parafii. W okresie 1991 – 1995 rozpoczęto budować kościoły w Jeziorach, Woronowie, Brzozówce, Ostrynie, Mostach Prawych, Lidzie (osiedle Słobódka), Lidzie (osiedle Mołodziożnyj), Swisłoczy i w Grodnie, na osiedlu Południowy i na osiedlu Dziewiatówka⁴⁹³. Z kolei od 1996 do

---

⁴⁹¹ Дзяржаўны спіс гісторыка – культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, Мінск 2009, s. 300 – 438.

⁴⁹² ADG, AN, *List ks. Juliana Wojtkowskiego do bpa Kondrusiewicza od 17 lutego 1990 r.*, bez sygn.

⁴⁹³ ADG, AP 45, *Акт прыёма в эксплуатацію костела Хрыста Царя в Озерах от 15 декабря 1997 года*; tamże, AP 11, *Sprawozdanie o stanie parafii w Brzozówce od 8.01.1996 r.*; tamże, AP 95, *Potwierdzenie bpa Kaszkiewicza że ks. Tadeusz Krysztopik jest budowniczym kościoła w Ostrynie od 8.05. 1992 r.*; tamże, AP 78, *Dekret powizytacyjny parafii Prawe Mosty od 30.12.2003 r.*; tamże, *Kwestionariusz wizytacji pasterskiej od 15.11.2003 r.*, s. 1; tamże, AP 64, *Dane o budowie nowego kościoła w Lidzie na Słobudce nadesłane do kurii przez ks. Kazimierza Szokę 25.07. 1996 r.*; tamże, AP 129, *Dekret powizytacyjny parafii Swisłocz od 5.07. 2003 r.*; tamże, AP 33, *Dekret erekcyjny parafii pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w osiedlu Południowy od 26 lipca 1995 r.*; tamże, AP 27, *Zaproszenie bpa Kaszkiewicza na uroczyste poświęcenie i inaugurację parafii pw. Najświętszego*

2000 roku zostały „założone fundamenty” kościoła w Grodnie na osiedlu Wiszniowiec, a także w Dociszkach, Lidzie Industrialnym, Lidzie rejon ul. Rybinowskiego, Putryszkach, Skidlu, Bielicy i Juraciszkach. W latach zaś 2001 – 2011 tempo budownictwa sakralnego zmalało. W tym czasie zainicjowano budowę świątyń w parafii Dzitwa, Bierdówka, Pierwomajsk i Korobczyce⁴⁹⁴.

Fot. 19. Kościół pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie.

Tabela 7.

Wykaz kościołów zbudowanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011

Lp.	Miejscowość	Wezwanie kościoła	Data poświęcenia\ zbudowania
1	Grodno	Miłosierdzia Bożego	–

Odkupiciela w Grodnie od 22 sierpnia 1994 r.; J. Kozak, *Placzu było dużo* „Posyłam Was” nr 1 (1993) s. 17 – 18.

⁴⁹⁴ ADG, AP 29, *Просьба к председателю горисполкома Пашкевичу А. М. о выделении места для строительства костела от 18.11.1997 г.*; tamże, AP 16, *Zarys parafii pw. Bożego Miłosierdzia w Dociszkach*; tamże, AP 61, *Umowa zawarta pomiędzy bp Kaszkiewiczem ordynariuszem grodzieńskim, a ks. Zbigniewem Janiczkiem, prowincjałem Polskiej Prowincji Księży Pijarów, od 19.11.1998 r.*; tamże, AP 63, *Historia powstania parafii i kościoła pw. św. Rodziny w Lidzie*; AP 107, *Dekret erekcyjny parafii pw. św. Kazimierza w Putryszkach od 21 sierpnia 2000 r.*; tamże, AP 46, *Dekret erekcyjny parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Juraciszkach od 1.12.1998 r.*; *Skidel – konsekracja pierwszej w diecezji świątyni dedykowanej św. Józefowi Rzemieślnikowi* „Słowo Życia” (2004) nr 9; *Rocznik informacyjny...*, s. 49 – 118.

2	Podwielikoje	MB Anielskiej	1991
3	Mosty Prawe	Św. Jana Chrzciciela	1992
4	Gudy	Niepokalanego Serca NMP	1993
5	Ostryna	Św. Teresy od Dzieciątka Jezus	1996
6	Skrundzie	Św. Michała Archanioła	1997
7	Lida	Wniebowzięcia NMP	1998
8	Swisłocz	Św. Franciszka z Asyżu	2000
9	Żemosław	Chrystusa Króla Wszechświata	2000
10	Putryszki	Św. Kazimierza	2000
11	Lida	Miłosierdzia Bożego	2000
12	Grodno	Niepokalanego Poczęcia NMP	2000
13	Brzozówka	Zesłania Ducha Świętego	2001
14	Woronowo	Miłosierdzia Bożego	2002
15	Dociszki	Miłosierdzia Bożego	2002
16	Swisłocz	Miłosierdzia Bożego	2002
17	Juraciszki	Przemienienia Pańskiego	2003
18	Skidel	Św. Józefa Rzemieślnika	2004
19	Pierwomajsk	Św. Kazimierza	2004
20	Dzitwa	Św. app. Piotra i Pawła	2007
21	Bierdówka	Trójcy Przenajświętszej	2009
22	Lida	Św. Rodziny	2010
23	Grodno	Najświętszego Odkupiciela	2011
24	Bielica	Św. Jerzego Męczennika	2011

Zródło: *Infromator diecezji grodzieńskiej...* s. 49 – 118.

Analizując budownictwo nowych świątyń, da się zauważyć, że większość z nich zaczęto wznosić w pierwszym dziesięcioleciu istnienia diecezji grodzieńskiej. Był to czas trudny pod względem ekonomicznym, brakowało materiałów budowlanych i środków finansowych. Z tego powodu stawianie świątyń rozciągało się na kilka, a w

niektórych przypadkach na kilkadziesiąt lat. Przykładem tego może służyć parafia w Swisłoczy, gdzie kościół parafialny rozpoczęto budować w 1991 roku, a skończono dopiero w 2000⁴⁹⁵. Innym zaś powodem zahamowania procesu budowlanego było stanowisko władz państwowych, które w początkowym okresie dość chętnie i stosunkowo szybko dawały ziemię i pozwolenie na budowę. Jednak później ich podejście do budownictwa kościelnego, zmieniało się w stronę zwlekania jak najdłużej z decyzją.

Przykładowo w 1992 roku bp Kaszkiewicz zwrócił się do władz państwowych z podaniem o zwrócenie Kościołowi katolickiemu zabytkowej kaplicy pw. śś. Piotra i Pawła w Grodnie na osiedlu Augustówek. Biorąc pod uwagę historyczno – religijne znaczenie danego miejsca dla katolików i uwzględniając potrzeby duszpasterskie dynamicznie rozwijającego się osiedla, władze centralne diecezji zwróciły się do odpowiednich urzędów miejskich i obwodowych z prośbą o rejestrację nowej parafii i wydzielenia placu pod budowę świątyni przy tejże kaplicy⁴⁹⁶. Pomimo, że wspólnotę parafialną udało się zarejestrować stosunkowo szybko, miejsca pod budowę kościoła wciąż nie wydzielano. Zaczynając od 1996 roku, bp Kaszkiewicz wraz z proboszczem ks. Aleksandrem Szemetem niejednokrotnie zwracali się do poszczególnych urzędów państwowych w sprawie załatwienia tej kwestii. Do niektórych podań, jako świadectwo pilnej potrzeby budynku sakralnego dla parafii, dołączano kilkutyśięczne podpisy wiernych z osiedla Augustówek. W tych prośbach władze kościelne zapewniały, że budowa świątyni stuprocentowo będzie prowadzona ze środków wspólnoty kościelnej, a wstępnie planowanym terminem zakończenia tego przedsięwzięcia miałyby być 2002 rok⁴⁹⁷. Mimo wszystko, nie zważając na gwarancję kurii grodzieńskiej i podpisy

---

⁴⁹⁵ ADG, AP 129, *Dekret powizytacyjny parafii Swisłocz od 5.07. 2003 r.*

⁴⁹⁶ ADG, AP 26, *Просьба епископа Александра Кашкевича к председателю горсовета г. Гродно Домашу С. Н. о передаче епархии каплицы и дом на улице Репина от 7. 02. 1992 г.; там же, Решение о передаче здания часовни в бывшей усадьбе Августово (ул. Репина) гродненской римско–католической епархии от 18.06.1992 г., № 207; там же, Свидетельство о регистрации устава прихода Матери Божьей Милосердия г. Гродно № 385 от 28. 02. 1997 г.*

⁴⁹⁷ АРМВОГ, Korespondencja, *Просьба к председателю гродненского горисполкома Пашкевичу А. М. о выделении участка по ул. Репина для строительства храма от 15. 10. 1996 г., bez sygn.; там же, Просьба к председателю гродненского облисполкома Дубко А. И. о выделении участка по ул. Репина для строительства храма от 23. 12. 1997 г., bez sygn.; там же, Просьба к председателю гродненского облисполкома Дубко А. И. о выделении участка по ул. Репина для строительства храма от 16. 06. 1998 г., bez sygn.; там же, Просьба к председателю гродненского облисполкома Дубко А. И. и к председателю горисполкома Пашкевичу А. М. о выделении участка по ул. Репина для строительства храма от 10. 06. 2000 г., bez sygn.; там же, Коллективное письмо председателю комитета госконтроля Протацук М. С. с просьбой рассмотреть вопрос о выделении земельного участка для строительства храма по ул. Репина от 29. 01. 2001 г., bez sygn.; там же, Просьба к председателю гродненского горисполкома Пашкевичу А. М. о выделении участка по ул. Репина для строительства храма от 29. 01. 2001 г., bez sygn.; там же, Просьба к председателю гродненского горисполкома Кунашу А. С. о выделении участка по ул. Репина для строительства храма от 11.*

wiernych, władze miejskie praktycznie zawsze znajdowały powody dla negatywnej odpowiedzi. Jedynym wyjątkiem było postanowienie miejskiej rady budowlanej Grodna z 27 stycznia 1997 roku o pozytywnym rozpatrzeniu projektu budownictwa kościoła przy ul. Repina 2⁴⁹⁸. Jednak miesiąc później urząd miasta w ogóle odmówił rozpatrzenia wniosku, motywując to tym, że w Grodnie i tak bardzo powoli buduje się kilka kościołów. Zaś wśród innych powodów negatywnej odpowiedzi podaje się niemożliwość zmiany planu generalnego miasta, zatwierdzonego aż w 1988 roku, a także to, że miejsce wskazane pod budowę znajduje się w „rejonie budynków przemysłowych i nie odpowiada sanitarno – higienicznym wymogom”. Z kolei ks. proboszcz parafii w korespondencji z władzami przypominał, że teren obok kaplicy św. Piotra i Pawła – zabudowany ówczesznie przez rozmaite budowle gospodarcze i prywatne garaże, był przedtem cmentarzem katolickim. Dlatego zbudowanie w tym miejscu kościoła byłoby stosowną i najbardziej odpowiednią formą szacunku do tak ważnego miejsca⁴⁹⁹.

Po kilku latach pisania podań i próśb, pewne postępy w sprawie wydzielenia miejsca na budowę kościoła na osiedlu Augustówek nastąpiły dopiero 17 października 2001 roku, kiedy to rada miasta Grodna dała pozwolenie na rozpracowanie dokumentacji budowlanej w ciągu jednego roku. Ks. Aleksander Szemiet, pokonując rozmaite trudności natury formalnej na czas sporządził projekt i cały zestaw dokumentów budowlanych. Jednakże, pomimo uwzględnienia zarzutów, dokonania pewnych poprawek i uzyskania aprobaty ekspertów, projekt ten „tradycyjnie” nie został zatwierdzony przez władze miejskie. Tym razem przewodniczący rady miejskiej Aleksander Antonienko zawiadomił, że do wniosku o budowę kościoła na Augustówku można będzie powrócić dopiero po ukończeniu kościołów w innych osiedlach Grodna – na Dziewiatówce i Wiszniowcu.⁵⁰⁰

---

10. 2001 z., bez sygn.; *Просьба к председателю гродненского облисполкома Савченко В. Е. о выделении участка по ул. Репина для строительства храма от 9. 10. 2005 з., bez sygn.*

⁴⁹⁸ Tamże, *Выписка из протокола № 2 заседания градостроительного совета г. Гродно о одобрении проекта перспективного строительства костела по ул. Репина от 27. 01. 1997 з., bez sygn.*

⁴⁹⁹ Tamże, *Решение гродненского горисполкома о размещении костела по ул. Репина от 21. 05. 1997 з., № 369, bez sygn.*; tamże, *Решение гродненского горисполкома об обращении гродненской римско– католической епархии от 21. 01. 1998 з., № 59, bez sygn.*; tamże, *Письмо гродненского обисполкома епископу А. Кашкевичу от 18.06. 1998 з., bez sygn.*; tamże, *Выписка из протокола № 3 постоянно действующей градостроительной комиссии гродненского горисполкома от 14. 02. 2000 з., bez sygn.*; tamże, *Письмо гродненского горисполкома настоятелю А. Шемету от 10.03. 2000 з., bez sygn.*; *Письмо гродненского обисполкома епископу А. Кашкевичу от 20.06. 2001 з., bez sygn.*;

⁵⁰⁰ Tamże, *Выписка из решения гродненского исполкома от 17. 10. 2001 з., bez sygn.*; tamże, *Письмо гродненского горисполкома настоятелю А. Шемету от 23.12. 2005 з., bez sygn.*

Uwzględniając, że sprawa pozwolenia na budowę świątyni bezskutecznie ciągnie się już prawie dziesięć lat, ks. Szemiet wraz z kilkoma parafianami zdecydował się na niezwykle precedens – napisania listu do prezydenta Republiki Białoruś Aleksandra Łukaszenko. W tym liście, oprócz próśb o pomoc, rządzącemu państwu białoruskiego zawiadamiano, że 24 listopada 2006 roku proboszcz wraz z parafianami uda się do siedziby Rady wojewódzkiej, gdzie przekażą list – petycje na temat budowy świątyni. W razie braku jakiegokolwiek reakcji od urzędników, oni od 1 grudnia 2006 roku rozpoczną głodówkę – post z zamiarem zwrócenia uwagi na daną sprawę przez centralne władze białoruskie⁵⁰¹.

Dwa dni później po rozpoczęciu głodówki, w niedzielę 3 grudnia w tymczasowej kaplicy parafii MB Ostrobramskiej na Augustówku z wiernymi na modlitwie łączył się ordynariusz grodzieński bp Kaszkiewicz, odprawiając dla nich msze św. Z kolei na piąty dzień akcji protestacyjnej, czternastoosobowej grupie głodujących towarzyszyli kapłani Grodna, którzy koncelebrowali msze św. pod przewodnictwem rektora Wyższego Seminarium Duchownego ks. Józefa Staniewskiego. Tego samego dnia przed południem, w kurii grodzieńskiej miało miejsce nadzwyczajne spotkanie duchowieństwa grodzieńskiego, na którym postanowiono wezwać do modlitwy w intencji parafian z Augustówka i Kościoła na Białorusi wiernych z całej diecezji. W toku burzliwej dyskusji kapłani wyrazili swoje oburzenie i zaniepokojenie zaistniałą sytuacją na Augustówku, wskazując także na inne fakty dyskryminacji katolików: usuwanie kapłanów i sióstr zakonnych pochodzących z Polski, nieuzasadnione trudności w rejestracji innych parafii i w uzyskaniu pozwolenia na budowę kościołów. Podniesiony został problem nieumotywowanej ingerencji władz w kwestię języka w liturgii i na katechezie. Uwzględniając powyższe, a także uwagę mediów w tej sytuacji władze wojewódzkie już po upływie pięciu dni po rozpoczęciu głodówki nadesłały list do kurii, w którym zawiadomiono biskupa, że nie mają nic przeciwko budowie kościoła w Grodnie na ul. Repina 2. Tym samym sprawę toczącą się prawie dziesięć lat udało się skutecznie rozwiązać w ciągu jednego tygodnia⁵⁰².

Nie zważając na różne trudności, w ciągu dwóch dziesięcioleci istnienia diecezji grodzieńskiej udało się wybudować „od fundamentów” ponad dwadzieścia kościołów. Pod względem artystycznym budownictwo to, dzięki konsekwentnie wprowadzanym

---

⁵⁰¹ Там же, *Письмо настоятеля А. Шемета президенту Республики Беларусь Лукашенко А. Г. от 20. 11. 2006 г.*, bez sygn.

⁵⁰² *Augustówek: wierni oczekują teraz rozpoczęcia budowy kościoła*, „Słowo Życia” (2006) nr 28; АРМВОГ, Korespondencja, *Письмо гродненского обисполкома епископу А. Кашкевичу от 6.12. 2006 г.*, № 01– 19/226, bez sygn.

nowym materiałem budowlanym, takim jak stal, metal i szkło, znacznie wybiegało poza tradycyjne kanony architektury kościelnej. Ideą łączącą nowe budowle sakralne grodzieńszczyzny jest twórcza interpretacja stylów sztuki współczesnej, co przejawiało się w tendencji do wykorzystania rozmaitych awangardowych elementów architektonicznych. Elementy postmodernistycznego gotyku można zauważyć m. in. w nowych kościołach Grodna i Lidy, a koncepcje współczesnego radykalnego eklektyzmu przejawiają się w architekturze świątyń wybudowanych w Swisłoczy, Wołkowysku, Woronowie, Belicy, Bierdówce, Ostrynie i Juraciszkach. Przy tym, jak zauważa białoruski historyk architektury Tamara Gabruś, podstawowe zasady nowożytnego budownictwa sakralnego Białorusi kształtowały się pod znacznym wpływem ideowo – konfesyjnych stereotypów, bazujących na tradycyjnych zachodnioeuropejskich stylach, mających własne kształty i proporcje, a także na estetyczno – etnicznych schematach, wypracowanych w miejscowym budownictwie i odzwierciedlających tożsamość narodu i jego mentalność⁵⁰³.

Fot. 20. Kościół pw. Bożego Miłosierdzia w Lidzie.

---

⁵⁰³ Т. Габрусь, *Традыцыі і інавацыі ў архітэктуры сучасных каталіцкіх храмаў Беларусі*, w: *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*, red. І. Лакотка, Мінск 2013, s. 24 – 30.

Innym zjawiskiem budownictwa sakralnego grodzieńszczyzny było odnowienie, albo w niektórych przypadkach, budowanie małych kościołów filialnych lub kaplic publicznych. Takie obiekty sakralne można podzielić na kilka kategorii: powstałe z racji duszpasterskich – istniała kategoria miejscowości, gdzie było dość spore skupisko katolików, których liczba jednak nie wystarczała dla wydzielenia osobnej parafii i budowania dużego kościoła; istniejące historycznie – powstałe przeważnie w byłych dużych miejscowościach i na cmentarzach. Osobną kategorię stanowi dość nowe zjawisko dla budownictwa sakralnego grodzieńszczyzny takie, jak powstanie kaplic szpitalnych.

Do pierwszej kategorii można odnieść kościoły filialne w Swisłoczy koło Grodna, w Gudach, Skrundziach, Podwielikim, Żemosławie, Wojekowcach i kościół zaadaptowany z klubu w Mociewiczach, a także kaplice zbudowane lub zaadaptowane z domów prywatnych, klubów i wiejskich szkół w następujących miejscowościach: Bakszty, Kwatery (par. Brzostowica Wielka), Stara Wieś (par. Dereczyn), Leźniewicze i Czeniewicze (par. Dudy), Suraż i Wincuki (par. Gieraniony), Klewica (par. Grauzyszki), Rusota Kamienna i Boguszówka (par. Grodno–Dziewiatówka), Stacja Hoćkowce (par. Hniezno), Bieniuny, Michałowszczyzna, Gareckowszczyzna i Wojsznaryski (par. Holszany), Ginowicze (par. Hołynka), Przełom i Sobolanie (par. Hoża), Plebanowce (par. Indura), Lelusowce (par. Iszczoła), Pasutycze (par. Izabelin), Stacja Juraciszki i Ejgierdy (par. Juraciszki), Paszele (par. Konwieliszki), Karolino (par. Korobczyce), Wierebuszki i Bojarsk (par. Krewa), Jawsiewiczze (par. Krupowo), Podbołocie (par. Krzemienica), Ambilowce (par. Lack), Downary, Jaśkiewiczze i Łazduny II (par. Łazduny), Olchówka (par. Michaliszki), Daszkowce (par. Mosty Prawe), Bortniki (par. Mścibowo), Piktusza (par. Murowana Oszmianka), Sołtaniszki (par. Nacza), Lubcza (par. Nowogródek), Horolczyce (par. Nowojelnia), Taniewicze (par. Nowy Dwór), Podlipki (par. Odelsk), Mali (par. Ostrowiec pw. śś. Kosmy i Damiana), Stodolany, Trajgi i Zadworzany (par. Ostryna), Mostwiliszki i Horodniki (par. Oszmiana), Chodziłonie (par. Pierwomajsk – Sobakińce), Szambelin (par. Podorosk), Nowosiołki, Studzienniki i Szuryce (par. Porozowo), Podzitwa (par. Raduń), Dułowce (par. Repla), Pławskie (par. Sielawicze), Kudejszy i Wasilewicze (par. Sobotniki), Świack i Kalety (par. Sopockinie), Daniłowicze (par. Starojelnia), Jubilejny (par. Strubnica), Niemnowo (par. Sylwanowce), Bartasze (par. Szczuczyn), Subocze i Kukiełki (par. Szydłowice), Dworyszcze (par. Trokiele), Szostakowce i Kleszniaki (par. Wasiliszki), Holiwiczpole, Bojary, Karewicze i Kościeniewo (par. Wasiliszki Stare), Papiernia i Misiewiczze (par. Wawiórka), Gudziejewicze (par. Wielkie

Ejsmonty), Podolce (par. Wielkie Świranki), Wygolinięta i Malinowaja (paw. Wiszniewo), Karewicze (par. Wołkowysk pw. św. Stanisława Kostki), Wojtkowicze (par. Wołkowysk pw. św. Wacława), Poleckiszki (par. Woronowo), Osipowce i Pierowce (par. Zabłocie), Lipiczino (par. Żołudek)⁵⁰⁴.

Do drugiej kategorii odnoszą się zabytkowe kaplice w miejscowościach: Bielica i Jelnia (par. Bielica), Massalany (par. Brzostowica Mała), Waszkewicze–Ogrodniki (par. Brzozówka), Dubatówka (par. Danuszewo), Rusota Kamienna (par. Grodno–Dziewiatówka), kaplica na starym cmentarzu katolickim w Grodnie (par. Grodno–Poniemuń), Łosza (par. Gudogaj), Hlebowicze (par. Indura), kaplica pw. św. Barbary na cmentarzu w Iwje, Urciszki (par. Iwje), Jatołtowicze (par. Juraciszki), kaplica pw. św. Barbary na cmentarzu katolickim w Lidzie (par. Lida – Fara), Centralna (par. Lipniszki), Wierdomicze (par. Mscibowo), Bachmaty (par. Nieciecz), Pohorodno (par. Ossowa), kaplica pw. Stefana Węgierskiego na cmentarzu w Rośi (par. Roś), Skidel – Stare Miasto (par. Skidel), Zalesie (par. Smorgoń), Łopuszna (par. Starojelnia), Wereskowo (par. Wsielub), Dubok (par. Żodziszki), Zaleskie (par. Żyrmuny)⁵⁰⁵.

Ostatnią kategorię stanowią kaplice powstałe w szpitalach: na terenie obwodowego szpitala kardiologicznego w Grodnie, pw. św. Kosmy i Damiana na terenie szpitala obwodowego w Grodnie, pw. NMP Nieustającej Pomocy w szpitalu rejonowym w Oszmianie, w szpitalu w Michaliszkach i pw. MB z Lourdes i św. Jana Pawła II w szpitalu rejonowym w Iwju.⁵⁰⁶

Innymi inwestycjami o charakterze ogólnodiecezjalnym prowadzonym w pierwszym dwudziestoleciu istnienia diecezji to: odbudowa klasztoru pobernardyńskiego i dostosowanie go na potrzeby seminarium; remont i adaptacja byłego budynku koszarów wojskowych na dom rekolekcyjny w Sopockiniach; budowa domu rekolekcyjnego w Nowogródku; remont i zaadaptowanie na potrzeby diecezji dawnego klasztoru sióstr św. Brygidy, zwróconego przez władze miejskie w 2003 roku.

Dokonując analizy przebiegu budownictwa sakralnego w diecezji grodzieńskiej, należy także wspomnieć o pożarze, który miał miejsce w noc z 12 na 13 lipca 2006 roku w bazylice katedralnej pw. św. Franciszka Ksawerego. Największemu zniszczeniu wtenczas uległ zabytkowy główny ołtarz. Według wersji oficjalnej zdarzyło się to w wyniku uszkodzenia instalacji elektrycznej. Dzięki szybkiej reakcji i profesjonalizmowi straży pożarnej ogień został prędko zlokalizowany i ugaszony. Pożar całkowicie

---

⁵⁰⁴ *Infomator diecezji grodzieńskiej...* s. 49 – 118.

⁵⁰⁵ Tamże.

⁵⁰⁶ Tamże, s. 64, 69, 81, 91.

zniszczył lewe skrzydło ołtarza, w tym cztery figury (św. Samuela, św. Tomasza, św. Szymona i św. Ambrożego). Z powodu bardzo wysokiej temperatury oddzieliła się farba na innych figurach i elementach ołtarza, stopiła się izolacja żyrandoli. Jeszcze przez kilka tygodni w świątyni odczuwano spaleniznę, która osadzała się warstwą sadzy na ścianach, kolumnach, sklepieniu katedry, oraz wszystkich elementach wnętrza⁵⁰⁷.

Bp Kaszkiewicz, ubolewając nad tą tragedią wystosował z tej okazji komunikat do wiernych, w którym zaznaczył, że „katedra należąca do najcenniejszych dzieł sztuki w skali kraju, jest matką kościołów w naszej diecezji i ma nie tylko wartość architektoniczną, ale także duchową”. Równocześnie pasterz grodzieński zachęcił kapłanów i wiernych do modlitwy i wyraził przekonanie, że „dzięki Bożej i ludzkiej pomocy nasza bazylika katedralna będzie znów swym pięknem oddawać chwałę Bogu i cieszyć ludzi odnowionym wyglądem”. Uświadamiając sobie, że koszty renowacji będą ogromne ordynariusz grodzieński zwrócił się o pomoc do władz państwowych Białorusi i Polski. Po stosunkowo szybkim śledztwie, odpowiednim badaniom, określeniu zakresu prac renowacyjnych i załatwieniu innych formalności przystąpiono do renowacji i odnowienia ołtarza⁵⁰⁸.

Ponieważ główny ołtarz katedry był unikatowym zabytkiem w skali europejskiej, dlatego dla koordynacji prac renowacyjnych zostały powołane dwie komisje – białoruska i polska. Komisji Ministerstwa Kultury Białorusi przewodniczył Włodzimierz Kisły, a kierownikiem naukowym prac renowacyjnych ze strony Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Polski został Paweł Sadlej. Same prace renowacyjne zostały zorganizowane w cztery etapy: najpierw badanie ołtarza, później odnowienie konstrukcji zniszczonej przez pożar, następnie przygotowanie

---

⁵⁰⁷ ADG, AP 30, *Акт обследования технического состояния и определения нанесенного ущерба в интерьере костела святого Франциска Ксаверия в г. Гродно – историко – культурной ценности Республики Беларусь от 26.07.2006 г.*

⁵⁰⁸ Tamże, *Комunikat biskupa grodzieńskiego do kapłанów i wiernych diecezji z dnia 13.08.2006 r.*; tamże, *Обращение епископа Кашкевича к министру культуры Республики Беларусь Матвейчику В. Ф. от 14.07. 2006 г., № 272\06*; tamże, *Обращение епископа Кашкевича к Министру Культуры Республики Беларусь Матвейчику В. Ф. от 17.07. 2006 г., № 277\06 о содействии в создании комиссии для оценки урона принесенного пожаром*; tamże, *Просьба о оказание помощи при восстановлении главного алтаря костела св. Франциска Ксаверия к председателю гродненского горисполкома Савченко В. Е. от 14.07.2006 г., № 273\06*; tamże, *List do przewodniczącego Komisji Dziedzictwa Narodowego Zagranicą przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polski Jacka Milera od 14.08.2006 r., № 1151\B\06*; tamże, *Сообщение Министерства Культуры Республики Беларусь об обследованиях в фарном костеле от 25.07.2006 г.*; tamże, *Сообщение Министерства Культуры Республики Беларусь об выполнении работ в фарном костеле от 7.08.2006 г.*

elementów do malowania, a na końcu opracowanie kolorystyki, malowanie i złączenie ołtarza⁵⁰⁹.

Według istniejących pomiarów stolarz Wiesław Aleszczyk z Grodna na nowo odbudował zniszczoną konstrukcję. Przy odnowieniu drewnianych figur świętych i zawitych dekoracji roślinnych pracował rzeźbiarz z Woronowa Kazimierz Misiura z synem Igorem. Nakładane elementy pomagał rzeźbić Paweł Nieczmirów. Praca nad drewnianymi figurami wymagała nie tylko umiejętności, ale i czasu. Na początku były tworzone modele z plasteliny, a potem już pracowano z drewnem. 22 grudnia 2008 roku, jako jedna z pierwszych, na swoje miejsce w ołtarzu została ustanowiona figura św. Samuela, a w ciągu dwóch ostatnich lat pozostałe zniszczone figury powróciły na swoje miejsce. Również ocalała podczas pożaru część ołtarza potrzebowała szczególnej uwagi, opracowania specjalnymi środkami konserwacyjnymi, a także uzupełnienia starych i dopasowania nowych elementów. Oprócz tego, kierownik naukowy projektu Paweł Sadlej, bazując na odpowiednio przeprowadzonych badaniach laboratoryjnych, opracował kilka rozwiązań kolorystycznych ołtarza. Problem polegał na tym, że z powodu wysokiej temperatury podczas pożaru kolor ołtarza uległ zmianie, dlatego nie dawało się odtworzyć pierwotnych odcieni. Ostateczny wybór koloru został dokonany za pomocą makiet skalowych. Wykorzystano starą technikę malowania, dzięki której farba stwarzała iluzję, że konstrukcja ołtarza wygląda na zrobioną z prawdziwego marmuru. Ostatnim etapem renowacji było pozłocenie elementów dekoracyjnych konstrukcji i rzeźb, oraz posrebrzenie niektórych detali. Ta żmudna praca została wykonana przez wileńskich złotników Lucynę i Wiktora Domańskich⁵¹⁰.

Dnia 5 sierpnia 2011 roku, w święto MB Kongregackiej, ogrom pięcioletniej pracy renowacyjnej został uwieńczony uroczystym poświęceniem głównego ołtarza w grodzieńskiej bazylice katedralnej. Mszy św. w obecności wszystkich biskupów Białorusi oraz licznego grona kapłanów z diecezji i spoza granic, przewodniczył ks. abp metropolita mińsko– mohylewski Tadeusz Kondrusiewicz. Na tę uroczystość oprócz wielkiej rzeszy wiernych przybyli także przedstawiciele korpusów dyplomatycznych i władz państwowych. Ks. Jan Kuczyński, proboszcz parafii katedralnej z tej okazji zaznaczył, że to przedsięwzięcie udało się dzięki pomocy wielkiej rzeszy ludzi, a przede wszystkim: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Polski – które skierowało

---

⁵⁰⁹ Tamże, *Protokół wizji lokalnej ołtarza głównego w kościele katedralnym pw. św. Franciszka Ksawerego od 27.07.2006 r.*; tamże, *Информация Министерства Культуры Республики Беларусь о выполнении работ по реставрации элементов Фарного костела от 14.08.2006 г.*

⁵¹⁰ *Ad majorem Dei gloriam: odnowienie i restauracja ołtarza głównego w grodzieńskim kościele katedralnym pw. św. Franciszka Ksawerego*, Mінск 2011[album bez pag.].

specjalistów i okazało pomoc finansową oraz Ministerstwa Kultury Białorusi – które wydało pozwolenie na prowadzenie prac i skierowało kierownika naukowego, wszystkich ofiarodawców z Grodna, a także sponsorów z Polski, Rosji, Włoch, Niemiec, oraz „wszystkich ludzi dobrej woli”⁵¹¹.

Podsumowując problematykę budownictwa sakralnego w diecezji grodzieńskiej, trzeba zaznaczyć, że w badaniach zostały poddane analizie wszystkie kościoły i kaplice oddane do użytku religijnego w latach 1991 – 2011. W dwudziestoleciu istnienia diecezji w kwestii budownictwa da się zaobserwować następujące prawidłowości. Radykalna zmiana procesów społeczno – politycznych pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia pozwoliła Kościołowi katolickiemu na grodzieńszczyźnie rozpocząć aktywny ruch odzyskania i odbudowywania kościołów i kaplic. Trzeba pamiętać, że zadanie to było realizowane w trudnych warunkach dialogu z postradziecką administracją państwową, deficytu finansów i bardzo często – przynajmniej w początkowym etapie, braku podstawowych materiałów budowlanych. Pomimo rozmaitych trudności ilość czynnych kościołów wzrosła z osiemdziesięciu dziewięciu w 1991 roku do stu czterdziestu ośmiu w 2011. Ponadto odzyskano i wyremontowano po całkowitej dewastacji dwadzieścia siedem świątyń. Oprócz tego w diecezji otwarto dziewięćdziesiąt kaplic publicznych, przerobionych i zaadaptowanych z różnych budynków świeckich⁵¹².

Z kolei innym zjawiskiem było budowanie nowych kościołów i kaplic. Proces ten również w dużej mierze zależał od relacji pomiędzy kościelną a państwową administracją, mającą bezpośrednie kompetencje w sprawie udzielenia pozwolenia na budowę świątyni. Należy także zaznaczyć, że budownictwo kościelne w tym okresie było płaszczyzną, na której władze państwowe próbowały, poprzez wydawanie pozwoleń lub wydzielenia ziemi na budowę, zahamować proces odnowy struktur kościelnych i nakłonić episkopat katolicki do większej lojalności. Jeśli chodzi o nowe budowle, to w omawianym okresie udało się w całości wybudować dwadzieścia cztery nowe kościoły parafialne. Największym dynamizmem pod tym względem odznaczały się dekanaty grodzieński, lidzki i szczuczyński.

Tak duża ilość wznowionych, odremontowanych i wybudowanych świątyń była możliwa dzięki zaangażowaniu księży, jak miejscowych tak i z zagranicy, a także ofiarności miejscowych katolików i inwestycjom różnych sponsorów spoza kraju.

---

⁵¹¹ tamże; *Nowy ołtarz* „Słowo Życia” nr 16 (2011).

⁵¹² A. Gremza, *Zarys 20- lecia diecezji grodzieńskiej...* s. 272 – 273.

4. Sanktuaria

Jednym z najważniejszych wymiarów życia religijnego konkretnej wspólnoty ekklezjalnej jest obecność sanktuarium, pod którym prawodawstwo kościelne rozumie „kościół lub inne miejsce święte, do którego, za aprobatą miejscowego biskupa, pielgrzymują liczni wierni, z powodu szczególnej pobożności”⁵¹³. Miejsca te powstawały przeważnie samorzutnie, pod wpływem spontanicznego ruchu pielgrzymkowego wiernych. Bezpośrednią przyczyną tego ruchu były słynące łaskami obrazy lub figury maryjne, obrazy i relikwie świętych, nadzwyczajne wydarzenia i pamiątki religijne. Sanktuaria dzielą się na diecezjalne (*sanctuarium dioecesanum*), narodowe (*sanctuarium nationale*) i międzynarodowe (*sanctuarium internationale*). Do ich szczególnych zadań należy zapewnić wiernym odpowiednie środki zbawienia, ożywić życie liturgiczne, zwłaszcza dzięki sprawowaniu mszy św. i sakramentu spowiedzi, a także kultywować zatwierdzone formy pobożności ludowej⁵¹⁴.

Na terenie Kościoła wileńskiego zdecydowaną popularnością cieszyły się miejsca szczególnego kultu Matki Bożej. W tych miejscach znajdowały się kościoły lub kaplice ze słynącymi cudownymi wizerunkami maryjnymi, przed którymi wierni prowadzili modlitwy i wyprasali pomoc i łaski w różnych potrzebach. W najstarszym wykazie sanktuariów, takie jak Wielkie Ejsmonty, Ostrowiec i Żyrowice, znajdowały się na terytorium grodzieńszczyzny. Natomiast schematyzmy archidiecezji wileńskiej z pierwszej połowy ubiegłego wieku do wyżej wspomnianych sanktuariów dodają inne centra maryjnej pobożności dzisiejszej grodzieńszczyzny. Wyliczają następujące miejscowości: Boruny, Gudogaje, Kaszubińce (Kotra) i Krzywicz Lidzkie⁵¹⁵. Warto przy tym zaznaczyć, że intensywny rozwój kultu maryjnego przypadał przeważnie na okres potrydencki i był związany przede wszystkim z ruchem kontrreformacji, gdzie maryjną pobożność odbierano jako cechę katolicyzmu, a sanktuaria maryjne jako ostoję katolicyzmu i zaporę przed reformacją⁵¹⁶.

---

⁵¹³ KPK, kan. 1230.

⁵¹⁴ T. Pawlak, *Prawo kanoniczne...* s. 468 – 469; S. Napiorkowski, W. Przygoda, *Sanktuarium*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 769 – 772.

⁵¹⁵ T. Krahel, *Sanktuaria maryjne z koronowanymi obrazami Matki Bożej w diecezji wileńskiej*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 1(2007) s. 42 – 43.

⁵¹⁶ S. Litak, *Z dziejów kultu Matki Bożej Częstochowskiej w XVII – XVIII wieku: sprawa zasięgu społecznego*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, red. M. Krąpiec, Lublin 1973, s. 448; J. Kopiec, *Współczesna maryjność polska i jej związki z modelami religijności XV – XVI wieku*, RTK 30(1983), z. 2, s. 140.

Jako pierwszy ośrodek maryjny w diecezji grodzieńskiej należy wymienić Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny w Trokielach. Parafia trokielska położona jest siedemnaście kilometrów na północny wschód od Lidy, pod względem administracji kościelnej należąca w czasach diecezji wileńskiej do „klucza” trockiego, a od ustanowienia sieci dekanalnej do dekanatu raduńskiego i wiszniewskiego, zaś w okresie międzywojennym była w dekanacie lidzkim. Po utworzeniu diecezji grodzieńskiej została przydzielona do dekanatu raduńskiego. Pierwsze wzmianki o tej parafii pochodzą sprzed 1468 roku i związane są z osobą wojewody wileńskiego Marcina Gasztolda, z fundacji którego powstała dana jednostka kościelna. Natomiast rozwój kultu maryjnego związany był z cudownym obrazem Matki Boskiej Trokielskiej, który powstał prawdopodobnie około pierwszej połowy XVII wieku. Obraz ten jest bardzo ciekawym przykładem połączenia dwóch wątków ikonograficznych, przedstawiających św. Kazimierza Królewicza adorującego wizerunek Matki Bożej Śnieżnej, co z kolei odpowiadało na potrzeby dwóch kultów najpopularniejszych na terenie księstwa litewskiego. Na ikonie Matka Boża z Dzieciątkiem wyobrażona jest na wzór cudownego rzymskiego wizerunku z bazyliki Santa Maria Maggiore, zwanego MB Śnieżną, który swoją popularność zawdzięczał jej cudownej ingerencji w zwycięstwo pod Lepanto nad Turkami, jak i żarliwemu szerzeniu kultu tego obrazu przez jezuitów. Oni to, za specjalną zgodą papieża Grzegorza XIII, jako pierwsi otrzymali prawo rozpowszechnienia kopii cudownego wizerunku w różnych krajach, w tym i w Rzeczypospolitej. Nic dziwnego, że na trokielskim obrazie św. Kazimierz adoruje wizerunek MB Śnieżnej, tym bardziej, że przez jakiś czas parafia ta należała do wileńskiego kolegium jezuitów. Pierwsza wzmianka o tym płótnie pochodzi z 1674 roku, chociaż technika stylowa malowidła wskazuje, że jest ono z okresu wcześniejszego i zapewne znajdowało się już w kościele spalonym przez wojska moskiewskie w 1656 roku. Pośrednim dowodem tego może służyć lokalna legenda, jakoby obraz był wówczas „bez naruszenia w popiołach znaleziony” przez człowieka, który przy jego znalezieniu odzyskał wzrok. Wobec braków źródłowych trudno określić, od kiedy powstało przekonanie o cudowności tego obrazu. Wiadomo tylko, że dopiero w inwentarzu z 1774 roku wizerunek trokielski określano jako „wielkimi łaskami słynący”, co potwierdzały liczne umieszczone przy nim wota. W tym mniej więcej okresie zrodził się także znak szczególnej czci – zwyczaj uroczystego odsłaniania i zasłaniania obrazu. Natomiast w inwentarzu z początku XX wieku znajduje się wzmianka, że każdego roku 2 lipca, w święto Nawiedzenia NMP odbywał się słynny w powiecie lidzkim i sąsiednim „kiermasz Trokielanka”, na który

przybywało do kilku tysięcy wiernych⁵¹⁷. Niestety, ale bolesne wydarzenia drugiej wojny światowej oraz niekorzystne warunki społeczno – polityczne okresu radzieckiego, spowodowały całkowity zanik wszelkich form związanych z czcią trokielskiego obrazu.

Nowy etap w rozwoju kultu Matki Bożej Trokielskiej rozpoczął się dopiero po upadku Związku Radzieckiego. Zaczynając od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku, coraz liczniejsze grupy wiernych zaczęły przybywać do Trokiel, aby wypraszać potrzebne łaski przed tym cudownym obrazem⁵¹⁸. Uwzględniając te przejawy pobożności ludowej oraz dobro duchowe wiernych kościoła grodzieńskiego, bp Aleksander Kaszkiewicz dnia 8 lipca 1995 roku ustanowił świątynię pw. Nawiedzenia NMP w Trokielach sanktuarium Najświętszej Maryi Panny Trokielskiej. Dzięki temu w stosunkowo krótkim czasie miejsce to stało się centrum kultu maryjnego w całej diecezji grodzieńskiej. Od tego momentu w dniu przed uroczystością odpustową, odbywającą się w pierwszą sobotę lipca w Trokielach, wierni ze wszystkich zakątków diecezji gromadzili się na nocnym czuwaniu, podczas którego kapłani głosili konferencje ascetyczne, prowadzili modlitwy i nabożeństwa, a także trwała całonocna adoracja Najświętszego Sakramentu i była możliwość przystąpienia do sakramentu spowiedzi. W sumie praktycznie co roku na głównej uroczystości odpustowej gromadziło się ponad piętnaście tysięcy wiernych⁵¹⁹.

Rozwój kultu maryjnego w Trokielach spowodował także i odnowę ruchu pielgrzymkowego, który nie wynikał z nakazu wiary, ale od stuleci stanowił popularną formę pobożności ludowej⁵²⁰. Dzięki zaangażowaniu duszpasterzy do trokielskiego sanktuarium zdążyły grupy pielgrzymów z Grodna, Lidy, Oszmiany, Ostrowca, Smorgoni, Nowogródka, Rosi, Wołkowyska, Mostów, Szczuczyna, Bieniakoń, Woronowa, Brzozówki i Iwja. Szczytem pielgrzymowania były główne uroczystości odpustowe, na które przybywało nieraz ponad dwa tysiące pielgrzymów. Warto przy tym podkreślić, że początkowo przy sanktuarium nie istniał dom pielgrzyma, nie było także dobrze rozwiniętego zaplecza socjalnego. Pątnicy nocowali w namiotach i domach trokielan. Oczywiście aktywność pielgrzymkowa nie ograniczała się tylko do

---

⁵¹⁷ LVIA, F. 604, op. 11017, *Inwentarz kościoła w Trokielach 1920 – 1921*, s. 4; K. Marczevska, K. Pytel, *Kościół parafialny pw. Nawiedzenia Najśw. Maryi Panny w Trokielach*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego...*, t. 4, s. 191 – 207.

⁵¹⁸ APT, *Kronika parafialna*, bez sygn.

⁵¹⁹ ADG, AP 134, *Dzieje kultu Najświętszej Maryi Panny w sanktuarium maryjnym diecezji grodzieńskiej w Trokielach na Białorusi*.

⁵²⁰ Z. Pask, *Miejsca święte. Leksykon*, Kraków 1997, s. 13.

uroczystości odpustowych. W ciągu roku do Trokiel w sposób zorganizowany lub prywatny przybywali pielgrzymi z Białorusi i zbliz leżących krajów: Litwy, Rosji, Łotwy, Polski i Ukrainy, byli nawet pielgrzymi z Francji i Stanów Zjednoczonych. W sumie rocznie sanktuarium Matki Bożej Trokielskiej odwiedzało około trzydziestu tysięcy pielgrzymów⁵²¹.

Natomiast najważniejszym wydarzeniem, które wpłynęło zarówno na rozwój, jak i status prawny sanktuarium w Trokielach, była koronacja cudownego obrazu papieskimi koronami⁵²². Za początek procesu koronacyjnego można przyjąć dzień 20 listopada 2007 roku, kiedy to ówczesny proboszcz trokielski ks. Paweł Goliński w imieniu wiernych parafii zwrócił się do biskupa grodzieńskiego z prośbą „o rozpoczęcie starań o koronację cudownego obrazu Matki Bożej”. Bp Kaszkiewicz przychylnie odniósł się do tego pomysłu i po dwóch tygodniach zainicjował bezpośredni proces przygotowawczy do koronacji, prosząc wszystkich biskupów Białorusi o poparcie w tej sprawie. Zatem dnia 13 grudnia 2007 roku wydał dekret, w którym potwierdził decyzję z 1995 roku o ustanowieniu sanktuarium maryjnego w kościele pw. Nawiedzenia NMP w Trokielach, jednocześnie podnosząc go do rangi sanktuarium ogólnodiecezjalnego. Ponadto pasterz grodzieński postanowił, że „zgodnie z racjami duszpasterskimi i wypracowaną tradycją uroczystości Matki Bożej Trokielskiej będą obchodzone w ramach parafii 2 lipca (data święta Nawiedzenia NMP przed reformą kalendarza liturgicznego), a w ramach diecezji w pierwszą sobotę lipca, poprzedzone czuwaniem modlitewnym wiernych z piątku na sobotę”. Oprócz tego zaznaczono, że każdy proboszcz parafii w Trokielach będzie równocześnie pełnił obowiązki kustosa sanktuarium maryjnego diecezji grodzieńskiej⁵²³.

---

⁵²¹ I. Kousz, *Geneza i rozwój kultu Matki Bożej Trokielskiej w parafii pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Trokielach*, Lublin 2011, s. 61 – 63, (mps. w BWSdWg).

⁵²² Praktyka koronowania obrazów Matki Bożej przyjęła się jak na Wschodzie, tak i na Zachodzie już od czasów Soboru w Efezie w 431 roku. Często malowano Matkę Bożą siedzącą na tronie w otoczeniu aniołów i świętych i przyozdobioną oznakami władzy królewskiej. Już w VI wieku papież Grzegorz III ukoronował złotą koroną obraz Maryi w jednym z rzymskich kościołów. Zaczynając od XVI wieku zwyczaj koronowania wizerunków przyjął się powszechnie w zachodniej Europie, a zaczynając od XVIII wieku rozprzestrzenił się także i na ziemiach Rzeczypospolitej. Papierze nie tylko zaczęli uznawać tę formę pobożności ludowej, lecz często osobiście lub przez swoich delegatów przyozdabiali publiczne czczone obrazy maryjne. Szczególne znaczenie koronację nabrały po 1630 roku, kiedy to Aleksander Sforza Pallavivini, dziekan kapituły watykańskiej przeznaczył specjalny fundusz na zakup złotych koron dla cudownych obrazów Matki Bożej. Później wydano specjalne przepisy odnośnie spraw koronacji. Mogły być koronowane obrazy czczone od dawna i słynące cudami. Ordynariusz danego miejsca w swojej prośbie musiał to stwierdzić, a kapituła watykańska, jeżeli odpowiedź na prośbę koronacji była pozytywna, miała wyznaczyć koronatora, dzień uroczystości, a także wyjednywała u papieża odpust zupełny dla wiernych, w: T. Krahel, *Sanktuaria maryjne...*, s. 44; S. Jamiołkowski, *Obrazów koronacja*, EKOść, XVI, kol. 603 – 609; A. Witkowska, *Koronacja obrazów*, EK, IX, kol. 884 – 886.

⁵²³ APT, *Prośba proboszcza parafii Nawiedzenia NMP w Trokielach o rozpoczęcie starań o koronację cudownego obrazu od 20.11.2007 r.*, bez sygn; tamże, *Dekret ustanowienia świątyni pw. Nawiedzenia*

Dnia 4 stycznia 2008 roku ordynariusz grodzieński zwrócił się do ojca świętego Benedykta XVI z prośbą o pozwolenie na koronację koronami papieskimi obrazu Matki Bożej Trokielskiej. W swojej prośbie pasterz zaznaczył, że „koronacja tego obrazu przyczyni się do rozwoju zdrowej i autentycznej pobożności maryjnej, która będzie prowadziła ku pomnożeniu Chwały Bożej wśród naszego ludu”. Decyzja Stolicy Apostolskiej na tę prośbę została nadesłana 10 lutego 2009 roku poprzez dekret kongregacji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zezwalający na koronację obrazu⁵²⁴.

Po uzgodnieniu kwestii organizacyjnych i przeprowadzeniu przygotowania wiernych poprzez nabożeństwa maryjne, nowenny i peregrynacje kopii cudownego obrazu w każdej parafii diecezji, komitet organizacyjny postanowił, że uroczystość koronacji ikony Matki Bożej Trokielskiej odbędzie się dnia 5 lipca 2009 roku⁵²⁵. W tym dniu, w obecności prawie dwudziestu pięciu tysięcy wiernych rozpoczęła się uroczysta msza św. pod przewodnictwem ks. kardynała Kazimierza Świątko, administratora apostolskiego diecezji pińskiej, któremu towarzyszył cały episkopat Białorusi, a także abp Andrzej Dzięga, metropolita szczecińsko – kamieński oraz liczne grono kapłanów⁵²⁶.

Kolejnym sanktuarium na ziemi grodzieńskiej było Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudogaju. Pierwsze wzmianki o miasteczku Gudogaj, obecnie znajdującym się w rejonie ostrowieckim obwodu grodzieńskiego, pochodzą z połowy XVI wieku i łączone były przede wszystkim ze słynącym łaskami obrazem Matki Bożej⁵²⁷. Z kolei rozwój kultu cudownego wizerunku gudogajskiego na szeroką skalę nastąpił dopiero w XVIII wieku i związany był z fundacją w 1763 roku klasztoru

---

NMP sanktuarium Najświętszej Maryi Panny Trokielskiej z 13.12.2007, № 1748\B\2007, bez sygn.; ADG, AP 134, List bpa grodzieńskiego do arb Tadeusza Kondrusiewicza z prośbą o poparcie u Stolicy Apostolskiej w sprawie koronowania obrazu Matki Bożej w diecezjalnym sanktuarium w Trokielach z 7.12.2007, bez sygn.; tamże, List bpa grodzieńskiego do bpa Antoniego Dziemianko z prośbą o poparcie u Stolicy Apostolskiej w sprawie koronowania obrazu Matki Bożej w diecezjalnym sanktuarium w Trokielach z 7.12.2007, bez sygn.; tamże, List bpa grodzieńskiego do kardynała Kazimierza Świątko z prośbą o poparcie u Stolicy Apostolskiej w sprawie koronowania obrazu Matki Bożej w diecezjalnym sanktuarium w Trokielach z 7.12.2007r., bez sygn.

⁵²⁴ ADG, AP 134, *Prośba ordynariusza grodzieńskiego bpa Aleksandra Kaszkiewicza do papieża Benedykta XVI z prośbą o ukoronowanie obrazu MB Trokielskiej papieskimi koronami z 4.01.2008 r.; tamże, Dekret Kongregacji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zezwalający na koronację MB Trokielskiej z 10.02.2009 r.*

⁵²⁵ ADG, AN, *Komunikat z posiedzenia komitetu do spraw przygotowania koronacji obrazu MB Trokielskiej bez sygn.; tamże, List pasterski ks. bpa Aleksandra Kaszkiewicza przed koronacją obrazu MB Trokielskiej z 29.04.2009 r., bez sygn.*

⁵²⁶ Tamże, *Program uroczystości koronacyjnej łaskami słynącego obrazu MB Trokielskiej bez sygn.;* H. Żur, *W drodze do Matki Trokielskiej*, „Słowo Życia” (2009) nr 14.

⁵²⁷ W. Abroszka, *Ruch pielgrzymkowy...* s. 285

Karmelitów Bosych przy kościele pw. Nawiedzenia NMP w Gudogaju. Zakonnicy przy swoim klasztorze prowadzili duszpasterstwo związane z życiem parafii, którą wkrótce po założeniu klasztoru w tej miejscowości erygował bp wileński Ignacy Massalski. Klasztor ze swoich dochodów utrzymywał szkołę dla sierot, w której uczono religii, czytania, pisania i matematyki. W XIX wieku przy klasztorze powstał drewniany szpital czyli przytułek, w którym stale utrzymywało się kilku ubogich. Zanik życia zakonnego w Gudogaju nastąpił po upadku powstania listopadowego, kiedy to dekretem carskim z 1832 roku zakon Karmelitów został zniesiony, a wszystkie majątki klasztorne przeszły na rzecz państwa. Parafię również zlikwidowano, przydzielając poszczególne wsie do sąsiednich placówek⁵²⁸.

Natomiast co do obrazu Matki Bożej w Gudogaju, to geneza, miejsce i czas jego powstania są nieznane. Miejscowa tradycja ludowa pojawienie się tej ikony łączyła z leśniczówką znajdującą się na terenie dawnej puszczy oszmiańskiej, niedaleko przysiółku zwanego Polanami w pobliżu wioski Bernaciszek. Nabożeństwo do Matki Bożej odprawiane przez leśniczego wynagrodzone zostało cudownym pojawieniem się obrazu w jego szałasie, czyli budzie strażniczej. Miejsce to, zgodnie z legendą, nazwano budą w gaju, które z czasem przekształciło się w nazwę Gudogaje. Inne zaś podanie łączy zjawienie się obrazu maryjnego w tym miejscu ze zdarzeniem z XVI wieku – okresem licznych przejść rodów szlacheckich na protestantyzm. Ponieważ reformacja odrzucała kult świętych, to wiele konwertytów wyrzucało obrazy ze swoich domów prywatnych. Tym sposobem cenna ikona mogła znaleźć swoje miejsce i kult w prostej leśniczówce⁵²⁹.

Pierwsze udokumentowane dane historyczne na temat obrazu pochodzą z aktu fundacyjnego klasztoru Karmelitów Bosych w Gudogaju. Według tego dokumentu, dnia 19 stycznia 1764 roku fundatorzy klasztoru i kościoła zapisali zakonowi Karmelitów Bosych kilka miejscowości wraz z kościołem gudogajskim i cudownym obrazem Matki Bożej, który pochodził prawdopodobnie z XV wieku. Późniejsza analiza typologiczno – stylistyczna zaliczyła ten obraz do ikonograficznego typu Eleusy. Typ ten ukazuje miłość, która łączy Matkę z Synem, w odróżnieniu od typu hodegetrii, gdzie bardziej akcentowano Bóstwo Jezusa. Na drewnianej ikonie formatu prostokątnego o rozmiarach 31,2 cm x 27,7 cm nieznanymi piętnastowiecznym malarz ikon wymalował Madonnę

---

⁵²⁸ B. Tarka, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudogaju na Białorusi*, Lemrac 2003, s. 29 – 32; M. Wrzeszcz, *Gudogaje*, EK, IV, kol. 337.

⁵²⁹ B. Tarka, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej...* s. 25 – 26; ADG, AP 35, B. Wanat, *Łaskami słynąca ikona Matki Bożej w Gudogaju*, s. 6 (mps).

techniką temperową w konwencji rusko – bizantyjskiej, na zaprawie kredowo – klejowej i w płytkim kowczegu na liciu. Na obrazie Maryja trzyma na swym prawym ramieniu Dzieciątko Jezus, tulące się czule do Matki.

Objęcie pod opiekę tego cudownego obrazu przez zakon karmelicki przyczyniło się do rozwoju kultu Matki Bożej Szkaplerznej, a samo uroczyste wspomnienie w dniu 16 lipca stało się głównym odpustem w gudogajskiej parafii. Przygotowaniem do tego święta jest nowenna z nabożeństwami i maryjnymi kazaniami. Centralna uroczystość odpustowa ściągała całe rzesze wiernych z okolicznych miejscowości. Przez całą nowennę i uroczystość odpustową przyjmowano do bractwa szkaplerznego, które istniało przy każdym klasztorze karmelitańskim. Suma z procesją kończyła się uroczystym błogosławieństwem apostolskim z odpustem zupełnym pod zwykłymi warunkami oraz absolucją od kościelnych kar⁵³⁰.

Niestety, ale rozbiory Rzeczypospolitej i kasata zakonu w okresie Imperium Rosyjskiego, przerwały rozwój kultu. Cudowny wizerunek wraz z licznymi wotami został przeniesiony do kościoła w Oszmianie, gdzie przebywał przez prawie siedemdziesiąt pięć lat. Dopiero po wydaniu cesarskiego edyktu tolerancyjnego i pewnym złagodzeniu polityki w odniesieniu do Kościoła katolickiego na początku XX wieku pojawiła się możliwość reaktywowania parafii w Gudogaju i przeniesienia tam cudownego obrazu Matki Bożej. Dnia 2 sierpnia 1907 roku w święto MB Anielskiej obraz ten został uroczystie przeniesiony do gudogajskiej świątyni⁵³¹. Wznowiony został kult i nabożeństwa, ożywił się ruch pielgrzymkowy. Jednak wraz z wybuchem drugiej wojny światowej i włączeniem grodzieńszczyzny do Związku Radzieckiego, te wszystkie inicjatywy znowu zostały gwałtownie przerwane.

„Nowa historia” kultu Matki Bożej w Gudogaju rozpoczyna się dopiero pod koniec XX wieku i związana była z ogólnobiałoruskim procesem odnowy Kościoła po trudnych latach radzieckiej epoki. W 1989 roku na prośbę Michała Wojciechowskiego, ówczesnego prezesa gudogajskiej parafii, skierowanej do prowincjała Karmelitów Bosych w Polsce, przybyli na te tereny ojcowie karmelici – o. Bronisław Tarka i o. Szczepan Praškiewicz⁵³². W 1992 roku prowincjał Karmelitów Bosych oficjalnym pismem zwrócił się do bpa Kaszkiewicza z prośbą o przekazanie zakonowi na własność dawnego Sanktuarium Nawiedzenia NMP w Gudogaju. Po pozytywnym rozpatrzeniu

---

⁵³⁰ B. Wanat, *Matka Boska Szkaplerzna w Czernej. Studium ikonograficzno– historyczne*, Kraków 1988, s. 74 – 75.

⁵³¹ B. Tarka, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej...* s. 117 – 119.

⁵³² Tamże, s. 84.

tej prośby ojcowie karmelici po prawie stu pięćdziesięcioletniej przerwie wrócili do swoich własności i zajęli się na nowo szerzeniem kultu Matki Bożej Szkaplerznej w Gudogaju⁵³³.

Powoli została odrodzona tradycja odpustowa ku czci Matki Bożej z 16 lipca, gromadząca co roku do kilku tysięcy wiernych. Szczytem odnowy kultu maryjnego w wizerunku gudogajskim, bez wątpienia, była koronacja tego obrazu papieskimi koronami. Kustosz sanktuarium o. Kazimierz Morawski wspominał, że pod wpływem licznych prośb, wyrażanych przez świeckich i duchownych podjęto intensywne starania o koronację cudownej ikony w Gudogaju. Zostały przygotowane korony, które 18 października 2003 roku w Watykanie pobłogosławił Jan Paweł II⁵³⁴. Natomiast pozwolenie na koronację, po sporządzeniu odpowiednich dokumentów i nadesłaniu informacji, zostało wydane przez Kongregację do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów 18 maja 2006 roku. Zatem po modlitewnym i organizacyjnym przygotowaniu, w obecności biskupów, kapłanów, licznych gości z zagranicy i kilkudziesięciu tysięcy wiernych z Białorusi, uroczystej koronacji obrazu dokonał kardynał Kazimierz Świątek dnia 15 lipca 2007 roku⁵³⁵.

Innym sanktuarium mającym dawne korzenia kultu maryjnego jest sanktuarium Matki Bożej Boruńskiej. Historia Borun, obecnie wsi w rejonie oszmiańskim obwodu grodzieńskiego, nierozłącznie związana była z działalnością kościoła i klasztoru bazylianów, a także sanktuarium maryjnego w unickim dekanacie oszmiańskim w diecezji kijowskiej. Według tradycji, świątynia i klasztor zostały ufundowane w 1691 roku przez miejscowego szlachcica Mikołaja Pieślaka w miejscu, gdzie w lesie, na drzewie, cudownie ukazał się obraz Matki Bożej. Świątynia wkrótce stała się miejscem czci Matki Bożej. Dzieje parafii boruńskiej i rozwój kultu maryjnego zostały przerwane kasatą unii w 1839 roku. Wówczas ojcowie bazylianie przewidując zlikwidowanie klasztoru i parafii, przekazali cudowny obraz pod opiekę rodzinie Bażyńskich. Od tego

---

⁵³³ ADG, AP 35, *Pismo prowincjała Karmelitów Bosych z prośbą o przekazania zakonowi kościoła w Gudogaju od 25.10.1992 r.*; tamże, *Pozwolenie bpa Kaszkiewicza na założenie klasztoru Karmelitów Bosych w parafii Gudogaj od 31.12.1992 r.*

⁵³⁴ „*My sami nie wierzyli naszemu szczęściu*” „Słowo Życia” (2007) nr 15; ADG, AP 35, *Potwierdzenie nadesłane przez kard. Stanisława Dziwisza dla o. Szczepana Praśkiewicza OSD o tym, że 16 października 2003 roku papież Jan Paweł II poświęcił korony dla obrazu Matki Bożej Szkaplerznej w Gudogaju na Białorusi.*

⁵³⁵ ADG, AP 35, *List bpa grodzieńskiego do kard. Kazimierza Świątka, przewodniczącego Konferencji Episkopatu Białorusi, z prośbą o ustosunkowanie się w imieniu KBKB odnośnie koronacji cudownego obrazu Matki Bożej Szkaplerznej z 25.10.2003*; tamże, *Pozytywna odpowiedź przewodniczącego KBKB ks. kard. K. Świątka na temat koronacji MB Szkaplerznej w Gudogaju z 25.02.2004 r.*; tamże, *Dekret Kongregacji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zezwalający na koronację MB Szkaplerznej z 18.05.2006 r.*; tamże, *Program koronacji łaskami słynącego obrazu MB Gudogajskiej.*

czasu obraz Matki Bożej Boruńskiej wędrował po różnych miejscowościach, a na swoje miejsce wrócił dopiero 15 października 1922 roku. Naoczni świadkowie opowiadali, że od tego momentu w Borunach na pamiątkę powrotu cudownego obrazu do świątyni zaczęto uroczysto obchodzić święto Matki Bożej Boruńskiej⁵³⁶.

Za datę odnowienia sanktuarium boruńskiego w czasach współczesnych należy uważać dzień 2 sierpnia 2002 roku, kiedy to proboszcz boruński ks. Łucjan Dąbrowski zwrócił się do ordynariusza grodzieńskiego z prośbą o ustanowienie kościoła pw. śś. Piotra i Pawła w Borunach sanktuarium Matki Bożej Boruńskiej Pocieszycielki Strapionych. Bp Kaszkiewicz przychylnie odniósł się do tej inicjatywy i już 12 sierpnia tegoż roku ustanowił świątynię boruńską sanktuarium, jednocześnie reaktywując święto Matki Bożej Boruńskiej obchodzone w czasach przedwojennych dnia 15 października⁵³⁷.

Kolejnym świętym miejscem czczonym przez pobożność ludową, choć nie podniesionym prawem kościelnym do rangi sanktuarium, jest bazylika katedralna pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie i znajdujący się w niej obraz Matki Bożej Kongregackiej. Początki kultu tego obrazu sięgają pierwszej połowy XVII wieku, kiedy to został on przywieziony do Grodna z Rzymu przez prowincjała litewskiej prowincji dominikanów. Prowincjał podarował go księciu Stanisławowi Albrechtowi Radziwiłłowi, kanclerzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po śmierci księcia obraz ten trafił do dziedzica wsi Kulbaki Wojciecha Żelanowskiego, który z modlitwą do Matki Bożej w tym obrazie łączył swoje ocalenie podczas wojny z Rosjanami w 1661 roku. Od tego czasu zaczęto uważać go za cudowny. Dnia 26 marca 1664 roku obraz ten przekazano Kongregacji Studentów Najświętszej Maryi Panny z kolegium grodzieńskiego. Kilka miesięcy później, po stwierdzeniu cudowności otrzymanych łask przez komisję biskupa wileńskiego Jerzego Białożora i sporządzeniu odpowiedniego protokołu, odbyło się uroczyste wprowadzenie tego obrazu do kaplicy kongregacji studenckiej, znajdującej się prawdopodobnie w drewnianym kościele pw. św. Piotra i Pawła. Ks. Krahel przypuszcza, że uroczystości ku czci Matki Bożej i wprowadzenie obrazu do kościoła można było powiązać z faktem podniesienia rangi domu jezuickiego

---

⁵³⁶ ADG, AP 8, *Kwestionariusz wizytacji pasterskiej parafii w Borunach z 20.10.2001r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Boruny*; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...* s. 269; Z. Hauser, *Nowy ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Białorusi*, Warszawa 2005, s. 23 – 24; M. Wrzeszcz, *Boruny*, EK, II, kol. 829.

⁵³⁷ ADG, AP 8, *Prośba skierowana przez ks. Łucjana Dąbrowskiego do bpa Kaszkiewicza o ustanowienie w Borunach sanktuarium Matki Bożej Boruńskiej Pocieszycielki Strapionych z 2.08.2002 r.*; tamże, *Dekret ustanawiający kościół pw. śś. Piotra i Pawła w Borunach sanktuarium Matki Bożej Boruńskiej Pocieszycielki Strapionych z 12.08. 2002 r.*

w Grodnie z rezydencji do kolegium. W szkołach jezuickich zakładano sodalicje mariańskie, które miały na celu łączyć naukę z pogłębionym życiem religijnym. Taka kongregacja powstała też w kolegium grodzieńskim, a szczególną jej patronką była Matka Boska w obrazie, który później zaczęto nazywać obrazem Matki Boskiej Kongregackiej lub Studenckiej. W nowo zbudowanym kościele pw. Franciszka Ksawerego, przyszłej katedrze grodzieńskiej, dla tego obrazu sporządzono specjalną kaplicę, w której ten cudowny wizerunek pozostaje do dnia dzisiejszego⁵³⁸.

Kult Matki Bożej Kongregackiej przetrwał i rozwijał się przede wszystkim dzięki członkom studenckiej kongregacji jezuickiej. Gromadzili się oni wspólnie na modlitwach i nabożeństwach, a także urządzali obchody i uroczystości ku czci Matki Bożej. Pewny upadek kultu maryjnego przy tym wizerunku nastąpił po kasacie jezuitów. Swoisty „renesans” czci tego cudownego wizerunku w Grodnie zaczął się dopiero w okresie międzywojennym, kiedy proboszcz i dziekan grodzieński ks. Leon Żebrowski rozpoczął 5 sierpnia obchodzić jako dzień odpustu Matki Bożej Śnieżnej⁵³⁹. Zwyczaj ten przetrwał w kościele pw. św. Franciszka Ksawerego nawet w najbardziej trudnych latach radzieckich, kiedy w kościele nie było kapłana. Kolejne ożywienie kultu maryjnego nastąpiło w 1988 roku, kiedy w farze grodzieńskiej po długoletniej przerwie obowiązki proboszcza zaczął pełnić ks. Tadeusz Kondrusiewicz, przyszły biskup i administrator apostolski dla katolików na Białorusi. Właśnie on wznowił uroczyste obchody ku czci Matki Bożej Kongregackiej. Dnia 5 sierpnia 1989 roku, po odpowiednim duchowym przygotowaniu i przeprowadzeniu przedtem specjalnej nowenny, była w uroczysty sposób uczczona pamiątka trzysta dwudziestopięciolecia sprowadzenia tego obrazu do kościoła jezuickiego. Od tego momentu specjalne nabożeństwo do Matki Bożej w Grodnie trwało nadal i cieszyło się popularnością u mieszkańców miasta.

Natomiast uwieńczeniem wieloletniego kultu do Matki Bożej Kongregackiej stała się koronacja tego wizerunku papieskimi koronami 28 sierpnia 2005 roku. Dzięki temu wydarzeniu kult ten zaczął szerzyć się i rozwijać nie tylko w Grodnie. Zwiększyła się liczba wiernych przychodzących na modlitwę do ołtarza MB Kongregackiej, zaczęły przybywać pielgrzymki z różnych stron Białorusi oraz z sąsiednich państw.

Analizując sanktuaria maryjne, od wieków zakorzenione w tradycji religijnej omawianego regionu, należy także wspomnieć inne ośrodki czci Matki Bożej, powstałe

---

⁵³⁸ T. Krahel, *Sanktuaria maryjne...*, s. 44

⁵³⁹ *Najświętsza Maria Panna w Obrazie Kongregackim czyli Rzymskim*, Grodno 1918, s. 7

w najnowszym czasie istnienia Kościoła grodzieńskiego. Przed wszystkim warto wymienić tu Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie. Powstanie tego sanktuarium należy łączyć z osobą o. Kazimierza Wójciaka, który przybył do szczuczyńskiej parafii w 1989 roku. W celu duchowej odnowy wspólnoty parafialnej, prawie przez trzydzieści lat pozbawionej kapłana, o. Kazimierz przywiózł ze sobą z Polski figurę Matki Bożej Fatimskiej i zaczął odprawiać w kościele nabożeństwo fatimskie. Następnym krokiem tego duszpasterza było zorganizowanie siedmioletniej peregrynacji figury MB Fatimskiej po domach parafian⁵⁴⁰.

Ojciec Wójciak, widząc coraz bardziej szerzący się kult fatimski Matki Bożej u wiernych, zdecydował się na niezwykle śmiałą inicjatywę i zwrócił się do papieża Jana Pawła II o koronację szczuczyńskiej figury MB Fatimskiej papieskimi koronami. Owe starania rozpoczął 8 maja 1991 roku, składając specjalne pismo o na ręce ks. prałata Stanisława Dziwisza. Wkrótce, a mianowicie 1 sierpnia 1991 roku ta prośba, ale już drogą oficjalną, została skierowana do Ojca Świętego przez ordynariusza grodzieńskiego. Tak się stało, że efekty tych działań zaowocowały bardzo szybko. Już 14 sierpnia tegoż roku, papież Jan Paweł II, podczas swojej pielgrzymki i IV Światowego Dnia Młodzieży w Częstochowie dokonał koronacji figury. Miało to miejsce w czasie uroczystej mszy św. w wigilię Wniebowzięcia NMP w obecności abpa Kondrusiewicza i bpa Kaszkiewicza oraz o. Wójciaka z delegacją szczuczyńskiej młodzieży. Po upływie dwóch lat, ordynariusz grodzieński, uwzględniając „wyjątkowość” takiej koronacji oraz brak spełnienia odpowiednich procedur formalnych, zwrócił się do Stolicy Apostolskiej o potwierdzenie i wydanie oficjalnego aktu koronacyjnego. Ojciec Święty przychylił się do tej prośby i w 1993 roku za pośrednictwem Sekretariatu Stanu wystosował list z potwierdzeniem faktu koronacji, w którym zaznaczył, „aby pamięć o uroczystej koronacji wiecznie trwała, a jednocześnie, aby zachęcić wiernych do podtrzymywania gorliwości w czci wobec Matki Bożej”⁵⁴¹.

Podsumowując należy podkreślić, że od momentu uroczystego wprowadzenia dnia 27 sierpnia 1991 roku koronowanej figury Matki Bożej do szczuczyńskiego kościoła, dokonanej przez bpa Kaszkiewicza w obecności prawie dziesięciu tysięcy wiernych, zaczęło się aktywne szerzenie kultu Maryi i objawień fatimskich w tym miejscu. Stało się już tradycją, że trzynastego dnia każdego miesiąca parafianie

---

⁵⁴⁰ *Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie na Białorusi*. [album b.r.w]

⁵⁴¹ Tamże; APS, *Prośba do papieża Jana Pawła II o wydanie aktu koronacyjnego z 2.06.1993*, bez sygn.; tamże, *List Jana Pawła II, na wieczną rzecz pamiątkę o koronacji figury MB Fatimskiej z miejscowości Szczuczyn na Białorusi z 25.08.1993 r.*, bez sygn.

gromadzą się w świątyni na nabożeństwie fatimskim, odmawiają różaniec i biorą udział w procesjach. Bardzo często na nabożeństwo przyjeżdżają księża i wierni z innych parafii diecezji grodzieńskiej⁵⁴².

Drugim nowym sanktuarium maryjnym powstałym w diecezji grodzieńskiej zaledwie kilka lat temu jest sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej – Cierpliwie Słuchającej na Wzgórzu Nadziei w Kopciówce. Kościelna historia wsi Kopciówka, położonej na drodze z Grodna do Indury, nierozłącznie związana była z dawnym unickim kościołem parafialnym pw. Zaśnięcia NMP, który po kasacie został zaadoptowany na cerkiew. Od tego momentu katolicy kopciuwsczyzny terytorialnie zaczęli należeć do parafii franciszkańskiej w Grodnie. Natomiast innym etapem życia religijnego tej miejscowości stał się 1930 rok, kiedy to za pozwoleniem władz kościelnych powstał komitet budowy kościoła katolickiego w Kopciówce. Następnie 7 listopada 1936 roku metropolita wileński abp Romuald Jałbrzykowski poświęcił plac pod budowę kościoła, a rok później, poświęcając kamień węgielny i fundamenty po części wybudowanej świątyni przeniósł tam odprawianie mszy św., dotąd sprawowanych w domach prywatnych. Prace te zostały przerwane przez drugą wojnę światową i późniejsze włączenie tych ziem do Białorusi radzieckiej. Kościół zamknięto, zamieniając go początkowo na magazyn zbożowy, a w połowie lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia na młyn⁵⁴³.

Za początek odnowienia życia religijnego w Kopciówce należy przyjąć dzień 14 lipca 1991 roku, kiedy na schodach zakrystii dopiero co odzyskanej świątyni została odprawiona pierwsza po drugiej wojnie światowej msza św. Przewodniczył tej Eucharystii kard. Edmund Szoka, którego ojciec pochodził z tej właśnie parafii. Niebawem trudu odbudowy świątyni i ożywienia życia religijnego w tej miejscowości podjął się przybyły z Polski ks. Leszek Domagała, mianowany przez ordynariusza grodzieńskiego proboszczem w 1992 roku. Pod kierownictwem tego duszpasterza rozpoczęto odbudowę świątyni parafialnej, która została ukończona uroczystą konsekracją 11 czerwca 2000 roku⁵⁴⁴.

Kult Matki Bożej od wieków był związany z tą miejscowością. Pomimo, że pierwszy kościół w Kopciówce, należący do wiernych wyznania grecko – katolickiego, miał maryjne wezwanie, to komitet budowy nowej świątyni, ukonstytuowany we wrześniu 1930 roku, przyjął nazwę „Matki Boskiej Królowej Polski”. Jednak

---

⁵⁴² *Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie na Białorusi*. [album b.r.w]

⁵⁴³ L. Domagała, *Duszpasterstwo parafii Kopciówka (Białoruś)*, Lublin 2005, s. 16 – 32.

⁵⁴⁴ Tamże, s. 33 – 35.

bezpośrednie powiązanie czci obrazu MB Częstochowskiej z kopciowszczyzną należy łączyć z osobą ks. Jana Chrabąszcza, pierwszego proboszcza i budowniczego kościoła w Kopciówce. Jego rodzice – Ignacy i Karolina Chrabąszcz, mieszkający wówczas w parafii Imielno, diecezji kieleckiej, dowiedziawszy się o skierowaniu syna na probostwo koło Grodna postanowili sprzedać część ziemi, by pomóc synowi przy budowie kościoła oraz ofiarować tam obraz Matki Bożej. Zamówiony przez nich obraz w Częstochowie trafił do Kopciówki, gdzie niebawem po wykończeniu prezbiterium nowego kościoła został umieszczony w głównym ołtarzu. Niestety, ale w czasie prześladowań zarówno kościół, tak i obraz zostały zniszczone⁵⁴⁵.

W celu przywrócenia dawnego kultu maryjnego oraz ożywienia życia religijnego w parafii ks. Domagała zwrócił się do generała zakonu paulinów o. Izydora Matuszewskiego z prośbą o kopię obrazu MB Częstochowskiej do głównego ołtarza odnowionej świątyni w Kopciówce. Przychylając się do prośby 25 marca 2006 roku generalny przełożony paulinów na Jasnej Górze w czasie Apelu Maryjnego ofiarował kopię jasnogórskiej ikony dla kościoła w Kopciówce. Po załatwieniu formalności i solidnym przygotowaniu duchowym, przeprowadzonym w kopciowskiej parafii przez paulinów pracujących na Białorusi – o. Jerzego Sakowicza i o. Janusza Witkowskiego, uroczystości intronizacji obrazu Matki Bożej w Kopciówce odbyły się 3 maja 2006 roku pod przewodnictwem bpa Antoniego Dziemianko. Z okazji tych obchodów ordynariusz grodzieński wydał dekret o przywrócenie dawnego dnia odpustu. Zgodnie z nim, oprócz tytularnego odpustu Wniebowzięcia NMP, w parafii kopciowskiej można uzyskać odpust dnia 3 maja w uroczystość MB Królowej. Natomiast rok później, znajdujący się w głównym ołtarzu obraz MB Częstochowskiej został uroczystie poświęcony przez kardynała Edmunda Szokę oraz bpa Aleksandra Kaszkiewicza⁵⁴⁶.

Od tego momentu Kopciówka stała się swoistym centrum kultu obrazu MB Jasnogórskiej na grodzieńszczyźnie, wyrazem czego są liczne coroczne piesze pielgrzymki z Grodna i okolicznych miejscowości, z okazji Dnia Matki i Dnia Ojca, oraz na rozpoczęcie roku szkolnego i katechetycznego. Ordynariusz grodzieński, uwzględniając coraz bardziej szerzący się kult maryjny, dnia 23 marca 2010 roku wydał dekret ustanawiający sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej – Cierpliwie Słuchającej

---

⁵⁴⁵ Tamże, s. 40 – 50.

⁵⁴⁶ APK, *List do generała Paulinów o. Izydora Matuszewskiego*, bez sygn.; tamże, *Zaświadczenie o przekazaniu kopii obrazu MB Jasnogórskiej dla parafii w Kopciówce na Białorusi przez o. Izydora Matuszewskiego z dnia 25.03.2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Dekret zezwalający wiernym parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Kopciówce uzyskiwać odpust zupełny przyznany Kościołowi na dzień 2 sierpnia w dniu 3 maja, z dnia 25.04.2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Akt poświęcenia obrazu MB Jasnogórskiej w Kopciówce z dnia 8.07.2007 r.*, bez sygn.;

na Wzgórzu Nadziei w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP w Kopciówce⁵⁴⁷.

Dokonując analizy miejsc świętych na terenie diecezji grodzieńskiej można zauważyć, że praktycznie wszystkie sanktuaria diecezji grodzieńskiej były i są ośrodkami kształtowania i szerzenia pobożności maryjnej. Jedynym wyjątkiem było Sanktuarium Chrystusa Frasobliwego w Rosi. Pierwsze wzmianki o miasteczku Roś, położonym na drodze z Wołkowyska do Grodna, związane były z rodziną Chodkiewiczów, do latyfundiów której należało. Pierwszy kościół parafialny w tej miejscowości został ufundowany przez Hieronima Chodkiewicza w 1611 roku, a obecna świątynia parafialna pw. Trójcy Świętej została wybudowana w 1807 roku. Właśnie w głównym ołtarzu tego kościoła została umieszczona barokowa rzeźba Chrystusa Frasobliwego, wykonana przez nieznanego artystę na początku XVII wieku. Natomiast pierwsze wzmianki o cudach związanych z tą rzeźbą pochodzą z 1618 roku. Od tego czasu Roś stała się miejscem kultu publicznego. Każdego roku na Zielone Świątki i uroczystość Trójcy Świętej do rosiańskiego sanktuarium przyjeżdżały rzesze wiernych, a także przychodziły z różnych parafii liczne piesze pielgrzymki. W czasach współczesnych tradycja ta została wznowiona: na nowo organizuje się pielgrzymki oraz popularyzuje nabożeństwa ku czci Jezusa Frasobliwego. Oprócz tego miejsce to stało się swoistym centrum rekolekcyjnym diecezji grodzieńskiej, gromadząc corocznie do kilku tysięcy wiernych na rozmaitych ćwiczeniach duchowych. Uwzględniając głęboką tradycję historyczną danego miejsca, a także jego rolę dla współczesnego Kościoła grodzieńskiego, bp Kaszkiewicz wydał dekret o nadaniu kościołowi pw. Trójcy Św. w Rosi godności sanktuarium diecezjalnego w 2010 roku⁵⁴⁸.

---

⁵⁴⁷ Tamże, *Dekret ustanawiający w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia MB w Kopciówce – Sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej Cierpliwie Słuchającej na Wzgórzu Nadziei, z dnia 23.03.2010 r.*, bez sygn.

⁵⁴⁸ Z. Hauser, *Nowy ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Białorusi*, Warszawa 2005, s. 237 – 238; W. Myśluk, *Sanktuarium Chrystusa Frasobliwego w Rosi*, Grodno 2000, s. 37 – 49, [mps. w BWSDwG]; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 331 – 336; Ks. Czesław Pawlukiewicz: *rekolekcje w Rosi – to odnowienie oblicza tej ziemi*, „Słowo Życia” (2014) nr 11.

IV. DUCHOWIEŃSTWO I WIERNI

1. Seminarium i duchowieństwo diecezjalne

Jednym z zadań odradzającego się Kościoła na Białorusi pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia było zapewnienie odpowiedniej liczby duchownych dla normalnego funkcjonowania duszpasterstwa. Dziesięciolecie egzystowania Kościoła w warunkach wrogo nastawionego ateistycznego państwa radzieckiego sprawiły, że w połowie 1984 roku na terenie grodzieńszczyzny pracowało dwudziestu dziewięciu księży, a średnia ich wieku wynosiła 64,7 lat. Byli to: Orłowski Kazimierz – proboszcz w Adamowiczach, Łazowicki Witold – Łabno, Karpowicz–Matusiewicz Jan – Boruny, Gwozdowski Kazimierz – Gierwiaty, Trubowicz Józef – Grodno, Aranowicz Michał – Grodno, Gawrychowski Bolesław – Hoża, Żylis Kazimierz – Indura, Grasiwicz Józef – Kamionka, Żorawski Edward – Kiemieliszki, Zubielewicz Apolinary – Konwaliszki, Pietrasz Stanisław – Krzemienica, Rojek Stanisław – Lida, Szczepanek Franciszek – Lipniszki, Pacyna Stanisław – Minojty, Walentynowicz Kazimierz – Mścibów, Soroko Feliks – Odelsk, Bańkowski Antoni – Ossowo, Tomkowicz Alojzy – Ostrowiec, Szaniawski Kazimierz – Raduń, Werbel Ryszard – Roś, Massalski Albert – Soły, Chańko Antoni – Wasiliszki, Kisiel Józef – Wiszniewo, Bojarun Stanisław – Wołkowysk, Bartoszewicz Piotr – Żołudek, Zaniewski Józef – Żuprany. Dla uzupełnienia należy dodać, że w 1984 roku zmarli ks. Józef Maciejewski z Zaniewicz i ks. Wojciech Nowaczyk z Nowogródka. Ponadto w drugiej połowie tegoż roku pracę duszpasterską na grodzieńszczyźnie podjęli ks. Józef Gil w Żodziszkach i ks. Leonid Nieściuk w Iwju⁵⁴⁹. W następnych latach sytuacja nieco się poprawiła, ponieważ zaczęli wracać na Białoruś absolwenci ryskiego seminarium oraz kapłani przygotowani i wyświęceni potajemnie na Litwie i w Polsce⁵⁵⁰.

---

⁵⁴⁹ A. Hlebowicz, *Kościół odrodzony...*s. 102 – 105.

⁵⁵⁰ Na terytorium odvodu grodzieńskiego w 1989 roku pracowali następujący księża: Aronowicz Michał, Grasiwicz Józef, Gawrychowski Bolesław, Rojek Stanisław, Bańkowski Jan, Soroko Feliks, Pietrasz Stanisław, Ciereszko Aleksander, Bartoszewicz Piotr, Szaniawski Kazimierz, Tomkowicz Alojzy, Szczepaniak Karol, Chańko Antoni, Żylis Kazimierz, Kisiel Józef, Dziemianko Antoni, Lisowski Wincenty, Sadowski Stanisław, Żylwietro Witold, Nieściuk Leon, Romańczuk Jan, Szemiet Aleksander, Jakubiec Ryszard, Krysztolik Tadeusz, Pacyna Stanisław, Jusiel Antoni, Radomski Lucjan, Łozowicki Witold, Filipezyk Antoni, Gil Józef, Pieciun Jan, Jabłoński Henryk, Żyrawski Edward, Zaniewski Józef. Zob. ADG, AN, *Spis księży pracujących w grodzieńskiej obl. na październik 1989 roku*, bez sygn.

Okres *Pierestrojki* i zachodzące przez niego zmiany społeczno – polityczne otworzyły nowe możliwości do rozwoju Kościoła katolickiego na Białorusi. Wspólnoty parafialne domagające się od lat zwrotu świątyń zaczęły otrzymywać pozytywne odpowiedzi na swe żądania. Z kolei gwałtowny przyrost czynnych kościołów na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia sprawił, że na jednego kapłana przypadało obsługiwanie kilku parafii. Przy dużym napływie wiernych, zwłaszcza dzieci i młodzieży, żądających udzielania im sakramentów oraz pilnej potrzebie odnawiania odzyskanych świątyń, realizacja dalekosiężnych inicjatyw duszpasterskich wymagała odpowiedniej liczby duchowieństwa. Rozwiązaniem tegoż problemu, przynajmniej czasowo, byłoby zaproszenie księży z Polski, tym bardziej, że polscy misjonarze już przybywali na Białoruś na zaproszenie miejscowego duchowieństwa i osób świeckich. Wprawdzie były to wizyty krótkotrwałe, przeważnie kilkutygodniowe, związane z odwiedzaniem parafii bez duszpasterza i sprawowaniem tam sakramentów.

Pewne zmiany pod tym względem nastąpiły 9 stycznia 1990 roku, kiedy to Rada do Spraw Religii przy Radzie Ministrów ZSRR, na prośbę bpa Tadeusza Kondrusiewicza – ówczesnego administratora apostolskiego dla katolików na Białorusi, pozwoliła na przybycie 51 księżom z Polski pod pewnymi warunkami: po uzgodnieniu z obwodowym pełnomocnikiem Rady do Spraw Religii zapraszać księży na konkretną parafię miał prawo tylko bp Kondrusiewicz; zaproszony ksiądz powinien był władać językiem białoruskim lub rosyjskim i zajmować się wyłącznie duszpasterstwem; do pracy duszpasterskiej miał prawo przystępować tylko po rejestracji państwowej i tylko w tej parafii, w której był zarejestrowany; był zobowiązany do respektowania prawa państwowego i tradycji narodu białoruskiego; był zobowiązany do wyrobienia karty czasowego pobytu; przeniesienia księdza z Polski do innej parafii mógł dokonać administrator apostolski po uzgodnieniu z pełnomocnikiem Rady do Spraw Religii; okres działalności księdza na Białorusi kończył się wraz z wzrastaniem liczby miejscowych księży. Ponadto kapłan z Polski mógł być wydalony z kraju w każdej chwili w wypadku przekroczenia radzieckiego prawa państwowego⁵⁵¹.

W tym czasie na grodzieńszczyźnie oficjalnie byli zarejestrowani następujący kapłani: Bankowski Jan, Barnoś Karol, Bartoszek Ludwik, Boguszewski Henryk, Budyń Ernest, Czuchoński Leonard, Gawlik Stanisław, Groszek Krzysztof, Kaczan Tadeusz, Kaliński Bernard, Karolewski Krzysztof, Kozak Jan, Kowalik Leszek, Kulaszewicz Henryk, Sutkowski Wacław, Pikuła Zdzisław, Pytel Stanisław, Radziuk

---

⁵⁵¹ ADG, AN, *Временные условия приглашения с Польской Республики ксендзов для обслуживания католических религиозных обществ, действующих в Белорусской ССР*, bez sygn.

Bernard, Rafałko Antoni, Rogiński Józef, Rudnicki Adam, Sadowski Andrzej, Staniszewski Ludwik, Szczupał Andrzej, Szoka Kazimierz, Wójcik Kazimierz⁵⁵².

Należy zaznaczyć, że mimo pozwolenia, przyjazd polskich księży do miast Białorusi odbierany był przez władze państwowe w kategoriach myślenia, że działalność misyjna Kościoła jest przejawem katolickiej ekspansji, skierowanej na polonizację ludności białoruskiej. Świadczy o tym „Informacja” do Rady Najwyższej i Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 1991 roku, w której przewodniczący Rady do Spraw Religii Żylski pisał, że „Watykan pomimo naszych niejednokrotnych próśb o rozwiązanie problemów kadrowych w republice przez skierowanie księży z innych krajów i skrócenie terminu nauki w seminarium, uparcie nastawiał się tylko na jedno źródło – nasyłanie księży z Polski. Narzuca się wniosek, że Watykan wykorzystuje problem z duchowieństwem katolickim na Białorusi dla swoich celów. Po pierwsze, z Polski są kierowani doświadczeni i dobrze przygotowani misjonarze, dzięki wysiłkom których katolicyzm posuwa się na wschód. Po drugie, zależy mu na pomocy Episkopatowi Polski, w której parafiach jest nadmiar duchowieństwa, z których wielu rwie się na Białoruś. Perspektywy w tej kwestii są na najbliższe 5 – 7 lat, kiedy wszyscy tu pozostaną, nie obiecuje republice niczego dobrego. W tych warunkach niebezpieczeństwo polonizacji wielokrotnie wzrasta”⁵⁵³.

Proces odnowy Kościoła katolickiego pod koniec ubiegłego stulecia oraz powstałe przy tym rozmaite trudności prawne i duszpasterskie, zmuszały ówczesną administrację kościelną do szukania możliwości utworzenia seminarium duchownego w celu formacji miejscowych kapłanów⁵⁵⁴. Do powstania takiej uczelni doszło dnia 28 sierpnia 1990 roku, dzięki trosce bpa Tadeusza Kondrusiewicza oraz ówczesnego przedstawiciela Stolicy Apostolskiej w ZSRR abpa Francesco Colasuonno. Na miejsce istnienia seminarium wybrano miasto Grodno, jako swoiste „centrum katolicyści” na Białorusi oraz ówczesną siedzibę biskupią administratora apostolskiego. W dekrete erekcyjnym bp Tadeusz Kondrusiewicz napisał: „Kościół na Białorusi zroszony krwią męczenników, umocniony świadectwem życia wielu wyznawców, doświadczany w szczególny sposób w obecnym stuleciu odradza się dziś dzięki łasce Bożej i jak

---

⁵⁵² ADG, AN, *Alfabetyczny spis księży oficjalnie zarejestrowanych na Białorusi na 5 stycznia 1990 roku*, bez sygn.

⁵⁵³ E. Jarmusik, *Kościół katolicki...* s. 253.

⁵⁵⁴ Seminarium duchowne – wspólnota kościelna diecezjalna lub zakonna przygotowująca przez formację duchową, intelektualną i pastoralną kandydatów do sakramentu święceń. Swoją genezę sięga szkół katedralnych oraz kolegiów przy uniwersytetach średniowiecznych. Wyższe seminarium duchowne jako instytucja kościelna formująca kandydatów do kapłaństwa, zostało ustanowione 15 lipca 1563 roku przez Sobór Trydencki. Zob. E. Ziemann, *Seminarium duchowne*, EK, XVII, kol. 1396 – 1398.

wierzymy dzięki szczególnemu wstawiennictwu Najświętszej Maryi Panny do nowego życia. W życiu każdego Kościoła lokalnego szczególne miejsce zajmuje serce tego Kościoła, seminarium duchowne. Jako biskup miński dla katolików obrządku łacińskiego na Białorusi, wychodząc naprzeciw ogromnym potrzebom tegoż Kościoła, niniejszym eryguję Wyższe Seminarium Duchowne w Grodnie. Uczelnię tę polecam w opiekę Najświętszej Maryi Pannie Niepokalanie Poczętej, a także świętemu Michałowi Archaniołowi, Patronowi tych ziem, oraz świętemu Judzie Tadeuszowi, Patronowi bardzo trudnych spraw⁵⁵⁵. Tym aktem prawnym zainicjowano pierwszą od lat nową uczelnię katolicką, będącą trzecim – po seminarium w Kownie i Wilnie, seminarium rzymskokatolickim w Związku Radzieckim.

Mimo że oficjalne otwarcie seminarium miało miejsce 1 września 1990 roku, jednak za początek istnienia uczelni można uważać 18 sierpnia 1990 roku. Był to dzień, w którym odbyły się pierwsze egzaminy wstępne. Abp Kondrusiewicz w związku z tym wspominał: „Dobrze pamiętam tamten dzień, gdy rano przyjechałem do proboszcza kościoła pobernardyńskiego księdza prałata Michała Aronowicza⁵⁵⁶. Przywitał się ze

---

⁵⁵⁵ ADG, AN, *Dekret erekcji wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 28 sierpnia 1990 roku*, bez sygn.

⁵⁵⁶ Michał Aranowicz – urodził się 7 sierpnia 1907 roku we wsi Lubiszczce nad Nurcem. W 1919 roku po skończeniu czterech klas szkoły podstawowej, podjął naukę w prywatnym gimnazjum w Bielsku Podlaskim. W 1926 r. zdał maturę, po czym wstąpił do wyższego seminarium duchownego w Wilnie. Formację seminaryjną łączył ze studiami na wydziale teologicznym wileńskiego uniwersytetu. W 1932 roku przyjął święcenia kapłańskie i został skierowany do parafii Kamionka koło Szczuczyna, gdzie był wikariuszem – koadiutorem, a w 1937 roku proboszczem. 24 sierpnia 1939 roku ks. Aronowicz został zmobilizowany do wojska jako kapelan 3 pułku szwoleżerów w Suwałkach. W szeregach tej jednostki odbył kampanię wrześniową. W 1939 roku, po agresji sowieckiej na Polskę, wraz z żołnierzami przekroczył granicę polsko – litewską. W październiku 1940 roku został mianowany wikariuszem w parafii Raduń, a w czerwcu 1941 roku powrócił na stanowisko proboszcza do Kamionki. Po zakończeniu wojny ks. Aronowicz nie zdecydował się na wyjazd do Polski i pozostał, aby służyć swoim parafianom. W 1948 r. został rektorem kościoła Zwiastowania NMP w Grodnie. Kiedy sowieckie władze zamknęły w 1950 roku świątynię, został wikariuszem w grodzieńskiej parafii Znalezienia Krzyża Św. Od początku swego pobytu w Grodnie opiekował się zakonspirowaną wspólnotą siostr nazaretanek. 17 lutego 1951 roku ks. Aranowicz został aresztowany w Grodnie. Oskarżono go o przechowywanie antysowieckiej literatury, kontakty z Armią Krajową oraz pomoc Watykanowi i państwu kapitalistycznym. 20 lipca 1951 roku został zaocznie skazany w Moskwie na 10 lat łagrów i konfiskatę mienia. Najpierw trafił do łagru Mieźdurieczje w obwodzie kiemierowskim, a następnie do pobliskiego łagru w Olżeras. W październiku 1952 roku przewieziono go do wewnętrznego więzienia w Mińsku. W 1953 roku skrócono mu wyrok i wypuszczono na wolność. Podjął pracę duszpasterską w Odelsku koło Grodna, wkrótce jednak został proboszczem w grodzieńskiej parafii Znalezienia Krzyża św. W 1954 roku został dziekanem grodzieńskim i ukrytym wikariuszem generalnym na okręg grodzieński. Przez 30 lat był jedynym księdzem katolickim w Grodnie. Potajemnie udzielał chrztów, błogosławił małżeństwa i udzielał innych sakramentów katolikom bojącym się represji w razie ujawnienia tego faktu. Był nieustannie nękanym wezwaniami przez urzędnika do spraw kultów religijnych w sprawie ukrytej katechizacji dzieci i młodzieży. W 1979 roku Ojciec św. Jan Paweł II mianował go honorowym prałatem papieskim, a następnie infułatem. Przemiany związane z pierestrojką M. Gorbaczowa sprawiły, że w 1988 roku gościł prymasa Polski kard. Józefa Glempa. Była to pierwsza oficjalna wizyta biskupa katolickiego w Grodnie od 1939 roku. Ks. Michał Aranowicz zmarł 30 sierpnia 1991 r. w Grodnie. W 1998 roku został w pełni zrehabilitowany. Zob. T. Krahel, *Świętej pamięci ksiądz infułat Michał Aronowicz (1907 – 1991)*, WKAB, 1991 nr 3, s. 134 – 137. tenże, *Sześćdziesiąt lat w służbie Kościoła. Pamięci księdza infułata Michała Aronowicza*, WKAB 36(2008) nr 2, s. 101 – 110; tenże, *Świadkowie*

mną i zapłakał. „Co się stało? – zapytałem. „Nie należy się martwić, to są łyzy radości. Rano celebrowałem mszę św. i jak zawsze, widziałem przed sobą wiernych. Wiem, kto gdzie się znajduje, niektórych dobrze znam z imienia i nazwiska. Potem nieoczekiwanie do świątyni zaczęli wchodzić młodzi ludzie. Zrozumiałem, że są to kandydaci do seminarium, wówczas zapłakałem z radości. Wydawało się, że wraz ze śmiercią ostatniego kapłana Kościół tu zniknie, ale Bóg ma własne plany i w Grodnie powstaje seminarium. To jest największa radość” – powiedział ks. Michał Aranowicz⁵⁵⁷. Później się okazało, że na pierwszy rok przyjęto 37 seminarzystów, większość z nich pochodziła z Białorusi, kilku z Ukrainy i jeden z Gruzji.

Jak już zaznaczono uroczysta inauguracja pierwszego roku akademickiego Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie odbyła się 1 września 1990 roku. Obecny na tej uroczystości korespondent dziennika „Słowo Powszechne” Zdzisław Szuba opisał to wydarzenie następująco: „[...] o godzinie dwunastej z wieży kościoła pobernardyńskiego, królującego na skarpie nadniemeńskiej rozległ się głos dzwonu. Ze świątyni Znalezienia Krzyża Świętego, miejscowy proboszcz, ksiądz infułat Michał Aronowicz, senior kapłanów z Białorusi, w licznym orszaku kapłanów miejscowych oraz przybyłych z Polski i prowadzących za Niemnem pracę duszpasterską, wyprowadził do ołtarza polowego na msze św. inauguracyjną pracę nowo otwartego seminarium czterdziestu kleryków. Uroczysta inauguracja zorganizowana została jakby w ostatniej chwili, do końca przecież nie wiadomo było, czy można będzie zgromadzić alumnów w zrujnowanym obiekcie. Ale jednak przybył z Moskwy nuncjusz apostolski abp Francesco Kolasuono z towarzyszącym mu o. Stanisławem Szłowieńcem, jezuitą polskim, pochodzącym z Lidy, od lat pracującym w Sekretariacie Stanu,. Wprost z Rzymu przyjechał do Grodna bp Marian Błażej Kruszyłowicz, sufragan diecezji szczecińsko – kamieńskiej, rodak z ziemi wołkowyskiej, przywożąc od Ojca św. Jana Pawła II specjalny list z błogosławieństwem i życzeniami dla nowo otwartej uczelni, odczytany ten list został od ołtarza przybranego również herbem papieskim, w języku polskim i białoruskim.[...]. Bp Tadeusz Kondrusiewicz, administrator apostolski dla Białorusi, przemawiając we wstępie jako gospodarz uroczystości stwierdził, że oto w Grodnie wypełnia się nakaz Chrystusa: „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody”. By to

---

Chrystusa. Świadectwo kapłanów archidiecezji wileńskiej w latach 1939 – 1991, „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011), s. 59 – 60; tenże, *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939 – 1945*, Białystok 2017, s.65 – 67; А. Грэмза, *Пастыр гродзенскіх вернікаў*, „Studia Theologica Grodnensia” 2(2008), s. 223 – 226.

⁵⁵⁷ Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Tadeuszem Kondrusiewiczem dnia 21.03.2013 (w posiadaniu autora).

polecenie Mistrza urzeczywistniać w świecie, potrzebne są instytucje dla przygotowania kapłanów. Otwiera się oto pierwsze po wojnie seminarium duchowne na Białorusi. Tym samym Kościół katolicki w tym kraju posiadający już swego biskupa, swych kapłanów, swe seminarium staje się w pełni zorganizowanym Kościołem lokalnym”⁵⁵⁸.

Podstawowym problemem nowopowstałej uczelni katolickiej, była kwestia budynku. Zgodnie z postanowieniem władz państwowych, na miejsce seminarium przeznaczono część gmachu byłego klasztoru bernardyńskiego przy ulicy Komuny Paryskiej 1, w którym wówczas mieścił się zakład medycyny sądowej. Początkowo dla potrzeb seminarium wydzielono na półrozwalony korytarz, kilka pokoi, oraz jedną większą salę, gdzie równocześnie mieściła się kaplica i sala wykładowa. Z czasem planowano przekazać budynek w całości. Ze źródeł archiwalnych wynika, że proces ten znacznie się wydłużył, gdyż jeszcze 12 grudnia 1990 roku bp Kondrusiewicz prosił władze miasta o całkowite przekazanie gmachu na potrzeby seminarium, motywując to potrzebą przeprowadzenia koniecznej renowacji budynku. Ponadto pasterz zaznaczył, że zaczynając od drugiego semestru liczba seminarzystów zwiększy się, ponieważ dojdą białoruscy klerycy z ryskiego seminarium, co z kolei wymagało dodatkowych pomieszczeń. Do realizacji tej prośby doszło dopiero w lutym 1991 roku⁵⁵⁹.

Według danych historycznych, przekazany na potrzeby seminarium zespół klasztorny został wzniesiony w latach 1602 – 1618. Gmach kościoła i klasztor znacznie ucierpiały podczas pożaru w czasie wojny Rzeczypospolitej z Rosją (1645 – 1667). Pod koniec XVII wieku w klasztorze było około trzydziestu mnichów. W ciągu XVII – XVIII wieku przy klasztorze działały kursy filozofii oraz odbywały się sejmiki powiatowe. Na początku XIX wieku działała tu prywatna szkoła podstawowa. Nowa historia klasztoru rozpoczęła się w 1853 roku, gdy według rozkazu władz carskich wspólnota zakonna uległa kasacji, zaś budynki kościoła i klasztoru zostały przekazane duchowieństwu diecezjalnemu. W okresie dwudziestolecia międzywojennego mieściły się tu gimnazjum oraz szkoła, a w czasach radzieckich zakłady obwodowego centrum epidemiologii oraz, jak już wspomniano, medycyny sądowej⁵⁶⁰.

---

⁵⁵⁸ Z. Szuba, *Alma Mater Grodnensis*, „Słowo Powszechnie” (1990), nr 174.

⁵⁵⁹ ADG, AN, *Обращение епископа Кондрусевича к властям области об освобождении помещений находящихся на территории бернардинского монастырского комплекса от 12 декабря 1990 года*, bez sygn.; tamże, *Акт передачи здания Гродненского областного бюро судмедэкспертизы по ул. Парижской Коммуны 1*, bez sygn.

⁵⁶⁰ D. Piramidowicz, *Kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św. i dawny klasztor Bernardynów*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, t. 1, red. M. Kałamajska – Saeed, Kraków 2012, s. 25 – 66; A. Кулагін, *Каталіцкія Храмы Беларусі...*, s. 102 – 104.

Po odzyskaniu gmachu natychmiast zaczęto planować gruntowny remont. Świadczy o tym kontrakt nr 936701 – 0024, zawarty pomiędzy seminarium grodzieńskim a generalną dyrekcją Budownictwa Hydrotechnicznego i Rurociągów Energetycznych „Energopol” w Warszawie w lutym 1991 roku. Wstępne wytyczne programowe rozbudowy i adaptacji budynku na potrzeby seminarium w Grodnie przewidywały: sale wykładowe, pokoje mieszkalne dla kleryków i profesorów, refektarz, pomieszczenia służbowe i administracyjne, bibliotekę z czytelnią. Ponadto planowano zaadaptować poddasze głównego budynku na pokoje mieszkalne oraz podziemia na stolarnię, pralnię i kotłownię⁵⁶¹.

Z późniejszych sprawozdań oraz ze świadectwa naocznych świadków wiadomo, że oprócz budowniczych także przyszli kapłani w przeciągu kilku lat, oprócz wykładów i seminariów, mieli też „praktyki budowlane” poprzez pracę przy renowacji gmachu. Powoli, dzięki ofiarności wiernych diecezji oraz ofiarodawców z zagranicy, klasztor pobernardyński dostosowano do potrzeb seminarium. Udało się wyremontować i dostosować do celów dydaktycznych sale wykładowe, powstała kaplica, pokoje mieszkalne i refektarz, sale komputerowe oraz aula konferencyjna⁵⁶².

Kolejną pilną kwestią dopiero co powstałego seminarium grodzieńskiego było zorganizowanie kadry wykładowców. Nad tokiem studiów i formacją miał czuwać rektor wraz z zarządem formacyjnym. Warto przy tym zaznaczyć, że władze państwowe udzieliły zgody na założenie seminarium pod warunkiem, że zarównorektorem, jak i prokuratorem, prefektem do spraw wychowawczych oraz ojcem duchownym będą miejscowi kapłani. Uwzględniając powyższe bp Tadeusz Kondrusiewicz pierwszymrektorem grodzieńskiego seminarium mianował ks. infułata Stanisława Kuczyńskiego, prefektem ks. Lucjana Radomskiego, prokuratorem ks. Wincentego Lisowskiego a ojcem duchownym o. Michała Woronieckiego⁵⁶³.

W następnych latach skład zarządu seminarium uległ zmianom. Tak 20 sierpnia 1991 roku ks. Kuczyński z powodów zdrowotnych i podeszłego wieku został zwolniony

---

⁵⁶¹ ADG, AN, *Wytyczne programowe rozbudowy seminarium duchownego w Grodnie dla głównego projektanta inżyniera Józefa Polaka z dnia 6 lutego 1991 roku*, bez sygn.; tamże, *Protokół odbiorczy dokumentacji projektowej na przebudowę obiektów seminarium duchownego w Grodnie z dnia 9 września 1991 roku*, bez sygn.

⁵⁶² В. Мыслюк, *Выступление по случаю начала нового академического учебного года 2006 -2007*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 1(2007), s. 211 – 214; R. Raczek, *Sprawozdanie z działalności wyższego seminarium duchownego w roku akademickim 2009 – 2010*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 4(2010), s. 210 – 215.

⁵⁶³ В. Сідорка, *Справздача аб дзейнасці гродзенскай вышэйшай семінарыі ў 1990 – 2015 гг.*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 9(2015), s. 322.

z pełnienia obowiązków rektorskich⁵⁶⁴, zaś rektorem został bp Aleksander Kaszkiewicz, który urząd ten piastował do września 1992 roku⁵⁶⁵. Później funkcję rektora pełnili: ks. Lucjan Radomski – od 1992 do 2000 roku, bp Antoni Dziemianko – od 2000 do 2005 roku, oraz od 2005 roku ks. Józef Staniewski⁵⁶⁶.

Natomiast funkcję wicerektora w seminarium grodzieńskim pełnili: ks. Marek Kozera (15 września 2001 r. – 31 grudnia 2005 r.), ks. Roman Raczko (19 września 2007 – 2 czerwca 2011 r.) i ks. Jerzy Powajbo (od 2 czerwca 2011 r.)⁵⁶⁷.

Innym urzędem, wchodzącym w skład zarządu seminarium, był prefekt. Jak już wspomniano wyżej, pierwszym prefektem w seminarium grodzieńskim był ks. Lucjan Radomski, który pełnił tę funkcję od 1990 do 1992 roku. Z protokołu posiedzenia sesji profesorskich na początku roku akademickiego 1992 – 1993 wynika, że od 30 września 1992 roku ks. Jerzy Lewiński został mianowany prefektem studiów, a ks. Roman Kotlimowski prefektem (pełnił te obowiązki do 25 września 2001 roku). Oprócz tego funkcję prefekta pełnili ks. Józef Staniewski (7 września 1999 r. – 23 czerwca 2005 r.), ks. Włodzimierz Hulaj (21 września 2001 – 18 czerwca 2003), ks. Paweł Giedrojć (1 sierpnia 2003 – 14 września 2004), ks. Wiktor Myśluk (1 sierpnia 2003 – 4 lipca 2007), ks. Roman Raczko (30 września 2005 – 19 września 2007), ks. Michał Łastowski (4 sierpnia 2007 – 23 czerwca 2010), oraz ks. Jan Radziuk (od 20 sierpnia 2010 roku)⁵⁶⁸.

---

⁵⁶⁴ ADG, AN, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. S. Kuczyńskiego z urzędu rektora z dnia 20 sierpnia 1991 roku*, bez sygn.

⁵⁶⁵ AWSDG, Księga protokołów sesji, *Protokół nr 6 z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 12 września 1991 roku*, bez sygn., tamże, *Protokół nr 12 z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 30 września 1992 roku*, bez sygn.

⁵⁶⁶ В. Сідорка, *Справаздача аб дзейнасці...*, s. 322.

⁵⁶⁷ AWSDG, Преподаватели, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. M. Kozere na urząd wicerektor z dnia 25 września 2001 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. M. Kozere z urzędu wicerektor z dnia 31 grudnia 2005 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. R. Raczko na urząd wicerektora z dnia 19 września 2007 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. R. Raczko z urzędu wicerektor z dnia 2 czerwca 2005 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. J. Powajbo na urząd wicerektor z dnia 2 czerwca 2007 roku*, bez sygn.

⁵⁶⁸ AWSDG, Księga protokołów, *Protokół nr 12 z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 30 września 1992 roku*, bez sygn., tamże, Преподаватели, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. R. Kotlimowskiego z urzędu prefekta z dnia 25 września 2001 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. J. Staniewskiego na urząd prefekta z dnia 7 września 1999 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. J. Staniewskiego rektorem wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 23 czerwca 2005 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. W. Hulaja na urząd prefekta z dnia 21 września 2001 roku*, bez sygn.; , tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. W. Hulaja z urzędu prefekta z dnia 18 września 2003 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. P. Giedrojcia na urząd prefekta z dnia 1 sierpnia 2003 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. P. Giedrojcia z urzędu prefekta z dnia 14 września 2004 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. W. Myśluka na urząd prefekta z dnia 1 sierpnia 2003 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. W. Myśluka z urzędu prefekta z dnia 4 lipca 2007 roku*, bez sygn.; tamże,

W formacji seminaryjnej rektora swoją pomocą wspierali ojcowie duchowni. Do ich obowiązków należało prowadzenie kierownictwa duchowego kleryków. Urząd ten pełnili: wspomniany już ks. Michał Woroniecki CM (20 sierpnia 1990 – 1998), ks. Mariusz Zygałdo CM, ks. Andrzej Klima CM, ks. Marek Kozera (10 września 1999 – 25 września 2001), ks. Andrzej Szczupał (8 września 2001 – 31 sierpnia 2007), ks. Andrzej Radziejewicz (1 sierpnia 2003 – 28 sierpnia 2010), ks. Tadeusz Krysztopik (od 3 września 2009 roku), ks. Zenon Romejko (od 9 lutego 2009 roku), ks. Jan Sareło (z dnia 17 września 2010 roku)⁵⁶⁹. Natomiast posługę spowiedników, oprócz ojców duchownych, w seminarium grodzieńskim w latach 1990 – 2011 pełnili: ks. Michał Aranowaicz, ks. Witold Łozowicki, ks. Józef Łój, ks. Innocenty Szumowski, ks. Leon Witek, ks. Leszek Domagała, ks. Piotr Morciniec, ks. Józef Trubowicz, ks. Ernest Budyń, ks. Michał Sopata, ks. Józef Makarczyk⁵⁷⁰.

Sprawami gospodarczymi zajmowali się księża, którzy pełnili urząd prokuratora do spraw ekonomicznych. Niestety, brak pełnych danych uniemożliwia podanie konkretnych informacji na temat księży pełniących te obowiązki w początkowym okresie istnienia seminarium. Wiadomo tylko, że latach 1990 – 1994 funkcję tę pełnili: wspomniany już ks. Wincenty Lisowski, ks. Jan Pieciun, ks. Ryszard Perczak, ks. Witold Łozowicki, ks. Aleksander Szemiet, ks. Kazimierz Żylis. Z kolei w latach 1994 –2006 prokuratorem był ks. Andrzej Sadowski, którego jako wiceprokurator w latach

---

Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. R. Raczek na urząd prefekta z dnia 30 września 2005 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. R. Raczek z urzędu prefekta z dnia 19 września 2007 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. M. Łastowskiego na urząd prefekta z dnia 4 sierpnia 2007 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. M. Łastowskiego z urzędu prefekta z dnia 23 czerwiec 2010 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. J. Radziuka na urząd prefekta z dnia 20 sierpnia 2010 roku, bez sygn.

⁵⁶⁹ AMS, sygn. 1/3 – 4, *Декрет епископа Т. Кондрусевича о назначении кс. Михаила Вороневского духовным отцом в гродненской высшей духовной семинарии от 20 августа 1990 года*; AWSDG, Преподаватели, *Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. M. Kozere ojcem duchownym z dnia 10 września 2009 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. M. Kozere na urząd wicerektor z dnia 25 września 2001 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. A. Szczupała ojcem duchownym z dnia 8 września 2001 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. A. Szczupała z obowiązków ojca duchownego z dnia 31 sierpnia 2007 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. A. Radziejewicza ojcem duchownym z dnia 1 sierpnia 2003 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza zwalniający ks. A. Radziejewicza z obowiązków ojca duchownego z dnia 28 sierpnia 2010 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. T. Krysztopika ojcem duchownym z dnia 3 września 2009 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. Z. Romejko ojcem duchownym z dnia 9 lutego 2009 roku, bez sygn.; tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. J. Sareło ojcem duchownym z dnia 17 września 2010 roku, bez sygn.*

⁵⁷⁰ В. Сідорка, *Справаздача аб дзейнасці...*, s. 322.

2004 – 2005 wspierał ks. Paweł Giedrojc. Od 2006 na urząd prokuratora był mianowany ks. Aleksander Sosnowski⁵⁷¹.

Zarząd seminarium w formowaniu alumnów wspomagało grono wykładowców, które tworzyli księża, siostry zakonne oraz osoby świeckie.

Tabela 8.

Wykładowcy Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie w latach 1990 – 2011

Imię i nazwisko	Okres pełnionych obowiązków	Wykładany przedmiot
Ks. Michał Woroniecki CM	1990 – 1998	literatura biblijna, wprowadzenie w życie duchowe, historia Zbawienia, język grecki, wprowadzenie do estetyki
Ks. Stanisław Gawlik	1990 – 1995	filozofia religii, fonetyka, język polski, patrologia, wstęp do Pisma Świętego
Ryszard Kleczkowski	1990 – 1995	muzyka i śpiew kościelny
Bp Tadeusz Kondrusiewicz	1990 – 1995	liturgika
Ks. Stanisław Kuczyński	1990	wstęp do filozofii, kryteriologia
Ks. Jerzy Lewiński	1990 –	metafizyka, psychologia, antropologia, wstęp do teologii, język łaciński, prawo kanoniczne
Aleksander Litwinko	1990 – 1995	język angielski
Ks. Marian Marguż	1990 – 2005	historia Kościoła
Ks. Lucjan Radomski	1990 –	historia filozofii, literatura religijna
Anatolij Chilko	1990 – 1991	język białoruski
Ks. Szczupak Andrzej CSsR	1990	teodycea, teologia moralna, teologia duchowości
Ks. Stanisław Kajta SCJ	1991 – 2010	Kosmologia, antropologia, kryteriologia
Ks. Roman Kotlimowski	1991 –	etyka, liturgika, katechetyka
Ks. Cezary Mich	1991 – 1995	apologetyka
Ks. Tadeusz Wszyński CM	1992 –	dogmatyka, muzyka i śpiew kościelny, apologetyka
Ks. Lewkowicz Wacław	1992 – brak danych	Stary Testament, Nowy Testament

⁵⁷¹ Tamże, s. 320; AWS DG, Преподаватели, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. A. Sosnowskiego prokuratorem w wyższym seminarium duchownym w Grodnie z dnia 18 lutego 2006 roku, bez sygn.; tamże, tamże, Dekret bpa A. Kaszkiewicza mianujący ks. P. Giedrojcia wiceprokuratorem z dnia 14 września 2004 roku, bez sygn.;

Ks. Kazimierz Jędrzejczak OMI	1992 –	pedagogika, fonetyka, język polski
Ks. Michał Wróblewski OFMConv.	1992 – 2005	praktyka sądowa
Ks. Ryszard Śliwiński	1993 – brak danych	katolicka nauka społeczna, logika, historia filozofii
Ks. Lucjan Wojciechowski	1993 – brak danych	Stary Testament, homiletyka, teologia pastoralna, teodycea
Ks. Tadeusz Krysztopik	1994 –	askietyka, wstęp do teologii, teologia duchowości
Irena Janulewicz	1993 – 2008	język białoruski, język angielski
Ks. Kazimierz Łatak CRL	1994 – brak danych	teologia dogmatyczna
Ks. Mazur Zdzisław	1994 – brak danych	Stary Testament, teologia biblijna
Ks. Czesław Murawski	1994 – 1995	teologia moralna o rodzinie
Bp Edward Samsel	1994 – 1998	Nowy Testament
Zbigniew Szymański	1994 – 1995	medycyna pastoralna
Ks. Marek Białkowski CM	1995 – brak danych	teologia moralna
Ks. Waldemar Gałązka	1995 – brak danych	Praktyka sądowa
Ks. Mariusz Zygałdo CM	1995 – 2004	literatura biblijna, wstęp do Pisma Świętego, historia Zbawienia, patrologia
Ks. Zbigniew Olbryś	1995 – brak danych	fonetyka, język polski
Ks. Tadeusz Pikus	1997 – brak danych	teologia fundamentalna, ekumenizm, religioznawstwo
Bp Antoni Dziemianko	1998 – brak danych	duszpasterstwo rodzin
Ks. Andrzej Klima CM	1998 – 1999	ascetyka, apologetyka
Ks. Bernard Pełka CM	1998 – 2010	historia filozofii, teodycea
Ks. Witold Łozowicki	1998 – 2009	teologia pastoralna
Ks. Marek Kozera	1999 – 2006	język grecki, język łaciński, patrologia
Ks. Józef Staniewski	1999 –	prawo kanoniczne, urbanitas,
Ks. Wojciech Michniewicz	1999 – 2000	Stary Testament
Ks. Henryk Ciereszko	1999 – brak danych	apologetyka
Ks. Jan Grajewski	2000 – 2004	Nowy Testament
Ks. Zdzisław Mazur	2000 – brak danych	Stary Testament
Ks. Jan Konarski	2000 – brak danych	teologia moralna
Ks. Stanisław Józwiak	2000 – brak danych	teologia moralna
Ks. Czesław Cekiera SDS	2000 – 2008	medycyna pastoralna
Ks. Włodzimierz Hulaj	2000 –	Teologia dogmatyczna
Ks. Andrzej Szewciw	2001 – 2004	Stary Testament
Ks. Jarosław	2001 – 2007	homiletyka, edukacja

Hrynaszkiewicz		medialna, język włoski
s. Nikodema Kasperska SSND	2002 – 2003	ćwiczenia z katechetyki
Ks. Kazimierz Wołpiuk	2002 – 2006	Stary Testament
Ks. Zygmund Kopiczko	2002 – 2005	teologia dogmatyczna
Ks. Walery Lisowski	2002 –	teologia pastoralna
Ks. Józef Makarczyk OFMConv.	2002 – 2004	historia Kościoła, historia Kościoła – praktyka, historia Kościoła – seminarium
Ks. Andrzej Radziejewicz	2002 – 2010	teologia moralna
Ks. Andrzej Pogorzelski	2001 – 2002	teologia fundamentalna
Ks. Marek Skierkowski	2002 – 2003	teologia fundamentalna
Ks. Marian Szczęśny	2002 – 2005	katolicka nauka społeczna
Ks. Henryk Jagodziński	2002 – 2005	prawo kanoniczne
Ks. Paweł Astukiewicz	2003 –	homiletyka
Ks. Stanisław Warzeszak	2003 – 2006	bioetyka
Ks. Paweł Giedrojć	2003 –	muzyka i śpiew kościelny
Ks. Wiktor Mysluk	2003 –	katechetyka
Ks. Andrzej Jaśko	2003 – 2008	teologia biblijna
Ks. Antoni Gremza	2004 –	historia Kościoła, wstęp do chrześcijaństwa, patrologia, sztuka sakralna, kultura i historia Białorusi
Ks. Jan Kuczyński	2004 –	liturgika
Ks. Antoni Ołów	2004 – 2005	Stary Testament
Ks. Jerzy Cudny	2005 – 2007	prawo kanoniczne
Ks. Józef Lupiński	2005 – 2006	Stary Testament
Ks. Jerzy Powajbo	2005 –	wstęp do filozofii, metafizyka, metodologia, filozofia współczesna, etyka
Ks. Roman Raczko	2005 –	wstęp do chrześcijaństwa, teologia fundamentalna, religiologia
Ks. Walery Bykowski	2005 –	wstęp do Pisma Świętego, język grecki, historia Biblii, Nowy Testament, Stary Testament
Ks. Kryspin Dubiel	2007 – 2011	prawo kanoniczne
Ks. Michał Łastowski	2008 –	wstęp do życia seminaryjnego, prawo kanoniczne, proseminarium
Ludmiła Gaponik	2008 –	język angielski
Danuta Karpowicz	2008 –	język polski
Ks. Witalij Wojciechowski	2009 –	historia filozofii, etyka
Ks. Aleksander Romanowski	2009 –	teologia dogmatyczna

Helena Sadowska	2009 –	język białoruski
Ks. Paweł Sołobuda	2009 –	psychologia, medycyna pastoralna, edukacja medialna
Ks. Jan Radziuk	2010 –	język grecki, język łaciński
Ks. Jan Sareło	2010 –	wstęp do chrześcijaństwa
Ks. Aleksander Mackiewicz	2010 –	teologia Biblijna, Stary Testament, Nowy Testament
Ks. Mikołaj Cichonowicz	2010 –	teologia moralna

Zródło: AWSGD, Преподаватели, *Список преподавателей Гродненской Высшей Духовной Семинарии 1990 – 1991, 1991 – 1992, 1992 – 1993, 1993 – 1994, 1994 – 1995, 1995 – 1996, 2002 – 2003, 2003 – 2004, 2004 – 2005, 2005 – 2006, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2008 – 2009, 2009 – 2010, 2010 – 2011, 2011 – 2012*, bez sygn.; tamże, Księga protokołów, *Protokół nr 42 z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 30 września 1997 roku*, bez sygn.; tamże, *Protokół nr 51 z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 10 września 1998 roku*, bez sygn.; tamże, *Protokół nr 55 z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 17 listopada 2000 roku*, bez sygn., tamże, *Protokół nr 69 z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 15 czerwca 2001 roku*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia kolegium księży profesorów wyższego seminarium duchownego w Grodnie z dnia 11 lutego 2002 roku*, bez sygn.

Dane umieszczone w powyższej tabeli pokazują duży stopień rotacji kadry dydaktycznej seminarium grodzieńskiego, gdzie w ciągu dwudziestu lat wykładało osiemdziesięciu trzech nauczycieli. Związane to było z poważnym brakiem miejscowych wykładowców w początkowym okresie istnienia uczelni. Ordynariusz grodzieński zapraszał profesorów z zagranicznych ośrodków akademickich, przeważnie polskich – z Białegostoku, Łomży, Ełku, Sandomierza, Radomia, Lublina oraz innych. Natomiast zaczynając od roku dwutysięcznego sytuacja coraz bardziej się stabilizowała, ponieważ po ukończeniu odpowiednich studiów specjalistycznych kadre wykładowców i formatorów zaczęli tworzyć absolwenci grodzieńskiego seminarium.

Kolejnym problemem wymagającym rozwiązania zarządu seminarium było opracowanie programu nauczania. Początkowo, jak zaznaczył ordynariusz grodzieński w sprawozdaniu do Stolicy Apostolskiej, podstawą formacji intelektualnej był pięcioletni program nauczania. Wybrano go ze względu na brak kapłanów w diecezji oraz ze względu na sprzeciw władz państwowych co do sześcioletniego programu studiów; uważano, że pięć w zupełności wystarczy. Program ten został opracowany przez bpa Bronisława Dembowskiego, dziekana Papieskiego Fakultetu w Warszawie i

ówczesnego ordynariusza we Włocławku⁵⁷². Znaczące zmiany tego systemu nastąpiły dopiero w roku akademickim 2001 – 2002, kiedy to wprowadzono pełny dwunastosemestralny system nauczania, a także przebudowano *ratio studiorum* w celu dostosowania go do poziomu kandydatów wstępujących do seminarium. Istotą wprowadzonych zmian była rozbudowana część propedeutyczna, mająca za zadanie wyrównanie różnic i uzupełnienie ewentualnych braków zarówno w wiadomościach religijnych, jak i ogólnych⁵⁷³. W ciągu następnych lat wykłady w seminarium odbywały się według zasad ogólnie obowiązujących w Kościele katolickim. Jedyną zmianą było wprowadzenie rocznej, obowiązkowej praktyki na parafii po piątym roku studiów.

Natomiast 15 lipca 2010 roku został zatwierdzony przez Kongregację do spraw Wychowania Katolickiego *Ratio institutionis sacerdotalis pro Bielorussia*, który, oprócz intelektualnej, uwzględniał ludzką, duchową i pastoralną formację białoruskich alumnów. Zgodnie z wyżej wymienionym dokumentem, w trakcie sześcioletnich studiów seminaryjnych studenci mają obowiązek opanować wiedzę z zakresu filozofii i teologii oraz uzupełnić wiedzę w zakresie nauk humanistycznych i socjologii⁵⁷⁴. Z kolei formacja ludzka, jako fundament formacji kapłańskiej, ma prowadzić do zdobycia dojrzałej osobowości, w której mieszczą się dojrzałe uczucia i relacje międzyosobowe, znajomość siebie, umiejętność dokonywania dojrzałych wyborów oraz zdobycie poczucia odpowiedzialności⁵⁷⁵.

Formacja zaś duchowa powinna być tak prowadzona, „aby alumni nauczyli się żyć w zażyłej i nieustannej łączności z Ojcem przez Syna Jego Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym”⁵⁷⁶. W sposób szczególny ma to być realizowane poprzez rytm codziennej modlitwy, która pomaga nie tylko zauważyć własne słabości czy braki, lecz także trudności i potrzeby Kościoła⁵⁷⁷, oraz poprzez regularne rekolekcje i dni skupienia. Pierwszy dzień skupienia w historii seminarium grodzieńskiego poprowadził ks. Marek Kozera dnia 2 września 1990 roku. Nieco później, w dniach 26 – 29 września tegoż

---

⁵⁷² ADG, AN, *Riassunto della Relazione Quinquennale della Diocesi di Grodno*, bez sygn.

⁵⁷³ M. Kozera, *Seminarium łączy sprawy Boże z ludzkimi. Fragmenty sprawozdania z działalności grodzieńskiego WSD*, „Słowo Życia” (2002), nr 19.

⁵⁷⁴ *Ratio Institutionis sacerdotalis pro Belorussia*, nr 225 – 240.

⁵⁷⁵ Tamże, nr 128 – 134.

⁵⁷⁶ *Optatam totius*, nr 8; *Pastores dabo vobis*, nr 45.

⁵⁷⁷ *Ratio Institutionis sacerdotalis pro Belorussia*, nr 135 – 166.

roku odbyły się pierwsze rekolekcje przed rozpoczęciem roku akademickiego, które poprowadził ówczesny proboszcz z parafii Porzecze ks. Andrzej Szczupał CSsR⁵⁷⁸.

Warto także zaznaczyć, że wszystkie wydarzenia życia seminaryjnego są skoncentrowane wokół życia sakramentalnego: przeżywania codziennej Eucharystii i Sakramentu Pokuty, czytania i modlitwy Słowem Bożym, modlitwy Liturgią Godzin, różańcem, adoracją, prywatną medytacją i innymi praktykami. Ważnym elementem formacji duchowej jest także aktywne uczestnictwo seminarzystów we wspólnej modlitwie Kościoła grodzieńskiego poprzez coroczne procesje eucharystyczne z okazji uroczystości Bożego Ciała ulicami Grodna, a także różne peregrynacje ku czci Chrystusa lub Matki Bożej, pielgrzymki a także inne uroczystości.

Kluczowym elementem formacji przyszłego kapłana jest także formacja duszpasterska, w ramach której przewidziano wykłady z teologii pastoralnej i z języka migowego, psychologii pastoralnej oraz duszpasterstwa specjalistycznego. Sposobem realizacji powyższych założeń są praktyki liturgiczno – duszpasterskie, mające na celu dobre przygotowanie alumnów do czekających ich w przyszłości zadań kapłańskich. W ciągu dwudziestolecia istnienia seminarium alumni, praktycznie od pierwszych lat, mieli praktyki duszpasterskie w poszczególnych parafiach diecezji, poznając przez to mentalność, kulturę i tradycję Kościoła lokalnego. Oprócz tego, przez wiele lat alumni pomagali w zorganizowanej przez Caritas stołówce dla biednych, odwiedzali domy dziecka i starców. Ponadto wraz z duszpasterzem odwiedzali więźniów, brali aktywny udział w duszpasterstwie osób głuchoniemych. W wakacjach, przez kilka lat alumni seminarium brali udział w rekolekcjach ruchu „Światło – Życie”, zorganizowanych dzięki pomocy radomskiej diecezji w Polsce. W ciągu formacji seminaryjnej klerycy odwiedzali kursy szkoleniowe w Zakroczymiu, poznając specyfikę pracy z osobami uzależnionymi od alkoholu, a zarazem ucząc się organizacji duszpasterstwa trzeźwości. Oprócz tego ważną rolę w praktykach kleryckich miała praca z dziećmi i młodzieżą. W ciągu tych lat pomagali oni w katolickich ośrodkach wypoczynkowych w Dereczynie, Niecieczy oraz w Iszczołne. Na dodatek, praktycznie od samego początku seminarzyści uczestniczą w diecezjalnych dniach młodzieży, udzielając się tak na płaszczyźnie liturgicznej jak i ewangelizacyjnej. Jako osobną inicjatywę kleryków o charakterze duszpasterskim można wyróżnić powstanie i działanie muzycznego zespołu seminarium „Ave” w 1993 roku. Ks. Włodzimierz Hulaj, założyciel i jeden z pierwszych

---

⁵⁷⁸ AWSDG, Rekolekcje i dniu skupienia, *Program dnia skupienia alumnów WSD w Grodnie z 2 września 1990 roku*, bez sygn.; tamże, *Program rekolekcji alumnów WSD w Grodnie w dniach 26 – 29 września 1990 roku*, bez sygn.

uczestników zespołu wspomina, „że jeszcze przed założeniem zespołu uczestniczyliśmy z klerykami w spotkaniach młodzieży, śpiewając piosenki pod gitarę. Potem, dzięki staraniom ks. Romana Kotlimowskiego, naszego prefekta, zostały zakupione instrumenty muzyczne. Mieliśmy występy na zjazdach młodzieży, pielgrzymkach, parafiadach”⁵⁷⁹.

Ważną sferą działalności duszpastersko – ewangelizacyjnej kleryków jest także troska o nowe powołania kapłańskie. W tym celu w murach uczelni organizowane są rekolekcje powołaniowe, na których co roku gromadzi się kilkadziesiąt młodych ludzi, przeważnie ministrantów. Innym sposobem troski o powołania są tradycyjne wyjazdy na parafie z okazji uroczystości Chrystusa Króla, Objawienia Pańskiego oraz Niedzieli Dobrego Pasterza. Również, w celu zapoznania się bliżej z rodzinami kleryków, aby razem rozważać ich problemy i trudności, organizowane są już od kilku lat rekolekcje dla matek alumnów. W trosce o ewangelizację młodych ludzi przez jakiś czas wydawano gazetkę seminaryjną „Duc in altum”, która później zaczęła funkcjonować jako kwartalnik na łamach diecezjalnej gazety „Słowo Życia”. Powstała i działa strona internetowa seminarium, na której klerycy na bieżąco podają informacje z życia seminaryjnego. Od kilku lat realizuje się inicjatywa wydania kalendarzy seminaryjnych, w których starano się naświetlić najbardziej znaczące momenty z historii uczelni, przedstawić kleryków, a także zachęcić do modlitwy za powołanych i o nowe powołania⁵⁸⁰.

W latach 1990 – 2000 to seminarium nosiło charakter między diecezjalnego i przyjmowano kandydatów ze wszystkich diecezji Białorusi, a także z Ukrainy i Kazachstanu. Natomiast od roku 2001 do seminarium przyjmuje się tylko tych, którzy pragną służyć Bogu w kapłaństwie Chrystusowym na terenie diecezji grodzieńskiej. Co do kandydatów, to byli to alumni należący do różnych narodowości: polskiej, białoruskiej, litewskiej oraz rosyjskiej. Za podstawę wymagań niezbędnych dla wstąpienia do seminarium przyjęto kryteria, które stawiają uczelnie Białorusi przed rekrutacją na studia wyższe: świadectwo dojrzałości, podanie o przyjęcie na uczelnię, życiorys, świadectwo lekarskie oraz cztery fotografie. Ponadto przy przyjęciu kandydata zwracano szczególną uwagę na sylwetkę moralno – religijną kandydata: wymagano opinii od proboszcza i katechety, świadectwa chrztu i bierzmowania. Większość alumnów przed wstąpieniem do seminarium otrzymała średnie

---

⁵⁷⁹ P. Ejsmont, *15 – lecie zespołu „Ave”*, „Słowo Życia” (2008), nr 20, s. 7.

⁵⁸⁰ В. Сідорка, *Справаздача аб дзейнасці гродзенскай вышэйшай семінарыі ў 1990 – 2015 гг.*, „Studia Theologica Grodnensia” 9(2015), s. 317 – 324.

wykształcenie w szkołach państwowych, zaś pozostała część ukończyła studia wyższe lub średnio – specjalne. Odnośnie do wykształcenia religijnego, to przeważnie wszyscy klerycy przeżywali katechizację przy parafiach oraz należeli do ministranckiej Służby Ołtarza⁵⁸¹.

W momencie powstania diecezji grodzieńskiej w wyższym seminarium duchownym w Grodnie studiowało 51 alumnów, z których osiemnastu należało do nowopowstałej diecezji grodzieńskiej, ośmiu do archidiecezji mińsko – mohylewskiej, czterech do diecezji pińskiej. Ponadto szesnastu alumnów należało do poszczególnych diecezji na Ukrainie, czterech było z Litwy, oraz jeden z Gruzji.

Tabela 9.

Liczba alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie w latach 1990 – 2011.

Rok	Filozofia	Teologia	Ogólna liczba alumnów	Absolwenci (święceni)
1990	51		51	
1991	56		56	
1992	55	23	78	
1993	58	45	73	
1994	56	58	114	
1995	53	74	127	21
1996	46	82	128	18
1997	41	80	121	–
1998	49	72	121	15
1999	52	73	125	19
2000	46	63	109	19
2001	40	64	104	11
2002	30	72	102	8
2003	29	58	87	14
2004	26	44	70	12
2005	22	39	61	12
2006	28	36	64	8
2007	31	35	66	9
2008	26	37	63	7
2009	23	34	57	–
2010	16	35	51	5
2011	11	34	45	3
Ogółem:	–	–	–	180

Źródło: AWSDG, Семинаристы, *Список студентов Гродненской Высшей Духовной Семинарии 1990 – 1991, 1991 – 1992, 1992 – 1993, 1993 – 1994, 1994 – 1995, 1995 – 1996, 2002 – 2003, 2003 – 2004, 2004 – 2005, 2005 – 2006, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2008 – 2009, 2009 – 2010, 2010 – 2011, 2011 – 2012, bez sygn.*; tamże, *Выпускники, Выпуск 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, bez sygn.*

⁵⁸¹ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 30, bez sygn.*

Analizując tabelę, możemy zauważyć progresywny wzrost liczby alumnów w seminarium grodzieńskim. Natomiast gwałtowny przyrost kleryków nastąpił w 1994 roku. Jednak, zaczynając od 1999 roku, liczba kandydatów składających podania o przyjęcie do seminarium stopniowo malała. Częściowo związane to było z powstaniem seminarium w Pińsku (2001 rok) oraz ze stopniowo narastającym kryzysem powołań, wywołanym prawdopodobnie kryzysem demograficznym i coraz bardziej widoczną laicyzacją młodego pokolenia i związaną z tym narastającą sekularyzacją białoruskiego społeczeństwa⁵⁸².

W sumie seminarium w Grodnie w latach 1995 – 2011 ukończyło 180 absolwentów, z których: 112 – należało do diecezji grodzieńskiej, 33 – do archidiecezji mińsko – mohylewskiej, 13 – do diecezji pińskiej, 12 – do diecezji witebskiej, 9 – do poszczególnych diecezji na Ukrainie, oraz 1 – do Kazachstanu⁵⁸³.

Pomoc kadrowa z zagranicy, przeważnie z Polski, oraz działalność wyższego seminarium duchownego w Grodnie przyczyniły się do stopniowego wzrostu kleru diecezjalnego pracującego na terenie grodzieńszczyzny. Świadczą o tym sprawozdania roczne sprawozdania nadsyłane do Stolicy Apostolskiej.

Tabela 10.

Liczba księży pracujących na terenie diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011

Rok	Księża inkardynowani do diecezji grodzieńskiej	Księża inkardynowani do innych diecezji	Ogólna liczba księży
1991	38	12	50
1992	38	12	50
1993	38	17	55
1994	38	17	55
1995	40	17	57
1996	45	17	62
1997	57	17	74
1998	57	17	74
1999	67	17	84
2000	77	17	94
2001	88	17	105
2002	90	17	107
2003	103	17	120
2004	110	17	127
2005	112	23	135
2006	120	23	143
2007	132	19	151

⁵⁸² С. Бабосов, *Религиозная ориентация современной белоруской молодежи*, w: *Этносоциальные и конфессиональные процессы...*, s. 525.

⁵⁸³ АWSDG, *Выпускники, Выпуск 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011*, bez sygn.

2008	138	19	157
2009	123	16	139
2010	131	12	142
2011	138	9	147

Zródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011*, bez sygn.

Z wyżej wymienionych danych wynika, że przyrost kadry duchowieństwa diecezjalnego do 1995 roku był niewielki, związany przede wszystkim ze święceniami absolwentów seminarium w Rydze oraz z przybywającymi na grodzieńszczyznę kapłanami z zagranicy, przeważnie z Polski. Natomiast, zaczynając od 1995 roku, obserwuje się permanentny wzrost kapłanów, związany ze święceniami absolwentów wyższego seminarium duchownego w Grodnie. Zaś stabilizacja tego procesu następuje na początku roku dwutysięcznego.

Oprócz tego nadal palącym tematem pozostaje kwestia związana z rejestracją księży obcokrajowców. W komunikacie z dnia 6 grudnia 2006 bp Aleksander Kaszkiewicz zawiadamiał wiernych diecezji grodzieńskiej, że zgodnie z nadesłanym pismem Rady Ministrów Republiki Białoruś, popisanym przez pełnomocnika do spraw religii i narodowości Leonida Gulako, odmówiono w rejestracji dalszej pracy na Białorusi siedmiu kapłanom i pięciu siostrom zakonnym z Polski⁵⁸⁴. Pasterz zdecydowanie zaznaczył, „ że porządek prawny obowiązujący w naszym kraju pozostawia biskupowi diecezjalnemu wolną decyzję w zapraszaniu obywateli obcych państw do pracy. Ingerencja z zewnątrz w uprawnienia przysługujące biskupowi diecezji jest łamaniem obowiązującego prawa i naruszaniem wolności Kościoła.[...] Żyjemy w państwie gwarantującym wolność osobie i ciągle żyjemy przekonani, że będzie ona respektowana”⁵⁸⁵.

Jednak pomimo rozmaitych trudności proces stabilizacji struktur kościelnych, w tym i prezbiterium grodzieńskiego, trwa nadal. W celu permanentnej formacji, która miałaby pomagać kapłanom w doskonaleniu na płaszczyźnie duchowej, intelektualnej oraz życiowej, prowadzono rekolekcje i dni skupienia. Podstawową formą takiej

⁵⁸⁴ W liście z dnia 29 listopada 2006 roku, podpisanym przez upoważnionego do spraw religii i narodowości Leonida Gulako, zawiadomiono, że mimo próśb wiernych w rejestracji odmówiono dla: ks. Mariana Iljaszewicza – proboszcza w Łazdunach i Juraciszkach, ks. Leonida Czuchońskiego – proboszcza w Michaliszkach, ks. Andrzeja Sadowskiego – prokuratowa WSD w Grodnie, oraz dla ks. Jarosława Hrynaszkiewicza – redaktora naczelnego diecezjalnego czasopisma „Słowo Życia”, w: ADG, AN, *Письмо Уполномоченного по делам религии и национальностей Совета Министров Республики Беларусь Гуляко Л. П. от 29.11. 2006 № 05 -10\727*, bez sygn.

⁵⁸⁵ ADG, AN, *Komunikat bpa Kaszkiewicza do wiernych diecezji grodzieńskiej z dnia 5 grudnia 2006 roku*, bez sygn.

formacji były rekolekcje kapłańskie, obowiązek uczestnictwa w których miał każdy kapłan pracujący na terenie diecezji grodzieńskiej. Początkowo odbywały się one w takich parafiach jak Trokiele, Szczuczyn, Porzecze, Bieniakonie, Nieciecz, Sopotkinie, Nowogródek, Wołkowysk, Żołudek, Smorgoń oraz inne. Z czasem stałym miejscem ćwiczeń duchownych duchowieństwa grodzieńskiego, oprócz rozmaitych ośrodków parafialnych, stał się gmach wyższego seminarium duchownego w Grodnie⁵⁸⁶.

Z powodu braku źródeł trudno podać przebieg rekolekcji i dni skupienia dla kapłanów diecezji grodzieńskiej. Wiadomo tylko, że składały się one z konferencji ascetycznych, wspólnej mszy św., adoracji Najświętszego Sakramentu oraz nabożeństwa pokutnego połączonego ze spowiedzią św. Na końcu ćwiczeń duchowych udzielano uroczystego błogosławieństwa. Również nikłe dane archiwalne nie pozwalają ustalić informacji o prowadzących rekolekcje oraz tematykę prelekcji ascetycznych. Ogólnie można tylko powiedzieć, że prowadzili je kapłani z diecezji oraz z zagranicy, w większości z Polski.

Oprócz tego kierując się troską Kościoła o formację stałą młodych kapłanów i biorąc pod uwagę nauczanie papieży w 2000 roku zostało powołane studium pastoralno – formacyjne dla młodych kapłanów diecezji grodzieńskiej. Zgodnie z zarządzeniem biskupa wszyscy młodzi kapłani przez pierwsze pięć lat kapłaństwa pracujący w diecezji grodzieńskiej, są zobowiązani do odbycia studium. Tego rodzaju spotkania pastoralno–formacyjne miały być prowadzone co miesiąc – dziewięć spotkań rocznie z wyjątkiem wakacji. Rozpracowując program studium, brano pod uwagę dokumenty Soboru Watykańskiego II, a szczególnie dekret *Presbyterorum ordinis*, adhortację apostolską *Pastores dabo vobis* oraz inne dokumenty Stolicy Apostolskiej i nauczanie papieży. Spotkania planowano prowadzić w rozmaitych ośrodkach rekolekcyjnych lub w gmachu seminarium. Na program spotkania składały się: poranna modlitwa z rozmyślaniem, msza święta z homilią, wykłady i ćwiczenia z teologii dogmatycznej, moralnej, pastoralnej, liturgiki, prawa kanonicznego, biblistyki i innych dziedzin

---

⁵⁸⁶ Tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie rekolekcji kapłańskich z dnia 14 lipca 1992 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie dni skupienia kapłańskich z dnia 19 lutego 1993 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie dni skupienia kapłańskich z dnia 7 czerwca 1993 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie rekolekcji kapłańskich z dnia 7 czerwca 1993 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie dni skupienia kapłańskich z dnia 3 lutego 1995 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie rekolekcji kapłańskich z dnia 3 sierpnia 1997 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie rekolekcji kapłańskich z dnia 27 sierpnia 1998 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie dni skupienia kapłańskich z dnia 8 lutego 1999 roku*, bez sygn.; *Komunikat bpa Kaszkiewicza w sprawie rekolekcji kapłańskich z dnia 27 sierpnia 1998 roku*, bez sygn.

kościelnych, z którymi kapłani spotykają się na co dzień w duszpasterstwie⁵⁸⁷. Brak jakichkolwiek zachowanych informacji archiwalnych nie pozwala ustalić charakteru oraz miejsc prowadzenia takich spotkań.

Reasumując, można powiedzieć, że w latach 1991 – 2011 Kościół katolicki na grodzieńszczyźnie zdołał ukształtować praktycznie od podstaw kadre duchowieństwa oraz odpowiednie ośrodki formacyjne.

2. Zakony i zgromadzenia męskie

Trudna sytuacja odradzającego się Kościoła grodzieńskiego oraz poważny brak duchowieństwa zmuszał ówczesną administrację kościelną do zapraszania księży z różnych zakonów z zagranicy. Z pomocą duszpasterską zaczęli wówczas przybywać kapucyni, redemptoryści, franciszkanie konwentualni, salezjanie, klaretyni, pallotyni, sercanie, michalicy, karmelicy oraz pijarzy.⁵⁸⁸ Dane statystyczne za 1991 rok wskazują, że w momencie powstania diecezji grodzieńskiej na jej terenie pracowało ponad siedemdziesięciu kapłanów, z których trzydziestu trzech stanowili zakonnicy⁵⁸⁹. Natomiast w następnych latach liczba zakonników pracujących na terenie diecezji grodzieńskiej zaczęła wzrastać. Świadczą o tym coroczne sprawozdania do Stolicy Apostolskiej.

Tabela 11.

Liczba księży zakonnych pracujących w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

Rok	Liczba	Rok	Liczba
1991	33	2002	62
1992	51	2003	62
1993	51	2004	62
1994	61	2005	50
1995	64	2006	50
1996	69	2007	43
1997	66	2008	64
1998	66	2009	60
1999	66	2010	64
2000	65	2011	64

⁵⁸⁷ Tamże, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 48, bez sygn.*

⁵⁸⁸ Tamże, *Alfabetyczny spis księży oficjalnie zarejestrowanych na Białorusi na 5 stycznia 1990 roku, bez sygn.*; tamże, *Alfabetyczny spis księży oficjalnie zarejestrowanych na Białorusi na 19 maja 1992 roku, bez sygn.*

⁵⁸⁹ ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991*, bez sygn.

2001	64		
------	----	--	--

Źródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011*, bez sygn.

Z powodu braku danych źródłowych i statystycznych podstawą analizy będą informacje umieszczone w sprawozdaniu do Stolicy Apostolskiej za okres 2002 – 2008 roku, a także dane z roczników informacyjnych oraz ankiety badawcze rozesłane do przedstawicieli poszczególnych zgromadzeń. Według nich do zakonów i zgromadzeń męskich pracujących na terenie diecezji zaliczyć możemy: Towarzystwo Chrystusowe dla Polonii Zagranicznej, Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych, Zakon Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych, Towarzystwo Jezusowe, Towarzystwo św. Franciszka Salezego, Zakon Kanoników Regularnych Laterańskich, Zakon Braci Mniejszych Kapucynów, Zakon Braci Bosych NMP z Góry Karmel, Zgromadzenie św. Michała Archanioła, Zgromadzenie Księża Misjonarzy, Zgromadzenie Misjonarzy Klaretynów, Zgromadzenie Misjonarzy Świętej Rodziny, Zgromadzenie Księża Najświętszego Serca Jezusowego, Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej, Zakon Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika, Zgromadzenie Najświętszego Odkupiciela, Towarzystwo Boskiego Zbawiciela, Zgromadzenie Zmartwychwstania Pańskiego, Zgromadzenie Braci Samarytan Płomienia Miłości Niepokalanego Serca Maryi⁵⁹⁰.

Zgromadzeniem, które mocno wpisało się w historię Kościoła na grodzieńszczyźnie był Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych⁵⁹¹. Przetrvanie, a pośrednio i odrodzenie tego zakonu na terenie grodzieńszczyzny nierozłącznie związane jest z osobą o. Arkadiusza Waltosia – jedyne go franciszkanina pracującego w powojennym Grodnie⁵⁹². Natomiast pierwszym powołaniem franciszkańskim w okresie

⁵⁹⁰ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 50, bez sygn.*

⁵⁹¹ M. Daniluk, K. Klauza, S. Tomczak, G. Wiśniowski, H. Wyczawski, A. Zwiercan, *Franciszkanie*, EK, V, kol. 473 – 507; H. Wyczawski, *Krótką historia zakonu braci mniejszych*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 581 – 631; *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczkowski, t 1 – 5, Kraków – Niepokalanów 1983 – 2011; R.Prejs, *Za Franciszkiem. Dzieje Pierwszego Zakonu Franciszkańskiego 1209 – 1517*, Kraków 2011; W. Fonzo, *Bracia Mniejsi Konwentualni: historia i życie (1209 – 1976)*, Niepokalanów 1998; Z. Gogola, *Dzieje franciszkanów w Polsce prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię*, Kraków 2004.

⁵⁹² Należał on do prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię z siedzibą w Krakowie. O. Waltoś obsługiwał 3 parafie (w Grodnie franciszkańską pw. Matki Bożej Anielskiej, w Kopciówce pw. Wniebowzięcia NMP i w Kwasówce pw. Niepokalanego Poczęcia NMP), a sam rezydował w Grodnie przy kościele Matki Bożej Anielskiej mieszkając w małym domku przy ul. Krasnopartyzantskiej 1/2. O. Arkadiusz zmarł dnia 16.12.1975 r. mając 59 lat. Zob. Ю. Макарыч, *А. Аркадзій Караль Юзаф Вальталь, францішканін (1916 – 1975)*, w: *Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа. Частка 2*, Гродна 2009.

powojennym na Białorusi był br. Bernard Bielenik, który w warunkach konspiracyjnych rozpoczął nowicjat w 1977 roku, a kilka lat później złożył śluby wieczyste⁵⁹³. Rok później do zakonu zgłosił się także Stanisław Sadowski, który w podobnych warunkach odbył formację zakonną i złożył najpierw profesję wieczystą – w 1984 roku, a później – w 1987 roku, po odbyciu studiów filozoficzno – teologicznych w seminarium w Rydze, przyjął święcenia kapłańskie.

Właśnie z jego osobą związany jest początek powrotu franciszkanów na grodzieńszczyznę na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, gdyż on jako neoprezbiter rozpoczął pracę duszpasterską w parafii św. Michała Archanioła w Porozowie w 1988 roku. Następnie od 1990 roku w tejże parafii pracował Leszek Kowalik. Wówczas obsługiwano także z dojazdu parafię w Świsłoczy i Mścibowie. Natomiast po oficjalnym erygowaniu klasztoru franciszkańskiego w Porozowie przez władze zakonne w 1992 roku, skład personalny placówki wyglądał następująco: obowiązki gwardiana i proboszcza pełnił Leszek Czerniawski (1992 – 2000), Jan Skonieczyn (2000 – 2009) oraz Stanisław Sadowski (2009 –); a wspomagali ich bracia – Leszek Kowalik, Franciszek Nowakowski, Waldemar Kujawa, Błażej Bartoszewski, Mirosław Mikłaszewicz, Jacek Staszewski, Krzysztof Świsłocki oraz Walery Szejgierewicz⁵⁹⁴.

Kolejną placówką franciszkanów konwentualnych była parafia w Świsłoczy. Pomimo, że kanoniczny dom zakonny powstał tylko w 1997 roku, to jednak początek działalności duszpasterskiej franciszkanów w tej miejscowości sięga 1990 roku, kiedy to na nowo erygowano parafię pw. św. Franciszka z Asyżu i zaczęto budować świątynię. Obowiązki proboszcza i budowniczego pełnił Franciszek Nowakowski (1997 – 2005), zaś jego następcą był Mirosław Mikłaszewicz (2005 – 2012)⁵⁹⁵.

Odnowa życia religijnego w kolejnej placówce braci św. Franciszka – Holszanach, nastąpiła w 1992 roku, wraz z przybyciem do niej o. Ludwika Bartoszaka. Odzyskano wówczas kościół i część klasztoru, a dwa lata później wydano nowy dekret kanonicznego erygowania konwentu. Wówczas funkcje gwardiana i proboszcza pełnili: Ryszard Szkopowiec (1994 – 1996), Stanisław Sadowski (1996 – 2008), Bogusław

---

⁵⁹³ *Katalog Prowincji Matki Bożej Niepokalanej Zakonu Ojców Franciszkanów w Polsce. Rok Jubileuszowy 1939-1989*, Warszawa 1989, s. 222.

⁵⁹⁴ J. Makarczyk, *Franciszkanie na Białorusi po 1989 roku* (mps w posiadaniu autora); Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych (Grodno) – (w zbiorach autora).

⁵⁹⁵ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych (Grodno) – (w zbiorach autora).

Wójtowicz (2008 –). Wspomagali ich w tym okresie następujący bracia: o. Ludwik Bartoszak, Lucjan Zawadzki, Bernard Bielenik, Henryk Tomaszewski, Tomasz Lach (rezydował w Wołożynie), Sławomir Nita, Jacek Staszewski, Aleksander Ułas, Mirosław Mikłaszewicz⁵⁹⁶.

Również początek lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia był czasem reaktywowania grodzieńskiego klasztoru franciszkanów. W okresie 1989 – 1993 przyczynili się do tego ojcowie: Ludwik Bartoszak, Lesław Czerniawski, Błażej Bartoszewski i Henryk Tomaszewski. Natomiast od 1993 roku administratorem franciszkańskiej parafii w Grodnie zostaje wyznaczony Innocenty Szumowski. Dwa lata później prawnie wznowiona została wspólnota zakonna, która funkcjonuje w następującym składzie: wyżej wspomniany o. Innocenty Szumowski (1993 – 2007) pełniący obowiązki proboszcza parafii, gwardiana wspólnoty, delegata prowincjała oraz wikariusza klasztoru; Józef Makarczyk (2000 –) – gwardian, proboszcz, delegat prowincjała; Antoni Porzecki (2006 – 2007) – ekonom wspólnoty. Ponadto w pracę duszpasterską angażowali się: o. Ludwik Bartoszak, o. Lesław Czerniawski, o. Błażej Bartoszewski, o. Zygmunt Wilk, o. Henryk Tomaszewski, o. Wiesław Ciemięga, o. Sławomir Denderski, o. Krzysztof Świderek, o. Sławomir Lipiński, o. Jacek Rosłaniec, o. Bogusław Wójtowicz, o. Aleksander Ułas, o. Mirosław Mikłaszewicz, o. Jan Hernik, o. Walery Sokołowski⁵⁹⁷.

W początkowym okresie działalności franciszkanie konwentualni, oprócz pracy duszpasterskiej, aktywnie włączyli się w dzieło odbudowy świątyń i kaplic. Tak za ich przyczyną zostały wybudowane kaplice w Nowosiołkach, Studzienikach, Wierobiejkach – wszystkie na terenie parafii Porozowo, oraz w Bogdanowie (obecnie teren diecezji mińsko –mohylewskiej). Ponadto aktywnie realizowano przedsięwzięcia ściśle związane z charyzmatem zakonnym – prowadzono wspólnoty Trzeciego Zakonu św. Franciszka i Rycerstwa Niepokalanej, głoszono rekolekcje i konferencje. Oprócz tego bracia franciszkanie udzielali się i jako spowiednicy, prowadząc zarazem kierownictwo duchowe dla kleryków grodzieńskiego seminarium oraz dla poszczególnych wspólnot zakonnych⁵⁹⁸.

---

⁵⁹⁶ Tamże.

⁵⁹⁷ Tamże.

⁵⁹⁸ Tamże.

Natomiast początek działalności Towarzystwa św. Franciszka Salezego⁵⁹⁹ w powojennej historii grodzieńszczyzny nierozłącznie związany jest z osobą ks. Józefa Zaniewskiego, który w 1981 roku przybył na Białoruś jako pierwszy salezjanin i objął placówkę duszpasterską w Żupranach. Natomiast w latach dziewięćdziesiątych zaczęły powstawać nowe domy salezjańskie, które wraz z erygowaniem diecezji grodzieńskiej weszły w jej skład. Oprócz Żupran były to: Boruny, Działowo, Dworzec, Lida Słobudka, Nowojelnia, Oszmiana, Rochotna, Smorgoń, Worniany, Niestanizki, Bierdówka, Krupowo, Murowana Oszmianka, Krewo⁶⁰⁰. Tak duża liczba parafii prowadzonych przez salezjanów wynikała z poważnych braków duchowieństwa diecezjalnego, zwłaszcza w początkowym okresie istnienia diecezji. W późniejszych latach ich liczba malała, co można wytłumaczyć przejmowaniem placówek przez księży diecezjalnych oraz koncentracją zgromadzenia na pracy związanej ze ścisłą realizacją charyzmatu zakonnego. Tak zatem w 2008 roku na terenie diecezji grodzieńskiej działało tylko sześć parafii prowadzonych przez salezjanów⁶⁰¹.

Pracą duszpasterską w Borunach kierował proboszcz: Henryk Boguszewski (1991 – 1996), Jan Niemiec (1996 – 1999), Jacek Fałkowski (1999 – 2000), Lucjan Dąbrowski (2000 – 2015). W roku 2000 swoją posługą wspomagał także Aleksander Jaszewski. W parafii Działowofunkcje proboszcza pełnili: Bernard Kaliński (1990 – 1993), Kazimierz Walczuk (1993 – 2000), Kazimierz Murawa (2000 – 2010) oraz Oleg Żurawski (2011 –). Natomiast w Dworcu pracowali: Bernard Kaliński (1990 – 1994), Wiesław Dąbrowski (1994 – 2008), Oleg Żurawski (2008 – 2011), Wiesław Dąbrowski (2011 –). W Nowojelni zaczynając od 1994 roku pracował ks. Wiesław Dąbrowski. Natomiast w Smorgoni posługę proboszcza pełnili: Henryk Kulaszewicz (1990 – 2002), Zdzisław Weder (2004 –), zaś wikariuszami byli: Jan Romanowicz (2000), Aleksander Jaszewski (2001, 2011), Oleg Żurawski (2001 – 2002), Aleksander Mietlicki (2006 – 2010). Z kolei za parafię w Żupranach odpowiedzialni byli: Józef Zaniewski (1981 – 1991), Krzysztof Gabała (1991 – 1999), Marek Poniewierski (1999 – 2002), Aleksander Jaszewski (2002), Wojciech Biskiewicz (2002 – 2011), Kazimierz Murawa (2011 –).

---

⁵⁹⁹ A. Świda, *Zarys dziejów Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, cz. 1 – 2, Kopiec – Kraków, 1965 – 1970; S. Wilk, *Salezjanie*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939 – 1945*, t. 1, red. Z. Zieliński. Warszawa 1982, s. 716 – 744; tenże, *Jan Bosko św.*, EK, VII, kol. 760 – 762; W. Żurek, *Jeńcy na wolności. Salezjanie na terenach byłego ZSRR po II wojnie światowej*, Kraków 1998, tenże, *Salezjańscy męczennicy Wschodu*, Lublin – Kielce 2003; J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004.

⁶⁰⁰ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Towarzystwo św. Franciszka Salezego (w zbiorach autora).

⁶⁰¹ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 50, bez sygn.*

W Niestaniszkach pieczę nad parafią sprawował Michał Kłoda (1995 – 1999) oraz Kazimierz Walczuk (1999 –), a w Wornianach nieprzerwanie od 1990 roku pracował Zdzisław Pikuła, który dojeżdżał do Worony, a także przez jakiś czas do Michaliszek i Bystrzycy⁶⁰².

Oprócz tego należy zaznaczyć placówki salezjańskie, które przeszły pod opiekę księży diecezjalnych. Tak w Lidzie Słobódce obowiązki proboszcza pełnił Kazimierz Szoka (1990 – 1997), a wikariuszami w okresie 1990 – 1997 byli: Igor Łaszuk, Edward Mackiewicz, Jan Romanowicz, Józef Bogusz, Kazimierz Murawa, Tomasz Piasecki, Gregorz Głowienka, Dariusz Ludera, Andrzej Obuchowski, Wiesław Dąbrowski oraz Stanisław Ługowski. W Oszmianie natomiast proboszczem był: Antoni Rafałko (1990 – 1991) i Benedykt Wisiński (1991 –1995), których wspomagali Franciszek Rosłoń (1991) oraz Jacek Żurawski (1993 – 1995). Z kolei w parafii Rochotna proboszczem był Bernard Kaliński (1990) oraz Wiesław Dąbrowski (1996); w parafii Biedówka – Stanisław Ługowski (1990 –1999); w parafii Krupowo – Wacław Stefanowicz (1991 – 1992), Franciszek Rosłań (1992 – 1996), Józef Bogusz (1996 – 1998); w parafii Murowana Oszmianka pracował Kazimierz Walczuk (1992 –1996) oraz Jan Romanowicz (brak dokładnej daty)⁶⁰³.

Jeśli chodzi o specyfikę pracy duszpasterskiej księży salezjanów, to w większości prowadzili oni duszpasterstwo parafialne, polegające na sprawowaniu posługi sakramentalnej oraz katechizacji dzieci i młodzieży. Jako wyjątek stanowi parafia w Borunach, gdzie z racji istnienia sanktuarium maryjnego duszpasterstwo nabierało odpowiedniej specyfiki oraz parafie w Smorgoniu i Działowie, gdzie, obok zwykłego duszpasterstwa, prowadzono także oratoria salezjańskie dla młodzieży oraz trzeci zakon salezjański dla świeckich współpracowników⁶⁰⁴.

Stan prawny oraz zakres pracy duszpasterskiej salezjanów na terytorium diecezji grodzieńskiej regulowała umowa pomiędzy ordynariuszem a przełożonym zakonnym. Tak w umowie z dnia 30 czerwca 1997 roku zawartej pomiędzy biskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem a księdzem inspektorem Zdzisławem Wederem, przełożonym okręgu wschodniego Towarzystwa Salezjańskiego w Moskwie ustalono, że parafię pw. św. Michała Archaniola w Smorgoniu powierza się Towarzystwu Salezjańskiemu na okres dziesięciu lat z możliwością automatycznego przedłużenia. Oprócz tego omówiono

---

⁶⁰² Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Towarzystwo św. Franciszka Salezego (w zbiorach autora).

⁶⁰³ Tamże.

⁶⁰⁴ Tamże.

następujące kwestie: nominacja i zwolnienie proboszcza i innych duszpasterzy w parafii; prowadzenia dzieł apostolskich oraz określenie własności parafialnej i zakonnej. Ponowne wznowienie tej umowy nastąpiło 6 listopada 2004 roku, zgodnie z którą wyżej wymienioną parafię przekazano zgromadzeniu salezjanów na stałe⁶⁰⁵.

Inną grupą księży zakonnych, pracujących na terenie diecezji grodzieńskiej byli duchowni Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela (redemptoryści)⁶⁰⁶. Obejmowali oni placówki w Grodnie, Makarowcach, Wołpie, Porzeczu, Wielkich Ejsmontach, Wielkiej Brzostowicy oraz w Nowej Rudzie. Pionierem pracy duszpasterskiej redemptorystów na Białorusi było. Andrzej Szczupał, który w latach 1990 – 2001 pełnił funkcję proboszcza w Porzeczu i Nowej Rudzie. Zaczynając od 2001 roku duszpasterzem Porzecza został mianowany o. Roman Cieślak. Z kolei w Wielkich Ejsmontach w latach 1990 – 2010 pracował Karol Barnaś. Mniej więcej w tymże okresie w parafii Wołpa pracowali – Jan Bartos, Aleksander Drogoś, Walery Maziuk; w Makarowcach – Franciszek Krakowski; w Repli – Wenanty Wilkosz; w Wielkiej Brzostowicy – Roman Cieślak, Waldemar Słota; w Grodnie w parafii Najświętszego Odkupiciela – Jan Zubiel, Waldemar Słota, Józef Gęza, Stanisław Staniewski, Andrzej Wróblewski, Andrzej Jodkowski i Walery Maziuk⁶⁰⁷.

Od samego początku swojej działalności redemptoryści, oprócz zwykłych funkcji duszpasterskich w parafii, zaangażowali się w prowadzenie misji i rekolekcji w poszczególnych parafiach diecezji grodzieńskiej.

Kolejną wspólnotą zakonną działającą na grodzieńszczyźnie był Zakon Braci Mniejszych Kapucynów⁶⁰⁸. W strukturach diecezji grodzieńskiej znalazły się placówki kapucynów w Lipniskach i Słonimiu. Chociaż *de iure* placówka w Lipniskach powstała 20 maja 1991 roku, to jednak za początek działalności kapucynów w tej

---

⁶⁰⁵ ADG, AP, sygn. 122, *Umowa zawarta między księdzem biskupem Aleksandrem Kaszkewiczem, biskupem diecezjalnym diecezji grodzieńskiej z siedzibą w Grodnie, a księdzem inspektorem Zdzisławem Wederem, przełożonym Okręgu Wschodniego Towarzystwa Salezjańskiego z siedzibą w Moskwie, w sprawie powierzenia Towarzystwu Salezjańskiemu parafii w Smorgoniu z dnia 30 czerwca 1997 roku; tamże, Umowa zawarta między księdzem biskupem Aleksandrem Kaszkewiczem, biskupem diecezjalnym diecezji grodzieńskiej z siedzibą w Grodnie, a księdzem inspektorem Henrykiem Boguszewskim, przełożonym Okręgu Wschodniego Towarzystwa Salezjańskiego z siedzibą w Moskwie, w sprawie powierzenia Towarzystwu Salezjańskiemu parafii w Smorgoniu z dnia 6 listopada 2004 roku.*

⁶⁰⁶ M. Brudzisz, *Redemptoryści*, w: *Życie religijne w Polsce...*, s. 709 – 721; E. Nocuń, *Misje parafialne redemptorystów polskich (1883 – 2008)*, Kraków 2008, A. Owczarski, *Bibliografia redemptorystów polskich (1883 – 2008)*, Kraków 2009.

⁶⁰⁷ Wywiad przeprowadzony z o. Andrzejem Szczupałem dnia 5.05.2017 (w posiadaniu autora).

⁶⁰⁸ R. Prejs, M. Krasucka, *Kapucyni*, EK, VIII, kol. 732 – 743; J. Marecki, Prejs R., *Zarys historii kapucynów w Polsce*, Kraków 2004; *Jubileuszowy katalog Zakonu Braci Mniejszych kapucynów prowincji Warszawskiej 1952 – 2002*, red. R. Matyka, R. Prejs, Warszawa 2002; Ch. Złotkowski, *Kapucyni XX wieku: Prowincja Warszawska*, t. 1, Biała Podlaska 2006.

parafii można uważać dzień 19 marca 1976 roku, kiedy to proboszczem został mianowany o. Karol Szczepanek (pełniący to zadanie aż do 1996 roku). Zaczynając od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia skład personalny wyglądał następująco: Karol Szczepanek (1976 – 2004), Tadeusz Kowalski (1989 – 1991) – równocześnie dojeżdżał z posługą duszpasterską do parafii w Trokielach, Kszysztof Groszyk (1990 – 2007) – w latach 1991 – 2001 pełnił urząd gwardiana klasztoru, także w latach 1990 – 1996 pełnił funkcję proboszcza w Sobotnikach, a w okresie 1996 – 2007 był proboszczem w Lipniskach, Tadeusz Trojanowski (1991 – 1992), Klaudiusz Pryszmont (1992), Bogusław Rosochacki (1994 – 1995), Kazimierz Grużewski (brak danych), Anatol Jaroszka (1998 – 2000), Wiktor Borysiewicz (2001 – 2004), Walery Kungier (2004 – 2005), Jerzy Kotowicz (2004 – 2009) – w latach 2005 – 2009 gwardian klasztoru, a w latach 2007 – 2009 proboszcz parafii, Franciszek Buka (2000 – 2004 i 2005 – 2009), Andrzej Zuj (2007 – 2009, 2011 –) – w 2009 i 2011 gwardian klasztoru, Witold Żelwietro (2009 –) – proboszcz, Jarosław Kryłowicz (2009 – 2011)⁶⁰⁹.

Z kolei początek działalności kapucynów w Słonimiu nierozłącznie związany jest z osobą o. Witolda Żelwietro, który w 1987 roku rozpoczął pracę duszpasterską w tym mieście. Dzięki posłudze tego kapłana życie religijne zostało wznowione nie tylko w świątyniach Słonimia, ale i okolicznych parafiach: Rędziłowszczyźnie, Dereczynie, Międzyrzeczu, Podwielikim, Rudzie Jaworskiej, Nowych Dziewiątkowiczach, Lukonicy, Selawiczach Wysocku⁶¹⁰. Natomiast kanoniczna erekcja klasztoru kapucynów została dokonana dnia 20 maja 1991 roku. Pracę duszpasterską prowadzili: Witold Żelwietro (1987 – 2009) – proboszcz parafii, Klaudiusz Pryszmont (1990 – 1992), Jan Fibek (1992 – 1993), Andrzej Dezor (1993 – 2007), Tomasz Juńczyk (1994 – 1995), Andrzej Krawczyk (1997 – 2009), Aleksander Dulinie (brak danych), Kazimierz Grużewski (brak danych), Wiktor Borysiewicz (2004 – 2009) – w latach 2006 – 2009 gwardian klasztoru, Walery Kungier (2006 – 2009), Anatol Jaroszka (2009 – 2011) – gwardian klasztoru, Andrzej Buksztan (2009 – 2011) – j proboszcz parafii, Franciszek Buka (2009 – 2011), Witalij Bandaronak (2011 –)⁶¹¹. Nieco z osobna stoi o. Jan Bankowski,

---

⁶⁰⁹ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Braci Mniejszych Kapucynów (Lipniski) – (w zbiorach autora).

⁶¹⁰ ADG, AP, sygn. 121, *Inwentarz parafii Reżiłowszczyzna, Podwielikoje, Albertyn, Słonim, Nowe Dziewiątkowicze wypełniony przez o. Witolda Żelwietro z dnia 3 kwietnia 1996 roku.*

⁶¹¹ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Braci Mniejszych Kapucynów (Słonim) – (w zbiorach autora).

który w 1989 roku przybył do Słonimia, ale w latach 1990 – 2009 mieszkał w parafii Międzyrzec, pełniąc tam funkcję proboszcza⁶¹².

Posługa duszpasterska kapucynów na Białorusi polegała na prowadzeniu duszpasterstwa parafialnego. Jedynie w Słoniemiu, w parafii pw. św. Andrzeja starano się reaktywować i popularyzować dawny kult Matki Bożej Żyrowickiej oraz prowadzić ruch neokatechumenatu. Ponadto przy każdej parafii prowadzono wspólnoty Franciszkańskiego Zakonu Świeckich⁶¹³.

Wspólnotą zakonną, która miała olbrzymi wpływ na rozwój wiary katolickiej na ziemiach Białorusi, zwłaszcza przez organizację szkolnictwa i prowadzenie ośrodków naukowych był Zakon Kleryków Regularnych Matki Bożej Szkół Pobożnych (pijarzy)⁶¹⁴. Warto także zaznaczyć, że personalnie zakon ten nigdy nie opuścił grodzieńszczyzny w okresie radzieckim. Pomimo, że struktury administracji zakonnej uległy likwidacji, to jednak pozostali tu dwaj ojcowie – Stanisław Rojek i Stanisław Pietrasz, którzy nieprzerwanie prowadzili duszpasterską działalność wśród wiernych. Natomiast w czasach współczesnych na terenie diecezji grodzieńskiej pijarzy prowadzą parafie w Szczuczynie i Lidzie.

Zaczynając od 11 lutego 1951 roku i aż do 6 października 1996 roku, proboszczem farniej parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie był o. Stanisław Rojek⁶¹⁵. Natomiast w latach 1993 – 2000 duszpasterstwo prowadzili także pijarzy przybyli z Polski: Jerzy Góral, Jarosław Sołtys, Edward Kryściak, Piotr Górka⁶¹⁶.

Z kolei dnia 3 września 2000 roku, po erygowaniu przez bpa Kaszkiewicza parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Lidzie (na osiedlu Industrialny) i przekazaniu jej zakonowi pijarów, poprzednią parafię oddano księżom diecezjalnym. Skład personalny nowej placówki wyglądał następująco: Piotr Górka (2000), Wiktor Zaniewski (2001 – 2005) – w latach 2000 – 2003 administrator parafii,

---

⁶¹² Tamże; J. Bańkowski, *Brązowym szlakiem przez Białoruś*, Łomża 2013.

⁶¹³ ADG, AP, sygn. 121, *Kwestionariusz wizytacji biskupiej parafii pw. św. Andrzeja Apostoła w Słoniemiu z dnia 15 maja 2004 roku*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Andrzeja Apostoła w Słoniemiu z dnia 12 października 2004 roku*.

⁶¹⁴ H. Bogdziewicz, *Pijarzy*, EK, XV, kol. 571 – 576; A. Pitala, *Przyczynki do dziejów Polskiej Prowincji Pijarów 1642 – 1992*, Kraków 1993; *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII – XIX wieku*, red. I. Stasiewicz – Jasiukowa, Warszawa – Kraków 1993.

⁶¹⁵ I. Stasiewicz – Jasiukowa, *Stanisław Rojek (1908 – 1996)*, Warszawa – Lida 2007.

⁶¹⁶ ADG, AN, *Список ксендзов работающих в гродненской римско-католической епархии за 1995 год*, bez sygn.; tamże, *Spis księży grodzieńskie diecezji z dnia 1.02. 1996 roku*, bez sygn.; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 174; *Rocznik Informacyjny...*, s. 47; *Rocznik Informacyjny diecezji grodzieńskiej Nr 2...*, s. 52.

Andrzej Agiel (2002 –) – w latach 2003 – 2005 administrator parafii, Jan Osopowicz (2005 –) – administrator parafii, Witali Cybulski (2003 – 2004) – wikary⁶¹⁷.

Natomiast wznowienie placówki pijarów w Szczuczynie związane jest z o. Kazimierzem Wójciakiem, który w 1989 roku przybył na Białoruś, jako jeden z pierwszych kapłanów polskich. W latach 1990 – 2009 (z krótką przerwą w okresie 1994 – 1995 i 2003 – 2004) pełnił on obowiązki proboszcza parafii. W tym czasie w szczuczynskiej parafii pracował Stefan Denkiewicz – 1.10.1991 – 12.07.1994 – wikary, 1.07.1994 – 1.07.1995 – proboszcz; Gerard Brumirski, 26.10.1993 – 31.07.1995 – wikary; Wojciech Kałafut – 4.09.1995 – 30.08.1996 – wikary; Marian Galas – 30.08.1996 – 29.08.1998 – wikary; Jacek Stępień – 29.08.1998 – 1.11.1998 – wikary; Wiktor Zaniewski – maj 2000 – sierpień 2001 – wikary, 2003–2004 – proboszcz; Jan Osipowicz – 2001 – 2004 – wikary; Witalij Sierko – 2002 – 2003 i 2005 – 2006 – wikary; Witold Petelczyc – 2003 – 2009 – wikary, z 2009 roku – proboszcz; Witalij Cybulski – z 2004 – wikary; Aleksander Machnacz – z 2006 – wikary; Witalij Słuka – z 2011 – wikary. Oprócz tego szczuczynską wspólnotę wspomagali swoją pracą bracia: Marian Babiec – 5.10.1994 – 31.07.1995 i 30.08.1996 – 1999; Wiktor Ciesłowski – 4.09.1995 – 30.08.1996⁶¹⁸.

Kolejne zgromadzenie – Księży Najświętszego Serca Jezusowego (sercanie)⁶¹⁹ na grodzieńszczyźnie było obecne w następujących parafiach: Lack – gdzie w okresie 01.07.1989 – 30.06.2004 funkcję proboszcza pełnił Ernest Budyń a wikariuszem był Paweł Kubik (1.10.1992 – 11.02.1993) i Tadeusz Łaś (1.03.1995 – 30.11.1995); Strubnica – Paweł Kubik (12.02.1993 – 31.12.1996); Ostryna – Stanisław Rosiek (1.07.1993 – 9.01.1999), Zenon Romejko (10.01.1999 –); katedralna parafia w Grodnie, gdzie jako wikariusze pracowali: Józef Łój (15.08.1990 – 30.06.1994), Zenon Romejko (1.07.1994 – 31.12.1997); Adamowicze – Paweł Kubik (01.01.1997 – 31.12.1998); parafia pw. Bożego Miłosierdzia w Grodnie (osiedle Wiszniowiec) – funkcje proboszcza pełnili: Paweł Kubik (12.07.1997 – 9.01.1999), Stanisław Rosiek (10.01.1999 – 20.09.2003), Czesław Kucmierz (21.09.2003 - 30.06.2004); Ernest Budyń (1.07.2004 –), zaś wikariuszami byli: Zenon Romejko (1.01.1998 – 9.01.1999), Jerzy

---

⁶¹⁷ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Pijarów (Lida) – (w zbiorach autora).

⁶¹⁸ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Pijarów (Szczuczyn) – (w zbiorach autora).

⁶¹⁹ M. Pirożyński, *Sercanie. Zgromadzenie księży Najśw. Serca Jezusowego*, w: *Zakony męskie w Polsce, Lublin 1937; Uwierzyliśmy miłości. 75 lat obecności Zgromadzenia Księży Sercanów w Polsce 1928 – 2003, Księga jubileuszowa*, red. G. Pisarek, Kraków 2004.

Nocuń (1.01.1999 – 30.06.2001), Andrzej Sańko (1.07.1999 – 20.02.2002), Wiktor Sinicki (1.07.2003 – 31.12.2007), Maksim Boczarnikow (1.07.2006), Jan Etel (2007 –)⁶²⁰.

Natomiast Zakon Braci Bosych NMP z Góry Karmel⁶²¹ w diecezji grodzieńskiej prowadził duszpasterstwo w następujących parafiach: Gudogaj – funkcje proboszcza pełnił Kazimierz Morawski (7.06.1990 – maj 1992; 8.12.2003 –), Bernard Radzik (do września 2001), Nikodem Kuraś (od 1991), Arkadisz Kulacha (od 1993), Roman Nowak (od 1995), Paweł Badziński (od 1997), Leonard Ciechanowski (od września 2001), Paweł Rudźman (od czerwca 2010); Soły – Bernard Radzik (dojeżdżał w 1991 roku z Gudogaju), Kazimierz Morawski (1992 – 1999), Józef Synowiec (brak danych), Sylwanowce – w latach 1999 – 2003 pracowali tam Kazimierz Morawski, Waldemar Barwiński i Józef Synowiec⁶²².

Synowie Niepokalanego Serca Maryi (klaretyni)⁶²³ obsługiwali z kolei parafie w Prywałce, Kaszubińcach, Żytomli, Jeziorach, Zelwie oraz Izabelinie. Pracowali wtedy: Stanisław Gawlik, Jacek Markiel, Tomasz Książkiewicz, Piotr Morciniec⁶²⁴.

Zakon Kanoników Regularnych św. Augustyna Kongregacji Laterańskiej Najświętszego Zbawiciela⁶²⁵ na ziemi grodzieńskiej był obecny w parafii Wawiórka. Duszpasterstwo wówczas prowadzili następujący księża: Robert Mazurkiewicz (1995 – 2000), Feliks Popielewicz (2000 – 2012) oraz Andrzej Roubo (od 2005 roku)⁶²⁶. Oprócz tego do seminarium grodzieńskiego z wykładami przez kilka lat dojeżdżał Kazimierz Łatak⁶²⁷.

---

⁶²⁰ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Księży Najświętszego Serca Jezusowego (w zbiorach autora).

⁶²¹ C. Gil, *Karmelici bosy*, EK, VIII, kol. 814 – 819; *Karmelici Bosi w Polsce 1605 – 2005. Księga jubileuszowa*, red. C. Gil, Kraków 2005.

⁶²² Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Braci Bosych NMP z Góry Karmel (w zbiorach autora).

⁶²³ M. Jeżowski, *Klaretyni*, EK, IX, kol. 33 – 35; *Śladami Ojca Klareta. Zarys historii Zgromadzenia Misjonarzy Klaretynów*, red. K. Gierałt, Warszawa 2007.

⁶²⁴ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Misjonarze Klaretyni (w zbiorach autora).

⁶²⁵ M. Daniluk, K. Łatak, *Kanonicy laterańscy*, EK, VIII, kol. 585 – 590; M. Daniluk, *Kanonicy regularni*, EK, VIII, kol. 590 – 595; *Kanonicy regularni laterańscy w Polsce. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV – XIX wieku*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975; K. Łatak, *Kongregacja Krakowskich Kanoników Regularnych Laterańskich na przestrzeni dziejów*, Ełk 2002.

⁶²⁶ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zakon Kanoników laterańskich (w zbiorach autora).

⁶²⁷ AWDSDG, Преподаватели, *Список преподавателей Гродненской Высшей Духовной Семинарии 1993 – 1994*, bez sygn.

Odnośnie Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej⁶²⁸, to na terenie grodzieńszczyzny pełnił posługę Kazimierz Jedrzejczak. W latach 1992 – 1996 był on proboszczem w Adamowiczach i Bali Kościelnej, w okresie 1996 – 2003 w Strubnicy, a od 2003 roku – w Sylwanowcach oraz Leon Witek – będący od 1996 roku proboszczem w Bali Kościelnej⁶²⁹.

Księża z Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej⁶³⁰ w diecezji grodzieńskiej prowadzili duszpasterstwo w parafiach: Iwje, Geraniony i Subotniki. Z powodu braku danych źródłowych trudno ustalić skład personalny placówek. Jedynie z ogólnodostępnych informacji statystycznych wiadomo, że pracowali wtedy: Ryszard Czajka, Franciszek Gałdyś i Andrzej Łysy⁶³¹.

Z roczników diecezjalnych wiadomo także, że Towarzystwo Jezusowe⁶³² na grodzieńszczyźni miało jedną placówkę – w Indurze. W różnych latach pracowali na niej: Kazimierz Żylis, Walenty Kublik, Tadeusz Mól, Edward Smaga, Jerzy Karpiński oraz Janusz Ciechowy⁶³³.

Z kolei ojcowie z Zakonu Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika (paulini)⁶³⁴ obsługiwali placówki Nowy Dwór, Pierwomajsk, Mir i Korelicze. Byli to Wojciech Jerzy Wiszniewski, Marek Smeja, Janusz Witowski i Jerzy Sakowicz⁶³⁵.

Natomiast przedstawiciele Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła (michalicy)⁶³⁶ pracowali w następujących parafiach grodzieńskiej diecezji: Szydłowice –

---

⁶²⁸ P. Zając, *Oblaci Marii Niepokalanej*, EK, XIV, kol. 185 – 188.

⁶²⁹ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów (w zbiorach autora).

⁶³⁰ Z. Kaczmarek, *Chrystusowcy*, EK, III, kol. 337 – 338; M. Pirożyński, *Chrystusowcy. Towarzystwo Chrystusowe dla Wychodźców*, w: *Zakony męskie w Polsce...*, s. 279 – 282.

⁶³¹ *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 174; *Rocznik Informacyjny...*, s. 41, 43; *Rocznik Informacyjny diecezji grodzieńskiej Nr 2...*, s. 45, 48;

⁶³² J. Paszenda, *Jezuici*, EK, VII, kol. 1254 – 1276.

⁶³³ ADG, AP, sygn. 41, *Parafia Indura, życiorys ks. Walentego Kublika*; tamże, *Kwestionariusz roczny wizytacji dziekańskiej w parafii Indura z dnia 8 października 2000 roku*; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 173; *Rocznik Informacyjny...*, s. 38; *Rocznik Informacyjny diecezji grodzieńskiej Nr 2...*, s. 40.

⁶³⁴ J. Zbudniewek, *Paulini*, EK, XV, kol. 83 – 86; E. Kisban, *Historia Zakonu Paulinów macierzystej prowincji węgierskiej (1225 – 1711)*, t. 1, Jasna Góra 2009.

⁶³⁵ *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 177; *Rocznik Informacyjny...*, s. 56, 87; *Rocznik Informacyjny diecezji grodzieńskiej Nr 2...*, s. 59, 91.

⁶³⁶ M. Różański, *Michalicy*, EK, XII, kol. 795 – 796; tenże, *Historia wspólnot michalickich*, t. 1 – 2, Marki 2005 – 2009.

Marian Chamienia, Piotr Wisniewski; Wasiliszki Nowe – Stanisław Pytel oraz Wasiliszki Stare – Józef Tyniec i Zbigniew Draguła⁶³⁷.

Tymczasem bracia ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy Świętego Wincentego a Paulo⁶³⁸ pełnili posługę w seminarium diecezjalnym. Wykładowcami i formatorami grodzieńskich kleryków byli: Michał Woroniecki, Tadeusz Wyszyński, Marek Białkowski, Mariusz Zygałło, Andrzej Klima, Bernard Pełka. Wyjątkiem był ks. Janusz Pulit, pełniący funkcję proboszcza w parafii Podorosk⁶³⁹.

Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego (pallotyni)⁶⁴⁰ na grodzieńszczyźnie prowadzili parafie w Woronowie, Hermaniszkach i Trokielach. Pracowali tam: Andrzej Witek, Waław Sutkowski, Stanisław Skrydalewicz, Stanisław Waszkiewicz, Oleg Grygorowicz, Witold Jankiewicz oraz Genadij Romaszko⁶⁴¹.

Ponadto na terenie diecezji grodzieńskiej byli obecni przedstawiciele następujących wspólnot zakonnych: Misjonarzy Świętej Rodziny⁶⁴² – ks. Waław Gregorek pełnił obowiązki proboszcza w parafii Bystrzyca; Towarzystwa Boskiego Zbawiciela⁶⁴³ – Leonard Czuchowski prowadził duszpasterstwo w Michaliszkach, Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego⁶⁴⁴ – Maciej Maciejewski był w latach 1996 – 1999 proboszczem w parafii Krzemienica, oraz Zgromadzenia Braci Samarytan Płomienia Miłości Niepokalanego Serca Maryi, z którego o. Józef Failer pracował w parafii Dereczyn⁶⁴⁵.

Należy także zaznaczyć, że formę stałego kontaktowania osób zakonnych z miejscowym ordynariuszem i pomiędzy sobą stanowią organizowane każdego miesiąca

---

⁶³⁷ *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 178; *Rocznik Informacyjny...*, s. 89, 94; *Rocznik Informacyjny diecezji grodzieńskiej Nr 2...*, s. 87, 93 – 94.

⁶³⁸ S. Rospond, *Misjonarze świętego Wincentego a Paulo*, EK, XII, kol. 1250 – 1252; A. Schletz, *Zgromadzenie księży misjonarzy w Polsce*, NP 11(1960), s. 27 – 34; W. Umiński, *Polska prowincja Zgromadzenia Księża Misjonarzy w latach 1918 – 1939*, Kraków 2009.

⁶³⁹ AWSGDG, Преподаватели, *Список преподавателей Гродненской Высшей Духовной Семинарии 1990 – 1991, 1991 – 1992, 1992 – 1993, 1993 – 1994, 1994 – 1995, 1995 – 1996, 2002 – 2003, 2003 – 2004, 2004 – 2005, 2005 – 2006, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2008 – 2009, 2009 – 2010, 2010 – 2011, 2011 – 2012*, bez sygn.; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 178.

⁶⁴⁰ S. Tylus, S. Zarzycki, *Pallotyni*, EK, XIV, kol. 1167 – 1171; *100 – lecie Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego w Polsce. Dziedzictwo, charyzmat, apostołstwo*, red. A. Dyr, R. Forycki, M. Kowalczyk, Ząbki 2009.

⁶⁴¹ *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 176; *Rocznik Informacyjny...*, s. 68, 71; *Rocznik Informacyjny diecezji grodzieńskiej Nr 2...*, s. 72, 75.

⁶⁴² B. Mikutra, *Misjonarze świętej Rodziny*, EK, XII, kol. 1249 – 1250.

⁶⁴³ *Salwatorianie w Polsce 1900 – 1975*, red. A. Kielbasa, Rzym 1973.

⁶⁴⁴ *Zmartwychwstańcy w dziejach Kościoła i narodu*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1990.

⁶⁴⁵ *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1997*, Grodno 1996, s. 172 – 178.

dni skupienia osób życia konsekrowanego. Więzy są również wzmacniane przez wspólne przeżywane uroczystości związane z życiem Kościoła Powszechnego i diecezji. Szczegółowe sprawy międzyzakonne i formę kontaktowania się z diecezją przez zakony i zgromadzenia zakonne męskie określa Konsulta Przełożonych Zakonów Męskich przy Konferencji Biskupów Katolickich na Białorusi⁶⁴⁶.

Reasumując, możemy stwierdzić, że wszystkie zakony i zgromadzenia męskie, które funkcjonowały na terenie diecezji grodzieńskiej brały czynny udział w odrodzeniu Kościoła Katolickiego na tych ziemiach poprzez odbudowanie świątyń i prowadzenia duszpasterstwa parafialnego. Natomiast wraz z ustabilizowaniem się struktur kościelnych oraz ze wzrostem duchowieństwa diecezjalnego wspólnoty zakonne otrzymały większe możliwości dla bezpośredniej realizacji swojego zakonnego charyzmatu.

3. Zgromadzenia żeńskie

Wraz z odrodzeniem Kościoła na ziemiach grodzieńszczyzny zaczęły przybywać siostry zakonne z różnych zgromadzeń, w celu prowadzenia działalności katechetycznej i apostołskiej. Władze państwowe niechętnie patrzyły na taką formę aktywizacji życia religijnego. Świadczy o tym sprawozdanie do Stolicy Apostolskiej za lata 1991 – 1995, gdzie podano że „na Białorusi istnieje formalnie tylko jedno Zgromadzenie Sióstr Świętej Rodziny z Nazaretu, które zdołało przeżyć okres prześladowań i obecnie posiada dwa domy: w Nowogródku i Grodnie. Władze odmawiają innym zgromadzeniom legalnej rejestracji, która pozwoliłaby na działalność według charyzmatu własnego założyciela”⁶⁴⁷.

Jednak pomimo trudności w pierwszych latach istnienia diecezji grodzieńskiej placówki na jej terenie założyły: Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu, Zgromadzenie Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus, Mniszki Zakonu Kaznodziejskiego, Zgromadzenie Matki Bożej Miłosierdzia Ostrobramskiej, Zgromadzenie Córek Najczystszej Serca Najświętszej Maryi Panny, Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame, Zgromadzenie Sióstr św. Michała Archanioła, Zgromadzenie Sióstr Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny,

---

⁶⁴⁶ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 52, bez sygn.*

⁶⁴⁷ Tamże, *Riassunto della Relazione Quinquennale della Diocesi di Grodno*, bez sygn.

Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki, Szentszacki Instytut Sióstr Maryi, Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Apostolstwa Katolickiego, Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej, Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny, Zgromadzenie Sióstr Świętej Rodziny z Bordeaux, Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej, Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Chrystusa Króla dla Polonii Zagranicznej, Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących, Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia, Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Niepokalanej, Zgromadzenie Sióstr Świętej Katarzyny⁶⁴⁸. Natomiast w nieco późniejszym czasie pracę w diecezji rozpoczęły: Zgromadzenie Sióstr Służebnic Jezusa w Eucharystii, Zgromadzenie Służebnic Matki Dobrego Pasterza, Zgromadzenie Sióstr Pasjonistek św. Pawła od Krzyża, Zgromadzenie Sióstr Samarytanek Płomienia Miłości Niepokalanego Serca Maryi oraz Mniszki Trzeciego Zakonu Regularnego św. Franciszka z Asyżu⁶⁴⁹.

Brak danych nie pozwala ustalić dokładnej liczby zakonnic pracujących w diecezji w ciągu dwudziestu lat jej istnienia. Wiadomo tylko, że wahała się ona od stu siedemdziesięciu w 1997 roku do stu sześćdziesięciu jeden w 2008 roku⁶⁵⁰.

Najliczniejszym zgromadzeniem żeńskim działającym na terenie diecezji grodzieńskiej było Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu⁶⁵¹. Pierwsza placówka sióstr nazaretanek w Grodnie została otwarta w 1908 roku, na zaproszenie ówczesnego biskupa wileńskiego Edwarda Roppa w celu uratowania kościoła i klasztoru brygidzkiego przed konfiskatą przez rząd carski. W ciągu kilka najbliższych dziesięcioleci zakonnice czynnie udzielały się w rozwoju życia religijno – kulturalnego miasta nad Niemnem poprzez katechizację dzieci i młodzieży, prowadzenia koedukacyjnej szkoły powszechnej, pracy z rodzinami oraz poprzez pomoc biednym. Działalność ta została przerwana we wrześniu 1939 roku w wyniku inwazji bolszewickiej i włączenia grodzieńszczyzny w skład Białorusi radzieckiej. Zaczęły się prześladowania, które doprowadziły do zamknięcia w 1950 roku kościoła i klasztoru pobrygidzkiego oraz przesiedlenia sióstr do mieszkania przy kościele pobernardyńskim. Jednak, pomimo trudności związanych z egzystencją w państwie, gdzie religie odbierano jako „opium dla ludu”, nie przeszkodziły siostron prowadzić aktywnej pracy apostolskiej. Polegała ona na przygotowaniu dzieci do sakramentów świętych,

---

⁶⁴⁸ Tamże, *Zgromadzenia zakonne żeńskie diecezji grodzieńskiej na 20.04.1997 roku*, bez sygn.

⁶⁴⁹ Tamże, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 50 – 51, bez sygn.*

⁶⁵⁰ Tamże, *Zgromadzenia zakonne żeńskie diecezji grodzieńskiej na 20.04.1997 roku*, bez sygn.; tamże, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 50 – 51, bez sygn.*

⁶⁵¹ B. Gromada, *Nazaretanki*, EK, XIII, kol.864 – 866; D. Kozieł, *Początki nazaretanek na ziemiach polskich (1881 – 1925)*, Kraków 2001.

przepisywaniu ręcznie katechizmów itp. Mało tego, wspólnota grodzieńskich nazaretanek była na tyle prężna, że zaczynając od 1965 roku zaczęła potajemnie przyjmować kandydatki do zakonu. Tak w latach 1965 – 1989 do Zgromadzenia Sióstr Świętej Rodziny z Nazaretu na terytorium Białorusi przyjęto siedemnaście kandydatek. Wszystkie nowo przyjęte siostry pracowały w zakładach świeckich i nie mogły chodzić w habitach oraz prowadzić życia wspólnotowego⁶⁵².

Z kolei drugim punktem pracy apostołskiej nazaretanek był Nowogródek, należący wówczas do diecezji pińskiej. Siostry przybyły do tej placówki w 1929 roku na zaproszenie bpa Zygmunta Łozińskiego, ówczesnego ordynariusza pińskiego, z zadaniem opieki nad kościołem Przemienienia Pańskiego oraz założeniem bursy dla miejscowych uczniów z gimnazjum państwowego. Wszystkie te poczynania również zostały gwałtownie przerwane przez drugą wojnę światową. Stopniowo siostronom odebrano szkołę, nieco później klasztor i budynki gospodarcze, a także zabroniono noszenia stroju zakonnego. Zaś kulminacją prześladowań był czas okupacji niemieckiej, szczególnie dzień 31 lipca 1943 roku, kiedy to jedenaście sióstr nazaretanek z nowogródzkiej wspólnoty zostało aresztowanych i rozstrzelanych przez hitlerowców. Ocalała tylko s. Małgorzata Banaś, która do momentu swojej śmierci, w 1966 roku, opiekowała się nowogródzką parafią, chroniąc ją przed zajęciem na cele niezwiązane z kultem. Mieszkała w zakrystii, by nie dopuścić do znieważenia Najświętszego Sakramentu, gorliwie troszczyła się o stan duchowy miejscowej wspólnoty parafialnej. „Żyjąc przez wiele lat za żelazną kurtyną w systemie deprecjonującym godność człowieka [...], stała się czytelnym znakiem i świadkiem żywego Boga oraz pokazała, jak można w skrajnie niesprzyjających warunkach i pod presją wrogiej ideologii nie tylko zachować w sobie smak woli, ale też być światłem wskazującym drogę innym”⁶⁵³.

Zmiany społeczno – polityczne z okresu „pierestrojki” przyniosły także odpowiednie możliwości do rozwoju kongregacji sióstr nazaretanek na

---

⁶⁵² J. Wołczek, *Dom Sióstr Nazaretanek w Grodnie (1908 – 1950)*, Lublin 1998, s.100; T. Górka, *Stulecie Domu Zwiastowania NMP Zgromadzenia SS. Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Grodnie*, NP 111(2009), s.193 – 212; J. Martusiewicz, *Z dziejów sióstr nazaretanek w Grodnie*, w: *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14-17 IX 1994 r.*, t. 2, red. E. Feliksiak, A. Kisielewska, Białystok 1996, s. 423 – 463; H. Малиноўская-Франке, Т. Малиноўская, *Дар Незвычайнага святла (да 100-х угодкаў назарэтанскага дому ў Гродне)*, „Наша вера” (2008), nr 3.

⁶⁵³ B. Gromada, *Naznaczenie i wybór. Historia s. Małgorzaty Banaś dwunastej nazaretanki z Nowogródka*, Warszawa 2012, s. 209; I. Szajkowska, *Sylwetka duchowa Sługi Bożej S.M. Małgorzaty Ludwiki Banaś (1896 – 1966)*, Lublin 2006; T. Górka, *Stulecie Domu Zwiastowania...*, s.193 – 212; A. Zienkiewicz, *Ofiara przyjęta. Siostry Nazaretanki w Nowogrodku w latach 1929 – 1943*, Warszawa 1998.

grodzieńszczyźnie. Dzięki likwidacji „żelaznej kurtyny” i otwarciu granicy nawiązano regularny kontakt z centralą zakonną w Warszawie, pojawiła się możliwość przyjazdu sióstr z zagranicy, przede wszystkim z Polski. Punktem zwrotnym w działalności nazaretanek w Grodnie był dzień 2 września 1990 roku, kiedy to u wejścia do odbudowującego się kościoła Zwiastowania NMP, dawnej należącego do sióstr z Nazaretu, odprawiono po długim czasie pierwszą mszę św. Przewodniczył jej ówczesny nuncjusz apostolski abp Francesco Colosuo, a koncelebrowali bp Tadeusz Kondrusiewicz, bp Marian Kryszylowicz oraz ks. Michał Aronowicz. Wraz z grupą sióstr obecna była także przełożona warszawskiej prowincji s. Marietta Marciniak. To znamienne wydarzenie stało się możliwe dzięki miejscowym siostrom i wiernym, którzy przez długi czas domagali się od władz państwowych zwrotu świątyni. Stało się to w lipcu tegoż roku, kiedy s. Zdzisława Trojanowska z Warszawy, pochodząca z Grodna i wychowanka tamtejszej szkoły nazaretanek, podpisała z władzami miasta dokument o przejęciu przez zgromadzenie świątyni. W krótkim czasie, w zrujnowanym kościele udało się wyremontować dawną zakrystię, urządzając w niej kaplicę. W ostatnią niedzielę sierpnia 1990 roku, ksiądz infułat Aronowicz, który w 1945 roku wynosił z tej świątyni wśród płaczu wiernych Najświętszy Sakrament, uroczysto przyniósł go z powrotem⁶⁵⁴.

Stopniowo do kościoła i budynków zaczęły wracać siostry, reaktywując tym samym działalność założonego w 1908 roku domu Zwiastowania NMP. Przełożonymi w grodzieńskiej placówce nazaretanek były⁶⁵⁵: Ewa Jankowska (1990 – 1992, 1998 – 1999), Marietta Marciniak (1992 – 1995), Halina Dołęga (1995 – 1998), Ewelina Bubala (1999 – 2005), Benedykta Woźniak (2005 – 2008), Stanisława Kuczyńska (2008 – 2011), Paula Wołczek (2011 –). Oprócz przełożonych liczba sióstr w grodzieńskim domu w okresie 1994 – 2011 wahała się od dwudziestu do trzydziestu osób⁶⁵⁶.

Siostry nazaretanki pracowały w kuchni seminaryjnej oraz przy grodzieńskich parafiach: pw. Znalezienia Krzyża Św., pw. Najświętszego Odkupiciela, pw. Matki

---

⁶⁵⁴ ANPW, *Kronika domu Zwiastowania NMP w Grodnie*, bez sygn.

⁶⁵⁵ Po śmierci s. Berchmans Drozdowskiej w roku 1970 funkcję przełożonej grodzieńskiej wspólnoty zlecono juniorki po pierwszych ślubach, s. Stelli Jodkowskiej, która w tym trudnym czasie pełniła ją przez 20 lat, wspomagana przez s. Inez Strzałkowską, przełożoną prowincjalną z Warszawy. S. Stella mimo młodego wieku, została obciążona odpowiedzialnością za wspólnotę. Do takiej decyzji władze zakonne zostały zmuszone przez politykę władz radzieckich wobec Kościoła. S. Jodkowska zachowała łączność z zarządem generalnym oraz z prowincją warszawską. Przekazywała siostrom decyzje władz zakonnych, zwłaszcza co do ślubów i w zmienionych warunkach czuwała nad rozwojem wspólnoty zakonnej. Zob. T. Górka, *Stulecie Domu Zwiastowania ...*, s.193 – 212.

⁶⁵⁶ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Zwiastowania NMP w Grodnie (w zbiorach autora).

Bożej Anielskiej, pw. św. Józefa, pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, pw. Miłosierdzia Bożego, a także w przy okolicznych parafiach i punktach katechetycznych: Jeziorach, Przewalce, Hołynce, Raciczach, Perstuniu, Fabrycznym, Bielanych, Korobczycach, Kopciówce, Nowosiołkach, Wiercieliskach, Kwasówce, Kułakowszczyźnie, Kozłowiczach. Przy parafiach zakonnice przede wszystkim katechizowały i pracowały jako zakrystianki. Ponadto udzielały się w prowadzeniu krucjaty eucharystycznej, Eucharystycznego Ruchu Młodych, spotkań dla bielanek, pielgrzymkach, „wakacjach z Bogiem” dla dzieci, warsztatów muzycznych. Niektóre siostry pracowały w poradni rodzinnej oraz w instytucie katechetycznym. Ponadto s. Stella Jodkowska, przez lata prowadziła apostołstwo chorych, przyczyniając się tym samym do powstania kaplic w różnych szpitalach Grodna. Oprócz tego siostry prowadziły Stowarzyszenie Najświętszej Rodziny ukierunkowane na współpracę z rodzinami w celu zapoznania się i szerzenia charyzmatu kongregacji w świecie⁶⁵⁷.

Kolejną wznowioną placówką sióstr nazaretanek był dom Chrystusa Króla w Nowogródku. Obowiązki przełożonej pełniły: Nikodema Pogorzelska (1992 – 1995), Elwira Prokopek (1995 – 1998), Marzena Mańczuk (1998 – 2001), Adriana Piechowska (2001 – 2004), Stanisława Kuczyńska (2004 – 2007), Paula Wołczek (2007 – 2010), Tatiana Stasiukiewicz (2010 –)⁶⁵⁸.

Do obowiązków sióstr należała katechizacja dzieci i młodzieży przy parafii, a także dzieci ze szkoły specjalnej i domu dziecka, przyjmowanie grup rekolekcyjnych i pielgrzymów zatrzymujących się w klasztorze, praca w zakrystii i opłatkarni, odwiedzanie chorych w szpitalu, opieka nad osobami niedowidzącymi i samotnymi. Jednocześnie na placówce w Nowogródku pracowało od czterech do jedenastu sióstr (nie licząc kandydatek w nowicjacie)⁶⁵⁹.

Filią nowogródzkiej wspólnoty była placówka w Nowojelni, która funkcjonowała od 15 sierpnia 2004 do sierpnia 2008 roku. Pracowały tam Adriana Piechowska (2004), Agnes Ostouch (2004 – 2005), Bożena Stankiewicz (2005 – 2008) i Helena Drabinowicz (2006 – 2008). Zakonnice prowadziły katechezę przy parafii oraz świetlicę środowiskową dla dzieci⁶⁶⁰.

---

⁶⁵⁷ Tamże.

⁶⁵⁸ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Chrystusa Króla w Nowogródku (w zbiorach autora).

⁶⁵⁹ Tamże.

⁶⁶⁰ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – Nowojelna (w zbiorach autora).

Innym miejscem pracy nazaretanek na grodzieńszczyźnie była placówka w Szczuczynie, która powstała 9 grudnia 1990 roku jako filia grodzieńskiej wspólnoty, a w latach 1993 – 2005 funkcjonowała już jako samodzielny dom zakonny Matki Bożej Fatimskiej. Wówczas urząd przełożonej piastowały: Marianna Walesiuk (1993 – 1995), Stanisława Kuczyńska (1995 – 1998), Stella Jodkowska (1998 – 2002), Maria Bieluk (2003 – 2004), Magdalena Derezińska (2004 – 2005)⁶⁶¹. Siostry katechizowały dzieci i młodzież w szczuczynskiej parafii, a także dojeżdżały do parafii w Różance oraz do punktów katechetycznych w Bartaszach i Rutkiewiczach, prowadziły spotkania przedmałżeńskie i katechezę dla dorosłych, schole i dni skupienia dla dziewcząt, pracowały na plebanii, odwiedzały chorych i ubogich. Na placówce w Szczuczynie zazwyczaj przebywały trzy zakonnice⁶⁶².

Natomiast dom zakonny sióstr nazaretanek w Lidzie przy parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego powstał 21 września 1995 roku i nosił tytuł Matki Bożej Różańcowej⁶⁶³. Pierwszą przełożoną lidzkiej wspólnoty była Marietta Marciniak (1994 – 1996), następnie Helena Drabinowicz (1996 – 1997), Julia Andrukiewicz (1999 – 2000), Stanisława Kuczyńska (2000 – 2004), Tatiana Stasiukiewicz (2004 – 2008), Olga Dańkowska (2008 – 2009), Agata Smolska (2009 –). Siostry udzielały się przede wszystkim w katechizacji dzieci, przygotowaniu dorosłych do sakramentów chrztu i małżeństwa oraz w prowadzeniu scholi i spotkań formacyjnych dla młodzieży. Wspólnotę stanowiły dwie – trzy siostry⁶⁶⁴.

Następną jednostką był dom zakonny pw. Trójcy Świętej, który został założony 26 sierpnia 2001 roku w Grodnie przy ul. K. Marksa 4. Obowiązki sióstr z danej placówki były odmienne, gdyż prowadziły one rezydencję biskupa ordynariusza, a także pracowały w kurii biskupiej. Funkcje przełożonej wspólnoty pełniły: Magdalena Derezińska (2001 – 2004), Filotea Tichonowicz (2004 – 2007), Redemcja Ruckaja (2007 – 2008), Antonia Szejgierewicz (2008 –)⁶⁶⁵.

---

⁶⁶¹ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie (w zbiorach autora).

⁶⁶² Tamże.

⁶⁶³ W roku 1994, jeszcze przed kanoniczną erekcją wspólnoty w Lidzie pracowały siostry: Daniela Dworzecka, Teresa Bielawska i Petronela Pereszczako.

⁶⁶⁴ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Matki Bożej Różańcowej w Lidzie (w zbiorach autora).

⁶⁶⁵ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Trójcy Świętej w Grodnie (w zbiorach autora).

Ostatnią placówką zakonną sióstr ze Zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu, powstałą na terenie diecezji grodzieńskiej, była wspólnota w Smorgoniu (dom zakonny Matki Bożej Nieustającej Pomocy erygowany w 2007 roku), przy parafii pw. św. Michała Archanioła. Przełożoną od 2008 roku była Marianna Aleszczyk, wspomagala ją jedna lub dwie siostry. Udzielały się one jako katechetki dzieci i młodzieży, prowadziły spotkania dla rodzin w ramach Stowarzyszenia Najświętszej Rodziny oraz dla Eucharystycznego Ruchu Młodych, kierowały scholą parafialną i organizowały spotkania powołaniowo – formacyjne dla dziewcząt⁶⁶⁶.

Należy także wspomnieć, że w 1992 roku w grodzieńskim domu zakonnym powstał nowicjat, który mieścił się w zwróconej kapelanii przy kościele pobrygidzkim. Po oddaniu w tym samym roku domu w Nowogródku i wyremontowaniu go, nowicjat został przeniesiony w 1995 roku do miejsca związanego z męczeńską śmiercią jedenastu sióstr nazaretanek. Utworzenie instytucji formacyjnej było wydarzeniem przełomowym dla rozwoju zgromadzenia w tej części Europy, gdyż stwarzało możliwości regularnej formacji kandydatek nie tylko z Białorusi, ale i z Ukrainy i Rosji⁶⁶⁷. Mistrzynią wznowionego nowicjatu były: Maria Błaszczuk (1992 – 1997), Marianna Walesiuk (1997 – 2004), Nereusza Podzielińska (2004 – 2008), Laura Szukielowicz (2008 –)⁶⁶⁸.

W wyniku aktywnego rozwoju struktur Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu na ziemiach białoruskich erygowano w dniu 14 września 2008 roku nową prowincję Błogosławionych Męczennic z Nowogródka z siedzibą w domu Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Grodzie (ul. Mołodiożnaja 4A), w skład której weszły domy zakonne znajdujące się na terenie Białorusi⁶⁶⁹. Przełożoną prowincjalną nowopowstałej jednostki została Nereusza Podzielińska, którą wspierał zarząd centralny, w skład którego wchodziły: Stanisława Kuczyńska – asystentka prowincjalna, Redemcja Rucka – radna prowincjalna, Tatiana Stasiukiewicz – radna i

---

⁶⁶⁶ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Smorgoniu (w zbiorach autora).

⁶⁶⁷ T. Górka, *Stulecie Domu Zwiastowania ...*, s.193 – 212; I. Ruckaja, *Formacja poprzedzająca złożenia profesji czasowej w Warszawskiej Prowincji Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu*, Warszawa 2009, s. 43.

⁶⁶⁸ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Zwiastowania NMP w Grodzie (w zbiorach autora); Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Chrystusa Króla w Nowogródku (w zbiorach autora).

⁶⁶⁹ ANPB, *Dekret kanonicznej erekcji Prowincji Błogosławionych Męczennic z Nowogródka z dnia 9 czerwca 2008 roku*, bez sygn.

ekonomka prowincjalna, Filotea Tichonowicz – radna i sekretarka prowincjalna. Natomiast za formację odpowiadały: Tatiana Stasiukiewicz – dyrektorka junioratu, Laura Szukiewłowicz – mistrzyni nowicjatu oraz Miriam Piecnik – dyrektorka aspiratu. Białoruska prowincja nazaretanek liczyła dziesięć domów zakonnych (pięć z nich znajdowało się na terenie diecezji grodzieńskiej), w których znajdowało się trzydzieści pięć sióstr po ślubach wieczystych, piętnaście sióstr o ślubach czasowych, a także pięć sióstr będących w postulacie i nowicjacie⁶⁷⁰.

Kolejnym zgromadzeniem działającym na terenie diecezji grodzieńskiej w omawianym czasie było Zgromadzenie Sióstr Matki Miłosierdzia, które funkcjonowało na prawie diecezjalnym; konstytucje zakonne zostały zatwierdzone przez bpa Aleksandra Kaszkiewicza w 1996 roku. Siedzibą centralną była wieś Kamionka⁶⁷¹. Z powodu braku wiarygodnych danych trudno ustalić skład personalny wspólnot zakonnych. Wiadomo tylko, że w 1997 roku na terenie grodzieńszczyzny działały domy w: Kamionce, Żołudku, Grodnie przy ul. Kirowa 26/8, Indurze, Mikielewszczyźnie, Wawiórcu, w których łącznie pracowało trzydzieści sióstr⁶⁷². Natomiast w informacjach za 2008 rok figuruje pięć placówek, w których znajdowało się dwadzieścia trzy zakonnice⁶⁷³. Siostry pracują jako katechetki, organistki, biorą udział w pracy przy kościołach i plebaniach, a także prowadzą dom starców w Kamionce⁶⁷⁴.

Placówki Sióstr Karmelitanek od Dzieciątka Jezus⁶⁷⁵ w Kościele grodzieńskim powstały w latach 1990 – 1991 w parafiach Adamowicze, Nowy Dwór, Ostryna, Gudogaj. Ich domy były zarządzane m.in. przez: w Adamowiczach siostry: Kaliksta, Arnolda, Tatiana, Liliana; w Ostrynie funkcję tę pełniły siostry: Klaudia i Cyryła; w Gudogaju – Noemi, Noela, Euzebia, Idalia i Magdalena; z kolei w Nowym Dworze kierowały wspólnotą siostry: Cyryła, Klaudia, Juranda, Witalia, Marina. Charakter pracy sióstr polegał na prowadzeniu katechezy oraz rozmaitych akcji duszpasterskich, a także na pracy przy parafii⁶⁷⁶.

---

⁶⁷⁰ ANPB, *Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Dyrektorium Adresowe. Warszawa 2007\2008* (mps)

⁶⁷¹J. Grasicwicz, *Zgromadzenie Sióstr Matki Miłosierdzia. Rys historyczny i program pracy*, Grodno 1998, s. 17 – 19.

⁶⁷²ADG, AN, *Zgromadzenia zakonne żeńskie diecezji grodzieńskiej na 20.04.1997 roku*, bez sygn.

⁶⁷³Tamże, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 51, bez sygn.*

⁶⁷⁴J. Grasicwicz, *Zgromadzenie Sióstr Matki Miłosierdzia...*, s. 19.

⁶⁷⁵M. Daniluk, J. Duchniewski, *Karmelitanki*, EK, VIII, kol.827 – 835; B. Wanat, *SS. Karmelitanki Dzieciątka Jezus*, w: *Zakon karmelitów bosych w Polsce*, red. B. Wanat, Kraków 1979.

⁶⁷⁶Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Karmelitanek od Dzieciątka Jezus (w zbiorach autora).

Natomiast Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame⁶⁷⁷ rozpoczęło swoją działalność na grodzieńszczyźnie dnia 11 listopada 1990 roku w parafii pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie. Pierwszą przełożoną lidzkiego domu była Emilia Zdeb (1990 – 1991), a po niej urząd ten pełniły: Judyta Baron (1991 – 1992), Nikodema Kasperska (1992 – 1994, 2009 – 2011), Małgorzata Kilijanek (1994 – 1995, 1996 – 1998), Dorota Czerwińska (1995 – 1996, 1998 – 1999), Natanaela Banasiak (1999 – 2005), Miriam Treciak (2001 – 2002, 2009 –), Wirginia Dudzic (2005 – 2009)⁶⁷⁸. Do obowiązków sióstr należało prowadzenie katechezy w parafii. Ponadto zakonnice katechizują w pobliskich parafiach: Berdówce (od 1998 roku), pw. Wniebowzięcia NMP w Lidzie (od 2005 roku),pw. Bożego Miłosierdzia w Lidzie (od 2011 roku). Oprócz tego w latach 2001 – 2011 podjęły posługę katechetyczną w parafii Działowo, a w latach 2007 – 2008 – w Szczuczynie⁶⁷⁹.

Drugą placówką Sióstr Szkolnych był dom powstały w 15 czerwca 1991 roku przy parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku. Z powodu braku danych trudno ustalić skład personalny danej placówki. Wiadomo, że była to kilku osobowa wspólnota sióstr, które prowadziły katechezę oraz różne inicjatywy duszpasterskie przy parafii⁶⁸⁰.

Inną kongregacją żeńską pracującą w diecezji grodzieńskiej był Szentszacki Instytut Sióstr Maryi⁶⁸¹. Zakonnice swoją pierwszą placówkę na grodzieńszczyźnie założyły 29 maja 1990 roku w Grodnie, nieco później, dnia 30 września 1990 roku podjęły pracę w parafii Mosty, a 15 lipca 1999 roku założyły placówkę w Adamowiczach. W latach 1990 – 2011 funkcje przełożonej w poszczególnych domach pełniły: Franciszka Orzeł, Maria Osińska, Gracjana Sułkowska, Marlena Kościelny⁶⁸².

Praktycznie od pierwszych dni przyjazdu na Białoruś siostry szentszackie podjęły pracę katechetyczną w następujących parafiach: pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie, pw. Franciszka Ksawerego w Grodnie, pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Grodnie, w Indurze, Brzostowicy, Kwasówce, Mostach, Mostach Prawych, Mikielowszczyźnie, Różance, Zareczance, Grandziczach i Putryszkach. Ponadto siostry

---

⁶⁷⁷ M. Pirożyński, *SS. Szkolne de Notre Dame*, w: *Zakony żeńskie w Polsce...*, s. 153 – 155.

⁶⁷⁸ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame – Lida (w zbiorach autora)

⁶⁷⁹ Tamże.

⁶⁸⁰ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame – Wołkowysk (w zbiorach autora).

⁶⁸¹ M. Migacz, *Szentszacki Instytut Sióstr Maryi w Polsce 1946 – 2006*, Ząbki – Otwock – Świder 2009.

⁶⁸² Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Szentszacki Instytut Sióstr Maryi (w zbiorach autora).

pracują apostołsko zgodnie z duchowością Międzynarodowego Ruchu Szensztackiego. W parafiach, gdzie katechizują, powstawały następujące grupy formacyjne: dla dziewczynek – Apostołów Maryi, dla młodzieży – dziewcząt szensztackich, rodzin szensztackich, matek szensztackich, Krąg Adoracji Najświętszego Sakramentu. Oprócz tego, w wielu innych parafiach diecezji, powstały Kręgi Pielgrzymującej Matki Bożej Trzykroć Przedziwnej. W miarę możliwości raz w miesiącu siostry dojeżdżają na spotkania do tych kręgów. W okresie wakacyjnym siostry organizują rekolekcje dla dzieci, młodzieży i rodzin, członków prowadzonych grup formacyjnych.

Ważnym zakresem pracy zakonnice z Schönstatt było prowadzenie Caritas. Od samego początku u podstaw działalności charytatywnej Kościoła na grodzieńszczyźnie stała siostra Franciszka Orzeł, która na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, wraz z bpem Tadeuszem Kondrusiewiczem zainicjowała działalność Caritas na grodzieńszczyźnie. W następnych latach siostry kontynuowały to dzieło. W okresie 1990 – 2009 na stanowisku zastępcy dyrektora Caritas pracowały: Franciszka Orzeł, Maria Osińska oraz Eligia Pawlisz⁶⁸³.

Pierwsza placówka Zgromadzenia Córek Najczystszej Serca Najświętszej Maryi Panny⁶⁸⁴ na terenie diecezji grodzieńskiej powstała w 1989 roku w parafii Porzecze. Natomiast od grudnia 2001 roku miejscem pracy zakonnice stało się także Grodno. Siostry prowadziły katechezę dla dzieci i młodzieży, pracowali jako zakrystianki, organistki. Ponadto wykładały w grodzieńskim instytucie katechetycznym⁶⁸⁵. W 2008 roku wspólnotę zakonną w obu domach tworzyło osiem sióstr⁶⁸⁶.

Zgromadzenie Sióstr Świętego Michała Archanioła⁶⁸⁷ na ziemi grodzieńskiej miało jedną placówkę, która powstała dnia 10 lipca 1991 roku przy parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Wasiliszkach. Jeśli chodzi o skład personalny, to w okresie 1991 – 2011 pracowały na niej następujące siostry: Lucja Ożóg (1991 – 1992), Sylwia Kaźmierczak (1991 – 1994), Zofia Marchewka (1992 – 1996, 1997 – 2005), Zefiryna Kulej (1992 – 1993), Stanizja Kalisztań (1992 – 2004), Stanizja Kalisztań (1992 – 2005), Anatolia Linowska (1996 – 2005), Cherubina Komisarz (2004 – 2005), Anastazja Pękała (2005 –

---

⁶⁸³ Tamże.

⁶⁸⁴ Z. Kulesza, *Córki Najczystszej Serca Maryi*, EK, III, kol.620 – 621.

⁶⁸⁵ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Córek Najczystszej Serca Najświętszej Maryi Panny (w zbiorach autora).

⁶⁸⁶ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 50, bez sygn.*

⁶⁸⁷ M. Konieczny, *Michalitki*, EK, XII, kol. 797 – 798.

2006), Antonina Lisowska (2007 –). Działalność zakonnic polegała na katechizacji przy parafii, na prowadzeniu ministrantów, scholii parafialnej oraz kółka teatralnego. Ponadto siostry okazywały pomoc biednym i zaniedbanym dzieciom, a także prowadziły kuchnię na plebanii⁶⁸⁸.

Kolejnym zrzeszeniem żeńskim działającym na grodzieńszczyźnie było Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej⁶⁸⁹. Zakon miał trzy placówki w mieście Lida: przy parafiach pw. Podwyższenia Krzyża Świętego i pw. Niepokalanego Poczęcia NMP oraz przy parafii pw. Świętej Rodziny. Pierwsze dwa domy zostały zlikwidowane – jeden 1 września 1999 roku, drugi zaś 1 września 2008 roku. Brak danych źródłowych nie pozwala ustalić skład personalny oraz zakres działalności danych wspólnot⁶⁹⁰.

Natomiast wspólnotę zakonną, erygowaną dnia 8 grudnia 1999 roku przy parafii pw. Świętej Rodziny w Lidzie, w latach 1999 – 2011 tworzyły siostry: Katarzyna Buczyńska, Helena Plachimowicz, Klara Korsak, Bronisława Żukiel, Bronisława Żybor. Działalność zakonnic polegała na katechizacji dzieci i młodzieży, na opiece i prowadzeniu wspólnot parafialnych, takich jak: kółka żywego różańca, zakon świeckich św. Franciszka, ruch „Gloriosa Trinita”, schola dziecięca „Barka”, zespół muzyczny „Gloriosa Trinita”, grupa modlitewna „Boga Ojca” dla pracującej młodzieży. Oprócz tego siostry dbały o dekoracje świątyni parafialnej⁶⁹¹.

Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej (serafitek)⁶⁹² prowadziło swoją działalność w diecezji grodzieńskiej przy parafii Sopockinie, gdzie 4 marca 1993 roku założono placówkę. Funkcję przełożonej pełniły: Kamilia Bachan (25.04.1994 – 13.02.1996), Marcja Dargiewicz (31.08.1996 – 13.12.2000), Sylwera Heldak (19.02.2000 – 02.08.2010), Eucharia Hólbój (od 31.10.2010). Wspólnotę z nimi w tych latach tworzyły: Mieczysława Zarębczan (4.03.1993 – 24.06.1993), Goretti Milinkiewicz (4.03.1993 – 29.06.2004; 5.10.2010 –), Lucja Grzyb (22.06.1993 – 06.07.1997), Letycja Dyrda (07.07.1991 – 30.08.2001), Bogumiła Mikłos (28.08.1997 –

---

⁶⁸⁸ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Świętego Michała Archanioła (w zbiorach autora).

⁶⁸⁹ A. Mirek, *Niepokalanki*, EK, XIII, kol. 1186 – 1187; tenże, *Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej w latach 1891 – 1962*, Sandomierz 2002; D. Pedrycz, *Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej*, w: *Dziedzictwo błogosławionego Honorata Koźmińskiego. Jego zgromadzenia po stu latach od założenia*, red. H. Szumił, G. Bartoszewski, Warszawa – Sandomierz 1998, s. 558 – 598.

⁶⁹⁰ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej (w zbiorach autora).

⁶⁹¹ Tamże.

⁶⁹² J. Bar, *Zgromadzenie sióstr serafitek 1881 – 1961*, PK 6(1963) s. 75 – 211; J. Wiśniowska, *Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej*, w: *Dziedzictwo błogosławionego Honorata Koźmińskiego...*, s. 143 – 192.

23.06.2000), Emilia Turonek (19.08.1999 – 22.09.2000; 13.06.2007 – 02.10.2010), Janina Gucwa (25.08.2003 – 28.05.2005), Bernadetta Iskrzycka (06.10.2004 – 30.06.2007), Paula Radziwiłko (14.09.2010 –). Członkini zgromadzenia pełniły posługę wśród chorych i samotnych, prowadziły działalność apostołską wśród dzieci i młodzieży, a także dbały o sprzątanie świątyni i przygotowanie dekoracji⁶⁹³.

Kolejne Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny⁶⁹⁴ reaktywowało swą działalność w Kościele grodzieńskim w 1992 roku, chociaż formalnie dom zakonny wznowiono 8 grudnia 1994 roku. Zakonnice powróciły do swojej przedwojennej placówki w Oszmianie, założonej jeszcze w 1932 roku, i zamieszkały w domu parafialnym przy ul. Holszańska 1. W ciągu dwudziestu lat od momentu wznowienia domu pracowały w nim: Marietta Kuniszewska (10.12.1992 – 3.01.1993), Sebastiana Grygiel (10.12.1992 – 8.09.1993), Bonifacja Aleksandrowicz (3.01.1993 – 30.08.1993), Dariusza Falkowska (27.08.1993 – 30.08.1993), Beniamina Polkowska 27. 08.1993 – 28.08.1993), Anna Wojtonis (6.09.1993 – 27.08.1998), Michała Kaczyńska (2.09.1994 – 28.07.1996), Walentyna Jacyna (24.08.1995 – 6.06.1996), Pawła Bober (22.08.1996 – 08.2000), Łucja Kozakiewicz (25.08.1996 – 25.08.1997; 30.08.2000 – 22.08.2003; 30.08.2006 – 16.07.2010), Manuela Samorokowa (26.08.1997 – 26.01. 2000), Julia Charkowa (24.07.1998 – 18.09.1998), Klaudiana Kwilman (28.08.1998 – 29.08.2005), Kryspina Janecka (26.01.2000 – 26.08.2002), Kamila Janowicz (26.08.2002 – 22.08.2003), Ludmiła Chiniewicz (22.08.2003 – 24.08.2005), Aleksandra Rybałtowska (25.08.2003 – 30.08.2006), Milena Rudkiewicz (24.08.2005 – 27.08.2007), Teresa Łuksza (29.08.2005 – 31.08.2006), Ryta Cholewińska (30.06.2006 – 27.08.2010), Katarzyna Grynczyk (26.08.2007 – 20.05.2008), Oksana Supranionek (29.08.2008 – 16.11.2008), Helena Michałkiewicz (21.11.2008 – 8.02.2009), Maria Wasilewicz (11.02.2008 – 8.02.2009), Natalia Tonkowicz (29.08.2009 –), Nune Titojan (22.07.2010 –), Edwina Łęgowska (19.08.2010 –), Swietłana Jemielianowa (12.09.2010 – 11.10.2010)⁶⁹⁵.

Inną placówką sióstr Misjonarek Świętej Rodziny był dom zakonny w Borunach, działający w latach 1992 – 2000. Pracowały tam: Kamila Golińska (1940 – 21.08.2000), Bogdana Łasocha (20.08.1990 – 27.10.1997), Inga Zuber (09.1990 –

---

⁶⁹³ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej (w zbiorach autora).

⁶⁹⁴ M. Konieczny, *Misjonarki świętej Rodziny*, EK, XII, kol. 1244 – 1245; *Na drogach pojednania. Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny 1905 – 2005*, red. W. Mackiewicz, Warszawa 2006.

⁶⁹⁵ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny – Oszmiana (w zbiorach autora).

08.1991), Olga Piłat (3.08.1993 – 21.09.1999), Serafina Nędza (1.09.1991 – 1.06.1994), Łucja Kozakiewicz (25.08.1997 – 30.08.2000), Julia Chorkowa (1.07.1998 – 24.07.1998; 25.07.1999 – 14.08.2000), Weronika Kuchtarska (24.07.1998 – 24.09.1998), Kamila Janowicz (18.07.2000 – 30.08.2000). Siostry katechizowały dzieci i młodzież przy parafii oraz uczniów z domu dziecka, a także prowadziły indywidualne zajęcia dla niepełnosprawnych. Inną formą pracy była troska o bieliznę kościelną, szaty liturgiczne i dekoracje⁶⁹⁶.

Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (salezjanek)⁶⁹⁷ na ziemiach grodzieńskich rozpoczęło swą działalność 19 września 1991 roku przy parafii pw. św. Michała Archanioła w Smorgoniu. Placówka ta została zlikwidowana w sierpniu 2003 roku. Przełożonymi zaś tego domu były: Weronika Szymukowicz, Maria Revakova, Małgorzata Pietruszczek. Wspomagali je Gabriela Rohde, Halina Distercheft, Łucja Baltsevich, Władysława Cieśla, Joanna Główecka. Zakonnice prowadziły katechezę w parafii oraz w pobliskich miejscowościach: Zalesie, Boruny, Krewo, Białkowszczyzna. W pracy duszpasterskiej wspomagali duchownych prowadząc scholę dziecięcą, oratorium dla młodzieży, grupy teatralne i muzyczne, pielgrzymki oraz „wakacje z Bogiem” dla dzieci⁶⁹⁸.

Natomiast siostry ze Zgromadzenia Misjonarek Apostolstwa Katolickiego (pallotynki)⁶⁹⁹ w diecezji grodzieńskiej prowadzą jedną placówkę – dom zakonny św. Michała Archanioła, powstały przy parafii w Woronowo. Choć do oficjalnego erygowania placówki doszło dnia 8 grudnia 2001 roku, to swoją działalność w tym mieście pallotynki rozpoczęły już w 1993 roku. Pierwszą przełożoną wspólnoty była siostra Danuta Jarosz (1993 – 2004). Po niej tę funkcję pełniły: Teresa Grażul (1998 – 1999), Małgorzata Samsonowicz (2000 – 2001) Magdalena Hermanowicz (2001 – brak danych) Olga Rynkiewicz (2001 – 2008; 2010 –). Inne siostry pracujące w Woronowo to: Bożena Kudłacz (1994 – 1994), Barbara Nowecka (1994 – 1998), Leokadia Gorszkowska (1999 – 2000), Śnieżana Wieryszko (2004 – 2006; 2008 – 2009; 2010 –), Natalia Pieckielun (2007 – 2010), Irena Czyczerowa (2008 – 2010). Działalność sióstr sprowadzała się do: katechizacji dzieci i młodzieży, prowadzenia rekolekcji i „wakacji z

---

⁶⁹⁶ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny – Boruny (w zbiorach autora).

⁶⁹⁷ A. Olczyk, *Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (salezjanek)*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939 – 1945*, red. Z. Zieliński, t. 2, Katowice 1992, s. 372 – 386.

⁶⁹⁸ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (w zbiorach autora).

⁶⁹⁹ T. Bach, *Pallotynki*, EK, XIV, kol. 1171 – 1172.

Bogiem”, prowadzenia stołówki dla dzieci z biednych rodzin oraz parafialnego oddziału Caritas, pracy w zakrystii kościoła parafialnego oraz w kaplicy filialnej w Poleckiszkach. Oprócz tego, zgodnie z charyzmatem zgromadzenia, zakonnice prowadziły grupy dziecięce „Mały i Młody Apostoł” i młodzieżowe (tzw. „wieczerniki”), a także spotkania wspólnoty modlitewnej „Matki w modlitwie”⁷⁰⁰.

Kolejną kongregacją, obecną w mieście nad Niemnem, było Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej⁷⁰¹. Dom zakonny w Grodnie powstał dnia 22 maja 1997 roku. Wspólnotę zakonną tworzyły: Anna Janowska (1998 – 2003), Cecylia Rypina (1998 – 1999), Edyta Piasecka (2000 – 2001), Jadwiga Kryńska (2001 – 2002), Katarzyna Zalewska (2003 – 2005), Julia Michalik (2005 – 2008), Ludmiła Cielica (1998 –), Lilia Szawszyna (2002 –), Tatiana Pluto (2010 –). Siostry prowadziły katechezę i zakrystię przy parafii pw. Matki Bożej Ostrobramskiej w Grodnie, a także dojeżdżały z posługą katechetyczną do parafii Goża i Przywałka. Jedna z sióstr pracowała w bibliotece grodzieńskiego seminarium⁷⁰².

Innym zrzeszeniem pracującym na terenie diecezji grodzieńskiej było Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy⁷⁰³. Zakon prowadzi jedną placówkę, powstałą dnia 14 lutego 1996 roku w parafii Krzemienica. Od początku przełożoną była Joanna Kaczmarczyk (1996 – 2004), następnie Jordana Misiun (2004 –). Ponadto wspierały je: Stella Biekalska (1996 – 2004), Helena Grygorowicz (2005 – 2006) oraz Maryna Sakacz (2007 –). Zadaniem zakonnice było prowadzenie katechezy oraz opieka nad zakrystią⁷⁰⁴.

Wśród zakonów żeńskich obecnych w diecezji grodzieńskiej można wymienić także Zgromadzenie Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP, które prowadziło placówkę przy rektoralnym kościele pw. Niepokalanego Poczęcia w Słonimiu. Z powodu braku udostępnionych danych trudno ustalić dokładny skład personalny oraz zakres działalności tej formacji. Jedynie kwestionariusz wizytacji pasterskiej z 2004 roku podaje, że przełożoną placówki była siostra Renata Kosacka, z którą wspólnotę

---

⁷⁰⁰ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Apostolstwa (w zbiorach autora).

⁷⁰¹ H. Szumił, *Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej*, w: *Dziedzictwo błogosławionego Honorata Koźmińskiego...*, s. 71 – 142.

⁷⁰² Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej (w zbiorach autora).

⁷⁰³ B. Śliwińska, *Katarzynki*, EK, VIII, kol. 1008 – 1010; tenże, *Dzieje zgromadzenia Sióstr Świętej Katarzyny Dziewicy 1571 – 1772*, Olsztyn 1998; tenże, *Czterechsetlecie papieskiej aprobaty Reguły Zgromadzenia Sióstr Świętej Katarzyny Dziewicy i Męczennicy*, SW 40(2003), s. 407 – 416.

⁷⁰⁴ Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011 – Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy (w zbiorach autora).

tworzyły siostry Irena Narkiewicz i Edyta Geniusz. Zakonnice katechizowały dzieci i młodzież oraz kierowały miejscowym oddziałem Caritas diecezjalnego⁷⁰⁵.

Również w Słonimiu, przy parafii pw. św. Andrzeja Apostoła prowadziły swą działalność Mniszki Trzeciego Zakonu Regularnego św. Franciszka z Asyżu. Dane archiwalne podają, że w 2004 roku wspólnotę tworzyły siostry: Stanisława Bachmatowicz – przełożona, Stanisława Uszakiewicz, Genowefa Żamojda, Justyna Sawostian, Helena Franiuk, Maria Łozowska, Agnieszka Myszałowa, Jadwiga Dziagieli⁷⁰⁶.

Z innych zrzeszeń pracujących na terenie diecezji grodzieńskiej można wymienić: Siostry ze Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia – pracujące w parafii Szydłowice; Zgromadzenie Sióstr Służebnic w Eucharystii⁷⁰⁷ – pracujące w parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu; Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących⁷⁰⁸ – pracujące w parafiach Brzozówka i Iwje; Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny⁷⁰⁹ – pracujące w parafii Indura, Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Chrystusa Króla dla Polonii Zagranicznej⁷¹⁰ – pracujące w parafii pw. Bożego Miłosierdzia w Lidzie oraz w parafii Wawiórka; a także Zgromadzenie Sióstr Samarytanek Płomienia Miłości Niepokalanego Serca Maryi – pracujące w parafii Dereczyn⁷¹¹.

Sprawozdanie *Ad Limina* za 2008 rok wymienia także Świecki Instytut Maryi (dziewic konsekrowanych), do którego należy sześć osób⁷¹². Brak jakichkolwiek informacji źródłowych nie pozwala określić miejsca oraz charakteru działalności tego zrzeszenia oraz innych wspólnot zakonnych, takich jak: Mniszki Zakonu Kaznodziejskiego, Zgromadzenie Sióstr Świętej Rodziny z Bordeaux, Zgromadzenie Służebnic Matki Dobrego Pasterza oraz Zgromadzenie Sióstr Pasjonistek św. Pawła od Krzyża.

---

⁷⁰⁵ ADG, AP 120, *Kwestionariusz wizytacji pasterskiej z dnia 4 maja 2004 roku*.

⁷⁰⁶ Tamże, AP 121, *Kwestionariusz wizytacji pasterskiej z dnia 4 maja 2004 roku*.

⁷⁰⁷ H. Strzelecka, *Początki zgromadzenia sióstr służebnic Jezusa w Eucharystii (1923 – 1945)*, Warszawa 1987.

⁷⁰⁸ J. Kowalczyk, *Franciszkanek od cierpiących*, EK, V, kol.558.

⁷⁰⁹ S. Brzozowski, *Niepokalanki*, EK, XIII, kol.1185 – 1186; J. Schweter, *Historia Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej*, Warszawa 2000.

⁷¹⁰ M. Konieczny, *Misjonarki Chrystusa Króla dla Polonii zagranicznej*, EK, XII, kol.1241.

⁷¹¹ *Rocznik Informacyjny...*, s.101 – 102; *Rocznik Informacyjny diecezji grodzieńskiej Nr 2...*, s. 106 – 107; *Informator diecezji grodzieńskiej*, Grodno 2013, s. 180 – 184.

⁷¹² ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 51, bez sygn.*

4. Wierni

W świetle nauczania Kościoła pod ogółem wiernych chrześcijan lub *laików* rozumie się wszystkich ludzi ochrzczonych, którzy zgodnie z Bożym powołaniem do życia w świecy i swoim świeckim charakterem, dążą do świętości poprzez uświęcenie rzeczywistości ziemskich w celu ukierunkowania świata ku królestwu Bożemu⁷¹³. Aktywny udział świeckich chrześcijan w życiu eklezjalnym odnotowuje się na przełomie XIX i XX wieku, co się wiąże z rozwojem ekonomicznym, politycznym i społecznym narodów Europy tego czasu. Coraz częściej zwracano uwagę na ich profesjonalizm i kompetencje w wielu dziedzinach życia społecznego. Świeccy wierni stali się wyraźnym podmiotem obecności i działalności Kościoła w konkretnych warunkach i czasach⁷¹⁴.

Zmiany polityczno – społeczne, związane z rozpadem Związku Radzieckiego, wywołały szereg istotnych przemian w świadomości religijnej ludności Białorusi⁷¹⁵. W latach 1989 – 1994 religijność społeczeństwa białoruskiego wzrosła z 22% do około 45%, a w 2000 roku liczba wierzących wahała się między 50 – 55%. Z kolei, zgodnie z przeprowadzonymi badaniami socjologicznymi, w 2008 roku jako wierzący deklarowało się już 60% mieszkańców Republiki Białoruś⁷¹⁶. Wśród przyczyn, które doprowadziły do tak gwałtownego „odrodzenia” religijnego Jarmusik wymienia następujące: demokratyzacja życia społeczno – politycznego; wypełnienie powstałej próżni ideologicznej w związku z kryzysem ideologii komunistycznej; uznanie

---

⁷¹³ E. Weron, *Laikat*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 418 – 422.

⁷¹⁴ S. Pamuła, *Wkład katolików świeckich w rozwój kultury*, w: *Teologia pastoralna...*, s. 518.

⁷¹⁵ Religijność ludowa – specyficzny typ religijności utożsamiany z codzienną religijnością szerokich mas społecznych, które w jakikolwiek sposób należą do wspólnoty religijnej. Współczesna refleksja socjologiczna nad religijnością ludową odchodzi od proponowanego przez M. Webera i G. Menschinga przeciwstawienie religijności mas i religijności elit. Stanowisko to zapobiega konotacjom utożsamiającym religijność ludową z religijnością prymitywną, folklorystyczną, magiczną i zabobonną. Podkreśla się natomiast, że ten typ religijności występuje w różnych warstwach i kategoriach społecznych. W jej treściach nie tyle chodzi o systemy doktrynalne, ile o religijność codzienną, czyli praktykowaną w życiu codziennym, religijność mniej lub bardziej pogłębioną i nacechowaną środowiskowo – kulturowymi elementami. Zob. Cz. Krakowski, K. Święs, *Religijność ludowa*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 731 – 733; R. Tomicki, Religijność ludowa, w: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, red. M. Bernacka, M. Frankowska, W. Paprocka, Warszawa 1981, s. 29 - 70; A. Potocki, *Religijność ludowa – wielość wymiarów*, w: *Kultury religijne. Perspektywy socjologiczne*, red. A. Wójtowicz, Warszawa – Tyczyn 2005, s. 161 – 180; A. Niedźwiedz, *Od religijności ludowej do religijności przeżywanej*, w: *Kultura Ludowa. Teorie. Praktyki. Polityki*, red. B. Fatyga, R. Michalski, Warszawa 2014, s. 327 – 329.

⁷¹⁶ E. Бабосов, *Динамика религиозности в независимой Беларуси*, Минск 1995, s. 9 – 10; A. Gawrich, *Ökumene steht noch am Anfang. Zur kirchlichen Situation in Weißrussland*, „Herder Korrespondenz” 54(2000), nr 4s. 205.

priorytetu chrześcijańskich wartości duchowych nad innymi; możliwość otwartego wyrażania swojej religijności przez tę część ludzi, którzy z różnych względów ukrywali ją; radykalne zmiany w stosunkach państwo – kościelnych; uznanie przez państwo czynnika religijnego jako decydującego w życiu historycznym i kulturalnym społeczeństwa; moda na kulturę religijną; utożsamianie religii z gwarantem stabilności społeczeństwa⁷¹⁷.

Prowadzone na Białorusi badania wskazują, że postradziecka samoidentyfikacja religijna respondentów utożsamia się przeważnie z określonym wyznaniem, a więzi nie wynikają z przekonań lub praktyk religijnych, ale mają podłoże historyczne i obyczajowe. Dlatego deklarowanie przynależności do konkretnej konfesji nie zawsze zgadza się z postawą człowieka autentycznie wierzącego w Boga. We współczesnym społeczeństwie białoruskim większość osób uważających się za wierzące rzadko łączy wiarę w Boga z zachowaniami religijnymi. Powodem tego jest fakt, że kilka pokoleń Białorusinów wychowało się w ustroju komunistycznym propagującym wojujący ateizm, bez jakichkolwiek związków z Kościołem⁷¹⁸.

Tak specyficzna forma religijności przejawia się również i w motywacji religijnego zachowania mieszkańców Białorusi. Zgodnie z przeprowadzonymi badaniami podstawowym motywem uczestniczenia we mszy św. i innych praktykach religijnych jest naśladowanie ogólnie przyjętych schematów społecznych. To skłania do wniosku, że religijność większej części ludności ma formalny, deklaracyjny charakter i nie towarzyszą jej głębsze przeżycia religijne, znajomość zasad wiary i praktyk własnego wyznania. Przeważa w niej pierwiastek tradycyjności, występującej najczęściej w postaci religijności sytuacyjnej, która nie jest przejawem głębokiej i szczerzej wiary w Boga. Nosi on znamiona spontaniczności, znajdując wyraz od czasu do czasu, w określonych, przeważnie niepomyślnych, momentach życiowych. W zasadzie sprowadza się do formalnego przestrzegania niektórych tradycyjnych obrzędów religijnych, naśladowania etnicznych i wyznaniowych stereotypów zachowań⁷¹⁹.

Natomiast nieco inaczej wygląda religijność społeczeństwa w zachodnich regionach Białorusi (zwłaszcza na grodzieńszczyźnie), gdzie religia ma o wiele większe

---

⁷¹⁷ E. Jarmusik, *Kościół katolicki...* s. 313.

⁷¹⁸ J. Waszkiewicz, *Identyfikacja religijna i polityka państwowa Białorusi „Studia Białorutenistyczne”* 10(2016), s. 77.

⁷¹⁹ Tamże, s. 79; E. Бабосов, *Социодинамика религиозности в современном белорусском обществе „Социология”* (2013), nr 3, s. 64 – 66.

znaczenie w życiu powszednim niż w jej regionach wschodnich. Świadczy o tym nie tylko większa liczba parafii, świątyń oraz duchowieństwa różnych konfesji, ale także badania socjologiczne, które wskazują, że religijność społeczeństwa w zachodnich obwodach Białorusi utrzymuje się na poziomie 70 – 80% ogółu mieszkańców. Potwierdza to także analiza praktyk religijnych, wedle których codziennie w nabożeństwach bierze udział 2,9% mieszkańców obwodu grodzieńskiego, podczas gdy w Mińsku tylko 0,2%⁷²⁰.

Na taki stan rzeczy wpłynęły zmiany społeczno – polityczne z pierwszej połowy XX wieku. Na podstawie warunków traktatu ryskiego z 1921 roku wschodnia część Białorusi weszła w skład ZSRR, zaś zachodnia do Polski. Odmienne podejście do polityki wyznaniowej tych państw okazało znaczny wpływ na kształtowanie religijności ludności zamieszkującej te tereny. Ateistyczna, wrogo nastawiona polityka władz radzieckich we wschodnich regionach Białorusi doprowadziła do ograniczenia normalnego funkcjonowania instytucji religijnych oraz wyparcia ich ze wszystkich sfer życia społecznego, a w konsekwencji do ich totalnego zniszczenia. Tak tuż przed wybuchem II wojny światowej w radzieckiej Białorusi nie było żadnego czynnego kościoła katolickiego i żadnego oficjalnie pracującego kapłana⁷²¹.

Natomiast sytuacja na grodzieńszczyźnie była diametralnie inna. Instytucje religijne cieszyły się wolnością i pełniły ważną rolę w życiu społeczno – politycznym, duchowym i kulturalnym. Życie religijne nie ograniczało się tylko do prowadzenia nabożeństw w świątyniach. Różne organizacje kościelne aktywnie prowadziły działalność edukacyjną, dobroczynną i kulturotwórczą, mającą na celu kształtowanie społeczności w duchu wartości chrześcijańskich⁷²².

Aktywna działalność Kościoła katolickiego w latach międzywojennych na terenie dzisiejszej grodzieńszczyzny pozwoliła uformować społeczność o solidnej formacji religijnej, którą przyszłość wykazała swoją żywotność w konfrontacji ze światopoglądem ateistycznym państwa radzieckiego. Niewątpliwie na odmiennosc

---

⁷²⁰ Д. Беявцева, К. Проаненков, *Конфессиональные предпочтения и политическая стабильность в современном обществе*, в: *Беларусь: Государство, религия, общество, материалы Международной научно – практической конференции*, Минск 2008, s. 166; М. Авсиевич, Л. Земляков, П. Савостенко, *Религия в условиях современных перемен Беларуси*, Минск 1999, s. 16; Н. Беспамятных, Г. Кобяк, У. Розенфельд, Г. Щелбанина, *Уровень и характер религиозности населения гродненской области*, в: *Этносоциальные процессы...*, s. 448 – 463; Л. Ламака, *Некаторыя асаблівасці стану рэлігіянасці ў сучаснай Беларусі*, в: *Этносоциальные процессы...*, s. 402.

⁷²¹ Е. Jarmusik, *Kościół katolicki...* s. 39 – 40; Т. Krahel, *Kościół rzymskokatolicki na Białorusi w latach 1795 – 1994*, в: *Diecezja wileńska. Studia i szkice...*, s. 275.

⁷²² Э. Ярмусік, *Канфесійная гісторыя Беларусі*, Мінск 2016, s. 119 – 121; Е. Jarmusik, *Kościół katolicki...* s. 40 – 43.

samoidentyfikacji religijnej społeczności na grodzieńszczyźnie wpływa także struktura etniczna danego regionu. Zdaniem badaczy w społeczeństwie białoruskim nadal zachował się związek pomiędzy przynależnością narodową i religijną. Tak z prawosławiem identyfikuje się 78,2 % Białorusinów, 68,4 % Ukraińców i 26,6% Polaków. Natomiast za katolików uważa się 80,1% Polaków, 25,6 % Białorusinów i 4,8 % Rosjan⁷²³.

Utworzoną w 1991 roku grodzieńską diecezję tworzy ludność z grodzieńskiego obwodu, która charakteryzuje się pewną różnorodnością grup etnicznych uwarunkowaną przede wszystkim dziejami z przeszłości. Według powszechnego spisu ludności ZSRR z 1989 roku, liczba ludności zamieszkałej na terytorium obwodu grodzieńskiego wynosiła 1163,6 tysięcy, wśród których: 702,2 tys. – Białorusini, 300,8 tys. – Polacy, 124,2 tys. – Rosjanie, 23,4 tys. – Ukraińcy, około 3 tys. – Litwini, 2,3 tys. – Tatarzy, około 2 tys. – Żydzi, oraz niewielki odsetek innych narodowości, takich jak: Ormianie, Cyganie, Mołdawianie, Niemcy, Łotysze, Gruzini, Azerbejdżani⁷²⁴.

Powyższe dane wskazują, że w obwodzie grodzieńskim zdecydowanie przeważa narodowość białoruska. Natomiast dane statystyczne sprzed 1939 roku wskazują, że na tym obszarze układ narodowościowy był dualistyczny, z nieznaczną przewagą ludności polskiej. Natomiast zmiany proporcji narodowościowej na grodzieńszczyźnie zostały wywołane wojną, repatriacją ludności polskiej oraz powojennym ruchem emigracyjnym w kraju. Tak spis ludności z 1959 wykazywał, że w obwodzie grodzieńskim Białorusini stanowili już około 60% ludności⁷²⁵.

Natomiast pod względem liczebności Polacy stanowią obok Białorusinów drugą grupę etniczną w grodzieńskim regionie. Potwierdza to także pierwszy narodowy spis ludności Białorusi z 1999 roku, zgodnie z którym liczba Polaków wynosiła 291,1 tys. osób, czyli 24,8 % ogółu ludności obwodu. Jeżeli na wschodzie i w centrum obwodu odsetek ludności polskiej był nieznaczny (w rejonie nowogrodzkim – 5,3%, a w rejonie słonimskim – 3,6%), to w rejonach zachodnich i północnych ludność polska stanowiła dość znaczną część mieszkańców. Dla przykładu w rejonie lidzkim ludność polska stanowiła 45,4% ogółu mieszkańców, grodzieńskim – 42,3%, a w worenowskim 82,9%.

---

⁷²³ E. Jarmusuk, *Kościół katolicki...* s. 316.

⁷²⁴ *Статистический ежегодник Гродненской области 2011*, Гродно 2011, s. 42.

⁷²⁵ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa 1993. s. 114 – 116; I. Коўкель, *Аб паходжанні тэрміну “Заходняя Беларусь”, яе тэрыторыі, нацыянальным і канфесійным складзе насельніцтва (1921 – 1939г.)*, w: *Этносоцыяльныя працэсы...*, s. 413.

Regiony te są położone na obszarze pogranicza polsko – białoruskiego oraz polsko – litewskiego⁷²⁶.

Kościół katolicki zajmuje w życiu Polaków na grodzieńszczyźnie miejsce wyjątkowe, gdyż przynależność do wspólnoty kościelnej zawsze uważana była za jedną z najważniejszych cech tożsamości narodowej. Tak się zdarzyło, że na terenie grodzieńszczyzny Kościół rzymsko – katolicki realizował potrzeby nie tylko o charakterze sakralnym, lecz również spełniał funkcje identyfikacji etniczno – kulturowej, pozostając czynnikiem wzmacniającym świadomość jedności narodowej Polaków grodzieńszczyzny⁷²⁷.

Wprawdzie należy zaznaczyć, że korelacja „Polak – katolik” jako forma wyznaniowej tożsamości obywateli Białorusi zaczyna odgrywać coraz mniejsze znaczenie we współczesnym społeczeństwie białoruskim. Świadectwem tego są wyniki oficjalnych spisów ludności, świadczące o spadku liczby polskiej mniejszości narodowej i praktycznie niezmiennej liczebności katolickiej ludności w kraju⁷²⁸. Stąd możemy wnioskować o procesie kształtowania się wspólnoty Kościoła katolickiego na Białorusi, gdzie utożsamianie się z konkretną narodowością odgrywa coraz mniejsze znaczenie.

Z powodu braku danych trudno ustalić liczbę wiernych poszczególnych wyznań na Białorusi, gdyż oficjalna statystyka nic o tym nie mówi. Jedynie na podstawie badań socjologów możemy wnioskować, że we współczesnym społeczeństwie białoruskim wśród wierzących od 72% do 80% uważa się za prawosławnych; od 9% do 15% za katolików; od 2% do 5% za protestantów różnych odłamów. Znikomy odsetek wyznaje inne religie⁷²⁹.

Z kolei na grodzieńszczyźnie liczba katolików jest znacznie większa w porównaniu z innymi regionami kraju. Potwierdza to analiza oficjalnie zarejestrowanych wspólnot religijnych, z której wynika, że z 467 parafii Kościoła katolickiego – 170 znajduje się na terenie grodzieńskiego obwodu, co stanowi prawie

---

⁷²⁶ M. Biaspamiatnych, *Ludność polska grodzieńszczyzny w świetle badań Centrum Etnokonfesjonalnych i Socjokulturowych Uniwersytetu Grodzieńskiego*, w: *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi*, red. E. Skrobocki, Grodno 2003, s. 112 – 113; T. Kruczkowski, *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Слоним 2003, s. 216.

⁷²⁷ M. Biaspamiatnych, *Ludność polska grodzieńszczyzny...*, s. 121 – 123.

⁷²⁸ J. Waszkiewicz, *Identyfikacja religijna...*, s. 83; I.Марзалюк, *Уплыў канфесійнага фактара на фарміраванне этнічнай і нацыянальнай свядомасці насельніцтва Беларусі ў XIV пачатку XXI стагоддзяў*, w: *Этнічная, моўная і культурная разнастайнасць у сучасным грамадстве. Зборнік навуковых прац удзельнікаў Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі 29–30 мая 2014 г.*, Магілёў 2014, s. 36.

⁷²⁹ J. Waszkiewicz, *Identyfikacja religijna...*, s. 80.

40% ogółu wspólnot katolickich. Ponadto liczba wspólnot prawosławnych wyraźnie dominuje nad ilością katolickich prawie we wszystkich obwodach Białorusi. Wyjątek stanowi obwód grodzieński, gdzie ich ilość jest mniej więcej równa: 184 prawosławnych i 170 katolickich⁷³⁰.

---

⁷³⁰ E. Jarmusik, *Kościół katolicki...* s. 314.

V. DUSZPASTERSTWO

1. Życie sakramentalne

Magisterium Kościoła naucza, że dzieło zbawienia dokonane przez Jezusa Chrystusa, Kościół głosi i czyni dostępnym dla ludzi wszystkich czasów poprzez sprawowanie sakramentów świętych⁷³¹. W dziejach teologii powstały dwie najczęściej używane definicje sakramentów. Krótsza brzmi: sakramenty są skutecznymi znakami łaski (*signa gratiae efficacia*). Inne natomiast określenie jest następujące: sakramenty są ustanowionymi przez Chrystusa znakami, które oznaczają wewnętrzną łaskę i przez ich spełnienie udzielają jej (*signa a Christo instituta quae gratiam internam significant et ex opere operato conferunt*)⁷³². Należy przy tym zaznaczyć, że pierwotna doktryna chrześcijańska o sakramentach kształtowała się stopniowo, pod znacznym wpływem opozycji do starożytnej praktyki pogańskich kultów misteryjnych. Po raz pierwszy określenie *sacramentum* w odniesieniu do chrztu zastosował Tertulian, uwzględniając przy tym świeckie znaczenie tego terminu jako inicjacji potwierdzonej przysięgą, używanej przeważnie w dziedzinie służby wojskowej, oraz przysięgi jaką składano po złożeniu w świątyni wartościowego depozytu lub znacznej sumy pieniędzy. Natomiast na stałe nazwa ta weszła do słownictwa kościelnego dopiero w III wieku jako odpowiednik greckiego terminu *mysterion*. Znaczny wpływ na kształtowanie nauki o sakramentach miały refleksje teologiczne św. Augustyna oraz nauczanie Fulgencjusza z Ruspe, Izydora z Sewilli, Alkuina, Rabana Maura, Ildefonsa z Toledo i Begendariusza z Tours. Istotną rolę w rozwoju rozumienia sakramentów odegrał także Piotr Lombard, który jako jeden z pierwszych przyjmował liczbę siedmiu sakramentów, oraz Tomasz z Akwinu, w ujęciu którego sakrament był kompozycją elementu zmysłowego i słownego, stanowiącego niejako fizyczny instrument, przez który Bóg udziela swojej łaski w takiej mierze, w jakiej przyjmujący nie stawia jej wewnętrznej przeszkody⁷³³. Przy tym trzeba jednak zauważyć, że pierwsze wzmianki o tym, że Kościół dysponuje siedmioma skutecznymi znakami łaski powstały dopiero w XII wieku. W sposób

---

⁷³¹ KKK, 1113 – 1130.

⁷³² G. Koch, *Sakramentologia – zbawienie przez sakramenty*, Kraków 1999, s. 20.

⁷³³ G. Barth, *Sakrament*, EK, XVII, kol. 891 – 894.

oficjalny po raz pierwszy ogłosił to Sobór Lyoński II, znacznie później potwierdził Sobór Florencki i Sobór Trydencki, wspominał także Sobór Watykański II⁷³⁴.

Natomiast obecne prawo kościelne mówi, że „sakramenty Nowego Testamentu, ustanowione przez Chrystusa i powierzone Kościołowi, jako czynności Chrystusa i Kościoła, są znakami oraz środkami, poprzez które wyraża się i wzmacnia wiara, oddawany jest Bogu kult i dokonuje się uświęcenie człowieka”⁷³⁵. Ustawodawstwo również określa wymogi i zalecenia dotyczące sprawowania sakramentów. Zgodnie z nim do udziału w życiu nadprzyrodzonym Kościoła może przystąpić tylko ta osoba, która przedtem przyjęła pierwszy, a zarazem podstawowy sakrament – chrzest święty, nazywany inaczej bramą sakramentów (*ianua sacramentorum*). Z kolei szafarze nie mogą odmówić sakramentów tym, którzy odpowiednio proszą o nie, są właściwie przygotowani i nie mają prawnych przeszkód⁷³⁶.

Perspektywa religijności pod kątem życia sakramentalnego zostanie ukazana w niniejszym paragrafie na podstawie danych statystycznych spływających do kurii grodzieńskiej w ostatnim dwudziestolecu oraz na podstawie analizy protokołów wizytacji biskupich i dziekańskich z wybranych parafii. Kryterium wyboru dziesięciu parafii była ich wielkość, geograficzne położenie, oraz charakter – wiejska, miejska lub małomiasteczkowa. Badaniem zostały objęte parafie: Adamowicze, Brzostowica Wielka, Grodno św. Franciszka Ksawerego, Lida pw. Podwyższenia Krzyża Św., Ostrowiec pw. św. Kosmy i Damiana, Oszmiana, Repla, Wierejki, Wołkowysk pw. św. Wacława, Zelwa⁷³⁷.

---

⁷³⁴ T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne...*, s. 359.

⁷³⁵ KPK, kan. 204, 747.

⁷³⁶ T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne...*, s. 360.

⁷³⁷ ADG, AP, sygn. 1, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Adamowicze z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 10, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 20 maja 2003 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 5 lipca 2003 r.*; tamże, sygn. 30, *Kwestionariusz roczny wizytacji dziekańskiej parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 8 stycznia 2002*; tamże, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 18 listopada 2008 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 19 grudnia 2009 r.*; tamże, sygn. 60, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 31 września 2001 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 11 lutego 2010 r.*; tamże, sygn. 93, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu z dnia 21 kwietnia 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana z dnia 18 maja 2002 r.*; tamże, sygn. 96, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Oszmiana z dnia 27 września 2001 r.*; tamże, sygn. 109, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Repla z dnia 13 listopada 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Repla z dnia 30 stycznia 2003 r.*; tamże, sygn. 140, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Wierejki z dnia 12 listopada 2002 r.*; tamże, sygn. 146, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 156, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 maja 2004 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 października 2004 r.*

Jak już wcześniej zaznaczono, podstawowym sakramentem włączającym człowieka do wspólnoty Kościoła jest sakrament chrztu św. Średnio w ciągu dwudziestu lat istnienia diecezji grodzieńskiej w jednym roku przyjęło go około pięciu tysięcy osób. Przeważnie były to dzieci nowonarodzone.

Tabela 12.

Liczba ochrzczonych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

Rok	Liczba ochrzczonych	Rok	Liczba ochrzczonych	Rok	Liczba ochrzczonych
1991	4466	1998	4308	2005	3735
1992	6220	1999	4296	2006	3879
1993	5651	2000	3959	2007	4428
1994	5113	2001	4185	2008	4369
1995	4870	2002	3900	2009	4540
1996	4699	2003	3444	2010	4434
1997	4307	2004	3690	2011	4771

Zródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1992, 1993, 1994 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011*, bez sygn.; tamże, CDS, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1991 – 1995* bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1996 – 1997* bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1998 – 2002* bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 2003 – 2011* bez sygn.

Chrzest św. zazwyczaj udzielany był w kościele parafialnym, znacznie rzadziej w kościele lub kaplicy filialnej. W dużych, przeważnie miejskich parafiach, była też możliwość udzielania sakramentu podczas oddzielnego nabożeństwa chrzcielnego. Natomiast jeśli chodzi o przygotowanie do sakramentu, to najczęściej praktykowano jedno lub dwa spotkania przygotowawcze, w ramach których omawiano przebieg sakramentu od strony liturgicznej, oraz, jeżeli zachodziła potrzeba, głoszone katechezę dla rodziców i chrzestnych. Nauki prowadzili księża lub siostry zakonne pracujące w parafii. Natomiast przygotowanie do chrztu dorosłych trwało w ciągu jednego roku w

formie spotkań indywidualnych, po czym sakramentu zazwyczaj udzielano w Wielką Sobotę⁷³⁸.

Ważną kwestią poruszaną podczas przygotowania do chrztu byli rodzice chrzestni. Prawo kanoniczne z 1983 roku podkreśla, że istotnym zadaniem chrzestnego jest obowiązek pomagania ochrzczoneму prowadzić życie chrześcijańskie odpowiadające przyjętemu sakramentowi i wypełniać powiązane z nim obowiązki. Z tego powodu kandydat do tej funkcji miał spełniać następujące wymagania: być wyznaczonym przez rodziców lub proboszcza i posiadać wymagane do tego kwalifikacje oraz intencje; mieć przynajmniej szesnaście lat; być praktykującym katolikiem, bierzmowanym i przyjmującym już komunię św.; nie posiadać jakiegokolwiek kary kanonicznej, a także nie być ojcem lub matką przyjmującego chrzest. Z powodu tego, że wierni Kościoła grodzieńskiego żyli w warunkach społeczności wielowyznaniowej, gdzie obok katolików znajdowali się przedstawiciele innych konfesji, przeważnie prawosławia, to problem chrzestnego należącego do niekatolickiej wspólnoty kościelnej był nadzwyczaj aktualny. Chociaż prawo kościelne dopuszczało go do udziału w sakramencie tylko z chrzestnym katolikiem, i to jedynie jako świadka chrztu, to jednak nieco później wydane *Directorium oecumenicum* dozwalało prawosławnym, w odróżnieniu od innych niekatolików, być pełnoprawnymi chrzestnymi⁷³⁹.

Całe życie sakramentalne Kościoła oraz każdego chrześcijanina osiąga swój szczyt i pełnię w Eucharystii, w której z woli Chrystusa uobecnia się nieustannie na ołtarzach Jego zbawcza ofiara krzyża⁷⁴⁰. Ponieważ wierni zgromadzeni na liturgię mszalną nie tylko uczestniczą w Ofierze Pańskiej, ale także są znakiem istnienia Kościoła w określonym miejscu i czasie⁷⁴¹, to jednym z pierwszych poczynań hierarchii kościelnej było uregulowanie spraw związanych z celebrowaniem mszy św. Mianowicie ze względu na ogromne dysproporcje co do liczby księży i obsługiwanych przez nich parafii, ordynariusz grodzieński dnia 23 sierpnia 1992 roku wydał zarządzenie, w którym zaznaczył, że zgodnie ze specjalnym pozwoleniem otrzymanym od Stolicy Apostolskiej w 1990 roku na okres pięciu lat, każdy kapłan, który obsługuje więcej punktów duszpasterskich w niedzielę i święta, ma prawo do kwadrynacji a nawet do

---

⁷³⁸ Tamże.

⁷³⁹ КРК, кан. 872 – 874; *Правило по применению принципов и норм по экуменизму*, Ватикан 1993, nr 98.

⁷⁴⁰ Jan Paweł II, *Ecclesia de Eucharistia*, Watykan 2003, nr 1.

⁷⁴¹ *Ogólne wprowadzenie do mszału rzymskiego*, Poznań 2004, nr 113.

kwinkwenacji, natomiast w dni powszednie ma prawo do trynacji i kwadrynacji. Połowę stypendium mszalnego ze mszy św. binowanych i trynowanych oraz całość wynagrodzenia z kwadrynacji i kwinkwenacji należało odesłać do kurii grodzieńskiej. Jeśli chodzi o msze św. odprowadzane poza niedzielą, to pasterz wyraźnie zaznaczył, że nie jest poważną przyczyną sprawowania takich mszy wcześniej przyjęta intencja. Jedynie z powodu mszy św. pogrzebowej, a także z okazji trzydziestego dnia po pogrzebie i w pierwszą rocznicę śmierci wolno odprawić kapłanowi drugą, a nawet i trzecią mszę św. w dzień powszedni⁷⁴².

Pewne zmiany nastąpiły 13 września 2007 roku. Wówczas bp Kaszkiewicz potwierdził ustne zarządzenie z grudnia 2006 roku, ogłoszone w czasie wyborów do Rady Kapłańskiej w Grodnie i Trokielach. Zgodnie z nim, każdy kapłan zaangażowany w pracę duszpasterską w diecezji grodzieńskiej miał obowiązek odprawiania przez trzy lata (2007 – 2009) każdego miesiąca dwie mszy św. *ad intentionem dantis* (zgodnie z intencją dającego). Uzyskane ofiary mszalne były przekazywane na utrzymanie i funkcjonowanie wyższego seminarium duchownego w Grodnie. Z kolei w wydanym kilka miesięcy później zarządzeniu w sprawie stypendiów mszalnych ordynariusz grodzieński przypomniał o obowiązku zachowania ustaleń z 1992 roku. Jeśli chodzi o intencje, to wyraźnie zaznaczono, że niedopuszczalne jest traktowanie przez kapłana mszy św. jako źródła zysku. Ponadto podkreślono, że nie wolno łączyć indywidualnych intencji złożonych przez ofiarodawcę oraz domagać się złożenia wyższego stypendium mszalnego⁷⁴³.

Najważniejsze przepisy i zasady, którymi kierowali się grodzieńscy duchowni były zamieszczone w *Ogólnym wprowadzeniu do Mszału rzymskiego z 1986 roku* oraz *Ogólnym wprowadzeniu do Mszału rzymskiego z trzeciego wydania do Mszału rzymskiego z 2002 roku*. Przy tym, zgodnie z zarządzeniem Konferencji Biskupów

---

⁷⁴² ADG, AN, *Zarządzenie w sprawie mszy św. binacyjnych i koncelebroanych bpa A. Kaszkiewicza z dnia 21.08.1992 r.*, bez sygn.; Ustawodawca przypominał o obowiązku proboszcza i administratora parafii odprawiać msze św. za parafian we wszystkie niedziele roku i święta nakazane: 1. Świętej Bożej Rodzicielki Maryi, 2. Objawienia Pańskiego, 3. Wniebowstąpienia Pańskiego, 4. Ciała i Krwi Chrystusa, 5. św. Apostołów Piotra i Pawła, 6. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, 7. Wszystkich Świętych, 8. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, 9. Narodzenia Pańskiego.

⁷⁴³ ADG, AN, *Zarządzenie w sprawie stypendiów mszalnych z binacyjnych i koncelebroanych mszy św. bpa A. Kaszkiewicza z dnia 13 września 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Zarządzenie w sprawie stypendiów mszalnych z binacyjnych i koncelebroanych mszy św. bpa A. Kaszkiewicza z dnia 5 listopada 2007 r.*, bez sygn.

Katolickich Białorusi, ten ostatni dokument miał charakter obowiązujący na Białorusi tylko od dnia wydania Mszału rzymskiego *Tertio editio typica* w języku białoruskim⁷⁴⁴.

W praktyce na parafiach z filią lub punktem dojazdowym odprawiano zawsze jedną mszę św. niedzielną w każdym miejscu. Natomiast w kościele parafialnym ilość mszy niedzielnych zależała od wielkości parafii oraz liczby księży pracujących na placówce: w jednoosobowej odprawiano przeważnie od jednej do dwóch mszy, a w większych, tak jak w katedralnej parafii, sprawowanych było osiem mszy św. Z reguły w dzień powszedni Najświętszą Ofiarę sprawowano w kościele parafialnym, wyjątek stanowił pierwszy piątek miesiąca, kiedy to kapłani udawali się do filii. Kazanie zazwyczaj mówił kapłan na mszy św. sprawowanej przez siebie. Wyjątek stanowiły rekolekcje adwentowe i wielkopostne, nabożeństwo czterdziestogodzinne oraz odpust parafialny⁷⁴⁵. Homilia jako jedna z form przepowiadania w Kościele miała na celu ukazanie człowiekowi tajemnicy Chrystusa. Stąd jednym z głównych zadań przemawiającego podczas mszy św. było nie tylko ukazanie właściwych wymagań i problemów życiowych konkretnego zgromadzenia liturgicznego, ale przede wszystkim poprzez integralne uczestnictwo w śmierci i zmartwychwstaniu Pana prowadzić człowieka do zbawczego zjednoczenia z Bogiem⁷⁴⁶.

---

⁷⁴⁴ *Ogólnym wprowadzeniu do Mszału rzymskiego*, w: *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986; *Ogólne wprowadzeniu do Mszału rzymskiego z trzeciego wydania do Mszału rzymskiego*, Poznań 2004; *Рымскі імшаль для дыяцэзіі на Беларусі*, Мінск 2004.

⁷⁴⁵ ADG, AP, sygn. 1, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Adamowicze z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 10, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 20 maja 2003 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 5 lipca 2003 r.*; tamże, sygn. 30, *Kwestionariusz roczny wizytacji dziekańskiej parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 8 stycznia 2002*; tamże, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 18 listopada 2008 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 19 grudnia 2009 r.*; tamże, sygn. 60, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 31 września 2001 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 11 lutego 2010 r.*; tamże, sygn. 93, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu z dnia 21 kwietnia 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana z dnia 18 maja 2002 r.*; tamże, sygn. 96, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Oszmiana z dnia 27 września 2001 r.*; tamże, sygn. 109, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Repla z dnia 13 listopada 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Repla z dnia 30 stycznia 2003 r.*; tamże, sygn. 140, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Werekji z dnia 12 listopada 2002 r.*; tamże, sygn. 146, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 156, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 maja 2004 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 października 2004 r.*

⁷⁴⁶ M. Brzozowski, B. Nadolski, *Homilia*, EK, VI, kol. 1175 – 1176; J. Janicki, *Homilia*, w: *Słownik teologiczny*, red. A. Zubierbier, Katowice 1998, s. 199 – 200; E. Sobieraj, *Homilia według teologii posoborowej*, w: *Eucharystia w duszpasterstwie*, red. L. A. Szafranski, Lublin 1977, s. 198 – 202; Z. Janiec, *Dzielić się Słowem Bożym*, Sandomierz 1996, s. 23 – 25; J. Kudasiewicz, *Eucharystia w świetle historii zbawienia*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, red. J. Kudasiewicz, Warszawa 1981, s. 231 – 232; W. Głowa, *Homilia jako forma liturgicznego przepowiadania*, RTK 50(2003) z. 8, s. 179 – 198.

Badając protokoły z wizytacji można stwierdzić, że w diecezji grodzieńskiej jest mocno rozwinięty kult eucharystyczny poza mszą św. W pierwszy czwartek, piątek i sobotę miesiąca praktykowane jest wystawienie Najświętszego Sakramentu oraz sprawowanie specjalnych nabożeństw. W niektórych parafiach w pierwszą niedzielę miesiąca, tzw. adoracyjną, wystawienie trwało przez cały dzień i z reguły wieńczono go uroczystą procesją i błogosławieństwem. Prawdopodobnie tradycja ta sięga swymi korzeniami czasów archidiecezji wileńskiej, gdzie szczególnie kładziono akcent na rozwój wśród wiernych pobożności eucharystycznej⁷⁴⁷.

Jeśli chodzi o zaangażowanie w niedzielne praktyki religijne, to na ten temat nie prowadzono gruntownych analiz empirycznych. Jedynym świadectwem rzucającym światło na daną kwestię są badania nad recepcją odnowy liturgicznej przez młodzież Grodna, przeprowadzone przez księdza Romana Kotlimowskiego. W swojej rozprawie autor poddał ocenie zagadnienie stosunku młodego pokolenia do obowiązku uczestnictwa w niedzielnej mszy św. Z przeprowadzonej kwerendy wynika, że na niedzielną Eucharystię systematycznie uczęszcza 70,7% respondentów⁷⁴⁸. O zaangażowaniu w niedzielne praktyki religijne wiernych diecezji grodzieńskiej mówią także liczby umieszczone w relacji *Ad limina* za 2008 rok. W roku 2002 liczba *dominicanos* wynosiła 30% ogółu wiernych, a w 2008 roku 35%⁷⁴⁹.

Analizując życie sakramentalne pod kątem pobożności eucharystycznej, nie sposób nie wspomnieć o przygotowaniu dzieci do pierwszej Komunii Św., które w diecezji grodzieńskiej trwało dwa lata i zawierało w sobie pełny program katechetyczny. W celu lepszego duchowego przygotowania regularnie organizowano

---

⁷⁴⁷ ADG, AP, sygn. 1, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Adamowicze z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 10, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Welka z dnia 20 maja 2003 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 5 lipca 2003 r.*; tamże, sygn. 30, *Kwestionariusz roczny wizytacji diekańskiej parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 8 stycznia 2002*; tamże, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 18 listopada 2008 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 19 grudnia 2009 r.*; tamże, sygn. 60, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 31 września 2001 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 11 lutego 2010 r.*; tamże, sygn. 93, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu z dnia 21 kwietnia 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana z dnia 18 maja 2002 r.*; tamże, sygn. 96, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Oszmiana z dnia 27 września 2001 r.*; tamże, sygn. 109, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Repla z dnia 13 listopada 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Repla z dnia 30 stycznia 2003 r.*; tamże, sygn. 140, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Werekki z dnia 12 listopada 2002 r.*; tamże, sygn. 146, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 156, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 maja 2004 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 października 2004 r.*

⁷⁴⁸ R. Kotlimowski, *Eucharystia a młodzież*, Grodno 2005, s. 90.

⁷⁴⁹ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad Limina Apostolorum” (2002 – 2008)*, s. 20, bez sygn.

katechezy i spotkania z rodzicami dzieci pierwszokomunijnych. Mniej więcej dzieci przystępowały do spowiedzi i komunii św. po ukończeniu kursu katechetycznego, w wieku 9 – 10 lat. Zazwyczaj spowiedź ta odbywała się w sobotę, tuż przed niedzielą uroczystością pierwszokomunijną.

Tabela 13.

Liczba dzieci przystępujących do pierwszej Komunii Św. w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

Rok	Liczba dzieci	Rok	Liczba dzieci	Rok	Liczba dzieci
1991	8719	1998	5512	2005	4625
1992	7210	1999	5586	2006	4337
1993	8120	2000	5713	2007	4005
1994	5715	2001	5031	2008	3392
1995	6244	2002	5186	2009	3898
1996	5866	2003	4767	2010	3522
1997	5421	2004	4986	2011	3485

Zródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, bez sygn.*; tamże, CDS, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1991 – 1995, bez sygn.*; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1996 – 1997, bez sygn.*; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1998 – 200, bez sygn.*; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 2003 – 2011, bez sygn.*

Z wyżej wymienionej tabeli można zauważyć wyraźny spadek liczby dzieci przygotowujących się do pierwszej komunii św. Związane to jest z coraz większym usystematyzowaniem procesu katechetycznego w diecezji grodzieńskiej. Jeżeli na początku lat dziewięćdziesiątych odrabiano „zaległości” z lat radzieckich, przygotowując dzieci z kilku roczników równocześnie, to w latach późniejszych kandydaci do pierwszej komunii byli przeważnie z tego samego rocznika. Natomiast innym powodem spadku jest ogólnokrajowa sytuacja, charakteryzująca się starzeniem społeczeństwa białoruskiego oraz niżem demograficznym.

Kolejnym sakramentem szafowanym w Kościele grodzieńszczyzny jest sakrament pokuty i pojednania. Należy przy tym zaznaczyć, że *Magisterium Ecclesiae* wymienia różne formy pokuty w życiu chrześcijanina: post, modlitwa, jałmużna, troska

o ubogich, obrona sprawiedliwości i prawa oraz inne⁷⁵⁰. Natomiast w „sakramencie pokuty wierni wyznający uprawnionemu szafarzowi grzechy, wyrażający za nie żal i mający postanowienie poprawy, przez rozgrzeszenie udzielone przez tegoż szafarza otrzymują od Boga odpuszczenie grzechów popełnionych po chrzcie i jednocześnie dostępują pojednania z Kościołem, któremu grzesząc zadali ranę”⁷⁵¹. W praktyce Kościoła sakramentalna pokuta obowiązywała od II do VI wieku za grzechy bardzo ciężkie i publicznie znane. Była ona jednorazowa, zwykle długotrwała, niekiedy nawet dożywotnia. Istotne zmiany w dyscyplinie pokutnej nastąpiły w VI wieku, kiedy sakramentalna pokuta była już powtarzalna o charakterze prywatnym. Natomiast pokuta publiczna obowiązywała jedynie tych, których wielkie grzechy były powszechnie znane. Dla określenia sposobu wypełniania i czasu trwania pokuty istniały wtedy odpowiednie księgi pokutne. Od połowy X wieku nastąpiła dalsza zmiana polegająca przede wszystkim na tym, że rozgrzeszenie udzielane było bezpośrednio po wyznaniu grzechów, a zadośćuczynienie stało się mniej uciążliwe. Ten sposób przyjmowania sakramentu pokuty z niewielkimi jedynie zmianami przetrwał do czasów obecnych⁷⁵².

W Kościele grodzieńskim powszechnie przyjętą zasadą jest, że w kościołach parafialnych spowiadano pół godziny przed mszą św., a w razie potrzeby i po Eucharystii aż do wyspowiadania wszystkich penitentów. W dużych parafiach z większą liczbą duchowieństwa praktykowano spowiedź w trakcie mszy św. Gdy chodzi o spowiedź rekolekcyjną, to w większości dekanatów kapłani ustalali harmonogram tak, aby mieć możliwość do wzajemnej pomocy w spowiadaniu. Dla właściwej formacji sumienia i wyrobienia wrażliwości na grzech praktykowano także coroczne specjalne nabożeństwa pokutne podczas rekolekcji wielkopostnych oraz organizowano spowiedzi w pierwszy czwartek i piątek miesiąca. Z analizy protokołów wizytacyjnych wynika skuteczność tych przedsięwzięć, wyrażająca się w znikomym procencie wiernych nie przystępujących do spowiedzi więcej niż ponad rok⁷⁵³.

---

⁷⁵⁰ KKK 1434 – 1439.

⁷⁵¹ KPK, kan. 959.

⁷⁵² G. Koch, *Sakramentologia...*, s. 252 – 266.

⁷⁵³ ADG, AP, sygn. 1, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Adamowicze z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 10, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 20 maja 2003 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 5 lipca 2003 r.*; tamże, sygn. 30, *Kwestionariusz roczny wizytacji diekańskiej parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodzie z dnia 8 stycznia 2002*; tamże, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 18 listopada 2008 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 19 grudnia 2009 r.*; tamże, sygn. 60, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 31 września 2001 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 11 lutego 2010 r.*; tamże, sygn. 93, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu z dnia 21 kwietnia 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana z dnia 18 maja*

Praktykowanie sakramentu pokuty i pojednania przyczyniało się również i do rozwoju pozasakramentalnych form pokutniczych: wstrzemięźliwości od mięsa w każdy piątek miesiąca oraz w inne dni pokutne ustanowione przez Kościół. Zazwyczaj praktykowano post w wigilię Bożego Narodzenia, w środę popielcową i w Wielki Piątek. Wśród wiernych kraju znad Niemna bardzo ważne miejsce w życiu duchowym zajmowały odpusty, które starano się uzyskać z racji patronalnego święta własnego kościoła, pielgrzymek do miejsc świętych, a szczególnie do diecezjalnego sanktuarium maryjnego w Trokielach⁷⁵⁴.

Pomimo, że Magisterium Kościoła wymienia sakrament bierzmowania jako drugi z sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, to trzymając się chronologii przyjęcia tego sakramentu przez wiernych naświetlona zostanie jego rola w życiu religijnym katolików grodzieńszczyzny tuż po sakramentach Eucharystii i Pokuty. Kolejność ta w żaden sposób nie kwestionuje ścisłej jedności wszystkich sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, ale tylko wskazuje na pewne historyczne uwarunkowania ich przyjęcia. W pierwszych wiekach bierzmowanie było ściśle związane z chrztem i bezpośrednio po nim udzielał go biskup. Natomiast zaczynając od V – VI wieku, kiedy to rozwój liczebny chrześcijaństwa uniemożliwił biskupowi obecność przy chrzcie, utrwalił się podział tych dwóch sakramentów. Od XIII wieku udzielano bierzmowania około siódmego roku życia, w tym samym czasie, kiedy dzieci ochrzczone po raz pierwszy przyjmowały Komunię Św., a w XVIII – XIX wiekach granice wiekowe przesunięto jeszcze wyżej⁷⁵⁵.

Obecne prawo kościelne mówi, że „sakrament bierzmowania, który wyciska charakter i przez który ochrzczeni, postępując na drodze chrześcijańskiego wtajemniczenia, są ubogacani darem Ducha Świętego i doskonale łączą się z Kościołem, umacnia ich i ściśle zobowiązuje, by słowem i czynem byli świadkami Chrystusa oraz szerzyli wiarę i jej bronili”⁷⁵⁶. Sakrament ten kształtuje bierzmowanego w osobę umocnioną łaską Ducha Św., obdarzoną w szczególny sposób odwagą do

---

2002 r.; tamże, sygn. 96, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Oszmiana z dnia 27 września 2001 r.*; tamże, sygn. 109, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Repla z dnia 13 listopada 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Repla z dnia 30 stycznia 2003 r.*; tamże, sygn. 140, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Wierejki z dnia 12 listopada 2002 r.*; tamże, sygn. 146, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 156, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 maja 2004 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 października 2004 r.*

⁷⁵⁴ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad Limina Apostolorum” (2002 – 2008)*, s. 24, bez sygn.

⁷⁵⁵ KKK 1285 – 1321; Cz. Krakowiak, *Bierzmowanie*, EK, II, Lublin 1985, kol. 547 – 552.

⁷⁵⁶ KPK, kan. 879.

publicznego wyznania wiary w sytuacjach trudnych. Wobec tych trudności niezatarty charakter sakramentu jest swoistym uzdolnieniem bierzmowanego, aby jego dzieła posiadały „dobry zapach Chrystusa” – symbolizowany przez olej krzyżma⁷⁵⁷.

W małych parafiach i miejscowościach diecezji grodzieńskiej nie było konkretnego terminu udzielania sakramentu bierzmowania. Raz na kilka lat po odpowiednim uzgodnieniu z kurią wyznaczano datę celebracji. Natomiast w parafiach większych, przeważnie miejskich, sakrament szafowany był częściej, raz na rok lub raz na dwa lata. Chociaż prawodawca wyraźnie mówi, że zwyczajnym szafarzem bierzmowania jest biskup diecezjalny, to jednak ze względu na stosowną potrzebę duszpasterską można wyznaczyć innego kapłana⁷⁵⁸. Bp Kaszkiewicz stosował ten przywilej przeważnie w pierwszych latach istnienia diecezji, kiedy to ze względu na ciężką przeszłość minionych dziesięcioleci, utrudniającą prowadzenie normalnego życia religijnego, mnóstwo ludzi pragnęło przyjąć sakrament bierzmowania⁷⁵⁹.

Przygotowanie dzieci do sakramentu odbywało się w ciągu dwuletniej katechezy przy każdej parafii. Natomiast forma przygotowania bezpośredniego w dużej mierze zależała od duszpasterzy i odpowiedzialnych za formację kandydatów. Zazwyczaj głoszone konferencje tematyczne dla rodziców i świadków bierzmowanych, urządzano nabożeństwa do Ducha Św., organizowano dni skupienia połączone z egzaminem i spowiedzią św. Zgodnie z ogólnie przyjętą praktyką starano się udzielić tego sakramentu w wieku czternastu lub piętnastu lat. Z kolei przygotowanie dorosłych trwało w formie dwóch lub trzech miesięcznych kursów katechetycznych, które wieńczono spotkaniem organizacyjnym i spowiedzią⁷⁶⁰.

---

⁷⁵⁷ *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz.*, s. 672 – 673.

⁷⁵⁸ KPK, kan. 882 – 884.

⁷⁵⁹ Wywiad przeprowadzony z księdzem arcybiskupem Aleksandrem Kaszkiewiczem dnia 19. 11. 2013 (w posiadaniu autora).

⁷⁶⁰ A. Bahdanovich, *Przygotowanie do sakramentu bierzmowania w Wołkowysku w świetle badań wśród młodzieży i dorosłych, którzy przyjęli sakrament dojrzałości chrześcijańskiej w latach 2002 – 2003*, Lublin 2009, s. 20 – 42 (mps w BWSDwG); W. Pietkiewicz, *Formacja młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafii pw. św. Michała Archaniola w Oszmianie w latach 2005 – 2009*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 9 (2015) s. 172 – 175.

Tabela 14.**Liczba bierzmowanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.**

Rok	Liczba bierzmowanych	Rok	Liczba bierzmowanych	Rok	Liczba bierzmowanych
1991	9028	1998	3126	2005	3838
1992	6067	1999	3587	2006	3434
1993	3602	2000	3959	2007	3810
1994	3721	2001	5253	2008	3597
1995	3467	2002	3133	2009	4082
1996	2643	2003	4096	2010	3528
1997	3126	2004	3546	2011	2203

Źródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011*, bez sygn.; tamże, CDS, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1991 – 1995*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1996 – 1997*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1998 – 2002*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 2003 – 2011*, bez sygn.

W przypadku sakramentu małżeństwa praktykę w tej dziedzinie, oprócz prawa kanonicznego, regulowało *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin Kościoła Katolickiego na Białorusi z dnia 30 czerwca 2005 roku*. Dokument ten dzielił proces przygotowania do małżeństwa na trzy etapy: przygotowanie dalsze, bliższe i bezpośrednie. Przygotowanie dalsze odbywało się poprzez katechezę i polegało na zdobywaniu odpowiedniej wiedzy i na osiąganiu stosownych cnót związanych z życiem rodzinnym. Z kolei katechizację należało rozpocząć już w dzieciństwie, a następnie kontynuować na wszystkich etapach szkolnych i katechetycznych. Przygotowanie bliższe dotyczyło młodzieży starszej i przebiegało w formie katechumenatu przed narzeczeństwem i zawarciem małżeństwa. Podczas szkolenia starano się pogłębić naukę o małżeństwie, uwrażliwić młodzież na fałszywe teorie w tej dziedzinie oraz przysposobić do międzyosobowego życia w małżeństwie na podwalinach solidnego życia religijnego.

Biskupi białoruscy również podkreślali, że niezależnie od katechizacji, należało dążyć, aby w każdej parafii była prowadzona dla młodzieży roczna katechizacja przedmałżeńska, obejmująca co najmniej dwadzieścia pięć spotkań. Dla pogłębienia

poznanych zagadnień należało organizować dla uczestników odpowiednie rekolekcje, zwłaszcza w okresie wielkopostnym i na zakończenie roku katechetycznego⁷⁶¹. Zazwyczaj duszpasterze, uwzględniając dużą ilość osób bez żadnego przygotowania do sakramentu małżeństwa, stosowali skróconą katechizację przedmażeńską, obejmującą od pięciu do dziesięciu spotkań. Spotkania te prowadzono na podstawie programu, opracowanego przez Radę do spraw rodziny przy Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi, uwzględniającego następujące tematy: narzeczeństwo bezpośrednim przygotowaniem do małżeństwa; etapy rozwoju miłości; małżeństwo według zamysłu Bożego; budowanie wspólnoty osób w rodzinie; godność osoby ludzkiej; zło i niegodziwość antykoncepcji; odpowiedzialne rodzicielstwo; życie religijne w rodzinie; zagrożenia dla małżeństwa, rodziny i wychowania; liturgia sakramentu małżeństwa⁷⁶². Natomiast przygotowanie bezpośrednie obejmowało narzeczonych planujących zawarcie małżeństwa w najbliższym czasie i miało na celu zweryfikowanie ich wiedzy lub – jeżeli była taka potrzeba – jej uzupełnienie. Polegało ono na odbyciu przynajmniej trzech spotkań z duszpasterzem, podczas których poruszano tematykę z zakresu teologii małżeńskiej, etyki życia małżeńskiego oraz omawiano liturgię sakramentu. Oprócz tego, podczas spotkań z duszpasterzem w kancelarii parafialnej załatwiano problemy natury praktycznej: ustalano datę celebracji sakramentu i sporządzano protokół przedślubny. Ponadto powszechną praktyką były dwie spowiedzi przed zawarciem sakramentu. Pierwszą spowiedź narzeczeni byli zobowiązani odbyć tuż na początku przygotowań, drugą zaś bezpośrednio przed ślubem⁷⁶³.

---

⁷⁶¹ *Душпастырства сем'яў – рэкамендацыі. Дырэкторіум душпастерства родзін*, Мінск 2011, s. 76 – 85; A. Zajko, *Przygotowanie do zawarcia małżeństwa w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2007*, Lublin 2008, s. 35 – 56 (mps w BWSdWG).

⁷⁶² Program ten opracowała Barbara Sajnok w formie konferencji dla narzeczonych, w: Б. Сайнок, *Пакліканьня для любові*, Мінск 2008.

⁷⁶³ ADG, AP, sygn. 1, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Adamowicze z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 10, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Welka z dnia 20 maja 2003 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 5 lipca 2003 r.*; tamże, sygn. 30, *Kwestionariusz roczny wizytacji dziekańskiej parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 8 stycznia 2002*; tamże, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 18 listopada 2008 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 19 grudnia 2009 r.*; tamże, sygn.60, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 31 września 2001 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 11 lutego 2010 r.*; tamże, sygn. 93, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu z dnia 21 kwietnia 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana z dnia 18 maja 2002 r.*; tamże, sygn. 96, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Oszmiana z dnia 27 września 2001 r.*; tamże, sygn. 109, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Repla z dnia 13 listopada 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Repla z dnia 30 stycznia 2003 r.*; tamże, sygn. 140, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Werejki z dnia 12 listopada 2002 r.*; tamże, sygn. 146, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 156, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 maja 2004 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 października 2004 r.*

Tabela 15.

Liczba małżeństw w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

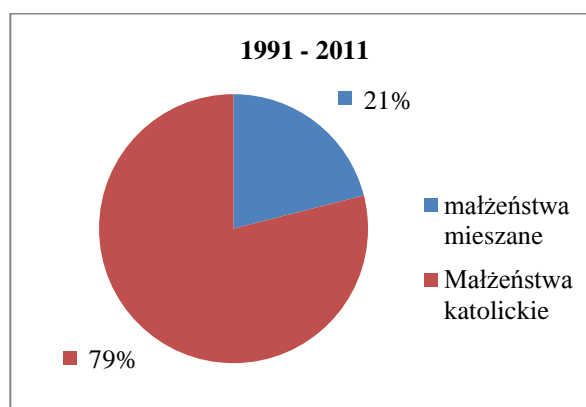
Rok	Liczba małżeństw	Rok	Liczba małżeństw	Rok	Liczba małżeństw
1991	3844	1998	2597	2005	1918
1992	3992	1999	2496	2006	2578
1993	4110	2000	2223	2007	2697
1994	3543	2001	2401	2008	2469
1995	3394	2002	2634	2009	2512
1996	2667	2003	2019	2010	2233
1997	2627	2004	2212	2011	2650

Zródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011*, bez sygn.; tamże, CDS, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1991 – 1995*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1996 – 1997*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1998 – 2002*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 2003 – 2011*, bez sygn.

Ogromnym wyzwaniem duszpasterskim Kościoła grodzieńskiego były małżeństwa mieszane pomiędzy katolikiem a osobą należącą do niekatolickiej wspólnoty eklezjalnej, przeważnie prawosławnej.

Wykres 2.

Procentowy podział małżeństw katolickich i mieszanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.

Zródło: ADG, CSW, *Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011*, bez sygn.; tamże, CDS, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1991 – 1995*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1996 – 1997*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 1998 – 2002*, bez sygn.; tamże, *Dane statystyczne w parafiach diecezji grodzieńskiej 2003 – 2011*, bez sygn.

Od czasu do czasu zdarzały się przypadki zawarcia małżeństwa mieszanego pomiędzy katolikiem a osobą nieochrzczonej, należącej do innej religii lub w ogóle niewierzącej. Od samego początku Kościół katolicki był niechętny zawieraniu małżeństw z osobami, które nie przyjęły wiary chrześcijańskiej lub od niej odstąpiły, motywując swoją postawę niebezpieczeństwem narażenia wiernego na utratę swojej wiary, oraz trudnością budowania prawdziwej wspólnoty małżeńskiej pomiędzy osobami różnej wiary⁷⁶⁴. Te same motywy sprawiły, że obecne prawo kościelne również niechętnie skłania się do zawierania małżeństw mieszanych. Jedynie ze względu na naturalne prawo nie tylko co do zawarcia samego małżeństwa, ale co do wyboru współmałżonka, Kościół godzi się na ich zawarcie, ale pod pewnymi warunkami. Zezwolenie na takie małżeństwo ze słusznej i rozumnej przyczyny może udzielić jedynie ordynariusz miejsca. Przy tym strona katolicka winna oświadczyć, że jest gotowa odsunąć od siebie niebezpieczeństwo odejścia od wiary, a także złożyć szczerze przyrzeczenie, że uczyni wszystko, co w jej mocy, aby dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim. Natomiast od strony niekatolickiej nie wymaga się żadnych szczególnych gwarancji. Należy ją tylko zawiadomić o przyrzeczeniu i powziętym zobowiązaniu strony katolickiej, a także o celach oraz istotnych przymiotach małżeństwa, które nie może wykluczać żadna ze stron⁷⁶⁵.

Jeśli chodzi o sakrament namaszczenia chorych, poprzez który „Kościół powierza wiernych niebezpiecznie chorych Chrystusowi cierpiącemu i uwielbionemu, ażeby ich podtrzymał i zbawił”⁷⁶⁶, to w parafiach Kościoła grodzieńskiego utrwalił się zwyczaj indywidualnego wezwania kapłana z posługą sakramentalną do domu chorego lub do szpitala. Natomiast grupowe namaszczenie praktykowano we wspomnienie MB z Lourdes oraz w okresie wielkiego postu w kościele parafialnym. Duszpasterze starali

---

⁷⁶⁴P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000, s. 199 – 218; E. Szafronowski, *Chrześcijańskie małżeństwo*, Warszawa 1985, s. 118 – 132; И. Юркович, *Каноническое право о браке*, Москва 1994, s. 83 – 86.

⁷⁶⁵ KPK, kan. 1125; *Душпаствытва сем'яў...* s. 85.

⁷⁶⁶ KPK, kan. 998.

się szafować namaszczenie chorych tak, aby zwalczyć u wiernych pozostałości dawnego przekonania o przyjmowaniu tego sakramentu wyłącznie na czas śmierci⁷⁶⁷.

Pobożność diecezjan wyrażała się też w kulcie świętych i błogosławionych związanych z miejscową religijnością i tradycją. Szczególną czią cieszyli się: św. Kazimierz i św. Maksymilian Kolbe, a także – po beatyfikacji męczenników z okresu drugiej wojny światowej w 1999 roku, siostry męczenniczki z Nowogródka, bł. Henryk Hlebowicz oraz bł. Marianna Biernacka. Innym, nie mniej ważnym przejawem pobożności był udział w takich nabożeństwach religijnych jak: nabożeństwo majowe, czerwcowe i październikowe, wypominki, Droga Krzyżowa, Gorzkie Żale, Nowenna do Matki Bożej Nieustającej Pomocy oraz Godzinki ku czci Matki Bożej. Ponadto wierni diecezji grodzieńskiej korzystali w ciągu roku z różnych sakramentaliów: błogosławieństwa nowego domu, poświęcenia różańców, medalików i modlitewników. Niejako z osobna stały czynności paraliturgiczne tradycyjnie związane z kultem świętych: święcenie owsa we wspomnienie św. Szczepana, błogosławieństwo wody i chleba w dzień św. Agaty, a także coraz bardziej popularne błogosławieństwo samochodów z okazji wspomnienia św. Krzysztofa⁷⁶⁸.

2. Nauczanie

Kościół katolicki to nie tylko struktura hierarchiczna, instytucje i budynki, ale także wierni, którzy przez chrzest jako Lud Boży są powołani do wspólnego pielgrzymowania w kierunku zbawienia. Kościół jako wspólnota ma jako zadanie i wrodzone prawo na przepowiadanie Ewangelii i głoszenia zasad moralnych tak w

---

⁷⁶⁷ ADG, AP, sygn. 1, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Adamowicze z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 10, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Welka z dnia 20 maja 2003 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 5 lipca 2003 r.*; tamże, sygn. 30, *Kwestionariusz roczny wizytacji dziekańskiej parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 8 stycznia 2002*; tamże, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 18 listopada 2008 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 19 grudnia 2009 r.*; tamże, sygn. 60, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 31 września 2001 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 11 lutego 2010 r.*; tamże, sygn. 93, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu z dnia 21 kwietnia 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Kosmy i Damiana z dnia 18 maja 2002 r.*; tamże, sygn. 96, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Oszmiana z dnia 27 września 2001 r.*; tamże, sygn. 109, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Repla z dnia 13 listopada 2002 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Repla z dnia 30 stycznia 2003 r.*; tamże, sygn. 140, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Werekki z dnia 12 listopada 2002 r.*; tamże, sygn. 146, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku z dnia 20 listopada 2000 r.*; tamże, sygn. 156, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 maja 2004 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii Zelwa z dnia 12 października 2004 r.*

⁷⁶⁸ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad Limina Apostolorum” (2002 – 2008)*, s. 22, bez sygn.

odniesieniu do porządku społecznego, jak i w wypowiedaniu oceny o wszystkich sprawach ludzkich⁷⁶⁹. Świadomość tej misji zmuszała biskupa grodzieńskiego do organizacji życia religijnego i duszpasterskiego w swojej diecezji przede wszystkim na płaszczyźnie katechizacji, a także do sformułowania pewnych postulatów duszpasterskich, wyrażanych przeważnie przez listy pasterskie biskupa, a po utworzeniu Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi poprzez ogólnokrajowe ramowe programy duszpasterskie.

W pierwszym dwudziestoleciu istnienia diecezji grodzieńskiej nie było jasno określonych programów duszpasterskich. Związane to było przede wszystkim z ogromem zadań stających przed ordynariuszem powstałej diecezji grodzieńskiej, które trudno byłoby ująć w jakiś określony schemat. Do najważniejszych z nich należało odnowienie sieci parafialnej, załatwienie kwestii kadrowej duchowieństwa, stworzenie podstawowych organów centralnych oraz załatwienie rozmaitych spraw, związanych z odzyskaniem i odbudową budynków kościelnych, takich jak kościoły, plebanie lub salki katechetyczne. W tak trudnej sytuacji nie było mowy o stwarzaniu jakichkolwiek długofalowych programów, ponieważ priorytetem duszpasterskim biskupa i współpracującego z nim duchowieństwa, było zorganizowanie praktycznie od podstaw regularnego życia parafialnego i sakramentalnego: odprawianie mszy św. w niedzielę, sprawowanie sakramentu spowiedzi, udzielanie ślubu i bierzmowania. Z kolei drugim ważnym krokiem było uruchomienie systematycznej katechezy przy parafiach.

Postulaty i wytyczne duszpasterskie ordynariusza diecezji tego okresu były przedstawiane przeważnie poprzez listy pasterskie, homilie oraz konferencje głoszone podczas zjazdów kapłanów i katechetów. Między innymi w swoim przemówieniu na spotkaniu opłatkowym sióstr katechetek w Szczuczynie z dnia 20 stycznia 1994 roku, pasterz grodzieński, oprócz tematyki ściśle katechetycznej, poruszył także podstawowe problemy duszpasterskie będące aktualnym wyzwaniem dla duszpasterzy. Pierwszym z nich było zadanie kształtowania wiernych i ich świadomości w duchu założeń Soboru Watykańskiego II. Bp Kaszkiewicz zaznaczył, że bolesne lata radzieckie sprawiły, że wiele wskazań soborowych od lat realizujących się w Kościele katolickim, są nie znane na terenie diecezji grodzieńskiej. Zachowana religijność nosiła w sobie wiele cech pobożności ludowej, np. takich jak odmawianie różańca w czasie mszy św. Ponieważ religijność ta kształtowała się w środowisku zamkniętym przed jakimkolwiek wpływem, a animatorami życia religijnego były przeważnie osoby starsze, to jednak,

---

⁷⁶⁹ KPK, kan. 204, 747.

pomimo istnienia obiektywnie ujemnych cech, pobożność ta przyczyniła się do zachowania wiary przez lata totalnej ateizacji. Dlatego ordynariusz grodzieński widząc konieczność prawidłowej formacji religijnej, wzywał jednocześnie do zachowania wielkiej roztropności we wprowadzaniu zmian liturgicznych i duszpasterskich, podkreślając wielkie znaczenie i wartość tradycji ludowej⁷⁷⁰.

Natomiast drugim zespołem zadań duszpasterskich były problemy społeczno – ideowe, związane przeważnie z mentalnością *homo sovieticus* oraz ukształtowaną przez lata “moralnością radziecką” wiernych. Na dodatek trudna sytuacja ekonomiczna, polityczna i społeczna niedawno powstałego państwa białoruskiego, stawiała przed duszpasterstwem szereg innych wyzwań. „Człowiek wyszedłszy z tunelu rzeczywistości komunistycznej został zaskoczony przez nowe wymagania, do których nie był przygotowany i których sobie nawet nie wyobrażał – zaznaczał ordynariusz grodzieński w sprawozdaniu do Stolicy Apostolskiej. Trudności dotyczą spraw prostej codzienności, wchodzą w problematykę głębszą, jaką jest odpowiedzialność za rozwój społeczny i polityczny, sięgają kwestii moralnych i duchowych”⁷⁷¹. Poważne oddziaływanie wieloletniej ateizacji doprowadziły do powstania mentalności, podłożem której był całkowity brak świadomości grzechu. Wychowanie kilku pokoleń wiernych bez odpowiedniego nauczania kościelnego, kształtującego katolicką świadomość religijną doprowadziły do tego, że takie zjawiska jak kradzież, pijaństwo, aborcja i cudzołóstwo nie odbierano jako wykroczenia moralne. W swoich corocznych listach adwentowych i wielkopostnych ordynariusz poruszał te kwestie, dokonując wykładu podstawowych prawd wiary i moralności, wyjaśniając naukę Kościoła o sakramentach, a także zwracając uwagę na obowiązek uczestniczenia w niedzielnej mszy św. Myślą przewodnią nauczania biskupa była tematyka związana ze wzbudzeniem świadomości grzechu i koniecznością czynnego przeżywania okresu pokuty, który miał za zadanie doprowadzić nie tylko do przeżywania sakramentu spowiedzi, ale i do zmiany sposobu myślenia i postępowania⁷⁷². Oprócz tego biskup dostrzegał inne poważne zagrożenia w życiu religijnym postradzieckiego społeczeństwa białoruskiego, które nie mając mocnych fundamentów opartych na teologii i liturgicznej tradycji Kościoła, łatwo

---

⁷⁷⁰ ADG, LP 1992 – 1999, *Konferencja wygłoszona podczas spotkania oplatkowego siostr katechetek w Szczuczynie dnia 20.01.1994*, bez sygn.

⁷⁷¹ ADG, AN, *Riassunto della Relazione Quinquennale della Diocesi di Grodno*, bez sygn.

⁷⁷² ADG, LP 1992 – 1999, *List pasterski na Wielki Post 1993*, bez sygn.

poddawało się wpływem aktywnie szerzących się sekt destruktywnych, które „przychodzą w odzieniu owczym, a wewnątrz są drapieżnymi wilkami”⁷⁷³.

Inną dziedziną troski pasterskiej bpa Kaszkiewicza była sprawa promocji i obrony rodziny na Białorusi w świetle jej teologicznego znaczenia – Bożego zamiaru wobec małżeństwa i rodziny, jako wspólnoty życia i miłości. W ciągu ostatnich lat ubiegłego stulecia instytucja małżeństwa uległa znacznym zmianom negatywnym, które doprowadziły do zmniejszenia liczby małżeństw a zwiększenia ludzi samotnych z rodzin rozwiedzionych. Jeżeli według spisu z 1989 roku małżonkowie starsi i młodszy stanowili prawie sześćdziesiąt sześć procent ludności Białorusi, to w roku 1999 ilość małżonków zmniejszyła się o około dwieście pięćdziesiąt tysięcy i wynosiła zaledwie tylko sześćdziesiąt procent. Z kolei ilość rozwodów gwałtownie wzrosła⁷⁷⁴. Dlatego nie dziwnego, że w listach pasterskich tego okresu biskup stanowczo zadaje trudne pytania: “Dlaczego w tylu rodzinach i domach nie milkną krzyki, nie kończą się spory? Dlaczego to współżycie dwojga ludzi, którzy kiedyś sobie – w obliczu Boga – przyrzekli miłość, zamieniło się teraz w nienawiść? Dlaczego gwałtownie wzrasta liczba rodzin rozbitych? Dlaczego coraz więcej jest dzieci, które mając żywych rodziców, stają się sierotami?[...] Dlaczego szerzy się alkoholizm, narkomania i życie w rodzinach zamienia się w prawdziwe piekło? Dlaczego w takim tempie szerzy się amoralność seksualna, która staje się przyczyną różnych chorób i epidemii?”⁷⁷⁵.

W swoich refleksjach pasterz Kościoła grodzieńskiego akcentował najbardziej bolesne problemy rodziny białoruskiego społeczeństwa, stanowczo potępiał grzech zabijania dzieci, krytykował zbyt liberalne prawo państwowe odnośnie aborcji, poruszał tematy związane z wykorzystaniem środków antykoncepcyjnych i stosowaniem nowoczesnych metod zapłodnienia⁷⁷⁶. Bp Kaszkiewicz pokonanie kryzysu rodziny widział przede wszystkim w przybliżeniu społeczeństwu białoruskiemu nauki Kościoła o tym, że rodzina – wedle zamysłu Bożego, została utwierdzona jako głęboka

---

⁷⁷³ Tamże, „Moja wiara a sekty” – list pasterski biskupa Aleksandra Kaszkiewicza na Wielki Post 1995 r., bez sygn.

⁷⁷⁴ S. Jaskiewicz, *Nauczanie kardynała Stefana Wyszyńskiego a współczesne zmiany w życiu rodzinnym na Białorusi*, „Episteme” (2001) nr.16, s. 77; *Население Республики Беларусь по полу, возрасту и состоянию в браке. Итоги переписи населения Республики Беларусь 1999 года*, w: *Статистический сборник*, red. Г. Гасюк, Минск 2000, s. 122 – 123.

⁷⁷⁵ ADG, LP 1992 – 1999, *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza na niedzielę Świętej Rodziny z dnia 26.12. 1993 r.*, bez sygn.

⁷⁷⁶ ADG, LP 1992 – 1999, *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza na niedzielę Świętej Rodziny z dnia 27.12. 1991 r.*, bez sygn.; tamże, *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza na niedzielę Świętej Rodziny z dnia 5.12. 1994 r.*, bez sygn.

wspólnota życia miłości, ustanowiona przez Stwórcę i unormowana Jego prawami⁷⁷⁷. Mało tego, wspólnota ta jest związkiem dożywotnim, nierozdzielalnym, który Chrystus podniósł do godności sakramentu. Z tego powodu małżeństwo staje się dla małżonków źródłem łaski i uświęcenia, a także ma za zadanie współpracę z Bogiem Stwórcą w dziele przekazywania życia. Tylko taka rodzina może przyczynić się do budowania przyszłości społeczeństwa⁷⁷⁸.

Kolejny, istotny etap pokonania kryzysów życia rodzinnego biskup grodzieński dostrzegał w przypomnieniu wiernym nauki Magisterium o tym, że „rodzice, ponieważ dali życie dzieciom, w najwyższym stopniu są zobowiązani do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców”⁷⁷⁹. Przy tym pasterz z niepokojem zauważał, że niektórzy katolicy nie przywiązują większej wagi do spraw chrześcijańskiego wychowania dzieci i nie tylko sami nie przekazują im zmysłu wiary, ale również nie troszczą się o to, aby ich dzieci systematycznie uczęszczały na katechizację – „brak zainteresowania się rodziców rozwojem religijnym i duchowym własnych dzieci jest wyrządzonej im krzywdą. Tego zła nie da się niczym usprawiedliwić, ani brakiem czasu, ani tym, że dziecko chodzi na naukę muzyki, tańca, języków obcych lub ćwiczeń sportowych. Te wszystkie wartości, chociaż same w sobie są dobre, nie mogą jednak nigdy zasłonić Boga i zbawienie”⁷⁸⁰.

Oprócz tego, doniosłą rolę w kształtowaniu katolickiej świadomości wiernych bp Kaszkiewicz dostrzegał także w ukazaniu przykładu życia świętych, którzy w sposób szczególny byli powiązani z ziemią grodzieńską. Tak z okazji beatyfikacji siostry Faustyny Kowalskiej 18 kwietnia 1993 roku biskup grodzieński zwrócił się do swoich wiernych ze słowem pasterskim, w którym przypomniał życiorys świętej tak ściśle związany z Wilnem, a także zachęcił wiernych do szerzenia kultu i nabożeństwa do Bożego Miłosierdzia⁷⁸¹. Ponadto wielkim wydarzeniem kształtującym świadomość Kościoła grodzieńskiego były odchody setnej rocznicy urodzin św. Maksymiliana Marii

---

⁷⁷⁷ Tamże, *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza na niedzielę Świętej Rodziny z dnia 27.12. 1991 r.*; S. Stefanek, *Rodzina*, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, Łomianki 1999, s. 388 – 389; I. Dec, *Rodzina centrum i sercem cywilizacji miłości*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2 (1994) Nr 1, s. 4; J. Nagórny, *Małżeństwo i rodzina jako communio personarum*, w: *Człowiek – miłość – rodzina*, red. J. Nagórny, Lublin 1999, s. 88;

⁷⁷⁸ ADG, LP 2005 – 2010, *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza na pierwszą niedzielę adwentu z dnia 2.12. 2007*, bez sygn.

⁷⁷⁹ *Familiaris consortio* nr 36.

⁷⁸⁰ ADG, LP 1992 – 1999, bez sygn., *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza dotyczący katechizacji dzieci i młodzieży z 1996 roku*.

⁷⁸¹ Tamże, *Słowo pasterskie bpa Aleksandra Kaszkiewicza przed beatyfikacją s. Faustyny Kowalskiej z dnia 8.03. 1993 r.*

Kolbego – patrona Kościoła grodzieńskiego, który pracował w Grodnie w latach 1922 – 1927. Podczas tych uroczystości biskup postarał się przybliżyć sylwetkę tego zakonika, wskazując jednocześnie diecezjanom, że „jego przykład umacnia nas w dobrym życiu, jego słowa nas pouczają, a jego wstawiennictwo – wyprasza nam Boską opiekę”⁷⁸².

Nowym etapem rozwoju Kościoła na grodzieńszczyźnie były pierwsze lata XXI wieku, kiedy to w pełni zostały uruchomione mechanizmy służące ożywianiu zorganizowanych form życia religijnego i kościelnego. Wraz z organizacją sieci parafialnej i wprowadzeniem duszpasterstwa systematycznego, biskupi białoruscy zaczęli dostrzegać potrzebę zebrania doświadczeń i opracowania wspólnego ogólnobiałoruskiego programu duszpasterskiego, który pozwoliłby skutecznie reagować na nowe wyzwania i problemy społeczności, a także wskazywać kierunki działalności apostolskiej na przyszłość.

Pierwszy taki program, powstały z okazji obchodów trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa, pod hasłem *Białoruś potrzebuje nowej ewangelizacji odważnej i odpowiedzialnej*, obejmował lata 2001 – 2002 i jako cel zakładał kontynuowanie budzenia i ożywienia wiary na Białorusi, z większym zwróceniem uwagi na kościelną samoświadomość i chrześcijańskie świadectwo. Osiągnąć to planowano poprzez realizację kilku istotnych aspektów: poprzez przywołanie postaci Matki Bożej oraz świadectwo świętych, sług bożych, bohaterów wiary naszych czasów, którzy są opatrznościowym darem dla naszego Kościoła lokalnego, ponieważ oni kierują naszą uwagę na całościową wizję człowieka, na jego godność i integralny rozwój, na potrzebę przeciwstawiania się kulturze śmierci, zwątpieniu i laicyzacji życia; poprzez ożywienie modlitewne i sakramentalny kontakt z Bogiem: słowem Bożym, celebracją sakramentów i świadectwem doświadczenia religijnego, a także ze szczególnym uwzględnieniem pomocy ruchów i stowarzyszeń, które w swym programie formacyjnym mają na uwadze świadome, pobożne, czynne i pełne uczestniczenie w liturgii, oraz kształtowanie sumień; poprzez udoskonalenie metody w przekazywaniu Ewangelii, wzbudzanie wiary, poszukiwanie racji wiary oraz korzystanie z doświadczeń życiowych i religijnych; poprzez uaktywnienie wiernych w realizacji przykazania miłości; poprzez budowanie jedności w wierze i postępowaniu przez umacnianie wspólnoty eklezjalnej oraz świadectwo apostolskie i misyjne tak, aby Kościół stawał się “wspólnotą wspólnot” odkrywającą w sobie m.in. powołanie do stanu świeckiego jak i

---

⁷⁸² Tamże, *Słowo pasterskie bpa Aleksandra Kaszkiewicza z okazji setnej rocznicy urodzin św. Maksymiliana Kolbe z dnia 14.08. 1994 r.*

duchownego, w tym misyjnego; oraz poprzez prowadzenie dialogu międzywyznaniowego i międzyreligijnego, zachowując obopólny szacunek, uznanie i wzajemność. Na płaszczyźnie praktycznej, dla realizacji tego programu powołano kilka grup roboczych, składających się z księży, zakonników oraz osób świeckich, które miały za zadanie opracowanie poszczególnych programów szczegółowych w zakresie przepowiadania Słowa Bożego i duszpasterstwa katechetycznego. Grupy te również otrzymały zlecenie opracowania materiałów związanych ze wspólnym czytaniem Pisma Świętego, modlitwą rodzinną, a także katechezą dla dzieci, młodzieży i dorosłych, homilie, kazania, konkursy wiedzy religijnej itp. Oprócz tego został powołany specjalny zespół dla przygotowania i emisji programów radiowych i telewizyjnych. Kurie diecezjalne zostały zobowiązane do organizowania dni kultury chrześcijańskiej, realizowane poprzez różnego rodzaju sympozja, wystawy, koncerty, festiwale i recytacje⁷⁸³.

Kolejnym planem duszpasterskim diecezji grodzieńskiej, obejmującym lata 2004 – 2005, był program zharmonizowany z ogólnokościelnym Rokiem Eucharystii, ogłoszonym przez Jana Pawła II w październiku 2004 roku. Na podstawie decyzji Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi z dnia 28 grudnia 2004 roku i posiedzenia diecezjalnego komitetu organizacyjnego do spraw koronacji obrazu MB Kongregackiej, bp Kaszkiewicz sformułował pewne wytyczne duszpasterskie, które miały na celu ożywić pobożność eucharystyczną i doprowadzić do wewnętrznej przemiany w życiu każdego wiernego poprzez „głębokie osobiste spotkanie z Jezusem ukrytym w Tajemnicy Eucharystii”⁷⁸⁴. Zgodnie z ogłoszonym przez ordynariusza programem, oprócz akcji duszpasterskich związanych z uroczystościami koronacyjnymi, we wszystkich parafiach diecezji należało urządzić parafialny Dzień Eucharystyczny, poprzedzony dniem skupienia o tematyce eucharystyczno – maryjnej i spowiedzią św. Następnie we wszystkich dekanatach diecezji przewidziano przeprowadzenie dekanalnego Dnia Eucharystycznego z udziałem kapłanów i wiernych, podczas którego zalecano głoszenie referatów wprowadzających w znaczenie kultu Eucharystii, przeprowadzenie stosownej adoracji i uroczystej Mszy św. połączonej z eucharystyczną procesją. Ponieważ centralnym świętem Roku Eucharystii była uroczystość Bożego Ciała, to szczególną uwagę pasterz grodzieński zwrócił na coroczne procesje eucharystyczne, prosząc proboszczów o rozważenie możliwości prowadzenia jej nie

---

⁷⁸³ AKBKB, *Program duszpasterski na 2001 –2001 rok. Nowa ewangelizacja pierwszych lat trzeciego tysiąclecia na Białorusi*, bez sygn.

⁷⁸⁴ AKBKB, *List pasterski episkopatu Białorusi do wiernych na Rok Eucharystii.*, bez sygn.

wokół kościołów, ale ulicami miast i wiosek. Oprócz tego do ogólnych zaleceń planu duszpasterskiego na lata 2004 –2005 należało: urządzić w parafiach nabożeństwa czterdziestogodzinne i stosowne adoracje Najświętszego Sakramentu, zwłaszcza w pierwszą niedzielę miesiąca; w miarę możliwości odwiedzać i zanosić komunię św. dla chorych i osób starszych, a także poinformować ich o możliwości zyskania odpustu zupełnego; w kazaniach i innych okolicznościach uwzględniać tematykę eucharystyczną; zachęcać wiernych do prywatnej adoracji Najświętszego Sakramentu i w tym celu pozostawić przez jakiś czas otwarte kościoły oraz poinformować o tym parafian; dla dzieci pierwszokomunijnych urządzić pielgrzymki do sanktuariów maryjnych; odprawiać nabożeństwa majowe, czerwcowe i różańcowe z wystawieniem Najświętszego Sakramentu. Z przeżywaniem Roku Eucharystycznego należało również złączyć troskę o powołania kapłańskie i zakonne, rozwijając akcję powołaniową, duszpasterstwo ministrantów oraz prowadzenie nabożeństw żałobnych za zmarłych kapłanów. Osobnym punktem programu było zorganizowanie pierwszego w diecezji grodzieńskiej kongresu eucharystycznego pod hasłem *Przez Maryję do Jezusa*⁷⁸⁵.

Kolejny 2006 rok, zgodnie z decyzją Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi został ogłoszony ogólnobiałoruskim rokiem pamięci Sługi Bożego Jana Pawła II i przebiegał pod hasłem *Nie lękajcie się otworzyć drzwi Chrystusowi*. Głównym celem było budzenia u wiernych świadomości i odpowiedzialności za rozwój Kościoła poprzez aktywne włączanie się w życie parafialne, dekanalne i diecezjalne. Realizacja tego planu miała przyczynić się do pogłębienia wiedzy teologicznej w życiu chrześcijańskim tak duchownych jak i świeckich wiernych, a także przybliżyć postać Sługi Bożego Jana Pawła II. Jako wytyczne tego programu zostały sformułowane zadania obejmujące duszpasterstwo zwyczajne i nadzwyczajne. W duszpasterstwie zwyczajnym odnośnie posługi Słowa Bożego zalecano przygotowywać homilie i konferencje dla wszystkich stanów, które by naświetlały postać Jana Pawła II i przybliżały jego naukę. Zaś w działalności katechetycznej rekomendowano przygotowanie katechez tematycznych w zależności od poziomu nauczania. Oprócz tego planowano: przygotowanie tekstów Jana Pawła II jako komentarzy do mszy św.; urządzenia dni papieskich w parafiach; przygotowania specjalnych modlitw o beatyfikację i kanonizację Jana Pawła II i wykorzystanie ich do adoracji i nabożeństw. Ważne miejsce w tym planie zajmowało propagowanie i zachęta do studiowania

---

⁷⁸⁵ ADG, LP 2005 – 2010, *Program obchodów Roku Eucharystycznego i uroczystości koronacyjnych MB Kongregackiej w Grodnie*, bez sygn.; tamże, *Eucharystia – sakrament pełni życia w rodzinie: list pasterski bpa Kaszkiewicza na pierwszą niedzielę Wielkiego Postu 2005 r.*, bez sygn.

tekstów encyklik, adhortacji, katechez autorstwa Jana Pawła II, które miałyby przyczynić się do wzrostu duchowego i intelektualnego wiernych. W tym celu zlecono wydawnictwom i czasopismom katolickim, a także portalom internetowym, udostępnienie dzieł papieskich wszystkim zainteresowanym. Natomiast w duszpasterstwie nadzwyczajnym zamierzano: prowadzić rekolekcje wakacyjne i konkursy wiedzy dla dzieci i młodzieży ze szczególnym uwzględnieniem tematyki papieskiej; podczas dorocznych pielgrzymek do poszczególnych sanktuariów wygłaszać homilie, konferencje i prowadzić spotkania w grupach na temat osoby Jana Pawła II; współpracować z mediami katolickimi i niekatolickimi w celu naświetlenia tegorocznego programu duszpasterskiego⁷⁸⁶.

Następny program duszpasterski powstał w 2008 roku pod hasłem *Słowo Boże – źródło naszej nadziei*. Motywacją obrania tego tematu posłużył ogólny kościelny rok upamiętniający dwutysięczną rocznicę urodzin św. Pawła Apostoła, a także odbywający się w Rzymie synod o Słowie Bożym w życiu i misji Kościoła. Ważną rolę w tym odegrało również wydanie encykliki „*Spe Salvi*”, w której papież Benedykt XVI zachęca wiernych do wsłuchiwania się w świadectwo Słowa Bożego o nadziei. Bp Kaszkiewicz zachęcał wiernych do zwrócenia uwagi na cnotę nadziei w różnych jej przejawach życia chrześcijańskiego. Duchownym i katechetom przypomniał o obowiązku przybliżenia tematyki roku w czasie adoracji eucharystycznych, w kazaniach i katechezach. Szczególną uwagę ordynariusz grodzieński zwrócił na wprowadzenie w parafiach, tam gdzie jest to możliwe, regularnej katechezy biblijnej. Dla lepszej promocji programu wskazano, aby w każdą pierwszą niedzielę miesiąca głosić w kościołach i kaplicach specjalnie przygotowane kazania według tematów, w których wyjaśniano znaczenie tegorocznego programu duszpasterskiego, omawiano teologiczne znaczenie cnoty nadziei, rozważano nad przeszkodami w rozwoju chrześcijańskiej nadziei we współczesnym świecie⁷⁸⁷.

Innym nurtem duszpasterstwa w kwestii nauczania było zadanie zorganizowania systematycznej katechizacji. Zgodnie z Magisterium Kościoła katecheza jest aktem eklezjalnym, zmierzającym do pogłębienia motywów i treści wiary. Kościół bowiem, zachowując Ewangelię w swoim sercu, głosi ją, celebryje, przeżywa i przekazuje w katechezie tym wszystkim, którzy zdecydowali się pójść za Jezusem Chrystusem. Całe działanie katechizacji jest nastawione na rozwijanie komunii z Jezusem Chrystusem,

---

⁷⁸⁶AKBKB, *Program duszpasterski na 2006 rok*, bez sygn.

⁷⁸⁷ADG, AN, *Zarządzenie bpa Aleksandra Kaszkiewicza w sprawie programu duszpasterskiego na rok 2008 w diecezji grodzieńskiej*, bez sygn.

która na mocy swojej dynamiki, kieruje ucznia do zjednoczenia się z tym wszystkim, z czym głęboko był zjednoczony sam Jezus Chrystus: z Bogiem, Jego Ojcem, który posłał Go na świat, i z Duchem Świętym, który kierował Nim w Jego posłaniu; z Kościołem, Jego Ciałem, za które się wydał, i z ludźmi, Jego braćmi, których los zechciał podzielić. Oprócz tego katecheza jest tą formą nauczania, która doprowadza do dojrzałości i nawrócenia, oraz do uczynienia z niego żywego, bezpośredniego i czynnego wyznania wiary. Do podstawowych zadań katechezy należy: rozwijanie poznania wiary, wychowanie liturgiczne, formacja moralna, nauczanie modlitwy, wychowanie do życia we wspólnocie i do czynnego uczestniczenia w życiu i posłaniu Kościoła, a także do rozwijania zmysłu misyjnego⁷⁸⁸.

Utworzona diecezja grodzieńska w materii katechizacji zastała sytuację wytworzoną w czasach państwa radzieckiego, kiedy to podstawową katechezę, przeważnie z racji przystąpienia do spowiedzi i komunii św., dzieci otrzymywały w rodzinie. Najczęściej spotkania te były potajemne, zorganizowane przeważnie przez dziadków lub, jeżeli była taka możliwość, przez bezhabitowe siostry zakonne. Dopełnieniem tych spotkań była katecheza indywidualna przy konfesjonale, zanim nastąpił obrzęd sakramentu spowiedzi.

Inną formą katechizowania było wydłużane spotkanie do kilku godzin z nowożeńcami przed zawarciem sakramentalnego związku małżeńskiego. Dokonywało się to najczęściej w zakrystii przy zamkniętych drzwiach. Na dodatek swoistym sposobem katechizacji dorosłych w okresie ateistycznym były tzw. kazania katechizmowe, głoszone przez duszpasterza w wyznaczonej niedzielę miesiąca⁷⁸⁹.

Ordynariusz grodzieński, dostrzegając poważne zaniedbania związane z brakiem systematycznej katechezy, w swoich listach pasterskich z okazji rozpoczęcia nowego roku szkolnego, nieustannie podkreślał obowiązek i potrzebę objęcia katechizacją dzieci i młodzieży aż do zakończenia ich nauki w szkole średniej⁷⁹⁰. „Tylko naród, w którym nie brakuje ludzi wykształconych, świątłych, naród bogaty znajomością odwiecznych

---

⁷⁸⁸ *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, nr 77 – 86; KKK, 185 – 197.

⁷⁸⁹ R. Kotlimowski, *Eucharystia a młodzież*, s. 61.

⁷⁹⁰ ADG, LP 1992 – 1999, bez sygn., *Konferencja wygłoszona podczas spotkania oplatkowego sióstr katechetek w Szczuczynie dnia 20.01.1994*, tamże, *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza dotyczący katechizacji dzieci i młodzieży z dnia 26.01.1996 r.*; ADG, LP 2000 – 2004, bez sygn., *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza dotyczący katechizacji dzieci i młodzieży z dnia 9.09.2002 r.*; tamże, *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza na początek roku szkolnego i katechetycznego 2003\2004*.

prawd Bożych, zdolny jest budować dostatnią przyszłość” – przypominał pasterz grodzieński⁷⁹¹.

Prawo państwowe Republiki Białoruś wyraźnie określa, że państwowy system edukacji ma charakter świecki. Jednak prawnie zarejestrowane religijne organizacje mają prawo tworzyć dla religijnej edukacji uczelnie i grupy oraz prowadzić nauczanie religii, tylko by nie w pomieszczeniach państwowej uczelni. Z tego powodu jedyną formą organizacji systematycznej katechizacji, oprócz katechezy rodzinnej, pozostawała katecheza parafialna. Punkty katechetyczne powstawały pod egidą miejscowego proboszcza i mieściły się w domach i salkach parafialnych, przy kościołach, znacznie rzadziej w domach prywatnych. Początkowo lekcje religii odbywały się w wymiarze jednej lub dwóch godzin tygodniowo i obejmowały uczniów wszystkich klas. W razie potrzeby, przy małej ilości uczęszczających na katechizację, tworzone grupy z kilku klas. Z czasem przebieg lekcji religii ewoluował na wzór zajęć szkolnych: prowadzono dzienniki lekcyjne, sprawdzano obecność. W poszczególnych parafiach na koniec roku szkolnego młodzież i dzieci otrzymywały świadectwa ukończenia lekcji religii z oceną. Jeśli chodzi o frekwencję, to trzeba stwierdzić, że brak jakichkolwiek szczegółowych badań na ten temat. Jednak, wnioskując z danych umieszczonych w kwestionariuszach wizytacyjnych, z wielkim prawdopodobieństwem można stwierdzić, że ilość uczniów na katechezie w dużej mierze zależała od wielkości miejscowości, aktywności duszpasterskiej w parafii lub od samego katechety⁷⁹².

Jeśli chodzi o ilość punktów katechetycznych, to zgodnie ze sprawozdaniem nadesłanym do kurii w roku 2003 na terenie diecezji funkcjonowało osiemdziesiąt cztery punkty katechetyczne, z których zdecydowana większość mieściła się w budynkach kościelnych. Natomiast sprawozdanie z roku szkolnego 2009 – 2010 wymienia już sto osiemdziesiąt trzy placówki katechetyczne. Taka rozbieżność związana była nie tyle z szybkim rozwojem i organizacją struktur katechetycznych, ale raczej z bardziej dokładnym sporządzeniem sprawozdań nadesłanych do kurii w okresie późniejszym. Tak, analizując pierwsze coroczne raporty dekanalne odnośnie katechizacji, można zauważyć ich wyraźną fragmentaryczność – niektóre parafie, z

---

⁷⁹¹ADG, LP 2005 – 2010, bez sygn., *Słowo pasterskie bpa grodzieńskiego na rozpoczęcie roku szkolnego i katechetycznego 2001 – 2002*.

⁷⁹²ADG, AP 1, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Adamowicze z dnia 20.11. 2000 r.*, tamże, AP 2, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Andrzeja Apostoła w Słonimiu z dnia 12.05. 2004 r.*, tamże, AP 4, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Dzitwa z dnia 8.05. 2000 r.*, tamże, AP 21, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Gieraniony z dnia 24.08. 2009 r.*, tamże, AP 9, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Mała z dnia 26.05. 2003 r.* tamże, AP 10, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Brzostowica Wielka z dnia 27.05. 2003 r.*, tamże, AP 12, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii Bystrzyca z dnia 25.02. 2002 r.*

nieznanych powodów, albo pomijały obowiązek wypełnienia kwestionariusza, albo nadsyłały dane niepełne⁷⁹³.

Z kolei inną trudnością był problem kadrowy. Ówczesny administrator apostolski bp Tadeusz Kondrusiewicz, uwzględniając kościelne wymogi prawne odnośnie o kwalifikacji katechetów⁷⁹⁴, a jednocześnie widząc brak przygotowanej kadry miejscowej, postanowił w styczniu 1991 roku zorganizować przy kurii w Grodnie Instytut Formacji Katechetycznej. Instytucja ta przez trzyletni kurs formacji intelektualnej i doktrynalnej miała by przygotowywać przyszłych katechetów parafialnych. Równocześnie, uwzględniając niemal natychmiastową potrzebę nauczycieli religii, zarząd tuż powstałej diecezji grodzieńskiej szukał innych sposobów kształcenia katechetów. W takiej sytuacji podjęto jednorazowe organizowanie kursów katechetycznych. Przykładem takiej formacji był letni kurs dla chętnych z Białorusi, odbywający się w dniach od 11 lipca do 4 sierpnia 1992 roku w Toruniu, pod patronatem toruńskiego Klubu Inteligencji Katolickiej i miejscowego ordynariusza bpa Mariana Przykuckiego. Warunkiem uczestnictwa w tym spotkaniu była znajomość języka polskiego i opinia od proboszcza. Dla słuchaczy zapewniono wykładowców, mieszkanie i wyżywienie. Ponadto w tym samym roku, od 31 sierpnia do 27 września, w Grodnie zorganizowano jeszcze jedno szkolenie dla przyszłych katechetów. Z tej okazji bp Kaszkiewicz wystosował komunikat, w którym polecał proboszczom określić

---

⁷⁹³ADG, WNWK, Dekanat Iwje, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010*, bez sygn.; tamże, Dekanat Sopockinie, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011* bez sygn.; tamże, Dekanat Słonim, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011* bez sygn.; tamże, Dekanat Smorgoń, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2008 – 2009, 2009 – 2010, 2010 – 2011* bez sygn.; tamże, Dekanat Ostrowiec, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011* bez sygn.; tamże, Dekanat Oszmiana, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Wołkowysk, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Lida, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Zdzięcioł, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Szczuczyn, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Grodno – Wschód, *Sprawozdanie za rok katechetyczny, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011* bez sygn.; tamże, Dekanat Grodno – Zachód, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011* bez sygn.; tamże, Dekanat Nowogródek, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Raduń, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Brzostowica Wielka, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.; tamże, Dekanat Mosty, *Sprawozdanie za rok katechetyczny 2002 – 2003, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2009 – 2010, 2010 – 2011*, bez sygn.

⁷⁹⁴*Dyrektorium ogólne o katechizacji*, nr 233 – 252; S. Kulpaczyński, *Formacja katechetów*, EK, V, kol. 390 – 391; tenże, *Nowe ukierunkowania permanentnej formacji katechetów*, RTK 30(1983), z.6, s. 167 – 168; S. Łabendowicz, *Formacja katechetów w dokumentach Kościoła i literaturze katechetycznej – dydaktycznej po soborze Watykańskim II*, Lublin – Radom, 1994, s. 37 – 39.

ilość potrzebnych nauczycieli w parafii, a także ustalić ewentualnych kandydatów do formacji katechetycznej. Ordynariusz podkreślił, że byłoby najlepiej, aby kandydaci mieli przynajmniej edukację średnią i byli już zaangażowani w pracy dydaktycznej przy parafii. Wśród przedmiotów, z zakresu których słuchacze mieli opanować wiedzę można wymienić wykłady z teologii dogmatycznej, fundamentalnej i moralnej, biblistyki, historii Kościoła, pedagogiki, liturgiki, psychologii, religioznawstwa, katechetyki, a także ćwiczenia z prowadzenia grup młodzieżowych i modlitewnych. Prawie wszyscy prelegenci tego kursu byli specjalnie zaproszonymi wykładowcami z poszczególnych uczelni w Polsce⁷⁹⁵.

Z kolei osoby duchowne wiedzę w zakresie katechetyki zdobywały na wykładach w seminarium oraz podczas praktyk duszpasterskich, zaś siostry zakonne, nie mające kwalifikacji katechetycznych miały obowiązek przejść szkolenie tak jak i osoby świeckie.

Odnośnie ilości uczestników tych warsztatów, to z powodu braku jakichkolwiek zachowanych sprawozdań dość trudno ustalić konkretną ich liczbę. Jediną informacją, naświetlającą dynamikę formacji katechetów w pierwszym dwudziestoleciu istnienia diecezji grodzieńskiej może służyć sprawozdanie *Ad limina Apostolorum*, w którym bp Kaszewicz odnotował, że w okresie 1991 – 1997 Instytut Katechetyczny ukończyło dziewięćdziesięciu siedmiu absolwentów⁷⁹⁶, a w następnych latach jeszcze stu osiemdziesięciu pięciu studentów otrzymało dyplomy tegoż instytutu⁷⁹⁷.

Z czasem, kiedy kształtowały się centralne organy administracji diecezji i zostały organizowane odpowiednio funkcjonujące poszczególne wydziały kurialne, w tym i wydział nauczania i wychowania katolickiego, od katechetów zaczęto wymagać permanentnego pogłębiania warsztatu swojej pracy, a także dbania o własny rozwój duchowy. W tym celu zorganizowano regularne spotkania i rekolekcje. Podczas tych spotkań o charakterze warsztatów i dyskusji omawiano aktualne tematy związane z przebiegiem katechizacji, a także poruszano kwestie opracowania ogólnodiecezjalnego programu i odpowiednich podręczników dostosowanych do miejscowych warunków. Zebrania katechetów zwykle odbywały się w kurii grodzieńskiej i miały następujący program: msza św., wysłuchanie tematycznych referatów oraz komunikatów i zarządzeń związanych z katechizacją w diecezji grodzieńskiej. Celem głoszonych

---

⁷⁹⁵ ADG, AN, *List bpa Aleksandra Kaszkiewicza do proboszczów diecezji grodzieńskiej z dnia 30.06.1992 r.*, bez sygn.

⁷⁹⁶ Tamże, *Riassunto della Relazione Quinquennale della Diocesi di Grodno*, bez sygn.

⁷⁹⁷ Tamże, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 36*, bez sygn.

prelekcji było pogłębienie wiedzy z katechetyki i analiza najbardziej pilnych problemów wychowawczych. Wykłady i konwersatoria prowadzili m.in. ks. Walery Lisowski, siostra Nikodema Kasperska SSND, ks. Wiktor Myśluk, ks. Kazimierz Jędrzejczak OMI, Żana Harnisz, ks. Michał Sopata, ks. Andrzej Szczupał CSsR, Małgorzata Kobialka, Elżbieta Kondrak, ks. Piotr Bajgier, ks. Roman Kotlimowski, siostra Barbara Sajnok SCFA, ks. Józef Makarczyk OFM Conv., ks. Andrzej Zajczyk, ks. Bernard Pełka CM, Longina Cywińska, Gienadzij Kryżewski, ks. Zdzisław Weder OSB. Jeśli chodzi o formację duchową to odbywała się ona podczas rekolekcji wakacyjnych. Rekolekcje te prowadzono w różnych ośrodkach diecezji: w klasztorze sióstr Nazaretanek w Nowogrodku, u ojców Pijarów w Szczuczynie oraz w diecezjalnym ośrodku w Sopockiniach⁷⁹⁸.

Wytyczne *Dyrektorim ogólnego o katechizacji* z 1997 roku wyraźnie podkreślały wyjątkową rolę biskupa w organizacji katechezy w Kościele partykularnym. Wyrazem troski o proces nauczania religii w diecezji grodzieńskiej miejscowego ordynariusza było udzielenie misji kanonicznej dla każdego katechety, a także ustanowienie dekanalnych wizytatorów katechetycznych. Proboszcz parafii miał obowiązek pisemnie zwrócić się do kurii diecezjalnej z prośbą o udzielenie specjalnego pozwolenia osobie, która miała pracować jako katecheta w jego parafii. Zazwyczaj misję kanoniczną dla świeckich katechetów udzielano na rok, natomiast siostram

---

⁷⁹⁸ ADG, WNWK, Protokoły, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 25 marca 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 20 maja 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 2 września 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 2 września 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 20 października 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 5 listopada 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 13 stycznia 2004 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 25 lutego 2004 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 26 kwietnia 2004 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 2 maja 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 19 czerwca 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 2 maja 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 11 września 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 13 listopada 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 8 stycznia 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 12 marca 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 28 maja 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 27 czerwca 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 31 marca 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 26 maja 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 24 października 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 21 stycznia 2010 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 24 maja 2010 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 12 września 2010 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 6 marca 2011 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 30 maja 2011 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół spotkania katechetów diecezji grodzieńskiej z dnia 28 sierpnia 2011 r.*, bez sygn.

zakonnym na trzy lata. Z kolei podstawowym zadaniem wizytatorów katechetycznych było ich pośrednictwo między katechetami w dekanacie a biskupem i kurialnym wydziałem nauczania i wychowania. Ponadto wizytator nauki religii miał następujące zadania: troszczyć się o formację duchową i intelektualną oraz sprzyjać doskonaleniu warsztatu pracy katechety; przygotować przed wizytacją biskupią raport o stanie katechizacji w określonej parafii, w którym należało uwzględnić ilość i wykształcenie katechetów, zainteresowanie proboszcza, rodziców i uczniów katechezą; prowadzić systematyczne hospitacje oraz w razie potrzeby łagodzić napięcia i konflikty⁷⁹⁹.

Tabela 16.

Dekanalni wizytatorzy katechetyczni diecezji grodzieńskiej.

Dekanat	Imię i nazwisko	Lata urzędowania.
Grodno– Wschód, Grodno–Zachód	Ks. Józef Gęza	2003–
Iwje	Ks. Franciszek Gałdyś	2003–
Brzostowica Wielka, Mosty	Ks. Paweł Białonos	2003–
Lida	Ks. Józef Hańczyc	2003–
Raduń	Ks. Henryk Jabłoński	2003–
Nowogródek, Działowo	Ks. Janusz Karaś	2003–
Sopockinie	Ks. Witold Łozowicki	2003–
Ostrowiec	Ks. Zdzisław Pikuła	2003–
Szczuczyn	Ks. Zenon Romejko	2003–
Słonim, Wołkowysk	Ks. Lidwik Staniszewski	2003–
Oszmiana, Smorgoń	Ks. Zdisław Weder	2003–

Źródło: ADG, AN, *Dekret biskupa grodzieńskiego mianujący wizytatorów katechetycznych z 25 października 2003 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z działalności wydziału nauczania i wychowania katolickiego diecezji grodzieńskiej w roku 2003 – 2004*, bez sygn.

⁷⁹⁹ADG, WNWK, *Wizytatorzy*, bez sygn., *Zadania wizytatorów katechetycznych*, bez sygn.

Ważną rolę w organizacji katechezy na płaszczyźnie praktycznej odgrywało zadanie dostosowania jej do wieku katechizowanych, ponieważ akceptacja prawd Bożych, jak również wyjaśnianie ich i stosowanie w życiu różnicują się w zależności od tego, czy chodzi o dzieci, o młodzież dorastającą czy o dorosłych. Realizacja tego procesu odbywała się za pomocą programów katechetycznych, które zawierały ogólne wskazania na poszczególne lata kształcenia, nadając kierunek katechizacji i określając umiejętność i postawy, jakie katechizowani powinni poszukiwać na danym etapie nauczania⁸⁰⁰.

Działania edukacyjne zmierzające do organizacji systematycznej katechezy parafialnej na Białorusi doprowadziły do opublikowania w 2005 roku opracowanego przez sekcje katechetyczną przy Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi ogólnego programu religii dla dzieci i młodzieży. Program ten składał się z dwunastu etapów obejmujących wszystkie klasy białoruskiej szkoły średniej. Z kolei każdy etap przewidywał około trzydziestu szczegółowych tematów wykładowych w ciągu roku szkolnego. Tematyka pierwszych trzech lat nauczania obejmowała podstawowe prawdy religijne związane z ogólną znajomością modlitw, prawd wiary, układu roku liturgicznego i koncentrowała się przeważnie na przygotowaniu do pierwszej komunii św. Z kolei późniejsze lata były przeznaczone na dość gruntowne poznawane sakramentów Kościoła i ich rolę w Misterium Zbawienia. Ponadto katechezy mające przygotowywać do sakramentu bierzmowania poruszały tematykę świadomego życia Słowem Boga i dawania świadectwa swojej wiary w rodzinie, szkole i społeczeństwie. Etapy końcowe koncentrowały się na ukazywaniu roli Kościoła katolickiego w życiu narodu białoruskiego, oraz poruszały tematy związane z powołaniem chrześcijańskim do małżeństwa, kapłaństwa lub życia zakonnego, a także kwestie związane z życiem moralnym we współczesnym świecie⁸⁰¹.

Tabela 17.

Schemat ogólnobiałoruskiego programu nauczania religii z 2005 roku.

Klasy	Podział treści w poszczególnych klasach
I	Wprowadzenie w życie chrześcijańskie
II	Pan Bóg kocha mnie: pierwszy rok przygotowania do sakramentu

⁸⁰⁰ M. Zając, *Praktyka katechizacji*, w: *Teologia pastoralna*, red. R. Kamiński, Lublin 2002, s. 206.

⁸⁰¹ ADG, WNWK, *Katechetyka, Program katechizacji dla dzieci i młodzieży*, bez sygn.

	Pojednania i Eucharystii
III	Przyjdźcie do mnie wszyscy: bezpośrednie przygotowanie do sakramentu Pojednania i Eucharystii
IV	Pan Jezus wśród nas: życie Eucharystią
V	Boży plan zbawienia w Starym Testamencie
VI	Jezus Chrystus Pan i Zbawiciel (Nowy Testament)
VII	Biblia słowem życia
VIII	Sakramenty źródłem nowego życia
IX	Umocnieni Duchem Świętym (bezpośrednie przygotowanie do bierzmowania)
X	Być świadkiem Chrystusa w świecie
XI	Historia Kościoła
XII	Rodzina Domowym Kościołem

Źródło: ADG, WNWK, Katechetyka, *Program katechizacji dla dzieci i młodzieży*, bez sygn.

Oprócz katechizacji dzieci, program ten przewidywał także spotkania formacyjne dla rodziców, którzy z różnych powodów mieli poważne braki w wiedzy religijnej. Takie katechezy obejmowały następujące tematy: wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej; świadectwo życia rodziców w procesie wychowawczym dziecka; szacunek wobec dziecka; uczestnictwo we mszy św. rodziców i dzieci jako podstawa religijnego wychowania; płciowość jako dar i powołanie; wprowadzenie dziecka w okres dojrzewania; godność ludzkiego ciała; nierozzerwalność małżeńska; czystość przedmałżeńska; wartość sakramentalnego małżeństwa oraz pomoc w dokonywaniu wyboru⁸⁰².

Dokonując bilansu osiągnięć diecezji grodzieńskiej w dziele nauczania w latach 1991 –2011, można zauważyć, że dzięki ogromnym wysiłkom biskupa i duszpasterzy na płaszczyźnie organizacyjnej, wychowawczej i dydaktycznej, praktycznie od podstaw została wznowiona systematyczna katechizacja. Za niespełna dwadzieścia lat udało się

---

⁸⁰² Tamże.

odbudować lub wznieść na nowo wiele sal katechetycznych i klas dla lekcji religii, a także stworzyć dość efektywny system kształcenia miejscowych katechetów. Ponadto, w oparciu o *Katechizm Kościoła Katolickiego* i *Dyrektorium ogólne o katechizacji* zostały opracowane i wydane materiały dydaktyczne, uwzględniające miejscową mentalność oraz wiedzę religijną dzieci i ich rodziców⁸⁰³. Jednak coraz bardziej narastająca presja sekularyzacji i relatywizmu stawia przed grodzieńskimi katechetami nowe wyzwania. Bp Kaszkiewicz z tego powodu w jednym ze swoich listów na rozpoczęcie kolejnego roku szkolnego i katechetycznego zaznaczył, że “[...] młodzi ludzie otrzymują wiele uwodzących propozycji pozornego szczęścia od różnych sekt, systemów ateistycznych, ludzi żyjących w niewoli alkoholizmu, narkomanii, rozpusty cielesnej, od tych, którym w istocie zależy nie na szczęściu, lecz na zniszczeniu wzniosłych ideałów młodzieży.[...] musimy zapewnić im właściwy rozwój i ustrzec od wielu nieszczęść i zawodów życiowych [...]”⁸⁰⁴.

3. Duszpasterstwo nadzwyczajne

Przepowiadanie Słowa Bożego, opieka sakramentalna i posługa pasterska są formami duszpasterstwa zwyczajnego, mającego na celu zorganizowanie działalności zbawczej Kościoła, skierowanej do wszystkich wiernych oraz zaspokojenia ich powszechnych potrzeb religijnych. Jednakże są tacy wierni, którzy ze względu na warunki życia oraz szczególne potrzeby religijne nie mogą dostatecznie korzystać z tradycyjnych form opieki duszpasterskiej. Stąd powstała potrzeba zorganizowania duszpasterstwa nadzwyczajnego, które jest odpowiedzią Kościoła na specyficzne uwarunkowania i potrzeby religijne konkretnych grup wiekowych, zawodowych, społecznych i celowych. Każda z tych grup ma odmienną mentalność, zwyczaje, kondycje religijną i moralną, co domaga się uwzględnienia w pracy duszpasterskiej. Z tego powodu duszpasterstwo nadzwyczajne powinno być dostosowane do poziomu intelektualnego, duchowego, moralnego, do wieku i sytuacji ludzi, których dotyczy⁸⁰⁵.

Podstawową częścią duszpasterstwa nadzwyczajnego jest duszpasterstwo specjalne, które się dzieli na duszpasterstwo kategoriałne, sytuacyjne i organizowane.

---

⁸⁰³

⁸⁰⁴ ADG, LP 2005 – 2010, bez sygn., *List pasterski bpa Aleksandra Kaszkiewicza na początek roku szkolnego i katechetycznego 2007\2008*.

⁸⁰⁵ R. Kamiński, *Duszpasterstwo nadzwyczajne*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 209; SW II, *Christus Dominus* nr 18; R. Rak, *Duszpasterstwo w Kościele po Soborze Watykańskim II*, AK 78(1986) nr 464, s. 110.

Duszpasterstwo kategoriale obejmuje wiernych różnych kategorii zawodowych, wśród których można wymienić ludzi pracy, nauczycieli i wychowawców, pracowników służby zdrowia, oraz przedstawicieli grup niepełnosprawnych: niesłyszących, niewidomych, przewlekle chorych itd. Natomiast duszpasterstwo sytuacyjne związane jest z określonymi sytuacjami, w których znajdują się ludzie w pewnych okresach życia. Jako przykład takiej działalności pastoralnej można wymienić duszpasterstwo młodzieży pozaszkolnej i akademickiej, pielgrzymki, misje parafialne, duszpasterstwo chorych i ludzi starszych itd. Z kolei w ramach duszpasterstwa organizowanego znajduje się działalność z racji peregrynacji cudownego obrazu Matki Bożej, wizytacji kanonicznej parafii przez biskupa albo obchody różnych rocznic w życiu Kościoła⁸⁰⁶.

Innym wymiarem duszpasterstwa nadzwyczajnego jest duszpasterstwo specjalistyczne. Chodzi tu przede wszystkim o zbawczą działalność Kościoła skierowaną do ludzi, którzy znaleźli się na marginesie życia i często są w sytuacji bez wyjścia, ludzi zniechęconych i skłóconych z Bogiem, ze sobą samym i z całym porządkiem społeczno – kulturowym, moralnym i religijnym. Przedmiotem i podmiotem tego duszpasterstwa są osoby niedostosowane do norm prawnych i społecznych. Są to osoby poddawane negatywnej ocenie społecznej i izolacji ze strony społeczeństwa. Do tej kategorii osób należą alkoholicy, narkomani, przestępcy, bezdomni, zaburzeni psychicznie, kontestatorzy oraz zagubieni w samotności⁸⁰⁷.

Powyższy podział oraz wcześniej ukazane referaty administracji kurialnej posłużą za punkt wyjścia w analizie duszpasterstwa nadzwyczajnego diecezji grodzieńskiej. Niewątpliwie jedną z najbardziej priorytetowych form rozwoju duszpasterstwa specjalnego Kościoła grodzieńskiego była troska o rodzinę⁸⁰⁸. Wytyczne odnośnie działalności pasterskiej w tym zakresie zostały sformułowane przez *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin na Białorusi z dnia 30 czerwca 2005 roku*. Zgodnie z tą instrukcją, biskup diecezjalny w trosce o zorganizowanie i usprawnienia duszpasterskiej obecności Kościoła dla podtrzymania rodziny, miał powołać

---

⁸⁰⁶ R. Kamiński, *Duszpasterstwo nadzwyczajne...* s. 210.

⁸⁰⁷ Tamże, s. 21; R. Rak, *Duszpasterstwo specjalistyczne. Założenia i realizacja*, AK 85(1993), nr. 507 – 508, s. 258 – 259.

⁸⁰⁸ Pod duszpasterstwem rodzin rozumie się różnorodne formy pastoralnego działania Kościoła, dotyczące osób żyjących w małżeństwie i rodzinie lub przygotowujących się do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, w: B. Mierzwiński, *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...* s. 737 – 743; J. Wilk, *Czym jest duszpasterstwo rodzin?* „Homo Dei. Przegląd ascetyczno –duszpasterski” 67(1998) nr 2, s. 33; K. Wojaczek, *Koncepcja duszpasterstwa rodzin w „Familiaris consortio”*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A. Szafranski, Lublin 1985, s. 288; J. Kłys, *Podmiotowe uwarunkowania duszpasterstwa rodzin*, w: *Teologia małżeństwa i rodziny*, red. K. Majdański, t. 2, Warszawa 1990, s. 111 – 161; R. Bieleń, *Duszpasterstwo rodzin we współczesnej Polsce*, Lublin 2001.

odpowiedni wydział duszpasterstwa na czele z diecezjalnym duszpasterzem rodzin. Do podstawowych zadań tegoż wydziału należało: zorganizowanie szkolenia dla przyszłych pracowników duszpasterstwa rodzin; zabieganie o powołanie dekanalnych duszpasterzy rodzin oraz współpraca z nimi; współpraca z wydziałem katechetycznym w zakresie przygotowania młodzieży do rozpoznania powołania, do zawarcia małżeństwa i do życia w rodzinie; czuwanie nad dobrze zorganizowanym i konsekwentnie prowadzonym w diecezji przygotowaniem do małżeństwa na wszystkich etapach; opracowanie planu pracy na następny rok w zakresie prowadzenie duszpasterstwa rodzin; organizowanie okresowych spotkań, dni skupienia oraz rekolekcji dla pracowników duszpasterstwa zdrowia; koordynacja współpracy z ruchami i organizacjami rodzinnymi w diecezji; przygotowanie sprawozdań z rocznej działalności dla biskupa i dla biura rady do spraw rodziny przy Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi⁸⁰⁹.

W diecezji grodzieńskiej w latach 2002 – 2011 funkcję diecezjalnego duszpasterza rodzin pełnili ks. Tadeusz Krysztopik, ks. Józef Hańczyc oraz ks. Andrzej Stopyra. Oprócz tego, na terenie diecezji grodzieńskiej, koordynatorem rozmaitych działań związanych z organizacją i funkcjonowaniem duszpasterstwa rodzin była siostra Barbara Sajnok CSFAA, która jeszcze przed utworzeniem struktur organizacyjnych aktywnie udzielała się na rzecz rozwoju duszpasterstwa rodzin⁸¹⁰.

Z protokołu pierwszego posiedzenia odpowiedzialnych do spraw rodziny i małżeństwa w diecezjach białoruskich, które odbyło się dnia 11 kwietnia 2002 roku w Grodnie wynika, że podstawowym problemem utrudniającym rozwój duszpasterstwa rodzinnego był brak odpowiednio przygotowanej kadry oraz materiałów dydaktycznych. Postanowiono podjąć starania o tłumaczenie na język białoruski lub rosyjski pozycji książkowych o tematyce prorodzinnej. Ponadto poruszono problematykę wysyłania księży z Białorusi na podyplomowe Studia Nauk o Rodzinie przy UKSW. Oprócz tego postanowiono zorganizować stałą formację dla osób pracujących z rodzinami oraz nawiązać kontakt z lekarzami w celu zapoznania się z realną sytuacją na Białorusi odnośnie do aborcji. Do innych inicjatyw zaliczano: zorganizować bank danych nazwisk osób które skończyły studia lub kursy o

---

⁸⁰⁹ Duszpasterstwu rodzin KBKB formy organizacyjne nadała w 1999 roku wyznaczając bpa Antoniego Dziemiątko odpowiedzialnym za tę strefę działalności pastoralnej. W każdej diecezji wyznaczono kapłana, który wspierany przez odpowiednio przygotowane osoby świeckie, powinien był realizować podstawowe zadania w tym zakresie pracy. Dnia 11 czerwca 2002 roku na XIII posiedzeniu plenarnym KBKB utworzono radę do spraw rodziny, a dnia 15 grudnia 2003 roku zatwierdzono jej statuty, w: *Душпастырства сем'яў...* s. 65 – 72.

⁸¹⁰ Wywiad przeprowadzony z siostrą Barbarą Sajnok CSFAA dnia 9. 04. 2016 (w posiadaniu autora).

planowaniu rodziny; zorganizować stałe spotkania dla księży odpowiedzialnych za duszpasterstwo rodzin w diecezjach; dążyć do zorganizowania w powiatowych miastach poradni rodzinnych, a także opracowywać statystykę i materiały z akcji duszpasterstwa rodzinnego⁸¹¹.

Z kolei ilustracją rozwoju duszpasterstwa rodzinnego w diecezji grodzieńskiej mogą być sprawozdania diecezjalnych duszpasterzy rodzin, przedstawiane ustnie podczas posiedzeń rady do spraw rodziny przy Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi lub nadesłane do niej pisemnie. Z tych sprawozdań wynika, że w ciągu analizowanych lat realizowano wiele akcji duszpasterskich na rzecz rodziny, takich jak: zorganizowanie i przeprowadzenie kursów doradców życia rodzinnego; zorganizowanie spotkań dla lekarzy oraz prowadzenie mszy św. dla rodzin; wystąpienia telewizyjne i radiowe oraz publikacja artykułów o tematyce prorodzinnej w czasopismach katolickich, prowadzenie ogólnokrajowych pielgrzymek rodzin do diecezjalnego sanktuarium w Trokielach i Gudogaju⁸¹². W sprawozdaniu za 2008 roku odnotowano, że w tym czasie pod egidą diecezjalnego duszpasterstwa rodzin wydano około pięćdziesiąt tysięcy egzemplarzy ulotek w obronie życia rodzinnego oraz zorganizowano wystawę i lekcję o tejże tematyce w kilku parafiach Grodna i Lidy. Natomiast w roku 2011 podjęto organizację kursów dla młodzieży na temat życia w rodzinie i małżeństwie w miejscowościach Brzozówka, Minojty, Smorgonie i Lida. W tymże roku przeprowadzono miesięczne kursy dla małżeństw oraz rekolekcje dla pracowników duszpasterstwa rodzin. Nadal kontynuowano prace związane z przygotowaniem podręcznika metodycznego dla katechetów oraz podręcznika o tematyce małżeństwa i rodziny dla uczniów ostatnich klas szkoły średniej⁸¹³.

Odmianą formą apostołatu rodziny były sympozja. Pierwsze takie sympozjum o tematyce „Małżeńska bezpłodność – aktualny problem społeczeństwa: Kościół w trosce o rodziny na Białorusi” odbyło się dnia 17 października 2009 roku w budynku

---

⁸¹¹ ARSR, *Protokół pierwszego posiedzenia odpowiedzialnych za sprawy rodziny i małżeństwa w diecezjach z dnia 11 kwietnia 2002 roku*, bez sygn.

⁸¹² Tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 7 lipca 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 września 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 września 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 listopada 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 13 maja 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 24 września 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 listopada 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 21 lutego 2011 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 5 września 2011 r.*, bez sygn.

⁸¹³ Tamże, *Sprawozdanie z pracy duszpasterstwa rodzin w diecezji grodzieńskiej za rok 2008*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z pracy duszpasterstwa rodzin w diecezji grodzieńskiej za rok 2011*, bez sygn.

grodzieńskiego seminarium. Drugie takie *forum* miało miejsce 13 października następnego roku w Grodnie i było poświęcone medycznemu i moralnym aspektom odpowiedzialnego rodzicielstwa. Jako prelegenci na tych sympoziach występowały następujące osoby: ks. prof. dr hab. Wojciech Bołoz, dr Maciej Barcentewicz, dr Tadeusz Wasilewski, doktor–ginekolog Małgorzata Skibko, Piotr Podlecki oraz ks. dr Andrzej Steckiewicz. Inną formą pracy w duszpasterstwie rodzin były nabożeństwa i kazania w uroczystość Zwiastowania Pańskiego – dzień modlitw o życie nienarodzone, tzw. duchowa adopcja. W tym dniu rozpowszechniano broszury z modlitwą za dziecko będące w niebezpieczeństwie śmierci i zachęcano do modlitwy w tej intencji⁸¹⁴.

Bez wątplenia sukcesem duszpasterstwa rodzin było założenie pierwszej poradni rodzinnej nie tylko w diecezji grodzieńskiej, ale i na całej Białorusi. Powstała ona dnia 10 kwietnia 2000 roku przy klasztorze sióstr Nazaretanek w Grodnie przy ulicy K. Marksa 26. Pierwotnie poradnia powstała w celu pomocy młodzieży przygotowującej się do sakramentu małżeństwa, a także w sprawie konsultacji rodzin odnośnie etyki małżeńskiej oraz zapoznania się z metodyką naturalnego planowania rodziny. Natomiast później zakres pracy został poszerzony i ogarniał nie tylko problematykę rodzinną, ale i całokształt ogólnego poradnictwa psychologicznego. Opiekę nad poradnią od początku jej istnienia sprawował ks. Józef Hańcyc, nieco później ks. Tadeusz Krysztopik, a od 2010 roku ks. Paweł Sołobuda. Razem z nimi współpracował zespół świeckich specjalistów: lekarzy, psychologów, nauczycieli i instruktorów metody naturalnego planowania rodziny. W ciągu tych lat do należytego funkcjonowania poradni rodzinnej przyczyniły się następujące osoby: Helena Szentilło, Irena Wojtunis, Karina Wołodkiewicz, Wiktoria Jodkowska, Marina Szatłowa, Irena Kąkol, Wacław Gordziejczyk, Irena Baryłko. Działalność poradni polegała na prowadzeniu stałych dyżurów od poniedziałku do czwartku, podczas których bezpłatnie i w pewnej dyskrekcji można było skorzystać z konsultacji różnych specjalistów. Później, obserwując wielkie zainteresowanie działalnością poradnictwa rodzinnego u mieszkańców Grodna, postanowiono założyć filie takiej instytucji przy każdej grodzieńskiej parafii. Oprócz tego, w celu dotarcia do poradni interesantów z innych miast diecezji, zaczęto praktykować regularne wyjazdy do parafii poza terenu grodzieńskiego, przeważnie do miast rejonowych. Swoistą tradycją grodzieńskiego poradnictwa rodzinnego stał się udział pracowników poradni w corocznej pielgrzymce

---

⁸¹⁴Tamże, *Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 listopada 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Plan symposium „Odpowiedzialne rodzicielstwo – aspekty medyczne z dnia 23 października 2010 r.*, bez sygn.; Wywiad przeprowadzony z siostrą Barbarą Sajnok CSFAA dnia 9 kwietnia 2016 (w posiadaniu autora).

do diecezjalnego sanktuarium maryjnego w Trokielach, podczas której była możliwość dzielenia się wiedzą oraz prowadzeniem konsultacji dla wszystkich zainteresowanych, tak w trakcie pielgrzymowania, jak i podczas całonocnego czuwania modlitewnego⁸¹⁵.

Natomiast pierwszą formą duszpasterstwem, gdzie kryterium było zróżnicowanie zawodowe było duszpasterstwo akademickie⁸¹⁶. Najważniejszym ośrodkiem duszpasterstwa młodzieży studiującej był kościół rektoralny pw. Zwiastowania NMP w Grodnie. Początki tego ośrodka sięgają 28 września 2006 roku, kiedy to po wieczornej mszy św. w pobrygidzkowskim kościele, grupa młodych ludzi wraz z kapłanami, postanowiła zgromadzić się na pierwsze formacyjne spotkanie w domu sióstr Nazaretanek przy ulicy K. Marksa 26. Podczas tego spotkania zdecydowano założyć duszpasterstwo akademickie „Open”, nazwa która w tłumaczeniu z angielskiego oznacza „otwarty” i miała symbolizować otwartość na nową młodzież i nową ewangelizację. Celem zaś duszpasterstwa była duchowa opieka nad studentami poszczególnych uczelni grodzieńskich w celu „zachęcania do szczerzej przyjaźni z Bogiem i poznania prawdy, jaką Bóg objawił w Jezusie, oraz tworzenia prawdziwej wspólnoty”. Przewodniczyli temu spotkaniu ks. Walery Bykowski i ks. Antoni Gremza, którzy później zostali mianowani duszpasterzami akademickimi uczelni średnio – specjalnych i wyższych miasta Grodna. Zasadniczo działalność grodzieńskiego duszpasterstwa akademickiego sprowadzała się do cotygodniowej mszy św. oraz na prowadzenie systematycznych spotkań, podczas których głośzono wykłady i konferencje z zakresu teologii, etyki, nauczania Kościoła odnośnie spraw rodziny i społeczeństwa. Odczyty mieli przeważnie profesorowie seminarium oraz kapłani z pobliskich parafii grodzieńskich. Wśród prelegentów można wymienić o. Kazimierza Żylisa SJ, o. Andrzeja Wróblewskiego CSsR, ks. Andrzeja Radziejewicza. Dochodziły do tego spotkania okresowe, takie jak roraty, majówki, ogniska i tp. Z czasem oprócz stałej czwartkowej mszy św. i katechezy w ramach duszpasterstwa zaczęły funkcjonować koło biblijne, grupa wolontariuszy, akademicki zespół muzyczny i schola. Członkowie duszpasterstwa brali także aktywny udział w życiu religijno–społecznym Grodna, organizując rozmaite młodzieżowe spotkania modlitewne, takie jak czwanie przed

---

⁸¹⁵ ARSR, *Ogłoszenie o rozpoczęciu działalności poradni małżeńskiej i rodzinnej w Grodnie*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z pracy duszpasterstwa rodzin w diecezji grodzieńskiej za rok 2011*, bez sygn.; Wywiad przeprowadzony z ks. Pawłem Sołobudą dnia 20 kwietnia 2016 (w posiadaniu autora).

⁸¹⁶ Duszpasterstwo akademickie obejmuje ewangelizację osób stanowiących środowisko akademickie, a więc studentów i pracowników nauki, jak również ewangelizacja kultury, którą to środowisko tworzy, w: K. Podstawka, *Duszpasterstwo akademickie*, w: *Duszpasterstwo specjalne*, red. R. Kamiński, B. Drożdż, Lublin 1998, s. 243 – 271; A. Przybecki, *Duszpasterstwo akademickie*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...* s. 34 – 40; A. Przybecki, *Duszpasterstwo akademickie*, w: *Teologia pastoralna*, red. R. Kamiński, t. 2, Lublin 2002, s. 331 – 256.

obrazem Matki Bożej w Kopciówce lub podczas uroczystości w diecezjalnym sanktuarium w Trokielach. Interesującą inicjatywą członków duszpasterstwa było zorganizowanie wspólnej modlitwy różańcowej młodzieży kilku parafii miejskich za pomocą połączenia internetowego. Z czasem w tę akcję włączyła się młodzież z innych parafii diecezji grodzieńskiej.

Oczywiście ważnym aspektem formacji lokalnego środowiska akademickiego była formacja religijno – duchowa. W tym celu co roku w pobrugidzkowskim kościele organizowano wielkopostne rekolekcje młodzieżowe. Z czasem wytworzyła się tradycja wspólnych spotkań opłatkowych. Oprócz tego popularność zyskały organizowane przez duszpasterzy wyjazdy do różnych kościołów w diecezji i zagranicą, oraz pielgrzymki do miejscowego sanktuarium w Trokielach, a także na coroczne spotkania członków ruchu Taize oraz na ogólnopolskie spotkania młodych w Lednicy⁸¹⁷.

Grupą społeczną o charakterze zawodowym, objętą opieką duszpasterską byli nauczyciele i wykładowcy. Duszpasterstwo to powstało ze wspólnej inicjatywy Ludmiły Gaponik i księdza Andrzeja Szczupała CSsR 19 sierpnia 2001 roku w celu integracji środowiska nauczycieli–katolików miasta Grodna, poszerzenia ich wiedzy religijnej, znajomości treści biblijnych, wspólnej modlitwy i wypoczynku. Dzięki zaangażowaniu wyżej wspomnianych osób dnia 21 października 2001 roku w kościele Zwiastowania NMP w Grodnie doszło do pierwszego spotkania organizacyjnego członków duszpasterstwa nauczycieli. Działalność duszpasterska tegoż stowarzyszenia polegała przeważnie na organizacji wspólnych spotkań, konferencji dla nauczycieli i wychowawców na tematy związane z wychowaniem dzieci i młodzieży oraz duchowością współczesnego człowieka. Między innymi w roku akademickim 2010 – 2011 członkowie duszpasterstwa poruszali następujące zagadnienia: nauczyciel jako świadek wiary; rola modlitwy w życiu nauczyciela i wychowawcy; agresja w szkole a wychowanie do miłości; religia w szkole i wychowanie religijne; współczesny człowiek wobec Boga i wartości nadprzyrodzonych; chrześcijańskie korzenie Europy oraz nagroda czy kara w wychowaniu⁸¹⁸.

---

⁸¹⁷ ADG, AN, *Dekret mianujący ks. Walerego Bykowskiego duszpasterzem akademickim miasta Grodno z dnia 23 stycznia 2007 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret mianujący ks. Antoniego Gremzę duszpasterzem akademickim miasta Grodno z dnia 23 stycznia 2007 roku.*, bez sygn.; *Программа дуишпастырства Open: октябрь – ноябрь – декабрь (2010) – январь (2011)* (w zbiorach ks. Antoniego Gremzy); *Программа дуишпастырских встреч студентов и старшей молодежи города Гродно* (w zbiorach ks. Antoniego Gremzy); *Plan spotkań duszpasterstwa akademickiego w 2010 roku* (w zbiorach ks. Antoniego Gremzy); *Plan spotkań duszpasterstwa akademickiego w 2011 roku* (w zbiorach ks. Antoniego Gremzy); *Pięciolecie duszpasterstwa akademickiego „Open”* „Słowo Życia” (2011) nr 18.

⁸¹⁸ *Program spotkań wychowawców, nauczycieli i wykładowców w roku akademickim 2010 – 2011* (w posiadaniu autora).

Oprócz tego, w ramach duszpasterstwa, nauczyciele mieli możliwość uczestniczenia w warsztatach pedagogicznych, prowadzonych zarówno na Białorusi jak i w Polsce. Z czasem wytworzyła się tradycja adwentowych i wielkopostnych dni skupienia, rekolekcji oraz spotkań opłatkowych. Ważną formą sprzyjającą głębszej integracji członków duszpasterstwa oraz pogłębieniu ich wiary były wspólne pielgrzymki, wycieczki i pobyty krajoznawcze po Białorusi – Nowa Ruda, Porzecze, Nowogródek, Mir, Nieśwież, Janów Poleski, Kosowo, Pińsk, Kanał Augustowski, a także podróży na Litwę – Wilno, oraz do Polski – Sokółka, Suwałki. Ponadto nauczyciele i wychowawcy grodzieńscy brali udział w ogólnopolskiej pielgrzymce nauczycieli do Częstochowy oraz kilkakrotnie uczestniczyli w pielgrzymce do Trokiel, gdzie przewodniczyli czuwaniu wykładowców, nauczycieli i wychowawców diecezji grodzieńskiej. Ponadto dnia 11 stycznia 2003 roku członkowie duszpasterstwa stworzyli swój chór, który pomimo upiększania liturgii mszy św. wyjeżdżał także z koncertami do pobliskich miejscowości⁸¹⁹. Opiekę kapłańską nad duszpasterstwem od samego początku sprawował ks. Andrzej Szczupał CSsR, a od października 2004 ks. Antoni Gremza⁸²⁰.

Kolejne duszpasterstwo ludzi pracy swoją opieką ogarniało wszystkich pracowników służby zdrowia: lekarzy, pielęgniarki, laborantów itp. Powstało ono w 2007 roku z inicjatywy ks. Andrzeja Radziejewicza przy kościele pobrygidzkim w Grodnie. Wśród form duszpasterskich dominowała tu okolicznościowa msza św. z konferencją, pielgrzymki do miejsc świętych oraz wspólne dni skupienia i rekolekcje⁸²¹.

Innym duszpasterstwem tejże kategorii było diecezjalne duszpasterstwo kolejarzy, które powstało dzięki inicjatywie o. Andrzeja Szczupała CSsR w 1998 roku przy parafii pw. MB Nieustającej Pomocy w Porzeczcu. Kilka miesięcy później siedzibę duszpasterstwa przeniesiono do dopiero co powstającej parafii pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie, którą prowadzili ojcowie redemptoryści. W tymże roku, dwaj z nich – Waldemar Słota i Stanisław Staniewski, zostali duchowymi kierownikami danej wspólnoty. Z powodu tego, że grodzieńscy kolejarze praktycznie od początku swojej działalności nawiązali ściśle kontakty z krajowym duszpasterstwem kolejarzy Polski, to

---

⁸¹⁹ *Program spotkań wychowawców, nauczycieli i wykładowców w roku akademickim 2010 – 2011* (w posiadaniu autora); Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Gaponik dnia 30. 03. 2016 (w posiadaniu autora); *Dziesięciolecie duszpasterstwa wychowawców i nauczycieli Grodna* „Głos z nad Niemna” 1006(2011) nr 41.

⁸²⁰ Wywiad przeprowadzony z Ludmiłą Gaponik dnia 30. 03. 2016 (w posiadaniu autora).

⁸²¹ ADG, AN, *Dekret mianujący ks. Andrzeja Radziejewicza duszpasterzem służby zdrowia miasta Grodno z dnia 18 października 2007 roku*, bez sygn.

również i założenia ideowe duszpasterstwa były praktycznie w całości zapożyczone od nich. Polegały one przede wszystkim na doskonaleniu życia chrześcijańskiego ludzi związanych zawodowo z kolejnictwem oraz na wypracowaniu wzorca postawy kolejarza–katolika i propagowanie go w środowisku pracy. Na płaszczyźnie praktycznej starano się realizować to poprzez systematyczne spotkania formacyjne, wspólne wyjazdy i pielgrzymki do sanktuariów krajowych i zagranicznych. Ważnym wydarzeniem w życiu grodzieńskiego duszpasterstwa kolejarzy był udział w Międzynarodowych Kongresach Chrześcijańskich Kolejarzy Europy, które odbywały się w Lyone, Wiedniu, Koszycach, Lourdes, Budapeszcie oraz w Elsass. W dniach 27 – 29 sierpnia 1999 roku dzięki inicjatywie kapłanów oraz zarządu duszpasterstwa – Henryka Kaczyńskiego i Kazimierza Maziuka, spotkanie takiej rangi miało miejsce również i w Grodnie. Uczestniczyło w nim ponad pięćdziesiąt kolejarzy z Lublina, Krakowa, Torunia, Warszawy, Bydgoszczy, Białegostoku oraz przedstawiciele z Litwy i Francji⁸²².

Drugi ośrodek duszpasterstwa kolejarzy, o podobnych założeniach i sposobie działania, jest przy kościele pw. Świętej Rodziny w Lidzie. Duchową opiekę nad nim sprawują kapłani pracujący w tejże parafii⁸²³.

Do grupy, gdzie jako kryterium przyjęta została sytuacja życiowa człowieka w Kościele grodzieńskim wyróżniało się przede wszystkim duszpasterstwo chorych, głuchoniemych i dobroczynności. Jeśli chodzi o duszpasterstwo chorych to wpisane ono było przede wszystkim w ramy duszpasterstwa zwykłego i polegało na indywidualnym odwiedzaniu chorego z posługą sakramentalną. Oprócz tego każda parafia miejska, na terenie której znajdował się szpital miała obowiązek otaczać go opieką pasterską, zapewniając księży do obsługi tej jednostki medycznej. Wyjątkiem był szpital obwodowy w Grodnie, który był wyłączony z duszpasterstwa parafialnego, ponieważ miał swoją własną kaplicę i kapelana⁸²⁴.

---

⁸²² ADK, *Kronika duszpasterstwa kolejarzy*, bez sygn.; Wywiad przeprowadzony z Henrykiem Kaczyńskim dnia 23. 04. 2016 (w posiadaniu autora); E. Zarębiński, T. Adamska, w. Wojasiewicz, *Kolejarzy duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 381 – 384.

⁸²³ ADK, *Kronika duszpasterstwa kolejarzy* bez sygn.; Wywiad przeprowadzony z Henrykiem Kaczyńskim dnia 23. 04. 2016 (w posiadaniu autora).

⁸²⁴ ADG, AP, sygn. 30, *Kwestionariusz roczny wizytacji dziekańskiej parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie z dnia 8 stycznia 2002r.*; tamże, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 18 listopada 2008 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. św. Franciszka Ksawerego z dnia 19 grudnia 2009 r.*; tamże, sygn. 60, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 31 września 2001 r.*; tamże, *Dekret powizytacyjny parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie z dnia 11 lutego 2010r.*

Z kolei duszpasterstwo głuchoniemych powstało dzięki inicjatywie ks. Walerego Lisowskiego, który w 1998 roku, będąc jeszcze klerykiem seminarium, zaczął uczęszczać na kursy języka migowego do grodzieńskiego związku głuchoniemych. Po ukończeniu tych kursów udało mu się zorganizować systematyczną katechezę przy grodzieńskiej szkole dla dzieci niesłyszących i o utrudnionej mowie. Następnie, po kilkoletniej przerwie, związanej z wysłaniem ks. Lisowskiego na studia specjalistyczne na Katolicki Uniwersytet Lubelski, kontynuacja i rozwój dzieła apostołatu głuchoniemych nastąpiły dopiero w 2001 roku, kiedy to ks. Walery – po powrocie ze studiów, został mianowany duszpasterzem osób niesłyszących dla diecezji grodzieńskiej. Działalność tego duszpasterstwa polega na cotygodniowej mszy św., katechezie przygotowującej do przyjęcia sakramentów świętych, wspólnych wyjazdach, obozach wakacyjnych dla dzieci oraz spotkaniach opłatkowych. Główny ośrodek duszpasterski głuchoniemych mieści się przy kościele Zwiastowania NMP w Grodnie. Natomiast jedyną formą pasterskiego oddziaływania w terenie poza regionem grodzieńskim były regularne wyjazdy kapłanów do szkół głuchoniemych w Oszmianie i Porozowie, a także dorywcze spotkania przy parafii pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Słonimiu oraz przy parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie. Z reguły podczas tych spotkań starano się przygotować wiernych do przyjęcia sakramentów⁸²⁵.

Odrębną formą zorganizowanej działalności Kościoła jest duszpasterstwo trzeźwości, mające na celu wychowanie chrześcijan do świadomej akceptacji trzeźwości, doprowadzenie do trzeźwości pijących nadmiernie oraz pracę z ludźmi obciążonymi chorobą alkoholową⁸²⁶. Na terenie diecezji grodzieńskiej realizowane ono jest przede wszystkim w ramach duszpasterstwa zwyczajnego i składa się z takich elementów jak przepowiadanie Słowa Bożego oraz przeprowadzanie nabożeństw pokutnych w sierpniu – tzw. miesiącu trzeźwości. Natomiast początki duszpasterstwa trzeźwości jako nadzwyczajnej formy pracy duszpasterskiej sięgają 1999 roku i związane są z działaniem ówczesnego proboszcza parafii pw. św. app. Szymona i Judy Tadeusza w Łazdunach ks. Mariusza Iljaszewicza. Właśnie on, aby zapobiec rozpowszechnieniu pijaństwa wśród wiernych, postanowił zorganizować rekolekcje trzeźwości w swojej parafii, na które zaprosił członków ruchu Anonimowych

---

⁸²⁵ ADG, AN, *Dekret mianujący ks. Walerego Lisowskiego duszpasterzem osób niesłyszących dla grodzieńskiej diecezji z dnia 11 kwietnia 2001 roku*, bez sygn.; Wywiad przeprowadzony z ks. Walerym Lisowskim dnia 5. 04. 2016 (w posiadaniu autora).

⁸²⁶ J. Kochański, *Duszpasterstwo trzeźwości*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 862 – 867; J. Kochański, *Kapucyński apostołat trzeźwości*, Zakroczym 2000.

Alkoholików z Polski⁸²⁷. Z czasem ta lokalna inicjatywa nabrała charakteru ogólnobiałoruskiego. Pierwsze dwa takie spotkania odbyły się w Lazdunach, następnie w Nowogródki, a od 2001 roku stałym miejscem rekolekcji trzeźwości jest miasto Baranowicze, leżące na terenie diecezji pińskiej. W tych spotkaniach uczestniczyło około setki osób ze wszystkich stron Białorusi, w tym i z grodzieńszczyzny. Jeden z uczestników rekolekcji – Jerzy Gaponik, widząc wielkie zapotrzebowania na tego rodzaju *forum*, postanowił zorganizować takie ćwiczenia dla mieszkańców Grodna oraz okolicznych miejscowości. Po raz pierwszy miały one miejsce w dniach 5 – 7 grudnia 2003 roku w kościele pobrygidzkowskim. Uczestniczyło w nich około stu osób z Grodna, a także goście spoza diecezji, w tym i z Polski. Rekolekcje rozpoczęto mszą św., po której odbyło się otwarte zebranie członków Anonimowych Alkoholików wraz z przedstawicielami ruchu rodzin uzależnionych oraz Anonimowych Narkomanów. Podczas spotkania uczestnicy mówili o zasadach działania grup, o celach ich prowadzenia i tradycjach ruchu AA, a także dzieli się osobistym doświadczeniem walki z nałogiem alkoholowym. Z kolei drugi dzień ćwiczeń poświęcono na tematyczne konferencje oraz spotkania zamknięte członków ruchu AA. Zaś uwieńczeniem rekolekcji była uroczysta Eucharystia sprawowana przez ks. Bpa Aleksandra Kaszkiewicza⁸²⁸.

Z czasem ta inicjatywa z diecezjalnej przekształciła się w krajową, a nawet i międzynarodową. W różnych latach uczestnikami grodzieńskich rekolekcji trzeźwościowych byli nie tylko mieszkańcy Białorusi, ale także przedstawiciele z Litwy, Polski i Rosji. Właściwie od tego momentu w sposób systematyczny zaczęło funkcjonować duszpasterstwo trzeźwości diecezji grodzieńskiej, a do podstawowych form działalności należało: zorganizowanie corocznych rekolekcji trzeźwościowych, prowadzenie comiesięcznych spotkań i konferencji tematycznych, zorganizowanie

---

⁸²⁷ Pierwsza grupa Anonimowych Alkoholików powstała w 1935 roku w Akron w USA. Inicjatorami jej byli William Griffith Wilson i Robert Halbrook Smith. Głównym celem wspólnoty AA było rozwiązywanie wspólnego problemu alkoholowego, pomoc innym w utrzymywaniu trzeźwości oraz „niesienia posłania” pijącym alkoholikom poprzez dzielenie się doświadczeniem. Jedynym i najważniejszym autorytetem we wspólnocie był miłujący Bóg, a jedynym warunkiem uczestnictwa – chęć zaprzestania picia. Uczestnicy wspólnoty tworzyli grupy niezależne we wszystkich sprawach, oprócz tych co dotyczyły innych grup AA, działalność których polegała na systematycznym spotykaniu się. Spotkania mogły być zamknięte – uczestniczą tylko alkoholicy, lub otwarte – uczestniczą także osoby z zewnątrz. Programem spotkań były tzw. Dwanaście Kroków, w których abstynencje rozumiano jako proces zdrowienia oparty na relacji z Bogiem, rozwoju osoby ludzkiej, wzroście szacunku do siebie, uczeniu się konstruktywnych sposobów zaradczych w sytuacjach trudnych i poprawie relacji interpersonalnych. Zob. I. Niewiadowska, *Ananimowi Alkoholicy*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 49 – 52; S. Brown, *Leczenie alkoholików. Rozwojowy model powrotu do zdrowia*, Warszawa 1992, L. Cierpiałkowska, *Alkoholizm. Przyczyny, leczenie, profilaktyka*, Poznań 2000.

⁸²⁸ *Radość trzeźwego życia* „Słowo Życia” (2003) nr 24.

wspólnych integracyjnych wyjazdów i pielgrzymek. Jako osobną akcją należy tu wymienić regularne dwudniowe spotkania opłatkowe w Lidzie, zorganizowane po raz pierwszy w styczniu 2004 roku. Odmiennym rysem tych spotkań jest fakt łączenia przedstawicieli wspólnot Anonimowych Alkoholików różnych konfesji, a nawet i niewierzących.

Koordinatorem i prawdziwą „duszą” tego apostołatu przez długie lata jest Jerzy Gaponik, którego swoją posługą wspierali ks. Aleksander Pietrowicz oraz o. Andrzej Wróblewski CSsR. Ich działalność spowodowała, że w samym Grodnie działało dziewięć grup AA, przy tym pięć z nich przy katolickich parafiach. W sumie na terenie obwodu grodzieńskiego w okresie 1999 – 2011 funkcjonowało około trzydziestu takich grup, ilość członków których sięgała do pięciuset osób⁸²⁹.

W grupie tej mieściło się również duszpasterstwo więźniów, skierowane przede wszystkim do osób podlegających karze pozbawienia wolności i osadzonych w jednostkach penitencjarnych⁸³⁰. Ponieważ na terenie diecezji grodzieńskiej były dwie takie jednostki – w Grodnie i Wołkowysku, to i działalność duszpasterską prowadzono tylko w tych ośrodkach. Posługa pasterska wobec więźniów polega na systematycznej katechizacji oraz na sprawowaniu sakramentów, przeważnie pokuty i Eucharystii. Funkcję kapelanów dotychczas pełnili: ks. Antoni Obuchowski, ks. Kazimierz Żylis SJ, ks. Walery Bykowski, ks. Jerzy Konopielko⁸³¹.

Ważne miejsca w dziejach duszpasterstwa Kościoła grodzieńszczyzny zajmowały pielgrzymki organizowane przez diecezję. W pierwszym rzędzie należy wymienić tu piesze i autokarowe pielgrzymki do sanktuarium Najświętszej Maryi Panny w Trokielach, rozwój których bierze swój początek w pierwszych latach istnienia diecezji. Potwierdzają to zapisy w kronice parafii trokielskiej, w której odnotowano, że na uroczystość odpustową dnia 1 lipca 1995 roku przybyło około trzydziestu pielgrzymek z różnych parafii diecezji⁸³². Były to inicjatywy oddolne, zaistniałe dzięki zaangażowaniu duszpasterzy poszczególnych parafialnych. Natomiast w sposób

---

⁸²⁹Wywiad przeprowadzony z panem Jerzym Gaponik dnia 30. 03. 2016 (w posiadaniu autora); H. Trocka, *Wotum wdzięczności „Słowo Życia”* (2003) nr 15; *Jesteśmy sobie potrzebni „Słowo Życia”* (2004) nr 19.

⁸³⁰D. Pol, *Duszpasterstwo więźniów*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 891 – 893.

⁸³¹ADG, AN, *Dekret mianujący ks. Antoniego Obuchowskiego duszpasterzem kapelanem więziennym miasta Grodna z dnia 26 listopada 1999 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret mianujący ks. Kazimierza Żylisa SJ duszpasterzem kapelanem więziennym miasta Grodna z dnia 17 maja 2002 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret mianujący ks. Walerego Bykowskiego duszpasterzem kapelanem więziennym miasta Grodna z dnia 23 stycznia 2007 roku*, bez sygn.; tamże, *Dekret mianujący ks. Jerzego Konopielko duszpasterzem kapelanem więziennym miasta Wołkowysk z dnia 1 marca 2011 roku*, bez sygn.

⁸³²APT, *Kronika parafialna*, bez sygn.

scentralizowany ruch pielgrzymkowy diecezji grodzieńskiej zaczął rozwijać się wraz z momentem ustanowienia świątyni w Trokielach maryjnym sanktuarium diecezjalnym. Bp Kaszkiewicz zachęcał wiernych „[...] do pielgrzymowania do Matki Bożej w Trokielach, aby razem, na modlitwie prosić jej Syna Jezusa Chrystusa o „ miłosierdzie dla nas i świata całego”. Będziemy prosić naszą Matkę o pokój i miłość w naszych rodzinach, o trzeźwość i poszanowanie dzieci poczętych pod sercem matek, prosić o życie, które należy układać według Bożych przykazań [...]”⁸³³.

Pierwsza piesza pielgrzymka z Grodna wyruszyła dnia 28 czerwca 1999 roku pod przewodnictwem ks. Krzysztofa Janasa. Brali w niej udział wierni z poszczególnych grodzieńskich parafii oraz okolicznych miejscowości: Mostów, Brzostowicy, Skidla, Odelska, Kopcówki, Kwasowski oraz innych. W ciągu następnych lat w tej pięciodniowej corocznej pielgrzymce, która pokonywała trasę długości 134 kilometrów średnio wędrowało od trzystu do pięciuset osób. Stanowisko dyrektora pielgrzymki w różnych latach pełnili: do 2003 roku ks. Włodzimierz Hulaj, w latach 2004 – 2010 ks. Andrzej Radzewicz, a od roku 2011 ks. Paweł Sołobuda.

W tym samym czasie do Trokiel wyruszały również pielgrzymki i z innych miejsc diecezji: Wołkowyska, Iwja, Oszmian, Smorgoni, Nowogródka. Z powodu braku danych archiwalnych i statystycznych trudno ustalić początki tych pielgrzymek, ich trasę oraz liczebność. Z informacji pośrednich, umieszczonych w korespondencji pomiędzy kurią a urzędami państwowymi można wywnioskować, że prawie z każdego dużego miasta diecezji prowadzono pieszą pielgrzymkę. Szacuje się, że długość szlaku pątniczego nie przekraczała 200 kilometrów, a liczba pielgrzymów pieszych wynosiła około trzech tysięcy⁸³⁴.

Jedynie pewne dane o rozwoju duszpasterstwa pielgrzymkowego grodzieńszczyzny analizowanych lat podają informacje za 2001 rok, odnotowane jak w kronice parafii w Trokielach, tak i na łamach diecezjalnego czasopisma „Słowo Życia”.

---

⁸³³ ADG, AN, *Komunikat księdza Biskupa Aleksandra Kaszkiewicza w związku z pielgrzymowaniem wiernych diecezji grodzieńskiej do Matki Bożej w Trokielach w dniach 3 i 4 lipca 1998 roku*, bez sygn.

⁸³⁴ ADG, AN, *Распоряжение гродненского облисполкома о разрешении религиозному объединению „ Гродненская епархия римско –католической Церкви в Республике Беларусь” о проведении паломничества к иконе Девы Марии в д. Трокели Вороновского района от 16 июня 2004 года*, bez sygn.; tamże, *Распоряжение гродненского облисполкома о разрешении религиозному объединению „ Гродненская епархия римско –католической Церкви в Республике Беларусь” о проведении паломничества к иконе Девы Марии в деревню Трокели Вороновского района от 29 июня 2005 года*, bez sygn.; *Pielgrzymowanie jest życiem człowieka* „Słowo Życia” nr 12 (2000); *Krocząc ku Matce* „Słowo Życia” nr 13 (2000); W. Hulaj, *Bogactwo pielgrzymowania* „Słowo Życia” nr 11 (2001); J. Hrynaszkiewicz, *Sanktuarium w Trokielach gości u siebie grodzieński Kościół* „Słowo Życia” nr 14 (2001); *Pątniczy szlak szkołą wędrówki przez życie* „Słowo Życia” nr 13 (2001); J. Hrynaszkiewicz, *Sanktuarium diecezjalne jednoczy Kościół grodzieński* „Słowo Życia” nr 14 (2002); *Trokiele – doroczne spotkanie z Matką* „Słowo Życia” (2003) nr 15.

Na uroczystość odpustową Nawidzenia NMP w Trokielach dnia 7 lipca 2001 roku przybyły piesze pielgrzymki z następujących parafii i miejscowości: Słonim – 25 osób; Bieniakonie – 130 osób; parafia Bożego Miłosierdzia w Lidzie wraz z Krupowem – 97 osób; Wołkowysk z parafiami odwiedzanymi po drodze: Szydłowice, Strubnica, Wierejki, Iszczočno, Hniezno, Szczuczyn, Różanka, Skrzybowce, Mosty Prawe, Wasiliszki oraz parafia pw. Św. Rodziny w Lidzie – 250 osób; Bierdówka – 45 osób, Żyrmuny – 30 osób; lidzkie parafie: pw. Podwyższenia Krzyża Św. oraz pw. Niepokalanego Poczęcia NMP – 154 osób, Żołudek – 88 osób; Grodno wraz z okolicznymi parafiami – 450 osób; dekanat Nowogródzki z pielgrzymami z Nowogródka, Korelicz, Brzozówki oraz Mira – 60 osób; Smorgonie wraz z Oszmianą, Borunami, Żodziszkami i Ostrowcem – 120 osób; Dekanat Iwjewski: Surwieliszki, Traby, Łazduny, Dudy, Lipniszki, Gieraniony – 272 osób; Woronowo i Hermaniszki – 360 osób. Oprócz tego w nocnej pielgrzymce z parafii Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie uczestniczyło około 200 osób. W sumie na uroczystość 2001 roku do Trokiel przybyło 2281 zarejestrowanych pieszych pielgrzymów⁸³⁵.

Kolejny szlak pielgrzymkowy wiernych diecezji grodzieńskiej prowadził do sanktuarium w Gudogaju. Tak na corocznej uroczystości odpustowej ku czci Matki Bożej Szkaplerznej 16 lipca gromadziło się około pięciu tysięcy pielgrzymów z Ostrowca, Sól, Dojlidek, Oszmian i Mińska⁸³⁶.

Ponadto należy także wspomnieć o ekumenicznej pielgrzymce z Białegostoku do sanktuarium MB Miłosierdzia w Wilnie. Jest to unikatowa pielgrzymka, szlak której przemierza tereny przedwojennej archidiecezji wileńskiej, obecnie znajdujące się w trzech państwach – Polsce, Litwie i Białorusi. Nieprzerwanie, zaczynając od 1993 roku, pod koniec sierpnia parafie miasta Grodno ofiarują dla około trzystu pielgrzymów z Polski nocleg. Gościńę też udzielają parafie diecezji, które znajdują się na pątniczej trasie: Jeziory, Ostryna, Nowy Dwór, Zabłóć, Raduń i Dociszki⁸³⁷. Co roku dołączają do nich około trzydziestu pielgrzymów z diecezji grodzieńskiej.

Oprócz tradycyjnych, z wielowiekową tradycją miejsc świętych, coraz większą popularnością dla mieszkańców Grodna oraz okolicznych parafii zaczęło cieszyć się stosunkowo młode sanktuarium Matki Bożej Częstochowskiej w Kopciówce. Początki

---

⁸³⁵ APT, *Kronika parafialna*, bez sygn.; *Zorganizowane piesze pielgrzymki z diecezji grodzieńskiej przybyłe do Trokiel na odpust Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny „Słowo Życia”* nr 13 (2001).

⁸³⁶ W. Abroszka, *Ruch pielgrzymkowy...* s. 285 – 286; A. Kulacha, *Uroczystości odpustowe w Gudohajach „Słowo Życia”* nr 15 (2009).

⁸³⁷ ADG, AN, *Komunikat do parafii miasta Grodna i parafii goszczących X Ekumeniczną Pielgrzymkę z Białegostoku do Ostrej Bramy w Wilnie z dnia 28.07.2003 roku*, bez sygn.

pielgrzymowania do tej świątyni były związane z jej ówczesnym proboszczem ks. Leszkiem Domagałą, z inicjatywy którego dnia 7 maja 2006 roku, w ramach realizacji diecezjalnego programu duszpasterskiego o rodzinie, była zorganizowana pierwsza pielgrzymka matek, a miesiąc później, dnia 3 czerwca tegoż roku – pielgrzymka ojców. Właściwie od tego momentu powstała tradycja corocznych pielgrzymek ojców i matek do Kopciówki w pierwszą niedzielę maja i czerwca, a także pielgrzymka dzieci i młodzieży w pierwszą niedzielę września z okazji rozpoczęcia nowego roku szkolnego i katechetycznego. Początkowo przewodnikiem pielgrzymek był ówczesny ojciec duchowny grodzieńskiego seminarium ks. Andrzej Radzewicz wraz z zespołem kleryków, a od 2008 roku tego zadania podjął się ks. Michał Łastowski, najpierw jako prefekt seminarium, a później jako proboszcz i kustosz sanktuarium w Kopciówce. W różnych latach swoją pomocą wspierali ich ks. Jerzy Lewiński, o. Józef Makarczyk OFM Conv., ks. Maksym Boczarnikow SCJ oraz s. Klara Wołczek CFSN. Co roku w pielgrzymowaniu do Matki Bożej Jasnogórskiej brało udział kilkaset pielgrzymów z Grodna i okolicznych miejscowości⁸³⁸.

Innym przykładem rozwoju maryjnego ruchu pielgrzymkowego grodzieńszczyzny była pielgrzymka z Oszmian do sanktuarium Matki Bożej Boruńskiej. Powstała ona dzięki inicjatywie dziekana oszmiańskiego ks. Jana Puzyny w 2010 roku jako swoista forma uczczenia diecezjalnego dnia Matki i Ojca. Natomiast trudu zorganizowania i prowadzenia jej podjął się ks. Paweł Pawlukiewicz. Właściwie od tego momentu we wspólnej pątniczej modlitwie do Borun co roku brało udział około kilkaset osób ze smorgońskiego okręgu duszpasterskiego diecezji oraz poszczególni pielgrzymi z Brześcia, Lidy i Mińska, a także z Litwy i Polski⁸³⁹.

Pomimo tradycyjnych pielgrzymek, związanych z nawiedzeniem sanktuariów maryjnych, coraz większą rolę w organizacji duszpasterstwa nadzwyczajnego diecezji grodzieńskiej zaczęły odgrywać pielgrzymki do innych miejsc świętych. W pierwszym rzędzie należy tu wymienić coroczną pielgrzymkę z Grodna do sanktuarium Jezusa

---

⁸³⁸ APK, *Komunikat księdza Biskupa Aleksandra Kaszkiewicza w związku z organizacją pielgrzymki do parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce z dnia 24 kwietnia 2006 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat księdza Biskupa Aleksandra Kaszkiewicza w związku z organizacją pielgrzymki do parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce z dnia 12 maja 2006 roku*, bez sygn.; tamże, *Komunikat księdza Biskupa Aleksandra Kaszkiewicza w związku z organizacją pielgrzymki do parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce z dnia 19 kwietnia 2007 roku*, bez sygn.; tamże, *Zaproszenie na pielgrzymkę do sanktuarium w Kopciówce z racji odchodów diecezjalnego Dnia Matki z dnia 16 kwietnia 2009 roku*, bez sygn.; tamże, *Zaproszenie na pielgrzymkę do sanktuarium w Kopciówce z racji odchodów diecezjalnego Dnia Ojca z dnia 16 kwietnia 2009 roku*, bez sygn.; tamże, *Zaproszenie na pielgrzymkę do sanktuarium w Kopciówce z racji rozpoczęcia roku szkolnego i katechetycznego z dnia 28 sierpnia 2009 roku*, bez sygn.; tamże, *Zaproszenie na pielgrzymki do sanktuarium w Kopciówce z dnia 14 kwietnia 2010 roku*, bez sygn.

⁸³⁹ *Pielgrzymka matek do Borun*, „Słowo Życia” nr 10 (2012).

Frasobliwego w Rosi. Ciekawe jest, że ta pielgrzymka powstała dzięki spontanicznej inicjatywie grodzieńskiej młodzieży, należącej przeważnie do parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Grodnie, która w lipcu 2001 roku postanowiła pójść szlakiem modlitewnym do tego sanktuarium. Pierwsza grupa liczyła zaledwie dwadzieścia pięć osób, natomiast w następnych latach ilość pielgrzymów sukcesywnie wzrastała. Tak w 2011 roku, w dziesiątej pielgrzymce do Rosi kroczyło już ponad dwieście pięćdziesiąt pielgrzymów z różnych parafii grodzieńszczyzny, a także kilka osób z innych diecezji oraz z Rosji i Włoch. W ciągu tych lat dyrektorem i organizatorem danej pielgrzymki był ks. Jerzy Marcinowicz⁸⁴⁰.

Także pod koniec lipca 2010 roku z Grodna, z parafii Najświętszego Odkupiciela wyruszyła pierwsza piesza pielgrzymka do Nowogródka, do miejsca męczeńskiej śmierci Błogosławionych sióstr nazaretanek. W siedmiodniowej pielgrzymce wzięło udział około czterdziestu osób pochodzących z różnych miejscowości diecezji. Organizatorką pielgrzymki była s. Tatiana Stasiukiewicz, przewodnikiem – ks. Witalij Wnorowski⁸⁴¹.

Formą duszpasterstwa organizowanego, cieszącą się wielką popularnością wśród wiernych były także peregrynacje⁸⁴². Źródła archiwalne wskazują, że pierwszą w historii nowopowstałej diecezji grodzieńskiej peregrynacją było nawiedzenie obrazu MB Budślawskiej w 1993 roku. W komunikacie skierowanym do wiernych bp Kaszkiewicz zaznaczał, że „pielgrzymki i peregrynację obrazu przyczynią się do rozszerzenia kultu Matki Bożej Budślawskiej na całej Białorusi, co sprawi ożywienie wiary w Boga i umocnienie w przynależności do Kościoła Katolickiego”⁸⁴³. Z kolei w 1997 roku Kościół grodzieński przeżywał peregrynację figury MB Fatymskiej⁸⁴⁴. Natomiast dnia 31 lipca 2007 roku podczas mszy św. w bazylice katedralnej bp Kaszkiewicz dokonał poświęcenia siedemnastu kopii obrazu Matki Bożej

---

⁸⁴⁰ IX пешая пілігрымка з Гродна ў санктуарыі Езуса Журботнага ў Росі (w posiadaniu autora).

⁸⁴¹ Pierwsza piesza pielgrzymka do Nowogródka, „Słowo Życia” nr 15 (2010).

⁸⁴² Peregrynacja – uroczyste nawiedzenie diecezji, parafii lub domów zakonnych przez wizerunki Maryi, Jezusa Chrystusa lub relikwie świętych w celu ewangelizacji i odnowy życia chrześcijańskiego. W znaczeniu teologicznym peregrynacja nawiązuje do wydarzenia nawiedzenia NMP, a w wymiarze pastoralnym wskazuje na potrzebę nawrócenia, modlitwy, przyjmowania sakramentów oraz rozkrzewienia duchowości danego świętego, pogłębiając świadomość duchową wierzących. Zob. W. Pałęcki, *Peregrynacja*, EK, XV, kol. 283 – 285.

⁸⁴³ ADG, AN, *Komunikat w związku z peregrynacją obrazu Matki Bożej Budślawskiej z dnia 12 kwietnia 1993 roku*, bez sygn.

⁸⁴⁴ ADG, AN, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w związku z peregrynacją figury Matki Bożej Fatymskiej w diecezji grodzieńskiej z dnia 1 maja 1997 roku*, bez sygn.; tamże, *Kronika peregrynacji figury Matki Bożej Fatymskiej w diecezji grodzieńskiej*, bez sygn.

Kongregackiej, tym samym rozpoczynając peregrynacje go we wszystkich parafiach diecezji jako modlitewne przygotowanie do koronacji papieskimi koronami⁸⁴⁵.

Ponadto w dniach od 12 kwietnia do 22 września 2007 roku w parafiach diecezji grodzieńskiej przeżywano peregrynację kopii Całunu Turyńskiego w celu „odnowienia i pogłębienia życia religijnego przez rozważania prawdy zawartej w słowach Jana Pawła II wypowiedzianych w czasie modlitwy w katedrze turyńskiej – „Panie nie mogłeś umiłować mnie bardziej”⁸⁴⁶. Oprócz tego, z okazji odchodów dwudziestolecia erygowania diecezji grodzieńskiej bp Aleksander Kaszkiewicz postanowił przeprowadzić peregrynację kopii obrazu Jezusa Miłosiernego, która rozpoczęła się w dniu 1 maja 2011 roku uroczystą Eucharystią w katedrze grodzieńskiej, a skończyła się w dniu 10 czerwca 2012 roku w kościele parafialnym w Nowej Rudzie, gdzie przez długi czas był przechowywany oryginalny obraz Jezusa Miłosiernego⁸⁴⁷.

Z powyższej analizy możemy wnioskować, że tak zwane duszpasterstwo nadzwyczajne w diecezji grodzieńskiej było ważnym aspektem działalności formacyjno – wychowawczej Kościoła grodzieńskiego, która z kolej towarzyszyła wiernym w ich drodze do zbawienia.

---

⁸⁴⁵ *Dotknięcie matczynej miłości*, „Słowo Życia” nr 4 (1997).

⁸⁴⁶ ADG, AN, *Komunikat bpa Kaszkiewicza w związku z peregrynacją kopii Całunu Turyńskiego w diecezji grodzieńskiej z dnia 3 kwietnia 2007 roku*, bez sygn.; tamże, *Program nawiedzenia kopii Całunu Turyńskiego w dekanatach diecezji grodzieńskiej w dniach 12.04 – 22.09.2007 roku*, bez sygn.

⁸⁴⁷ Tamże, *Dekret zarządzający peregrynacje kopii obrazu Jezusa Miłosiernego w diecezji grodzieńskiej z dnia 13 kwietnia 2011 roku*, bez sygn.; *Jezu ufam Tobie. Peregrynacja obrazu Jezusa Miłosiernego w diecezji grodzieńskiej 2011 – 2012*, Grodno 2011.

VI. AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNO – RELIGIJNA

1. Bractwa i stowarzyszenia

Ważną formą uczestnictwa w życiu i misji Kościoła powszechnego są rozmaite formy zrzeszania się chrześcijan. Są one efektem społecznej aktywności wiernych, wyrażającej się zdolnościami organizacyjnymi i zaangażowaniem laikatu, czemu sprzyja współcześnie zdynamizowane społeczeństwo. Ożywienie działalności Kościoła pod tym względem nastąpiło po Soborze Watykańskim II i było związane nie tylko z wielką różnorodnością tych zrzeszeń, ale przede wszystkim z ich żywotnością. Jedną z podstawowych form uczestnictwa wiernych w życiu eklesjalnym były stowarzyszenia rozumiane jako wszelkie organizacje formalne, działające na podstawie zatwierdzonych przez władzę kościelną statutów, z uwzględnieniem zwykłych form organizacyjnego działania i realizujące swoje cele. Opierając się na Kodeksie Prawa Kanonicznego oraz na nauczaniu *Vaticanum II* można wyliczyć kilka głównych zadań zakładania stowarzyszeń: popieranie doskonalenia życia chrześcijańskiego, popieranie publicznego kultu religijnego, popieranie nauczania chrześcijańskiego, podjęcia inicjatyw ewangelizacyjnych, praktykowanie dzieł pobożnościowych, przepojenie porządku doczesnego duchem chrześcijańskim. Oprócz tego prawodawca przyjmuje podstawowy podział stowarzyszeń wiernych na: stowarzyszenia publiczne i stowarzyszenia prywatne⁸⁴⁸.

Z kolei jako osobną formę stowarzyszenia można wyróżnić bractwo kościelne – zrzeszenie religijne erygowane formalnym dekretem przez władzę kościelną i pozostające pod jej zwierzchnością jako stała fundacja, posiadająca osobowość prawną, własną administrację oraz statuty. Geneza bractw kościelnych sięga starożytności pogańskiej, od której chrześcijaństwo przyjęło wzorce stowarzyszeń. Pierwsze zrzeszenia liturgiczno – ascetyczne istniały już na początku IV wieku w Rzymie i Konstantynopolu. Natomiast rozkwit tych wspólnot na Zachodzie nastąpił dopiero w VIII wieku. Obejmowały one praktycznie wszystkie dziedziny życia publicznego średniowiecznego społeczeństwa. Istniały wówczas bractwa charytatywne, ascetyczno-dewocyjne, rycerskie, szpitalne oraz cechowe. Jako instytucje religijne bractwa nabywały prawa do miejsca kultu – kościoła, kaplicy lub przynajmniej ołtarza, gdzie

---

⁸⁴⁸ KPK, kan. 312 – 329; M. Sitarz, *Stowarzyszenia wiernych*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 815 – 817; B. Drożdż, *Zrzeszenia religijne miejscem urzeczywistniania się Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, red. R. Kamiński, Lublin 2000, s. 160.

odprawiano nabożeństwa pod przewodnictwem kapłana moderatora wyznaczonego przez kompetentną władzę⁸⁴⁹.

W oparciu o priorytetowe cele, które każde stowarzyszenie zamierzało zrealizować, można wyróżnić następujące zrzeszenia: skupiające się na pogłębieniu formacji chrześcijańskiej oraz modlitewno – liturgicznej; związane z duchowością poszczególnych zakonów; popularyzujące nowe formy ewangelizacji; skierowane ku rodzinie i obronie życia; propagujące czynne miłosierdzie; dążące do wyzwolenia z nałogów; zmierzające do odnowy parafii; propagujące wizję chrześcijańskiego społeczeństwa, kultury i edukacji; promujące sport; ekologiczne oraz związane z problematyką poszczególnych środowisk⁸⁵⁰.

Z powodu braku struktur organizacyjnych oraz gruntownych danych statystycznych, podstawą analizy zrzeszeń wiernych działających na terenie diecezji grodzieńskiej w ostatnim dwudziestoleciu są sprawozdania roczne napływające do kurii, protokoły powizytacyjne oraz wywiady z przedstawicielami tychże ruchów i stowarzyszeń.

Jako pierwsze stowarzyszenia życia modlitewnego i liturgicznego, koncentrujące się na formacji chrześcijańskiej wiernych Kościoła grodzieńskiego należy wymienić koła ministranckie, działające praktycznie przy każdej parafii. Podstawowe zadania, jakie realizowały te ugrupowania, były związane z ich funkcją religijną i wychowawczą. Nabór do ministrantów odbywał się poprzez ogłoszenia parafialne na początku nowego roku szkolnego oraz poprzez osobiste kontakty z duszpasterzem podczas wizyty duszpasterskiej lub okazyjnej rozmowy. Pieczę pasterską nad Służbą Liturgiczną sprawował proboszcz, a w dużych miejskich parafiach wikary lub diakon, rzadziej kleryk będący na praktyce duszpastersko-liturgicznej. Formacja polegała na prowadzeniu systematycznych spotkań, podczas których koncentrowano się przeważnie na tematyce liturgicznej. Z reguły grono ministrantów w parafiach wiejskich stanowiła niewielka grupa około dwudziestu chłopców. Natomiast w ośrodkach miejskich ich liczba sięgała nawet setki osób. Oprócz tego stałym elementem formacji ministranckiej były coroczne zjazdy ministrantów, na których gromadziło się około trzystu osób z różnych parafii diecezji. Po raz pierwszy taki zjazd odbył się w sierpniu 1999 roku przy parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Grodnie z inicjatywy ks. Antoniego Obuchowskiego – ówczesnego proboszcza tej parafii.

---

⁸⁴⁹ K. Kuźmak, *Bractwo kościelne*, EK, II, kol. 1013 – 1016.

⁸⁵⁰ M. Ostrowski, *Duchowe i religijne ruchy*, w: *Kościół i religijność Polaków 1945 – 1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2000, s. 148.

Program spotkań przewidywał wspólną modlitwę wraz z biskupem diecezjalnym, konferencje, odwiedzanie grodzieńskich świątyn i seminarium, konkursy wiedzy biblijnej i liturgicznej oraz zawody sportowe w piłce nożnej i tenisie stołowym⁸⁵¹.

Kolejną grupą religijną o charakterze formacyjno – liturgicznym była Dziewczęca Służba Maryjna, popularnie zwana Bielankami, a jej zadaniem było pogłębienie formacji eucharystycznej i maryjnej dziewcząt. W diecezji grodzieńskiej funkcjonują one przy następujących parafiach: pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie, Kopciówka, Wołpa, Żuprany, Stare Wasiliszki, Repla, Brzostowica, pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Ostorwcu i pw. Wniebowzięcia NPM w Lidzie⁸⁵².

Następnym stowarzyszeniem tej kategorii jest Eucharystyczny Ruch Młodych. Na terenie diecezji grodzieńskiej powstał on na mocy dekretu ordynariusza dnia 22 grudnia 2005 roku, jako swoista forma uwieńczenia Roku Eucharystii. Pasterz grodzieński, pragnąc rozwoju pobożności eucharystycznej u młodszego pokolenia, zobowiązał duszpasterzy do „systematycznego prowadzenia tego ruchu w parafiach i propagowania go wśród młodzieży i dzieci”⁸⁵³. Jednak, jak wskazują sprawozdania duszpasterskie, pomimo zachęty biskupa, wspólnoty Eucharystycznego Ruchu Młodych powstały tylko w dwóch parafiach – w Brzozówce i Działowie, i obejmowały swą działalnością zaledwie kilkadziesiąt osób⁸⁵⁴.

Ostatnim zrzeszeniem modlitewno – formacyjnym istniejącym w Kościele grodzieńskim jest Żywy Różaniec⁸⁵⁵. Grupy modlitewne złożone z osób, z których

---

⁸⁵¹ ADG, AN, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2009 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2010 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2011 r.*; bez sygn. *Grodzieńskie święto służby ołtarza „Słowo Życia”* (2001) nr 21; *Grodno – wakacyjne spotkanie ministrantów „Słowo Życia”* (2002) nr 16; *Wakacyjny odpoczynek z Bogiem „Słowo Życia”* (2004) nr 13.

⁸⁵² Tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2009 r.*, bez sygn.

⁸⁵³ Tamże, *Dekret powołujący Eucharystyczny Ruch młodych w diecezji grodzieńskiej z dnia 22 grudnia 2005 r.*, bez sygn.

⁸⁵⁴ Tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2009 r.*, bez sygn.

⁸⁵⁵ Pochodzenie modlitwy różańcowej jest trudne do wyjaśnienia z powodu pomieszania się przekazu historycznego z legendami. Modlitwy składające się na różaniec są pochodzenia biblijnego lub są wytworem Kościoła. Nieco z osobna stoi druga część *Zdrowaś Maryjo*, która została spontanicznie dodana w XIV wieku podczas epidemii dżumy w Europie. Sznurka z paciorkami do odmierzania liczb odmówionych modlitw zaczęli używać w chrześcijaństwie jako pierwsi mnisi w VI wieku. Początkowo

każda przez cały miesiąc modli się na różańcu, rozważając codziennie tę samą tajemnicę różańcową, powstały we Francji z inicjatywy Marii Pauliny Jaricot w 1826 roku. Z czasem to dzieło bardzo szybko rozpowszechniło się w świecie, obejmując Europę, Amerykę i inne kontynenty⁸⁵⁶. Członkowie „róży” odmawiali różaniec w intencjach Kościoła ze szczególnym uwzględnieniem modlitwy o nawrócenie grzeszników. Duszpasterską pieczę nad grupą Żywego Różańca w parafii sprawuje proboszcz lub inny kapłan przez niego wyznaczony. Oprócz tego na czele „róży” stoi osoba świecka, tzw. zelator. Ze względu na masowy charakter oraz brak struktur organizacyjnych tego stowarzyszenia trudno oszacować dokładną liczbę parafialnych kół różańcowych. Wszakże w sprawozdaniu *Ad Limina Apostolorum* podaje się, że w 2002 roku na terenie diecezji istniało 197 kół różańcowych zawierających w sobie 2955 członków, a już w 2008 roku liczba kół wynosiła 234, natomiast ilość członków sięgała trzy i pół tysiąca⁸⁵⁷.

Na terenie diecezji nie zabrakło też zrzeseń wiernych związanych z duchowością jakiegoś zakonu lub zgromadzenia. Prawodawca określa, że „wszystkie stowarzyszenia, których członkowie, żyjąc w świecie, uczestniczą w duchu jakiegoś instytutu zakonnego, pod wyższym kierownictwem tegoż instytutu prowadzą życie apostołskie i zdążają do chrześcijańskiej doskonałości, nazywają się trzecimi zakonami lub otrzymują inną odpowiednią nazwę”⁸⁵⁸.

W pierwszym rzędzie należy tu wymienić Franciszkański Zakon Świeckich (tzw. III Zakon), który gromadzi ludzi pragnących iść drogą św. Franciszka z Asyżu poprzez radykalne życie Ewangelią, co w praktyce przekłada się na osobiste uświęcenie i apostołat⁸⁵⁹. Początkowo wspólnoty świeckich franciszkanów istniały tylko przy klasztorach franciszkańskich. Dopiero w XIX wieku, za czasów papieża Leona XIII,

---

odmierzano 150 modlitw w zamian za trudne dostępne teksty Psalmów. Od XII wieku zaczęto przeplatać modlitwy *Ojcze nasz* i *Zdrowaś Maryjo*, a od XIII wieku łączono odmawianie modlitw z rozważaniem wydarzeń z życia Jezusa i Maryi. W XV wieku różaniec podzielono na dziesiątki, a w XVI wieku ich liczbę ograniczono do 15. W 1569 roku papież Pius V bulla *Consueverunt romani Pontifices* zatwierdził różaniec w formie stosowanej do 2002 roku, kiedy to papież Jan Paweł II listem apostołskim *Rosarium Virginis Mariae* dodał pięć tajemnic światła, umieszczając je między radosnymi i bolesnymi tajemnicami. Zob. C. Murawski, *Różańcowe Kola*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 752; *Różaniec*, w: *Leksykon liturgii...*, s. 1317 – 1319; D. Burton Bryan, *Medytacyjna modlitwa Zachodu. Nowe spojrzenie na różaniec*, Kraków 1998; A. Enard, *Różaniec*, Warszawa 1999.

⁸⁵⁶ C. Murawski, *Różańcowe Kola*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 752 – 755; A. Pietrowa-Wasiliewicz, *Leksykon ruchów i stowarzyszeń w Kościele*, Warszawa 2000, s. 231 – 233.

⁸⁵⁷ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 56, bez sygn.*

⁸⁵⁸ KPK, kan. 303.

⁸⁵⁹ A. Gemelli, *Franciszkanizm*, Warszawa 1988, s. 305 – 366; M. Tokarz, *Realizacja wybranych cnót św. Franciszka we Franciszkańskim Zakonie Świeckich*, Kraków 2004, s. 57 – 90.

który sam był tercjarzem, postanowiono rozwijać ten ruch na szczeblu parafialnym. Prawdziwe odrodzenie tercjarzy w czasach współczesnych nastąpiło po II Soborze Watykańskim, kiedy to papież Paweł VI dnia 24 czerwca 1978 roku wydał breve apostolskie *Seraphicus Patriarcha*, w którym zatwierdził odnowioną regułę i wprowadził pewne zmiany w organizacji i posłudze trzeciego zakonu, co pozwoliło na prowadzenie działalności społecznej, oraz zmienił jego nazwę na Franciszkański Zakon Świeckich⁸⁶⁰. Jediną pozostałością działalności franciszkanów świeckich na grodzieńszczyźnie w czasach przedwojennych są niektóre księgi zakonne: profesów, protokołów i finansowe, ocalałe i zachowane w żołudockiej parafii. Natomiast odnowa trzeciego zakonu na Białorusi nastąpiła dopiero w 1997 roku⁸⁶¹. Jak podaje sprawozdanie do Stolicy Apostolskiej, już w 2002 roku na terenie grodzieńskiej diecezji istniało dziesięć wspólnot tercjarzskich, a w 2008 roku ich liczba wzrosła do dwunastu, z ponad dwustu osobową liczbą członków⁸⁶². Z kolei z corocznych sprawozdań duszpasterskich wynika, że członkowie trzeciego zakonu byli obecni w następujących parafiach: Zaniewicze, Gieraniony, Iwje, Lipniszki, Subotniki, Białohruda, Bierdówka, pw. Świętej Rodziny w Lidzie, Nieciecz, Wawiórka, Mosty Prawe, Rogoźnica, Gudohaj, pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu, Holszany, Oszmiana, pw. św. Andrzeja w Słonimiu, Wojstom, Sylwanowce, Iszczolno, Żołudek, Porozowo, pw. św. Wacława w Wołkowysku, Raduń, Rędziłowszczyzna, oraz w parafiach grodzieńskich: pw. Najświętszego Odkupiciela, pw. Podwyższenia Krzyża Św. i MB Anielskiej⁸⁶³.

Oprócz powyższego stowarzyszenia w diecezji grodzieńskiej istniały także wspólnoty, które opierały swoją działalność na duchowości ruchu szensztackiego⁸⁶⁴. Były to Liga Rodzin Szensztackich, w skład której wchodziło około pięćdziesięciu członków oraz dwie wspólnoty Ligi Szensztackiej młodzieży żeńskiej, liczące około trzydziestu pięciu osób⁸⁶⁵.

---

⁸⁶⁰ P. Mielczarek, *Formacja podstawowa we Franciszkańskim Zakonie Świeckich*, Warszawa 1995, s. 49.

⁸⁶¹ Wywiad z Marią Etol, narodową przełożoną Franciszkańskiego Zakonu Świeckich na Białorusi (w posiadaniu autora)

⁸⁶² ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 56, bez sygn.*

⁸⁶³ Tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2009 r.*, bez sygn.

⁸⁶⁴ Ruch szensztacki – międzynarodowy ruch katolicki założony przez o. Józefa Kentenicha w 1914 roku w Niemczech i mający za zadanie aktywne apostołstwo i aktywizację katolików świeckich w dziele głoszenia Ewangelii. Zob. P. Janowski, *Ks. Józef Kentenich i początki Ruchu Szensztackiego w Polsce (do 1948 roku)*, RT 48(2004) z. 4, s. 131 – 162.

⁸⁶⁵ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 56, bez sygn.*

Z kolei zrzeszeniem, którego działalność jest skierowana na obronę rodziny, to Kościół Domowy, stanowiący gałąź Ruchu „Światło – Życia”, nazywany potocznie ruchem oazowym. Jego wiodącym celem jest urzeczywistnienie soborowej wizji rodziny chrześcijańskiej. Duchowość małżeńska, proponowana w ramach danej wspólnoty jest realizowana poprzez propagowanie elementów formacyjnych, nazywanych zobowiązaniami. Należą do nich: codzienna modlitwa osobista połączona z czytaniem Pisma Świętego, codzienna modlitwa małżeńska i rodzinna, comiesięczny dialog małżeński i wynikająca z niego systematyczna praca nad sobą, regularne spotkania formacyjne oraz rekolekcje⁸⁶⁶. W Kościele grodzieńskim wspólnoty Domowego Kościoła były obecne w parafii pw. Bożego Miłosierdzia w Grodnie oraz w parafii w Brzozówce⁸⁶⁷. Brak danych źródłowych nie pozwala określić ich liczebność oraz zakres działania.

Natomiast innym zrzeszeniem obejmującym swą działalnością rodziny diecezji grodzieńskiej jest międzynarodowy ruch małżeństw katolickich Equipes Notre – Dame. Powstał on w 1938 roku we Francji z inicjatywy ks. Henri Caffarela i kilku małżeństw, które zapragnęły z głębszą świadomością przeżywać sakrament małżeństwa. Z czasem dla zrealizowania tego zadania postanowiono stworzyć ekipy, liczące kilka małżeństw, które miały obowiązek raz na miesiąc uczestniczyć w spotkaniach formacyjno – modlitewnych, z udziałem kapłana jako doradcy duchownego. Na dodatek każde małżeństwo było zobowiązane do odbycia raz w roku dwutygodniowych lub tygodniowych rekolekcji⁸⁶⁸. Na terenie diecezji grodzieńskiej ruch ten powstał we wrześniu 2008 roku z inicjatywy ówczesnego proboszcza parafii Gieraniony ks. Andrzeja Łysego. Już w następnym roku, w uroczystość Świętej Rodziny pięć rodzin z parafii Gieraniony i Subotniki podpisało kartę tegoż ruchu, wyrażając przez to pragnienie bycia jego członkami. Duchową opiekę od samego początku prowadzili ks. Andrzej Łysy i ks. Franciszek Gałdyś⁸⁶⁹.

---

⁸⁶⁶ M. Ostrowski, *Ruch Domowego Kościoła*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 755 –756; A. Pietrowa-Wasiliewicz, *Leksykon ruchów...*, s.46 – 49; *Zasady Domowego Kościoła Ruchu Światło- Życie*, Krościenko 2001.

⁸⁶⁷ ADG, AN, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2009 r.*, bez sygn.

⁸⁶⁸ Rozwój ruchu Equipes Notre – Dame [dostęp 15 listopada 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.end.org.pl/historia/powstanie-ruchu-end/>.

⁸⁶⁹ Wywiad z ks. Aleksandrem Lebedziewiczem, proboszczem parafii Subotniki z dnia 29 maja 2016 r. (w posiadaniu autora).

Kolejnym zrzeszeniem o prorodzinnej formacji, działającym na grodzieńszczyźnie jest Ruch Rodzin Nazareńskich. Powstał on z inicjatywy ks. Tadeusza Dajczera i ks. Andrzeja Buczela oraz grupy rodzin osób świeckich, którzy utworzyli w 1985 roku w Warszawie pierwszą wspólnotę, celem której było budzenie i rozwijanie pragnienia świętości poprzez formowanie postaw radykalnego oddania się Bogu. W Kościele grodzieńskim propagatorem tego ruchu był ks. Tadeusz Krysztopik – ówczesny proboszcz parafii pw. św. Józefa Rzemieślnika w Grodnie. Powstała przy tej parafii wspólnota liczyła około kilkudziesięciu osób⁸⁷⁰.

Stosunkowo młodym stowarzyszeniem troszczącym się o formację rodzin katolickich na terenie diecezji grodzieńskiej jest ruch *Gloriosa Trinita*. Początki tej wspólnoty sięgają 2001 roku, kiedy to ks. Andrzej Świeciński wraz z kilkoma osobami świeckimi dokonał aktu prywatnej konsekracji Bogu w celu odnowienia współczesnej rodziny i młodzieży. Po czterech latach ta decyzja zaowocowała utworzeniem nowego ruchu, centrum formacyjnego, które zaczęło funkcjonować od września 2004 przy sanktuarium Miłosierdzia Bożego w Łomży⁸⁷¹. Natomiast na grodzieńszczyźnie wspólnota tego ruchu powstała w 2005 roku z inicjatywy ks. Józefa Hańczyca, proboszcza parafii pw. Świętej Rodziny w Lidzie i liczy kilkaset osób. Skład zarządu krajowego tworzyli s. Katarzyna Buczyńska – sekretarz, Dariko Styczyńska, Irena Pobujan, Marina Komar, Witalij Szymanowicz i Oleg Komar. Działalność formacyjna wspólnoty polegała na cotygodniowych spotkaniach, wspólnej adoracji oraz rocznych rekolekcjach⁸⁷².

Kolejną kategorią zrzeszeń są grupy propagujące czynne apostołstwo świeckich. W pierwszym rzędzie było to stowarzyszenie katolików Legion Maryi. Powstało one w Irlandii w 1921 roku z inicjatywy człowieka świeckiego, Irlandczyka Franka Duffa. Według oficjalnego podręcznika tegoż ruchu zadaniem Legionu Maryj jest głoszenie chwały Bożej, która urzeczywistnia się przez świętość legionistów osiąganą przez modlitwę i aktywne włączanie się w dzieło Maryi i Kościoła. Bezpośrednim celem tego rodzaju organizacji jest apostolski cel Kościoła w zakresie ewangelizacji i uświęcania

---

⁸⁷⁰ ADG, AN, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2006 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2008 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2007 r.*, bez sygn.; tamże, *Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2009 r.*, bez sygn.

⁸⁷¹ Historia Ruchu *Gloriosa Trinita*, <http://www.gloriosatrinita.pl/>; У гродзенскай дыяцэзіі афіцыйна зацверджана таварыства свецкіх «Gloriosa Trinita» [dostęp 15 listopada 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <http://catholic.by/2/home/news/belarus/grodno/117392-gloriosa-trinita.html>.

⁸⁷² Wywiad z ks. Józefem Hańczycem, proboszczem parafii pw. Świętej Rodziny w Lidzie z dnia 16 maja 2016 r. (w posiadaniu autora).

ludzi oraz chrześcijańskie formowanie ich sumienia, tak by byli zdolni przepajać różne wspólnoty i środowiska duchem Ewangelii. W praktyce miało to być realizowane poprzez wykonywanie następujących zadań: apostołat w parafii i na ulicy, odwiedzanie mieszkańców w ich domach, dokonywanie spisu parafialnego, praca z dziećmi i młodzieżą, apostołat uliczny, odwiedzanie chorych, rozpowszechnianie wydawnictw katolickich, propagowanie rekolekcji oraz inne. Podstawową jednostką organizacyjną jest prezydium, który podlegał radzie okręgowej, noszącej nazwę *curia*, która podlega radzie diecezjalnej, a ta z kolei podlega radzie krajowej. Natomiast najwyższa rada z siedzibą w Dublinie korygowała działalność Legionu w skali światowej. Każde prezydium miało kapłana jako kierownika duchownego, przewodniczącego, jego zastępcę i skarbnika⁸⁷³.

Na Białorusi pierwsze wspólnoty Legionu Maryi powstały w 1994 roku w Baranowiczach – diecezja pińska. Natomiast na grodzieńszczyznę ten ruch dotarł nieco później. Dla przykładu pierwsza wspólnota przy parafii św. Franciszka Ksawerego w Grodnie powstała dopiero w 2006 roku. W tym samym czasie przy grodzieńskiej parafii pw. Bożego Miłosierdzia działało prezydium Jana Pawła II, które zrzeszało młodzież, oraz prezydium MB Fatymskiej⁸⁷⁴. W sumie w 2008 roku na terenie diecezji grodzieńskiej działało dwanaście wspólnot, które podlegały kuriom w Grodnie i Lidzie, z ogólną liczbą członków – 118 osób⁸⁷⁵. Działalność członków stowarzyszenia polegała na apostołstwie w szpitalu poprzez odwiedzania chorych i pomocy w przygotowaniu ich do sakramentów. Z kolei młodzież należąca do legionu brała czynny udział w pomocy emerytom i dzieciom z grodzieńskiego sierocińca przy ul. Gaja. Jednym z najważniejszych aspektów działania tego stowarzyszenia jest obrona życia poczętego. Legioniści udawali się do poradni dla kobiet, aby przez rozmowy i modlitwę bronić kobiety przed ewentualnym przerwaniem ciąży⁸⁷⁶.

Kolejnym stowarzyszeniem o tym samym charakterze jest Apostolat Maryjny, który wywodzi się z dawnych wspólnot ściśle związanych z objawieniami św. Katarzynie Labore w 1830 roku. Członkowie tej wspólnoty, oprócz pogłębienia swojej pobożności maryjnej zobowiązywali się do pełnienia zadań duszpasterskich oraz do

---

⁸⁷³ *Oficjalny podręcznik Legionu Maryj*, Lublin 2007, s. 12, 268 – 300; E. Weron, *Laikat i apostołstwo*, Paris 1973, s. 121 – 128.

⁸⁷⁴ *W imię Maryi*, „Słowo Życia” (2009) nr 5.

⁸⁷⁵ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 56, bez sygn.*

⁸⁷⁶ *W imię Maryi*, „Słowo Życia” (2009) nr 5.

służby bliźnim w zakresie duchowym i materialnym⁸⁷⁷. Jak pokazują dane statystyczne umieszczone w ostatnim sprawozdaniu do Stolicy Apostolskiej, zrzeszenie to należało do jednych z najpopularniejszych w diecezji grodzieńskiej i liczyło czterdzieści dwie wspólnoty z ponad trzystuosobową liczbą członków⁸⁷⁸.

Jednak najliczniejszym stowarzyszeniem apostolskim w diecezji grodzieńskiej jest stowarzyszenie Matki Bożej Patronki Dobrej Śmierci, które liczyło czterdzieści dziewięć wspólnot z ponad tysiączną liczbą członków. Z powodu braku struktur organizacyjnych oraz danych źródłowych trudno jest ustalić początki tego stowarzyszenia na ziemi grodzieńskiej. Jedynie bazując na informacji uzyskanej z wywiadów z członkami tych wspólnot można wnioskować, że prawdopodobnie na grodzieńszczyznę stowarzyszenie to zostało przeniesione z Wilna około dwadzieścia pięć lat temu i bardzo szybko rozpowszechniło się w diecezji⁸⁷⁹.

Oprócz powyższych stowarzyszeń w corocznych sprawozdaniach nadsyłanych do kurii odnotowuje się istnienie innych grup modlitewnych, takich jak: Krąg Wieczystej Adoracji, Czcieli Najświętszego Serca Pana Jezusa, obrony życia poczętego, duchowej adopcji, Matek w modlitwie. Z powodu braku udokumentowanych danych trudno ustalić ich liczebność oraz formy działania. Wyraźnie odróżnia się od nich bractwo św. Michała Archanioła, istniejące przy parafii katedralnej w Grodnie. Powstało ono pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia z inicjatywy ks. Józefa Trubowicza, ówczesnego proboszcza parafii pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie jako swoista forma reaktywacji dawniej istniejącego stowarzyszenia⁸⁸⁰.

Z kolei zrzeszeniami skupiającymi swoją działalność na solidnej religijnej formacji młodzieży są drużyny harcerskie. Według R. Baden – Powella, założyciela skautingu, od którego wywodzi się harcerstwo, religia konieczna jest do prawidłowego rozwoju człowieka⁸⁸¹. Powstanie, a raczej wznowienie harcerstwa na Białorusi nastąpiło w 1989 roku, kiedy założono grodzieńską drużynę harcerską „Wiktoria”. Inicjatorem pierwszych drużyn grodzieńskich na początku lat dziewięćdziesiątych był Andrzej Paszenko. Początkowo działały one pod patronatem ruchu młodzieżowego Związku

---

⁸⁷⁷ Historia Stowarzyszenia Cudownego Medalika [dostęp 15 listopada 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.apostolat.pl/?page=cms&gid=6>.

⁸⁷⁸ ADG, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum...”, s. 56, bez sygn.*

⁸⁷⁹ Wywiad z panią Bożeną Pudzinowską – zelatorką Stowarzyszenia Matki Bożej patronki Dobrej Śmierci w Lidzie, z dnia 23maja 2016 r. (w posiadaniu autora).

⁸⁸⁰ Wywiad z ks. Józefem Trubowiczem z dnia 20 listopada 2016 r.(w posiadaniu autora).

⁸⁸¹ D. Lipiec, *Harcerzy duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii...*, s. 277 – 278.

Polaków na Białorusi, a w 1997 roku, po rejestracji państwowej, stały się w pełni ruchem autonomicznym. Liczyły wówczas dwadzieścia cztery drużyny harcerskie i siedem gromad zuchowych. Na grodzieńszczyźnie działały one w Grodnie, Lidzie, Wołkowysku, Rosi, Sopoćkiniach, Szczuczynie, Słonimiu, Smorgoni, Nowogródku, Porzeczu i Wasiliszkach. Ogólnokrajowym kapelanem harcerzy na Białorusi przez długie lata był ojciec Jan Bańkowski OFM^{Cap}. Swoją pomocą wspierali go ks. Jan Gawecki, ks. Stanisław Pytel, ks. Ludwik Staniszewski, ks. Andrzej Zajko i ks. Czesław Pawlukiewicz. Prowadzili oni pielgrzymki, rekolekcje, dni skupienia oraz spotkania modlitewne oraz obozy harcerskie. Według danych na 2002 rok, na grodzieńszczyźnie działało około sześćdziesięciu drużyn harcerskich, skupiających w swoich szeregach ponad tysiąc członków⁸⁸².

Podsumowując można powiedzieć, że w ciągu dwudziestoletniej odnowy życia religijnego diecezja grodzieńska ubogaciła się o wiele zrzeszeń religijnych, które różniły się celami, duchowością, zasięgiem działania i formami organizacyjnymi. Część z nich powstawało w ramach Kościoła instytucyjnego, po to aby wspierać go w działaniu duszpasterskim, część jako przejaw spontanicznie przeżywanej wiary osób świeckich.

2. Działalność charytatywna

Działalność charytatywną, należącą do ważnych funkcji Kościoła, można określić jako zespół zadań i czynności wynikających z Bożego przykazania miłości, mających na celu usuwanie niedostatku z życia ludzi cierpiących z powodu materialnego lub duchowego ubóstwa oraz udzielanie im pomocy niezbędnej do odpowiedniego rozwoju osobowego i samodzielności materialnej. Różne mogą być przyczyny ludzkiego ubóstwa, dlatego zróżnicowane są także formy pomocy. Posługa charytatywna Kościoła obejmuje wszystkich ubogich, chorych, samotnych, uciskanych i pozbawionych praw oraz potrzebujących szczególnej pomocy: niepełnosprawnych, upośledzonych, załamanych psychicznie, niedostosowanych społecznie. Na szczególną

---

⁸⁸² J. Bańkowski, *Harczerze z Rosi trzymali swój sztandar*, „Słowo Życia” nr 14 (2002); *Służyć Bogu, Ojczyźnie i ludziom* (wywiad z panem Antonim Chomczukowym, przewodniczącym Związku Harcerstwa na Białorusi), „Słowo Życia” (2002) nr 14; *Odrodzenie harcerstwa na Białorusi*, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=150759651776803&id=127842184068550&fref=nf. [Dostęp w Internecie 15 listopada 2016 r].

uwagę zasługuje przezwycięzenie ubóstwa duchowego i troska o zbawienie wiernych⁸⁸³.

W starożytności chrześcijańskiej pierwszymi ośrodkami zorganizowanej działalności charytatywnej były miasta biskupie. Pierwotne gminy chrześcijańskie składały się w większości z ludzi ubogich, stąd opieka publiczna nad nimi była obowiązkiem biskupa oraz wspierających go prezbiterów i laikatu. Ważną rolę w rozwoju posługi charytatywnej w starożytności chrześcijańskiej odegrały także zakony, zwłaszcza bazylianów i benedyktynów⁸⁸⁴.

Natomiast w średniowieczu centralną rolę pod tym względem zaczęły pełnić parafie oraz zakony, które potrafiły nieść adekwatną do potrzeb czasu pomoc dobroczynną. Skupiała się ona przeważnie na prowadzeniu szpitali, które różniły się zasadniczo od współczesnych. Były to przytułki dla starców i nieuleczalnie chorych. Szeroką działalność charytatywną w tym czasie prowadziły także bractwa i stowarzyszenia chrześcijańskie. Odgrywały one znaczną rolę w życiu Kościoła, gdyż zrzeszały wielką liczbę wiernych różnych stanów i dlatego mogły prowadzić szeroką działalność samopomocową i opiekuńczą. Zakres ich działania obejmował różne potrzeby, od nauki czytania i pisania aż do grzebania zmarłych.

Z kolei w okresie potrydenckim nastąpił rozwój publicznej opieki społecznej, który jednak nie zahamował kościelnej działalności charytatywnej, aktywizującej swoją działalność w sytuacjach szczególnych potrzeb, zwłaszcza w czasie wojen, epidemii i pożarów. Na szczególną uwagę zasługuje tu postać św. Karola Boromeusza – ówczesnego arcybiskupa Mediolanu, a także głównego propagatora odnowy Kościoła w świetle ustaleń Soboru Trydenckiego. Jego nowatorskie spojrzenie na funkcję kapłańską i posługiwanie biskupie przyczyniło się do ożywienia działalności charytatywnej najpierw we Włoszech, a później i w całym Kościele. Na dodatek w tym samym czasie powstało kilka nowych zgromadzeń zakonnych, takich jak bonifratrzy i kamilianie, których głównym zadaniem było poświęcenie się dziełom miłosierdzia.

Rozwój życia religijnego oraz zmiany społeczno – gospodarcze w drugiej połowie XIX wieku przyczyniły się do odnowienia i rozszerzenia form działalności charytatywnej Kościoła. W pierwszym rzędzie należy wskazać na poczynania związane z działalnością religijno – oświatową wśród młodzieży, gdzie w sposób szczególny odznaczyli się bł. Fryderyk Ozanam, Ludwik Muratori, św. Jan Bosko oraz inni. Z kolej

---

⁸⁸³ W. Przygoda, *Funkcja charytatywna Kościoła po Soborze Watykańskim II*, Lublin 1998, s. 16 – 22.

⁸⁸⁴ R. Łukaszyk, F. Woronowski, *Dobroczynne duszpasterstwo*, EK, III, kol. 1385 – 1389; J. Kowalczyk, P. Szczaniecki, *Benedyktyni*, EK, II, kol. 233 – 242.

ze względu na kwestię społeczną, aktywnie dyskutowaną w środowiskach kościelnych pod koniec XIX wieku, starano się rozwijać nowe formy pomocy, mające na celu podniesienie warstw niższych. Obok organizacji patronalnych i chrześcijańskich związków zawodowych, powstawały także organizacje samopomocowe i oświatowe, zajmujące się sprawami pośrednictwa pracy, urządzaniem wieczorowych kursów kształcących oraz okazywaniem pomocy kredytowej. Z drugiej strony w działalności charytatywnej Kościoła coraz mocniej nasilały się tendencje do koordynacji wszelkich inicjatyw charytatywnych, najpierw w skali lokalnej lub diecezjalnej, a z czasem i na płaszczyźnie międzynarodowej, uwieńczeniem czego było powstanie takich instytucji jak *Caritas Internationalis* i Papieskiej Rady *Cor Unum*⁸⁸⁵.

Powstała w 1991 roku diecezja grodzieńska na płaszczyźnie charytatywnej zastała sytuację wytworzoną przez lata egzystencji Kościoła w warunkach państwa ateistycznego. Jeżeli pod koniec XIX i w pierwszej połowie XX wieku teren grodzieńszczyzny odznaczał się intensywnym rozwojem działalności charytatywnej, powstaniem i działaniem licznych instytucji, takich jak: zaniemańskie i farne towarzystwa dobroczynności w Grodnie, stołówka dla ubogich przy grodzieńskiej parafii franciszkanów, dom dziecka imienia Elizy Orzeszkowej⁸⁸⁶, to w okresie radzieckim praktycznie w całości zniszczono wszelką zorganizowaną działalność dobroczynną Kościoła, sprowadzając ją do sporadycznych i bardzo rzadkich akcji na poziomie parafialnym. Pewne zmiany pod tym względem nastąpiły dopiero w okresie Białorusi niepodległej, kiedy zaczęto dostarczać do kraju pomoc humanitarną z zagranicy, przede wszystkim w związku z katastrofą w czarnobylskiej elektrowni atomowej. W tym czasie powstały pierwsze przepisy prawne, regulujące i umożliwiające działalność niepaństwowych organizacji dobroczynnych, w tym i kościelnych.

Nowe warunki historyczne, charakteryzujące się pewnym stopniem swobody religijnej, umożliwiły szeroki zakres działania Kościoła katolickiego na rzecz posługi charytatywnej. Przejawiała się ona w różnych formach – zarówno w pomocy

---

⁸⁸⁵ R. Łukaszyk, F. Woronowski, *Dobroczynne duszpasterstwo...*, kol. 1385 – 1389; J. Majka, *Rozwój działalności charytatywnej w Kościele*, w: *Miłość miłosierna*, red. J. Krucina, Warszawa 1985, s. 195 – 222; W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *Teologia pastoralna...*, s. 443 – 505; W. Przygoda, *Charytatywna funkcja Kościoła*, w: *Leksykon teologii...*, s. 130 – 138.

⁸⁸⁶ Л. Міхайлік, *Дабрачынныя таварыствы Гродна ў другой палове XIX ст. – пачатку XX ст.*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 8(2014), s. 192– 203; Л. Міхайлік, *Некаторыя формы каталіцкай сацыяльнай дзейнасці на Беларусі ў перыяд з сярэдзіны XVIII ст. на пачатак XX ст.*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 9(2019), s. 280 – 288; И. Макарович, *Религиозные объединения, организации и благотворительная деятельность гродненских францисканцев в 1919 – 1939 гг.*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 6(2011), s. 198 – 199.

materialnej, poprzez dostarczanie odzieży, obuwia, leków i żywności, jak i poprzez zaopatrzenie w paramenty liturgiczne, dewocjonaalia oraz literaturę religijną. Pierwszorzędną rolę pod tym względem odgrywał Kościół katolicki w Polsce, który przedsięwziął szereg kroków, ukierunkowanych na pomoc katolikom na Białorusi, tak na płaszczyźnie administracji centralnej – poprzez Episkopat Polski, jak i poprzez bezpośrednie kontakty z poszczególnymi wspólnotami parafialnymi⁸⁸⁷.

Przede wszystkim należy tu wymienić Zespół Pomocy Kościelnej dla Katolików na Wschodzie, który powstał w celu koordynacji działalności charytatywnej podejmowanej przez poszczególne diecezje i wspólnoty zakonne w Polsce, a także organizowania pomocy osobowej oraz rzeczowej⁸⁸⁸. Tak 28 kwietnia 1990 roku bp Kondrusiewicz zwrócił się do przewodniczącego tegoż Zespołu bpa Jerzego Dąbrowskiego z prośbą o zaopatrzenie parafii na Białorusi w następujące pozycje: Biblia w języku polskim i rosyjskim – sto tysięcy egzemplarzy, dwieście kompletów lekcjonarzy mszalnych, trzydzieści pięć tysięcy modlitewników. Ponadto proszono o udostępnienie czterystu ornatów różnych kolorów, dwadzieścia pięć tabernakulów, dziesięć monstrancji, dwudziestu pięciu kielichów oraz kilkuset kompletów bielizny kielichowej⁸⁸⁹.

Nie sposób tutaj podać kompletnego opisu realizacji takiej pomocy, ponieważ w tym okresie była ona udzielana przeważnie w formie ukrytej i nieoficjalnej. Jedynie statystyki państwowe wskazują, że tylko w 1990 roku liczba literatury religijnej dostarczonej z zagranicy na Białoruś wynosiła ponad sto pięćdziesiąt tysięcy egzemplarzy w języku rosyjskim i polskim⁸⁹⁰. Z korespondencji zachowanej w archiwum diecezjalnym można wywnioskować, że współpraca w tej dziedzinie trwała również i z administracją nowopowstałej diecezji grodzieńskiej. Świadczą o tym podania bpa Aleksandra Kaszkiewicza z prośbą o pomoc w nabyciu literatury religijnej⁸⁹¹. Oprócz tego, z prośbą o nabycie literatury teologicznej dla działającego w Grodnie Instytutu Katechetycznego zwracał się dyrektor tejże instytucji ks. Andrzej

---

⁸⁸⁷ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi...*, s. 249 – 255.

⁸⁸⁸ Historia Zespół Pomocy Kościelnej dla Katolików na Wschodzie [dostęp 15 października 2017]. Dostępny w Internecie: <http://wschod.misje.pl/historia-zpknw/>

⁸⁸⁹ ADG, AN, *Prośba skierowana do ks. bpa J. Dąbrowskiego – przewodniczącego Zespołu Pomocy Kościelnej dla katolików w ZSRR z dnia 28.04.1990 roku*, bez sygn.

⁸⁹⁰ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi...*, s. 251.

⁸⁹¹ ADG, AN, *Prośba bpa Kaszkiewicza do sekretariatu Episkopatu Polski o udostępnienie egzemplarzy katechizmu w języku polsko – rosyjskim z dnia 18 .03. 1992 r.*, bez sygn.; tamże, *Prośba bpa Kaszkiewicza do sekretariatu Zespołu Pomocy kościelnej dla katolików w ZSRR z dnia 14.04.1992 r.*, bez sygn.; tamże, *Podanie bpa Kaszkiewicza na imię ks. Stanisława Kuracińskiego z prośbą o nadesłanie literatury religijnej z dnia 31.04.1992 r.*, bez sygn.;

Szczupał. Uwzględniając potrzeby uczelni prosił on o nadesłanie Katechizmu Kościoła Katolickiego w języku rosyjskim i polskim, o podręczniki do katechetyki, teologii moralnej i dogmatycznej oraz innych dyscyplin teologicznych⁸⁹². Z kolei w odpowiedzi ks. Stanisław Kuraciński SAC, ówczesny członek Zespołu Pomocy dla Katolików z ZSSR, sygnalizował, że tylko w samym 1992 roku dla wiernych diecezji grodzieńskiej przekazano około sześciu tysięcy egzemplarzy katechizmów⁸⁹³.

Pomoc Zespołu Pomocy Kościelnej dla katolików na Wschodzie nie ograniczała się tylko do dostarczania literatury i materiałów dydaktycznych, ale przybierała także inne formy wsparcia. Chodzi tu o projekty związane z budową nowych kościołów i kaplic, renowacją plebanii i salek katechetycznych, oraz dotowanie niektórych akcji duszpasterskich, takich jak wakacje z Bogiem dla dzieci i młodzieży.

Ponadto, oprócz wyżej wspomnianej akcji charytatywnej, wsparcie dla wiernych grodzieńszczyzny okazywały także poszczególne diecezje oraz inne organizacje Kościoła w Polsce. Dla przykładu w 1992 roku dział Wydawniczo – Poligraficzny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego przekazał na potrzeby seminarium w Grodnie około dwustu podręczników z filozofii⁸⁹⁴. Natomiast lubelskie wydawnictwo diecezjalne w okresie 1993 – 1994 nadesłało dla diecezji grodzieńskiej kilkadziesiąt tysięcy modlitewników, katechizmów, lekcjonarzy mszalnych oraz ksiąg metrykalnych⁸⁹⁵. Tego rodzaju pomoc świadczyły także wydawnictwa niektórych zgromadzeń zakonnych, m. in. Pallotynów i Misjonarzy św. Wincentego a Paulo⁸⁹⁶.

Należy także zaznaczyć, że z pomocą humanitarną dla wiernych grodzieńszczyzny spieszyły także konkretne wspólnoty parafialne. Dla przykładu parafia św. Brygidy w Gdańsku tylko w samym 1990 roku przekazała osiemnaście ton żywności, leków, odżywek dla dzieci oraz nowych ubrań⁸⁹⁷. We wrześniu 1993 roku z taką samą inicjatywą wystąpiła parafia Opatrzności Bożej z diecezji bielsko –

---

⁸⁹² Tamże, *Prośba dyrektora Instytutu Katechetycznego w Grodnie z dnia 15.03.1998 r.*, bez sygn.

⁸⁹³ Tamże, *List ks. Stanisława Kuracińskiego SAC do bpa Kaszkiewicza z dnia 17.08.1992 r.*, bez sygn.

⁸⁹⁴ Tamże, *Pismo działu Wydawniczo – Poligraficznego KUL do bpa Kaszkiewicza z prośbą o pokwitowanie odbioru książek z dnia 17.08.1992 r.*, bez sygn.

⁸⁹⁵ Tamże, *Przekaz materiałów lubelskiego wydawnictwa archidiecezjalnego dla bpa Kaszkiewicza z dnia 4.01.1993 r.*, bez sygn.; tamże, *Akt pomocy charytatywnej kurii metropolitalnej w Lublinie Nr. 90\w\94 z dnia 28.10.1994 r.*, bez sygn.; tamże, *Protokół komisijnego przeważenia książek kurii metropolitalnej w Lublinie Nr. 67\w\94 z dnia 28.09.1994 r.*, bez sygn.; tamże, *Akt darowizny kurii metropolitalnej w Lublinie Nr. 30\w\94 z dnia 18.03.1994 r.*, bez sygn.

⁸⁹⁶ Tamże, *Pismo wizytatora polskiej prowincji misjonarzy do bpa Kondrusiewicza z dnia 22.04.1990 r.*, bez sygn.; *Podziękowanie bpa Kaszkiewicza dla Pallotyńskiego Sekretariatu Misyjnego prowincji Chrystusa Króla z dnia 17.01.2000 r.*, bez sygn.

⁸⁹⁷ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi...*, s. 255.

żywieckiej, która ofiarowała dla wspólnoty parafialnej w Adamowiczach koło Grodna paczki z darami zawierającymi odzież, szaty i naczynia liturgiczne, paramenty oraz czasopisma⁸⁹⁸.

Początki systematycznej działalności charytatywnej diecezji grodzieńskiej sięgają lat dziewięćdziesiątych, kiedy to w sposób zorganizowany, za pośrednictwem sieci parafialnej, zaczęto rozdzielać pomoc humanitarną wśród potrzebujących mieszkańców. Z czasem w celu koordynacji i kierowania tą działalnością, powstała konieczność założenia odpowiednich struktur, co się przejawiało w powstaniu „Caritas Diecezji Grodzieńskiej” – centralnej organizacji charytatywnej Kościoła Katolickiego na grodzieńszczyźnie, będącej z kolei oddziałem *Caritas Internationalis*⁸⁹⁹. Oficjalną działalność Caritas w Grodnie rozpoczęła dnia 21 marca 1994 roku, kiedy dokonano jej państwowej rejestracji w Obwodowej Radzie Deputowanych jako dobroczynnej organizacji pożytku publicznego⁹⁰⁰. Dwa lata później Caritas zarejestrowano w diecezji mińsko – mohylewskiej i pińskiej, a w 1999 roku w diecezji witebskiej. W tym też roku z ramienia Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi powstało „Narodowe Charytatywne Katolickie Stowarzyszenie Caritas”, którego głównym zadaniem jest nadzór i koordynacja działalności dobroczynnej Kościoła Katolickiego na Białorusi tak na poziomie diecezjalnym jak i parafialnym. Ponadto do zadań białoruskiej Caritas

---

⁸⁹⁸ Tamże, *Przekaz darów parafii Opatrzności Bożej w Ligocie z dnia 10.09.1993 r.*, bez sygn.

⁸⁹⁹ Caritas Internationalis – konfederacja krajowych i międzynarodowych katolickich organizacji charytatywnych z siedzibą w Rzymie. Po raz pierwszy ideę współpracy dobroczynnej na płaszczyźnie międzynarodowej sformułował w 1918 roku ksiądz Lorenz Werhmann, przewodniczący Niemieckiego Związku Caritas. Zaproponował on nawiązanie współpracy między centralami krajowych organizacji charytatywnych poprzez utworzenie związku międzynarodowego. Na Kongresie Eucharystycznym w 1924 roku w Amsterdamie przedstawiciele 23 krajów z Europy i Ameryki ustanowili Sekretariat Caritas z siedzibą w Lucernie, a w 1928 organizację Caritas Catholica. Natomiast kolejny etap rozwój współpracy na płaszczyźnie międzynarodowej nastąpił dopiero po drugiej wojnie światowej, kiedy to w 1947 roku na konferencji katolickich organizacji charytatywnych w Luzernie powołano międzynarodową organizację Auxilium Catholicum Internationale, która dwa lata później, za zgodą papieża Piusa XII przyjęła nazwę Caritas Internationalis, stając się organem przedstawicielskim charytatywnych organizacji katolickich. Według stanu prawnego organizacja ta posiada aprobatę Kościoła Katolickiego z dość szeroką autonomią zarządzania. Stolica Apostolska zastrzegła sobie aprobatę kandydatur na funkcję prezydenta i sekretarza generalnego oraz zmiany statutowe i przeniesienie siedziby organizacji. Do istotnych zadań Caritas Internationalis należy: koordynacja międzynarodowej współpracy charytatywnej; tworzenie i rozwijanie narodowych organizacji charytatywnych; badanie zjawiska nędzy w świecie, szukanie jej przyczyn i proponowanie rozwiązań odpowiadających sprawiedliwości o godności człowieka; działanie w celu poprawy warunków życia narodów najbardziej zacofanych oraz pomoc doraźna w czasie katastrof i klęsk żywiołowych. Konfederacja organizacji dzieli się na: Caritas Afryki, Caritas Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, Caritas Ameryki Północnej, Caritas Ameryki Łacińskiej, Caritas Azji, Caritas Australii i Oceanii oraz Caritas Europy. W 2005 roku należało do niej 162 organizacje, prowadzące działalność w ponad 200 krajach, a Caritas Europy stanowiło 50 organizacji z 43 krajów. Zob. W. Przygoda, *Caritas Internationalis*, w: *Leksykon teologii...*, s. 119 – 120; W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *Teologia pastoralna...*, s. 485 – 487; F. Woronowski, *Inter – Caritas*, EK, VII, kol. 366 – 367; J. Majka, *Caritas*, EK, II, kol. 1333 – 1336; *Statut Caritas Polskiej*, Warszawa 1990.

⁹⁰⁰ A. Dziemianko, *Kościół katolicki dla biednych*, „Misericordia” 1(1995), s. 5 – 9.

należy: przyjęcie i dystrybucja pomocy humanitarnej wśród medycznych, społecznych i edukacyjnych instytucji, a także pomoc weteranom, wielodzietnym rodzinom oraz ludziom mającym na utrzymanie mniej niż średnia krajowa; organizacja odpoczynku dla dzieci, pochodzących z wielodzietnych, niepełnych i ubogich rodzin; otwieranie charytatywnych stołówek dla bezdomnych, starszych i samotnych osób⁹⁰¹. Podstawą utrzymania i realizacji powyższych celów są przeważnie fundusze zbierane na miejscu. Formy gromadzenia środków są bardzo różne – darowizny od poszczególnych rodzin i organizacji, diecezjalne składki z okazji Narodowego Dnia Caritas, sprzedaż świątecznych kartek i świec, zbiórki na koncertach i innych akcjach charytatywno – kulturalnych. Oprócz tego Caritas otrzymuje pomoc od lokalnych władz państwowych poprzez darmowe utrzymanie budynków, zwolnienie od cła importowanego sprzętu i transportu, całkowite lub częściowe zwolnienie od podatku⁹⁰².

Oficjalnie na czele grodzieńskiej Caritas stoi biskup ordynariusz. Jednak w praktyce zadania natury organizacyjnej na szczeblu diecezjalnym pełnił powołany przez biskupa dyrektor wraz z centralą. Niemal od samego początku siedziba biura Caritas mieściła się w pomieszczeniach kurii diecezjalnej przy ulicy Karola Marksa 4. Pierwszym dyrektorem był ks. Antoni Markowski, którego nieco później zmienił ks. Antoni Dziemianko, piastując ten urząd do 1999 roku. W latach 1999 – 2000 dyrektorem był ks. Ryszard Jakubiec, a w latach 2000 – 2006 ks. Antoni Obuchowski. Od 2006 roku dyrektorem Caritas jest ks. Witalij Dobrołowicz.

Do obowiązków dyrektora należały: informowanie biskupa w sprawach bieżących organizacji; kierowanie działalnością oraz reprezentowanie Caritas w urzędach państwowych, a także w społecznych, religijnych i innych organizacjach tak na Białorusi, jak i za granicą; określanie zakresu obowiązków pracowników; podejmowanie decyzji w sprawach majątkowych; podejmowanie decyzji w sprawie zakładania placówek oraz ustalania wytycznych i instrukcji ich działania; zarządzanie polityką personalną; opracowywanie budżetu i rocznego planu działalności Caritas⁹⁰³.

Pomimo że od samego początku odpowiedzialność za funkcjonowanie Caritas w diecezji spoczywała na dyrektorze, w sprawach administracyjnych wspierał go także

---

⁹⁰¹ L. Mikhaïlik, *Dobroczyńność. Solidarność. Służba*, „Misericordia” 1(2004), s. 6 – 8; L. Mikhaïlik, *Biezdomny – pojęcie międzynarodowe*, „Misericordia” 2(2001), s. 14 – 16; М. Мінаева, *Дзейнасць каталіцкай дабрачыннай арганізацыі “Карытас” у Беларусі ў 1991 – 2001 гг.*, w: *Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа*, red. М. Мінаева, Мінск 2008, s. 492 – 495.

⁹⁰² L. Mikhaïlik, *Aktualny system pracy Caritas*, „Misericordia” 1(2001), s.14 – 15.

⁹⁰³ Archiwum diecezjalne Caritas (ADC), *Устав рэлігійнай миссии “Благотворительное религиозное общество Карытас” Гродненской епархии Римско – католической церкви в Республике Беларусь*, bez sygn.

zarząd, w skład którego wchodził: zastępca dyrektora oraz członkowie w liczbie czterech osób⁹⁰⁴. W latach dziewięćdziesiątych w Caritas grodzieńskiej swoją pomocą służyły s. Brygida Biała, s. Franciszka Orzeł, s. Maria Osińska, s. Eligia Pawlisz, ks. Jan Zaniewski, ks. Jan Puzyna i ks. Ryszard Jakubiec. Oprócz tego w okresie 1994 – 2011 na różnych stanowiskach pracowali: Generata Moroz, Helena Michajlik, Czesław Siergiej, Lucyna Dzirwuk, Denis Minojć, Olga Mickiewicz, Andrzej Borowski, Wasilij Dobrołowicz, Oksana Sidorczuk, Józef Kaspierowicz, Tatiana Wójcik, Grażyna Janowicz, Ludmiła Jakołcewicz, Inna Bielookaja, Anna Zubrycka⁹⁰⁵.

Zakres pracy Caritas diecezji grodzieńskiej w okresie początkowym ukazuje analiza składu ładunków humanitarnych za 1995 rok, gdzie przeważała pomoc medyczna, żywnościowa oraz odzież. Związane to było z trudną sytuacją ekonomiczną w kraju⁹⁰⁶. Pośrednio potwierdzają to także kierowane na imię dyrektora prośby i sprawozdania z różnych szpitali grodzieńskich, w których proszono o pomoc w nabyciu leków, sprzętu medycznego oraz szpitalnej bielizny⁹⁰⁷.

Równocześnie jednym z priorytetowych zadań Caritas było organizowanie wypoczynku dla dzieci. Po raz pierwszy, taki odpoczynek dla około 80 osób, był zorganizowany w formie „wakacji z Bogiem” w parafii Mosty w sierpniu 1994 roku⁹⁰⁸. Polegał on na wspólnym spędzaniu czasu przy parafii, poprzez prowadzenie gier, konkursów i rozmów. Z czasem, tego typu wakacje, przeznaczone nie tylko dla sierot i dzieci z niepełnych i biednych rodzin, ale i dla wszystkich dzieci z parafii, stały się najbardziej rozpowszechnioną formą zorganizowanego odpoczynku w parafiach diecezji grodzieńskiej. Tak dla przykładu, w 1997 roku w parafii Gudogaj odpoczywało 130 dzieci, w parafii Szczuczyn – 500 dzieci, w Oszmianach – 100 dzieci, w Nowogródku – 100 dzieci, i w Nowej Rudzie – 500 dzieci⁹⁰⁹. Ponadto pod egidą Caritas zaczęły działać kolonie letnie w miejscowościach Nieciecz, Iszczożno i Dereczyn, gdzie co roku gościło około tysiąca dzieci z różnych parafii diecezji. Dobierając grupy wypoczynkowe, uwzględniano przede wszystkim dzieci ze strefy Czarnobylu,

---

⁹⁰⁴ Tamże.

⁹⁰⁵ ADC, *Dane personalne za 1994 – 2011 rok*, bez sygn.

⁹⁰⁶ C. Ladyka, *Działalność „Caritas” w diecezji grodzieńskiej w latach 1994 – 2005*, Lublin – Grodno 2015, s. 45.

⁹⁰⁷ ADC, *Подтверждение Гродненской областной больницы о получении гуманитарной помощи, от 17.10.1994 г.*, bez sygn.; tamże, *Отчет Гродненской инфекционной клинической больницы о распределении гуманитарной помощи от 25.09.1996 г.*, bez sygn.

⁹⁰⁸ T. Bogdana, *Wakacje z Bogiem*, „Misericordia” 2(1996), s. 15; L. Mikhailik, *Wakacje z Bogiem*, „Misericordia” 3(1996), s. 13.

⁹⁰⁹ L. Mikhailik, *Letnia akcja*, „Misericordia” 4(1997), s. 9.

pochodzące z wielodzietnych i niepełnych rodzin, sieroty, niepełnosprawne lub pochodzące z rodzin, w których są osoby niepełnosprawne⁹¹⁰. Oprócz tego organizowano wypoczynkowe wyjazdy dzieci za granicę – do Polski, Austrii, Niemiec i Czech. Pewną ilustracją działalności Caritas diecezji grodzieńskiej pod tym względem mogą służyć statystyki za 1998 rok, zgodnie z którymi, w różnych akcjach wypoczynkowych wzięło udział 2255 dzieci⁹¹¹.

Poza wspomnianymi wyżej realizowano także inne inicjatywy ukierunkowane na pomoc dzieciom grodzieńszczyzny. Wśród nich można wyróżnić projekt „daję moje serce dla dzieci” – celem którego było stworzenie odpowiednich warunków dla nieletnich dzieci znajdujących się w trudnej sytuacji społecznej i potrzebujących rehabilitacji. W ramach tego programu Caritas świadczyła pomoc dla sierocińców i schronisk społecznych tak z dostarczaniem pomocy humanitarnej, jak i w wyposażeniu budynków i ich remonty⁹¹².

Z kolei inną akcją była „adopcja na odległość” – pomoc w rozwoju dzieci i młodzieży z rodzin o niskich dochodach w formie wsparcia działania pozaszkolnego. W ramach tego projektu dla dzieci i ich rodziców organizowano spotkania z okazji Bożego Narodzenia i Wielkanocy, wyjścia do kina oraz wycieczki krajoznawcze⁹¹³.

Następny projekt to „pensjonat dla dzieci” – umożliwienie czasowego bezpłatnego zakwaterowania rodziny z chorym dzieckiem w republikańskim naukowo – praktycznym Centrum Onkologii i Hematologii w Mińsku. Ponadto dla dzieci niepełnosprawnych i ich rodziców prowadzono szkolenia z wykorzystaniem technik muzykoterapii i arteterapii, organizowano letnie wakacje w celu zwiększenia poziomu przystosowania społecznego dziecka i poprawy jego stanu psychofizycznego⁹¹⁴.

Do jednej z najbardziej popularnych form pomocy dzieciom należy zaliczyć projekt „wigilijna akcja pomocy dzieciom”. Idea tego pomysłu, zapożyczona od Caritas Polska, polegała na tym, że katolicy, kupując przed uroczystością Bożego Narodzenia świece wigilijną z symboliką Caritas, przeznaczają ofiary na rzecz biednych i potrzebujących. Po raz pierwszy w diecezji grodzieńskiej zrealizowano go w 1996 roku. Rozprowadzono wówczas ponad dwanaście tysięcy świec do wszystkich parafii. Dzięki temu udało się zakupić około trzech ton słodczy, z których przygotowano około

---

⁹¹⁰ L. Mikhailik, *Tirol pomaga dzieciom Czernobyła*, „Misericordia” 1(2004), s. 6 – 8.

⁹¹¹ S. Siemaszko, *Lato z Caritas*, „Misericordia” 1(1998), s. 3.

⁹¹² C. Ladyka, *Działalność „Caritas”...*, s. 69.

⁹¹³ Tamże.

⁹¹⁴ Tamże, s. 70 – 71.

półtora tysięcy prezentów⁹¹⁵. W następnych latach popularność danego przedsięwzięcia coraz bardziej wzrastała: tak w okresie 2000 – 2002 z ofiar uzyskanych ze sprzedaży świec wigilijnych udało się zorganizować około osiemnaście tysięcy świątecznych prezentów, a w 2009 roku rozprawdzono już około dwudziestu pięciu tysięcy świec i urządzono ponad pięć tysięcy podarunków dla dzieci z ubogich rodzin⁹¹⁶.

Ponadto wśród akcji charytatywnych, realizowanych przez Caritas diecezji grodzieńskiej i ukierunkowanych na pomoc dzieciom z wielodzietnych, niepełnych oraz najbiedniejszych rodzin, można wyróżnić następujące projekty: „Zimowe obuwie”, „Pomoc najbiedniejszym”, „Pomoc potrzebującym dzieciom”, „Pomoc dla dzieci niepełnosprawnych”, „Obiad ucznia”⁹¹⁷.

Następną formą działalności duszpasterstwa dobroczynności pod patronatem Caritas były wszelkiego rodzaju akcje charytatywne skierowane na: pomoc doraźną ludziom potrzebującym; pomoc medyczną, poprzez rozdawanie leków⁹¹⁸; pomoc więźniom – produktami żywnościowymi, ubraniami i odzieżą⁹¹⁹. Także w 1996 roku przy ulicy K. Marksa 27 rozpoczęła swoją działalność kuchnia dla biednych, którą od samego początku prowadzą siostry Nazaretanki. Z jadalni korzystają bezdomni oraz ludzie z biednych rodzin. Tytułem przykładu warto dodać, że w 2001 roku wydano około dziesięciu tysięcy obiadów⁹²⁰.

Istotną płaszczyzną diecezjalnego duszpasterstwa charytatywnego były Parafialne Zespoły Caritas, które miały za zadanie troszczyć się o ożywienie wrażliwości na potrzeby innego człowieka, pogłębienie świadomości eklezjalnej, rozwój ducha miłości i wspólnoty braterskiej w parafii⁹²¹. Na terenie grodzieńszczyzny pierwsze takie stowarzyszenie powstało w 1995 roku przy parafii Gudogaj. Kilka lat później założono ośrodki charytatywne w parafii Woronowo, Ostrowiec, Nowy Dwór,

---

⁹¹⁵ L. Mikhailik, *Wigilijna akcja pomocy dzieciom 1996*, „Misericordia” 1(1997), s. 9.

⁹¹⁶ ADC, f. 23, op. 12, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2000 – 2002 r.*; tamże, *Отчет БКО «Каритас» Гродненской епархии за 2009 год*, bez sygn.

⁹¹⁷ ADC, f. 23, op. 12, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2000 – 2002 r.*; tamże, f. 23, op. 15, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2003 r.*; tamże, f. 23, op. 17, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2004 r.*; tamże, f. 23, op. 19, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2005 r.*

⁹¹⁸ S. Klepicka, *Bądźcie zdrowi*, „Misericordia” 1(2003), s. 37.

⁹¹⁹ C. Ladyka, *Działalność „Caritas”...*, s. 77 – 82.

⁹²⁰ ADC, f. 23, op.10, *Projekty Caritas za 2001 r.*

⁹²¹ W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *Teologia pastoralna...*, s. 449.

Słonim, Lida, Nowogródek, Brzozówka, Iwje. Swoją działalność skupiały one na niesieniu pomocy tak duchowej jak i materialnej osobom potrzebującym z lokalnego terenu⁹²².

Obok pomocy materialnej ważną formą aktywności Caritas jest również działalność formacyjna, która polega na prowadzeniu poradnictwa socjalnego oraz seminariów dla pracowników i wolontariuszy. Tak podczas realizacji projektu „Dialog: o swoich doświadczeniach – na równi z miłością” starano się zapewnić wsparcie społeczne i psychologiczne dla osób starszych, niepełnosprawnych oraz dla więźniów reżimów totalitarnych. Zadania te realizowano poprzez organizowanie czasu wolnego, wakacje, warsztaty, psychologiczne treningi, wycieczki i konkursy⁹²³.

Realizacja wyżej wspomnianych działań charytatywnych Kościoła grodzieńskiego byłaby niemożliwa bez zagranicznych ofiarodawców, przede wszystkim partnerskich organizacji *Caritas Internationalis* z różnych krajów Europy: Polski, Czech, Austrii i Niemiec⁹²⁴.

W pierwszym rzędzie należy tu wymienić Caritas w Polsce, która od samego początku swego istnienia okazywała pomoc dla mieszkańców grodzieńszczyzny. W sposób szczególny do tego przyczyniły się regionalne oddziały w Białymstoku, Elku, Wrocławiu, Szczecinie i Radomiu. Sprawozdania podają, że tylko w 2009 roku zorganizowano odpoczynek dla 2150 dzieci z Białorusi oraz przekazano około dziesięć tysięcy euro na rozwój struktur pomocowych i działalność statutową Caritas Grodno. Oprócz tego kontynuowano akcję paczek świątecznych dla rodaków za wschodnią granicą. Dzięki temu rozdano około trzech tysięcy paczek w poszczególnych parafiach Kościoła na Białorusi⁹²⁵.

Ponadto nawiązano aktywną współpracę z poszczególnymi regionalnymi jednostkami niemieckiej Caritas – np. z Erfurtem, oraz z Caritas Austrii – Tyrol, Linz, Dorinburg, Frikhofen, Shtair, Kirshslag. Były one zaangażowane w realizację projektów charytatywnych Caritas Grodno, związanych z rekreacją dzieci oraz z dostarczaniem pomocy humanitarnej dla najuboższych warstw społeczeństwa. Dla przykładu, tylko w 2001 roku, dzięki wsparciu wyżej wymienionych partnerów, na

---

⁹²² M. Osińska, *Siódmy jubileusz Caritas*, „Słowo Życia” nr 6(2001).

⁹²³ ADC, f. 23, op. 12, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodno i obwodu Grodzieńskiego za 2000 – 2002 r.*; tamże, *Отчет БКО «Каритас» Гродненской епархии за IV квартал 2004 года*, bez sygn.; tamże, *Отчет БКО «Каритас» Гродненской епархии за 2009 год*, bez sygn.

⁹²⁴ M. Osińska, *Siódmy jubileusz Caritas*, „Słowo Życia” nr 6(2001).

⁹²⁵ *Raport roczny 2009 Caritas w Polsce. Służmy życiu*, red. Z. Sobolewski, Warszawa 2010, s. 5, 39 – 42.

Białoruś przybyło dziewięć transportów rozmaitej pomocy humanitarnej o wartości ponad dwa miliony euro⁹²⁶.

Działalność dobroczynna diecezji grodzieńskiej wspierają także różne fundacje zagraniczne. Wśród nich należy wymienić *Renovabis* – niemiecka fundacja wspomagająca Kościół na Białorusi poprzez realizację rozmaitych projektów skierowanych na odnowę życia kościelnego, takich jak kształcenie seminarzystów, księży i osób świeckich, budowę kościołów i plebanii, oraz poprzez wspieranie inicjatyw społecznych – stołówek dla biednych, dofinansowanie domów dziecka i domów starców, pomoc bezdomnym i niepełnosprawnym⁹²⁷.

Innym zrzeszeniem wspomagającym działalność dobroczynną diecezji grodzieńskiej była fundacja Papieskie Stowarzyszenie Pomocy Kościołowi w Potrzebie – *Kirche in Not*⁹²⁸. Zakres pomocy tej fundacji dobrze ilustruje sprawozdanie, zgodnie z którym tylko w 2005 roku udało się zrealizować około trzydziestu projektów związanych z organizacją wypoczynku dla dzieci w ośrodkach wypoczynkowych Caritas – Iszczołnie i Sopoćkiniach, z dofinansowaniem pielgrzymek, grup duszpasterskich oraz z dostarczaniem rozmaitej pomocy humanitarnej dla potrzebujących⁹²⁹.

Ważną pomoc dla grodzieńszczyzny okazują także grupy Zakonu Maltańskiego⁹³⁰ z różnych miast Niemiec: Oldenburg, Sankrug, Vechta, Dornburg. Na

---

⁹²⁶ ADC, f. 23, op. 8, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2000 rok.*; L. Mikhaïlik, *Nasi dobrodzieje – kto oni*, „Misericordia” 1(1998), s. 5 – 6; L. Mikhaïlik, *Tirol pomaga dzieciom Czarnobyla*, „Misericordia” 1(2004), s. 6 – 8.

⁹²⁷ *Renovabis* – niemieckie dzieło pomocy powstałe w 1993 roku z inicjatywy Konferencji Biskupów Niemieckich w celu wspierania katolików Europy Środkowej i Wschodniej. W okresie 1993 – 2012 udało się zrealizować około szesnastu tysięcy projektów z zakresu dobroczynności, oświaty i mediów. Ponadto oprócz działalności charytatywnej fundacja ta co roku organizuje międzynarodowe kongresy, służące wymianie informacji na temat pomocy społeczeństwu Europy, oraz będące ważnym forum dialogu pomiędzy Wschodem a Zachodem. Zob. Т. Шишова, *Renovabis*, КЭ, V, kol. 849.

⁹²⁸ *Kirche in Note* – międzynarodowa organizacja katolicka powstała w Belgii w 1947 roku z inicjatywy holenderskiego norbertanina o. Werenfrieda van Straaten, który nawoływał do pomocy katolikom w pokonanych Niemczech. Współcześnie pomoc dobroczynna kierowana do ponad 130 krajów i polega na realizacji projektów związanych z oświatą i mediami, z pomocą zakonom kontemplacyjnym, z budową nowych świątyń i ośrodków duszpasterskich. Zob. Т. Шишова, *Kirche in Not*, КЭ, t. V, kol. 774 – 775.

⁹²⁹ ADG, *Antrag Für die Erholung der Kinder und Judendliche aus der Diözese Grodno für das Jahr 2005*, bez sygn.

⁹³⁰ Zakon Maltański – Joannici, Zakon Braci Szpitalnych św. Jana Jerozolimskiego, Zakon Kawalerów Rodyjskich (od 1310 roku), Zakon Kawalerów Maltańskich (od 1530 roku), Suwerenny Zakon Rycerski św. Jana Jerozolimskiego – pierwszy chrześcijański zakon szpitalno – rycerski założony w XII wieku w Jerozolimie i mający za zadanie pomagać chorym, ubogim i pielgrzymom. W skutek burzliwych zmian historycznych siedzibę zakonu przenoszono do Tyru, Margatu, Akki, na wyspę Cypr, a nieco później Rodos. Od 1530 roku rezydencją zakonu stała wyspa Malta. W czasach współczesnych celem zakonu jest działalność charytatywna, pomoc chorym, ofiarom wojen, wypadków i kataklizmów. Zob. M. Daniluk,

Białoruś Maltańczycy przysyłają przede wszystkim rozmaity sprzęt medyczny. Są to funkcjonalne łóżka, materiały dla jednostek operacyjnych, urządzenia do rehabilitacji pacjentów, ultrasonografy i inne. Oprócz tego co roku Maltańska Służba Pomocy wysyła kilka transportów pomocy humanitarnej⁹³¹.

Wśród innych organizacji wspierających działalność charytatywną Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie można wymienić: diecezjalne katolickie stowarzyszenie *Caritasverband Speyer*, towarzystwo dobroczynności *Hilfskomitee Litauen – Weissrussland* z Nadrenii – Westfalii Południowej, stowarzyszenie *Lion Club of Ystad* ze Szwajcarii, francuska organizacja charytatywna *Adaj* z Lille, *Catholic Relief Services* ze Stanów Zjednoczonych, Komitet Pomocy Litwa – Białoruś z Bergisch – Glandbah, konsulat Ambasady Rzeczypospolitej Polski w Grodnie, Ambasada Republiki Czeskiej w Miński oraz inni⁹³². Z powodu braku szczegółowych sprawozdań trudno określić wszystkie fundacje pomagające diecezji. Można jedynie wnioskować, że było ich o wiele więcej, ponieważ dużo pomocy przychodziło nie tylko poprzez ręce oficjalnych organizacji, ale także poprzez osoby prywatne.

Podsumowując należy zaznaczyć, że działalność charytatywna w odradzającym się Kościele grodzieńskim należała do najbardziej istotnych zadań. Była to działalność społeczna, wyrażona w pomocy ludziom najuboższym bez względu na ich wyznanie i światopogląd, oraz formacyjna, polegająca na okazaniu duchowej pomocy ludziom biednym oraz zagubionym moralnie.

3. Zjazdy i kursy

Kościół katolicki, powołując się na Objawienie Boże, czerpie z niego nie tylko inspiracje do zaistnienia i rozwoju, ale także poprzez formację człowieka wzbogaca społeczność ludzką o istotny element kulturotwórczy. Chrześcijaństwo, wskazując na wartości duchowe, transcendentalne, nadnaturalne dokonuje procesu przemiany wnętrza człowieka, wywołując reperkusje w życiu społecznym, politycznym, gospodarczym i

---

Joannici, EK, VIII, kol. 38 – 46; J. Lanczkowski, *Życie monastycznych i zakonne. Mały słownik*, Warszawa 2003, s. 64.

⁹³¹ L. Mikhailik, *Pomoc od zakonu Maltańskiego*, „*Misericordia*” 1(1998), s. 7; L. Mikhailik, *Maltańczycy*, „*Misericordia*” 4(2005), s. 15; C. Ladyka, *Działalność „Caritas”...*, s. 58 – 61.

⁹³² ADC, f. 23, op. 11, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2005 r.*; tamże, *Деятельность религиозной миссии «Благотворительного католического общества Каритас» гродненской епархии*, bez sygn.; L. Mikhailik, *Dieu Est Amour*, „*Misericordia*” 2(1996), s. 5 – 7; L. Mikhailik, *Od serca do serca*, „*Misericordia*” 4(1996), s. 7 – 9; L. Mikhailik, *Z potrzeby serca*, „*Misericordia*” 3(2001), s. 7 – 9;

kulturalnym. W świetle tego niezwykle ważną rolę w życiu eklezjalnym pełni proces formacji intelektualnej i duchowej osób świeckich, którzy wnoszą do życia publicznego ducha służby i bezinteresowności, etycznego maksymalizmu i poświęcenia dla wspólnoty⁹³³.

Dlatego jednym z pierwszych działań, podjętych przez administrację odnawiającego się Kościoła na grodzieńszczyźnie w latach dziewięćdziesiątych, było zorganizowanie studiów teologicznych dla osób świeckich. Początki tego dzieła sięgają dnia 9 listopada 1990 roku, kiedy to ks. Jerzy Zawadzki, ówczesny dyrektor Ośrodka Studiów Teologicznych w Suwałkach napisał list do bpa Kondrusiewicza z propozycją zorganizowania podstawowego kursu katechetycznego w celu formacji przyszłych katechetów. Miał to być miesięczny lub półroczny kurs dla osób pracujących, na który wykładowcy przyjeżdżaliby kilka razy w miesiącu na sobotę i niedzielę. Bp Tadeusz Kondrusiewicz z wielkim entuzjazmem poparł tę inicjatywę prosząc równocześnie fundację *Ad Gentes*, działającą w Suwałkach, o pomoc w zapoczątkowaniu tego dzieła w Grodnie⁹³⁴.

Po krótkiej wymianie korespondencji oraz ustaleniu szczegółów inicjatywa ta została zrealizowana w formie pięciomiesięcznego kursu katechetycznego, który trwał od stycznia do czerwca 1990 roku. Dnia 1 stycznia tegoż roku w zakrystii bocznej farnego kościoła w Grodnie rozpoczęły się pierwsze wykłady z historii Kościoła, bibliistyki, katechetyki oraz teologii dogmatycznej. W ramach zajęć przedstawiano również sytuację Kościoła w świecie współczesnym oraz podstawy religiologii. Przyjęto program, który zakładał usystematyzowanie i zapoznanie się z podstawową wiedzą teologiczną i katechetyczną. Lekcje prowadzili absolwenci Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i pracownicy Ośrodka Studiów Teologicznych w Suwałkach: Elżbieta Osiewska, Alicja Dziemian, Hanna Karaś, Andrzej Widliński oraz Stanisław Dziemian. W pierwszych zajęciach uczestniczyło ponad czterdzieści osób z Grodna i okolic, z których do egzaminów czerwcowych przystąpiło około dwudziestu osób.

Od samego początku zajęć oczywistym stał się fakt, że prowadzenie jednorazowego, początkowego kursu nie wystarczy dla przygotowania na należytych poziomie odpowiedniej liczby katechetów do pracy w parafiach grodzieńszczyzny.

---

⁹³³ S. Pamuła, *Wkład katolików świeckich w rozwój kultury*, w: *Teologia pastoralna...*, s. 516; J. Gowin, *Kościół po komunizmie*, Kraków 1995, s. 99.

⁹³⁴ ADG, AN, *Protokół ze spotkania rady programowej Instytutu katechetycznego w Grodnie z dnia 17.06.1994 r.*, bez sygn.

Postanowiono kontynuować zajęcia tuż po wakacjach. Zatem w październiku 1991 roku wznowiono wykłady dla dwóch następnych grup studentów, których liczba sięgała już ponad siedemdziesiąt osób. Ponadto poszerzono program wprowadzając nowe przedmioty: historia Zbawienia, psychologia, pedagogika i wstęp do filozofii. Na zlecenie bpa Kondrusiewicza, organizacją i czuwaniem nad przebiegiem kursów zajął się ks. Józef Łój CSJ, ówczesny duszpasterz młodzieży i studentów przy farnej parafii. Natomiast koordynację od strony dydaktycznej prowadził Stanisław Dziemian, wykładowca dogmatyki z Suwałk, wspierany kolejnymi wykładowcami: Tomaszem Ochonowskim, Grażyną Zajączkowską i Teresą Zawojką⁹³⁵.

Nowe możliwości kontynuacji działalności edukacyjnej powstały wraz z erygowaniem diecezji grodzieńskiej, która po rejestracji państwowej, miała prawo zakładać i prowadzić placówki wychowawczo – dydaktyczne. Ordynariusz nowopowstałej diecezji – bp Aleksander Kaszkiewicz, praktycznie od samego początku swojego posługiwania aktywnie włączył się w dzieło rozwoju studiów teologicznych w Grodnie. Świadczy o tym list z dnia 7 kwietnia 1992 roku skierowany do kapłanów diecezji, w którym ordynariusz usilnie nawoływał duszpasterzy do wysyłania odpowiednio dobranych osób na studia w celu pogłębienia wiedzy religijnej i przygotowania się do pracy katechetycznej w parafii⁹³⁶. Ponadto, dzięki jego pieczy, został określony status prawny danej jednostki edukacyjno – formacyjnej. Dekretem z dnia 25 stycznia 1993 roku, bp Aleksander Kaszkiewicz zatwierdził powołane w styczniu 1991 roku przez bpa Kondrusiewicza trzyletnie kursy katechetyczne jako Instytut Wyższej Kultury Religijnej w Grodnie, który z kolei w dokumentach późniejszego okresu figurował już jako Instytut Katechetyczny diecezji grodzieńskiej⁹³⁷. Znikoma ilość źródeł archiwalnych nie pozwala ustalić powodów zmiany nazwy danej instytucji. Prawdopodobnie przyczyną mógł być bardziej praktyczny charakter działania, ukierunkowany na przygotowanie katechetów oraz zapoznanie jak najszerszego grona osób z prawdami wiary i zasadami życia chrześcijańskiego. Od samego początku funkcję dyrektora Instytutu pełnił Stanisław

---

⁹³⁵ Tamże.

⁹³⁶ Tamże, *Komunikat bpa Kaszkiewicza do proboszczów diecezji grodzieńskiej z dnia 7.04.1992*, bez sygn.

⁹³⁷ Tamże, *Protokół ze spotkania rady programowej Instytutu katechetycznego w Grodnie z dnia 17.06.1994 r.*, bez sygn.; T. Nowik, *Początek i rozwój Instytutu Katechetycznego w Grodnie*, Grodno 2006, s.16 – 17 (mps w posiadaniu autora).

Dziemian, którego, dnia 1 października 1997 roku, zgodnie z dekretem ordynariusza zastąpił o. Andrzej Szczupał CSsR⁹³⁸.

Za podstawę programową Instytutu Katechetycznego wzięto program zaocznych studiów teologicznych Instytutu Wyższej Kultury Religijnej w Lublinie, działającego przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W Grodnie program ten uległ pewnym praktycznym zmianom, uwzględniającym przede wszystkim potrzebę szybkiego i efektywnego wykształcenia katechetów. Zrezygnowano z języka łacińskiego i greckiego, historii sztuki, logiki i teorii poznania. Innych przedmiotów, takich jak liturgia i antropologia filozoficzna nie wprowadzano z powodu braku wykładowców. Zwiększono natomiast liczbę godzin na takie dyscypliny jak katechetyka, teologia dogmatyczna i biblistyka. W roku akademickim 1992 – 1993 dokonano podziału na dwa wydziały: wydział katechetyczny – przygotowujący do pracy katechetycznej, oraz wydział ogólny – otwarty dla studentów, którzy pragną pogłębić stopień wiedzy religijnej. W tymże czasie obok zajęć prowadzonych w języku polskim wprowadzono wykłady w języku rosyjskim, których podjął się kapłan obrządku greko-katolickiego Wiktor Daniłow⁹³⁹. Ramowy program zajęć wyglądał następująco: na roku pierwszym wykładano – wprowadzenie do filozofii, metody i formy katechezy, fundamentalne problemy katechetyki, ogólne wprowadzenie do Biblii, wprowadzenie do teologii, teologię dogmatyczną, sytuację Kościoła w świecie współczesnym, historię Kościoła; na drugim – wprowadzenie do filozofii w świetle historycznego rozwoju idei filozoficznych, podstawy filozofii chrześcijańskiej, teologię dogmatyczną, model filozofii posoborowej, ogólne wprowadzenie do Biblii, historię Kościoła, psychologię, pedagogikę, animację misyjną; na trzecim – pismo święte Nowego Testamentu, teologię dogmatyczną, religioznawstwo, teologię biblijną, teologię moralną, literaturę religijną, liturgikę, sytuację Kościoła w świecie współczesnym, teologię życia wewnętrznego. Studenci dwóch ostatnich roczników zobowiązani byli do prowadzenia ćwiczeń katechetycznych obejmujących zajęcia grupowe i konsultacje indywidualne. Dodatkowo przewidziano uczestnictwo w intensywnym kursie formacyjno – katechetycznym w Polsce⁹⁴⁰. W następnych latach program rozbudowano poprzez przedłużenie czasu studiowania do trzech i pół roku, oraz poprzez wprowadzenie

---

⁹³⁸ Tamże, *Dekret biskupa grodzieńskiego mianujący o. Andrzeja Szczupała CSsR dyrektorem Instytutu Katechetycznego w Grodnie z 16 września 1997 roku*, bez sygn.

⁹³⁹ Tamże, *Protokół ze spotkania rady programowej Instytutu Katechetycznego w Grodnie z dnia 17.06.1994 r.*, bez sygn.

⁹⁴⁰ Tamże, *Ramowy program zajęć Instytutu Katechetycznego w Grodnie zakładający trzyletni tok nauczania*, bez sygn.

nowych przedmiotów, takich jak kosmologia, teodycea, teoria poznania, katolicka nauka społeczna, hagiografia, ekumenizm, muzyka kościelna, edukacja medialna, wprowadzenie do życia w rodzinie chrześcijańskiej, metodologia pisania pracy naukowej oraz inne⁹⁴¹. W roku akademickim 2007 – 2008 w formie wydziału otwarto studium organistowskie – dla chętnych pracować w przyszłości jako organiści parafialni⁹⁴². Z nieznanых powodów inicjatywa ta dość szybko upadła, ponieważ w źródłach późniejszych o niej się nie wspomina.

Jak zaznaczono wyżej, w pierwszych latach funkcjonowania kursów katechetycznych (później Instytutu Katechetycznego) większość wykładowców dojeżdżała z zagranicy, przede wszystkim z Polski. Z powodu trudności związanych z przekraczaniem granicy i załatwianiem formalności z tym związanych, ich liczba cały czas się zmieniała. I tak w roku akademickim 1992 – 1993 do grupy wymienionych wcześniej wykładowców dołączyły następujące osoby: s. Augustyna Pietrzak, s. Ewa Niedwiedzka, s. Marianna Walesiuk, s. Anna Młynarska, Aurelia Pieczulis, Minna Kofman, Zbigniew Targoński, ks. Jan Łapin, ks. Stefan Kajta SCJ, ks. Tadeusz Wyszynski CM. Ogółem w pierwszych trzech latach funkcjonowania instytucji, w tym lub innym stopniu, wykłady prowadziło dwudziestu sześciu wykładowców⁹⁴³. W następnym dziesięcioleciu sytuacja uległa pewnej stabilizacji, gdyż większość wykładowców zaczęli stanowić profesorowie seminarium w Grodnie, oraz siostry zakonne i księża z pobliskich parafii. Z powodu znikomej ilości źródeł trudno ustalić ich liczbę i zakres pracy. Z zachowanych danych wiadomo tylko, że w okresie 2007 – 2011 grono wykładowców składało się z następujących osób: Pismo Święte Starego Testamentu wykładała s. Paula Wołczek, Pismo Święte Nowego Testamentu – ks. Paweł Astukiewicz, katechetykę – s. Marianna Wodnicka, wprowadzenie do życia chrześcijańskiego – ks. Józef Trubowicz, wprowadzenie do teologii – ks. Tadeusz Krysztopik, sakramentologię i mariologię - ks. Włodzimierz Hulaj, eschatologię – ks. Józef Gęza, eklezjologię, ekumenizm oraz metodologię napisania prac dyplomowych – Tatiana Radziuk, liturgikę – ks. Jan Kuczyński i ks. Roman Kotlimowski, teologię duchowości i moralną – ks. Andrzej Szczupał, pedagogikę, antropologię i psychologię – ks. Kazimierz Jędrzejczak, teologię fundamentalną i religiologię – ks. Roman Raczko,

---

⁹⁴¹ Tamże, *Sprawozdanie z działalności Instytutu Katechetycznego w roku akademickim 2004 – 2005 z dnia 14.06.2005 r.*, bez sygn.

⁹⁴² Tamże, *Rekrutacja studentów Instytutu Katechetycznego w Grodnie na rok akademicki 2007 – 2008*, bez sygn.

⁹⁴³ Tamże, *Protokół ze spotkania rady programowej Instytutu katechetycznego w Grodnie z dnia 17.06.1994 r.*, bez sygn.; T. Nowik, *Początek i rozwój Instytutu Katechetycznego...*, s.16 – 17.

prawo małżeńskie – ks. Michał Łastowski, historię Kościoła – ks. Antoni Gremza, historię filozofii i teodyceę – ks. Jerzy Powajbo, wprowadzenie do życia rodziny chrześcijańskiej – Helena Kurgańska, muzykę kościelną – Jan Podoba, zagadnienia alkoholizmu i narkomanii – Jerzy Gaponik⁹⁴⁴. Natomiast w poprzednich latach w działalności wykładowej udzielały się także: s. Nikodema Kasperska – wykladała katechetykę, Anna Kulibaba – hagiografię, ks. Józef Staniewski – prawo małżeńskie, ks. Andrzej Radziejewicz – teologię moralną, ks. Walery Lisowski – wybrane zagadnienia z teologii pastoralnej, ks. Józef Gęza – dogmatykę, ks. Józef Makarczyk – historię Kościoła, ks. Stefan Kajta – kosmologię, Helena Kurgańska – wprowadzenie do życia w rodzinie chrześcijańskiej⁹⁴⁵.

Z powodu fragmentarycznych danych trudno jest ustalić zasady przyjęcia studentów na studia. Wiadomo tylko, że kandydaci, którzy chcieli uczyć się na wykłady w roku akademickim 1992 – 1993 musieli złożyć następujące dokumenty: kwestionariusz osobowy, dwa odpisy świadectwa dojrzałości, zaświadczenie zdrowotne, świadectwo chrztu, list polecający od proboszcza parafii, wypis z dowodu osobistego oraz kilka zdjęć. Natomiast na posiedzeniu Rady Programowej Instytutu z dnia 17 czerwca 1994 roku postanowiono wprowadzić egzamin wstępny w formie rozmowy kwalifikacyjnej przed komisją składającą się z duszpasterza i psychologa, w celu zapoznania się ze studentem, aby skuteczniej podjąć z nim pracę dydaktyczną – wychowawczą. Także zobowiązano kandydata do wypełniania ankiety, która miałaby zawierać informacje o jego życiu i religijności. Oprócz tego zarząd zwrócił uwagę na potrzebę prowadzenia formacji, która by w sposób praktyczny przygotowywała studentów do działalności duszpasterskiej i katechetycznej. Polegać ona miała przede wszystkim na: wspólnym przeżywaniu Eucharystii podczas zjazdów, corocznych wspólnych rekolekcjach, dodatkowych zajęciach z teologii duchowości oraz prowadzeniu grup modlitewnych w celu praktykowania różnych form modlitwy. Uwieńczeniem studiów, po zdaniu egzaminów końcowych i obronie pracy dyplomowej, miało być udzielenie przez biskupa misji kanonicznej, pozwalającej prowadzić działalność katechetyczną w parafiach diecezji grodzieńskiej⁹⁴⁶.

---

⁹⁴⁴ Tamże, *Spis wykładowców w Instytucie Katechetycznym w Grodnie w roku akademickim 2007 – 2008*, bez sygn.; tamże, *Spis wykładowców w Instytucie Katechetycznym w Grodnie w roku akademickim 2008 – 2009*, bez sygn.; tamże, *Spis wykładowców w Instytucie Katechetycznym w Grodnie w roku akademickim 2010 – 2011*, bez sygn.

⁹⁴⁵ Tamże, *Sprawozdanie z działalności Instytutu Katechetycznego w roku akademickim 2004 – 2005 z dnia 14.06.2005 r.*, bez sygn.

⁹⁴⁶ Tamże, *Protokół ze spotkania rady programowej Instytutu katechetycznego w Grodnie z dnia 17.06.1994 r.*, bez sygn.

W 1994 roku, z powodu rosnącej liczby studentów uchwalono decyzję zorganizowania sekretariatu, który miał za zadanie porządkowanie dokumentacji, koordynację planu zajęć, egzaminów i zaliczeń oraz porządkowanie materiałów naukowych. Pierwszym sekretarzem została Krystyna Jancurewicz, absolwentka Instytutu z 1994 roku⁹⁴⁷.

Od samego początku zajęcia odbywają się w trybie zaocznym. Studenci przyjeżdżają na wykłady dwa razy w miesiącu, przeważnie na sobotę i niedzielę. Jak zaznaczono wyżej pierwsze zajęcia prowadzono w zakrystii farnego kościoła w Grodnie. Natomiast nieco później miejscem zjazdów i wykładów stały się pomieszczenia przy kościele pobernardyńskim, a od 1996 roku miejscem stałego *locum* Instytutu Katechetycznego stały się sale katechetyczne przy kościele katedralnym⁹⁴⁸.

W ciągu pierwszych siedemnastu lat istnienia Instytutu Katechetycznego w Grodnie, 275 osób otrzymało dyplomy jego ukończenia. Pracują oni jako katecheci w różnych parafiach na Białorusi, w wydawnictwach diecezjalnych, w redakcjach czasopism katolickich, a także na różnych stanowiskach w innych instytucjach. W 2008 roku grono studentów liczyło ponad 90 osób. Pomimo, że zdecydowana większość to młodzież pomaturalna, niemniej zdarzały się także osoby pracujące oraz mające ukończone studia z innych specjalizacji⁹⁴⁹.

Z kolei inną instytucją formacyjną działającą na terenie diecezji grodzieńskiej było międzydiecezjalne Studium Życia Rodzinnego w Grodnie powstałe z ramienia Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi dnia 1 czerwca 2009 roku w celu przygotowania osób świeckich do pracy w zakresie parafialnego duszpasterstwa rodzin⁹⁵⁰. Program dydaktyczny obejmował trzyletni kurs składający się z następujących bloków tematycznych: teologicznego – wybrane zagadnienia z Pisma Świętego, podstawowe prawdy wiary, teologia małżeństwa i rodziny; psychologicznego – psychologia rozwojowa, psychologia rodziny, podstawy diagnostyki psychologicznej, uzależnienia, podstawy udzielania rad psychologicznych oraz warsztaty z komunikacji; medycznego – fizjologia płodności, naturalne metody rozpoznawania płodności; prawnego – prawo małżeńskie; praktycznego – metodyka pracy w duszpasterstwie rodzin, podstawy pedagogiki oraz warsztaty z poradnictwa⁹⁵¹. Wykłady prowadzono w

---

⁹⁴⁷ Tamże.

⁹⁴⁸ T. Nowik, *Początek i rozwój Instytutu Katechetycznego...*, s. 20.

⁹⁴⁹ ADG, AN, *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum”...*, s. 36, bez sygn.

⁹⁵⁰ AKBKB, *Dekret powołujący Studium Życia Rodzinnego z dnia 1.06. 1999r.*, bez sygn.

⁹⁵¹ *Program ramowy międzydiecezjalnego Studium Życia Rodzinnego w Grodnie* (w posiadaniu autora)

formie trzydniowego zjazdu od października do maja w salach katechetycznych przy parafii Najświętszego Odkupiciela w Grodnie.

W okresie 2009 – 2011 grono wykładowców Studium Życia Rodzinnego w Grodnie stanowili: ks. Andrzej Zajczyk, ks. Adam Dynek – Pisma Świętego; ks. Tadeusz Krysztopik i ks. Włodzimierz Hulaj – podstawowe prawdy wiary, ks. Andrzej Szczupał i ks. Mikołaj Cichonowicz – teologia moralna i bioetyka, Natalia Pan – psychologia rozwojowa i podstawy diagnostyki psychologicznej, ks. Paweł Sołobuda i Jerzy Gaponik – uzależnienia, ks. Piotr Frosztęga – prawo małżeńskie, ks. Kazimierz Jędrzejczak – podstawy pedagogiki; s. Barbara Sajnok – teologia małżeństwa i rodziny, psychologia rodziny, podstawy udzielania rad psychologicznych, fizjologia płodności, naturalne metody rozpoznawania płodności oraz warsztaty z poradnictwa⁹⁵².

Oprócz tego, zjawiskiem, które bardzo wpłynęło na rozwój działalności formacyjnej w początkowym okresie istnienia diecezji grodzieńskiej, było przeprowadzanie jednorazowych kursów katechetycznych. Ze źródeł archiwalnych wiadomo przynajmniej o jednym takim zjeździe, który odbył się w dniach od 31 sierpnia do 27 września 1992 roku w Grodnie. W komunikacie skierowanym do proboszczów bp Aleksander Kaszkiewicz zawiadamiał, że prowadzić ten kurs będą specjaliści zaproszeni wykładowcy z Polski. W załączniku podano również program, który składał się z następujących przedmiotów: teologia dogmatyczna, teologia moralna, teologia moralna, Pismo Święte, historia Kościoła, liturgika, psychologia, religioznawstwo, katechetyka oraz animacja małych grup modlitewnych. Znikoma ilość materiałów źródłowych nie pozwala jednak ustalić miejsca, formy zajęć, liczby wykładowców i uczestników⁹⁵³.

Sposobem formacji środowiska Kościoła grodzieńskiego były także sympozja organizowane przez kurię diecezjalną i seminarium duchowne w Grodnie. Przykładem tej formy działalności może być m. in. symposium mariologiczne odbyte dnia 24 maja 2005 w ramach przygotowania do koronacji cudownego obrazu MB Kongregackiej i trzechsetnej rocznicy konsekracji kościoła katedralnego w Grodnie. W czasie sesji zostały zaprezentowane cztery referaty: pierwszym prelegentem był ks. prof. dr hab. Stanisław Urbański, który nakreślił *Teologiczno-historyczne podstawy kultu maryjnego w Kościele*, gdzie w oparciu o źródła biblijne i nauczanie Kościoła wskazał na istotne elementy kultu maryjnego; następnie ks. prof. dr hab. Bogusław Nadolski w referacie *W*

---

⁹⁵² Relacja s. Barbary Sajnok z dnia 20 maja 2016 roku (w posiadaniu autora).

⁹⁵³ ADG, AN, *Komunikat bpa Kaszkiewicza z dnia 30.06.1992 r.*, bez sygn.

szkole Niewiasty Eucharystii poruszył temat roli kultu Matki Bożej w pogłębianiu misterium liturgii; dalej ks. dr Tadeusz Krahel przedstawił zagadnienie *Sanktuaria Maryjne w diecezji wileńskiej*, gdzie zwrócił uwagę na aspekty historycznego rozwoju kultu maryjnego w diecezji grodzieńskiej; ostatnim prelegentem był ks. lic. Antoni Gremza, który w referacie *Katedra Grodzieńska, jej architektura i historia* omówił dzieje kościoła katedralnego w Grodnie⁹⁵⁴.

Innym ważnym wydarzeniem naukowym tegoż rodzaju było sympozjum poświęcone życiu i działalności św. Pawła, które odbyło się w ramach świętowania ogólnokościelnego roku Apostoła Narodów. Miało ono miejsce w dniach 24 – 25 maja 2009 roku w gmachu Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie. Wśród prelegentów byli wówczas: ks. prof. dr. hab. Marian Rusiecki, ks. prof. dr hab. Jan Turkiel, ks. prof. dr hab. Stanisław Warzeszak, ks. dr Andrzej Szczupał, ks. lic. Aleksandr Mackiewicz, ks. lic. Daniel Dziekiewicz, ks. lic. Walery Bykowski, ks. lic. Andrzej Zajczyk. W swoich referatach przedstawili oni duchowy, apostołski oraz teologiczny wymiar nauczania św. Pawła⁹⁵⁵.

Kolejna konferencja zorganizowana w diecezji grodzieńskiej odbyła się w dniach 20 – 21 maja 2010 roku w Grodnie z okazji przeżywanego w Kościele jubileuszowego Roku Kapłaństwa oraz sto pięćdziesiątej rocznicy śmierci św. Jana Marii Vianneya. Wśród zaproszonych prelegentów można wymienić: biskupa Antoniego Kosa, który wygłosił referat *Год священника – ценный дар для Церкви*, ks. dra Krzyszpina Dubiela – *Kapłan a dobra materialne według kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku*, ks. dra Antoniego Corcoran – *Роль и задачи священника в христианской общине в свете учения Отцов Церкви*, a także swój wykład pt. *Kapłan według Soboru Watykańskiego II* przedstawił ks. dr Adam Dynek⁹⁵⁶.

Natomiast sympozjum upamiętniające dwudziestą rocznicę erygowania diecezji grodzieńskiej, a także siedemdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci św. Maksymiliana Marii Kolbe – patrona Kościoła grodzieńskiego, odbyło się dnia 29 października 2011

---

⁹⁵⁴ S. Urbański, *Teologiczno – historyczne podstawy kultu maryjnego w Kościele* „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 17 – 28; B. Nadolski, *W szkole Niewiasty Eucharystii* „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 29 – 41; T. Krahel, *Sanktuaria maryjne z koronowanymi obrazami Matki Boskiej w diecezji wileńskiej* „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 42 – 51; A. Гремза, *Катэдральная базіліка ў Гродне ў кантэкście гістарычнага развіцця*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 42 – 51.

⁹⁵⁵ *Od redakcji* „Studia Theologica Grodnensia” 3(2009), s. 7.

⁹⁵⁶ A. Коша, *Год священника – ценный дар для Церкви* „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 13 – 24; K. Dubiel, *Kapłan a dobra materialne według kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku*, „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 25 – 39; Э. Коркоран, *Роль и задачи священника в христианской общине в свете учения Отцов Церкви*, „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 40 – 46; A. Dynek, *Kapłan według Soboru Watykańskiego II*, „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 48 – 56.

roku. Jako główni prelegenci występowali: ks. prof. dr hab. Stanisław Urbański – referat pt. *Mistyka miłosierdzia Bożego*, ks. dr Grzegorz Bartosik – *Duch Święty a pośrednictwo Matki Bożej według św. Maksymiliana*, ks. dr. Tadeusz Krahel – *Świadkowie Chrystusa – świadectwo kapłanów archidiecezji wileńskiej w latach 1939 – 1991*, Laura Mikhailik – *Жаночыя законныя супольнасці на тэрыторыі гродзенскай дыяцэзіі ў перыяд 1921 – 1939*⁹⁵⁷.

Inną zaś inicjatywą społeczno – kulturalną, przybliżającą społeczeństwu białoruskiemu kulturotwórczy charakter działalności Kościoła katolickiego były festiwale muzyczne. Pierwszy diecezjalny festiwal piosenki religijnej był zorganizowany w dniach 26 – 28 czerwca 2000 roku w Grodnie w parafii Najświętszego Odkupiciela. Inicjatorem a równocześnie głównym organizatorem tego przeglądu był o. Stanisław Staniewski CSsR, który przy tej okazji zaznaczył, że „festiwal ma za zadanie zespolenie naszej młodzieży i przybliżenie jej do Boga, oraz zjednoczenie jej wokół Kościoła”. Uczestnikami konkursu byli: z parafii pw. Bożego Miłosierdzia w Grodnie – zespół dziecięcy „Alleluja”, dziecięce schole „ Kwiaty z ogrodu Boga” i „Serduszka”, oraz zespół młodzieżowy „Veni”; z parafii pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie – zespół dziecięcy „Kolorowe nutki” i zespół młodzieżowy „Ruach”; z parafii Dereczyn – scholia dziecięca „Ave Maria”; z parafii Jezioro – scholia dziecięca „Effata”, z parafii Hoża – schola dziecięca „Arka Pana” oraz młodzieżowa „Luceat”; z parafii Putryszki – schola dziecięca „Kresowe Krasnoludki”; z parafii Iwje – schola „ Jutrzenka”; z parafii Woronowo – schola dziecięca „Infinitam”; z parafii Ostryna schola młodzieżowa „Baranki”; z parafii Sopockinie schole młodzieżowe „Otwarte serduszka” i „Laudate Dominum”; z parafii Stare Wasiliszi – schola „Promień miłości”; z parafii pw. Najświętszej Maryi Panny w Słonimiu – schola „Pokój i Dobro”; z parafii Wielka Brzostowica – zespół młodzieżowy „Woskresenije”; z parafii pw. Bożego Miłosierdzia w Lidzie zespół „Miłosierdzie”; z parafii franciszkańskiej w Grodnie – zespół młodzieżowy „Radość Franciszkańska”; a także zespół młodzieżowy w parafii Worniany.

Pomimo, że festiwal odbywał się w dniach powszednich, zgromadził wiele mieszkańców Grodna. Wszystko rozpoczęło się uroczystą mszą św. pod

---

⁹⁵⁷ S. Urbański, *Mistyka miłosierdzia Bożego* „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011), s. 13 – 22; G. Bartosik, *Duch Święty a pośrednictwo Matki Bożej według świętego Maksymiliana* „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011), s. 23 – 33; T. Krahel, *Świadkowie Chrystusa – świadectwo kapłanów archidiecezji wileńskiej w latach 1939 – 1991* „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011), s. 35 – 62; L. Mikhailik, *Жаночыя законныя супольнасці на тэрыторыі гродзенскай дыяцэзіі ў перыяд 1921 – 1939* „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011), s. 63– 76.

przewodnictwem bpa Aleksandra Kaszkiewicza oraz inauguracją festiwalu w budynku szkoły polskiej. Kolejne dwa dni poświęcone były przesłuchaniu konkursantów, których oceniano w trzech kategoriach: soliści w grupach wiekowych – od 6 do 9 lat, od 10 do 15 lat, od 16 do 24 lat; dziecięce i młodzieżowe zespoły wokalne; dziecięce i młodzieżowe zespoły wokalnie – instrumentalne. Uwieńczeniem imprezy było wręczenie nagród laureatom konkursów i koncert halowy wszystkich uczestników⁹⁵⁸.

Z informacji umieszczonych na łamach diecezjalnego czasopisma „Słowo Życia” możemy wnioskować, że tradycja prowadzenia diecezjalnych festiwali muzycznych w Grodnie była kontynuowana prawie co roku⁹⁵⁹.

Kolejną inicjatywą tego rodzaju jest coroczny festiwal kolęd i pastorałek „Gloria in Excelsis Deo” w Iwju. Po raz pierwszy został on zorganizowany w 2003 roku przez proboszcza miejscowej parafii pw. św. Apostołów Piotra i Pawła ks. Jana Gaweckiego. Zazwyczaj gromadzi on około dwustu młodych artystów z różnych parafii iwiejskiego dekanatu.

Odmiernym zjawiskiem o charakterze duszpastersko – formacyjnym, mającym znaczny oddźwięk w społeczności, były diecezjalne dni młodzieży. Geneza tych spotkań sięga Światowych Dni Młodzieży, zapoczątkowanych w Kościele katolickim za pontyfikatu Jana Pawła II⁹⁶⁰. Były one swoistym prototypem organizacji zjazdów katolickiej młodzieży grodzieńszczyzny. Pierwsze takie spotkanie odbyło się w Grodnie w maju 1993 roku. Natomiast z czasem za miejsce diecezjalnych dni młodzieży zaczęto wybierać inne miasta diecezji: w Grodnie, oprócz wyżej wspomnianego, były one jeszcze w latach 1994, 1999, 2000, 2001, 2006; w Lidzie – w latach 1995, 1996, 2002, 2004, 2007; w Wołkowysku – w latach 1997 i 1998; w Smorgoniu – w 2003; w Sopockiniach – w 2008; w Iwje – w 2009; w Szczuczynie – w 2010; oraz w Woronowie – w 2011 roku. W różnych latach na tych spotkaniach gromadziło się od siedmiuset do półtora tysiąca młodzieży. Zazwyczaj do ramowego trzydniowego programu spotkań należało: wspólnie przeżywanie Eucharystii pod przewodnictwem ordynariusza lub kogoś z zaproszonych kapłanów, tematyczne konferencje, katechezy, prezentacje grup

---

⁹⁵⁸ K. Barańska, *W atmosferze piękna i harmonii*, „Słowo Życia” (2000) nr 13.

⁹⁵⁹ T. Radziuk, *Śpiewem chwalmy Pana*, „Słowo Życia” (2007) nr 16.

⁹⁶⁰ Światowe Dni Młodzieży mają na celu podjęcie dialogu z młodzieżą na temat najważniejszych problemów współczesności, sensu życia oraz roli wartości religijno – moralnych w ich życiu. Podczas tego spotkania szczególne miejsce zajmuje celebrowanie sakramentu pokuty, Eucharystii oraz kultu maryjnego. Pierwszy zjazd odbył się w Rzymie w 1985 roku, a potem co dwa lata odbywały się w Buenos Aires, Santiago de Compostella, Częstochowie, Denver, Manili, Paryżu, Toronto, Rzymie i Kolonii. Zob. A. Długosz, *Młodzieży duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej...*, s. 513.

parafialnych, nabożeństwa oraz koncerty chrześcijańskich zespołów muzycznych⁹⁶¹. „[...] zjazdy te – zaznaczał bp Kaszkiewicz – są znakiem żywotności Kościoła, który swoją pracą wychowawczą pragnie przygotować młodzież do czynów apostołskich i uaktywnić ich religijne życie. Udział młodzieży w organizowanych zjazdach jest także pogłębieniem jej wiary i zmanifestowaniem swej gotowości w służbie współczesnego Kościoła. Można więc powiedzieć, że zjazdy te umacniają duchowo młodzież i kształtują jej osobowość, przygotowując ją do tworzenia czynnego laikatu, który byłby przedłużeniem pasterskiej działalności Kościoła”⁹⁶².

Z kolei innym zjazdem tejże kategorii był zorganizowany 1 czerwca 2011 roku w Grodnie diecezjalny dzień dziecka. Do głównych założeń spotkania należało zintegrowanie i nawiązania nowych znajomości wśród małych katolików diecezji grodzieńskiej. W programie były wspólne modlitwy i Eucharystia, a także zabawy, rozrywki, gry, konkursy oraz inscenizacja teatralna⁹⁶³.

Ponadto, od 2009 roku w Grodnie organizuje się Parafiada dzieci i młodzieży diecezji grodzieńskiej. Każdy taki zjazd, gromadzący ponad pięćset uczestników z różnych stron grodzieńszczyzny, składa się z programu, który obejmuje zawody sportowe w wielu dyscyplinach oraz bogate przedsięwzięcia kulturalno – oświatowe: konkursy wiedzy religijnej, wokalne, artystyczne itp. Od samego początku koordynatorem jego jest ks. Artur Małafiej. Oprócz tego z inicjatywy tegoż kapłana, począwszy od 2005 roku w Słonimiu organizuje się turniej piłki nożnej ku czci Jana Pawła II. Uczestniczą w nim drużyny piłkarskie z różnych parafii diecezji⁹⁶⁴.

---

⁹⁶¹ ADG, AN, *Komunikat bpa Kaszkiewicza o diecezjalnym zjeździe młodzieży w Lidzie z dnia 24.02.1995 roku*, bez sygn.; tamże, *Ramowy program diecezjalnego zjazdu młodzieży w Lidzie od 6.04 do 9.04.1995 roku*, bez sygn.; tamże, *Ramowy program spotkania młodzieży diecezji grodzieńskiej w Wołkowysku od 30.04 do 3.05. 1998 roku*, bez sygn.; tamże, *Ramowy program spotkania młodzieży diecezji grodzieńskiej w Smorgoni od 2.05 do 4.05. 2003 roku*, bez sygn.; tamże, *Modlitewne dni dla młodzieży w Lidzie – Słobódka od 17.05 do 19.05.1996 roku*, bez sygn.; tamże, *Diecezjalne dni młodzieży w Lidzie od 3.04 do 5.05.2002 roku*, bez sygn.; tamże, *Diecezjalne dni młodzieży w Lidzie od 30.04 do 2.05.2004 roku*, bez sygn.; tamże, *Ramowy program diecezjalnego dnia młodzieży w Grodnie od 25.08 do 26.08.2000 roku*, bez sygn.; tamże, *Ramowy program spotkania młodzieży diecezji grodzieńskiej w Grodnie od 30.04 do 2.05. 1999 roku*, bez sygn.; tamże, *Программа проведения дня молодежи с 6.04 до 9.04.1995 года*, bez sygn.; P. Białonos, *Wołkowyskie spotkania młodzieży*, „Słowo Życia” (1998) nr 8; W. Bykowski, *Lidzkie spotkanie młodych*, „Słowo Życia” (2002) nr 10; P. Astukiewicz, *Pragnienie młodych – ujrzyć oblicze Jezusa. Lidzkie spotkanie młodzieży*, „Słowo Życia” (2004) nr 9; A. Szydłowski, *Jezus jest moim nauczycielem*, „Słowo Życia” (2010) nr 8.

⁹⁶² ADG, AN, *Komunikat bpa Kaszkiewicza o diecezjalnym zjeździe młodzieży w Smorgoni z dnia 16.04.2003 roku*, bez sygn.

⁹⁶³ *Zaproszenie na pierwszy diecezjalny dzień dziecka*, „Słowo Życia” (2011) nr 11.

⁹⁶⁴ A. Małafiej, *Piąty turniej piłki nożnej ku czci Jana Pawła II*, „Słowo Życia” (2009) nr 23.

Podsumowując, wypada stwierdzić, że proces odnowienia struktur Kościoła katolickiego na Białorusi na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia stworzył dogodne warunki do zakładania instytucji wychowawczo – dydaktycznych, których celem było przygotowanie odpowiedniej kadry do pracy apostołsko – duszpasterskiej. Oprócz tego zmiany te pozytywnie wpłynęły na możliwości kulturotwórczej działalność Kościoła grodzieńskiego w sferze publicznej. Powstały możliwości prowadzenia rozmaitych akcji, które propagowały chrześcijańskie wartości i światopogląd.

4. Inicjatywy wydawnicze

Uwzględniając rozwój środków społecznego przekazu i ich wpływ na społeczeństwo, w odradzającym się Kościele grodzieńskim coraz bardziej narastała potrzeba tworzenia i wydawania prasy katolickiej, która byłaby nową formą ewangelizacji pośród wiernych oraz kształtowałaby opinię publiczną zgodnie z prawem naturalnym, nauką i wskazaniem Kościoła, a także formowała pryncypia chrześcijańskiego światopoglądu jednostki i społeczności grodzieńszczyzny, wpływając tym samym na całą osobowość człowieka⁹⁶⁵.

Pierwsze kroki realizacji tej inicjatywy łączyć można z 11 listopada 1995 roku, kiedy to mocą dekretu bpa Aleksandra Kaszkiewicza erygowano wydawnictwo diecezji grodzieńskiej, składające się z dwóch działów: urzędowego i duszpasterskiego. W tymże dniu została powołana „rada do spraw wydawnictwa przy kurii grodzieńskiej”, której głównym zadaniem było pomagać biskupowi w sprawach związanych z funkcjonowaniem wydawnictwa. Przewodniczącym rady został ordynariusz, a jego zastępcą ks. Tadeusz Krysztopik. Natomiast do grona członków rady należeli: ks. Antoni Chańko – kanclerz kurii, ks. Józef Trubowicz, ks. Andrzej Szczupał, ks. Tadeusz Wyszyński i ks. Zbigniew Olbryś. Dyrektorem wydawnictwa mianowano ks. Tadeusza Krysztopika, a odpowiedzialnym za sektor urzędowy ks. Zbigniewa Olbryśa⁹⁶⁶. Oprócz tego biskup grodzieński, „w trosce o wiarę i obyczaje

---

⁹⁶⁵ W. Śmigiel, *Prasa katolicka*, w: *Leksykon teologii...*, s. 677 – 681; T. Choromik, *Środki społecznego przekazu a potrzeby ewangelizacji*, w: *Kościół a kultura masowa*, red. F. Adamski, Kraków 1984, s. 84; A. Lepa, *Pedagogika mass-mediów*, Łódź 1998, s. 13 – 19; A. Lepa, *Świat manipulacji*, Częstochowa 1997, s. 223; W. Strzykowski, *Media i edukacja medialna w tworzeniu współczesnego społeczeństwa*, w: *Media i edukacja w dobie integracji*, red. W. Strzykowski, Poznań 2002, s. 19; J. Żegaryn, *Kościół katolicki wobec wezwań edukacji medialnej*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 4(2010), s. 165 – 172.

⁹⁶⁶ ADG, AN, *Dekret erygujący wydawnictwo diecezji grodzieńskiej z dnia 16 listopada 1995 roku Nr 891\B\95*, bez sygn.; tamże, *Dekret powołujący radę do spraw wydawnictwa diecezji grodzieńskiej z dnia*

powierzonego mu Ludu Bożego” mianował ks. Tadeusza Wyszyńskiego cenzorem diecezji grodzieńskiej⁹⁶⁷, jego głównym zadaniem było „czuwać nad zgodnością z wiarą i moralnością katolicką” książek i czasopism wydawanych na terenie diecezji⁹⁶⁸. Ponadto w wydawnictwie pracowali: Danuta Ropiejko, Helena Wiszniewska, Aleksander Kuzniecowa.

Praktycznie od samego początku wydawnictwo postawiło sobie za cel publikacje podstawowych materiałów katechetycznych i duszpasterskich, a także modlitewników i innych pozycji książkowych dla dzieci, młodzieży i dorosłych. W ciągu dziesięciu lat udało się wydrukować ponad sto pięćdziesiąt pozycji w różnych językach: rosyjskim, polskim i białoruskim⁹⁶⁹.

Nie poprzestano tylko na wydawaniu pozycji książkowych, starano się także o utworzenie czasopisma diecezjalnego, którego celem byłoby kształtowanie katolickiej świadomości wiernych grodzieńszczyzny. Początki tej inicjatywy nierozłącznie związane są z postacią ks. Jarosława Hrynaszkiewicza – kapłana diecezji łomżyńskiej i pierwszego redaktora naczelnego czasopisma diecezji grodzieńskiej, który wspomina, że: „[...] katolicka gazeta diecezji grodzieńskiej zrodziła się w okolicach placu św. Piotra w Rzymie. Było to jesienią 1994 roku. Biskup Aleksander Kaszkiewicz uczestniczył w tym czasie w Synodzie biskupów, a ja kończyłem studia dotyczące środków masowego przekazu. Podczas jednego z naszych spotkań ksiądz biskup zaproponował mi przyjechać do Grodna i zająć się zorganizowaniem redakcji diecezjalnego pisma”⁹⁷⁰. Nastąpiło to dopiero w 1996 roku, kiedy to ks. Hrynaszkiewicz, po ukończeniu studiów, przybył do Grodna. Faktycznie od razu w kręgu zespołu powołanego przez biskupa rozpoczęły się dyskusje nad powstaniem przyszłej gazety. Podczas debaty ustalono, że tytuł nowego czasopisma będzie brzmiał

---

16 listopada 1995 roku Nr 895\B\9, bez sygn.; tamże, Dekret mianujący ks. Tadeusza Krysztopika dyrektorem wydawnictwa diecezji grodzieńskiej z dnia 16 listopada 1995 roku Nr 892\B\9, bez sygn.; tamże, Dekret mianujący ks. Zbigniewa Olbrysa odpowiedzialnym za sektor urzędowy wydawnictwa diecezji grodzieńskiej z dnia 16 listopada 1995 roku Nr 893\B\95, bez sygn.

⁹⁶⁷ Kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku nakazywał, by przy każdej kurii byli cenzorzy z urzędu. Natomiast obecnie to rozwiązanie traktuje się jako jedną z możliwości, choć wchodzi w grę też inne: sporządzona na szczeblu międzydiecezjalnym lista cenzorów, z pomocy której mogą korzystać poszczególni biskupi, względnie powołanie komisji cenzorów, także dla kilku diecezji. Zadaniem cenzury nie jest orzeczenie, że dana książka lub pismo jest wolne od błędów, ale jedynie, że nie jest szkodliwe dla wiary i obyczajów. Zob. KPK, kan. 830

⁹⁶⁸ ADG, AN, *Dekret mianujący ks. Tadeusza Wyszyńskiego cenzorem diecezji grodzieńskiej z dnia 16 listopada 1995 roku Nr 894\B\9, bez sygn.*

⁹⁶⁹ T. Krysztopik, *Działalność wydawnictwa diecezji grodzieńskiej „Studia Theologica Grodnensia”* 10(2016), s. 237 – 349.

⁹⁷⁰ *Słowo które prowadzi do pełni życia – wywiad z ks. prał. Jarosławem Hrynaszkiewiczem, „Słowo Życia”* (2017) nr 6.

„Słowo Życia”. Ks. Jarosław wyjaśnia, że: „[...]„Słowo” – zawsze było „na początku”. Dlaczego „Życia”? Nasza praca miała towarzyszyć staraniom Kościoła prowadzącego człowieka do pełni życia w Bogu. Ludzie, do których się zwracaliśmy, byli głodni „Słowa Życia”, przedtem zakazanego przez reżim komunistyczny”⁹⁷¹. Pomysłodawcą tej nazwy był dyrektor wydawnictwa diecezjalnego ks. Tadeusz Krysztopik.

Po omówieniu wszystkich szczegółów postanowiono zwrócić się do władz państwowych z prośbą o rejestrację czasopisma. Uczynił to bp Kaszkiewicz pismem z dnia 15 listopada 1996 roku, skierowanym do Państwowego Komitetu Republiki Białoruś dla prasy⁹⁷². Prośbę zaakceptowano, gdyż kilka miesięcy później wydano świadectwo o państwowej rejestracji tytułu prasowego w rejestrze środków masowego przekazu pod № 868. Wprawdzie nieco później ordynariusz ponownie zwrócił się do władz państwowych z prośbą o zmianę formy czasopisma: z magazynu na gazetę⁹⁷³. Natomiast ostatecznie diecezjalną gazetę „Słowo Życia” zarejestrowano ponownie w 2010 roku. Zgodnie ze świadectwem rejestracji nr 1085 założycielem czasopisma występowała „Grodzieńska Diecezja Kościoła Rzymsko – Katolickiego w Republice Białoruś”. Adres osoby prawnej pełniącej funkcję redakcji mieścił się w Grodnie przy ulicy Karola Marksa 4. Językiem wydawanego czasopisma był polski, białoruski i rosyjski; profil zaznaczono jako duchowo – oświatowy, periodiczność – raz na dwa tygodnie, a przewidywane terytorium kolportażu – Republika Białoruś⁹⁷⁴.

Na początku redakcja gazety znajdowała się w sali przy grodzieńskiej katedrze. Tam co tydzień na przemian pracowały zespoły czasopisma i wydawnictwa diecezjalnego. Należy przy tym zaznaczyć, że na pierwotnym etapie organizacji gazety nieoceniony wkład w jej rozwój wnieśli pracownicy wydawnictwa wraz z dyrektorem ks. Tadeuszem Krysztopikiem. Pomagali oni nie tylko udostępniając pomieszczenia do pracy, ale przede wszystkim sprzęt techniczny: komputery, drukarki itp.⁹⁷⁵.

Nagłym problemem potrzebującym natychmiastowego rozwiązania było skompletowanie zespołu redakcyjnego. Musiał on odpowiadać wymaganiom stawianym przez diecezję, oraz realizować wyraźnie określony cel gazety. Jak już zaznaczono,

---

⁹⁷¹ Tamże.

⁹⁷² ADG, AN, *Заявление с просьбой о регистрации журнала религиозно-общественного содержания „Слова Жыцця” от 15.11.1996 г.*, bez sygn.

⁹⁷³ Tamże, *Заявление с просьбой о регистрации журнала религиозно-общественного содержания „Слова Жыцця” от 02.04.1997 г.*, bez sygn.

⁹⁷⁴ Tamże, *Свидетельство о государственной регистрации средства массовой информации от 21 января 2010 г.*, bez sygn.

⁹⁷⁵ *Słowo które prowadzi do pełni życia – wywiad z ks. prał. Jarosławem Hrynaszkiewiczem*, „Słowo Życia” (2017) nr 6.

pierwszym redaktorem został ks. Jarosław Hrynaszkiewicz. Jednak, zaczynając od trzeciego numeru, jako redaktor naczelny figuruje kanclerz kurii ks. Antoni Chańko. Zaczynając od 2006 roku, funkcje redaktorskie pełni ks. Walery Bykowski, a od 2009 – ks. Paweł Sołobuda. Od początku redakcję wspierali pracownicy wydawnictwa diecezjalnego – Danuta Ropiejko i Helena Wiszniewska, a do ich obowiązków należało: wpisywanie doręczonych im tekstów, tłumaczenie artykułów na język białoruski, rosyjski i polski oraz układanie artykułów i grafików⁹⁷⁶. Wielką pomocą w tym była współpraca z Laurą Mikhailik. W późniejszych latach grono zespołu redakcyjnego stanowili: Anna Żywuszko, Karolina Ignatowicz, Henryk Żur, Andrzej Misiura, Andrzej Kulabuchow, Helena Gulnik, Alesia Bialenik, Katarzyna Konczewska, Antoni Szydłowski, ks. Oleg Kononowicz.

Pierwszy numer czasopisma diecezjalnego „Słowo Życia” ukazał się dnia 1 marca 1997 roku. Przy tej okazji ordynariusz grodzieński w komunikacie skierowanym do wiernych napisał: „[...] trzymacie w waszych dłoniach pierwszy numer czasopisma diecezjalnego. Na jego stronicach znajdziecie Dobrą Nowinę – Słowo Boże, naukę Ojca św., wiadomości z Kościoła i naszej diecezji. Pragnę, aby nowe pismo stało się narzędziem, dzięki któremu Królestwo Boże będzie utwierdzało się pośród nas. [...] zechciejcie przyjąć to czasopismo jako waszą własność: zatroszcicie się aby znalazło się w naszych domach, by było czytane. Pragnąłbym, aby zawierało, jak najwięcej dobrych wiadomości z waszej parafii, abyśmy mogli się radować nawzajem znakami Bożej obecności”⁹⁷⁷.

Od momentu założenia gazeta ukazywała się w czarno – białym wariacie z wykorzystaniem jednej kolorowej farby na pierwszej i ostatniej stronie. Miała format A – 4 na 12 – 16 kolumnach, który od 2004 roku zmieniono na A – 3, zmniejszając przy tym liczbę stron do ośmiu. Na samym początku ustalono, że gazeta nie będzie korzystała z przedruków, lecz będzie bazować tylko na miejscowych materiałach. Dlatego pierwszy zespół autorów składał się z członków redakcji oraz księży pracujących w diecezji. Jednak z czasem ich krąg coraz bardziej się poszerzał. Stopniowo w piśmie, które zgodnie z założeniami poruszało lokalną tematykę religijną, ukształtowały się następujące stałe rubryki: „To co trwa na wieki”, „Aktualności”, „Zamyślenia”, „Wczoraj i dziś”, „Nasze korzenie”. Osobne miejsce zajmowały teksty

---

⁹⁷⁶ ADG, AN, *Umowa pomiędzy wydawnictwem diecezji grodzieńskiej i redakcją gazety „Słowo Życia” z dnia 18.06.1997 roku*, bez sygn.

⁹⁷⁷ *Komunikat ordynariusza diecezji grodzieńskiej z okazji wydania diecezjalnego czasopisma „Słowo Życia” (1997) nr 1.*

naświetlające aktualne nauczanie papieskie. Ponadto w ramach charakteryzowanego czasopisma przez jakiś czas wychodził dodatek „Bożym Szlakiem” – pismo kleryków wyższego seminarium w Grodnie, które później zmieniło swą nazwę na „Duc in Altum”⁹⁷⁸.

Inną kwestią był nakład i skuteczna dystrybucja. Postanowiono zaryzykować nakład na wyrost, aby „Słowo Życia” dotarło do najszerszych kręgów katolików. Potem, po sprawdzeniu realnych potrzeb, ogólny nakład ustabilizował się na poziomie dwunastu tysięcy egzemplarzy polskiej i białoruskiej wersji. Jedynie trzeci numer czasopisma wydano w nakładzie dwudziestu sześciu tysięcy egzemplarzy. Początkowo nakład polskiej wersji gazety przeważał nad białoruską prawie o półtora tysiąc, jednak z czasem to się wyrównało. Drukowano gazetę w zakładach drukarskich w Grodnie przy ulicy Poligrafistów 2⁹⁷⁹.

Reasumując możemy powiedzieć, że w ciągu dziesięcioleci diecezjalne czasopismo „Słowo Życia” było jedynym tytułem katolickim i źródłem informacji o Kościele na grodzieńszczyźnie, który przyczynił się do rozwoju duchowego i moralnego społeczeństwa grodzieńszczyzny.

Kolejnym czasopismem wychodzącym na terenie diecezji grodzieńskiej jest kwartalnik informacyjny „Misericordia”. Powstał on w grudniu 1995 roku w celu przybliżenia działalności charytatywnej Kościoła, zaznajomienia społeczeństwa „[...] z ogromem ludzkich potrzeb w otaczającej nas rzeczywistości, jak również poświęcenie tych, którzy śpieszą nam z pomocą”⁹⁸⁰. Założycielem czasopisma była Caritas diecezji grodzieńskiej, natomiast od 2000 roku, z powodu zmiany statusu pisma z lokalnego na ogólnokrajowe, jako wydawca figuruje Caritas Konferencji Katolickich Biskupów Białorusi. Zespół redaktorski od samego początku stanowili: Laura Mikhailik – redaktor naczelny, ks. bp Antoni Dziemianko, s. Franciszka Orzeł, Honorata Moroz, Jarosław Waniuszkiewicz. W latach późniejszych do gremium redakcji dołączyli się: Żanna Pochodnia, Michał Górski, ks. Jan Puzyna, s. Maria Osińska, ks. Włodzimierz Hulaj – jako asystent kościelny, Irena Siliniewicz, ks. Antoni Obuchowski.

---

⁹⁷⁸ „*Nie samym chlebem żyje człowiek*” – wywiad z ks. prał. Jarosławem Hrynaszkiewiczem, „Słowo Życia” (2007) nr 5; „*Słowo które prowadzi do pełni życia*” - wywiad z ks. prał. Jarosławem Hrynaszkiewiczem, „Słowo Życia” (2017) nr 6.

⁹⁷⁹ „*Słowo które prowadzi do pełni życia*” - wywiad z ks. prał. Jarosławem Hrynaszkiewiczem, „Słowo Życia” (2017) nr 6.

⁹⁸⁰ *Słowo redakcji „Misericordia”* 1(1995), s. 4.

Na podstawie analizy tekstów czasopisma „Misericordia” można wnioskować, że miało ono wielkie znaczenie w zakresie uświadamiania społeczeństwu białoruskiemu form działalności dobroczynnej Kościoła katolickiego na Białorusi i w świecie.

Czasopismem o charakterze naukowym wychodzącym na terenie diecezji grodzieńskiej są „Studia Theologica Grodnensia”, pierwszy tom którego ukazał się w 2007 roku. Natomiast do 2011 roku łącznie wydano pięć numerów. Z okazji publikacji pierwszego periodyku naukowego ordynariusz grodzieński zaznaczył, że „powstające nowe pismo teologiczne będzie musiało w pierwszym rzędzie towarzyszyć wierzącym katolikom w naukowym uzasadnianiu i pogłębianiu przeżywanej wiary. Dzisiejszy chrześcijanin, zwłaszcza katolik, powinien wiedzieć, że przeciwko niemu skierowany jest aparat fałszu, którego celem jest eliminowanie z życia wartości ewangelicznych i zastępowanie ich konsumpcją, hedonizmem, kulturą nicości. [...] Odpowiedzią na wyzwania tej „kultury” będzie argumentacja oparta na racjach teologicznych i rozumowych. Takie dowodzenie będzie oczywiście, dla ideologów „neokultury”, ale z pewnością będzie docenione przez ludzi, którzy nie zrezygnowali z logiki i zdrowego rozsądku. Niewątpliwie polem zainteresowania pisma będzie szeroki krąg naszego społeczeństwa, które w zasadzie nie jest przeciwne Prawdzie i Dobru, ale na skutek nieznamości pozostaje wobec nich obojętne”⁹⁸¹.

Pierwszy zespół redakcyjny tworzyli: ks. Andrzej Szczupał CSsR – redaktor naczelny, Laura Mikhailik – sekretarz redakcji, ks. Tadeusz Wyszynski CM, ks. Józef Makarczyk OFM Con., ks. Antoni Gremza, ks. Tadeusz Krysztolik. Natomiast jako konsultanci naukowcy występowali – ks. prof. dr hab. Stanisław Urbański oraz ks. prof. dr hab. Grzegorz Bartosik OFM Con. W latach 2008 – 2011 do grona kolegium redakcyjnego dołączyli: ks. Józef Staniewski, ks. Roman Raczko, ks. Aleksander Mackiewicz i ks. Jerzy Powajbo. Na łamach czasopisma, oprócz artykułów zespołu redakcyjnego zamieszczone były publikacje: ks. Bogusława Nadolskiego, ks. Tadeusz Krahela, ks. Romana Kotlimowskiego, ks. Leszka Domagały, ks. Wiktora Myśluka, ks. Walerego Bykowskiego, Tatiany Radziuk, ks. Stanisława Warzeszaka, Renaty Wierna, Julii Nowikowej, Julii Sztalikowej, Marii Bogdziewicz, ks. Józefa Mandziuka, ks. Rusłana Mazana, ks. Cezarego Micha, ks. Michała Łastowskiego, Pawła Adamowicza, bpa Antoniego Kosza, ks. Krysiana Dubiela, ks. Antoniego Corcoran, ks. Adama Dynka, ks. Romana Dzwonkowskiego, ks. Jana Pawluka, ks. Jerzego Żegaryna, ks. Andrzeja Steckiewicza, ks. Mikołaja Cichanowicza, Igora Gonczaruka, ks. Mariana

---

⁹⁸¹ *Słowo wstępne księdza biskupa Aleksandra Kaszkiewicza*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 5 – 6.

Rusieckiego, ks. Jana Turkiela, ks. Jerzego Lewińskiego, abpa Tadeusza Kondrusiewicza, ks. Adama Szota, ks. Włodzimierza Hulaja, ks. Pawła Stwoła, Ludmiły Jaroszenko, ks. Andrzeja Znosko, Włodzimierza Liawszuka, ks. Witalija Dobrołowicza, Zdzisławy Specht – Abramiuk, Gienadzija Kryżewskiego, ks. Pawła Urbana, ks. Włodzimierza Gałązki.

Wśród działów tematycznych występujących w „Studia Theologica Grodnensia” można wyróżnić: artykuły z zakresu teologii, filozofii, historii, artykuły z sympozjów naukowych oraz recenzje i sprawozdania. Czasopismo to poprzez rozmaite publikacje teologiczno – filozoficzne wniosło duży wkład w rozwój samodzielnego katolickiego ośrodka naukowego i kulturalnego grodzieńszczyzny.

Periodykiem tworzącym oddzielną kategorię pism katolickich, przeznaczonych do użytku wewnętrznego i wydawanych na terenie diecezji grodzieńskiej jest rocznik informacyjny. Wydano tylko dwa „Roczniki informacyjne diecezji grodzieńskiej”: pierwszy z roku 2003; drugi z roku 2005. Redaktorem obydwu schematyzmów był ks. Andrzej Radzewicz⁹⁸². Umieszczono tam informacje dotyczące instytucji diecezjalnych, parafii i dekanatów, oraz podstawowe dane o zgromadzeniach zakonnych i osobach duchownych pracujących w diecezji.

Kolejnym pismem tej kategorii jest „Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej” wydawany z ramienia kurii diecezjalnej. Z analizy danych źródłowych można wywnioskować, że od momentu powstania diecezji w roku 1991 i do 1997 roku bp Kaszkiewicz zwracał się do kurii diecezji białostockiej z prośbą o wydanie liturgicznego kalendarza ze specjalnym dodatkiem dla użytku na terenie diecezji grodzieńskiej. Co roku na piśmie podawano informacje o zmianach zachodzących w diecezji: o nowych kościołach i ich tytułach, o zmarłych kapłanach itp.⁹⁸³. Świadczy o tym „Kalendarz liturgiczny archidiecezji białostockiej” na rok 1996, na końcu którego umieszczono dodatek wszystkich diecezji na Białorusi: mińsko – mohylewskiej, pińskiej i grodzieńskiej⁹⁸⁴.

---

⁹⁸² Rocznik informacyjny diecezji grodzieńskiej 1(2003) s. 4; Rocznik informacyjny diecezji grodzieńskiej 2(2005) s. 2.

⁹⁸³ ADG, AN, *Pismo bpa Kaszkiewicza do kurii archidiecezji białostockiej z dnia 12.10.1991 roku*, bez sygn.; tamże, *Prośba bpa Kaszkiewicza do kurii białostockiej o wydanie kalendarza liturgicznego dla diecezji grodzieńskiej z dnia 15.05.1992*, bez sygn.; tamże, *Prośba bpa Kaszkiewicza do kurii białostockiej o wydanie kalendarza liturgicznego dla diecezji grodzieńskiej z dnia 14.10.1993 roku*, bez sygn.; tamże, *Prośba bpa Kaszkiewicza do kurii białostockiej o wydanie kalendarza liturgicznego dla diecezji grodzieńskiej z dnia 11.10.1995 roku*, bez sygn.

⁹⁸⁴ *Kalendarz liturgiczny archidiecezji białostockiej na rok 1996*, Białystok 1995, s. 245 – 265.

Natomiast od roku 1997 zaczęto wydawać własny kalendarz, korzystając z prototypu białostockiego z uwzględnieniem aktualnych potrzeb duszpasterskich diecezji grodzieńskiej. W latach 1997 – 2011 redaktorem pisma był ks. Roman Kotlimowski⁹⁸⁵.

Wraz ze zmianami politycznymi na Białorusi w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku powstała nierealna dotąd możliwość działania Kościoła na płaszczyźnie mass – mediów. Przykładem tego służy program katolicki na pierwszym kanale telewizji państwowej – „Symbol Wiary”. Powstał on pod koniec 1995 roku z inicjatywy władz państwowych dla odbiorców dwóch wyznań: prawosławnego i katolickiego. Z reguły w miesiącu są dwie emisje – pół godziny program katolicki i pół godziny prawosławny. Celem programu jest ukazanie życia ludzi wierzących i życia Kościoła powszechnego. Realizowano to poprzez reportaże o religijnym życiu grodzieńszczyzny oraz poprzez transmisję filmów dokumentalnych o historii Kościoła. Od strony katolickiej nad tym programem pracował ks. Kazimierz Żylis⁹⁸⁶.

Uwzględniając powstanie nowych środków komunikacji społecznej, związanych przede wszystkim z rozwojem Internetu, od 2007 roku funkcjonuje strona internetowa diecezji grodzieńskiej *grodnensis.by*, na której są umieszczone dane struktur kościelnych w diecezji: dekanaty, parafie, urzędy kurialne, elektroniczna wersja diecezjalnego czasopisma „Słowo Życia”, strona wyższego seminarium duchownego w Grodnie oraz strony internetowe niektórych parafii⁹⁸⁷.

Różne inicjatywy wydawnicze realizowane w ciągu dwudziestu lat istnienia diecezji grodzieńskiej stanowią bardzo ważny składnik życia religijnego grodzieńszczyzny. Przejawia się to w konsolidacji i jednoczeniu ludzi zamieszkujących te ziemie, pogłębieniu ich świadomości religijnej, kulturalnej i historycznej, oraz kształtowaniu opinii publicznej na podstawie Magisterium Kościoła katolickiego.

---

⁹⁸⁵ *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1998*, Grodno 1997, s. 5; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1999*, Grodno 1998, s. 5; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2000*, Grodno 1999, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2001*, Grodno 2000, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2002*, Grodno 2001, s. 5; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2003*, Grodno 2002, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2004*, Grodno 2003, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2005*, Grodno 2004, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2006*, Grodno 2006, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2007*, Grodno 2006, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2008*, Grodno 2007, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2009*, Grodno 2008, s. 4; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2010*, Grodno 2010, s. 5; *Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2011*, Grodno 2010, s. 4.

⁹⁸⁶ „Symbol wiary” - religijny program telewizyjny w Grodnie, „Słowo Życia” (2000) nr 10.

⁹⁸⁷ ADG, bez sygn., *Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum”...*, s. 76.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując wyniki osiągnięte podczas realizowania procesu badawczego nad *Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011* należy zaznaczyć, iż niemożliwym jest w kilku zdaniach w sposób wyczerpujący ukazać realia powstania i rozwoju Kościoła grodzieńskiego, gdyż dzieje jego są w istocie dość skomplikowane. Warto jednak przypomnieć pewne wydarzenia, które umożliwiły proces reorganizacji struktur Kościoła na Białorusi oraz utworzenie i funkcjonowania diecezji grodzieńskiej.

W pierwszym rzędzie do głównych czynników pozwalających na utworzenie diecezji, należą zmiany społeczno – polityczne, które doprowadziły do upadku Związku Radzieckiego i proklamowania przez Białoruś niepodległości. Wszystko to wygenerowało prawdziwy „renesans religijny”, który wyrażał się w możliwości, po raz pierwszy od wielu lat, publicznego wyrażania swojej religijności przez tę część ludzi, która z różnych powodów ją ukrywała. To spowodowało także radykalne zmiany w relacjach państwo – kościelnych i uchwalenie prawa, określającego nowy status stosunków wyznaniowych i rolę Kościoła w społeczeństwie. Tak zatem 17 grudnia 1992 roku wydano ustawę „O wolności wyznań i organizacji religijnych”, która dała początek kształtowaniu się demokratycznego podejścia do wolności sumienia. Równość wszystkich wyznań, gwarantowała obywatelom prawo do swobodnego określenia swojego stosunku do religii i rozpowszechniania przekonań związanych z religią⁹⁸⁸.

Innym czynnikiem, który pozwolił na dość szybkie odrodzenie struktur Kościoła, była żywotność wiary katolików na grodzieńszczyźnie. Pomimo stałej ateistycznej presji w okresie Związku Radzieckiego, wspólnota katolicka zachowała swoją mocną religijną tożsamość. Wskaźnikiem odporności katolicyzmu były praktyki religijne i tradycje, które kultywowano w rodzinach katolickich: nawiedzanie kościołów w święta i uroczystości, codzienna modlitwa razem z rodzicami, przestrzeganie przykazań, potajemne przyjmowanie sakramentów chrztu i małżeństwa. Niemalą rolę w kształtowaniu świadomości religijnej odegrało starsze pokolenie, które wychowywało swoich wnuków w duchu religijnym, uczyło modlitw i podstawowych zasad etyki

---

⁹⁸⁸ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi...*, s. 314; М. Авсиевич, Е. Земляков, П. Савостенко, *Религия в условиях социальных перемен в Беларуси*, Минск 1999, s. 59; Д. Безнюк, *Государственно – конфессиональные отношения в Республике Беларусь (социологический анализ)*, Минск 2006, s. 216; И. Котляров, *Межконфессиональные отношения в Республике Беларусь: проблемы законодательного регулирования*, в: *Государственно – конфессиональные отношения в РБ. Материалы заседания „круглого стола”*, Минск 1999, s. 16 – 21.

chrześcijańskiej. Ważną rolę w tym procesie odgrywało także miejscowe duchowieństwo, które pomimo rozmaitych przeszkód, na miarę swoich możliwości starało się zorganizować działalność duszpasterską i katechetyczną. Dzięki poświęceniu takich ludzi obroniono i zachowano wiarę katolicką przed całkowitym zniszczeniem⁹⁸⁹.

Niewątpliwie ważnym impulsem w dziele odnowienia życia Kościoła na tych ziemiach, było erygowanie diecezji grodzieńskiej oraz mianowania dla niej ordynariuszem bpa Aleksandra Kaszkiewicza. Przed nowo zorganizowanym Kościołem grodzieńskim i jego pasterzem stały ogromne zadania wymagające natychmiastowego rozwiązania: zorganizowanie odpowiednio działającej administracji kościelnej, rozwiązanie kwestii kadrowej i reaktywacji sieci parafialnej i dekanalnej, zorganizowanie działalności tak duszpasterskiej jak i medialno – wydawniczej oraz charytatywnej.

W ciągu dwudziestu lat bilans owych osiągnięć okazał się obfity. W pierwszym rzędzie należy zaznaczyć, że udało się zorganizować wszystkie odpowiednie referaty i urzędy, niezbędne do normalnego funkcjonowania Kościoła grodzieńskiego. Początkowo, zwłaszcza w pierwszych latach istnienia diecezji, trzonem kurii biskupiej było grono pracowników, powołanych do tej misji jeszcze przez bpa Tadeusza Kondrusiewicza. Jednak z czasem, na miarę potrzeb duszpasterskich i administracyjnych, skład centrali diecezjalnej uległ transformacji. Oprócz urzędów ściśle administracyjnych, takich jak wikariusz generalny, wikariusz biskupi, kanclerz itp., powstały także wydziały mające za zadanie koordynowanie wszelkich działań duszpasterskich, edukacyjnych, medialnych i charytatywnych. Również w tym okresie zostały powołane takie organy kolegialne jak rada kapłańska, rada konsultorów oraz rada gospodarcza.

Kolejnym krokiem była reorganizacji sieci parafialnej i dekanalnej diecezji. W ciągu dwudziestu lat istnienia diecezji grodzieńskiej proces odnowy parafialnych ośrodków duszpasterskich odznaczał się stałą dynamiką. Jeżeli w momencie erygowania diecezji w 1991 roku funkcjonowało 130 parafii, to w 2011 roku ich liczba sięgała już 192. Sytuacja ta zmuszała także do odnowienia sieci dekanalnej, która po reorganizacji składała się z szesnastu dekanatów. Należy przy tym zaznaczyć, że dla bpa Aleksandra Kaszkiewicza, wraz ze wspierającym go duchowieństwem, jednym z priorytetowych zadań było także rozwiązanie kwestii budowlanej, polegającej na odzyskaniu i przywróceniu do użyteczności zdewastowanych świątyń i innych budynków kościelnych. Pomimo, że odbywało się to w trudnych warunkach, ilość

---

⁹⁸⁹ E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi...*, s. 157 – 176.

czynnych kościołów wzrosła z osiemdziesięciu dziewięciu w 1991 roku do stu czterdziestu ośmiu w 2011.

Pilnym zadaniem, stającym przed młodym Kościołem grodzieńskim była także kwestia kadry duchownych. Początkowo, rozwiązanie jej, przynajmniej czasowo, udało się dokonać poprzez zaproszenie do pracy duszpasterskiej księży z zagranicy, przeważnie z Polski. Natomiast w kolejnych latach kładziono mocny akcent na formację miejscowych kapłanów. W tym celu czyniono wszystko, aby zabezpieczyć odpowiednie funkcjonowanie wyższego seminarium duchownego w Grodnie, powstałego tuż przed erygowaniem diecezji. Świadczy o tym to, że w latach 1995 – 2011 seminarium w Grodnie ukończyło 180 absolwentów, z których 112 należało do diecezji grodzieńskiej. Stopniowo liczbę duchowieństwa w diecezji w stosunku do potrzeb jej wiernych dało się normalizować. Jeżeli w 1991 roku pracowało w niej 50 kapłanów diecezjalnych, to w 2011 było ich już 147.

Ważną rolę w odnowie życia religijnego okazały zgromadzenia zakonne, które również przeżyły swoisty „renesans” na ziemi grodzieńskiej. W dwudziestolecie istnienia diecezji na jej terenie pracę apostolską prowadziło siedemnaście zgromadzeń męskich oraz dwadzieścia siedem żeńskich.

Naturalnym następstwem wyżej wymienionych zmian stał rozwój działalności duszpasterskiej. Praktycznie po raz pierwszy od wielu lat, Kościół katolicki na grodzieńszczyźnie otrzymał możliwość prowadzenia duszpasterstwa na szeroką skalę. Przejawiło się to tak w rozwoju duszpasterstwa zwyczajnego, polegającego na prowadzeniu działalności pastoralno – sakramentalnej, jak i na zorganizowaniu rozmaitych form duszpasterstwa nadzwyczajnego. Było to możliwe nie tylko dzięki sprzyjającym warunkom społeczno – politycznym, ale także osobistemu zaangażowaniu osób duchownych i świeckich.

Swoistym *novum* w życiu Kościoła grodzieńskiego była możliwość prowadzenia aktywnej działalności na płaszczyźnie społeczno – religijnej. Powstały rozmaite możliwości realizacji inicjatyw w sferze mediów, kultury, edukacji i dobroczynności.

Na koniec warto podkreślić nowatorski charakter tej pracy. Rozprawa jest bowiem pierwszą publikacją próbującą w sposób całościowy nakreślić dzieje Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie w okresie powstania i organizacji diecezji grodzieńskiej. Wnikliwe badania materiału archiwalnego, owocem których jest niniejsza dysertacja, pozwalają zapoznać się z wieloma aspektami życia religijnego wiernych oraz całokształtem działalności Kościoła na ziemi grodzieńskiej.

Trudno byłoby w niniejszej dysertacji podjąć szeroką i dogłębną analizę wszystkich omawianych w niej aspektów. Wiele z nich może stanowić przedmiot osobnych studiów. Dotyczy to dziejów poszczególnych kościołów i parafii, działalności duszpasterzy i zgromadzeń zakonnych. Na szczególną uwagę zasługuje kwestia relacji państwo – Kościół w okresie niepodległej Białorusi. Uwzględniając powyższe należy zdecydowanie postulować prowadzenie dalszych badań naukowych, dla których ta publikacja może posłużyć za punkt wyjścia.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła archiwalne

A. Archiwum Diecezji Grodzieńskiej

1. Akta Parafialne

- sygn. 1, parafia Adamowicze.
- sygn. 2, parafia Albertyn.
- sygn. 7, parafia Bierdówka.
- sygn. 8, parafia Boruny.
- sygn. 9, parafia Brzostowica Mała.
- sygn. 10, parafia Brzostowica Wielka.
- sygn. 11, parafia Brzozówka.
- sygn. 12, parafia Bystryca.
- sygn. 16, parafia Dociszki.
- sygn. 17, parafia Dajlidki.
- sygn. 21, parafia Gieraniony.
- sygn. 22, parafia Gierwiaty.
- sygn. 24, parafia Grandzicze.
- sygn. 26, parafia Augustuwek (Grodno).
- sygn. 27, parafia Dziewiatówka (Grodno).
- sygn. 29, parafia Wiszniowiec (Grodno).
- sygn. 30, parafia Katedralna (Grodno).
- sygn. 33, parafia Południowy (Grodno).
- sygn. 35, parafia Gudogaj.
- sygn. 37, parafia Gniezno.
- sygn. 39, parafia Hołynka.
- sygn. 41, parafia Indura.
- sygn. 45, parafia Jeziory.
- sygn. 46, parafia Juraciszki.
- sygn. 56, parafia Krupowo.
- sygn. 60, parafia Lida – Fara.

sygn. 61, parafia Lida – Indystryalny.
sygn. 62, parafia Lida – Mołodziożnyj.
sygn. 63, parafia Lida – Rybinowskiego.
sygn. 64, parafia Lida – Słobódka.
sygn. 77, parafia Mosty.
sygn. 78, parafia Mosty Prawe.
sygn. 91, parafia Onżadowo.
sygn. 93, parafia pw. Kosmy i Damiana (Ostrowiec).
sygn. 94, parafia Podwyższenia Krzyża Świętego (Ostorowiec).
sygn. 95, parafia Ostryna.
sygn. 96, parafia Oszmiana.
sygn. 101, parafia Pierwomajsk (Lida).
sygn. 107, parafia Putryszki.
sygn. 109, parafia Repla.
sygn 114, parafia Różanka.
sygn. 117, parafia Skidel.
sygn. 120, parafia Słonim (kościół rektoralny)
sygn 121, parafia pw. św. Andrzeja w Słonimiu.
sygn. 122, parafia Smorgoń.
sygn.129, parafia Swisłocz.
sygn. 134, parafia Trokiele.
sygn 140, parafia Wierejki.
sygn. 144, parafia Wołdaciszki.
sygn 146, parafia pw. św. Waclawa (Wołkowysk).
sygn 156, parafia Zelwa.
sygn. 167, parafia pw. św. Józefa (Grodno).

2. Akta Nieuporządkowane, bez sygn.

Dokumenty dotyczące diecezji grodzieńskiej wytworzone w latach 1990 – 2011:

- Dekrety i nominacje bpa Aleksandra Kaszkiewicza.
- Komunikaty bpa Aleksandra Kaszkiewicza.
- Dekrety erygujące Radę Kapłańską, Radę Gospodarczą, Kolegium Konsultorów.
- Korespondencja z poszczególnymi urzędami państwowymi.

- Protokoły posiedzeń poszczególnych organów kolegialnych.
- Statuty poszczególnych organów kolegialnych.
- Riassunto della Relazione Quinquennale della Diocesi di Grodno [relacja do Stolicy Apostolskiej za 1995 rok].
- Diecezja grodzieńska (Białoruś). Relacja „Ad limina apostolorum” (2002 – 2008).

3. Coroczne Sprawozdania Watykańskie, bez sygn.

Universalis Ecclesiae Annuus Census 1991 – do Universalis Ecclesiae Annuus Census 2011.

4. Budowlane dokumenty kurii grodzieńskiej, bez sygn.

Dokumenty dotyczące budynku kurii biskupiej – ul. K. Marksa 4.

5. Protokoły Dziekańskie, bez sygn.

Dekret biskupa grodzieńskiego o ustanowieniu na terytorium diecezji grodzieńskiej sieci dekanalnej z 17 lutego 1993 r.

Obowiązki i uprawnienia wikariusza okręgowego czyli dziekana diecezji grodzieńskiej z 20 lutego 1993 r.

Sugestie nowego podziału dekanalnego ks. Tadeusza Krahela od 10 listopada 1991 r.

6. Coroczne sprawozdania statystyczne, bez sygn.

Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2006 r. – do Sprawozdanie z parafii diecezji grodzieńskiej za 2009 r.

7. Wydział Nauczania i Wychowania Katolickiego, bez sygn.

Katechetyka.

Wizytatorzy.

Protokoły

Dekanat Iwje [sprawozdania katechetyczne].

Dekanat Sopotkinie [sprawozdania katechetyczne].

Dekanat Słonim [sprawozdania katechetyczne].

Dekanat Smorgoń [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Ostrowiec [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Oszmiana [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Wołkowysk [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Lida [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Zdzięciół [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Szczuczyn [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Grodno – Wschód [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Grodno – Zachód [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Nowogródek [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Raduń [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Brzostowica Wielka [sprawozdania katechetyczne].
Dekanat Mosty [sprawozdania katechetyczne].
8. Listy Pasterskie bpa Aleksandra Kaszkiewicza, bez sygn.
Listy pasterskie 1992 – 1999.
Listy pasterskie 2005 – 2010.

B. Archiwum Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi w Mińsku, bez sygn.

Kongregacja do spraw biskupów. Ustanowienie Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi i jej statutów, dekret z dnia 25.01. 1999, protokół Nr. 735/98.
Protokół z 29 zebrania plenarnego KBKB z dnia 14 czerwca 2006 r.
Protokół z 40 zebrania plenarnego KBKB z dnia 29 czerwca 2009 r.
Program duszpasterski na 2001 –2001 rok. Nowa ewangelizacja pierwszych lat trzeciego tysiąclecia na Białorusi.
List pasterski episkopatu Białorusi do wiernych na Rok Eucharystii.
Program duszpasterski na 2006 rok.
Dekret powołujący Studium Życia Rodzinnego z dnia 1.06. 1999r.

C. Archiwum Sądu Diecezji Grodzieńskiej w Grodnie, bez sygn.

Dokumenty Sądu 2000 – 2007 rok.
Teczka „Moskwa”.

Teczka „Krasnoarmiejsk – Karaganda”.

D. Archiwum Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie

sygn. 1/3 – 4, *Dekret episkopa T. Kondrusевича o назначении кс. Михаила Воронецкого духовным отцом в гродненской высшей духовной семинарии от 20 августа 1990 года*

E. Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie, bez sygn.

Księga protokołów.

Rekolekcje i dni skupienia.

Выпускники.

Преподаватели.

Семинаристы.

F. Archiwum Parafii w Kopciówce, bez sygn.

Dekret ustanawiający w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia MB w Kopciówce – Sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej Cierpliwie Słuchającej na Wzgórzu Nadziei, z dnia 23.03.2010 r.

List do generała Paulinów o. Izydora Matuszewskiego.

Zaświadczenie o przekazaniu kopii obrazu MB Jasnogórskiej dla parafii w Kopciówce na Białorusi przez o. Izydora Matuszewskiego z dnia 25.03.2006 r.

Dekret zezwalający wiernym parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Kopciówce uzyskiwać odpust zupełny przyznany Kościołowi na dzień 2 sierpnia w dniu 3 maja, z dnia 25.04.2006 r.

Akt poświęcenia obrazu MB Jasnogórskiej w Kopciówce z dnia 8.07.2007 r.

Komunikat księdza Biskupa Aleksandra Kaszkiewicza w związku z organizacją pielgrzymki do parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce z dnia 24 kwietnia 2006 roku.

Komunikat księdza Biskupa Aleksandra Kaszkiewicza w związku z organizacją pielgrzymki do parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce z dnia 12 maja 2006 roku.

Komunikat księdza Biskupa Aleksandra Kaszkiewicza w związku z organizacją pielgrzymki do parafii Wniebowzięcia NMP w Kopciówce z dnia 19 kwietnia 2007 roku.

Zaproszenie na pielgrzymkę do sanktuarium w Kopciówce z racji odchodów diecezjalnego Dnia Matki z dnia 16 kwietnia 2009 roku.

Zaproszenie na pielgrzymkę do sanktuarium w Kopciówce z racji odchodów diecezjalnego Dnia Ojca z dnia 16 kwietnia 2009 roku.

Zaproszenie na pielgrzymkę do sanktuarium w Kopciówce z racji rozpoczęcia roku szkolnego i katechetycznego z dnia 28 sierpnia 2009 roku.

Zaproszenie na pielgrzymki do sanktuarium w Kopciówce z dnia 14 kwietnia 2010 roku.

G. Archiwum Parafii pw. Matki Boże Ostrobramskiej w Grodnie

bez sygn., Korespondencja.

H. Archiwum Parafii w Trokielach, bez sygn.

Kronika parafialna.

Prośba proboszcza parafii Nawiedzenia NMP w Trokielach o rozpoczęcie starań o koronację cudownego obrazu od 20.11.2007.

Dekret ustanowienia świątyni pw. Nawiedzenia NMP sanktuarium Najświętszej Maryi Panny Trokielskiej z 13.12.2007, № 1748\B\2007.

I. Archiwum Parafii w Wornianiach, bez sygn.

Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 23 listopada 2003 r.

Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 18 marca 2004 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 15 października 2004 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 24 lutego 2005 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 14 lutego 2007 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 12 kwietnia 2007 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 13 lipca 2007 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 19 lutego 2008 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 25 listopada 2008 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 29 lutego 2009 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 24 listopada 2009 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 11 czerwca 2010 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 7 października 2010 r.
Protokół konferencji dekanalnej ostrowieckiego dekanatu z 7 marca 2011 r.

J. Archiwum Parafii w Lacku, bez sygn.

Protokół konferencji dekanalnej szczuczyńskiego dekanatu z 23 listopada 2011 r.

K. Lietuvos Valstybes Istorios Archyvas

sygn. F. 604, op. 11017, *Inwentarz kościoła w Trokielach 1920 – 1921.*

L. Archiwum Parafii św. Michała Archaniola w Nowogródku, bez sygn.

T. Matys, *Ołtarz główny z kościoła św. Michała w Nowogródku*, Warszawa 2007 [mps]

M. Archiwum Parafii w Szczuczynie, bez sygn.

Prośba do papieża Jana Pawła II o wydanie aktu koronacyjnego z 2.06.1993 r.

List Jana Pawła II, na wieczną rzecz pamiątkę o koronacji figury MB Fatimskiej z miejscowości Szczuczyn na Białorusi z 25.08.1993 r.

N. Archiwum Rady do Spraw Rodziny, bez sygn.

Protokół pierwszego posiedzenia odpowiedzialnych za sprawy rodziny i małżeństwa w diecezjach z dnia 11 kwietnia 2002 roku

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 7 lipca 2008 r.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 września 2008 r.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 listopada 2008 r.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 13 maja 2009 r.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 24 września 2009 r.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 listopada 2009 r.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 21 lutego 2011 r.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 5 września 2011 r.

Sprawozdanie z pracy duszpasterstwa rodzin w diecezji grodzieńskiej za rok 2008.

Sprawozdanie z pracy duszpasterstwa rodzin w diecezji grodzieńskiej za rok 2011.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 listopada 2009 r.

Plan sympozjum „Odpowiedzialne rodzicielstwo – aspekty medyczne z dnia 23 października 2010 r.

Sprawozdanie z pracy duszpasterstwa rodzin w diecezji grodzieńskiej za rok 2008.

Sprawozdanie z pracy duszpasterstwa rodzin w diecezji grodzieńskiej za rok 2011.

Protokół z posiedzenia rady do spraw rodziny przy KBKB z dnia 25 listopada 2009 r.

Ogłoszenie o rozpoczęciu działalności poradni małżeńskiej i rodzinnej w Grodnie.

O. Archiwum Duszpasterstwa Kolejarzy

bez sygn., *Kronika duszpasterstwa kolejarzy.*

P. Archiwum Diecezjalnej Caritas

- sygn. f. 23, op. 8, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2000 rok.*
- sygn. f. 23, op.10, *Projekty Caritas za 2001 r.*
- sygn., f. 23, op. 11, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2005 r.*
- sygn. f. 23, op. 12, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2000 – 2002 r 2009 год.*
- sygn. f. 23, op. 15, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2003 r.*
- sygn. f. 23, op. 17, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2004 r.*
- sygn. f. 23, op. 19, *Sprawozdanie z udzielanej pomocy humanitarnej dla mieszkańców Grodna i obwodu Grodzieńskiego za 2005 r.*
- bez sygn., *Отчет БКО «Каритас» Гродненской епархии за IV квартал 2004 года.*
- bez sygn., *Отчет БКО «Каритас» Гродненской епархии за 2009 год.*
- bez sygn., *Деятельность религиозной миссии «Благотворительного католического общества Каритас» гродненской епархии. Устав религиозной миссии “Благотворительное религиозное общество Каритас” Гродненской епархии Римско – католической церкви в Республике Беларусь.*

Q. Państwowe Archiwum Obwodowe w Grodnie

- sygn. f.475, op.1, d. 203, k. 2 – 55, *Информация о состоянии религиозной обстановки и работе комиссии содействия по контролю за соблюдением законодательства о религиозных культурах в области.*
- sygn. f.475, op.1, d.220, k. 5, *Отчет о наличии и деятельности религиозных объединений области за 1990 год.*

R. Archiwum Nazaretanek Prowincji Białoruskiej w Grodnie

bez sygn., *Dekret kanonicznej erekcji Prowincji Błogosławionych Męczennic z Nowogródka z dnia 9 czerwca 2008 roku.*

bez sygn., *Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Dyrektorium Adresowe. Warszawa 2007/2008.*

R. Archiwum Nazaretanek Prowincji Warszawskiej w Warszawie

bez sygn., *Kronika domu Zwiastowania NMP w Grodnie.*

S. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie

Bahdanovich A., *Przygotowanie do sakramentu bierzmowania w Wołkowysku w świetle badań wśród młodzieży i dorosłych, którzy przyjęli sakrament dojrzałości chrześcijańskiej w latach 2002 –2003*, Lublin 2009 [mps].

Białonos P., *Historia parafii pw. św. Wacława w Wołkowysku*, Grodno 1998 [mps].

Chwieduk A., *Historia parafii Bożego Ciała w Krzemienicy (1939 – 1998)*, Grodno 1998 [mps].

Gremza A ., *Historia parafii Trójcy Najświętszej w Berdówce*, Grodno 1999 [mps].

Juszkiewicz I., *Historia parafii szczuczyńskiej pod wezwaniem św. Teresy*, Grodno 2001 [mps].

Kousz I., *Geneza i rozwój kultu Matki Bożej Trokielskiej w parafii pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Trokielach*, Lublin 2011 [mps].

Mackiewicz A., *Historia parafii pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie*, Grodno 1999 [mps].

Myśluk W., *Sanktuarium Chrystusa Frasobliwego w Rosi*, Grodno 2000 [mps].

Powajbo J., *Historia parafii pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Ostrynie*, Grodno 1998 [mps].

Zajko A., *Przygotowanie do zawarcia małżeństwa w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2007*, Lublin 2008 [mps].

Zwierzyński P., *Historia parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Lidzie*, Grodno 1997
[mps].

T. Zbiory ks. Antoniego Gremzy (Grodno), bez sygn.

Программа душпастырства Орел: октябрь – ноябрь – декабрь (2010) – январь (2011).

Программа душпастырских встреч студентов и старшей молодежи города Гродно.

Plan spotkań duszpasterstwa akademickiego w 2010 roku.

Plan spotkań duszpasterstwa akademickiego w 2011 roku.

Program spotkań wychowawców, nauczycieli i wykładowców w roku akademickim 2010 – 2011.

U. Zbiory własne autora

Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011:

- Misjonarze Klaretyni.
- Zakon Braci Bosych NMP z Góry Karmel.
- Zakon Braci Mniejszych Kapucynów (Lipniszki).
- Zakon Braci Mniejszych Kapucynów (Słonim).
- Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych (Grodno)– Towarzystwo św. Franciszka Salezego.
- Zakon Kanoników laterańskich.
- Zakon Pijarów (Lida).
- Zakon Pijarów (Szczuczyn).
- Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej.
- Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki.

- Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej.
- Zgromadzenie Córek Najczystsze Serca Najświętszej Maryi Panny.
- Zgromadzenie Księży Najświętszego Serca Jezusowego.
- Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów.
- Zgromadzenie Sióstr Karmelitanek od Dzieciątka Jezus.
- Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Apostolstwa.
- Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny – Boruny.
- Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny – Oszmiana.
- Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Chrystusa Króla w Nowogródku.
- Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Matki Bożej Fatymskiej w Szczuczynie.
- Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Matki Bożej Różańcowej w Lidzie.
- Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Smorgoniu.
- Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Trójcy Świętej w Grodnie.
- Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – dom Zwiastowania NMP w Grodnie.
- Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – Nowojelnia.
- Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej.
- Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame – Lida.
- Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame – Wołkowysk.
- Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy.
- Zgromadzenie Sióstr Świętego Michała Archanioła.
- Szentszacki Instytut Sióstr Maryi

Relacja s. Barbary Sajnok, Grodno 20 maja 2016 roku.

Wywiad z abp Tadeuszem Kondrusiewiczem, Minsk 21 marca 2013 r.

Wywiad z Bożeną Pudzinowską, Lida dnia 23maja 2016 r.

Wywiad z bp Aleksandrem Kaszkiewiczem, Grodno dnia 19 listopada 2013 r.

Wywiad z Henrykiem Kaczyńskim, Grodno dnia 23. kwietnia 2016 r.

Wywiad z Jerzym Gaponik, Grodno dnia 30 marca 2016 r.

Wywiad z ks. Aleksandrem Lebedziewiczem, Subotniki 29 maja 2016 r.

Wywiad z ks. Józefem Hańczycem, Lida 16 maja 2016 r.

Wywiad z ks. Józefem Trubowiczem, Grodno dnia 20 listopada 2016 r.

Wywiad z ks. Pawłem Sołobudą, Grodno dnia 20 kwietnia 2016 r.

Wywiad z ks. Walerym Lisowskim, Grodno dnia 5 kwietnia 2016 r.

Wywiad z Ludmiłą Gaponik, Grodno dnia 30 marca 2016 r.

Makarczyk J., *Franciszkanie na Białorusi po 1989 roku* [mps].

Nowik T., *Początek i rozwój Instytutu Katechetycznego w Grodnie*, Grodno 2006, [mps].

Wanat B., *Łaskami słynąca ikona Matki Bożej w Gudogaju*, [mps].

bez sygn., *IX пешая пілігрымка з Гродна ў санктуарый Езуса Журботнага ў Пoci*.

Program ramowy międzydiecezjalnego Studium Życia Rodzinnego w Grodnie .

II. Źródła drukowane

Catalogus ecclesiarum et cleri archidioecesis vilnensis pro anno domini 1939, Wilno 1939.

Dokumenty soborów powszechnych, t. 4, (1511 – 1870). Układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004.

Dzieje kapitułarne zakonnic świętej matki Brygitty konwentu grodzieńskiego, różne duchowne w sprawach, obyczaje zachodzące przygody lub postanowienia z jak najpewniejszymi być może dowodami zawierające, dla informacyi potomnym tego konwentu siostron, dekretem generalnej wizyty w roku 1760 odprawionej wizyty nakazane, oprac. M. Borkowska, K. Obremski, Toruń 2001.

Elennchus cleri saecularis as regularis et eclesiarum diocesis Lomzensis. Anno Domino 1938, Lomża 1937.

Informator diecezji grodzieńskiej 2013, Grodno 2013.

Jan Paweł II, *Ecclesia de Eucharistia*, Watykan 2003 .

Jubileuszowy katalog Zakonu Braci Mniejszych kapucynów prowincji Warszawskiej 1952 – 2002, red. R. Matyka, R. Prejs, Warszawa 2002.

Kalendarz liturgiczny archidiecezji białostockiej na rok 1996, Białystok 1995.

Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 1998, Grodno 1997 – do Kalendarz liturgiczny diecezji grodzieńskiej na rok 2011, Grodno 2010.

Katalog Prowincji Matki Bożej Niepokalanej Zakonu Ojców Franciszkanów w Polsce. Rok Jubileuszowy 1939-1989, Warszawa 1989.

Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 1994.

Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji* , Poznań 1998.

Mały rocznik statystyczny 1939, Warszawa 1939.

Mały rocznik statystyczny 1939, Warszawa 1939.

Oficjalny podręcznik Legionu Maryj, Lublin 2007

Ogólne wprowadzenie do mszału rzymskiego, Poznań 2004.

Ogólne wprowadzeniu do Mszału rzymskiego z trzeciego wydania do Mszału rzymskiego, Poznań 2004.

Ogólnym wprowadzeniu do Mszału rzymskiego, w: Mszał rzymski dla diecezji polskich, Poznań 1986, s. 14 – 63.

Raport roczny 2009 Caritas w Polsce. Służmy życiu, red. Z. Sobolewski, Warszawa 2010.

Rocznik informacyjny diecezji grodzieńskiej 1(2003).

Rocznik informacyjny diecezji grodzieńskiej 2(2005).

Sitarz M., Kacprzyk W., *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, Lublin 2006.

Sobór Watakański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje, red. M Przybył, Poznań 2002.

Statut Caritas Polskiej, Warszawa 1990.

Synodus Arhioecesana Vilnensis, Wilno 1931.

- Вопросы свободы совести и религиозных организаций в Республике Беларусь. Сборник документов и материалов*, red. В. Новицкий, Минск 2005,
- Душпастырства сем'яў – рэкамендацыі. Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, Мінск 2011.
- Канферэнцыя Каталіцкіх біскупаў ў Беларусі, *Ratio Institutionis sacerdotalis pro Belorussia*, Гродна 2010.
- Население Республики Беларусь по полу, возрасту и состоянию в браке. Итоги переписи населения Республики Беларусь 1999 года*, w: *Статистический сборник*, red. Г. Гасюк, Минск 2000.
- Рымскі імшал для дыяцэзіі на Беларусі*, Мінск 2004.
- Статистический ежегодник Гродненской области*, red. Т. Габриянич, Гродно 2011.
- Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, Мінск 1989.

III. Literatura

- 100 – lecie Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego w Polsce. Dziedzictwo, charyzmat, apostołstwo*, red. A. Dyr, R. Forycki, M. Kowalczyk, Ząbki 2009.
- Abroszka W., *Ruch pielgrzymkowy i sanktuaria w diecezji grodzieńskiej*, „Studia Theologica Grodnensia” 6(2012), s. 280 – 286.
- Aby wnosić wiarę i nieść pojednanie* „Słowo Życia” 1998 nr 15.
- Ad majorem Dei gloriam: odnowienie i restauracja ołtarza głównego w grodzieńskim kościele katedralnym pw. św. Franciszka Ksawerego*, Мінск 2011[album bez pag.].
- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.
- Alexandrowicz S., *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 2011.
- Andrukiewicz S., *Nie wyście mnie wybrali*, Białystok 1997.

- Astukiewicz P., *Pragnienie młodych – ujrzeć oblicze Jezusa. Lidzkie spotkanie młodzieży*, „Słowo Życia” (2004) nr 9.
- Ataman J., *Andrzej Wasiło*, EK, I, kol.543.
- Augustówek: wierni oczekują teraz rozpoczęcia budowy kościoła*, „Słowo Życia” (2006) nr 28.
- Bach T., *Pallotynki*, EK, XIV, kol. 1171 – 1172.
- Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, t. 4, Warszawa 1886.
- Banaszak M., *Reformacja i reforma katolicka w diecezji wileńskiej (1527 – 1591)*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 -1988), s. 293 – 322.
- Bańkowski J., *Brązowym szlakiem przez Białoruś*, Łomża 2013.
- Bańkowski J., *Harcerze z Rosi trzymali swój sztandar*, „Słowo Życia” (2002) nr 14.
- Bar J., *Zgromadzenie sióstr serafitek 1881 – 1961*, PK 6(1963) s. 75 – 211.
- Barańska K., *W atmosferze piękna i harmonii*, „Słowo Życia” (2000) nr 13.
- Bardach J., *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku*, Warszawa 2010.
- Bardach J., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVII w.*, Warszawa 1970.
- Barth G., *Sakrament*, EK, XVII, kol. 891 – 894.
- Bartosik G., *Duch Święty a pośrednictwo Matki Bożej według świętego Maksymiliana*, „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011), s. 23 – 33.
- Bączkiewicz F., *Prawo Kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t.1, Opole 1957.
- Bernatowicz T., *Rola Lublina w architekturze sakralnej WKL*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI – XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s.15 – 36.
- Białonos P., *Wółkowyskie spotkania młodzieży*, „Słowo Życia” (1998) nr 8.
- Biaspamiatnych M., *Ludność polska grodzieńszczyzny w świetle badań Centrum Etnokonfesjonalnych i Socjokultuwnych Uniwersytetu Grodzieńskiego*, w:

- Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi*, red. E. Skrobocki, Grodno 2003, s. 41 – 56.
- Bieńkowski L., *Białoruś*, EK, II, kol. 368 – 369.
- Bieńkowski L., *Oświecenie i katastrofa rozbiorów (2. Poł. XVIII w.)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966 – 1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 295 – 303.
- Biskupski S., *Stanowisko proboszcza w świetle prawa kanonicznego*, Płock 1966.
- Błaszczyk G., *Chrzest Litwy*, Poznań 2006.
- Bogdana T., *Wakacje z Bogiem*, „Misericordia” 2(1996).
- Bogdziewicz H., *Pijarzy*, EK, XV, kol. 571 – 576.
- Borkowska A., *Benedyktynki w Polsce*, EK, II, kol. 256 – 258.
- Borkowska M., *Miscellanea brygitańskie. Grodno*, NP 85 (1996), s.137 – 158.
- Borucka J., *Rada kapłańska wyrazem udziału prezbiterów w życiu Kościoła partykularnego*, AK 134(2000) z. 3, s. 444 – 458.
- Brown S., *Leczenie alkoholików. Rozwojowy model powrotu do zdrowia*, Warszawa 1992.
- Brudzisz M., *Redemptoryści*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939 – 1945*, red.Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 709 – 721.
- Brzozecki S., *Niepokalanki*, EK, XIII, kol.1185 – 1186.
- Brzozowski M., Nadolski B., *Homilia*, EK, VI, kol. 1175 – 1176.
- Burton Bryan D., *Medytacyjna modlitwa Zachodu. Nowe spojrzenie na różaniec*, Kraków 1998.
- Bykowski W., *Lidzkie spotkanie młodych*, „Słowo Życia” (2002) nr 10.
- Choromik T., *Środki społecznego przekazu a potrzeby ewangelizacji*, w: *Kościół a kultura masowa*, red. F. Adamski, Kraków 1984, s. 76 – 82.
- Cierpiąłkowska L., *Alkoholizm. Przyczyny, leczenie, profilaktyka*, Poznań 2000.
- Coccopalmerio F., *Decanato e il Decano nei documenti ecclesiali*, RDM (1980) s. 545 – 553.
- Daniluk M., Duchniewski J., *Karmelitanki*, EK, VIII, kol.827 – 835.

- Daniluk M., *Joannici*, EK, VIII, kol. 38 – 46.
- Daniluk M., *Kanonicy regularni*, EK, VIII, kol. 590 – 595.
- Daniluk M., Klauza K., Tomczak S., Wiśniowski G., Wyczawski H., Zwiercan A., *Franciszkanie*, EK, V, kol. 473 – 507.
- Daniluk M., Łatak K., *Kanonicy laterańscy*, EK, VIII, kol. 585 – 590.
- Dec I., *Rodzina centrum i sercem cywilizacji miłości*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2 (1994) nr 1, s. 7 – 14.
- Derwich M., *Bernardyni*, w: *Monarchia Jagiellonów 1399 – 1586*, red. M. Derwich, Warszawa 2003, s. 66 – 67.
- Długosz A., *Młodzieży duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 513.
- Domagała L., *Duszpasterstwo parafii Kopciówka (Białoruś)*, Lublin 2005.
- Drożdż B., *Zrzeszenia religijne miejscem urzeczywistniania się Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, red. R. Kamiński, Lublin 2000.
- Dubiel K., *Kapłan a dobra materialne według kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku*, „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 25 – 39.
- Dyłałowa H., *Historia Polski*, Lublin 2000.
- Dyłałowa H., *Na przełomie oświecenia i romantyzmu*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966 – 1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 373.
- Dynek A., *Kapłan według Soboru Watykańskiego II*, „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 48 – 56.
- Dzieje obrazu i kultu Miłosierdzia Bożego w kościele Ducha Świętego w Wilnie*, „Spotkania” 231(2004) nr 9.
- Dziemianko A., *Kościół katolicki dla biednych*, „Misericordia” 1(1995), s. 5 – 9.
- Dziesięciolecie duszpasterstwa wychowawców i nauczycieli Grodna*, „Głos znad Niemna” 1006(2011) nr 41.
- Dzwonkowski R., *Kościół katolicki obrządku łacińskiego na byłych ziemiach I i II RP w okresie komunizmu (1918 – 1991)*, w: *Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej. Materiały międzynarodowego kongresu Lublin, 24 – 26 września 2002 r.*, red. S. Wilk, Lublin 2003.

- Dzwonkowski R., *Kościół katolicki obrządku łacińskiego w ZSRR po 1918 r. Zarys problematyki*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 81 – 99.
- Dzwonkowski R., *Kościół katolicki w ZSSR 1917 – 1939*, Lublin 1997.
- Dzwonkowski R., *Kościół katolicki w ZSSR 1917 – 1939. Zarys historii*, Lublin 1997.
- Dzwonkowski R., *Leksykon duchowieństwa polskiego represjowanego w ZSRR 1939 - 1988*, Lublin 2003.
- Dzwonkowski R., *Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR*, w: *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, red. E. Walewander Lublin 1991, s. 222 – 225.
- Dzwonkowski R., *Religia i Kościół Katolicki w ZSRS 1917 – 1991. Kronika*, Lublin 2010.
- Dzwonkowski R., *Represje wobec polskiego duchowieństwa katolickiego na ziemiach północno-wschodnich II RP 1939 – 1941*, w: *Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok 2003.
- E. Szafranski, *Chrześcijańskie małżeństwo*, Warszawa 1985.
- Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa 1993.
- Ejsmont P., *15 – lecie zespołu „Ave”*, „Słowo Życia” 2008, nr 20.
- Enard A., *Różaniec*, Warszawa 1999.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 – 1995*, red. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Fischinger A., *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969.
- Fonzo W., *Bracia Mniejsi Konwentualni: historia i życie (1209 – 1976)*, Niepokalanów 1998.
- Gach P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773 – 1914*, Lublin 1984.
- Gajda P., *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000.
- Gałązka W., *Sąd kościelny w Grodnie w latach 1990 – 1999*, w: *Sędzia i Pasterz. Księga pamiątkowa w 50 –lecie pracy ks. Remigiusza Sobańskiego w Sądzie*

- Metropolitalnym w Katowicach (1957 – 2007)*, red. H. Tupańska, Katowice 2007, s. 56 – 83.
- Gawrich A., *Ökumene steht noch am Anfang. Zur kirchlichen Situation in Weißrussland*, „Herder Korrespondenz” 54(2000) nr 4.
- Gemelli A., *Franciszkanizm*, Warszawa 1988.
- Gil C., *Karmelici bosci*, EK, VIII, kol. 814 – 819.
- Głogowska H., *Białoruś 1914 – 1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996.
- Głowa W., *Homilia jako forma liturgicznego przepowiadania*, RTK 50(2003) z. 8, s. 179 – 198.
- Gogola Z., *Dzieje franciszkanów w Polsce prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię*, Kraków 2004.
- Gołdyn P., *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008.
- Gorszkowa O., Jaroszewicz A., *Ołtarz kościoła farnego w Grodnie*, w: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 79 – 87.
- Gowin J., *Kościół po komunizmie*, Kraków 1995.
- Góralski W., *Lud Boży. Kościelne prawo osobowe*, Częstochowa 1996.
- Góralski W., *Wydziały i referaty duszpasterskie kurii diecezjalnej*, w: *Struktura i zadania kurii diecezjalne*, red. J. Krukowski, Warszawa 2003, s.120 –133.
- Górska T., *Stulecie Domu Zwiastowania NMP Zgromadzenia SS. Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Grodnie*, NP 111(2009), s.193 – 212;
- Granatowski M., *W radzieckich okowach (1939 -1941)*, Łomża 1997.
- Grasewicz J., *Wspomnienia. Baśnie*, Toruń 1999.
- Grasiewicz J., *Zgromadzenie Sióstr Matki Miłosierdzia. Rys historyczny i program pracy*, Grodno 1998
- Gremza A., *Zarys 20-lecia diecezji grodzieńskiej*, „Studia Theologica Grodnensia” 6(2012), s. 268 – 269.
- Gręzlikowski J., *Posługa proboszcza w parafii*, AK 134(2000) z. 2, s. 243 – 362.
- Grodno – wakacyjne spotkanie ministrantów* „Słowo Życia” (2002) nr 16.

- Grodzieńskie święto służby ołtarza „Słowo Życia”* (2001) nr 21.
- Gromada B., *Naznaczenie i wybór. Historia s. Małgorzaty Banaś dwunastej nazaretanki z Nowogródka*, Warszawa 2012.
- Gromada B., *Nazaretanki*, EK, XIII, kol.864 – 866.
- Hauser Z., *Nowy ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Białoruśi*, Warszawa 2005
- Hlebowicz H., *Kościół odrodzony. Katolicyzm w państwie sowieckim 1944 – 1992*, Gdańsk 1993.
- Hrynaszkiewicz J., *Sanktuarium diecezjalne jednoczy Kościół grodzieński „Słowo Życia”* (2002) nr 14.
- Hrynaszkiewicz J., *Sanktuarium w Trokielach gości u siebie grodzieński Kościół „Słowo Życia”* (2001) nr 14.
- Hulaj W., *Bogactwo pielgrzymowania „Słowo Życia”* (2001) nr 11.
- Ivinskis Z., *Litwa w dobie chrztu i unii Polską*, w: *Chryścianizacja Litwy*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1987 s. 52 – 67.
- Jabłońska – Deptuła E., J. Skarbek, *W dobie między powstaniem (1832 – 1864)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966 – 1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 405.
- Jakubowski W., Solarczyk M., *Organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku*, Warszawa – Olsztyn 2011.
- Jamiołkowski S., *Obrazów koronacja*, EKOść, XVI, kol. 603 – 609.
- Janicki J., *Homilia*, w: *Słownik teologiczny*, red. A. Zubierbier, Katowice 1998, s. 199 – 200.
- Janiec Z., *Dzielić się Słowem Bożym*, Sandomierz 1996.
- Janowski P., *Ks. Józef Kentenich i początki Ruchu Szentsztackiego w Polsce (do 1948 roku)*, RT 48(2004) z. 4, s. 131 – 162.
- Jarmusik E., *Kościół katolicki na Białorusi 1939 – 1991. Od zniszczenia do odrodzenia*, Kraków 2013.
- Jaskiewicz S., *Nauczanie kardynała Stefana Wyszyńskiego a współczesne zmiany w życiu rodzinnym na Białorusi*, „Episteme” (2001) nr 16.

- Jesteśmy sobie potrzebni „Słowo Życia”* (2004) nr 19.
- Jezu ufam Tobie. Peregrynacja obrazu Jezusa Miłosiernego w diecezji grodzieńskiej 2011 – 2012*, Grodno 2011.
- Jeżowski M., *Klaretyni*, EK, IX, kol. 33 – 35.
- Jodkowski J., *Grodno*, Grodno 1936.
- Jodkowski J., *Wiadomość historyczna o cudownym obrazie N. Maryi Panny Studenckiej w kościele farnym w Grodnie*, Warszawa 1909.
- Józef Kardynał Glemp. *Tysiąclecie wiary świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*, Poznań 1991.
- Jurczak A., *Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia Św. Wincentego a Paulo sług ubogich chorych. Prowincja warszawska*, Lublin 2000.
- Kaczmarek Z., *Chrystusowcy*, EK, III, kol.337 – 338.
- Kałamajska – Saeed M., *Kościół filialny pw. św. Józefa Oblubieńca w Rudzie Jaworskiej*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogrodzkiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 4, Kraków 2014, s. 123 – 128.
- Kałamajska – Saeed M., *Kościół parafialny pw. śś. Piotra i Pawła oraz klasztor Bernardynów w Iwju*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 4, Kraków 2011, s. 83 – 100.
- Kałamajska – Saeed M., *Kościół pw. św. Józefa Kalasantego i klasztor Pijarów w Lidzie*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 2, Kraków 2008, s. 141 – 170.
- Kałamajska– Saeed M., *Kościół parafialny pw. św. Michała Archaniola i klasztor Kanoników od Pokuty w Michaliszkach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 129 – 156.
- Kałamajska– Saeed M., *Kościół pw. Zwiastowania Najśw. Marii Panny i dawny klasztor Brygitek*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t.1, Kraków 2012, s. 89 – 200.

- Kamiński R., *Duszpasterstwo nadzwyczajne*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 210.
- Kamiński R., *Parafia wspólnotą i instytucją. Aspekt historyczny*, RTK 22(1985) z.6.
- Kanonicy regularni laterańscy w Polsce. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV – XIX wieku*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975;
- Kapłan z ludu wzięty, dla ludu ustanowiony. Życiorys ks. bpa Antoniego „Słowo Życia”* 1998 nr. 15.
- Karmelici Bosi w Polsce 1605 – 2005. Księga jubileuszowa*, red. C. Gil, Kraków 2005.
- King J. P., *Curia Diocesan (Eparchial)*, NCE, IV, kol. 535 – 536.
- Kisban E., *Historia Zakonu Paulinów macierzystej prowincji węgierskiej (1225 – 1711)*, t. 1, Jasna Góra 2009.
- Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985.
- Klepicka S., *Bądźcie zdrowi*, „Misericordia” 1(2003), s. 37.
- Kłoczowski J., *Dominikanie*, EK, IV, kol. 69 – 76.
- Kłoczowski J., Müllerowa L., *Lata wojny i okupacji 1939 – 1945*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966 – 1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992.
- Kłoczowski J., *W dobie wielkiego rozwoju (1320 – 1450)*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966 – 1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 126 – 140.
- Kłoczowski J., *Wspólnoty zakonne w średniowiecznej Polsce*, Lublin 2010.
- Kłys J., *Podmiotowe uwarunkowania duszpasterstwa rodzin*, w: *Teologia małżeństwa i rodziny*, red. K. Majdański, t. 2, Warszawa 1990, s. 111 – 161.
- Koch G., *Sakramentologia – zbawienie przez sakramenty*, Kraków 1999.
- Kochański J., *Duszpasterstwo trzeźwości*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 862 – 867.
- Kochański J., *Kapucyński apostołat trzeźwości*, Zakroczym 2000.
- Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz.*, red. P. Majer, Kraków 2011.
- Kolendo – Korczakowa K., *Kościół parafialny pw. św. Mikołaja Biskupa w Gieranionach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 25 – 66.

- Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego*, red. J. Krukowski, t. 5, Poznań 2007.
- Komentarz do kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II/1, *Księga II. Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005.
- Komunikat ordynariusza diecezji grodzieńskiej z okazji wydania diecezjalnego czasopisma „Słowo Życia”* (1997) nr 1.
- Konieczny M., *Michalitki*, EK, XII, kol. 797 – 798.
- Konieczny M., *Misjonarki Chrystusa Króla dla Polonii zagranicznej*, EK, XII, kol.1241.
- Konieczny M., *Misjonarki świętej Rodziny*, EK, XII, kol. 1244 – 1245.
- Konsekracja biskupa pomocniczego diecezji grodzieńskiej Antoniego Dziemianko. Kieruj świętym ludem Bożym i nienaganne wykonuj najwyższe kapłaństwo „Słowo Życia”* 1998 nr. 15.
- Kopiec J., *Współczesna maryjność polska i jej związki z modelami religijności XV – XVI wieku*, RTK 30(1983), z. 2.
- Korewa J., *Sprowadzenie jezuitów do Polski*, NP. 20(1964), s. 13 – 49.
- Korzeniewska A., Mączewska K., *Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Białohrudzie*, w: *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 2, Kraków 2008, s. 15 – 54.
- Kosman M., *Historia Białorusi*, Wrośław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979.
- Kosman M., *Krzyżem i mieczem. Chrzest Litwy w historii i propagandzie politycznej*, Poznań 2010.
- Kosman M., *Reformacja na Litwie. Przebieg – programy – realizacja*, w: *Chrzest Litwy. Geneza – przebieg – konsekwencje*, red. M. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 181 – 207.
- Kotlimowski R., *Eucharystia a młodzież*, Grodno 2005.
- Kotlimowski R., *Stosunek młodzieży grodzieńskiej do obowiązku uczestnictwa w niedzielnej mszy św.*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 1(2007), s. 89 – 110.
- Kowalczyk J., *Benedektyнки*, EK, II, kol. 251 – 256.
- Kowalczyk J., *Brygidki*, EK, II, kol. 117 – 119.
- Kowalczyk J., *Franciszkanki od cierpiących*, EK, V, kol. 558.

- Kowalczyk J., Szczaniecki P., *Benedyktyni*, EK, II, kol. 233 – 242.
- Kozak J., *Placzu było dużo „Posyłam Was”* nr 1(1993) s. 17 – 18.
- Kozera M., *Seminarium łączy sprawy Boże z ludzkimi. Fragmenty sprawozdania z działalności grodzieńskiego WSD*, „Słowo Życia” 2002, nr 19.
- Kozieł D., *Początki nazaretanek na ziemiach polskich (1881 – 1925)*, Kraków 2001.
- Krahel T., *Archidiecezja wileńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939 – 1945*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 11 – 65.
- Krahel T., *Błogosławiony Henryk Hlebowicz*, Białystok 1999.
- Krahel T., *Chrzest władcy i chrystianizacja narodu litewskiego*, w: *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014, s. 69 – 72.
- Krahel T., *Doświadczeni zniewoleniem. Duchowni archidiecezji wileńskiej represjonowani w czasach okupacji sowieckiej (1939 – 1941)*, Białystok 2005.
- Krahel T., *Kościół katolicki na Białorusi w latach 1795 – 1944*, w: *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014, s. 271 – 278.
- Krahel T., *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939 – 1945*, Białystok 2017.
- Krahel T., *Organizacja parafialna Kościoła katolickiego na Białorusi (od XIV w. do 1914 r.)*, w: *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014, s. 169 – 175.
- Krahel T., *Początki organizacji kościelnej na Litwie*, w: *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014, s. 57 – 68.
- Krahel T., *Sanktuaria maryjne z koronowanymi obrazami Matki Boskiej w diecezji wileńskiej*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 42 – 51.
- Krahel T., *Sześćdziesiąt lat w służbie Kościoła. Pamięci księdza infułata Michała Aronowicza*, WKAB 36(2008) nr 2, s. 101 – 110.
- Krahel T., *Świadkowie Chrystusa – świadectwo kapłanów archidiecezji wileńskiej w latach 1939 – 1991*, „Studia Theologica Grodnensia” 5(2011), s. 35 – 62.
- Krahel T., *Świętej pamięci ksiądz infułat Michał Aronowicz (1907 – 1991)*, WKAB (1991) nr 3, s. 134 – 137.

- Krahel T., *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s. 7 – 72.
- Krakowiak Cz., *Bierzmowanie*, EK, II, Lublin 1985, kol. 547 – 552.
- Krakowski Cz., Święs K., *Religijność ludowa*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 731 – 733.
- Krawiec J., *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004.
- Krocząc ku Matce*, „Słowo Życia” (2000) nr 13
- Kruczkowski T., *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Слоним 2003.
- Krukowski J., *Administracja w Kościele*, Lublin 1985.
- Krukowski J., *Konferencja biskupów*, EK, IX, kol. 566 – 568.
- Krukowski J., *Kuria*, EK, X, kol. 248 – 251.
- Krysztopik T., *Działalność wydawnictwa diecezji grodzieńskiej* „Studia Theologica Grodnensia” 10(2016), s. 237 – 349.
- Ks. Czesław Pawlukiewicz: rekolekcje w Rosi – to odnowienie oblicza tej ziemi*, „Słowo Życia” (2014) nr 11.
- Kudasiewicz J., *Eucharystia w świetle historii zbawienia*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, red. J. Kudasiewicz, Warszawa 1981.
- Kulacha A., *Uroczystości odpustowe w Gudohajach* „Słowo Życia” (2009) nr 15.
- Kulesza Z., *Córki Najczystszego Serca Maryi*, EK, III, kol. 620 – 621.
- Kulpaczyński S., *Formacja katechetów*, EK, V, kol. 390 – 391.
- Kulpaczyński S., *Nowe ukierunkowania permanentnej formacji katechetów*, RTK 30(1983), z.6, s. 167 – 168.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (966 – 1939)*, Lublin 1969.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 4, Lublin 2008.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 8, Lublin 2008.
- Kumor B., *Początki organizacji dekanalnej na ziemiach polskich*, RTK 7(1950) z. 2, s. 89 – 101.

- Kumor B., *Polityka władz carskich wobec Kościoła katolickiego na ziemiach polskich do 1914 roku*, w: *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1991.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli (1771 – 1918)*, Kraków 1980.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772 – 1914*, Kraków 1980.
- Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912.
- Kuzmak K., *Św. Hubert*, EK, VI, kol. 1270 – 1271.
- Kuźmak K., *Bractwo kościelne*, EK, II, kol. 1013 – 1016.
- L. Mikhailik, *Tirol pomaga dzieciom Czarnobyli*, „Misericordia” 1(2004), s. 6 – 8.
- Ladyka Cz., *Działalność „Caritas” w diecezji grodzieńskiej w latach 1994 – 2005*, Lublin – Grodno 2015.
- Lanczkowski J., *Życie monastyczne i zakonne. Mały słownik*, Warszawa 2003.
- Leksykon liturgii*, red. B. Nadolski, Poznań 2006.
- Lepa A., *Pedagogika mass-mediów*, Łódź 1998.
- Lepa A., *Świat manipulacji*, Częstochowa 1997.
- Lipiec D., *Harcerzy duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 277 – 278.
- Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1996.
- Litak S., *W dobie reform i polemik religijnych*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966 – 1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992.
- Litak S., *Z dziejów kultu Matki Bożej Częstochowskiej w XVII – XVIII wieku: sprawa zasięgu społecznego*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, red. M. Krąpiec, Lublin 1973, s. 447 – 454.
- Łabendowicz S., *Formacja katechetów w dokumentach Kościoła i literaturze katechetyczno – dydaktycznej po soborze Watykańskim II*, Lublin – Radom, 1994.
- Łaniec S., *Białoruś w drugiej połowie XIX stulecia*, Olsztyn 1997.
- Łatak K., *Kongregacja Krakowskich Kanoników Regularnych Laterańskich na przestrzeni dziejów*, Ełk 2002.

- Łukaszek R., Woronowski F., *Dobroczynne duszpasterstwo*, EK, III, kol. 1385 – 1389.
- Majka J., *Caritas*, EK, II, kol. 1333 – 1336.
- Majka J., *Rozwój działalności charytatywnej w Kościele*, w: *Miłość miłosierna*, red. J. Krucina, Warszawa 1985, s. 195 – 222.
- Makarczyk J., *550 lat rzymsko – katolickiej parafii w Porozowie*, Grodno 2010.
- Makarczyk J., *Dzieje franciszkanów w Grodnie do 1975 r.*, „Roczniki Historii Kościoła” 60 (2013) nr 5, s. 49 – 89.
- Makarczyk J., *Prowincja litewsko-białoruska Zakonu Braci Mniejszych Konwentalnych w latach 1687 – 1845*, Grodno 2012.
- Makarczyk J., *Wkład OO. Franciszkanów w ewangelizację na Białorusi*, w: *Хрысціянства ў гістарычным лесе беларускага народа*, red. С. Марозава, Гродна 2008, s. 188 – 204.
- Małafiej A., *Piąty turniej piłki nożnej ku czci Jana Pawła II*, „Słowo Życia” (2009) nr 23.
- Mandziuk J., *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 5 – 6(1987 – 1988), s. 161 – 200.
- Marczewska K., Pytel K., *Kościół parafialny pw. Nawiedzenia Najśw. Maryi Panny w Trokielach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 4, Kraków 2011, s. 191 – 207.
- Marecki J., Prejs. R., *Zarys historii kapucynów w Polsce*, Kraków 2004.
- Martusiewicz J., *Z dziejów sióstr nazaretanek w Grodnie*, w: *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14-17 IX 1994 r.*, t. 2, red. E. Feliksiak, A. Kisielewska, Białystok 1996, s. 423 – 463.
- Masalski R., *Diecezja szczecińsko-kamieńska 1972 -1992*, Lublin 2006.
- Maśliński A., *Barok – sztuka przeciwieństw w syntezie antycznej*, w: *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, red. A. Maśliński, t. 1, Lublin 1989, s. 11 – 36.
- Matys T., *Ołtarz główny z kościoła św. Michała w Nowogrodku*, Warszawa 2007 (mps).
- Mączewska K., *Kościół parafialny pw. św. Kazimierza w Lipniskach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 4, Kraków 2011, s. 131 – 154.

- Mączewska K., *Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Starych Wasiliszkach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 3, Kraków 2010, s. 73 – 104.
- Mich C., *Zagadnienia alkoholizmu w orzecznictwie trybunału kościelnego w Grodnie w latach 1993 – 1997*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 2(2008), s. 185 – 196.
- Mielczarek P., *Formacja podstawowa we Franciszkańskim Zakonie Świeckich*, Warszawa 1995.
- Mierzwiński B., *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 737 – 743.
- Migacz M., *Szensztacki Instytut Sióstr Maryi w Polsce 1946 – 2006*, Ząbki – Otwock – Świder 2009.
- Migdał B., *Bernardynki*, EK, II, kol. 315.
- Mikhailik L., *Aktualny system pracy Caritas*, „*Misericordia*” 1(2001), s.14 – 15.
- Mikhailik L., *Biezdomy – pojęcie międzynarodowe*, „*Misericordia*” 2(2001), s. 14 – 16.
- Mikhailik L., *Dieu Est Amour*, „*Misericordia*” 2(1996), s. 5 – 7.
- Mikhailik L., *Dobroczynność. Solidarność. Służba*, „*Misericordia*” 1(2004), s. 6 – 8.
- Mikhailik L., *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939 – 1956*, Warszawa 2008.
- Mikhailik L., *Letnia akcja*, „*Misericordia*” 4(1997), s. 9.
- Mikhailik L., *Maltańczycy*, „*Misericordia*” 4(2005), s. 15.
- Mikhailik L., *Nasi dobrodzieje – kto oni*, „*Misericordia*” 1(1998), s. 5 – 6.
- Mikhailik L., *Od serca do serca*, „*Misericordia*” 4(1996), s. 7 – 9.
- Mikhailik L., *Pomoc od zakonu Maltańskiego*, „*Misericordia*” 1(1998), s. 7.
- Mikhailik L., *Tirol pomaga dzieciom Czernobyla*, „*Misericordia*” 1(2004), s. 6 – 8.
- Mikhailik L., *Wakacje z Bogiem*, „*Misericordia*” 3(1996), s.13.
- Mikhailik L., *Wigilijna akcja pomocy dzieciom 1996*, „*Misericordia*” 1(1997), s. 9.
- Mikhailik L., *Z potrzeby serca*, „*Misericordia*” 3(2001), s. 7 – 9.
- Mikhailik L., *Жаночыя законныя супольнасці на тэрыторыі гродзенскай дыяцэзіі ў перыяд 1921 – 1939* „*Studia Theologica Grodnensia*” 5(2011), s. 63– 76.

- Mikłaszewicz I., *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944 – 1965*, Warszawa 2001.
- Mikutra B., *Misjonarze świętej Rodziny*, EK, XII, kol.1249 – 1250.
- Mirek A., *Niepokalanki*, EK, XIII, kol. 1186 – 1187.
- Mirek A., *Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej w latach 1891 – 1962*, Sandomierz 2002.
- Mironowicz E., *Historia Białorusi*, Białystok 2001.
- Morozow W., *Kształtowanie się klasycyzmu w architekturze Białorusi pod koniec XVIII wieku*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI – XVIII w*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 669 – 677.
- Mróz M., *Katolicyzm na pograniczu. Kościół katolicki wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918 – 1925*, Toruń 2003.
- Müller W., *Diecezje w okresie potrydenckim*, w: *Kościół w Polsce. Wiek XVI – XVIII*, t. 2, red. J Kłoczowski, Kraków 1970.
- Müllerowa L., *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914 – 1984*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s.145 – 170.
- Murawski Cz., *Różańcowe Koła*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 752.
- My sami nie wierzyli naszemu szczęściu* „Słowo Życia” (2007) nr 15.
- Na drogach pojednania. Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny 1905 – 2005*, red. W. Mackiewicz, Warszawa 2006.
- Nadolski B., *W szkole Niewiasty Eucharystii* „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 29 – 41.
- Nagórny J., *Małżeństwo i rodzina jako communio personarum*, w: *Człowiek – miłość – rodzina*, red. J. Nagórny, Lublin 1999, s. 85 – 116.
- Najświętsza Maria Panna w Obrazie Kongregackim czyli Rzymskim*, Grodno 1918.
- Napiorkowski S., Przygoda W., *Sanktuarium*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 769 – 772.
- Narbut O., *Barok: sztuka – literatura – filozofia*, Wrocław 1976.

- Nie samym chlebem żyje człowiek – wywiad z ks. prał. Jarosławem Hrynaszkiewiczem, „Słowo Życia” (2007) nr 5.*
- Niedźwiedz A., *Od religijności ludowej do religijności przeżywanej*, w: *Kultura Ludowa. Teorie. Praktyki. Polityki*, red. B. Fatyga, R. Michalski, Warszawa 2014, s. 3 27 – 329.
- Niewiadowska I., *Ananimowi Alkoholicy*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 49 – 52.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła katolickiego w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.
- Nocuń E., *Misje parafialne redemptorystów polskich (1883 – 2008)*, Kraków 2008.
Nowy oltarz „Słowo Życia” nr 16 (2011).
- Obirek S., *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564 – 1668. Działalność religijna, społeczno- kulturalna i polityczna*, Kraków 1996.
- Ochmański J., *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972.
- Ochmański J., *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982.
- Ochmański J., *Powstanie i rozwój latyfundium biskupstwa wileńskiego 1387 – 1550*, Poznań 1963.
- Od redakcji „Studia Theologica Grodnensia” 3(2009), s. 7.*
- Olczak S., *Fundacje kościołów parafialnych w diecezji wileńskiej do końca XVII stulecia*, w: *Chrzest Litwy. Geneza – przebieg – konsekwencje*, red. M. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 91 – 108.
- Olczyk A., *Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (salezjanki)*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939 – 1945*, red. Z. Zieliński, t. 2, Katowice 1992, s. 372 – 386.
- Olejniki K., *Stefan Batory*, Warszawa 1988.
- Oleńska A., *Kościół parafialny pw. MB Różańcowej w Raduniu*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 183 – 206.

- Oleńska A., *Kościół parafialny pw. Trójcy Św. w Zelwie*, w: *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 2, Kraków 2006, s. 333 – 368.
- Olszewska B., *Kościół Ducha Świętego w Wilnie „Spotkania”* 177(2002) nr 3.
- Orzeszyna K., *Kompetencje wikariusza biskupiego*, w: *Struktura i zadania kurii diecezjalnej*, red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003, s. 75 – 88.
- Orzeszyna K., *Urząd wikariusza biskupiego w prawie powszechnym Kościoła łacińskiego*, Lublin 2002.
- Orzeszyna K., *Władza wikariusz biskupiego według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku* „Roczniki Nauk Prawnych” 12(2002) z. 2, s. 139 – 150.
- Osińska M., *Siódmy jubileusz Caritas*, „Słowo Życia” (2001) nr 6.
- Ostrowski M., *Duchowe i religijne ruchy*, w: *Kościół i religijność Polaków 1945 – 1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembruski, Warszawa 2000, s. 123 – 159.
- Ostrowski M., *Ruch Domowego Kościoła*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 755 – 756.
- Owczarski A., *Bibliografia redemptorystów polskich (1883 – 2008)*, Kraków 2009.
- Pałęcki W., *Peregrynacja*, EK, XV, kol. 283 – 285.
- Pałyga E., *Watykańska polityka wschodnia 1917 – 1987 (przedmiot –podmioty – determinanty)*, w: *Watykańska polityka wschodnia 1917 -1987. Materiały z konferencji międzynarodowej w Białowieży 2 -7 XI 1987*, Warszawa 1989
- Pamuła S., *Wkład katolików świeckich w rozwój kultury*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 518.
- Pask Z., *Miejsca święte. Leksykon*, Kraków 1997.
- Paszenda J., *Jezuici*, EK, VII, kol. 1254 – 1276.
- Paszenda J., *Kościół pojezuicki (farny) w Grodnie*, w: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, Warszawa 1995.
- Pawluk T., *Dekanat*, EK, t. III, kol. 1114 – 1115.
- Pawluk T., *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, Olsztyn 1990.
- Pawluk T., *Prawo Kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, t. 2, Olsztyn 2010.

- Pawluk, *Dziekan T.*, EK, IV, kol. 586 – 588.
- Pątniczy szlak szkołą wędrówki przez życie* „Słowo Życia” (2001) nr 13.
- Pedrycz D., *Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej*, w: *Dziedzictwo błogosławionego Honorata Koźmińskiego. Jego zgromadzenia po stu latach od założenia*, red. H. Szumił, G. Bartoszewski, Warszawa – Sandomierz 1998, s. 558 – 598.
- Pielgrzymka matek do Borun*, „Słowo Życia” (2012) nr 10.
- Pielgrzymowanie jest życiem człowieka* „Słowo Życia” (2000) nr 12.
- Pieronek T., *Rada kapłańska wyrazem soborowej odnowy prezbiterium*, „Prawo Kanoniczne” 21(1978) nr 3 – 4, s. 3 – 28.
- Pierwsza piesza pielgrzymka do Nowogródka*, „Słowo Życia” (2010) nr 15.
- Pieszko A., *Ejszyszki – polskie miasteczko na litewsko – białoruskim pograniczu* „Kurier Wileński” 2013, nr 126.
- Pietkiewicz W., *Formacja młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafii pw. św. Michała Archaniola w Oszmianie w latach 2005 – 2009*, “Studia Theologica Grodnensia” 9(2015), s. 157 – 184.
- Pietrowa – Wasiliewicz A., *Leksykon ruchów i stowarzyszeń w Kościele*, Warszawa 2000.
- Pięciolecia duszpasterstwa akademickiego „Open”* „Słowo Życia” (2011) nr 18.
- Pikus T., *Rosja w objęciach ateizmu*, Warszawa 1997.
- Piramidowicz D., *Kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św. i dawny klasztor Bernardynów*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 1, Kraków 2012, s. 25 – 66.
- Piwożński M., *Chryśtusowcy. Towarzystwo Chryśtusowe dla Wychodźców*, w: *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937. s.279 – 282.
- Piwożński M., *Sercanie. Zgromadzenie księży Najśw. Serca Jezusowego*, w: *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937.
- Piwożński M., *SS. Szkolne de Notre Dame*, w: *Zakony żeńskie w Polsce...*, s. 153 – 155.
- Pitala A., *Przyczynki do dziejów Polskiej Prowincji Pijarów 1642 – 1992*, Kraków 1993.

- Podstawka K., *Duszpasterstwo akademickie*, w: *Duszpasterstwo specjalne*, red. R. Kamiński, B. Drożdż, Lublin 1998, s. 243 – 271.
- Pol D., *Duszpasterstwo więźniów*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 891 – 893.
- Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. T. Szafrowski, t. 1, Warszawa 1968.
- Potocki A., *Religijność ludowa – wielość wymiarów*, w: *Kultury religijne. Perspektywy socjologiczne*, red. A. Wójtowicz, Warszawa – Tyczyn 2005, s. 161 – 180.
- Prejs R., Krasucka M., *Kapucyni*, EK, VIII, kol. 732 – 743.
- Prejs R., *Za Franciszkiem. Dzieje Pierwszego Zakonu Franciszkańskiego 1209 – 1517*, Kraków 2011.
- Przekop E., *Archiprezbiter*, EK, I, kol. 875.
- Przekop E., *Biskup pomocniczy*, EK, II, kol. 614.
- Przybecki A., *Duszpasterstwo akademickie*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 34 – 40.
- Przybecki A., *Duszpasterstwo akademickie*, w: *Teologia pastoralna*, red. R. Kamiński, t. 2, Lublin 2002, s. 331 – 356.
- Przygoda W., *Caritas Internationalis*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 119 – 120.
- Przygoda W., *Charytatywna funkcja Kościoła*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 130 – 138.
- Przygoda W., *Funkcja charytatywna Kościoła po Soborze Watykańskim II*, Lublin 1998.
- Przygoda W., *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, red. R. Kamiński, t. 2, Lublin 2002, s. 443 – 505.
- Pyzel K., *Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Lidzie*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t.2, Kraków 2008, s. 93 – 128.
- Pyzel K., *Kościół parafialny pw. Trójcy Św. w Iszczolnie*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t.3, Kraków 2010, s. 19 – 68.

- Pyzel K., *Kościół parafialny śś. Szymona i Judy Tadeusza w Łazdunach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t.4, Kraków 2011, s. 169 – 190.
- Pyzel K., *Kościół pw. NMP i św. Albierta oraz klasztor karmelitów trzewickowych w Lidzie*, w: *Kościół i klasztory dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska– Saeed, t. 2, Kraków 2008, s. 171 – 174.
- Raczko R., *Sprawozdanie z działalności wyższego seminarium duchownego w roku akademickim 2009 – 2010*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 4(2010), s. 210 – 215.
- Radość trzeźwego życia* „*Słowo Życia*” (2003) nr 24.
- Radziuk T., *Śpiewem chwalmy Pana*, „*Słowo Życia*” (2007) nr 16.
- Rak R., *Duszpasterstwo specjalistyczne. Założenia i realizacja*, AK 85(1993), nr. 507 – 508, s. 257 – 271.
- Rak R., *Duszpasterstwo w Kościele po Soborze Watykańskim II*, AK 78(1986) nr 464, s. 102 – 111.
- Rak R., *Parafia – wspólnota i parafia – instytucja. Aspekt pastoralny*, RTK 22(1985) z. 6, s. 37 – 49.
- Rąkowski G., *Ilustrowany przewodnik po zabytkach na Białorusi*, Warszawa 1997.
- Rospond S., *Misjonarze świętego Wincentego a Paulo*, EK, XII, kol.1250 – 1252.
- Różański M., *Historia wspólnot michalickich*, t. 1 – 2, Marki 2005 – 2009.
- Różański M., *Michalici*, EK, XII, kol.795 – 796.
- Ruckaja I., *Formacja poprzedzająca złożenia profesji czasowej w Warszawskiej Prowincji Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu*, Warszawa 2009.
- Rybczyński H., *Diecezja*, w: EK, III, kol. 1307 – 1309.
- Sachanowicz H., *Historia Białorusi od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, Lublin 2001.
- Sadowski J., *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia związane z przeżywaniem okresu Wielkiego Postu i Wielkanocy w parafii pw. św. Kosmy i Damiana w Ostrowcu*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 8(2014), s. 235– 270.

- Salwatorianie w Polsce 1900 – 1975*, red. A. Kiełbasa, Rzym 1973.
- Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Szczuczynie na Białorusi*. [album b.r.w]
- Schletz A., *Zarys historyczny zgromadzenia sióstr miłosierdzia w Polsce*, NP 12 (1960), s. 59 – 172.
- Schletz A., *Zgromadzenie księży misjonarzy w Polsce*, NP 11(1960), s. 27 – 34.
- Schweter J., *Historia Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej*, Warszawa 2000.
- Siemaszko S., *Lato z Caritas „Misericordia”* 1(1998), s. 3.
- Sitarz M., *Kuria biskupia*, EK, X, kol. 251 – 252.
- Sitarz M., *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004.
- Sitarz M., *Stowarzyszenia wiernych*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 815 – 817.
- Skarbek J., *Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3 – 1914*, „*Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża*” 5 – 6 (1987 -1988), s. 118 – 143.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881 – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, tom 11, Warszawa 1890.
- Słowo które prowadzi do pełni życia - wywiad z ks. prał. Jarosławem Hrynaszkiewiczem*, „*Słowo Życia*” (2017) nr 6.
- Słowo redakcji „Misericordia”* 1(1995), s. 4.
- Słowo wstępne księdza biskupa Aleksandra Kaszkiewicza*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 1(2007), s. 5 – 6.
- Służyć Bogu, Ojczyźnie i ludziom (wywiad z panem Antonim Chomczukowym, przewodniczącym Związku Harcerstwa na Białorusi)*, „*Słowo Życia*” (2002) nr 14.
- Sobieraj E., *Homilia według teologii posoborowej*, w: *Eucharystia w duszpasterstwie*, red. L. A. Szafranski, Lublin 1977, s. 176 – 247.
- Stasiewicz – Jasiukowa I., *Stanisław Rojek (1908 – 1996)*, Warszawa – Lida 2007.
- Stefanek S., *Rodzina*, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, Łomianki 1999, s. 388 – 389.

- Stopniak F., *Archidiecezja wileńska w czasie drugiej wojny światowej*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 5 – 6 (1987 – 1988), s. 323 – 261.
- Strzelecka H., *Początki zgromadzenia sióstr służebnic Jezusa w Eucharystii (1923 – 1945)*, Warszawa 1987.
- Strzembosz T., *Opór wobec okupacji sowieckiej w Zachodniej Białorusi 1939 -1941*, w: *Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939 – 1941): obywatele polscy na kresach północno – wchodnich II Rzeczypospolitej od okupacją sowiecką w latach 1939 – 1941*, red. T. Strzembosz, Warszawa 1997.
- Strzykowski W., *Media i edukacja medialna w tworzeniu współczesnego społeczeństwa*, w: *Media i edukacja w dobie integracji*, red. W. Strzykowski, Poznań 2002.
- Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222 – 1977*, red. J. Kłoczkowski, t. 1 – 2, Warszawa 1975.
- Symbol wiary - religijny program telewizyjny w Grodnie*, „Słowo Życia” (2000) nr 10.
- Syryjczyk J., *Kompetencje wikariusza generalnego*, w: *Struktura i zadania kurii diecezjalnej*, red. J. Krukowski, K. Warchołowski, Warszawa 2003, s. 37 – 73.
- Szajkowska I., *Sylwetka duchowa Sługi Bożej S.M. Małgorzaty Ludwika Banaś (1896 – 1966)*, Lublin 2006.
- Szot A., *Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński*, Lublin 2002.
- Sztafrowski E., *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, t. 2, Warszawa 1985
- Sztafrowski E., *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej*, Warszawa 1976.
- Szuba Z., *Alma Mater Grodnensis*, „Słowo Powszechne” 1990, nr 174.
- Szumił H., *Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej*, w: *Dziedzictwo błogosławionego Honorata Koźmińskiego. Jego zgromadzenie po stu latach od założenia*, red. H. Szumił, G. Bartoszewski, Warszawa – Sandomierz 1998, s. 71 – 142.
- Szybieka Z., *Historia Białorusi 1795 – 2000*, Lublin 2002.
- Szydłowski A., *Jezus jest moim nauczycielem*, „Słowo Życia” (2010) nr 8.
- Szydłowski A., *Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Hołynce*, „Słowo Życia” (2011) nr 2

- Szymański J., *W sprawie genezy polskich herbów miejskich*, w: *Spoleczeństwo polski średniowiecznej*, t. 6, red. S. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 169 – 180.
- Śladami Ojca Klareta. Zarys historii Zgromadzenia Misjonarzy Klaretynów*, red. K. Gierałt, Warszawa 2007.
- Śliwińska B., *Czterechsetlecie papieskiej aprobaty Reguły Zgromadzenia Sióstr Świętej Katarzyny Dziewicy i Męczennicy*, SW 40(2003), s. 407 – 416.
- Śliwińska B., *Dzieje zgromadzenia Sióstr Świętej Katarzyny Dziewicy 1571 – 1772*, Olsztyn 1998.
- Śliwińska B., *Katarzynki*, EK, VIII, kol. 1008 – 1010.
- Śmigiel W., *Prasa katolicka*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 677 – 681.
- Świątek H., *Historia Świętego wizerunku „Spotkania”* 176(2002) nr. 2.
- Świda A., *Zarys dziejów Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, cz. 1 – 2, Kopiec – Kraków 1965 – 1970.
- Świętochowski R., *Początki dominikańskiej prowincji ruskiej (1596 – 1602)*, PK 23(1980), nr 1/2, s. 51 – 86.
- Tarka B., *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Gudogaju na Białoruśi*, Lemrac 2003.
- Tokarz M., *Realizacja wybranych cnót św. Franciszka we Franciszkańskim Zakonie Świeckich*, Kraków 2004.
- Tomicki R., *Religijność ludowa*, w: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, red. M. Bernacka, M. Frankowska, W. Paprocka, Warszawa 1981, s. 29 – 70.
- Trocka H., *Wotum wdzięczności „Słowo Życia”* (2003) nr 15.
- Trokiele – doroczne spotkanie z Matką „Słowo Życia”* (2003) nr 15.
- Turonek J., *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993.
- Tylus S., Zarzycki S., *Pallotyni*, EK, XIV, kol. 1167 – 1171.
- Uchnowicz K., *Kościół parafialny pw. MB Królowej Polski w Rochoznicy*, w: *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 2, Kraków 2006, s. 205 – 216.

- Uchnowicz K., *Kościół parafialny pw. MB Różańcowej w Sołach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 247 – 270.
- Umiński W., *Polska prowincja Zgromadzenia Księża Misjonarzy w latach 1918 – 1939*, Kraków 2009.
- Urban P., *Prawne podstawy działalności Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi (KBKB)*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 5(2011) s. 238 – 246.
- Urbański S., *Mistyka miłosierdzia Bożego*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 5(2011), s. 13 – 22.
- Urbański S., *Teologiczno – historyczne podstawy kultu maryjnego w Kościele*, „*Studia Theologica Grodnensia*” 1(2007), s. 17 – 28.
- Uwierzyliśmy miłości. 75 lat obecności Zgromadzenia Księża Sercanów w Polsce 1928 – 2003, Księga jubileuszowa*, red. G. Pisarek, Kraków 2004.
- W imię Maryi*, „*Słowo Życia*” (2009) nr 5.
- Wakacyjny odpoczynek z Bogiem*, „*Słowo Życia*” (2004) nr 13.
- Walewander E., *Życie religijne katolików obrządku łacińskiego na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939 – 1945*, w: *Polacy w Kościele Katolickim w ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1991, s. 111 – 128.
- Wanat B., *Matka Boska Szkaplerzna w Czernej. Studium ikonograficzno– historyczne*, Kraków 1988.
- Wanat B., *SS. Karmelitanki Dzieciątka Jezus*, w: *Zakon karmelitów bosych w Polsce*, red. B. Wanat, Kraków 1979.
- Waszkiewicz J., *Identyfikacja religijna i polityka państwowa Białorusi*, „*Studia Białorutenistyczne*” 10(2016), s. 77 – 89.
- Weiss A., *Heraldyka Kościelna*, EK, VI, Lublin 1993, kol. 729 – 736.
- Wenz W., *Kancelaria parafialna jako przestrzeń kościelnego posługiwania. Studium kanoniczno-pastoralne*, Wrocław 2008.
- Weron E., *Laikat*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 418 – 422.
- Weron E., *Laikat i apostołstwo*, Paris 1973.

- Wilanowski C., *Konspiracyjna działalność duchowieństwa katolickiego na Wileńszczyźnie w latach 1939 – 1944*, Warszawa 2000.
- Wilczewski W., *Zwiastuny powszechnej nadziei. Ruch budowy kościołów w diecezji wileńskiej w latach 1890 – 1914*, Białystok 1995, s. 27.
- Wilemska E., *Kanclerz kurii biskupiej*, EK, VIII, kol. 560.
- Wilk J., *Czym jest duszpasterstwo rodzin?* „Homo Dei. Przegląd ascetyczno – duszpasterski” 67(1998) nr 2.
- Wilk S., *Jan Bosko św.*, EK, VII, kol. 760 – 762.
- Wilk S., *Recenzja*, w: *Abp Tadeusz Kondrusiewicz. Doktor honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2008.
- Wilk S., *Salezianie*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939 – 1945*, red. Z. Zieliński, t. 1, Warszawa 1982, s. 716 – 744.
- Wisner H., *Król i Car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI I XVII wieku*, Warszawa 1995.
- Wiśniowska J., *Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej*, w: *Dziedzictwo błogosławionego Honorata Koźmińskiego. Jego zgromadzenie po stu latach od założenia*, red. H. Szumił, G. Bartoszewski, Warszawa – Sandomierz 1998, s. 143 – 192.
- Witkowska A., *Koronacja obrazów*, EK, IX, kol. 884 – 886.
- Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII – XIX wieku*, red. I. Stasiewicz – Jasiukowa, Warszawa – Kraków 1993.
- Wojaczek K., *Koncepcja duszpasterstwa rodzin w „Familiaris consortio”*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A. Szafrąński, Lublin 1985, s. 273 – 290.
- Wołczek J., *Dom Sióstr Nazaretanek w Grodnie (1908 – 1950)*, Lublin 1998.
- Woronowski F., *Inter – Caritas*, EK, VII, kol. 366 – 367.
- Wójcik W., *Biskup*, EK, t. II, Lublin 1986, kol. 587 – 591.
- Wróbel J., *Polityka ZSRR wobec Kościoła Katolickiego w latach 1917 – 1939*, w: *Polacy w Kościele Katolickim w ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1991, s. 85 – 109.

- Wróceński J., *Rola i zadania prezbiterium w życiu Kościoła partykularnego. Studium prawno – historyczne*, Warszawa 1998, s. 281 – 340.
- Wrzeszcz M., *Boruny*, EK, II, kol. 829.
- Wrzeszcz M., *Gudogaje*, EK, IV, kol. 337.
- Wyczawski H., *Kościół w odrodzonym państwie polskim (1918 – 1939)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t.2, cz. 2, red. B. Kumor, Z. Obiertyński, Poznań – Warszawa 1979, s. 5 – 92.
- Wyczawski H., *Krótką historia zakonu braci mniejszych*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 581 – 631.
- Zahajkiewicz M., *Chrzest Litwy. Geneza-przebieg-konsekwencje*, red. M. Zahajkiewicz, Lublin 1990.
- Zajac M., *Praktyka katechizacji*, w: *Teologia pastoralna*, red. R. Kamiński, Lublin 2002, s. 199 – 221.
- Zajac P., *Oblaci Marii Niepokalanej*, EK, XIV, kol. 185 – 188.
- Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczkowski, t 1 – 5, Kraków – Niepokalanów 1983 – 2011.
- Zaleski W., *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1996
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t.1 – 5, Lwów – Kraków 1900 – 1906.
- Zaniewski M., *Śłużba Boża w parafii pod wezwaniem Matki Bożej Miłosierdzia w Grodnie w latach 1998 – 2010*, “*Studia Theologica Grodnensia*” 8(2014), s. 212– 235.
- Zaproszenie na pierwszy diecezjalny dzień dziecka*, „*Słowo Życia*” (2011) nr 11.
- Zarębiński E., Adamska T., Wojasiewicz W., *Kolejarzy duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 381 – 384.
- Zasady Domowego Kościoła Ruchu Światło- Życie*, Krościenko 2001.
- Zbudniewek J., *Paulini*, EK, XV, kol. 83 – 86.
- Zgliński M., *Kościół parafialny pw. Imienia NMP w Werejkach*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 2, Kraków 2006, s. 312 – 328.

- Zgliński M., *Kościół parafialny pw. Trójcy Św. w Gierwiatach*, w: *Kościoly i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska – Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 77 – 106.
- Zgromadzenie ss. Urszulanek Serca Jezusa Konającego. *Szkic historyczny – stan aktualny*. Warszawa 1981.
- Ziemann E., *Seminarium duchowne*, EK, XVII, kol. 1396 – 1398.
- Zienkiewicz A., *Ofiara przyjęta. Siostry Nazaretanki w Nowogrodku w latach 1929 – 1943*, Warszawa 1998.
- Złotkowski Ch., *Kapucyni XX wieku: Prowincja Warszawska*, t. 1, Biała Podlaska 2006.
- Zmartwychwstańcy w dziejach Kościoła i narodu*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1990.
- Zorganizowane piesze pielgrzymki z diecezji grodzieńskiej przybyłe do Trokiel na odpust Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny „Słowo Życia”* (2001) nr 13.
- Zyskar J., *Nasze kościoły. Diecezja Mińska*, t. 1, Warszawa 1912.
- Żegaryn J., *Kościół katolicki wobec wezwań edukacji medialnej*, „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 165 – 172.
- Żmigrodzki J., *Nowogródek i okolice*, Nowogródek 1931.
- Żur H., *W drodze do Matki Trokielskiej*, „Słowo Życia” (2009) nr 14.
- Żurek W., *Jeńcy na wolności. Salezjanie na terenach byłego ZSRR po II wojnie światowej*, Kraków 1998.
- Żurek W., *Salezjańscy męczennicy Wschodu*, Lublin – Kielce 2003.
- Авсiевiч М., Земляков Л., Савостенок П., *Религия в условиях современных перемен Беларуси*, Минск 1999.
- Алісейчык У., Грыцкевіч А., *Ліда*, w: *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, red. С. Марцэлеў, Мінск 1986, s. 228 – 229.
- Аляксееў Л., *Гродна і помнікі панямоння*, Мінск 1996.
- Бабосов С., *Религиозная ориентация современной белоруской молодежи*, w: *Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе*, Гродно 2000.
- Бабосов Е., *Динамика религиозности в независимой Беларуси*, Минск 1995.

- Бабосов Е., *Социодинамика религиозности в современном белорусском обществе* „Социология” (2013) nr 3, s. 64 – 66.
- Беларуская Энцыклапедыя*, red. Г. Пашкоў, t. 5, Мінск 1997
- Белявцева Д., Прояненокв К., *Конфессиональные предпочтения и политическая стабильность в современном обществе*, в: *Беларусь: Государство, религия, общество, материалы Международной научно – практической конференции*, Минск 2008, s. 185 – 188.
- Беспамятных Н., Кобяк Г., Розенфельд У., Щелбанина Г., *Уровень и характер религиозности населения гродненской области*, в: *Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе*, Гродно 2014, s. 448 – 463.
- Біяграфія гарадзенскіх вуліц. Ад Фартоў да Каложы*, Гародня-Wrocław 2012
- Блинова Т., *Иезуиты в Белорусии*, Минск 1990.
- Габрусь Т., *Традыцыі і інавацыі ў архітэктуры сучасных каталіцкіх храмаў Беларусі*, в: *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*, red. І. Лакотка, Мінск 2013, s. 24 – 30.
- Габрусь Т., *Мурваная сакральная архітэктура XVI – XVIII стст.*, в: *Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце*, red. А. Лакотка, t. 2, Мінск 2006, s. 137 – 391.
- Габрусь Т., *Саборы помняць усе. Готыка і рэнэсанс у сакральным дойлідстве Беларусі*, Мінск 2007
- Гадзееў Ю., *Магдэбургская Гародня*, Гародня – Wrocław 2008.
- Ганчар А., *Римско – католическая церковь в Беларуси (вт. пол. XIX – нач. XX вв.)*. *Исторический очерк*. Гродно 2010.
- Ганчар А., *Римско – католический костел в Беларуси (1864 – 1914 гг.)*, Гродно 2008.
- Гарбінскі Ю., *Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя*, Мінск – Мюнхен 1999.
- Габрусь Т., Лазука Б., Мальдзіс А., Касцюковец Л., Арэшка В., *Барока*, ВКЛЭ, I, kol. 288 – 291.
- Гардзееў Ю., *Антоні Тызенгаўз*, в: *Памяць – Гродна*, Мінск 1999.

- Гардзеў Ю., *Асаблівасці гарадскога права*, в: *Гародня X – XX стст. Каралеўскі горад з правінцыйным лёсам*, red. А. Смаленьчук, Гародня 2014, s. 55 – 67.
- Гардзеў Ю., *Горад і палітычнае жыццё краіны*, в: *Гародня X – XX стст. Каралеўскі горад з правінцыйным лёсам*, red. А. Смаленьчук, Гародня 2014, s.80 – 91.
- Генеральный викарий*, КЭ, I, kol. 979.
- Горелов А., *Курия*, КЭ, II, kol. 1142 – 1143.
- Госцеў А., В. Швед, *Гродненская губерня*, в: *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, red. Г. Пашкоў, t. 3, Мінск 1996, s. 125 – 126.
- Грэмза А., *Катэдральная базіліка ў Гродне ў кантэксце гістарычнага развіцця*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007).
- Гродзенская вобласць*, в: *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, red. Г. Пашкоў t. 3, Мінск 1996, s. 125.
- Гродназнаўства, Гісторыя еўрапейскага горада*, red. В. Карнялюк, В. Швед, Гародня – Wrocław 2012.
- Грыцкевіч А., А. Кулагін, *Слонім*, в: *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, red. С. Марцэлеў, Мінск 1986, s. 292.
- Грыцкевіч Л., *Стэфан Баторы і Горадзен*, „Беларускі гістарычны часопіс” 4 (1994), s. 22 – 27.
- Грэмза А., *Катэдральная базіліка ў Гродне ў кантэксце гістарычнага развіцця і архітэктуры*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 57 – 67
- Грэмза А., *Пастыр гродзенскіх вернікаў*, „Studia Theologica Grodnensia” 2(2008), s. 223 – 226.
- Грэмза А., *15 гадоў гродзенскай дыяцэзіі*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007) s. 209 – 210.
- Гурко А., *Конфессиональная ситуацыя в Республіке Беларусь*, Мінск 2001.
- Деканат*, КЭ, I, kol. 1157 – 1158
- Джероза Л., *Каноническое право в Католической Церкви*, Москва 1999.
- Дзяржаўны спіс гісторыка – культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь*, Мінск 2009

- Доктараў У., *Пад гатычнымі скляпеннямі касцелаў: палітыка каталіцызму ў Беларусі*, Мінск 1975.
- Доктараў У., *Сучасны каталіцызм*, Мінск 1972.
- Доктараў У., *Кризис современного католицизма*, Минск 1972.
- Душпастырства сем'яў – рэкамендацыі. Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, Мінск 2011.
- Егоров В., *Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV в.*, Москва 1985.
- Жилинская И., *Государственно-конфессиональные отношения в Республике Беларусь*, Минск 2008.
- Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, red. С. Марцэлеў, Мінск 1986.
- Звяруга Я., *Старажытны Ваўкавыск*, w: *Памяць – Ваўкавыскі раён*, red. Л. Драбовіч, Мінск 1999, s. 33 – 39.
- Иванов В., *Современный верующий*, Минск 1978.
- Казлоўская Л., *Гродзенская вобласць*, w: *Беларуская энцыклапедыя*, red. Г. Пашкоў, t. 6, Мінск 1997, s. 424.
- Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.)*, red. У. Навіцкі, Мінск 1998.
- Капрыза В., Семянчук Г., *Ваўкавышчына ў складзе Вялікага княства Літоўскага*, w: *Памяць – Ваўкавыскі раён*, red. Д. Драбовіч, Мінск 2004, s. 45 – 57.
- Католицизм в Белоруссии: традиционализм и приспособление*, red. А. Майхрович, Минск 1987.
- Квитницкая Е., *Белорусские коллегиумы XVIII века*, „Архитектурное наследие” 19(1972), s. 12 – 27.
- Квитницкая Е., *Коллегиумы Беларуси в XVII веке*, „Архитектурное наследие” 18(1969), s. 3 – 18.
- Койта К., *В пойсках истины: от религии к атеизму*, Минск 1982.
- Койта К., *Разговор начистоту о католицизме*, Минск 1985.
- Коркоран Э., *Роль и задачи священника в христианской общине в свете учения Отцов Церкви*, „Studia Theologica Grodnensia” 4(2010), s. 40 – 46.

- Коўкель І., *Аб паходжанні тэрміну “Заходняя Беларусь”, яе тэрыторыі, нацыянальным і канфесійным складзе насельніцтва (1921 – 1939г.)*, w: *Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе*, Гродно 2000. s. 407 – 415.
- Коша А., *Год священника – ценный дар для Церкви „Studia Theologica Grodnensia”* 4(2010), s. 13 – 24
- Краўцэвіч А., *Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага*, Гародня-Уроцлаў 2013.
- Краўцэвіч А., *Фарпост Літвы*, w: *Гародня X – XX стст. Каралеўскі горад з правінцыйным лёсам*, red. А. Смаленчук, Гародня 2014, s. 43 – 46.
- Краўцэвіч А., *Летапісны Горадзен і яго археалагічнае даследаванне*, w: *Гародня X – XX стст. Каралеўскі горад з правінцыйным лёсам*, red. А. Смаленчук, Гародня 2014, s. 13 – 24.
- Кузмин А., *История России с древнейших времен до 1618 года*, Москва 2004.
- Кулагін А., *Каталіцкія Храмы Беларусі*, Мінск 2008.
- Кулагін А., *Сакральна – манументальнае дойлідства*, w: *Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходне– славянскім і еўрапейскім кантэксце*, red. А. Лакотка, t. 3, Мінск 2007, s. 224 – 239.
- Кулагін А., *Каталіцкія храмы Беларусі*, Мінск 2008.
- Кушнярэвіч А., *Віленскі кляштар дамініканцаў* w: ВКЛЭ, I, red. Г. Пашкоў, Мінск 2005, kol. 427 – 428.
- Кушнярэвіч А., *Культывае дойлідства Беларусі XIII – XVI ст.*, Мінск 1993.
- Лакотка А., *Пад стрэхамі прашчураў*, Мінск 1995.
- Ламака Л., *Некаторыя асаблівасці стану рэлігійнасці ў сучаснай Беларусі*, w: *Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе*, Гродно 2001.
- Мазан Р., *Гісторыя фары Вітаўта ў Гродне (1932 – 1961гг.)* „Studia Theologica Grodnensia” 2(2008), s. 178 – 184.
- Макарчык И., *Религиозные объединения, организации и благотворительная деятельность гродненских францисканцев в 1919 – 1939 гг.* „Studia Theologica Grodnensia” 6(2011), s. 198 – 199.

- Макарыч Ю., *А. Аркадзій Караль Юзаф Вальталь, францішканін (1916 – 1975), в: Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа. Частка 2, Гродна 2009.*
- Маліноўская-Франке Н., Маліноўская Т., *Дар Незвычайнага святла (да 100-х угодкаў назарэтанскага дому ў Гродне), „Наша вера” (2008) nr 3.*
- Маракоў Л., *Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі 1917 – 1964, Мінск 2009.*
- Мараш Я., *Ватикан и католическая церковь в Беларуси (1569 – 1795), Минск 1971.*
- Мараш Я., *Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви, Минск 1969.*
- Мараш Я., *Очерки истории экспансии католической церкви в Белорусии XVIII века, Минск 1974.*
- Марзалюк І., *Уплыў канфесійнага фактара на фарміраванне этнічнай і нацыянальнай свядомасці насельніцтва Беларусі ў XIV пачатку XXI стагоддзяў, в: Этнічная, моўная і культурная разнастайнасць у сучасным грамадстве. Зборнік навуковых прац удзельнікаў Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі 29–30 мая 2014 г., Магілёў 2014*
- Марозава С., *Гродна у сярэдзіне 13 – сярэдзіне 16 ст., в: Памяць – Гродна, red. Г. Пашкоў, Мінск 1999.*
- Марозава С., *Старажытны горад Гродна, в: Памяць – Гродна, red. І. Крэнь, У. Нядзелька, Э. Ярмусік, Мінск 1999.*
- Мінаева М., *Дзейнасць каталіцкай дабрачыннай арганізацыі “Карытас” у Беларусі ў 1991 – 2001 гг., в: Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа, red. М. Мінаева, Мінск 2008, s. 492 – 495.*
- Міхайлік Л., *Добрачынныя таварыствы Гродна ў другой палове XIX ст. – пачатку XX ст., „Studia Theologica Grodnensia” 8(2014), s. 192– 203.*
- Міхайлік Л., *Некаторыя формы каталіцкай сацыяльнай дзейнасці на Беларусі ў перыяд з сярэдзіны XVIII ст. на пачатак XX ст., „Studia Theologica Grodnensia” 9(2015), s. 280 – 288.*

- Мыслюк В., *Выступление по случаю начала нового академического учебного года 2006 -2007*, „Studia Theologica Grodnensia” 1(2007), s. 211 – 214.
- Насевич В., *Міндоўг*, w: *Вялікае княства Літоўскае*, t. 2, Мінск 2006, s. 312 – 313.
- Население Республики Беларусь по полу, возрасту и состоянию в браке. Итоги переписи населения Республики Беларусь 1999 года*, w: *Статистический сборник*, ред. Г. Гасюк, Минск 2000.
- Одиноченко В., *Право на свободу совести в Беларуси*, Минск 2006.
- Посткоммунистическая Беларусь в процессе религиозной трансформации. Сборник статей*, ред. В. Данилов, Минск 2002.
- Правило по применению принципов и норм по экуменизму*, Ватикан 1993.
- Пярвяшын У., *Помнікі Гнезна*, Мінск 1991.
- Рэлігія і Царква*, Мінск 2001.
- Сайнок Б., *Пакліканья для любові*, Мінск 2008.
- Сідорка В., *Справаздача аб дзейнасці гродзенскай вышэйшай семінарыі ў 1990 – 2015 гг.*, „Studia Theologica Grodnensia” 9(2015), s. 317 – 324.
- Сіцька З., *Да 750-годдзя прыняцця Мендога ў лона каталіцкага касцела*, “Дыялог”, (2001) nr 4 – 5.
- Сушко Р., *На хвалу Бога і Касцела “Дыялог”* (2012) nr. 7 – 8.
- Тамашев С., *Настоятель*, КЭ, III, kol. 729 – 731.
- Ткачоў М., *Давыд*, w: *Вялікае Княства Літоўскае*, ред. Т. Бялова, t. 3, Мінск 2005, s. 566.
- Томан Р., *Готика. Архитектура. Скульптура. Живопись*. Кельн 1998.
- Цыпин В., *Каноническое право*, Москва 2009.
- Чантурия В., *Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии*, Минск 1986.
- Швед В., Госцеў А., Дабрыян А., *Городзен*, Гродна 1996.
- Швед В., *3 гісторыі герба Гродна*, w: *Памяць –Гродна*, ред. Г. Пашкоў, Мінск 1999.
- Шейман М., *Ватикан во Второй мировой войне*, Москва 1951.

- Шишова Т., *Renovabis*, КЭ., V, kol. 849.
- Штыхаў Г., *Балты і славяне ў VI – VIII стст.*, w: *Гісторыя Беларусі*, red. М. Чарняўскі, Г. Штыхаў, Мінск 2007.
- Шчакаціхін М., *Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва*, Менск 1928.
- Юркович И., *Каноническое право о браке*, Москва 1994.
- Юркович И., *Каноническое право о Народе Божиим и о браке*, Москва 2000
- Яноўская В., *Хрысціянская царква у Беларусі ў 1863 – 1914 гг.*, Мінск 2000.
- Ярмусик Э., *Католическая конфессия на Гродненщине в послевенное десятилетие*, w: *Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі*, red. І. Крэнь, Гродна 1998, s. 403 – 406.
- Ярмусик Э., *Католический костёл в Беларуси в 1945 – 1990 годах*, Гродно 2006.
- Ярмусик Э., *Римско – католический костел на гродненщине: время перемен (80 – 90-е года XX века)*, w: *Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе*, Гродно 2001, s. 102 – 109.
- Ярмусік Э., *Канфесійная гісторыя Беларусі*, Мінск 2016.
- Ярмусік Э., *Католический Костел в годы второй мировой войны 1939 – 1945*, Гродно 2002.

IV. Internet

- Мая падпольная падрыхтоўка да святарства: гісторыя фармацыі біскупа Антонія Дзям’янкi [online], Мінск, Рыма – каталіцкі Касцел у Беларусі [dostęp 2 maja 2013 r.], Dostępny w Internecie: <http://catholic.by/2/libr/interview/117429 – biskup – antoni.html>
- Rozwój ruchu Equipes Notre – Dame [dostęp 15 listopada 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.end.org.pl/historia/powstanie-ruchu-end/>.
- Historia Ruchu Gloriosa Trinita, <http://www.gloriosatrinita.pl/>; У гродзенскай дзяцэзіі афіцыйна зацверджана таварыства свецкіх «Gloriosa Trinita» [dostęp 15 listopada 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <http://catholic.by/2/home/news/belarus/grodno/117392-gloriosa-trinita.html>.

Historia Stowarzyszenia Cudownego Medalika [dostęp 15 listopada 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.apostolat.pl/?page=cms&gid=6>.

Odrodzenie harcerstwa [dostęp w Internecie 15 listopada 2016]. Dostępny w Internecie: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=150759651776803&id=127842184068550&fref=nf.

Historia Zespół Pomocy Kościelnej dla Katolików na Wschodzie [dostęp 15 października 2017]. Dostępny w Internecie: <http://wschod.misje.pl/historia-zpknw/>

WYKAZ FOTOGRAFII, TABEL I WYKRESÓW

Fotografie

1. Mapa Republiki Białoruś.	14
2. Bulla erekcyjna diecezji grodzieńskiej <i>Qui Operam</i> .	71
3. Bulla zatwierdzająca patronów diecezji grodzieńskiej.	73
4. Bazylika katedralna pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie.	74
5. Biskup Aleksander Kaszkiewicz.	79
6. Bulla nominacyjna ks. Aleksandra Kaszkiewicza na ordynariusza diecezji grodzieńskiej.	84
7. Herb biskupa Aleksandra Kaszkiewicza.	85
8. Biskup Antoni Dziemianko.	88
9. Mapa sieci parafialnej diecezji grodzieńskiej.	131
10. Kościół pw. św. Kazimierza we Wsielubiu.	145
11. Kościół pw. św. Michała Archanioła w Smorgoniach.	147
12. Kościół pw. Znalezienia Krzyża Świętego. w Grodnie.	149
13. Kościół pw. Serca Jezusowego i św. Teresy z Avila w Szczuczynie.	151
14. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Zelwie.	153
15. Kościół pw. Imienia NMP w Wielkich Ejsmontach.	154
16. Kościół pw. Trójcy Św. w Gierwatach.	155
17. Kościół pw. MB Różańcowej w Sołach.	155
18. Kościół pw. Najświętszego Serca w Zaniewiczach.	156
19. Kościół pw. Najświętszego Odkupiciela w Grodnie.	160
20. Kościół pw. Bożego Miłosierdzia w Lidzie.	165

Wykresy

1. Liczba parafii erygowanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	130
2. Procentowy podział małżeństw katolickich i mieszanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	252

Tabele

1. Wikariusze generalni diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	99
2. Organizacja wydziału duszpasterstwa ogólnego diecezji grodzieńskiej w latach 2002 – 2008.	102
3. Sąd biskupi w Grodnie.	116
4. Liczba parafii w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	129
5. Sieć dekanalna diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011	142
6. Budowle sakralne diecezji grodzieńskiej w latach 2002 – 2008.	158
7. Wykaz kościołów zbudowanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	160
8. Wykładowcy Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie w latach 1990 – 2011.	194
9. Liczba alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie w latach 1990 – 2011.	201
10. Liczba księży pracujących na terenie diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	202
11. Liczba księży zakonnych pracujących w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	205
12. Liczba ochrzczonych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	241
13. Liczba dzieci przystępujących do pierwszej Komunii Św. w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	246
14. Liczba bierzmowanych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	250
15. Liczba małżeństw w diecezji grodzieńskiej w latach 1991 – 2011.	252
16. Dekanalni wizytatorzy katechetyczni diecezji grodzieńskiej.	268
17. Schemat ogólnobiałoruskiego programu nauczania religii z 2005 roku.	269

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	1
WSTĘP	3
I. Z PRZESZŁOŚCI GRODZIĘSZCZYNY	13
1. Charakterystyka ziemi grodzieńskiej	13
2. Przeszłość kościelna	41
3. Powstanie i terytorium diecezji grodzieńskiej	64
II. ADMINISTRACJA CENTRALNA DIECEZJI	78
1. Biskup diecezjalny	78
2. Biskup pomocniczy	87
3. Kuria	93
4. Sąd biskupi	108
III. PARAFIE, DEKANATY, KOŚCIOŁY	118
1. Sieć parafialna	118
2. Sieć dekanalna	137
3. Budownictwo kościelne	144
4. Sanktuaria	171
IV. DUCHOWIEŃSTWO I WIERNI	185
1. Seminarium i duchowieństwo diecezjalne	185
2. Zakony i zgromadzenia męskie	205
3. Zgromadzenia żeńskie	218
4. Wierni	233
V. DUSZPASTERSTWO	239
1. Życie sakramentalne	239

2. Nauczanie	254
3. Duszpasterstwo nadzwyczajne	271
VI. AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNO – RELIGIJNA	288
1. Bractwa i stowarzyszenia	288
2. Działalność charytatywna	297
3. Zjazdy i kursy	309
4. Inicjatywy wydawnicze	321
ZAKOŃCZENIE	329
BIBLIOGRAFIA	333
WYKAZ FOTOGRAFII, TABEL I WYKRESÓW	383